dc_208_11

TÖRÖK SZÖVETSÉG – HABSBURG KIEGYEZÉS
A BOCSKAI-FELKELÉS TÖRTÉNETÉHEZ

Akadémiai doktori disszertáció

Papp Sándor

Szeged, 2013

ELŐSZÓ

Azzal a meglepő kijelentéssel kell kezdenem ezt a kötetet, hogy korábban nem állt szándékomban Bocskai István felkeléséről könyvet írni. Jóllehet érdekelt ez a téma, amit több publikációm is jelez, de nem gondoltam arra, hogy végül könyvet szentelek Bocskai István mozgalmának. Mégis elkészült ez a munka – előzetes kutatási terveimet, programomat szinte keresztbe húzva –, mert olyannyira elkezdett izgatni ez az eseményekkel és rejtélyekkel teli néhány év. Érdekelt nemcsak a felkelés három éve (1604–1606), hanem az a fordulat is, amely az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti 15 éves háborút és a Bocskai-felkelést is lezáró békékkel (bécsi és zsitvatoroki békék) és azokat követően a Habsburg–magyar és oszmán diplomáciai, hatalmi viszonyokban bekövetkezett.

A Szapolyai János magyar király nevével jelzett kor (1526–1540) az addig független, az európai keresztény államok között méltán középhatalomként helyet foglaló Magyar Királyságból megteremtette az oszmán szultánok uralmát elismerő vazallus státusú államot, amely a középkori hagyományok nagy részét megkísérelte átmenteni. Bár egy ideig még felmerült annak a reménye János Zsigmond uralkodásának végén (1564–66 között), hogy a Szapolyai-dinasztia uralma alatt álló keleti országrész kiegészülhet felső-magyarországi területekkel, ez azonban hamarosan lekerült a napirendről. Az ország három részre szakadva is Bécs felé tekintett, ahol a koronás, Habsburg-házból való király székelt. Az erdélyi vajdák, kezdve Báthory Istvánnal, a magyar államiságot kicsiben szintén felépítették a Kárpátok keleti karéja és az Alföld Tisza felé húzódó szögletében, azonban a királyi címre az államiságot jelképező Szent Korona nélkül nem gondolhattak. A középkori hagyományok az erdélyi vajda méltóságát kínálták egészen Báthory Zsigmondig (1595) uralmi címként, amelynek legitimációja a magyar koronától függött.[1] Bár a magyar történetírásban mégis előfordul, hogy a Habsburgok alá került országrészt (amely csonka volta ellenére megtartotta a Magyar Királyság nevet) szembeállítják a Partiumból és Erdélyből felépülő fejedelemséggel, azt a vitát, hogy melyiknek nagyobb az állam- és a nemzetmegtartó szerepe, nem tartom tisztemnek tárgyalni. Az általam képviselt szemlélet el fog térni az eddig megszokottól, mivel alapvetően a Magyar Királyságért folyó hatalmi „játszma” sokáig

[1] A fentiekben nem tértem ki I. Miksa és János Zsigmond speyeri megállapodására (1570), amely során először bukkant fel a keleti országrész, a Partium és Erdély urának esetében a fejedelmi (princeps) cím. János Zsigmond halálával azonban visszatértek a vajdai címhasználatra, amely szerint Erdély a továbbiakban is elismeri maga fölött a magyar királyt. Oborni Teréz: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. (szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György) Budapest, 2002. 295.; Erdély állammá válásának történetére lásd: Oborni Teréz: Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. (Tanulmányok). Budapest, 2011. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa. Udvartörténet kötetei IV. 16–100.

legerősebb, ugyanakkor legismeretlenebb szereplőjének, az Oszmán Birodalomnak a szemszögéből figyelem az eseményeket. Hangsúlyozom, hogy forrásfeltárásom és feldolgozásom közben mindent elkövettem annak érdekében, hogy az egyoldalúság csapdáját elkerüljem. A vizsgálati szempontomat azonban nagyon sok olyan tényező alátámasztja, amely e szemléletnek létjogosultságot ad. Elsősorban az, ahogy a magyar történészek jobbára az Oszmán Birodalomra néznek. Általában megbízhatatlannak, hazugnak, mézesmázosnak, kétszínűnek tartják a Portát, amely mindenkit kihasznál a maga érdekében, amint ezt egy az évszázadon keresztül emlegetett mondás megfogalmazza: *Nem szed a török más kosarába / zsebébe epret / almát*. Ez igaz, hiszen minden hatalom a saját érdekét tartja szem előtt, s az ellenfélről – mindegy, hogy milyen relációban – ugyanezeket a túlzó vélekedéseket fogja vallani. A Bocskai-féle felkelés anyagára tekintve a Habsburgok és a magyarok egymásról alkotott képét elég jól ismerjük. A török krónikák és az ebben a kötetben először elemzett, Bocskai Istvánnal folytatott török nyelvű levelezés is a fenti vélekedésemet erősítette. Az értelmezést erősen akadályozza a magyar–Habsburg forrásokból kiolvasható és a hazai szakirodalom által egyszerűen átvett sztereotipikus megközelítés, amelyre jellemző egyfajta morális magasságból „leszólni” a politikai ellenfelet, illetve a szövetségest. Mindezeket nem egy manapság elcsépeltnek ható *politikai korrektség* mondatja velem, hanem az a tapasztalat, hogy ha a régiek (a 19. és 20. század történetírói) sarkított szemléletét követjük, s nem vonatkoztatunk el a kor berögzült sztereotípiáitól, nem fogunk éles és helyes képet kapni.

Mint a bevezetőben felsorolt szakirodalmi ismertetés mutatja, Bocskai István életéről és felkeléséről több jeles szerző monográfiája olvasható magyar és német nyelven, és egy sor tanulmánykötet, könyvfejezet, tanulmány is tárgyalja a témát. A monográfiákat tekintve mindegyikre jellemző, hogy kerek egész történeteket ismertet általában lendületes, élvezetes stílusban. Az elemzések egy-egy hosszú ideje vitatott (vagy számomra vitatható) megállapítást *nem* vesznek mikroszkopikus vizsgálat alá. A jelen munka megírásakor minden fejezetben olyan ellentmondásokkal szembesültem, amelyek alapkutatásokat igényeltek. Az alábbi monográfia ezeknek a részkutatásoknak az összessége.

A munkamódszeremet alapvetően a források újabb áttekintése jellemezte. Tudatosan távolságot tartottam minden eddigi összefoglalótól és monográfiától, nem akartam egyetlenegy korábban keletkezett nagyhatású történész-koncepció befolyása alá sem kerülni. Tulajdonképpen a nyers kézirat létrejötte után olvastam el vagy újra például Lencz Géza, Benda Kálmán, Nagy László, Pálffy Géza, Őze Sándor, Meinolf Arens vagy Robert Evans monográfiáit. Bár ez a módszer hosszadalmas és időpazarló volt, a végén mégsem bántam meg. Nagy örömmel vettem észre, hogy időnként, és ez elsősorban Nagy László utolsó, 2000-

ben írt kötetére vonatkozik, amelyben sok korábbi nézetét revideálta, szinte szó szerint hasonló mondatokat találtam, mint saját korábbi cikkeimben vagy éppen készülő kéziratomban.

Mint ahogy általában lenni szokott, ez a munka sem jöhetett volna létre sokak önzetlen támogatása nélkül. Ki kell emelnem a Lipcsei Egyetemen működő Bölcsészettudományi Központ támogatását (Geisteswissenschaftliches Zentrum Ost-, Mittel-Europas der Universität Leipzig, GWZO), amelyben Robert Born, Kármán Gábor, Nedim Zahirović és az azóta már az egyetem történeti tanszékére került Spannenberger Róbert sok segítséget és impulzust adtak. A levéltári források összegyűjtését az alábbi intézmények, ösztöndíjak támogatták: Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA, T. 034130), Mellon Fellowship, American Research Institute in Turkey (ARIT, İstanbul) és a Habsburg Történeti Intézet. A Bocskai István erdélyi fejedelemségbe került utódaira vonatkozó okmányokat a Humboldt Alapítvány segítségével dolgoztam fel 2005/2006-ban Heidelbergben. A Collegium Hungaricum két hónapos ösztöndíja 2009-ben pedig a mostani kézirat utómunkálataiban volt a segítségemre. A bécsi levéltári, könyvtári kutatásaimban Fazekas Istvánnak, Ernst Dieter Petritschnek és Claudia Römernek, Markus Köhbachnak köszönöm lekötelező segítségét. A jelen munkában elsőként felhasznált török forrásokat 1994-ben és 1996-ban gyűjtöttem Bécsben és Isztambulban. Azonban már a tanulmányaim során is birtokába jutottam néhány értékes okmánynak, melyeket akkori tanáraim, Ivanics Mária és Dávid Géza adtak át feldolgozásra. Ezeket az iratokat jelen munkámban is használtam, s köszönöm nekik akkori támogatásukat. Kiss András kolozsvári és Gernot Nussbecher brassói levéltárosok sok évvel ezelőtt, erdélyi kutatásaim idején segítettek a források feltárásában, amelyek nélkül egy sor újabb kutatási eredmény nem születhetett volna meg. Az eperjesi levéltárban végzett munkámat az ottani egyetem rektorhelyettesének, Kónya Péternek a támogatásával folytathattam. Köszönetemet szeretném kifejezni Nyakas Miklósnak, Kruppa Tamásnak és Bagi Zoltánnak, akik tanulmányaikat, kiadványaikat rendelkezésemre bocsátották, megosztva velem gondolataikat is. Hasonlóképpen hálával gondolok Pálffy Géza és Dominkovits Péter segítségére, akik a témáról szóló tanulmányaikat és monográfiájukat barátilag eljuttatták hozzám. Köszönettel tartozok továbbá a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára vezetőjének, Nagy Editnek, aki nagy figyelemmel kísérve munkámat, mindenben a segítségemre volt. Így otthonosan kutathattam ebben a remek gyűjteményben.

A munka írása közben Teszelszky Keesszel, Zászkaliczky Mártonnal, Kármán Gáborral voltam szorosabb munkakapcsolatban, akik velem együtt gondolkodtak a vitatott kérdések kapcsán. Zászkaliczky Márton és Teszelszky Kees a magyar rendi-nemzeti ideológia

forrásainak külföldi lelőhelyeivel kapcsolatban, illetve ezek interpretációiban különösen sok hasznos tanáccsal és pontosítással járultak hozzá a fejezetek kialakításához. Ugyanakkor a folyamatos levél- és irattári munka során felbukkanó, még általuk sem hasznosított felfedezéseiket is önzetlenül megosztották velem. Almási Gábornak a szakirodalom beszerzése körüli nehézségen túl egy kéziratban lévő nagyon tanulságos Bethlen-tanulmányt köszönök, amely a protestáns ideológia törökös vonulatát segített megérteni. Tóth Sándor László és Czigány István barátaimnak köszönöm, hogy a végsőnek vélt változatot elolvasták, és megoszthattam velük formálódó gondolataimat. Ugyancsak köszönetemet szeretném kifejezni tanítványaimnak, Voloncs Lászlónak, aki az isztambuli levéltári anyag beszerzésében volt segítségemre, Cziráki Zsuzsannának és Tóth Hajnalkának, akikkel szintén végigbeszéltem a készülő fejezetek megírása közben felmerülő összes problematikus részletet.

Végső, de egyáltalán nem utolsó sorban köszönöm feleségemnek, Ildikónak és kisfiaimnak, Sanyikának, Petikének, Danikának és Ákoskának a sok-sok türelmet, segítséget és megértést azért, mert hónapokon keresztül az édesapai szerepből kissé kilépve minden időmet „Bocskai urammal” töltöttem helyettük.

Endrőd, 2012. július 8. Papp Sándor

BEVEZETÉS

Amikor a Bocskai-felkelés török kapcsolatrendszerével kezdtem foglalkozni, feltűnt, hogy János Zsigmond halálától kezdve ő az első, akit a Porta *királynak* szólít, akinek az uralmi területe túlnyúlik Erdélyen és a Partiumon, egészen Alsó-Magyarországig és a Dunántúlig. S mindezeknek nemcsak a katonai helyzet alakulása volt az oka, hanem egy tudatos politikai törekvés, amelyet a török–magyar diplomáciai okmányok igazolnak. Mivel kifejezetten az volt a célom, hogy a felkelés *oszmán kapcsolatrendszerét és hátterét* feltárjam, az általam feldolgozott forrásokból markánsan rajzolódott ki a török–magyar politikai-diplomáciai és katonai együttműködés minden eleme. Ez a kép azonban torzít. Ha csak egy irányból, egy körből származó forráscsoportot használnánk, akkor természetesen egyoldalú képet kapnánk. Az egyensúly és a realitások keresésének egyetlen lehetősége, hogy megszólaltatjuk a másik fél forrásait is. Mivel Bocskai felkelése a tizenöt éves háború eseményeinek folytatása, talán pontosabban azok lezárása, s a benne szereplők nagy része a fegyveres harcot még a török ellen kezdte, s csak 1604 őszétől lépett fel a törvényes uralkodójával, Rudolf császár-királlyal szemben, érthető, hogy a rendi hagyományok, a személyes kapcsolatrendszerek és tradíciók a többség számára nem tették könnyűvé az oszmánokkal való együttműködést. A felkelés vezetői nagy részének, bár reálisan gondolkozva fegyveres segítséget csak a Portától remélhettek, szembe kellett nézni saját korábbi önmagával, beidegződéseivel. Ennek következményeként, ahogy arra lehetőségük nyílt, keresték a kiegyezés útját a Habsburg-házzal. Maga Bocskai is állandóan a két fél vonzásában helyezkedett el, s a Porta által kínált nagyon kecsegtető lehetőségeket mindig beárnyékolta, hogy azok csak a szultán támogatásával, a formálódó nemzeti imágóval szemben voltak elérhetők. Más választás nem lévén a rendi és vallási sérelmekre megoldást csak a fegyveres ellenállás nyújthatott.

A fenti kétség attól a ponttól jelen volt, hogy a mozgalom már a kezdetén túlnőtt az eredeti terveken. A török elbeszélő források, Szamosközy István és Gyulafy Lestár néhány adata már korábban is jelezte, hogy Bocskai eleinte nem akart többet, mint az *erdélyi fejedelemség* megszerzését, mégpedig török segítséggel. Ebben a konstrukcióban a szultánnak való behódolás, az adó fizetése, az uralkodói méltóságba való beiktatás rendje 1540-re visszamenő hagyománnyal bírt. Ez a megoldás a tizenöt éves háború idején 1599-től folyamatosan felbukkan annak érdekében, hogy Erdély kilépjen a háborúból. Ezzel szemben Magyarország északi (felvidéki) és nyugati (dunántúli) részeit a szultán fennhatósága alá adni, s annak kegyéből Szapolyai János idejét visszahozni, etikai kérdést jelentett. Az utóbbi években

lefolyt történészvita mutatja, hogy nemcsak a kortársak, hanem a jelen korszak szakemberei számára sem könnyű ezzel a kora újkori dilemmával szembenézni.

Nyilvánvalóvá teszi ezt a felkelés eltérő elnevezése körül kialakult vita is.[2] Manapság valamelyik terminológia alkalmazása egyfajta hitvallássá vált. Ahelyett, hogy a vitát fel kívánnám éleszteni, csak jelzem, hogy alapvetően a felkelés (Aufstand) használatának a pártján állok. Historiográfiai szempontból is ez az elfogadottabb. A szabadságharc kifejezést Mód Aladár nyomán Benda Kálmán is átvette az 1955-ben kiadott könyvében, s hamarosan általánossá vált.[3] Mutatja ezt Nagy László nagy hadtörténeti monográfiája, amely 1961-ben jelent meg.[4] Még ezek a címválasztások is sokkal szerencsésebbek, mint Benda Kálmán 1952-ben megjelent, majd sajnálatos módon bezúzott könyvének a címe: „Bocskai István függetlenségi harca." Míg teljesen természetes, hogy egy királyellenes felkelés bizonyos rendi, nemzeti és lelkiismereti szabadságjogok védelme érdekében indul, tehát a résztvevők számára a szabadságért folyik,[5] addig a függetlenségi háború két nagyhatalom között nehezen védhető álláspont. Ezt a vélekedésemet sem szeretném valamiféle elítélő éllel megfogalmazni, hiszen a függetlenség szintjei is eltérőek lehetnek. A Magyar Királyság önálló állami alakulatként állt a Habsburg-magyar királyok uralma alatt, amelynek a szabadságjogait éppen Rudolf császár-király (1576–1608) adminisztrációjának intézkedései kezdték bontogatni. A török háborúk idején kialakult katonai, védelmi rendszer eleve visszaszorította a területében, népességében és gazdaságában még mindig jelentős maradék magyar államiság önrendelkezését, amelyet ekkor birodalomépítő koncepcióból adódóan is csökkenteni kívánt a prágai udvar. A gálszécsi részgyűlés idején felsorolt sérelmek[6] és a Verancsics Fausztusz csanádi püspök által megfogalmazott törvénytelenségek, kiegészítve a protestáns felekezetekkel szembeni eljárással, templomfoglalásokkal, folytatva a kamarák nagyon

[2] Lásd erre Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy sokféle sikert hozó felkelés? In: A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). Budapest, 2009. Magyar Történelmi Társulat Századok füzetek, 3. 5–10.

[3] Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. Művelt Nép Könyvkiadó.

[4] Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.

[5] Az utóbbi időben megjelent írásaiban és elhangzott előadásaiban Gebei Sándor hívta fel a figyelmet a korrekt terminológia használatára. Személyes beszélgetésünk mellett a vélekedését például az erdélyi fejedelmek legitimációjáról írt tanulmányában is kifejtette. Ebben kiemelte, hogy a szabadságharc és a függetlenségi háború nem szinonimák, amivel egyet is értek. (Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. In: Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből. Konferenciák, műhelybeszélgetések. VI. (Sorozatszerkesztő: Romsics Ignác). Eger, 2012. Líceum Kiadó. Az Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. 37–52. (különösen a 41. oldal. 11. lábjegyzet.); a szabadságharc terminológia mellett felhozott érvét sem vonom kétségbe, miszerint a felkelésben részt vevők a ténylegesen megsértett törvényesség miatt, az elvesztett vagy veszélyben lévő szabadság védelmében fogtak fegyvert. A saját terminológiahasználatomat a felkelés kezdeti céljai és a megválasztott módszerei mellett az Oszmán Birodalommal való szoros együttműködés, a Porta protekciójának elfogadása befolyásolta.

[6] Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. História – MTA Történettudományi Intézete. 359.

szigorú eljárásrendjével, a fej- és jószágvesztési perekkel, s ezen belül Illésházy István perével, a király távolmaradásával a magyarországi országgyűlésektől, az idegen és fizetetlen katonaság pusztításával, így együtt olyan helyzetet teremtettek, amelyek között a szabadulás, a Habsburg-háztól való elszakadás függetlenségi törekvésként volt értelmezhető. Nem csoda, hogy az 1605-ben elkészült összes propagandairat, amely a felkelés jogosságát volt hivatva igazolni, a fenti sérelmek felsorolását tartalmazta. Az európai protestáns vagy Habsburg-ellenes történetírás is ezek közül válogatott, amikor a magyarországi eseményeket értelmezte.[7]

Mindezek az érvek sem elégségesek azonban a felkelés *függetlenségi mozgalomként* való értelmezéséhez. Ennek legfőbb akadálya az Oszmán Birodalom. Az 1990-es évek végén írt cikkeim és a disszertációm kutatási fázisában elemi erővel hatott rám az a felismerés, hogy a felkelés eredetileg nem is a magyarországi sérelmek miatt tört ki, ahogy azt addigi tanulmányaimból ismertem, hanem az erdélyi fejedelmi cím megszerzéséről szólt.[8] Szamosközy István és Gyulafy Lestár feljegyzéseiből, Kjátib Cselebi és Náima török történetírók műveiből, s Thúry József – általában a szakmában elutasított[9] – tanulmányából már korábban is lehetett volna érezni, hogy a mozgalomnak a kezdetektől nagyon erős török kapcsolatai voltak. Ezt azonban Nagy László forráskiadásáig senki sem vette komolyan.[10] Amikor ezeket együtt feldolgoztam, és sikerült beazonosítani a Bocskai István érdekében 1604 őszén érkezett, azonban csak a magyarok szabad fejedelemválasztását engedélyező szultáni szerződéslevél szövegét,[11] akkor egyértelművé vált, hogy a török vonulat alaposabb vizsgálata nélkül nem lehet a témában előrelépni. Később az 1605-ös konstantinápolyi török–magyar tárgyalások elemzésével, és különösen a Bocskai Istvánnak adott államközi

[7] Ezek közül egy nagy hatású protestáns szemléletű angol Oszmán Birodalom történetét emelem ki, amelynek szerzője nem részletezve a sérelmeket, elsősorban a nemesség elégedetlenségét, a német elnyomást, a katonai túlkapásokat, a lakosság elképzelhetetlen kiszolgáltatottságát, éhezését és Belgiojoso generális protestánsokkal szembeni fellépését hangoztatta, miközben a törvényes rendet a császáriak oldalán értelmezte, s a felkelőket pedig rebellisnek nevezte: Knolles, Richard: The Turkish History Comprehending the Origin of that Nation, and the Growth of the Othoman Empire, with the Lives and Conquests of their several Kings and Emperors. Written by Mr. Knolles, and continu'd by the Honourable Sir Paul Rycaut, to the peace at Carlowitz, in the Year 1699, and Abridg'd by Mr. Savege. Vol. II. London, 1701. 5–6, 9, 15, 17.

[8] Papp Sándor: Gondolatok Bocskai István szultáni megerősítéseihez. In: „Nem búcsúzom..." Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére. (szerk.: Szegfű László) Szeged, 1994. Generália Kiadó, Belvedere Meridionale Kiskönyvtár. 34–39.; Papp, Sándor: Kritische Untersuchungen über die von Osmanensultanen für die Herrscher Ungarns und Siebenbürgens ausgestellten Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden. Wien, 1998. (PhD. Dissertation in der Nationalbibliothek Wien).

[9] Thúry József: Bocskai István fölkelése. Századok 33 (1899) 21–43. 115–133.; Ennek igazolására álljon Kosáry Domokos elítélő véleménye Thúry József török elbeszélő forrásokra építő tanulmányáról, mivel Thúry azt hangsúlyozta, hogy Bocskai kezdeményezte a mozgalmat, mielőtt Bethlen Gábor levelének a másolata Belgiojoso kezébe került volna. Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Budapest, 1951. 321.

[10] Nagy László: Okmányok a Bocskai szabadságharc idejéből. Hadtörténelmi Közlemények 2 (1956) 291–332.

[11] Papp: Gondolatok Bocskai István … 34–39.

megállapodás eltérő példányainak feldolgozásával még egyértelműbbé vált, hogy a Habsburg-magyar király elleni felkelés alternatívája csakis a maradék országrészekre is vonatkozó portai függés elismerése lehet. Ezek alapján a függetlenségi harcról szóló vélekedések értelmüket vesztették. A békekötés körüli viták, s Bocskai István politikai váltása a törökkel való együttműködéstől (a vazallus Magyar Királyság megteremtéséért), a Habsburg-házzal való kiegyezés felé, amely egy területileg nagyobb, de a magyar király szupremációját továbbra is elismerő Erdélyi Fejedelemséget eredményezett, a reális katonai viszonyoknak tökéletesen megfelelt. Mint az alábbi elemzésekben olvashatjuk, attól kezdve, hogy Bocskai ígéretet kapott az 1595-ös, Báthory Zsigmonddal való prágai megegyezés alapján létrejövő kiegyezésre, a békekötés mellett állt, még ha többször is ingadozott a további katonai fellépés és a megbékélés gondolata között. A magyar felkelés által teremtett szituáció mindkét hatalomnak felkínálta azt, hogy győztesen kerüljön ki a hosszú háborúból. Mindkét fél a saját értelmezése szerint tekintett a magyarokra, a velük való további együttműködésre. Amint az a későbbi évek történéseiből látszik, a Habsburgok politikai törekvései a Magyar Királyság keleti területei feletti hatalom biztosításáért a törökök katonai túlsúlya miatt zátonyra futott. Erdélynek ugyan mindkét hatalom számára gesztusokat kellett tennie, azonban az igazi úr mégis a török maradt. Éppen a Bocskai halála után kialakuló trónküzdelmek mutatják, hogy sem a Habsburg-fél, sem a Porta nem akarta elismerni a majdnem teljes patthelyzetet, s így a másik befolyását, hiszen egyedüli uralomra tört a térségben. A Kárpátok két oldalán elterülő keresztény országok feletti oszmán befolyás csökkentése érdekében a Habsburg-ház nagyon sokat tett a 17. század elején.[12]

Az utóbbi időben Pálffy Géza tekintette át a sokszínű, sokféle érdeket felmutató Bocskai-mozgalmat, amely során elsőként vette számba a király mellett kitartókat is, s ezzel a magyar történeti tudatot alapjaiban érintő kérdésben a koronás királyhoz hű urakat és rendeket is kiemelte a feledésből.

A Bocskai István vezette felkelés történetével több komoly munka is foglalkozott az utóbbi időben. Mielőtt ezekre rátérnék, a munkám során használt régebbi műveket említem meg, amelyek véleményemet alapvetően befolyásolták. A kronológiai rend szerinti első forráskiadást Sinay Miklós, a Debreceni Kollégium tanára jelentette meg 1790-ben. A munka elsőnek közölt egy sor olyan fontos forrást, amelyeket aztán a későbbi kiadványok is átvettek. Így például itt jelentek meg először a Forgách Zsigmond korponai követségekor keletkezett

[12] Ennek a vitának nagyon érdekes, máig kiadatlan forrása Naszuh pasa nagyvezír levele II. Mátyásnak, amelyben Báthory Gábor elleni magyar támadás után pontról-pontra cáfolja (a saját szemszögükből) a Habsburg-érveket az Erdély feletti hatalom megszerzését illetőleg. ÖStA HHStA Türkische Urkunden 1612 (1021) október 26.–november 4.

artikulusok, amelyek a béke Bocskai-féle feltételeit ismertették (1–18. old.). Itt olvasható a Bocskai személyes kielégítéséről szóló szövegrész, amely kiemelte, hogy ha Erdélyt és Magyarország egy részét a fejedelemnek adná a király, aki azután is a koronához tartaná magát, akkor ez a megoldás sok megtakarítás mellett biztosítaná az ország keleti felének a megtartását is (17–18. old.). Itt olvasható a magyar rendek első bécsi békére vonatkozó, azt módosító válasza, amelyet Illésházy és társai Bécsbe vittek 1606. május 12-én (19–38. old.). Itt jelent meg először a fejedelem utolsó országos gyűlésén felolvasott fejedelmi propozíciója 1606. december 13-áról (42–48. old.). Ezt követik az ugyanekkor keletkezett artikulusok (48–61. old.). A kiadvány elsőnek ismertette Bocskai végrendeletét (61–80. old.). Ugyanakkor a fejedelem haláláról (a Káthay által végrehajtott mérgezésről) és az udvari katonaság bosszújáról is olvashatunk a kötetben.[13]

Bocskai István 1605 februárja-áprilisa között keletkezett hivatalos levelezésének első kiadását Thaly Kálmán készítette el.[14] Benda Kálmán a megjelent 29 darab teljes vagy töredékes levélből 14-et vett át saját okmánytárába.[15] Bocskai leveleskönyvének töredékét a későbbiekben senki sem használta eredetiben, minden későbbi feldolgozás Thaly munkájára épített. Teszelszky Kees nemrégiben ismét felfedezte a forrást, s a fényképmásolatokat a rendelkezésemre bocsátotta.[16] Feltételezem, hogy a gyűjtemény jelenlegi beosztása későbbi levéltári rendezés eredménye, mivel tulajdonképpen három eltérő eredetű anyag található egymás mellett. A gyűjtemény első egysége a szerencsi fejedelemválasztás után keletkezett dokumentum, amelyben a rendek köszöntötték Bocskait. A Lymbusban őrzött példányt eredetileg Rhédey Ferencnek kézbesítették.[17] A következő egység Bocskai István pártjának 1605 novemberében összeállított békepontjait tartalmazza. A palliumon jelezték, hogy a Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetében megjelent.[18] S ezek után kezdődik, külön palliumban elhelyezve a leveleskönyv-töredék, amelyen 19. századi kézírással fel is jegyezték, hogy megjelent a Magyar Történelmi Tár 19. kötetében.[19] A kéziratot összevetettem Thaly kiadásával. A szerkesztő a kiadvány elkészítése során az okmányokat az eredeti sorrendben hagyta, nem törekedett kronológiai rendre, ahogyan ez az eredeti kéziratra sem jellemző.

[13] Chorebo, Victor De (Sinay, Miklós): Sylloge actorum publicorum, que … patificationis Viennensis a. 1606. … initae historiam … illustrant. Pestinii. 1790.
[14] Thaly Kálmán: Bocskay István leveles könyve. Magyar Történelmi Tár 19 (1874) 63–119.
[15] Benda Kálmán: Bocskai István. Levelek. Bukarest–Budapest, 1992. Nr. 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 63. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó.
[16] MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII.
[17] MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 1–2. Szerencs, 1605. 04. 20.
[18] MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 3–8. (A kiadványban a 437. laptól olvasható.)
[19] MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 9.

Úgy vélem, hogy a Bocskai-felkelés vizsgálatához a legfontosabb alapműveket Károlyi Árpádnak köszönhetjük.[20] Károlyi kötetei általánosabb kontextusba helyezve érintik a felkelés történetét. A diplomáciai tárgyalások lefolyása, a részgyűlések pontos bemutatása, a különböző politikai csoportok eltérő értékrendjének érzékletes bemutatása mind megtalálható a Magyar országgyűlési emlékek két utolsó, Károlyi Árpád által készített kötetében.

Kronológiai tekintetben nem kerülhető meg Lencz Gézának a Bocskai-felkelést taglaló egyháztörténeti szempontú elemzése, amely szinte teljesen kiesett a szakirodalmi érdeklődésből. Bár régebben szokás volt rá hivatkozni, azonban ténylegesen csak Benda Kálmánnál mutatható ki, hogy a magyarországi felkelés német rendi recepciójának ábrázolásakor használta. (Legutóbb Meinolf Arensnél[21] és Pálffy Gézánál találtam rá vonatkozó érdemi hivatkozást.) A kötet pozitívumai közé tartozik, hogy Károlyi Árpád említett kiadványait, különösen a MOE XII. kötetét még a kiadás előtt, kéziratban felhasználta. Annak ellenére, hogy Lencz Géza könyvét a református felekezet szempontjai szerint állította össze, és nem is titkolta, hogy szemléletében nem pártatlan, a munka nagyon alapos összefoglalása a történéseknek. A szerző komoly kutatómunkát végzett, különösen a magyarországi levéltári anyagot ismerte. Ugyanakkor a legfontosabb bécsi forrásokat is látta (valószínűleg Károlyi Árpád segítségével). A források tényanyagát úgy rendszerezte, hogy abból mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból egyértelműen a császári kormányzat protestáns rendek és városok elleni támadása rajzolódjon ki. A kassai eseményeket, a város evangélikus lakosságát ért inzultust az ellenreformációs lépések egyik első állomásának tekintette.[22] Bocskai kapcsán az egész könyv csak szuperlatívuszokat használt. A fejedelmet a kortárs vélekedést ismételve *megmentőnek, a lelkiismereti szabadság védőjének* állította be. A Székely Mózes felkelése után 1603-ban török területre menekült emigránsok portai kapcsolatait röviden, tárgyszerűen érintette, kiemelve, hogy a magyarok a szultántól ahdnámét (szerződéslevelet) kaptak, amelyben a polgári és a vallási szabadságjogokat is biztosították. A 19–20. század legjobb történeti hagyományait követte, amikor alaposan felhasználta a pápai nunciusok bécsi és prágai jelentéseinek kiadványait, illetve Hammer-Purgstall hatalmas

[20] Károlyi Árpád, Dr.: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. XI–XII. Budapest, 1899–1917.; A felkelés előzményeinek a hátteréhez, a rendi és magán-, birtokjogi sérelmek megértéséhez legtöbbet szintén Károlyi munkássága segített: Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, 1883.

[21] Arens, Meinolf: Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutischen Reichsverband. Köln – Weimar – Wien, 2001. Böhlau Verlag.

[22] Lencz, Géza: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede. Debreczen, 1917. 48–49.; A téma legújabb, nagyon alapos összefoglalására lásd: H. Németh István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. I. Budapest, 2004. Gondolat – Magyar Országos Levéltár. Doktori Mestermunkák. 110–116.

forráskiadványát, amely Khlesl kardinális, a titkos tanács elnöke működéséről készült. Ennek a jelentősége különösen a bécsi béke Habsburg császári ratifikációjával szembeni viták körül mutatkozik meg.[23] Ugyanakkor érdekes, hogy a köztörténeti események bemutatásánál a legtöbbet Bethlen Farkas krónikájára épített. A császár és öccse, Mátyás főherceg között évtizedek óta feszülő ellentétet nem vizsgálta meg alaposabban a Habsburg-párt politikájának érintésekor, ezt azonban nem lehet a szemére vetni, hiszen ennek a súlyát sem a korábbi, sem a későbbi történészek nem mérték fel. Hans Sturmberger munkássága alapján már látszik, hogy el kell mozdulni arról a szilárd álláspontról, miszerint Mátyás egyfajta liberális érzék miatt állt ki a magyarokkal való megegyezés mellett, és a birodalom szenvedő lakosai iránti felelősségérzetből támogatta a törökkel kötendő béke ügyét. A „Bruderzwist" (testvérharc) már ekkorra is évtizedes előzményre ment vissza, s az idegileg semmivel sem erősebb főherceg mindent megtett annak érdekében, hogy császári bátyja hatalmából méltó módon részesedhessék, vagy valahol máshol – Németalföldön, Lengyelországban – uralkodó lehessen.[24] Sem Lencz, sem az őt követő történészek nem érzékelték, hogy a császár uralkodása alatt is többféle szakasz különböztethető meg. A tizenöt éves háború idején a spanyol befolyás, az erősebb katolikus indíttatás dominált, amely Rudolf személyes magatartásán is tükröződött.[25]

Lenz a magyar ügyről kialakított európai visszhangot a német választófejedelmek levelezése alapján tekintette át.[26] A források alapján úgy tűnik, hogy a protestáns választófejedelmek a magyar ügyet elsősorban a saját birodalmi pozícióik megtartása szempontjából szemlélték, s ezek argumentumot szolgáltattak a császári-katolikus egységtörekvésekkel szemben. Lencz Géza jó meglátását követve feltételezhetjük, hogy már ekkor is érett a háttérben az a folyamat,

[23] Hammer-Purgstall, Joseph: Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinets Kaisers Mathias, Leben. II. Wien, 1847.; Lencz: Der Aufstand Bocskays … 120–121.; A Khlesl-kutatás az utóbbi időben fellendülni látszik. Két kiváló tanulmány készült ebben a témakörben: Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). Századok 145 (2011) 4. szám. 877–914.; Cziráki, Zsuzsanna: Das Siebenbürgen-Konzept der Kriegspartei in Wien zwischen 1611–1616 anhand der schriftlichen Meinungen von Melchior Khlesl, Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für Kunde Ungarns und verwandte Gebiete. 2012. (Kiadás alatt).; Cziráki Zsuzsanna: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. Levéltári Közlemények 83 (2013) 319–369.

[24] Sturmberger, Hans: Die Anfänge des Bruderzwistes in Habsburg. Das Problem einer österreichischen Länderteilung nach dem Tode Maximilians II. und die Residenz des Erzherzogs Matthias in Linz. Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge. Linz, 1979. Oberösterreichisches Landesarchiv. 32–75.; a témára újabban lásd még: Pálffy, Géza, Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608. In: Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611). Ed. Václav Bůžek. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2010. (Opera historica, 14.) 363–399.

[25] Evans, Robert: Rudolf II. Ohnmacht und Einsamkeit. Graz – Wien – Köln, 1980. 53–54. Styria Verlag.

[26] Ritter, Moritz: Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Witelsbacher. I. Die Gründung der Union, 1598–1608. München, 1870. Nr. 340, 344, 352, 360, 362. M. Rieger'sche Universität-Buchhandlung.

amelyből hamarosan kirobban a birodalom felekezetei között a harmincéves háború. Az Oszmán Birodalommal kapcsolatos meglátásai nem merültek ki általánosságokban. Nem foglalkozott azzal, hogy Bocskai miképpen építette a kapcsolatait a Portával, azonban röviden beszámolt a Rákos mezei találkozóról. A korabeli elbeszélő források alapján (alapvetően itt is Bethlen Farkasra épített, aki azonban a Bocatius beszámolóját ismerő Istvánffyból táplálkozott) úgy értékelte, hogy Bocskai Pest alatt kötött megállapodást a török állammal, de ez tévedés.[27] A magyar történetírás számára fontos kérdés, hogy mennyire folyt a felkelés a nyugaton lévő protestáns és Habsburg-ellenes országoktól elszigetelten. Az utóbbi időben Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton foglalkozik a felkelés nemzetközi megítélésével. Mint alább látni lehet, ebben a tekintetben a magyar történetírásnak nagyok a hiányosságai. Lencz közel állt ahhoz, hogy ezzel a problémával érdemben foglalkozzon. Ehelyett azonban kutatása kimerült abban, hogy az evangélikus választófejedelmek és ellenfeleik vélekedését summásan összefoglalta, s megadta, mely oklevelekből lehet erre a témára adatokat találni. Sajnálom, hogy nem dolgozta fel az anyagot teljes egészében, hiszen Bocatius János,[28] Bocskai megbízottja heidelbergi követségének hatásáról nálunk azóta is ismeretlen adatokkal szolgálhatott volna.[29] A bécsi béke létrejöttét, illetve a császári ratifikáció meghamisítását (a jó cél érdekében a februári békeváltozat ratifikációjának dátumát hamisították a június 23-án aláírtnak megfelelően későbbre) Károlyi kutatásai alapján írta le. A fejedelem halálát, Káthay kancellár általi megmérgezését és a Sennyey Pongrác részéről történt korábbi gyilkossági kísérletet szintén tárgyalta.[30] Ez a részlet nagyban hasonlít ahhoz a tanulmányhoz, amelyet a szerző a könyve előtt tíz évvel már megjelentetett.[31] A munkát a hajdúság történetét és szerepét bemutató melléklet zárta.

Bocskai István életére és az általa vezetett felkelésre nézve két olyan szerzőt kell egymás után megemlíteni, akiknek a neve szorosan összefüggésbe került Bocskaival: Benda Kálmánét és Nagy Lászlóét. Mindkettőre jellemző, hogy alkotó idejük jelentős részét ez a tematika foglalta le, munkásságuk gyümölcsét számos cikk és monográfia fémjelzi.

Benda Kálmán 1942-ben jelentette meg a Bocskai István életét tárgyaló monográfiáját. A könyvet Szekfű Gyula kezdeményezésére írta. A felkérést megelőzte, hogy a szerző korábban

[27] Lencz: Der Aufstand Bocskays … 157–158.

[28] Bocatius János kassai bíró, aranykoszorús költő és humanista életére lásd: Kónya Péter: Bocatius János, Bocskai-párti kassai bíró. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 69–74.

[29] Ritter: Briefe und Acten … 472–474. Nr. 381. Erre a kérdéskörre a „szerencsi kiáltvány" kapcsán vissza fogok térni.

[30] Lencz: Der Aufstand Bocskays … 257.

[31] Lencz Géza: Bocskai halála és temetése. Protestáns Szemle 1907. 77–92.

is foglalkozott a magyar történelmi hivatástudattal,[32] így Bocskai felkelésével a disszertációjában. A munka alapos összefoglalása a témának, ugyanakkor magán viseli létrejöttének korjelenségeit, a II. világháború idejét, a német birodalmi politikai és katonai befolyás fojtogató légkörét. A könyv szemléletén átsüt Benda Kálmán erős protestáns, református kötődése, amely miatt a korabeli forrásokból sok (talán saját korára is értelmezett) katolikusellenes kitételt fogalmazott meg. Ugyanakkor a török politika hatását, mint másik befolyásoló tényezőt, az általánosság szintjén túl nem tárgyalta.[33] Mindezek mellett máig nagyon hasznos, tanulságos olvasmány. A könyv második kiadása ötven évvel később jelent meg, és ehhez a szerző egy utószót írt, amelyből a Bocskai-témában folyt munkássága történetét is megismerhetjük.[34] Legutóbb R. Várkonyi Ágnes szólt méltatóan Benda Kálmán 1942-es és az azt követő 1952-es és 1955-ös kiadványairól. Felhívta a figyelmet, hogy a kommunista hatalom semmiképpen sem fogadta el a kora újkori nemzeti összefogásról szóló megnyilatkozásokat, s ezért az 1952-es kötet el nem adott példányait bezúzásra ítélte.[35] A három Benda-féle Bocskai-kötet szoros kapcsolatban van egymással. Az első könyv egy teljes körű életrajz, amelyben a felkelés története a műnek a felét teszi ki. Az 1952-es kiadványban a felkelés története került a központba. A példányok szövegének összevetése során kiderült, az 1952-es kiadás kiegészítések és stiláris eltérések mellett az 1942-es könyv második felének szövegére megy vissza. A harmadik munka gyakorlatilag az 1952-es példány átdolgozása, többnyire szószerinti átvétele. Külön értéke az, hogy ehhez Benda Kálmán egy okmánytárat csatolt, amelyben néhány kiadatlan levéltári anyag mellett a már megjelent okmányok válogatását találjuk vagy eredeti magyar nyelven vagy a latin szövegeket magyarra fordítva.[36]

A három egymásra épülő monográfia mellett Benda Kálmán folyamatosan dolgozott a témában, s gyűjtötte a forrásokat. Kutatásait több megjelent szövegkiadás és tanulmány jelezte, ugyanakkor azonban a legfontosabbnak szánt mű kéziratban maradt. Károlyi Árpád munkásságát folytatandó az országgyűlési emlékek újabb kötetét készítette sajtó alá.[37] Bár ez

[32] Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története (A XV–XVIII. században.) Budapest, 1937.; Érdekes historiográfiai adalék, hogy a Ráday Könyvtárban őrzött példányban annak a Deér Józsefnek szóló ajánlás olvasható, aki maga is sokat foglalkozott a nemzettudattal, illetve a magyar államiság jelképével, a Szent Koronával. Róla legújabban lásd: Koszta László (szerk.): Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára. Capitulum II. Szeged, 2006. Szegedi Egyetemi Kiadó.

[33] A török politikára abban a szellemben, hogy a magyar soha nem lehet tényleges szövetségesük: Benda Kálmán: Bocskai István. Budapest, 1993[2]. Századvég Biográfiák. 141–146.

[34] Benda: Bocskai István. 183–197.

[35] Benda Kálmán: Bocskai István függetlenségi harca. Budapest, 1952. Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó.; R. Várkonyi Ágnes: Bocskai, a közép-európai realista. Studia Caroliensia 7 (2006) 5–8.

[36] Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. 69–160. Művelt Nép Könyvkiadó.

[37] A Magyar országgyűlési emlékek sorozatának a történetére lásd: Bessenyei József: Magyar országgyűlési emlékek – Egy vállalkozás története, néhány tanulsággal. In: Országgyűlések – országos gyűlések. Konferenciák, műhelybeszélgetések. II. (Sorozatszerkesztő: Romsics Ignác). Eger, 2011. Líceum Kiadó. Az

a munka túllépett időben Bocskai halálán, azonban ezer szállal kapcsolódott még hozzá, hiszen ekkor teremtődött meg a feltétele annak, hogy a felkelés során elért eredmény az új magyar király, II. Mátyás és a rendek kompromisszumán keresztül a magyar rendi-nemzeti fejlődésnek új alapokat adjon. Ekkor derült ki, hogy a nehezen létrehozott békerendszer mind a magyar-Habsburg, mind a török–Habsburg viszonyban működésképesnek mutatkozik-e. S ekkor dőlt el az is, hogy a Bocskai végrendelkezése szerinti trónöröklést, Homonnai Drugeth Bálint személyét elismerik-e az erdélyi rendek. Az országgyűlési emlékek nyomdakész 13. kötetét Benda Kálmán lakásában még a fia, Benda Gyula mutatta meg, amelybe kicsit belelapozhattam. Aztán egy ideig úgy tűnt, hogy a kézirat példányai elvesztek. A szerencse azonban úgy hozta, hogy az idén a Ráday Levéltárban sikerült a kézirat végső befejezés előtti, azonban kézzel már teljesen kijavított példányát megtalálnom. Emlékeim szerint ezt a változatot láttam korábban Benda Gyula szívélyességéből is.[38] A hagyaték áttekintése során kiderült, hogy Benda Kálmán nemcsak a Magyar országgyűlési emlékek folytatását tervezte, hanem egy olyan pótkötet anyagát is sajtó alá kívánta rendezni, amely a korábbiakból kimaradt anyagokat tartalmazta volna.

Nagy László a Bocskai-tematikában szintén három kötettel képviseli magát. Első műve a Bocskai-szabadságharc hadtörténetének máig legrészletesebb monografikus összefoglalása.[39] Bár ezt a kötetet a mai napig respektussal emlegetik szakmai körökben, a szerző a harmadik, 2000-ben megjelent Bocskai-monográfiája historiográfiai kitekintésében alapos önkritika alá vette. Különösen a háború „népforradalmi” jellegét kérdőjelezte meg. A szemléletéből adódó „elhajlásokat” azonban a kor tekintélyének, Benda Kálmánnak a hatásaként értékelte. Ezt a – valóban túlzó – érvelést mindenesetre azzal kellene kiegészíteni, hogy Benda nemzeti összefogást sugalló érvrendszerét az 1950-es évek forradalmi hevületében az „ősellenség” (Habsburgok = németek = fasizmus) elleni permanens harccal azonosították, s ez nem Benda Kálmán hibája volt. Ezen eszmerendszer előzménye már a két háború között is jelentkezett, majd az 1950-es években ismét visszaköszönt. A Habsburgok magyarországi uralmát az „ötszáz éves német elnyomással” azonosították, ahogyan még én is hallottam tanulmányaim során.

Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. 7–21. (A cikkben foglaltakat csak azzal egészíteném ki, hogy időközben megtaláltam a MOE 13. és 14. köteteinek az anyagát Benda Kálmán hagyatékában, a Ráday Levéltárban.)

[38] Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára. Ráday Levéltár. Benda Kálmán irathagyatéka. Lásd: Bibliográfia.

[39] Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.

Benda Kálmán és mestere, Szekfű Gyula között ebben a tekintetben ellentét feszült, amelyről Benda 1993-ban be is számolt.[40] Nagy László 2000-ben megjelent kötetének egyik újdonsága éppen az, hogy önkritikát gyakorolva rehabilitálni kívánta (Benda Kálmánnal szemben) Szekfű Gyula Bocskai-koncepcióját.[41] Tulajdonképpen – nem kiélezve, hanem nagy szeretettel említve Benda Kálmán munkásságát – , de valamilyen hasonló vélekedést olvashatunk ki R. Várkonyi Ágnes soraiból is.[42] Nagy László Szekfű történeti szemléletét abban a tekintetben tartotta követendőnek, ahogy a felkelés során Bocskai önálló katonai és diplomáciai lépéseket tett, és azért, mert Deák Ferenchez hasonlóan kompromisszumokon keresztül létrehozta a *kiegyezést* az uralkodóházzal. (Szekfű nyomán Deák Ferenccel hozta Bocskait kapcsolatba.)[43] Szintén Szekfű alapján ő is úgy látta, hogy Bocskai volt kortársai között az egyetlen, aki a „nagymagyar" koncepciót, mert illuzórikus volt, félretette, s egy „kismagyar," a Tiszántúlt és Erdélyt magába foglaló menekülési tervet állított fel, amely a magyarság fennmaradásának egyedüli záloga lehetett.[44] Megjegyzendő, hogy Szekfű utóbbi gondolata – vélhetően Trianonra való egyfajta reflexió is – Benda 1942-es könyvében, illetve a 1993-as újabb kiadásban is szerepelt.[45] Nagy László a legutóbbi, 2000-ben napvilágot látott Bocskai-monográfiájában utalt arra, hogy a fejedelem realisztikusabb megítélésére már 1981-ben megjelent könyvében is törekedett.[46]

Bocskai István koráról német nyelven is jelentek meg monográfiák. Elsőnek Molnár Andrea könyvét említem, aki Bocskai István életét és működését elsősorban levelei alapján vizsgálta.[47] Sajnálatos, hogy itthon nagyon kevesen tanulmányozták a kötetet. Ennek oka egyrészt az lehetett, hogy elméleti eredményei nagyjából Benda Kálmán kutatásaira, illetve az 1980-as évekig megjelent magyar nyelvű tanulmányokra (Makkai László, Nagy László) épültek. Másfelől az is sajátságos hozzáállás, hogy a szerző teljesen negligálta az 1945 előtti magyar szakirodalmat „sovén" szemlélete miatt, miközben az elítélt korszak forráskiadásait alaposan felhasználta kötetében. A magyarul nem tudó szakemberek számára nagyon fontos

[40] Benda: Bocskai István. 184.
[41] Nagy László: Egy szablyás úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István) Hajdúböszörmény, 2000. Studia Oppidorum Haidonicalium VI. 280–283.
[42] R. Várkonyi Ágnes: A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat). In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. 6.
[43] Nagy: Egy szablyás úr … 280–281.
[44] Nagy: Egy szablyás úr … 282.; Hóman Bálint – Szekfű Gyula. Magyar történet. III. Budapest, 1935[2]. 317–319.
[45] Benda Kálmán: Bocskai István. Második kiadás. Budapest, 1993. 146. „lemond Nagy-Magyarországról, hogy legalább Kis-Magyarországot megmenthesse."
[46] Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest, 1981. Zrínyi Katonai Kiadó.
[47] Molnár, Andrea: Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe, 1598–1606. München, 1983. Trofenik Verlag. Studia Hungarica 23.

kapaszkodót jelent ez a kiadvány, amely nemcsak a magyar rendi ellenállás tanát magyarázza, hanem a korszak levelezéseiből ötven iratot is közöl vagy eredeti latin nyelven, vagy pedig magyarról németre fordítva. A feldolgozott levelek jelzeteit átnézve kiderül, hogy 1983-ban még több mint a felük kiadatlan volt. Benda Kálmán ezek egy részét, elsősorban a Thurzó család levéltárából valókat beépítette az 1992-ben kiadott, de már az 1980-as években is tervezett Bocskai-levelezést közlő kötetébe,[48] azonban Molnár Andrea kolozsvári levéltárból származó mikrofilmekről készült közléseinek máig nincs magyar kiadásuk. A szerző a kötet végén minden okmányról csak rövid regesztát készített, a kiadatlan leveleknek a jól olvasható fénymásolatát azonban mellékelte, így segítve a további kutatást. A forráskiadás mellett, amely nagy mennyiségben adott elsőrendű forrást a németül tudó nemzetközi szakma kezébe, a kötet külön érdeme, hogy a magyar történetírás 1980-as évek elejéig kialakított koncepcióját közvetítette. A mű szelleme megegyezik a magyar szakmai köröknek a kora újkori társadalom nemzeti tudatáról[49] kialakult képével. Egy teljesebb Bocskai kritikai levélkiadásnak Molnár Andrea kutatásai – Benda Kálmáné mellett – jó alapot jelentenének.[50] A szerző kutatásai igazolják, hogy a régóta folyó feltáró munka ellenére még mindig vannak ismeretlen Bocskai-levelek. Ilyenekkel Kurucz György hatalmas katalógusa alapján Londonban és Anglia más gyűjteményeiben is találkozhatunk.[51]

Molnár Andrea kutatásaival párhuzamosan készült el Újváry Zsuzsanna magas szakmai színvonalon álló, mégis szélesebb olvasóközönségnek szóló összefoglalása, amely olvasmányos módon tekintette át a tizenöt éves háborútól Bethlen Gábor haláláig terjedő időszakot. Munkája a legújabb kutatásokra, ugyanakkor a klasszikusnak számító művekre épített, mai napig jól használható a felsőoktatásban.[52]

Bár a címében nem szerepel Bocskai István neve, Meinolf Arens kötete alapvetően a felkelés előzményeivel és első másfél évével foglalkozik. A német kutató elsősorban a mai Románia területén élt népek múltjával és a régió szűkebb környezetével, így a Krími Kánsággal, az itteni jezsuita misszióval, a csángók etnogenezisével, nemzetiségi viszonyokkal foglalkozik. A romániai és a magyarországi szakirodalomban jártasan alkot véleményt a kora újkori

[48] Bocskai–Benda, 1992.

[49] Őze Sándor: Nemzettudat és historiográfia. [Budapest], 2009. Hamvas Béla Kutató Intézet. 90.; Illik Péter: Történészek, vitáka 16–17. századi magyar történelemről. Budapest, 2011. L'Harmattan Kiadó. 17–27.

[50] Bocskai István levelezését jelenleg Juhász Krisztina szegedi doktorandusz, Tóth Sándor László tanítványa kezdte a teljesség igényét szem előtt tartva összeállítani.

[51] Kurucz György: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London, 1992. Mansell, New York–London. Például a 21.5531. számú irat 1605. 01. 17. Bocskai levele a nagyvezírhez; nem is beszélve a nagy számban előforduló jelentésekről, amelyek a felkelésről szólnak.

[52] Újváry Zsuzsanna: „Két nagy császár birodalmi között." A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig. Budapest, 1984. Gondolat Kiadó. Magyar história.

történésekről. Könyvének fő gondolatmenete arra irányul, hogy miképpen próbálta teljes fennhatóság alá venni a Habsburg abszolutizmus Erdélyt. Ott, ahol a mai nemzeti történetírás eltérő véleményt fogalmazott meg, mindig kifejti saját nézeteit, mégpedig a források alapján, s nem valamiféle elfogultságtól vezérelve. Az elsősorban Veress Endre és Hurmuzaki romániai forráskiadványaira, Veress kétkötetes Basta-levelezésére, az Erdélyi országgyűlési emlékekre épülő munka nagyon alapos áttekintést ad Erdély és környezete történetére nézve. A 6. fejezet például, amely Székely Mózes mozgalmáról szól, a felkelés máig legalaposabb feldolgozását adja.[53] Ugyanakkor olyan, a magyar történetírásban sokáig meglévő téves nézetek is felbukkannak nála, amelyeket például Nagy László iratkiadásai (1956, 2005) már tisztáztak. Így például különbséget tesz Székely Mózes török segítségre építő felkelése és Bocskai mozgalma között abban a tekintetben, hogy az utóbbi nem a Portára épített, s csak a sikerei vezették a törököt arra, hogy komolyabb segítséget nyújtson.[54] Mentségére szóljon, hogy ennek a vélekedésnek a tarthatatlanságát Benda Kálmán is csak az 1993-ban újra kiadott kötete új utószavában fogadta el.[55] Arens kötete végén kitekintést olvashatunk a bécsi békére. Zárásként egy forrásválogatást találunk, amely elsősorban a német olvasó számára jelenthet újdonságot, hiszen a források mindegyike korábban már különböző kiadványokban megjelent. Az utóbbi években itthon is nagyon intenzívvé vált a Bocskai-felkelés története iránti érdeklődés, amelyet nagyban erősített az elmúlt 400. évforduló. Közbevetőleg utalnom kell arra a közismert tényre, hogy a Bocskai-felkelés része volt az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti hosszú vagy tizenöt éves háborúnak (1593–1606). E háború kutatása is intenzívebbé vált a 400. évforduló kapcsán az 1990-es évektől, ami hasznára vált a Bocskai-felkelés kutatásának is. Terjedelmes monográfiát írt elsőként a háborúról gazdag levéltári és könyvészeti anyagot felhasználva Tóth Sándor László.[56] Érdemes megemlíteni, hogy a munka ugyan – témájának megfelelően – csak rövid, vázlatos áttekintést ad a Bocskai-felkelésről, de ezt a háború összefüggésrendszerében helyezi el. A szerző utal arra is, hogy a Habsburg-ellenes rendi harc számára meghatározó volt a török szövetség. Tóth Sándor László felfogása szerint török szempontból Bocskai Kassa központú magyar királysága a tizenöt éves háború elején felvetett vazallus kassai vajdaság megvalósulását jelentette, továbbá Erdély visszaszerzését Bocskai révén.[57]

[53] Arens, Meinolf: Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutischen Reichsverband. Köln – Weimar – Wien, 2001. Böhlau Verlag. 139–172.
[54] Arens: i. m. 227.
[55] Benda: Bocskai István. 191–192.
[56] Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. Belvedere Meridionale.
[57] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 429–432.

Az évfordulós Bocskai-kiadványok között a legelső kötetek közé tartozik a Hadtörténeti Közlemények 2004/4. ünnepi száma, amely Balassi Bálint születésének 450. és a Bocskai-felkelés kitörésének 400. évfordulójára jelent meg.[58] Ezt követte a Károli Gáspár Református Egyetem folyóiratának 2006-os első száma, amelyben a 2004. decemberi konferencia anyaga jelent meg Szabó Péter szerkesztésében.[59] A folyóiratok tanulmányait a jelen bevezetőben nem részletezem, alább a vonatkozó fejezetekben térek vissza rájuk.

A magyarországi rendezvényekkel párhuzamosan szlovák és magyar nyelvű konferenciát is rendeztek Kassán, melynek az anyaga Nyakas Miklós bevezetőjével a Debreceni Déri Múzeum Évkönyvében jelent meg.[60]

A Debreceni Egyetem, különösen Papp Klára aktivitását dicséri, hogy az ünnepi években (2004–2006) egy egész sor új kiadványt szerkesztett kollégáival. Az első kötet még Budapesten a Kisebbségkutatás Könyvek sorozatában jelent meg.[61] Ezt hét kötet követte egységes sorozatba szerkesztve.[62] A sorozatot egy nagyívű konferencia anyaga zárta magyar és német nyelven. A „Frigy és békesség legyen" című tanulmánykötet a Bocskai-kutatás legújabb eredményeit tartalmazza, felépítése a felkelés nemzetközi környezetétől a reprezentáción keresztül az erdélyi politikán, a hajdúság problematikáján és a vallásszabadság kérdésén keresztül a bécsi és a zsitvatoroki béke létrejöttéig vizsgálja a korszakot.

A hadtörténészek, kiegészülve Nyakas Miklóssal és Basics Beatrixszel szintén összeállítottak egy jól sikerült tanulmánykötetet Czigány István szerkesztésében, amelynek tematikája a tizenöt éves háború lefolyásán keresztül az egyes csaták szakszerű bemutatására, a társadalom

[58] A Bocskai-szabadságharc kitörésének 400-ik évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények 2004. 4. szám.

[59] A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400-ik évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga. (Szerk.): Szabó Péter. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám.

[60] Emlékezés a Bocskai-felkelés 400. évfordulójára. Különlenyomat. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 2005.

[61] Barta János ifj. – Papp Klára: „Nincs nekönk több hazánk ennél." Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest, 2004. Lucidus Kiadó. Kisebbségkutatás Könyvek. (Sorozatszerkesztő: Cholnoky Győző).

[62] A sorozat alábbi köteteit használtam ebben a könyvemben: Szekeres Gyula: „Agj vr Isten mostis ilj feiedelmet…" Bocskai István emléke a néphagyományban. Debrecen, 2004. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója III.; Bakó, Endre: „Magyarok Mózese, hajdúk édesapja". Bocskai István alakja a magyar szépirodalomban. Debrecen, 2004. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. IV.; Nyakas, Miklós: A bihari kishajdú városok története. Debrecen, 2005. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. V.; Nagy László: Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Debrecen, 2005. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VI.; Nyakas, Miklós: Az ismeretlen szerencsi kiáltvány. Hasonmás kiadás. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VII.; Papp Klára – Jeney Tóth Mária: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII.; Barta, János – Jatzlauk, Manfred – Papp, Klára (Hrsg.): „Einigkeit und Frieden sollen auf Seiten jeder Partei sein" Die Friedenschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606) Debrecen, 2007. Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes.

militarizálódásának vizsgálatára is kiterjedt, ugyanakkor kitekintést nyújtott a képzőművészet és divat történetére (Bocskai-viselet, Bocskai-sapka) is.[63]

A tanulmánykötetek sorában utolsónak, de nem utolsó sorban említem a Miskolci Egyetemen 2006. április 22-én rendezett konferencia kötetét, amelyben a szerzők újabb kutatási és historiográfiai eredményekkel jelentkeztek. Elég ezek között Péter Katalin Illésházy István egyéniségéről, feleségével fennálló viszonyáról és túlbuzgó hivatástudatáról vagy Nagy Gábor Istvánffy históriájának Bocskai-értelmezéséről, illetve Pálffy Géza és Őze Sándor vitává szélesedő szabadságharc-felkelés értelmezéséről szóló írásait említenem.[64]

Az időszak gazdag termését két önálló monográfia és egy háromszerzős kötet is jelzi. Mindhárom munkának megvannak a saját értékei. A soproni levéltár munkatársa, Dominkovits Péter a tőle megszokott alapossággal tárta fel a nyugat-dunántúli eseményeket. Kutatásaiból merőben új szemléletű vélemény fogalmazódott meg, amelyet recenzense, Pálffy Géza is kiemelt: ti. hogy a Nyugat-Dunántúlon, azaz nagyjából a Magyar Királyság dunántúli kerületében a Bocskai-felkelés egyúttal polgárháborúnak is tekinthető. A forrásokat bevezető, közel hét ívnyi hosszúságú kismonográfia (7–108. oldal) alcíme jól jelzi a szerző markáns véleményét: *Felkelés és polgárháború*.[65] Pálffy Géza és Őze Sándor alább még részletesebben érintett vitájában ennek a körülménynek nagy jelentősége van. Pálffy Géza szerint a Magyar Királyság vezető tisztikarának, katolikus püspökeinek és főnemeseinek a vizsgálatával igazolható, hogy a társadalom jelentős része, különösen a meghatározó vezetők nem csatlakoztak a felkelőkhöz, s ez elegendő bizonyíték arra, hogy ne tekintsük a mozgalmat egységes nemzeti felkelésnek, avagy szabadságharcnak. Ezt az érvrendszert azonban Őze Sándor elutasította.[66] Dominkovits Péter azonban más irányból közelített, hiszen azt mutatta ki, hogy a dunántúli rendek vezetői Nádasdy Tamás kivételével – akinek súlyos vagyonelkobzási pere volt – fegyveresen is ellenálltak Bocskai hajdúinak. A témát tehát alapkutatásokkal vitte tovább, s többnyire eddig ismeretlen forrásokkal – amelyek közül kereken 60 darabot könyve okmánytárában (109–158. oldal) külön is közölt – vitathatatlanul bizonyítja: a Dunántúl jelentős mértékben ellenállt, és kitartott az uralkodó mellett. Az

[63] Czigány István – Bertók Krisztina – Kisteleki Károly – Basics Beatrix – Závodi Szilvia: Bocskai és kora … Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, 2005. Martin Opitz Kiadó.

[64] Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophia Tomus XIII. Fasciculus 2. Miscolc, 2008. http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/187.pdf

[65] Pálffy Géza recenziója: Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2006. 198 oldal. Korall 33 (2008. november) 129–133.

[66] Őze Sándor: Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Miskolciensis Sectio Philosophica. Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 207–208.; Őze Sándor: Nemzettudat és historiográfia. [Budapest], 2009. Hamvas Béla Kutató Intézet. 157–158.

ottaniak mindezt úgy tették, hogy ugyanakkor folyamatosan tiltakoztak Rudolf császárnál az őket ért sérelmek miatt. A nagy befolyású Batthyány Ferenc protestáns volta ellenére is megmaradt a császár hűségén, és a felkelés alatt is betöltötte a dunántúli kerületi főkapitány tisztét.[67] Annyit a fentiekhez még hozzátehetünk, hogy – amint a dunántúli hadjáratról szóló fejezetben alább látni fogjuk – Bocskai István és környezete sem tudta pontosan, mekkora támogatásra számíthatnak az ország nyugati szegletében. Batthyány például bizonyosan hitegette a távolból Bocskait, aki őt be is ajánlotta a török hatalmasságok figyelmébe. Az azonban bizonyos, hogy amikor megjelent a hajdúsereg, és velük együtt felvonult a kanizsai pasa, Szarhos Ibrahim, a magyar urak szinte egységesen álltak ellen. A korábbi történetírás Nádasdynál is fontosabbnak tartotta Hagymássy Kristóf szereplését, aki a Dunántúlon elsőként csatlakozott a felkeléshez, ahol ő volt a Bocskai pártján állók legfőbb motorja. Neki köszönhető, hogy egyáltalán volt valaki, aki átállt a fejedelemhez a dunántúli nemesek közül. Fellépését még a törökök is nagyra becsülték. Néhány oszmán tisztségviselő 1605-ben török nyelvű kérvénnyel fordult Bocskaihoz, hogy Hagymássyt vegye a bizalmasai közé.[68]

Az utolsó monográfia Szabó András tollából született 2006-ban, s máig egy újabb, javított kiadást is megért (2010). A *„Téged dicsérünk." Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme* című kötet bevezetőjében szerepel, hogy a kötet nem tudományos, hanem népszerűsítő összefoglalás. A szerző irodalomtörténész, azonban több tanulmánya mutatja, hogy a történettudomány területén is otthonosan mozog. Közérthetően foglalta össze a Bocskai család történetét, a leendő fejedelem rokonsági hálózatát. Ennek megismerése nélkül nehezen követhető, hogy a köznemesi família tagja mi módon emelkedhetett fel az uralkodói szuverenitás magasságába. Nem titkolt szimpátiája ellenére kiemelte Bocskai szerepét a véres 1594. évi erdélyi leszámolásban, amikor Báthory Zsigmond felszámolta a „békepártot", és kierőszakolta a Portától való elfordulást, ugyanakkor (Benda Kálmánnál és Nagy Lászlónál is fellelhető módon) tompította a felelősséget azzal, hogy kifejezte: a kor értékei alapján kell mérni, s a parancsot végső soron nem Bocskai, hanem Báthory Zsigmond adta ki. A felkelés kezdeteit Nagy László forráskiadása és az arra épülő monográfiák alapján tárgyalta, s nagy hangsúlyt fektetett a Bocskai mellé álló politikai körökre elsősorban Horn Ildikó kutatásai alapján. A munkára általánosan jellemző, hogy nem vetett fel megoldhatatlannak tűnő problémákat, hanem lekerekítve a szakirodalmi véleményeket, egységes szerkezetű, olvasmányos áttekintést nyújtott az újabb eredmények felhasználásával. Olyan kényes

[67] Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények 122 (2009) 2. szám. 329.
[68] ÖStA HHStA Türkische Urkunden s.l. s.d. (kérelemlevél, 1605.)

kérdéseket sem boncolgatott részletesen, mint például Káthay Mihály kancellár szerepét a fejedelem halálában. Egymás mellett említette meg a két legfontosabb, legújabb és egymásnak ellentmondó véleményt Nagy Lászlótól és Ács Páltól. Ugyanakkor Bocskai halála leírásakor mégis saját véleményét fejtette ki, amely szerint az egészségtelen étkezés, a vese funkciójának zavara okozhatta a bajt.[69] A kis kötetet a Bocskai-kultuszra vonatkozó szövegek és a Bocskai leveleiből származó kivonatok zárják. A mű minden bizonnyal elérte a célját, az emlékévek alatt és után sokak kezében megfordult.

Az ünnepi időszak legreprezentatívabb kiadványa mindenféleképpen G. Etényi Nóra, Horn Ildikó és Szabó Péter közös vállalkozása, a Koronás fejedelem.[70] A kötet a szerzők kutatásai mellett elsősorban a legfrissebb szakirodalom alapján készült, amely azonban nagyon széles spektrumban, művelődéstörténeti, kultúrtörténeti hátteret is felvázol. A könyv kiállítása, színes képei mind a szerzőket, mind pedig a kiadót dicsérik.[71] A Bocskai-család legtávolabbi őseitől kezdve a híresebb oldalágak képviselőit is bemutatja, így például razinai (vagy razinakeresztúri) Bocskay Györgyöt, a kalligráfia mesterét, aki Bécsben a magyar kancellárián dolgozott. Fazekas István kutatásai előtt elterjedt az a téves nézet, miszerint Bocskai István édesapja egy ideig a bécsi királyi kancellárián szolgált.[72] A könyv áttekinti Bocskai István kolozsvári születésének körülményeit. Kovács András kutatásai alapján ismerteti az Eppel-házon ma is meglévő, Bocatius János által írt latin szövegű emléktábla történetét, amelynek a felállítását a kolozsvári városi tanács 1606-ban rendelte el.[73] A könyv – ahogy Szabó András esetében is írtam – teljes képet ad Bocskai István tevékenységéről, a tizenöt éves háború körülményeiről, a lengyel viszonyokról, Vitéz Mihály tevékenységéről. A szabadságharc előzményeinél a szerzők megelégedtek a hagyományosnak tekinthető képpel, a Nagy László által kiadott Bocskai-levelezés tanulságait nem vonták le. Pontosabban fogalmazva, nem tekintették fontosnak, hogy a török területre menekült erdélyi emigráció milyen módon készült oszmán katonai segítséggel visszatérni, s miképpen akart az új felkelés

[69] Szabó András: „Téged dicsérünk." Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme. Budapest, 2010[2]. Magyar Református Egyház Kálvin János Kiadója. 163.

[70] G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Budapest, é.n. General Press Kiadó.

[71] Kritikájára lásd: Bagi Zoltán: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem: Bocskai István és kora. (recenzió) Hadtörténelmi Közlemények 121 (2008) 3–4 szám.797–799.

[72] Fazekas István: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveihez. Tudományos konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 73–85.; Fazekas István: Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához. (1572, 1576). (szerk.: Ujváry Gábor) Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Budapest, 19–24.

[73] Kovács András: Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században. In: Kolozsvár 1000 éve: A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (szerk.: Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf) Kolozsvár, 2001. Erdélyi Múzeum Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület. 42–59.

élére megfelelő vezetőt, Bocskai Istvánt megszerezni. Részletesen bemutatták a fejedelemség vezető erejét, Rákóczi Zsigmondot, Homonnai Drugeth Bálintot, Nyáry Pált, Illésházy Istvánt. Nyáry kapcsán leírták azt a történeti irodalmunkban rögzült tényt, hogy a bujdosók először őt keresték fel, s neki ajánlották az erdélyi fejedelmi méltóságot, amit azonban ő nem fogadott el. Csak ezután került a választás Bocskaira. Ennek a kérdésnek megkíséreltem alaposabban utánanézni. Benda Kálmán Bethlen Farkas művéből vette át az adatot, s innen terjedt el.[74] Mivel általánosan elfogadott kérdésről van szó,[75] még nem kívánom cáfolni, azt azonban megemlítem, hogy a téma kéziratos forrásaiban, valamint Istvánffy művében, Szamosközy hagyatékában nem találtam semmit sem a bizonyítására.

A kötetben a török Portával fennálló viszony sarokpontjai hasonló helyre kerültek, mint a jelen munkámban. A szerencsi országgyűlés történetét a korábbi szakirodalom megállapításai alapján tárgyalták, így a magyar rendek panaszát és tiltakozását taglaló *Querelae Hungariae*t Károlyi Árpád vélekedése szerint ítélték meg. A Rákos mezei török–magyar találkozót, s Bocskai koronázásának kérdését szintén a hagyományos felfogás szerint mutatták be, amelyben természetesen helyett kapott a török korona visszautasításának hagyománya is. Ekkor még nem jelent meg Teszelszky Kees könyve, amelyben ezzel szembeni érveket sorolt fel. Ugyanakkor már olyan szellemben tárgyalták az 1605-ös közös Habsburg-ellenes török–magyar katonai terveket, mint ahogy én is láttatom.[76] A korponai országgyűlés taglalásakor Nagy László csoportosítását fogadták el, amely szerint egy békére hajló és egy túlzó csoport alakult ki, s az utóbbinak Káthay Mihály volt a vezére. A vallási kérdést Péter Katalin megállapításai alapján tárgyalták, amely szerint Bocskai és környezete nem a protestáns felekezetek egyenrangúságáért harcolt, hanem az evangélikus, kálvinista és katolikus felekezetek azonos súlyú szabadságáért, miközben az ország vallási különbségeit a reális államigazgatás szintjén is ki akarták fejezni. Ez azt jelentette, hogy a csak címzetesen működő katolikus püspökségeket fel kívánták számolni, s ezek gazdasági és politikai befolyását meg akarták szüntetni.[77] Ugyanilyen határozottsággal léptek fel a jezsuiták eltávolításáért. Péter Katalin szöveganalízissel is alátámasztott eredményét érintőlegesen Benda Kálmán és még

[74] Benda: Bocskai István. 207.; Bethlen, Wolffgangi, de: Historia de Rebus Transylvanicis. VI. Cibinii 1793. 108–110.

[75] Szabó András:„Téged dicsérünk.” Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme. Budapest, 2010[2]. Magyar Református Egyház Kálvin János Kiadója. 69.; G. Etényi – Horn – Szabó: Koronás fejedelem. … 180.

[76] A Magyar Tudományos Akadémián 2006. február 21-én tartott előadásom szövegére a bibliográfiában hivatkoztak is.

[77] Makkai László véleménye szerint azért állították a protestáns rendek Szuhay egri és Migazzi váradi püspökről (akik mellesleg kamarai ügyeket intéztek), hogy „vérszopók”, mert különben a bürokratikus munkájukban tiszta kezűek voltak. Makkai László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. Történelmi Szemle 17 (1974) 155–182.; Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. História – MTA Történettudományi Intézete. 354–355.

korábban Makkai László is felvetette, azonban ezek a megállapítások nem mentek át a köztudatba.

A békekötések után egy egész fejezetet szenteltek Bocskai halálának. Elvetették a mérgezést, a halál okának a „hasvízkórt” tartották, amely a korban általános betegség volt. Egymás mellett említették Nagy László és Ács Pál tanulmányait, szövegükből a szerzők közötti markáns eltérés nem derül ki. Az azonban igen, hogy a fejedelem halála miatt a kortársak, az udvari emberek, a katonák is bűnbakot kerestek. A kötetet a felkelés és a fejedelem politikai életművének elemzésével zárták. A művet válogatott bibliográfia és időrendi táblázat egészíti ki.

Ezzel a munkával le is zárult azoknak a köteteknek a felsorolása, amelyek címeik alapján kifejezetten Bocskai István működésére koncentráltak. A valóságban azonban azt látjuk, hogy az eddigiek közel sem mutatják a teljes képet. A fentebb bemutatott tanulmánykötetek és sorozatok mellett több, ezektől független tanulmány, könyv is megjelent. Ezek közül a Hajdúsági Múzeum nyugdíjas igazgatója, Nyakas Miklós nagyszámú forráspublikációját, szerkesztett tanulmánykötetét és népszerűsítő munkáit említem meg.[78] A hajdúk múltja kiemelt kutatási téma a Hajdúságban és Debrecenben,[79] s a Bocskai-évforduló lökést adott a korábbi feltárások folytatásának. Az egyik hajdúváros, Hajdúböszörmény betelepülésének is megszülettek az újabb feldolgozásai. Egyrészt egy konferenciakötet tárgyalta a témát,[80] másrészt pedig Nyakas Miklós alaposan átdolgozva, korábban ismeretlen forrásokkal kiegészítve ismét megjelentette az erről szóló kismonográfiáját.[81]

Külön ki kívánom emelni Teszelszky Kees Szent Koronával kapcsolatos, annak szimbolikájáról, s ezen keresztül nemzeti identitásunk kora újkori gyökereiről szóló nagyon tanulságos könyvét. A tanulmány R. Várkonyi Ágnes bevezető soraival kezdődik, amely a műfajnak megfelelően előkészíti a munka tartalmi részeinek feldolgozását azzal, hogy a legfontosabb megállapításokat sorra veszi. Az egyik leglényegesebb, a könyv egyik mottójának is felfogható kijelentés R. Várkonyi Ágnes szavaival így hangzik: „A szerző abból

[78] Nyakas Miklós: Kismarjai Bocskai István nemzetsége és nagysága. Kiállításvezető a Nagykereki Bocskai várkastély történeti kiállításához. Debrecen, 2004. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága.; Nyakas Miklós: Nagy András hajdúgenerális. Biharnagybajom, 2008. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat.; Nyakas Miklós: Bocskai István váradi főkapitányt illető levelek. Debrecen – Nagyvárad, 2009. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai István Munkabizottsága.

[79] Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969.

[80] Nyakas Miklós (szerk.): A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. Hajdúböszörmény, 2010. Közszolgálati füzetek 5. Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatala.

[81] Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Böszörményben. Hajdúsági Közlemények 13. Hajdúböszörmény, 1984.; Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Böszörményben. Hajdúböszörmény, 2010[2]. Hajdúböszörmény Város Önkormányzata.

az alaptételből indult ki, hogy a koronához nem egy változatlan, örök, statikus eszme kapcsolódik, hanem koronként változó, az adott történelmi helyzetben az adott politikai vagy vallási elvárásoknak megfelelő gondolatokkal számolhatunk."[82] Hasonló súlyú megjegyzés továbbá a következő, immár Teszelszky Kees szavaival: „E két történész (Eckhart Ferenc és Péter László – P. S.) műve alapján abból indulok ki, hogy a szentkorona-tan valójában »mesterséges hagyomány« (»invented tradition«), amely a 18. század vége előtt nem létezett.[83] Majd így folytatta: „Eckhart és Péter érintőlegesen tárgyalja az ún. szentkorona-tan kora újkori létezését, és rámutat a tan hamis »megteremtésének« ideológiai, politikai hátterére."[84] Az elődök munkásságát folytatva a kutatás súlyát átvitte a kora újkor 1572–1664 közötti időszakára, s ezen belül is az 1608-as év politikai változásainak elemzésére. A könyv hat fő fejezetre oszlik, amelyeket újabb alfejezetek alkotnak. Külön kiemelendő a harmadik fejezet, amely teljes egészében a Bocskai-felkelés időszakáról szól: *A korona szerepe a Bocskai-felkelésben*. A függelékben három, addig nem ismert, magyar fordításban nem közölt forrást, Berger Illés Jubileumi csokrát, ugyanazon szerző Illésházy Istvánnak szóló egyik levelét, s végül Illésházy Istvánnak a kassai gyűlésen elmondott beszédét adta közre. Az egész munkán érződik a szerző alapvetően politológusi érdeklődése, az elméleti kérdések iránti vonzalma. Ez a megközelítés ahhoz is hozzásegíti, hogy minden egyes fejezetnél széleskörű nemzetközi szakirodalommal ütköztesse a magyar történészek véleményét. A Bocskai István vezette felkelés, illetve a Habsburg-házon belüli ellentétek („Bruderzwist") különleges lökést adtak az újkori korona-elmélet kialakulásának. Már a középkorban, a nemzeti dinasztia, az Árpádok kihalása után szükség volt egy kapocsra a későbbi uralkodóházak legitimációja miatt, s ezt töltötte be Szent István koronája, illetve az annak tekintett koronázási ékszer. A Szent Korona a 16–17. század fordulóján a rendi nemzet jelképévé vált, amelynek jogait akár a királlyal szemben is meg kellett védeni. Így a Bocskai-felkelés idején, s különösen utána az ellenállás ideológiai alapját is adta, építve az Aranybulla ellenállási záradékára és a Tripartitumra.[85] Bocskai török koronájának fellépése, mint a magyar királyság

[82] Teszelszky, Kees: Az ismeretlen korona. Pannonhalma, 2009. Bencés Kiadó, Historia pro Futuro 9.
[83] Teszelszky: Az ismeretlen … 20.
[84] Teszelszky: Az ismeretlen … 21.
[85] A magyar rendi ellenállás értékelésében osztom Varga Benedek véleményét, aki szerint a 16–17. századi európai rezisztencia a vallásgyakorlat szabadságával fűződik egybe, s ebben a küzdelemben az abszolutista államszerveződéssel szemben csak a rendi állam politikai modellje lehetett alternatíva. Így tehát a rendi önvédelem attribútumaira, mint az Aranybullára és a Tripartitumra való hivatkozás, ahogy ezt a kiáltványok elemzésekor is említettem, a természetjogi érvelés mellett volt használható. Ezen a téren a magyar rendi érvelés a korban elfogadott európai szemléletet tükrözi vissza. Varga Benedek: Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. Tudományos Konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 29–41.

igénykoronájának szerepeltetése tovább erősítette a Szent Korona körül kialakuló tiszteletet, amelyet II. Mátyás megkoronázása, Révay Péter koronaőr[86] nyomtatásban is megjelent koronaleírása tovább erősített.[87] Ekkortól válik a Szent Korona olyan általánosabban ismert jelképpé, amelyet a pontos ábrázolásokon keresztül egyre többen megismerhettek. A szerző szerint egy organikus, egységes és változatlan Szent Korona-tan nem mutatható ki a 18. századig. A kora középkor óta meglévő, időnként változó korona-kultusz azonban jelen volt, és mindig olyan jelentésárnyalatot vett fel, amelyre az ország rendeinek szüksége volt. Ennek a folyamatnak és nemzeti önazonosságunk változásainak megértéséhez Teszelszky Kees fontos támpontokat nyújt.

Az elmúlt időszakban az ünnepi kiadványok és az újabb kutatási eredmények mellett a Bocskai-felkelés újraértelmezésének az igénye is felmerült. Ezt a célt Pálffy Géza fogalmazta meg, amelyre Őze Sándor reagált. A vitában egy nagyon régen folyó protestáns-katolikus, kuruc-labanc, népi-urbánus, nemzeti-nemzetközi diskurzus alapjait véltem felfedezni. Különösen igaz ez Őze Sándor érvrendszerére, aki a saját eszmetörténészi szempontjait követve ebbe a mederbe akarta terelni a kérdést.

Pálffy Géza a *Szent István birodalma a Habsburg Monarchiában* című akadémiai doktori disszertációja írása közben szembesült a Bocskai-felkelésről máig ható, s véleménye szerint nem megalapozott általános vélekedéssel. A 2008-ra elkészült akadémiai doktori disszertációja[88] könyv formátuma 2010-ben, rövidített angol nyelvű kiadása már 2009-ben megjelent.[89] A Bocskai-felkelésről szóló vitára hívó cikke 2008-ban a Történelmi Szemlében, majd még ugyanebben az évben jegyzetekkel kiegészítve a Miskolci Egyetem kiadványában is napvilágot látott. Ennek szövege több folyóiratban is megjelent, s az interneten különböző portálokon is megtekinthető. A miskolci konferenciakötetben Őze Sándor válaszát is olvashatjuk, amelyet később nemzettudatunkról szóló monográfiájában is közölt.[90] A vitát az utóbbi időben Illik Péter ismertette.[91]

---

[86] Pálffy Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. Történelmi Szemle 51 (2009) 1. szám. 1–20.

[87] Uhrman Iván: Révay Péter hitele. Orpheus Noster 3 (2011) 2. szám. 38–54.

[88] Pálffy Géza: Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Akadémiai nagydoktori disszertáció. Budapest, 2008. 311–354. (http://real-d.mtak.hu/319/1/Palffy_G.pdf, Letöltve: 2012. július 22.)

[89] Pálffy, Géza: The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century. (Translated from the Hungarian by Thomas J. and Helen D. DeKornfeld) New York, 2009. Boulder, Colorado. Center of Hungarian Studies and Publications. Inc. Wayne, New Jersey. Distributed by Columbia University Press; Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. História – MTA Történettudományi Intézete.

[90] Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? História 2008. 1. szám. (www.historia.hu); Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Magyar Tudomány 2009. 2. szám. 185–196.; Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Korunk 2009. 3. szám. 12–22.

Őze Sándor módszere nagyon szemléletes. Már az esszéje felépítésével azt sugallja, hogy Pálffy Géza történész előképei, különösen Szekfű Gyula gondolati rendszerében halad előre, és nem nyújt lényegében új ismeretet a témában. Így a szekfűi koncepció bírálójának, Domanovszky Sándornak 1938-ban a *Magyar történet*ről a Századokban közölt recenziójából vett egy-egy idézetet a fejezetek elé, igazolni akarván a habsburgiánus történész-felfogás kontinuitását. Le kell szögeznem, hogy a két megközelítés alapvetően eltérő. Pálffy Géza a forrásokból kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a magyar történetírás alapvetően a protestáns tiszántúli hagyományok alapján értékeli negatívan a Habsburg Monarchiát. Eddigi munkássága során arra törekedett, hogy a korabeli *tényleges* súlypontokra állítsa vissza a hazai történelemszemléletet. Ebben ténylegesen Szekfűt követi.

Őze Sándor viszont a mai nemzeti önazonosságtudatunkból kiindulva értékelte Pálffy gondolatait, amely természetesen ellentétben áll a jelenlegi általános történeti képpel, amelyben nagyobb szerep jut a felkelő rendeknek és Erdélynek, mint a Habsburg királyok uralma alatt álló országrésznek. Őze ennél még tovább lépve arra a következtetésre jutott, hogy Pálffy múltunk átértelmezésével történelmi előképet kíván szolgálni a jelenkori globális kihívásokkal korában, s újabb behódolásra, önmagunk feladására készíti elő a „lelki terepet."[92] Ezzel az érveléssel szemben hiába próbálja Pálffy Géza igazolni, hogy a Habsburg Monarchiában a 16. században nem kellett magunkat feladni, s a török nyomással szemben az állami keretek (a Magyar Királyság), fennmaradásunk záloga volt a kialakult Habsburg hatalmi koncentráció.

Mindkét szerző sokat foglalkozik a másik alternatívával, a törököknek való behódolás következményeivel. Pálffy Géza ebben a témában megjelent tanulmányaim anyagát alaposan fel is használta. Mivel a katonai és a politikai helyzet alapvetően két nagyhatalom, az oszmán és a Habsburg egymásnak feszülő erejének a függvénye volt, más köztes alternatívák, mint például Lengyelország, csak rövid időre merülhettek fel.

Határozottan az a véleményem, hogy még egy ilyen ideológiailag determinált kérdésben is alapvetően fontos az alapkutatás, a probléma minél szélesebb forrásalapra állítása, az események ok-okozati viszonyának és kronológiájának további kidolgozása. Csak így lehet megközelíteni azon kérdéseket, mint például az erdélyi bujdosók terveit, akik olyan vezetőt kerestek maguknak, akit a Porta is elismer; vagy pedig a hajdúk céljait, akiknek az átállása

(http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10389).; Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). Budapest, 2009. Magyar Történelmi Társulat Századok füzetek 3. 5–70.

[91] Illik Péter: Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről. Budapest, 2011. L'Harmattan L'Harmattan Kiadó. 67–89.

[92] Őze Sándor: Nemzettudat és historiográfia. [Budapest], 2009. Hamvas Béla Kutató Intézet. 132–153.

Bocskaihoz legalább annyira ugrás volt a sötétbe, mint a felkelésbe kényszerülő, azt elkerülni próbáló Bocskaié.

Az ELTE könyvtárában 2012. március elején tartott Bethlen-kerekasztal beszélgetésen arra a megjegyzésemre, hogy a török *vazallusi viszony* tényétől a mai napig viszolyog a magyar történészek zöme, az volt a hangos reakció, hogy tévedek. Őze Sándor írásai azonban ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak.

Erdély helyzetét érintőleg teljesen osztom Domanovszky Sándor nézetét: sorsa kényszerpályán mozgott. Erdélynek el kellett fogadnia, hogy egy időre az oszmán nagyhatalom befolyása, hatalma alá került. Tulajdonképpen ennyiben ki is merül a lényeg. Ezt a helyzetet senki sem akarta, a kényszer rávitte a kortársakat, hogy együtt éljenek vele. Azt hiszem, hogy a vita itt csak a szemléletmód különbségéből, s nem pedig a tények valós értékeléséből ered. Pálffy Géza csak annyit állít, hogy Bocskai törekvése nem lehetett függetlenségi háború, ahogy Bethlen Gábor esetében sem, hiszen tartós sikereket csak a törökökre támaszkodva lehetett elérni. Ez egy olyan tény, amely 1703–1711-ig meghatározta a Habsburg-ellenes magyarországi mozgalmakat.[93] Ettől kezdve nincs szükség arra, hogy egyfajta felmentés érdekében kényszerítő tényezőkkel támasszuk alá az elődök politikai döntéseit. Ha a két nagyhatalom közül az egyik tartósan hegemóniát tudott volna a 16–17. században Közép-Európában kiharcolni, a magyar történelem ezen sarokkérdése eldőlt volna. Mivel azonban erre csak a 17. század végén és a 18. századtól volt képes a Habsburg-hatalom, a magyar részállamok óhatatlanul vándoroltak a két „mágneses pólus” között. Egyetértek Őze Sándorral abban, hogy az ütközőzóna (a 15. századi balkáni ütközőállamok esetében is) teljes romlást, politikai bizonytalanságot eredményezett addig, amíg a két hatalom közötti viszony nem stabilizálódott. A 18. századi feszesebb határrendszer Moldvában és Havasalföldön is nyugalmasabb kort, fejlődést hozott, még ha a fanarióta görögök uralma a két vajdaságot erősen Konstantinápolyhoz is kötötte politikailag, gazdaságilag.[94] Inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy amennyire fontos a magyar állam és a Habsburg-hatalom közötti viszonyt taglalni, legalább annyira fontos az oszmán környezet megismerése. S ez nem csak a Hódoltságot jelenti, hiszen ez a terület az Oszmán Birodalom alig kifejezhető kicsiny részét jelentette (sokkal nagyobb politikai súllyal természetesen a Habsburg–nyugati határvidék miatt). Az oszmán állam struktúráját, a nem-muszlim és muszlim helyi autonóm közösségek rendszerét kell megismerni ahhoz, hogy Erdélyt vagy a román vajdaságokat érdemben

[93] Papp Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. Századok 138 (2004) 4. szám. 793–821.
[94] Ţipău, Mihai: Domnii Fanarioţi în Ţările Române 1711–1821. Mică Enciclopedie. Bucureşti, 2004. Editura Omonia.

elemezhessük. Ezen kutatásaim első publikációi már megjelentek.[95] A párhuzamos viszonyrendszerek megértéséhez, a keresztény közösségek beépülésének módozataihoz szintén gyűjtöm az adatokat.[96]

Kétségeim vannak arra nézve, hogy Lengyelország, amelyen keresztül a kelet-európai modell érvényesült volna a Habsburgok nyugat-európai államstruktúrájával szemben, tényleges alternatívát jelenthetett volna a magyarok számára. Kulturális szempontból a hatása kétségtelen, ám nem véletlen, hogy hatalmi tekintetben a Habsburgok mögé sorolódott. A Lengyel-Litván Unió Európa egyik legnagyobb hatalmú, területű és lakosságszámú állama volt a 16–17. században, amely szinte mindig jó viszonyt ápolt az Oszmán Birodalommal. A Portának sohasem adózott, azonban a tatár kánnak rendszeresen. A Porta részéről kimutatható az a törekvés, hogy a lengyel politikát befolyásolja,[97] bár alávetni sohasem sikerült neki.[98] Bocskai István idejében felmerült a lengyel királyi cím megszerzésének gondolata. Erről Benda Kálmán és Makkai László többször értekezett. A kiadott forrásokat áttekintve, illetve Hopp Lajos tanulmányát Bocskai István és Báthory Gábor lengyel trónigényéről és ottani

[95] Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni ‘ahdnâméi körül). Aetas 17 (2002) 1. szám. 67–96.; (Ugyanez angolul az okmánytár elhagyásával: Papp, Sándor: Christian Vassals on the Northwest Border of the Ottoman Empire. In: The Turcs. Tom. 3. Ottomans Ankara, 719–730. Yeni Türkiye Publications.); Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás 2011. tavasz, 25–72. (A Brill kiadónál jelenik meg egy részben kiegészített angol kiadás. Papp, Sándor: The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches and States in the Ottoman Empire. In: Kármán, Gábor – Kuničević, Lovro (ed.): The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth – Seventeenth Centuries. Brill, Leiden. 2013.; Papp, Sándor: Die Inaugurationen der Krimkhane durch die Hohe Pforte (16–18. Jahrhundert). In: The Crimean Khanate between East and West (15th–18th Century). Denise Klein (ed.): Wiesbaden, 2012. Harrassowitz Verlag. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte Bd. 78.) 75–90.

[96] Papp, Sándor: Zákonné garancie pre kresťanské obce v Osmanskej Ríši. K diskusii o systéme milletov a zmluvnej listine františkánov v Bosne. Historia Ecclesiastica 2 (2011) 1. 69–87. (A keresztény vazallusokról szóló cikkem hamarosan németül is megjelenik.); Az utóbbi években felélénkült az Oszmán Birodalom vazallus államainak kutatása. Ennek az egyik nagy koordinátora a Lipcsei Egyetem mellett működő Bölcsészettudományi Intézet (Geisteswissenschaftliches Zentrum Ost-, Mittel-Europas der Universität Leipzig), amelynek most lezáruló programja ezt a témát tűzte ki kutatási célul. Reményeim szerint az idén megjelenik az a reprezentatív kötet, amely a téma nemzetközi szakembereinek munkáit adja közre (Kármán – Kuničević (ed.): The European Tributary States of the Ottoman Empire .... kiadás alatt); A tanulmánykötetből készült válogatás nemrégiben jelent meg magyarul Kármán Gábor jóvoltából: Kunčević, Lovro: Janus-arcú szuverenitás. A kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusa. Korall 13 (2012) 5–32.; Kármán Gábor: Szuverenitás és reprezentáció. Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében. Korall 13 (2012) 33–61.; Pău, Radu: Belső ellenségek. Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16–17. századi Havasalföldön és Moldvában. Korall 13 (2012) 62–89.; Zahirović, Nedim: A Memibegovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. Korall 13 (2012) 121–132.; Mudarić, Domagoj: Cengizzáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645–1669). Korall 13 (2012) 90–120. Így egy olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy egy jelentős idegen nyelvű tanulmánykötet néhány cikke hamarabb került a magyar olvasók elé, minthogy megjelent volna az eredeti vállalkozás.

[97] Beydilli, Kemal: Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik. München, 1976.

[98] Kołodziejczyk, Dariusz: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden–Boston–Köln, 2000.

fogadtatásáról elolvasva[99] meglepett, hogy a magyar történetírás nem vizsgálta meg eddig e fontos kérdést lengyel levéltári anyagok alapján. A néhány régóta ismert levélrészlet alapján a lengyelországi trónigény tényleges realitását kiszámítani aligha lehet.

Az olyan absztrakt fogalommal, mint a szabadság kérdésével bizonyára még óvatosabban kell bánni. Bár nem volt szokás egészen az 1950-es évekig a Bocskai-felkelésre a szabadságharc kifejezést használni, ez az elnevezés a korábban már jelzett módon az egymást követő Habsburg-ellenes mozgalmakra utal. A felkelésben részt vevők a mozgalomtól a saját érdekeik teljesülését várták, amelyet szabadságuk elnyerésével azonosítottak.[100] Az ellenkező oldalon állóktól azonban nem lehet elvárni, hogy a szabadság fogalmát egyformán értékeljék. Így a császár/király mellett végig kitartó katonák, a nemesek, a vagyonkájukat menekíteni sem tudó parasztok „Bocskai angyalait" nem a szabadság hordozóinak tekintették, ugyanakkor persze azt sem várhatták el tőlük, hogy a vallon zsoldosokat felszabadítóként üdvözöljék. Erre jó példa a soproni szenátor, Lackner Kristóf és felesége végrendelete, amelyet 1605. május 31-én jegyeztek le. A bevezetőben a felkelés által keltett zavarodottságra és az ellenségtől való félelemre utal Lackner (*bey disen trübsäligem zu standt, vnd feindes gefahr*), ami miatt a végrendelkezésre kényszerült.[101] Az okmány megírása után hat napra megkezdődött Sopron első ostroma, amelyben Lackner nem mindennapi bátorságot tanúsított. Polgártársaival együtt saját megfogalmazása szerint a hazáért (*pro patria*) harcolt.[102]

A különböző érdekeket időlegesen közös nevezőre lehetett hozni, s ilyen esetek rendszeresen előfordulnak az emberiség történetében. Ugyanakkor a szabadságjogok megsértése, például az uralkodó részéről, nem biztos, hogy azonos hatást, így feltétlenül fegyveres ellenállást vált ki a kárvallottakból. A Rudolf császár-király mellett kitartókat ugyanúgy sértették annak magyarországi intézkedései, mégsem csatlakozott mindenki a felkeléshez. S ha azt is hozzávesszük, hogy a fegyveres mozgalommal párhuzamosan Bocskai környezetében

[99] Hopp Lajos: Az „antemurale" és „conformitas" humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban. Budapest, 1992. Balassi Kiadó. Ebből különösen a korábban tanulmány formában is megjelent szöveget használtam: Hopp Lajos: Az „antemurale" és a „bona vicinitas" elve Báthory halála után. Irodalomtörténeti Közlemények 87 (1983) 1–3 szám. 141–149.

[100] A vallási és politikai szabadság ügyét, amely Bocskaitól kezdve a kurucokig meghatározó volt a Habsburg-ellenes ideológiában, Evans is egy „alternatív értékrendnek" tekintette. Evans, Robert J. W.: Das Werden der Habsburger Monarchie 1500–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien – Köln – Graz, 1989. Böhlau Verlag. 197.

[101] Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető. Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632. Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisers Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632.) Sopron, 2007. 51. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron.

[102] Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén…" A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. Martin Opitz Kiadó. 27, 66.

folyamatos a békére való törekvés is, látható, hogy a kortársi vélekedés nem a háború végleges folytatását, hanem a *kiegyezést* tekintette megoldásnak.

Nemzeti ideológia szempontjából sokat tanultam Imre Mihály *Magyarország panasza* című könyvéből. A török háborúk miatt a *gazdag Pannónia* egy, a műben is elemzett metszeten szereplő *megalázott királynővé* vált, aki hiába várja a segítséget, a kezét lemetsző, testét kutyákkal szaggattató ellenség, a törökök martalékává lett.[103] Ez a kép azonban a történelmi fordulópontok miatt a 17. század elejére alaposan átalakult. A magyar történeti szakirodalomban szerencsi kiáltványnak nevezett szöveg a korábbiakkal ellentétes szemléletet mutat, lenyomata ennek a változásnak. Eszerint nem a török győzte le a magyarokat, hanem a saját uralkodójuk, s ez védekezésre, sőt a törökkel való együttműködésre késztette a magyarokat. Imre Mihály ebben a fordulatban látja a további királyellenes felkelések ideológiai alapját, amelyet a protestáns prédikátorok is hangsúlyoznak.[104] A Querelae szövegének Teszelszky Kees általi elemzése arra inspirált, hogy a mű, a kiáltvány keletkezéstörténetével alaposabban megismerkedjek. Erről az alábbi kötetben egy egész fejezet született. Azt hiszem, hogy mindkét munka nagyon jól ragadja meg az átmenetiséget, azt a fordulópontot, amelynél a korábbi „kereszténység védőbástyája" toposz kezdi elveszteni eredeti értelmét, s helyette a rendi-felekezeti szempontok alapján a katolikus Habsburg-uralkodó és hatalom elleni felkelés szükségszerűsége fogalmazódik meg, amelyet az európai protestáns nemzetek számára is értelmezni akartak. Ebben a szemléletben benne rejlik a törökkel való együttműködés magyarázata is.[105] Benda Kálmán szerint a magyarság az utolsó erejével szakított a múltjával, és az eltaposottságra ítélt nemzeti létét a pogány ellenséggel való kibéküléssel próbálta megmenteni. Ez a lépés azonban a keresztény nyugat magyarsággal szembeni viszonyát is megváltoztatja, felmerül a bizalmatlansága a törökkel való együttműködés miatt.[106] Ennek a változásnak a szakirodalom számára még fel nem fedezett vonulata a Rákóczi-szabadságharc idejére tevődik át, amikor is visszájára fordul a *propugnaculum Christianitatis* szállóige, és II. Rákóczi Ferenc azért, hogy elérje a Porta segítségnyújtását, Magyarország védőbástya szerepét a Habsburgokkal szemben a törökök balkáni területeinek biztosítékaként használta.[107]

---

[103] Ezt a gondolatot olvastam ki Benda Kálmán művéből is, ahol a magyar hivatástudat tragédiájának azt tartja, hogy a kereszténység, amelyért harcolt, magára hagyta. Benda: A magyar nemzeti hivatástudat … 27.

[104] Imre Mihály: „Magyarország panasza.". A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen, 1995. Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 5. 160–161, 190–199.

[105] Benda: A magyar nemzeti hivatástudat … 65.

[106] Benda: A magyar nemzeti hivatástudat … 70–71.

[107] Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László (szerk.): Ráday Pál iratai 1703–1706. Ráday Pál iratai I. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 226. 1705. március. Rákóczi Ferenc követutasítása Török András számára.; Papp Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. Századok 138 (2004) 4. szám. 802.

Arra azonban korabeli diplomáciai forrásadatokból is találtam példát, hogy minden Habsburg-ellenes mozgalom Szapolyai János törökökkel létrehozott vazallusi, hűbéresi viszonyát akarta újrateremteni, így a korábbi mozgalmakra mint előzményekre hivatkozott. Nem véletlen tehát, hogy elsőnek Bocskai István, majd Bethlen Gábor, s legutóbb II. Rákóczi Ferenc többször is elküldte a Portára Szülejmán szultán János királynak adott állítólagos szultáni szerződéslevelét, hogy ennek alapján alakítsák ki az oszmánokkal az új hatalmi viszonyt. Pálffy Géza ebben a tekintetben különbséget tett Bocskai és II. Rákóczi Ferenc között, arra hivatkozva, hogy a 18. században nem lévén a török Magyarországon, a felkelés tényleges szabadság- és függetlenségi harc lehetett. Úgy vélem, még ha teljesen logikus is az érvelés a kuruc felkelés idejére, nem húzható ilyen éles határvonal a mozgalmak céljai közé. Tudniillik a függetlenség elérése, bár a kuruc háborúba a Porta nem avatkozott bele, legalább annyira irreális volt, mint száz évvel korábban.

A „török–tatár csapatok" emlegetése – amelyet Őze Sándor fel is rótt Pálffy Gézának – erős hangulati elemmel, negatív előjellel bír a magyar nyelvben. Nem véletlen, hogy a királypárti kortárs krónikaíró, Petthő Gergely is rendszeresen emlegeti, hogy Bocskai hadai „törökkel, tatárral, hajdúval, a föld népével" megszaporodván indultak a királypárti nemesség és a városok ellen.[108] A tatárok és törökök jelenléte ténylegesen kimutatható a felkelés alatt, mégpedig a magyar csapatokkal való teljes együttműködésben. Sőt, első alkalommal harcolt ezen csapatok egy része teljesen alárendelve a magyar katonai parancsnokságoknak. Erre példát az 1604-05 telén folyt küzdelmekben, az 1605-ös erdélyi hadjáratban, a dunántúli csatározásokban és az Érsekújvár alatti harcokban találunk.

Őze Sándor Pálffy Gézának írt válaszában arra utalt, hogy „egy többágú, sokszor egymással is szembeforduló történetírói hagyomány folytatását látja a művében", s nem hiszi, hogy az ebből adódó kérdést még több levéltári anyag átrostálásával végképp meg lehetne oldani. Hogy minden probléma megoldható, azt én sem hiszem. Azt azonban igen, hogy ez az egyetlen járható út, ti. a források feltárása és a nagyon alapos kritikai összehasonlító elemzés.

Az alábbi monográfiát azért írtam, hogy felhívjam a figyelmet a megoldandó kérdésekre, s azokra választ keressek. Egy vezérelv vitt végig, már a levéltári kutatásaim során is: a lehető legpontosabban be akartam mutatni a mozgalom török kapcsolatrendszerét. Ennek érdekében dolgoztam Bécsben és Isztambulban a levéltárakban, s fordítottam sok száz oldalnyi kiadatlan forrásszöveget. Remélem, hogy a tárgyalt kérdések újabb részleteiben tisztázni fogják a Bocskai-felkelés céljait, lehetőségeit és alternatíváit. Az elemzések bizonyára nehezebbé

[108] Petthő Gergely: Rövid magyar krónika. Kassán, 1753. 165. Ezen az oldalon többször is emlegeti a törököt, tatárt, de a példákat szaporíthatnám.

teszik a befogadó munkát annál, mintha csak a leszűrt következtetéseket ismertettem volna, de a végső konklúzióhoz vezető út bemutatása nélkül igazolás nélkül maradtak volna a tételeim. Elcsépelt igazság, hogy egy forrás nem forrás. Más adatokkal való összevetés, elemzés nélkül egy kijelentés, krónikarészlet, okmány, levél, protokollum nem adja meg a tényleges információkat. A forrásokat a *hermeneutikai fenomenológia* elvei alapján, interpretatív módszer szerint elemeztem.

A kutatásaim általános eredményei, mivel a Bocskai-felkelés a hosszú török háború zárófejezete volt, elvben a magyar történetírás mellett a Habsburg és az Oszmán Birodalmakkal foglalkozó szakembereket is érdekelhetik. Amíg az egyik, az 1970-es években megjelent, s azóta többször kiadott standard angol nyelvű Oszmán Birodalom kötetben a tizenöt éves háborúról, a perzsák elleni küzdelemről és a dzseláli felkelésről közel ugyanolyan mélységben (egy-háromnegyed oldalon) olvashatunk, s a vonatkozó részben Bocskai István neve és tevékenysége egy-egy mondatban szerepel,[109] addig a legújabb, kiváló oszmán szintézisben az egész Habsburg–oszmán ellentét és a békeszerződés említése eltörpül az anatóliai felkelés és Nagy Abbasz perzsa sah ellen vívott küzdelem mellett. A zsitvatoroki békét és benne az egyszeri 200 ezer arany ajándékot ugyan megemlítette a szerző, azonban a monográfiám tárgyát képező Bocskairól és felkeléséről egy szó sem esett.[110] Nem is csodálkozhatunk rajta, hiszen a jelenkor történeti szemlélete a mai földrajzi határokat, politikai közegeket tekinti alapnak, s úgy magyarázza a múltat, hogy a mai geopolitikai viszonyokat vetíti vissza, amelyben a „story” lezajlik. Így a kora újkori Közép-Európa, azon belül is a Habsburg–oszmán határvidék, a minden tekintetben átmeneti világ kevésbé megragadható. Ugyanakkor a történetírásban működik egyfajta kiegyenlítődésre való törekvés is. Franz Babinger korában, a 20. század első felében az oszmán történelemnek nemzetközi szinten is a magyarországi és a szűkebb környezetünkre, Itáliára, a Balkánra vonatkozó források jelentették a kutatás alapját. Az elmúlt évtizedek azonban olyan nagy mennyiségű adatot hoztak felszínre az addig alig ismert közel-keleti, anatóliai és észak-afrikai oszmán uralomról, hogy a mi térségünkről lassan áttevődik a figyelem ezekre a régiókra. Ennek ellenére azzal a reménnyel bocsátom útjára a kötetet, hogy a hazai olvasó számára tanulságként leszűrhető lesz belőle, a nemzeti történetírásunk számára oly fontos történések, mint a Bocskai-felkelés is, csak tágabb nemzetközi összefüggések figyelembevételével értelmezhetők eredményesen.

[109] Shaw, Stanford J.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. I. Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280–1808. Cambrige – London – New York – Melbourne, 1978[4]. 186–189.
[110] Finkel, Caroline: Osman’s Dream. A Story of the Ottoman Empire 1300–1923. London, 2005. John Murray. 173–176.

HÁBORÚ VAGY BÉKE, 1599–1604

A Bocskai-felkelés nem elszigetelt jelenség, hanem a 16–17. század fordulója hosszan elhúzódó törökellenes háborújának végső fázisaként értelmezendő, amelyet *tizenöt éves* jelzővel látott el a hazai történetírásunk. Ennek ellenére nem kívánom a háború teljes eseménytörténetét áttekinteni. Egyrészt azért, mert a bevezetőben említett összefoglalók és tanulmánykötetek mindegyike tartalmaz egy-egy had- és eseménytörténeti áttekintést, másrészről a téma alapos kimunkálása az újabb kutatási eredmények alapján már megkezdődött.[111] Egyetlen szempontból azonban mégis vissza kell nyúlni az 1604 előtti évekre. Már az 1990-es években, amikor a bécsi levéltárban anyagokat kerestem Bocskai István török kapcsolataira, feltűnt, hogy 1604-ben, a felkelés előtt röviddel lefolyt egy Habsburg–oszmán béketárgyalás, amelyben – az akkor még elutasított – békepontok nagyon hasonlítottak a későbbi, 1606 novemberében Zsitvatoroknál megkötött béke feltételeihez. Ivanics Mária kimutatta, hogy a békefeltételek az 1599-es béketárgyaláson kezdtek rögzülni. A béke megteremtésére 1595-től kihagyásokkal szinte minden évben kísérletet tettek a hadjárati idény kezdete előtt (1595, 1597, 1598, 1599, 1601, 1603, 1604, 1606).[112] Amikor kirobbant a felkelés, akkor a két nagyhatalom képviselői megszakították ezt a folyamatot, másfél év múlva azonban szinte ugyanott folytatták, ahol a Bocskai-felkelés előtt álltak.

[111] Finkel, Caroline: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. I–II. Wien, 1988. VWGÖ. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Band 14.; Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990) 3. szám. 85-95.; Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 3. szám. 80-122.; Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 4. szám. 3-52.; Kelenik, József: The Military Revolution in Hungary. In: Dávid, Géza – Fodor, Pál (ed.): Ottomans, Hungarians, and Habsburg in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Leiden – Boston – Köln, 2000. Brill. 117-159.; Lele József: Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta. Aetas 6 (1991) 3–4 szám. 103–136.; Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs. II. (1593–1606). Wien, 1993, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 22.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata …; Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. Históriaantik Könyvesház.; Zachar József: Az oszmán–Habsburg hosszú háború: A hadüzenettől a békekötésig (1593–1606). In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen. 251–265.; a hosszú török háborúról, annak sorsfordító csatáiról, Mezőkeresztesről és a váradi ostromról, illetve a zsitvatoroki békéről legutóbb Feridun Emecentől olvashatunk: Emecen, M. Feridun: Osmanlı Klasik Çağında Savaş. İstanbul, 2010. Timaş Yayınları. 225–295.

[112] Ivanics Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. Történelmi Szemle 35 (1993) 3–4. szám. 297–311.

Két – a későbbiekben is visszatérő – elemet találunk, amely nélkül a béke nem jöhetett létre: rendezni kellett Erdély és Havasalföld hovatartozásának, illetve a magyarországi határvidéken a háború során elfoglalt várak átadásának, esetleges cseréjének a kérdését.

Az 1599-es béketárgyalásokhoz az is hozzájárulhatott,[113] hogy az oszmán sereg ellátmányát és felszerelését június 20-án Tolnánál nagy veszteség érte, amikor Pálffy Miklós hajdúi rajtaütöttek a török szállítóhajókon. Ugyanakkor Erdély és Havasalföld helyzete is bizonytalan volt. Báthory Zsigmond fejedelem, aki az angol diplomáciai források szerint maga is le akarta tenni a szultán előtt a hűségesküt, s ehhez kérte az angol követ támogatását,[114] a sikertelen próbálkozás után újra lemondott, és átadta az országot unokatestvérének, Báthory András bíborosnak, aki hazatért Lengyelországból. Az erdélyi rendek meg is választották Andrást fejedelemnek 1599. március 29-én. Báthory András jól ismerte fel a két nagyhatalom között kialakult patthelyzetet, és el akarta érni, hogy Erdély semleges országként kimaradjon a további háborúskodásból.[115] Ennek érdekében mindkét harcoló féllel rendezni kívánta a viszonyát. Ezt a lépését a kortársak elsősorban a Portával való kiegyezésként értékelték. A kapcsolatfelvétel érdekében András fejedelem május 27-én levelet küldött Dzserrah Mehmed nagyvezírnek és szerdárnak, valamint Ali temesvári beglerbégnek, és bejelentette, hogy már elindította a követséget a Portára. Emberét, Óvári Istvánt hozzájuk küldte, és kérte őket, hogy járjanak közben érte Konstantinápolyban, továbbá akadályozzák meg a tatárok újabb erdélyi pusztításait.[116] Szilágyi Sándor szerint a portai követek Gávai Miklós és Budai Ferenc voltak. Feladatuk az volt, hogy úgy érjék el Báthory András megerősítését, hogy a korábbi fejedelem, Zsigmond által 1595-ben visszafoglalt várakat, Lippát és (Boros)Jenőt ne kelljen visszaadniuk; illetve, hogy az évek óta elmaradt adót engedjék el.[117] Hurmuzaki kiadásában ismeretes Báthory András követutasítása, amelyben a békekötés erdélyi feltételeit olvashatjuk. Az okmány az oszmán–erdélyi diplomácia egyik sajátos jelenségét mutatja be. Az erdélyi rendek egy pontokba szedett kérelemlevéllel fordultak a szultánhoz, s ebben javaslatot tettek az új erdélyi uralkodó megerősítésekor kiállított szerződéslevél, az ahdnáme tartalmára. Ez az eljárás Erdély fejedelmi korában bevett gyakorlat volt, ettől való eltérést a későbbiekben a II. Rákóczi

[113] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 303–306.
[114] Kurucz, György: Die britische Diplomatie und Ungarn vom 14. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Ungarn Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete 24 (1998/1999) 48.
[115] Horn Ildikó: Báthory András. Budapest, 2002. Új Mandátum Kiadó. 219.
[116] Szilágyi Sándor (szerk.): Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. IV. Budapest, 1878. 293–295.
[117] Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel mivelődésére. II. Pest, 4.

György megbuktatása (1657) után kialakult időszakban tapasztalhatunk.[118] Az alábbi pontok tehát a szultáni megerősítés körülményeivel, s a legfőbb hatalmi jelvény, a zászló (*sancak*) kieszközlésével voltak összefüggésben. (1) A fejedelem kérelmezte, hogy kapjon megerősítést mind Erdély, mind pedig Havasalföld trónján, a szabad választást mindkét országban csak a Báthory-család kihalása után állítsák vissza. (2) Lippát és Borosjenőt (*Ieneo*) ne követelje a Porta. (3) Havasalföld maradjon meg az erdélyi fejedelem fennhatósága alatt, azonban ennek élén Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) maradjon a vajda. (4–5) A szultán oltalmazza meg Báthory Andrást az ellenségeitől, és ne erőltesse újabb háborúkba. (6) Semmi szokatlan dolgot ne követeljen egyik országtól sem. (7–8) A vezírek ne kérjenek több ajándékot, mint amennyit Szülejmán szultán idejében fizettek, illetve hat évig engedjék el az adót mind Erdélyből, mind Havasalföldről. (9) Mind az állandó követnek, mind az adót behozó követségnek az I. Szülejmán idejében szokásos ellátást adják meg. Ugyanígy járjanak el a havasalföldi követekkel is. (10) Várad várát ne akarja a török sereg elfoglalni. Ezt a fontos erősséget erdélyiek szerezzék vissza a Habsburg csapatoktól. (11) Ha a Habsburg császárral békét köt a szultán, ebbe Erdélyt is foglalja bele. (12) A fenti pontok alapján érvényes szerződéslevelet állítson ki a Porta. [119]

Az okmányt azután vitték Konstantinápolyba, miután a Portáról megérkezett Musztafa csausz, s rajta keresztül jelezték, hogy az ünnepélyes követséget hajlandóak fogadni. Ekkor Gávai Miklós és Budai Ferenc[120] juttatta be a követutasítást, ami eszerint 1599. június első napjaiban keletkezett.[121] Az új nagyvezír, Dámád Ibrahim pasa feltehetően még Konstantinápolyban tartózkodott, amikor Erdély helyzetéről folytak a tárgyalások. Egyértelműen látható, hogy a Porta megelégedéssel szemlélte a változásokat, nem gördített akadályt Báthory András megerősítése elé, bár a kérelemből több pontot elutasítottak, vagy részben módosítottak, amikor elkészült az ahdnáme.

Az ahdnáme szövegét elsőnek Marczali Henrik találta meg a berlini állami levéltárban, szövegét sokáig az ő kivonatos regesztájából ismertük, egészen addig, amíg Kármán Gábor

[118] Papp: Keresztény vazallusok … 67–94.; Papp: Szabadság vagy járom? .... 134–140.; Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter) Budapest, 2009. L'Harmattan Kiadó. 162–169.; Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. L'Harmattan Kiadó. 228–229.

[119] Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitóare la Istoria Românilor. III. Bucuresci, 1880. 320–322. Nr. CCXLIX.

[120] Az ahdnámában Kállai Miklósnak és Vajda Ferencnek említik az erdélyi követeket. Kármán Gábor: Báthory András ahdnáméja. Fons 14 (2007) 347.

[121] ÖStA HHStA AA Ungarn I. (Hungarica) 134. fol. 149–150. (Itt található a korabeli német fordítás): Lásd.: Ivanics: A Krími Kánság … 150. 165. lábjegyzet. A magyar szöveg kiadása: EOE IV., 1878. 301–303, 306.

újra fel nem fedezte.[122] Mivel Marczali nem adott semmilyen jelzetet, így az erdélyi fejedelmek kinevező leveleit tartalmazó forráskiadásomban csak a kivonatot ismertettem.[123] A szultáni szerződéslevél dátuma hiányos, muszlim évet (1008) és keresztény hónapot és napot (augusztus 20.) tartalmaz. Számításaim szerint 1599. augusztus 20-án, vagyis 1008. száfer 8-án készítették el a szultáni kancellárián. Az iratban felfedezhetők a fent ismertetett követutasítás pontjai, illetve az ezekre született válaszok. A szultán a kért módon megerősítette Báthory Andrást. Lemondott még arról is, hogy az erdélyiek visszaadják Lippát és Jenőt, sőt engedélyezte, hogy a Habsburg kézen lévő Váradot is ők foglalják vissza a maguk számára. Megígérte, hogy nem fogja emelni az adót, és megvédi az országot a bécsi királytól. Megadja a süveget (*Schophia = üsküf*), a zászlót (*sancak*) és a szerződéslevelet (*hit levelunket = ahdnâme*). Ebben a dokumentumban fordul elő először feltételként, hogy az erdélyi fejedelem nem házasodhat a szultán beleegyezése nélkül.[124]

A szerződéskötéskor Báthory András – mint láttuk – nemcsak az Erdély, hanem a Havasalföld feletti hatalom megerősítését is kérte. Ennek az előzménye Báthory Zsigmond idejébe nyúlik vissza, amikor 1595. május 20-án Vitéz Mihály, június 3-án Ştefan Răzvan moldvai vajda ismerte el az akkori erdélyi fejedelmet hűbérurául.[125] Báthory András a török ellen fellázadt Mihály vajda számára is előnyös megállapodást kívánt elérni. A szerződésébe bele akarta foglaltatni a havasalföldi vajdát fiával, feleségével együtt: „Mihály vajda legyen az országba fiával és hitvesével együtt, mihozzánk hallgatván, tőlünk függvén az hatalmas császár hűségéhez tartván magát.”[126] Báthory András próbálkozása, hogy mint Erdély, Moldva és Havasalföld fejedelme mind a három török vazallus államot az uralma alatt tartva térjen vissza a Porta hűségére, sikertelen volt. Annyit azonban elért, hogy a portai tárgyalások megkezdése előtt, tehát június 26-án Tîrgoviştében mind Vitéz Mihály, mind pedig a havasalföldi tanácsurak és vezető bojárok Báthory András nevére is megismételték a korábbi, Báthory Zsigmondnak szóló esküjüket.[127] Báthory András felvette a kapcsolatot a Magyarországon tevékenykedő Gázi Giráj kánnal, aki a folyó év béketárgyalásai idején

[122] Báthory András ahdnáméjának jelzete: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz I. Hauptabteilung, Geheimer Rat, Repositorium 11, 255a Siebenbürgen nr. 3. vol. 3. fol. 337–338.; a német fordítás ugyanott, fol. 335–336.; Az okmányt 2009 februárjában volt alkalmam Berlinben, eredetiben is megvizsgálni. A kiadására lásd: Kármán: Báthori András ... 339–348.; Marczali Henrik, Dr.: Regesták a külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 1878, 904–905.
[123] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 250–251. Nr. 50.
[124] Marczali: i. m. 904–905.
[125] Kronológia II., 1983. 415.
[126] Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitóare la Istoria Românilor. III. Bucuresci, 1880. 321.
[127] EOE IV., 1878. 304–306.

vezető szerepet töltött be.[128] Iffjú János udvari emberének pedig megkérte Ieremia Movilă moldvai vajda lányának a kezét, amely szintén diplomáciai lépésnek tekinthető. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy a magyarországi hadszíntérre érkező Dámád Ibrahim nagyvezír a tatár kán közvetítésével kezdeményezte az első komoly béketárgyalásokat, akkor körvonalazódik egy olyan politikai környezet, amely könnyen eredményezhette volna a háború sikeres, status quo szerinti lezárását.

A portai szándékot mutatja az erdélyiek iránti békülékeny stílus, amit az ahdnáme szövege igazol: „Ugyanezen dolog felől az mi fővezérünk, az tekintetes és nagyságos Ibrahim pasa is informála minket, hogy mutatnók minden kegyelmességünket az erdélyiekhez. Így lévén ezen a Szent Istennek kegyelmességéből és segítsége velünk lévén, az környülünk lévőktől, vagy barátságosképpen, vagy ellenségképpen hozzánk jönnek, maguknak bántásuk nem lészen, sőt akik mindenkoron mi hatalmasságunkhoz igaz hűséget mutatván, tiszta szívből engedelmesek lesznek, azoknak az mi ahdnáménk és hitlevelünk, az mi üdvözült atyáink szokása szerint, kinyitva tarttatik,…”[129]

Az októberben kezdődő tárgyalások előtt a helyzet alaposan megváltozott. Rudolf császár prágai udvarából sorra jöttek az utasítások, hogy az erdélyi rendek ne szakadjanak el tőle.[130] Ugyanakkor a császár Vitéz Mihályt is maga mellé rendelte. A Porta pedig annak ellenére, hogy korábban már újólag kiegyezett a havasalföldi vajdával, nem akarta eltűrni, hogy Erdélyország a Báthoryak uralma alatt maradjon. Báthory András ezt fel is rótta a nagyvezírnek.[131] Demény Lajos egyenesen úgy értelmezte a helyzetet, hogy a törökkel történt kapcsolatfelvétel okozta Báthory András későbbi vesztét. Ez a lépés a Porta szándékaiban továbbra is bizonytalan havasalföldi vajdát arra késztette, hogy a bécsi udvarral kösse szorosabbra a szerződés szálait, és végső soron fegyveresen vonuljon Báthory megdöntésére.[132] Mint láttuk, a helyzet ennél bonyolultabb volt, hiszen Havasalföld egyedül is kereste a Porta jóindulatát.

A Habsburg császári udvar véleménye kitetszik a magyarországi béketárgyalásokra kiküldött megbízottaknak[133] átadott utasításból. Ebben II. Rudolf kikötötte, hogy a békébe bele kell

[128] Ortelius, Hieronymus Augustanus: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen… . Nürnberg, 1602. (Reprint, Budapest, 2002. Pytheas Kiadó és Nyomda) 164.

[129] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz I. Hauptabteilung, Geheimer Rat, Repositorium 11, 255a Siebenbürgen nr. 3. vol. 3. fol. 337–338.; Kármán: Báthori András ... 347–348.

[130] Horn: Báthory … 221.

[131] EOE IV., 1878. 307–314.; Vitéz Mihály és a Porta kiegyezéséről lásd: ÖStA HHStA Türkei 1. (Turcica) Karton 82. Konv 1. (1599 Jänner – September) fol. 193. Oszmán aga levele.

[132] Demény Lajos: A székelyek és Mihály vajda. Bukarest, 1977. 86.

[133] ÖStA HHStA Türkei 1. (Turcica) Karton 82. Konv. 1. (Jänner – September) fol. 1. Fazekas István jegyzéke. A török tárgyalásokra kiválasztott személyek nevei: Kutassy János esztergomi érsek, Melchior von Redern a Hofkriegsrat elnöke, Nádasdy Ferenc, Wolf von Eyzing Erbkammerer (Alsó-Ausztria), Bartholme Pezzen (azaz

foglalni a saját és Ferdinánd főherceg tartományai mellett Erdélyt és Havasalföldet, és a havasalföldi vajda férfiágú leszármazottait is. Ez azt jelentette, hogy a két állam a magyar király uralma alatt került volna ki a háborúból, vagyis a megszülető béke Erdély és Havasalföld felett biztosította volna a Habsburg uralmat. Az utasítás szerint, ha ezt a Porta elutasítaná, akkor is el kell érni Erdély és Havasalföld semlegességét, illetve azt, hogy az élükre a császárnak tetsző személy kerüljön.[134] A prágai udvar Báthory András elleni izgatásaiból látható, hogy számára a személye elfogadhatatlan volt, így a tárgyalási instrukciót úgy kell értelmezni, hogy a Porta egyezzen bele a Habsburg hatalom számára nem tetsző erdélyi fejedelem elmozdításába. A török békeküldöttség, a később Kujudzsu melléknévvel ismert Murád dijárbekiri beglerbég, Mehemed kethüda és a kán megbízásából Ahmed aga hosszas késedelmeskedés után október 5-én érkezett meg a Duna Esztergomhoz közeli Helemba- vagy Szent András-szigetére, ahol másnap egész nap tárgyaltak.[135] Habsburg részről ekkor már eldöntötték az Erdély elleni katonai támadást.

A törökök számára a legfontosabb követelés a háború során addig elveszített váraik visszaszerzése volt. Eleinte úgy tűnt, hogy néhány erősség kölcsönös kicserélésére is lehetőség nyílik, legalábbis a tatár kán már hónapokkal korábban felvetette ezt a megoldást Eger és Esztergom esetében.[136] Ez valószínűleg önálló kezdeményezés volt, hiszen a szultáni meghatalmazólevél a fegyverrel elfoglalt erősségekről nem akart lemondani, így például visszakövetelte Győrt, és ismét igényelte az évi adó fizetését is.[137] A törökök túlzott követelése később, az 1603-as regensburgi birodalmi gyűlésen annak a demonstrálására bukkant fel a császári propozícióban, hogy a Portával lehetetlen méltányosan megegyezni.[138]

Mivel a tárgyalások idején egyértelmű volt, hogy Erdély és Havasalföld kérdése erősen megosztja a feleket,[139] a probléma megoldására a prágai döntéshozók katonai lépéseket tettek. A támadás két irányból indult, egyrészt mozgósították Giorgio Basta csapatait, akinek északkeletről kellett betörnie az országba,[140] ugyanakkor Vitéz Mihály csapatai dél felől

---

Dr Bartholomäus Pezzen jogi doktor a bécsi Udvari Haditanács tagja II. Rudolf alatt, majd később császári követ a Portán. (lásd még: http://www.deutsche-biographie.de/sfz95137.html) Ez utóbbi adatot Czigány Istvánnak köszönöm.

[134] ÖStA HHStA Türkei 1. (Turcica) Karton 82. Konv. 1. (Jänner – September) fol. 28–30.; Lásd: Ivanics: A zsitvatoroki békéhez ... 306.

[135] Ivanics: A zsitvatoroki békéhez ... 307.

[136] Ivanics: A zsitvatoroki békéhez ... 304.

[137] Ivanics: A zsitvatoroki békéhez ... 304.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 302–305.

[138] Bagi Zoltán Péter: A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2005. 69. ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Doktori Iskola. Témavezető: R. Várkonyi Ágnes, külső témavezető: Tóth Sándor László.

[139] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 303–306.

[140] Sîrbu, Ion: Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul domnul Ţării Româneşti. II. Bucureşti, 1907. 259.

előrenyomulva harapófogóba szorították Báthory Andrást. Vitéz Mihály az utolsó pillanatig elaltatta ellenfele gyanúját.[141] Sereget szervezett, és a császár nevében hamisított rendelet alapján, azzal az ígérettel, hogy visszaállíthatja korábban elvett szabadságukat, maga mellé állította a székelyek zömét. Majd átkelve a Kárpátokon a későn eszmélő erdélyi fejedelmet 1599. október 28-án Sellenberknél legyőzte.[142] A székely felkelők a Moldva felé menekülő Báthory Andrásnak is a fejét vették.

Az erdélyi eseményekkel párhuzamosan futó magyarországi török béketárgyalások időközben kudarcba fulladtak. Ibrahim pasa a béke megteremtésére még egy utolsó, kétségbeesett lépést tett. Amikor már a tárgyalóbiztosok személyes védelmére a másik félhez küldött kezeseket is visszacserélték, akkor egy újabb javaslattal állt elő. Lemondott Esztergom visszaszerzéséről, és Fülek, Szécsény, Palánka, Palota és Veszprém átadása fejében elengedte volna a keresztény foglyokat, az elrabolt állatokat, s azt kérte, határozzák meg a Habsburg-félen, hogy mely várakat kívánják visszakapni. Úgy gondolta, hogy ne a tárgyalóküldöttségek kössék meg a békét, hanem kölcsönös követség induljon az ellenfelek udvarába, akik ott, a szultánnal és a császárral való tárgyaláson keresztül zárják le a háborút.[143] A keresztény fél Eger és Hatvan visszaadását követelte, a török fél azonban ezt nem fogadta el. Ennek ellenére Ibrahim nagyvezír még telelése közben Nándorfehérvárról is biztosította Mátyás főherceget a békeszándékáról.[144]

A béketárgyalások következő fordulójára egy teljes évet kellett várni. Mind a magyarországi, mind pedig az erdélyi történések lehetetlenné tették a békülést. Az erdélyi rendek a kivetett mérhetetlen adók és Mihály vajda seregének önkényeskedése miatt összefogtak Giorgio Basta generálissal, és 1600. szeptember 18-án a miriszlói csatában Mihályt kiszorították az országból,[145] akinek uralma ekkorra Moldvában és Havasalföldön is összeomlott. Magyarországon pedig Dámád Ibrahim pasa indult támadásra, és elfoglalta Kanizsa várát 1600. október 22-én.[146]

---

[141] Horn: Báthory ... 230.
[142] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 398–399.
[143] Ivanics: A zsitvatoroki békéhez ... 309.
[144] ÖStA HHStA Türkei 1. (Turcica) Konv. 2. 185–187. Ibrahim pasa Mátyás főhercegnek, Nándorfehérvár, 1599. 11. 15.; Ivanics: A zsitvatoroki békéhez ... 309.
[145] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 406–409.
[146] Kanizsa elfoglalására, illetve sikertelen Habsburg felmentési kísérletére összefoglalóan Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 309–323.; legteljesebb feldolgozására vö. Cerwinka, Günther.: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. In: Publikationen der Steiermarkischen Landesmuseums und der Steiermarkischen Landesbibliothek am Johanneum. 3. Band, Graz, 1968. 409–510.; a határvidék kialakítására lásd: Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveiben. In: (szerk.: Petercsák Tivadar – Pethő Ernő) Végvár és környezet. Eger, 1995. Dobó István Vármúzeum. Studia Agrensia Nr. 15. 163-172.; Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600-1601. In: (szerk.: Hausner Gábor – Csákváry Ferenc – Kincses Katalin

A győzelem azonban nem rejthette el azt a tényt, hogy az Oszmán Birodalom is kimerült a háború alatt. A birodalom pénzügyei összeomlani látszódtak, nagy volt az infláció, amelyet korábban az 1586-os gazdasági intézkedésekkel (devalváció) kívántak kezelni. 1600-ban is megpróbálták megállítani az áremelkedést, de nem jártak sikerrel.[147] Ennek a végeredménye egy hatalmas portai katonalázadás lett, amely során a szultáni hárem befolyásos árubeszerzőjét, a zsidó Eszter kirát és a vele kapcsolatot tartó vezető oszmán államhivatalokat is felkoncolta az elégedetlen tömeg. Egy magyarra fordított velencei beszámoló így mutatta be a konstantinápolyi mozgalmat:

„Velencéből 13. Maii Anno 1600.

Az menemű leveleink érkeztek ez héten Konstantinápoliból, melyekben ilyen esetek és újságok értésünkre löttek, hogy az szpáhiák és jancsárok az török császárnak rebellisek lettek. Úgy annyira, hogy teljességgel magokban eltökélvén, az császárt hogy meg öljék, és helyében mást válasszanak. Mely szándékokat, az császár mikor meg értette volna, valóban rajta meg ijedt, és mindjárást egy régi vén eszes kapudzsi basáját, az feltámadott szpáhiák és jancsárokhoz ki küldötte, megérteni akaratjokat. Kinek válasza lévén, kévánta tőlök, hogy tíz, vagy tizenkettőt válasszanak magok közül, kik személy szerint az császárhoz bemenjenek, vele beszélni, mely meg lött. És ez beválasztott tíz török az császárral személy szerint szólván, panaszkodások ez volt, hogy ő rajta sok méltatlan dolog esnék, es az császár felől is rút gyalázatos hírek forognak, kit immár ők ugyan tovább nem szenvedhetnek, hanem azt kévánják, hogy ő maga az császár kijöjjön közikbe. És mindeneket meg értsen, meg lásson, mint forgott eddég köztök az dolog. Mert egy gonosz zsidó asszonyállat, kinek Seraglioban [= szerájban – P.S.] nagy autoritása lévén, minden török asszonyállatok, avagy szultánok előtt, ilyen dolgot cselekedett, hogy minden fő tiszteket külön-külön féle színek alatt pénzért, adományért szerzette és adta. Azért azt kévánjuk, hogy szabadságok legyen az zsidó asszonyállattal és marhájával azt cselekedni, valami kedveknek tetszik. Látván ezért az császár az dolognak félelmes voltát, hogy életének elvesztésében jár, és azt különben nem proveniálhatná, mindjárt az tíz választott törököknek erszényit valóban arannyal meg tölté, és amellett őköt sok ígéretivel csendesítette le. Az zsidó asszonyállatot is mindjárt kezekben adá,

---

Mária – Mészáros Kálmán – Tóth Ferenc) Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékének. 2005. Argumentum Kiadó. 311-357.

[147] OSzKK Fol. Hung. 37. Protocollum Báthoryanum. fol. 274r–v.; Kiadása: Hadnagy Szabolcs – Papp Sándor: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. Aetas 18 (2003) 3. szám. 118–153. A felkelés gazdasági, pénzügyi hátterére lásd: Fodor Pál: Az oszmán pénzrendszer válságáról. Megjegyzések az 1585–1589. évi leértékelésről. In: A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. Balassi Kiadó. 91–109.; az „árforradalomra” és oszmán hatásaira további szakirodalommal vö. még Tóth, Sándor László: The „Price Revolution” in the Ottoman Empire at the End of the Sixteenth Century. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Historica (1988) 35–48.

melyet az szpáhiák és jancsárok azonnal koncról koncra hányának, házát meg dúlták, holott aranyat, pénzt egy milliónál többet találtak. És ha török császártól maga édesanyját, ki sok efféle dolgoknak oka volt, kévánták volna, azt is félelmében az császár kezekben adta volna. Megtetszik azért ilyen dolgokból, hogy nem az császár immár az ő urok, hanem az ő szpáhiái és jancsári parancsolnak neki. Etc."[148]

A birodalom állapotáról – benne a fenti ügyről – az egri beglerbég kethüdája számolt be urának. Jelentésének részletei minden magyarázatot szükségtelenné téve tárják fel azt, hogy miért is hajlott békére az Oszmán Birodalom. „Boldogságos szultánom, a portai ügyekről [szólván], az előkelő szolgák (*kul-i azîm*) között általános felkelés tört ki, bementek a szultánhoz, előhozták a zsidó asszonyt, követelték a kirának[149] nevezett jól ismert átkozottat, majd megölték [azt]. Megtaláltak a kezében néhány tezkerét,[150] mely Halil pasától[151] származott, [amiért] Halil pasát le is váltották. Helyére Háfiz Ahmed pasa került. Történt még néhány ehhez hasonló dolog. Ezen szolgád a portáról jövőktől értesült arról, hogy ott általános felkelés tört ki. Így vedd figyelembe! Csak az ima maradt hátra. A [fenti] így igaz! … Ha a portai ügyekre kérdeznél, Halil pasán kívül senkit sem tettek várakozási állományba (*mazul*), az ő helyére Háfiz Ahmed pasa harmadik vezírt nevezték ki. A zsidó asszony nevű átkozottat megölték. Mifelénk hatalmas hadjárat indul. Jön az egész hadseregünk, közeledik. A janicsár aga[152] több mint húsz napja elhagyta Isztambult (*İslâmbôl*), s az úton közeledik. Arra, hogy a boldogságos őfelsége, a méltóságos padisah hadjáratra [menő] iszlám hadserege milyen mértékben fáradozik és igyekszik, azért, hogy minél előbb megérkezzék, nincs megfelelő kifejezés és kívánatos leírás. Az isztambuli szolgáknak [portai alakulatoknak] e pillanatig kiosztották az összes zsoldot, az emeléssel együtt, akik azonnal elindultak és közelednek. A túloldalon (Anatóliában) egy Jazidzsi nevű hűtlen személy 10 ezer lövészt (*tüfenk-endâz*) gyűjtött maga mellé. Amikor Maras beglerbégje, Ali pasa és Mehemmed pasa – Szinán pasa szerdár fia –, akire a szerdárságot bízták, egy bizonyos nagyságú sereggel ellene ment, hatalmas csata és összecsapás bontakozott ki.[153] Mehemmed pasát a lábán puskalövés sebesítette meg, Csákir kethüda és Ali pasa is vértanúvá lett. Mivel a hatalmas bégeink közül

[148] Selânikî Mustafa Efendi: Tarih-i Selânikî. II. (1003–1008 / 1595–1600) (Haz.: İpşirli, Mehmet) İstanbul, 1989. 854–857.; Dânişmend, III. 201. (Eszerint az esemény 1600. április 1-jén történt.); Legújabban említi: Fodor Pál: Egy antiszemita nagyvezír? In: A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. 110–143. Különösen: 128–130.

[149] A „kira" az a zsidó asszony volt, aki a hárem hölgyeinek bevásárlásait végezte Isztambulban, s ezzel nagy befolyásra tett szert.

[150] Itt talán elszámolás értelemben szerepel a szó. Esetleg kötelezvény.

[151] Addigi másodvezír, a szultán veje (Dámád).

[152] Tirnakcsi Haszán aga. Danişmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. III. İstanbul, 1972. Türkiye Yayınevi. 203.

[153] 1600. 04. 25. Danişmend: İzahlı Osmanlı … III. 202.

két híres bég is elesett, ezért az átkozott a jól ellátott hadseregével hátát egy hegynek támasztva a helyszínen maradt. Azonban parancsot adtak ki, hogy egy még nagyobb hadsereggel induljanak ellene. Ha más dolgok történnének, azok is ismertek lesznek boldogságos [lábad] poránál."[154]

A következő évben a nagyvezír, Dámád Ibrahim kezdeményezte a béketárgyalások felvételét. Török részről a nagyvezír kethüdája, Mehmed mellett a dijárbekiri beglerbég, Murád pasa vitte a legfontosabb szerepet. Rajtuk kívül a rövid ideig budai beglerbégséget betöltő, de még az év dunántúli csatározásai során elesett Mankirkuszi Mehmed,[155] s némileg meglepetésként Sabán koppányi szandzsákbég töltött be fontos szerepet.[156]

Császári részről ismert neveket találunk. Az udvar némi kiegészítéssel az 1599-es évi tárgyalóküldöttségét jelölte ki ismét. Az irányítást Nádasdy Ferenc dunántúli főkapitány tartotta kezében. Levelezésben állt Sabán szandzsákbéggel, Mehmed kethüdával, a budai és a dijárbekiri beglerbéggel, akikkel a tárgyalások előkészületeit folytatták. Nádasdyn kívül tagja volt a tárgyalóküldöttségnek Kutassy János esztergomi érsek, Dr. Bartholomäus Pezzen császári tanácsos, Wolf von Eytzing, Sigmund Herberstein a Vend (*Szlavon*) végvidéki főkapitány és Nyáry Pál váradi főkapitány. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a megszakítással folyó béketárgyalások alatt kialakult egy olyan szakértői kör, amelynek tagjai már ismerősként üdvözölhették egymást az újabb összejöveteleken. A fennmaradt levelezésből kimutatható a közvetlen hangnem. A tárgyalások helyszínét sem változtatták sűrűn, az 1601-es megbeszéléseken a törökök is a Duna Helemba- vagy más néven Szent András-szigetét tudták elképzelni, amint azt már 1599-ben is láttuk.

Május közepén kicserélték a megbízóleveleiket, és június elejétől megkezdődtek a hivatalos tárgyalások.[157] A felek nem tudtak megegyezni, a követelések mindkét részről túlzóak voltak. A törökök részéről ismét felmerült egy rövid ideig Győr visszaszerzésének az igénye is, ezt azonban végül nem erőltették.[158] Majd elnapolták az újabb találkozó időpontját június 16-ra.[159]

A magyarországi tárgyalásokat tovább is erősen befolyásolta az erdélyi megoldatlan hatalmi helyzet. Az erdélyi rendek megelégelvén a fizetetlen császári csapatok önkényeskedését,

[154] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII.) fol. 311. Török eredeti.; Hadnagy – Papp: Békekötési kísérlet … 132–134.
[155] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 338. Az 1601. október 15-i sárréti-székesfehérvári csatában esett el Mankirkusi Mehmed budai pasa.
[156] Hadnagy – Papp: Békekötési kísérlet ... passim.
[157] MOL MKA E 185 Archivum familiae Nádasdy 191. fol. 20.; ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 329.
[158] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 175.
[159] ÖStA HHStA AA Ungarn (Hungarica) Fasc. 140. fol. 68–69.

visszahívták régi urukat, Báthory Zsigmondot, aki ekkor már harmadszor foglalta el a fejedelmi trónt. A Báthory-restauráció új formája hasonló ellenérzéseket váltott ki a prágai császári udvarból, mint Báthory András rövid uralma idején. A körülmények is ismételték magukat, hiszen Zsigmond fejedelem a lengyelek támogatása mellett csak a szultán jóindulatának megnyerése árán foglalhatta el a trónját.

Vitéz Mihály, miután a miriszlói csata után összeomlott az uralma mind Erdélyben, mind Moldvában és Havasalföldön, kalandos úton egészen Prágáig menekült, hogy személyes fellépésével visszaszerezze Rudolf császár támogatását. A császár elfogadta Vitéz Mihály érveit, és Báthory Zsigmond ellen küldte Basta mellé, akik közösen 1601. augusztus 3-án Goroszlónál vereséget mértek az erdélyi seregre.[160] A győzelem után a havasalföldi vajda veszélyes játékba fogott. Nemrég fogadta vissza Rudolf császár, most azonban ismét a török Porta felé tett ígéreteket. Azzal biztatta a szultáni kormányzatot, hogy ha visszaszerzi elvesztett országait, Havasalföldet, Moldvát és Erdélyt, akkor véglegesen visszatér a szultán uralma alá. Az e tárgyban írt levelei azonban állítólag Báthory Zsigmond kezébe kerültek, aki továbbította őket Prágába, ahonnan hamarosan Basta kezébe is eljutottak. Ezek a kompromittáló levelek eredményezték Vitéz Mihály halálát, Basta emberei általi megölését 1601. augusztus 19-én.[161] Visszatérése után Báthory Zsigmond is megkísérelte rendezni viszonyát a Portával. Követei ismét megszerezték számára a török jóindulatát. Az új szultáni szerződéslevelet (*ahdnâme-i hümâyûn*) 1601. augusztus 11-én állították ki számára Konstantinápolyban.[162]

A magyarországi béketárgyalások ügye folyamatosan tolódott hátrább. A török fél nem küldött ki megbízottakat, így a császári küldöttség egyre bizonytalanabbul várakozott Komáromban, s miután egy újabb időpontot is hiába jelöltek ki, eltávoztak.[163] A helyzetet tovább rontotta, hogy Ibrahim nagyvezír, aki mindvégig a béke megkötése mellett volt, július 9-én elhalálozott.[164] A nagyvezír halála hatalmi válságot idézett elő. A magyarországi oszmán csapatok élére Lala Mehmedet, a ruméliai beglerbéget nevezték ki szerdárnak. Murád pasa dijárbekiri beglerbég, hogy Ibrahim nagyvezír kiesését ellensúlyozza, eredetiben átküldte a

[160] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 414–415.
[161] Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608. IV. Budapest, 1880. 134–135.; Bethlen: Historia de Rebus ... 39–42.; Várfalvi Nagy János: Székely Mózes. Századok 3 (1869) 646.; Szádeczky Lajos, Dr.: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Oklevéltárral. Temesvár, 1983. 260–268.
[162] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 252–254.; német fordítása: 255–258. Nr. 51.
[163] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 5.
[164] GOR IV. 313.

szultáni utasítást Bécsbe, igazolandó, hogy a megállapodás nemcsak az elhunyt pasa szándéka volt, hanem a törekvésüket a legfelsőbb szinten támogatják.[165]

A következő tárgyalási fordulót augusztus 3-án valóban megtartották Esztergomban.[166] Bár a Habsburg oldalon nagyon reménykedtek a találkozóban, semmilyen eredményre sem jutottak.[167] Így újra a fegyveres megoldás került előtérbe, hadjárat indult. Az 1601. évi Habsburg-hadjárat során a császáriak egyik serege Mátyás főherceg, illetve Rusworm vezetésével bevette Székesfehérvárt. Egy másik császári had Ferdinánd főherceg irányításával és pápai segédcsapatokkal Kanizsát kísérelte meg visszavenni, de kudarcot vallott.[168] A törökök a császáriak hadjáratai idején egy percre sem adták fel a reményt, hogy a Habsburg katonai nyomást a béketárgyalások időhúzásával egyenlítsék ki. A követeléseikben, a status quo szerinti megbékélés mellett szerepelt Vác leromboltatása és a török adóztatás kiterjesztése Esztergom, Nógrád, Szécsény és Fülek térségére.[169] Ezek a tárgyalások ismét eredmény nélkül végződtek, augusztus végére a törökök lezártnak tekintették a békekísérletet.[170]

Ezzel párhuzamosan Erdély a mérleg nyelvét jelentette, ahol a goroszlói vesztes csata és Vitéz Mihály augusztus 19-én történt meggyilkolása után katonai szempontból Giorgio Basta jelentette a legnagyobb erőt, a török támogatást bíró Báthory Zsigmond azonban szívósan kitartott országában.

Az új év, 1602 nem eredményezett újabb béketárgyalást, a fő szerep a fegyvereknek jutott. Az első hónapokban a legjelentősebb események Erdélyben zajlottak, hiszen a Porta mindent megtett, hogy a fejedelemség visszakerüljön a fennhatósága alá. Bár a szultáni ahdnáme kézbesítése a Porta részéről biztosította Báthory Zsigmond elismerését, és 50 ezer arany pénzküldeménnyel az erdélyi haderő harcképességének javítását, a Báthory-párt mégsem tudott ténylegesen erőfölénybe kerülni.[171]

---

[165] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 137.; ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 112–113.

[166] Jezsuita okmánytár I/1. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. Sajtó alá rendezte: Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. Szeged, 1995. 29. számú levél.

[167] Benda Kálmán: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607. Kisvárda, 1975. 24.; Jezsuita okmánytár I/1. 29. számú levél.

[168] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 327–365.; A kanizsai kudarcban nagyrészt az időjárás rendkívül rosszra fordulása játszotta a fő szerepet. Jemiscsi Haszán pasa beszámolója a szultánnak arról szól, hogy a keresztény sereg az egész ostromtüzérségét elvesztette, amikor elvonult a vár alól. Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983) 284–286. Nr. 3.

[169] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 174.

[170] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 86. Konv. 1. (1601. VII–XII) fol. 190.

[171] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 153. [1601] „Mense Septembri preasentálá az Szulimán czauz Zsigmondnak az zászlót Brassóban.”; Orhonlu, Cengiz: Osmanlı Tarihine Âid Belgeler, Telhîsler (1597–1607). İstanbul, 1970. Nr. 43., 60., 67.; Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 287–289, 292. Nr. 4., 6., 9.

Az erdélyi had nem lehetett túl erős, amikor 1602. július 2-án Tövis mellett Székely Mózes vezetésével megütközött Basta seregével. Zsigmond fejedelem ekkor már ismét nem volt köztük, hanem tárgyalásokat folytatott újabb lemondása feltételeiről. Ezek elfogadása után elhagyta Erdélyt, és a Prága melletti birtokán élt. Legközelebb majd Bocskai István felkelésekor, illetve annak halála után az 1607-es trónküzdelmek idején merült fel Habsburg részről a neve, s az a terv, hogy visszahelyezzék a trónra. Megjegyzendő, hogy II. Rudolf császár-király Báthory Zsigmond többszöri lemondása, visszatérése, oszmán pártra állása ellenére is érvényesnek tartotta a prágai megállapodást s az erdélyi fejedelmi címet.[172]

A törökpárti uraknak nem volt más lehetőségük, mint hogy Erdély török határaihoz, majd onnan a Hódoltságba húzódjanak. Vezetőjük a végső összecsapások idején az erdélyi sereg vezére, Székely Mózes volt.[173] A tövisi ütközet előtt kitudódott, hogy Báthory Zsigmond ismét felvette a kapcsolatot Giorgio Bastával. Ettől kezdve a Habsburg-ellenes politika Székely Mózes kezében összpontosult.[174]

Az erdélyi menekültek, köztük az ifjú Bethlen Gábor, a tövisi vereség után dél felé vonultak, s harcolva vágták át magukat az Oszmán Birodalom területére. A török párti „emigráció" szervezkedéséről a kortárs és közel kortárs beszámolók megőriztek néhány fontos adatot, melyeket Várfalvi Nagy János is felhasznált tanulmányában.

A Prágában székelő velencei és római követek jelentései Veress Endre kiadásában[175] és a nagyvezír és egyéb magas méltóságok felterjesztései a szultán számára Cengiz Orhonlu szövegkiadásában, illetve Dávid Géza és Fodor Pál fordításában újabb adatokkal szolgálnak

---

[172] ÖStA HHStA Ungarn AA (Hungarica) Fasc. 153 (1607 XI–XII) Konv. C. (1607. XI.) fol. 59–61. Prága, 1607. 08. 02. Jelentés a császárnak.; Báthoryra vonatkozóan hasonló véleményt közöl a Vatikán prágai nunciusa is Rómával: Veress, Andrei: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti. VIII. Bucureşti, 1935. VIII., 18–20. Nr. 16. Prága, 1607. május vége. Erről részletesen a kötet utolsó fejezetében olvashatunk. Báthory Zsigmond újabb törekvéseire az erdélyi trónra újabb adatokat közöl Kruppa Tamás: Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár (1595–1613). Budapest – Róma – Szeged, 2009. Collectanea Vaticana Hungariae Vol. 5. 142–158.; 269.

[173] Várfalvi Nagy: Székely Mózes. 526–545., 645–661., 710–728.; Vass Miklós: Székely Mózes erdélyi fejedelem életrajza. Budapest, 1897. Márkus Samu Könyvnyomdája.; Papp Sándor: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai, avagy egy nagyvezíri előterjesztés (telhîs) keletkezése. Aetas 14 (1999) 4. szám. 71–88.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 418–423.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 113–117.; Legújabb feldolgozása: Szekeres Lukács Sándor: Székely Mózes, Erdély székely fejedelme. Székelyudvarhely, 2007. Infopress Rt., Székelyudvarhely.; A téma alapos feldolgozását adja Meinolf Arens: Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutischen Reichsverband. Köln – Weimar – Wien, 2001. Böhlau Verlag. 139–172.; Székely Mózes rokonságára, a Kornisokra nézve lásd: Balogh Judit: Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században. Budapest, 2011. L'Harmattan Kiadó – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület. 57-111.; Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142 (2008) 4. szám. 849–896.

[174] Várfalvi Nagy: Székely Mózes. 650.

[175] Veress, Andrei: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti. VII. Acte şi scrisori (1602–1606). Bucureşti, 1934.

az események felvázolására.[176] Ezeken kívül a Magyar Országos Levéltárban, a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában fennmaradt Székely Mózes saját kezű levele, amelyben 1602. augusztus 20-án önmagának kérte a vajdai címet Jemiscsi Haszán pasa nagyvezírtől.[177]

Székely 1602. augusztus 20-án Temesváron foglalta össze beszámolóját, és kérelmezte vajdai kinevezését. Röviden tudósította a nagyvezírt a Basta csapataival vívott szerencsétlen kimenetelű tövisi csatáról. A levélből kiderül, hogy a Báthory-párt és a nagyvezír között nem szakadt meg a levelezés, és a menekültek mindenüket Erdélyben hátrahagyva a nagyvezír hívó levelére török területre vonultak. Székely azonnali katonai segítséget kért Temesvár mellé, mert úgy vélte, Erdélyben még nem stabilizálódott eléggé a Habsburg-uralom, egy gyors beavatkozás visszaszerezhetné az országot. Az erdélyi menekültek vezére megígérte a pasának, ha neki adják a vajdai címet, haláláig hű lesz a szultánhoz. Ezt arra alapozta, hogy az erdélyi uraktól egy levél érkezett, akik megírták, hogy tőle várják a segítséget és a szabadulást. Erről a levélről a korábbi szakirodalom, sőt az elbeszélő krónikák is tudnak, s úgy tűnik, maga Bethlen Gábor hozta Erdélyből.[178] A kortárs Somogyi Ambrus azonban kétségét fejezte ki a Bethlen Gábor által kézbesített dokumentum hitelességét illetően: „Bethlen Gábor – mondja –, ki a török határokhoz közel fekvő Illye várát elődeitől örökségképpen bírta, némely országnagyoknak és főispánoknak nevében költött levelet hazudott, melyben Mózest az ország elfoglalására felhívják, a miért ő ama levéllel Temesvárra ment, innen-onnan összeszedett 300 katonájával."[179] Bár bizonyítani nem lehet, de nem zárhatjuk ki, hogy a kortárs Somogyi Ambrus a valóságot hagyta ránk örökül. Bárhogy is történt, Jemiscsi Haszán nagyvezír is hitelesnek tartotta az erdélyiek Székely Mózeshez írt levelét, s hivatkozott rá a szultánnak küldött felterjesztésében is.[180]

Székely Mózes a továbbiakban megemlítette még, hogy egy korábbi, Zsigmond fejedelemtől kapott várat, a Lippa közelében álló Solymost átadta Bektás pasa temesvári beglerbégnek, aki a levél írásakor odaküldött 50 török puskást a magyar védők mellé.[181] A háza népe, felesége

[176] Orhonlu, i. m.; Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 278–296.; 451–467.

[177] MOL P 663. Teleki család marosvásárhelyi levéltára 1. csomó fol. 135–136v. A dokumentumra a nemrégiben elhunyt Demény Lajos hívta fel a figyelmemet. Betűhív kiadása megjelent: Papp: Székely Mózes … 82–83.; Modernizált átírását megjelentette Szekeres: i. m. 243–244.)

[178] Várfalvi Nagy: Székely Mózes. 654.; Bethlen: Historia de Rebus … V. 188.

[179] Várfalvi Nagy: Székely Mózes. 656–657.; Scriptores rerum Transilvanicarum. Tom. II. Vol. II. Ambrosii Simigiani Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum. Cibinii 1840. 284. (Várfalvi Nagy jelzete.)

[180] Orhonlu, i. m. 65–67.; Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 290. Nr. 7.

[181] Vincenzo Zucconi kapitány Nagysinkről 1602. szeptember 2-án a mantuai hercegnek küldött levelében szintén szóba hozta Solymos átadását, de 100 török katonát említett. (Veress, Documente VII., 1934. 75. Nr. 62.) Székely Mózes és Bektás mellett 8000 katonáról és 4 falkonettáról tud.

és gyermeke[182] már beköltözött Temesvárra, kéri azonban a nagyvezírt, hogy a Duna mellett adjon neki egy várat, Szendrőt vagy másikat, ahol a hozzátartozói meghúzhatják magukat, amíg vissza nem foglalják Erdélyt. Ezt a kérést hamarosan teljesítette a nagyvezír: Várfalvi Nagy szerint (Bethlen Farkastól véve az adatot) a menekültek Kladovát (Kladovo Szerbiában a Duna parton, Turnu-Severinnel szemben – P. S.) kapták meg a töröktől ideiglenes szállásul.[183] Székely Mózes azzal fejezte be levelét, hogy kérte a nagyvezírt: küldje el valamelyik román vajdát Moldva és Havasalföld egyesített seregeivel, hogy segítsenek neki, illetve küldjön pénzt Bektás pasának, hogy katonákat fogadhassanak, mert ha lesz pénz, nem lesz hiány emberben sem. Ennek a kérésnek nehezen lehetett eleget tenni. Damian Vistierul és Petru Nápoly moldvai vajdai titkár levele Tholdi István székely főkapitánynak az éppen ebben az időben folyó havasalföldi trónharcokról számol be. Radu Şerban ekkor szorította ki Simion Movilă havasalföldi vajdát, Ieremia Movilă moldvai vajda testvérét a hatalomból.[184] Radu Şerban korábban Belényesben várakozott arra, hogy Basta katonai segítséget adjon mellé, amivel bevonulhat Havasalföldre. Erre csak Zsigmond ismételt lemondása után kerülhetett sor. A betörés a Vöröstoronyi-szorosban sikeres volt, augusztus elején már a fővárost, Tîrgoviştét is elfoglalták. Innen egy rövid támadást hajtottak végre a Movilă család fennhatósága alatt álló Moldvába, majd a sereg visszatért a fővárosba. Itt született 1602.

[182] A források különböző véleményt fogalmaznak meg arról, hogy Székely Mózes gyermeke, aki később mint trónkövetelő 1633-ban Temesvárra, majd a Portára szökött, mikor is született. Bár nem tartom feladatomnak a kérdés végérvényes megválaszolását, de az elém került adatok ellentmondásaira fel kívánom hívni a figyelmet. Szamosközy István történeti hagyományaiban röviden megemlékezik arról, hogy Székely Mózes fia Temesváron született, s édesanyja (Kornis Anna) kérte a szultántól fia számára a fejedelmi címet, miután az apa elhunyt a brassói csatában. Kornis Anna pestisben halt meg Temesváron. (IV. kötet. 233.); Szamosközy történeti művében részletesebben szól a fiúról. Szerinte akkor született Temesváron, amikor Székely meghalt a brassói csatában. Megkeresztelték, és a Bocskai-felkelés idején tért vissza Erdélybe. Kiderül, hogy a szerző személyesen is ismerte, és igen szép reményeket fűzött hozzá. Lásd erre Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608. III. (Stephanus Szamosközy Hebdomadis VII. Liber V.) Budapest, 1877. 236–237. MHHS XXIX. és Szamosközy István: Erdély története [1598–1599, 1603]. Budapest, 1977[2]. 375. Magyar Helikon Kiadó.; Szamosközy magyar fordításának a bevezetőjében Sinkovics István éppen a fenti adat alapján állapítja meg, hogy a mű bizonyos részletei 1605–1606 körül keletkezhettek. (Szamosközy: Erdély története ... 37.) Ha elfogadjuk a fenti feltételezést, miszerint a Hebdomadis VII. Liber V. 1605–1606 körül keletkezett, akkor nehezen érthető, hogy egy két-három évesnél nem idősebb gyermek képességeiről ilyen bizakodóan nyilatkozott a szerző. Várfalvi Nagy János is kitért egy hosszú lábjegyzetben a fiú születése körüli kérdésekre. A fő szövegben Székely menekülése említésekor azt írja, hogy feleségét, gyermekét és cselédeit magához vévén távozott 1602-ben török földre. Miután ismertet olyan adatokat is, amelyek a menekülésekor az anyósáról és gyermekeiről szólnak, utal Bethlen Gábor fejedelem egyik donáció-levelére 1620. június 24-éről, amelyben az ifjú Székelyt mint az apja halála után született fiút említi meg: „unicum filium ejus posthumus ejusdem nominis.” Mivel jól tudjuk, hogy Bethlen Gábor az idősebb Székely Mózes egyik leghűbb bizalmas embere volt, aki a családot is jól ismerte, nehezen hihető, hogy nem tudta volna, mikor született az ifjú Székely. A fent ismertetett levél pedig már 1602 augusztusában beszél egy fiúról. Úgy tűnik, hogy léteznie kellett egy másik, idősebb fiúnak is. Szekeres Lukács Sándor szerint Istvánnak hívták (233.), akiről a saját kezű levelében értekezik Székely Mózes. Talán ő is – édesanyjával együtt – az egy évvel későbbi temesvári járvány áldozata lett. Így nem lehetett azonos a későbbi trónkövetelővel. A fenti adatok szerint Székely Mózesnek két fiúgyermeke volt, amelyek közül csak egy, a „posthumus” érhette meg a felnőttkort.

[183] Várfalvi Nagy: Székely Mózes. 654.

[184] Veress, Documente VII., 1934. 70–71. Nr. 58.

szeptember 2-án az a beszámoló, amiben a győztes Radu vajda tudatta II. Rudolf császárral a sikeres hadjárat eseményeit, s újabb anyagi segélyért könyörgött.[185] Ily módon lehetetlen volt, hogy a Movilă testvérek segíteni tudjanak Erdélyben. A moldvai és havasalföldi csapatok felhasználásának lehetősége az erdélyi politika török orientációjának restaurálásakor később is felmerült. Mint alább látni fogjuk, Bocskai István 1605-ös erdélyi hadjárata és beiktatása idején mindkét Movilă testvér szívvel-lélekkel részt vett Bocskai oldalán az eseményekben.[186]
Székely Mózes nemcsak írásban tartotta a kapcsolatot a Dunántúlon harcoló nagyvezírrel, hanem Giovanni Marco Isolano gróf feljegyzései szerint személyesen is felkereste éppen azon a napon, amikor a törökök elfoglalták Székesfehérvárt (1602. augusztus 29.).[187] Jemiscsi Haszán pasa a fenti levél és a későbbi személyes találkozó után küldte el a szultánnak a felterjesztését (telhisz), amelyben bemutatta Székelyt a padisahnak, és elmondta róla, hogy már korábban is megküzdött Giorgio Basta seregével, miután pedig ő török területre hívta, Temesvárra érkezett. Itt találkozott Bektás pasával, az Erdély mellé kirendelt szerdárral, Iszmail pasa temesvári beglerbéggel és Behrám pasa szilisztrai beglerbéggel, majd innen sietve Székesfehérvárra jött a nagyvezírhez. Feltűnése a török táborban nem kerülte el az európai diplomácia figyelmét sem. Az általam ismert adatok közül az első, egy szeptember 9-én keletkezett olasz nyelvű jelentés azt említi, hogy Székely a törökhöz sietett, és kérte a „havasalföldi" vajdaságot [ez bizonyára elírás az erdélyi vajdaság helyett – P. S.]. Egy másik, Rómába küldött beszámoló (Prága, 1602. szeptember 23.) pedig arról szól, hogy Székely Mózest kinevezték Erdély fejedelmének.[188] Jemiscsi Haszán pasa nagyvezír szultáni felterjesztése beszámol az erdélyi urak – a szakirodalomban gyanús eredetűnek tartott – leveléről is, akik jelezték, hogy elismerik Székely Mózest vezérüknek. A felterjesztés szerint a menekültek vezetője elfogadta, hogy ha megkapja a vajdaságot, akkor visszaadja Lippa és Jenő várát a töröknek. A nagyvezírnek az volt a szándéka, hogy fejedelmi süveggel (üszküf) és szandzsákkal kinevezi Erdély élére. Mivel sikerült bevenni Székesfehérvárt (1602. augusztus 29.), és ide is katonát kellett elhelyezni, Haszán pasa kérte a szultánt, hogy küldjön erősítést, amelyet majd Székely Mózes mellé adhat.[189]
Mivel a fenti adatok egyértelműen bizonyítják, hogy Székely Mózes 1602 nyarának végén személyesen jelent meg Székesfehérvárnál, korrigálni kell Veress Endre 1914-ben Bethlen

[185] Stoy, Manfred: Radu Şerban, Fürst der Walachei 1602–1611, und die Habsburger. Eine Fallstudie. Südost-Forschungen, 54. 1995. 63.
[186] Erre a kérdésre lásd a második fejezetet.
[187] Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983) 680.
[188] Veress, Documente VII. 1934. 77. Nr. 64. „...che Zachel Moyses figgito con moglie et figliuoli al Turco si crede doversi dalla Porta create Vaivoda di Valacchia, ..."; Veress, Documente VII., 1934. 77–78. Nr. 65
[189] Orhonlu, i. m. 65–67.; Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 290. Nr. 7.

ifjúságáról írt cikkében kifejtett nézeteit, miszerint Paul Strassburg, Gusztáv Adolf követe minden tekintetben tévedett Bethlen 1602-es évi szereplését illetően, amikor azt állította, hogy (Székely Mózessel együtt) megjelent Székesfehérvár ostrománál, s ott üdvözölve a kán fiát, tőle értékes ajándékot kapott.[190] A fentiek alapján hitelt adhatunk Bethlen nyilatkozatának.

Az elemzett nagyvezíri jelentés (*telhisz*) pontosítja Ibrahim Pecsevi kortárs török történetíró leírását is, aki némileg összekeverte az eseményeket. Pecsevi szerint ugyanis Székely Mózes híveivel már 1601–1602 telén felkereste a Nándorfehérváron telelő nagyvezírt, aki felajánlotta, hogy segítségére siet. Mivel azonban Székesfehérvár még a keresztények kezén volt, ami a budai törökökre veszélyes lehetett, előbb ezt akarta visszafoglalni.[191] Tudjuk azonban, hogy ekkor még Báthory Zsigmond volt a fejedelem, aki valóban el akart utazni a nagyvezírhez Nándorfehérvárra, de mivel nőtt a Habsburgok részéről a katonai nyomás, lemondott a személyes találkozásról.[192] Az erről szóló híreket keverhette bele Pecsevi az elbeszélésébe. A fentiek alapján úgy vélem, hogy Székely Mózes 1602. szeptember elején vagy esetleg közvetlenül a találkozó után, augusztus 29-én megkapta a nagyvezírtől a szükséges jelvényeket és az erdélyi vajdaságra vonatkozó kinevező iratot. A pasának erre megvolt a joga, hiszen a szultáni tugrával ellátott üres lapra, az ún. „bianco fermán”-ra bármilyen parancsot, illetve kinevezést ráírathatott a szultán nevében. Amennyiben ez tényleg így történt, úgy a megerősítő levelet Magyarországon, a nagyvezír kancelláriáján állították ki. Ez a lehetőség azért sem tűnik alaptalannak, mert két év múlva Lala Mehmed nagyvezír is pontosan így járt el Bocskai István kinevezésekor.[193]

Székely tehát már mint török részről megerősített uralkodó indult Jemiscsi Haszán pasával Erdély irányába. Amint Hammer-Purgstall többnyire török történetírók műveiből összeállított alábbi idézete is mutatja, a nagyvezír célja az erdélyi menekültek megsegítése és Erdély visszafoglalása volt: „Székesfehérvár átadása után a nagyvezír Budánál átkelt a Dunán, és a pesti mezőn táborozott, azzal a szándékkal, hogy innen Székely Mózesnek, aki Erdélyben felkelt Basta ellen, segítséget adjon. Az ellenség tábora Esztergommal szemben állt, és minden este kihallatszódott innen és Esztergomból az őrség Jézus és Allah kiáltása. A

[190] Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága. Erdélyi Múzeum Új folyam 9 (1914) 6. szám. 292. 27. lábjegyzet; Szilágyi Sándor: Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez (A stockholmi kir. svéd államlevéltárban és az upsalai egyetemi könyvtárban lévő eredeti s egykorú példányokról.) Történelmi Tár 1882. 277.

[191] Peçevî, İbrâhîm: Târîh-i Peçevî. II. (kiadta: Derin, Fahri Ç. – Çabuk, Vahit) İstanbul, 1980[2]. 244–245.; Karácson Imre: Török történetírók. III. Budapest, 1916. 166.

[192] Dávid – Fodor: : Magyar vonatkozású ... 289. Nr. 6.; Orhonlu, i. m. 67.

[193] MOL R 315. Török iratok Nr. 33.; Magyar kiadásai: Hon és Külföld 2 (1842) 91–92.; TMÁOT I., 1868. 45–47.; Lásd a következő fejezetet, illetve még az alábbi írásokat Papp: Bocskai István török …; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 61–62, német fordítása: 62–63. Nr. 53.

nagyvezír táborában hallották az ellenséges ágyúk dörgését. Kádizáde Ali pasa, a budai beglerbég és a nyolcvanéves budai bíró Habil Efendi a nagyvezír elé álltak, hogy nem tanácsos Erdély irányába elvonulni, miközben az ember hallja az ellenséges ágyúkat a táborban; a hírszerzők azt is kijelentették, hogy ellenséges haderő közeledik Buda ellen,[194] azonban Gyümölcsárus [Jemiscsi = gyümölcsárus – P.S.] Haszán nagyvezír egy keményfejű, makacs albán kijelentette, hogy ez csak az ellenség hadicsele, hogy az erdélyi bevonulást megakadályozzák, azonban az fontos, hogy Székelyt támogassa, aki Lippát és Jenőt a fennhatósága alá adta. Pest alatt tábort bontott és négy napon át öt nagy és száz tábori ágyúval Szolnok irányába vonult, átkelt a Tiszán, és az ötödik napon Szarvasnál táborozott.[195] Ideérkeztek a hírvivők azzal az újsággal, hogy az ellenség hajóhíd segítségével a Csepel-szigetre, majd onnan Pest elé vonult, a várost bevette, és most Budát ostromolja, amelyet a Bécsi és Vízikapu felőli oldalon erősen lő. Húszezer lovasnak, élükön Nuh béggel, az anatóliai beglerbéggel azonnal megparancsolta, hogy a leggyorsabban induljanak, a nagyvezír pedig sietve visszatérve a negyedik napon már Pest előtt állt."[196] Ezt azonban ekkor nem sikerült visszafoglalni a keresztény csapatoktól, ezért Jemiscsi Haszán téli pihenőre vonult Belgrádba. A sikertelen kísérlet, hogy Erdélybe Habsburg-ellenes politikát folytató vajdát helyezzenek, nem kedvetlenítette el a török mellé menekült urakat. Folytatták szervezkedésüket, az előkészületeket a következő évi támadásra 1602–1603 telén.

Bár Székely Mózes esetében nem ismerjük a szultáni szerződéslevele (*ahdnâme*) szövegét, több adatból teljesen bizonyosak lehetünk abban, hogy rendelkezett vele. Az okmány létét igazolják olyan krónikás elbeszélések, mint Szamosközy István és Bethlen Farkas, akik a tartalmi kivonatát is ismertették.[197] Ha összevetjük Báthory András 1599-es és Báthory Zsigmond 1601-es ahdnáméját, felfedezhető a hasonlóság, különösen az adómentesség kérdésében, amely a szöveg szerint hat évre szólt. Ebből kindulva az elmúlt nyolc év óta (1595-től) be nem fizetett adó elengedése nem tűnik lehetetlennek. Az 1599-es ahdnáme

[194] A leírás azért is nagyon érdekes, mert Jemiscsi egyik jelentéséből, amelyet a szultánnak küldött, kiderül, hogy kémjelentések alapján már 1601–1602 fordulóján tisztában volt, azzal, hogy melyek a keresztény hadsereg céljai. Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 287–288. Nr. 5.

[195] Isolano gróf adata szerint szeptember 22. körül érkezett a nagyvezír Budára, és szeptember végén indultak el a török csapatok Erdély felé. Gyula közelében érte őket utol a hír, hogy a keresztény seregek bevették Pestet, és ostromolják Budát. Benda: Giovanni Marco Isolano gróf ... 680.

[196] GOR IV., 1829. 322–323. Vesd össze: Peçevî II., 1980. 346.; Török történetírók III., 1916. 168.; Hasonlóan mondja el a fenti történetet Szolakzáde is, viszont részletesen tárgyalja Ali budai pasa és Jemiscsi Haszán vitáját. Ebből kiderül, hogy a budai beglerbégnek pontosabb információja volt a keresztény csapatok létszámáról (80 ezer) és céljairól (Buda bevétele). Székely Mózest Báthory Zsigmond nemzetségéből származónak tudja. Solak-zâde, Mehmed Hemdemî Çelebi: Solak-zâde tarihi. II. (Haz.: Çabuk, Vahid, Dr.) Ankara, 1989. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1089 Kaynak eserler dizisi: 34. 423–424.

[197] Papp: Székely Mózes … 79–80.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 115–116.; Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … III. 115–116.; Bethlen: Historia de Rebus … V., 300–301. és Várfalvi Nagy: Székely Mózes. 658–659.

szerint: „Ez mellett mostan kezükben lévő Lippa (*Lippa*) és Jenő (*Jenö*) várai tőlük el nem vétetik, Szultán Szülejmán (*Szultan Zuliman*) idejétől fogván az szokott adóján kívül semmi szedéssel-vedéssel meg ne bántassanak. Mindeneket leszállíttatnak, ez jelenvaló esztendőtől fogván három esztendeig, mivel hogy az ország megromlott, az község is megnyomorodott, adóját megengedtük, mindazáltal úgy, hogy esztendőről esztendőre ajándékokkal az mi fényes portánkat megvizitálják."[198] A fentiekről szóló rész az 1601-es ahdnáméból így szól: „Vezéreim penig és egyeb tisztbeliek régi szokás szerint való ajándékocskával megírják,[199] többet ne kívanhass[a]nak, országnak pusztulássa miatt is három esztendeig hogy adó ne kévántatthassék, hanem a ajándékja mégis elírkezzék, …."[200] A két szövegből azonnal kitetszik a különbség is. Amíg 1599-ben Jenőre és Lippára – továbbá az idézeten túl –, Váradra sem jelentett be igényt a Porta, addig ez a kitétel kimaradt az 1601-es ahdnáméból, és a krónikák szövege alapján Székely Mózes szerződéslevelében sem szerepelt. Ez azt jelenti, hogy a Porta feltehetően igényt tartott rájuk. Hogy később még I. Rákóczi György uralma idején is megvolt Székely Mózes ahdnáméja, igazolja I. Rákóczi György fejedelem szigorú utasítása Bornemisza Juditnak, Kornis Ferenc özvegyének (II. Székely Mózes anyai nagynénjének), hogy szolgáltassa ki I. Székely Mózes „Török császártól jött athnáme levelét."[201] Annyi világosan kitűnik, hogy Rákóczi fejedelem bizonyítékokat akart szerezni az ifjú Székely Mózes ellen, akinek fej- és jószágvesztési pere Zólyomi Dáviddal együtt a levél kelte után néhány hétre megindult Gyulafehérváron.[202] Az ifjú Székely Mózes trónkövetelőként került török területre, hosszabb temesvári tartózkodás után útja Budára, majd onnan Konstantinápolyba vezetett. Itt a Héttoronyban élt, és még II. Rákóczi György uralma idején is készült a visszatérésre. A halála (1652. április 24.) után, amelynek a pontos idejét egyedül a konstantinápolyi Habsburg követ, Simon Reniger von Reningen jegyezte fel,[203] az addig vele tartó emberei kegyelmet kérvén hazatértek. Ekkor az erdélyi követség magához vette a jószágaira, illetve a fejedelemségére vonatkozó levelezését, – ez utóbbiak külön bőr tokban voltak elhelyezve –, s ezeket Boros János rendkívüli követ juttatta el II. Rákóczi Györgynek. A fejedelemségről szóló levelek között lehetett az az ahdnáme is,

[198] Kármán: Báthori András ... 347–348.
[199] Bár az eredetiben ez szerepel, bizonyára tollhiba, s „megbírják" kellene szerepeljen a szövegben.
[200] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 253–254.
[201] MOL P 1870 Rédey család (Kornis család) levéltára II. tétel fol. 11. A dokumentumra szintén Demény Lajos hívta fel a figyelmemet. Gyulafehérvár, 1633. 07. 21. I. Rákóczi György Bornemissza Juditnak, Kornis Ferenc özvegyének. Balogh: Székelyföldi karrierek. .... 94.
[202] Bethlen János: Erdély története 1626–1673. Budapest, 1993. 19. 28. lábjegyzet.
[203] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 125. Konv. A. (1652 Jänner – März) fol. 189. Konstantinápoly, 1652. 03. 30. Simon Reniger jelentése.

amelyet még az édesapja kapott 1603-ban.[204] Ha ez a feltételezésem igaz, akkor a kérdéses okmány valószínűleg visszakerült Erdélybe, II. Rákóczi György udvarába, azóta azonban nem bukkant fel, sajnos valószínűleg örökre elveszett.

Mielőtt Székely Mózes török és tatár segítséggel bevonult volna Erdélybe, Bethlen Gábor már Marosillyén, az ősi családi fészekben tartózkodott, s onnan szervezte a pártját, illetve átállásra biztatott mindenkit.[205] Az Erdélybe való bevonulás előtt Bethlen Gábor is megjelent Temesváron, mivel Bektás pasa neki és embereinek is zsoldot ígért. A Nándorfehérváron állomásozó (Kujudzsu) Murád pasa telhiszéből kiderül, hogy ezeket az embereket is, akárcsak Székely korábbi katonáit, zsoldlistákra vették.[206] Székely Erdélybe való elindulása után Bethlen Gábor felkereste a Nándorfehérváron tartózkodó szerdárt, Lala Mehmed pasát is, aki nagy tiszteletben részesítette, majd pedig a magyar lovasság élén Székely Mózes mellé küldte.[207] Az erdélyi bevonulás és az erdélyi hadjárat sikeresen haladt, s Székelynek sikerült rövid időre megszereznie a hatalmat az ország felett. Egy szeptemberben keletkezett török nyelvű jelentés szerint Bektás pasa temesvári helytartó mellett a moldvai vajda is tevékenyen részt vállalt az erdélyi eseményekben.[208] Székely Mózes nemzetközi elismerésre a török mellett a lengyelektől számíthatott. Meinolf Arens felhívta a figyelmet arra, hogy egy körülbelül 4 ezer főnyi lengyel segéderő fel is vonult az új erdélyi fejedelem mellett.[209] Ez a sikersorozat egészen addig tartott, amíg Radu Şerban be nem tört Erdélybe. Mielőtt elindult volna, biztosítékképpen egy birtokot kért a császártól Sziléziában vagy legfeljebb Erdélyben. Az udvari kamara azonban ezt a tervet nem támogatta. Magyarázatul azt hozták fel, hogy az adomány Radu Şerbannak felesleges biztonságérzetet adna, s így feltehetően könnyelműen járna el a hadjárat alatt. Esetleg olyan meggondolatlan akcióra ragadtatná magát, amely a havasalföldi vajdaságának feladásához vezetne.[210]

Az adomány megtagadása ellenére Radu Şerban vajda betört Erdélybe, és Brassó mellett 1603. július 17-én vereséget mért Székely Mózes ellene felvonuló hadára. A csata során

[204] Papp: Székely Mózes … 83.; Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Budapest, 1874. 110. MHHD XXIII. Konstantinápoly, 1652. 07. 27. Boldvai Márton tihája jelentése II. Rákóczi Györgynek.; Lásd még: Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter) Budapest, 2009. L'Harmattan Kiadó. 143–144.

[205] Veress Endre: Bethlen ifjúkori levelei. Erdélyi Múzeum 1914 Új folyam 9 (1914) 6. szám. 313–317. Nr. 3, 4.

[206] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 451–453. Nr. 14.

[207] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 456. Nr. 18.

[208] BOA İbnülemin Dahiliye, Nr. 690.; Gökbilgin, Tayyib M.: XVII. asır başlarında Erdel hadiseleri ve Bethlen Gábor'un beyliğe intihabı. İÜEF Tarih Dergisi 1 (1950) 8.

[209] Arens: i. m. 159.

[210] Arens: i. m. 169.

elesett maga Székely Mózes is. A győzelem következtében Rudolf császár diplomáciája a neki nagy szolgálatokat tevő Radu Şerbant hivatalosan is elismerte havasalföldi vajdának.[211] Míg Erdélyben a Habsburg katonai megszállás mellett a császári biztosok átvették az ország irányítását, s ezzel szemben török és tatár támogatással megindult a szultáni hatalomhoz hű fejedelemség feltámasztása, addig a magyarországi határvidéken újra a béketárgyalások előkészítését végezték. Jemiscsi Haszán pasa telhiszéből kiderül, hogy a francia király követe is felvetette a béke lehetőségét, és felajánlotta közvetítését. A Rudolf császár által kijelölt bizottság Szuhai István egri püspökből és kamarai elnökből, Nádasdy Ferencből, Hans von Molardt komáromi főparancsnokból és Adolf von Althan esztergomi főkapitányból állt, akik számára a tárgyalásra szóló instrukciót 1603. június 20-án Prágában állította ki az uralkodó.[212] A tárgyalóküldöttség tolmácsi feladatát Andrea Negroni végezte el. A török felet Kádizáde Ali budai beglerbég, Szúfi Szinán pasa egri beglerbég és Habil efendi, a budai kádi képviselték. A keresztény küldöttség Komáromban tartózkodott, és rendszeres levelezést folytatott a török megbízottakkal. Úgy tűnik, hogy a Nándorfehérváron állomásozó Lala Mehmed pasa szerdárt, a török hadak parancsnokát is be kellett vonni a tárgyalásba, legalábbis a Habsburg követeket erre biztatták a török megbízottak.[213] Augusztusban úgy tűnt, hogy a tárgyalásokat eredményesen le lehet folytatni, a szultáni felhatalmazás (plenipotencia) is megérkezett. Molardt esztergomi főparancsnok személyesen utazott Budára.[214] Szeptemberben azonban olyan hírek érkeztek, hogy a török hadsereg északi irányba indult,[215] s így ismételten előtérbe kerültek a katonai lépések. Ennek eredményeképpen Hermann Christof Graf von Rußworm, a császári hadak parancsnoka előkészületeket tett Buda ostromára. A majdnem két hónapon keresztül folyó katonai akció nem járt eredménnyel, a hadjárat végén elvonuló császári csapatok november 20-án egyedül Hatvant foglalták vissza.[216] A két fél közötti tárgyalások még Buda ostroma idején sem szűntek meg, sőt, újabb ajánlatok érkeztek Konstantinápolyból is.[217] Úgy tűnt, hogy Hatvan elfoglalása után a

[211] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 1. (1603) fol. 278–279. Confirmatio pro Radulin Vajvoda Valachiae cum saluaguardia ac primogenitura" (latin fog.) (Hurmuzaki, Documente IV/1. 350–351.). 1603. 12. 10.
[212] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 1. (1603) fol. 22–29, lásd még 302–313. Fazekas István jegyzéke.
[213] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 1. (1603) fol. 79, 87. Komárom, 1603. 07. 25. A császári megbízottak II. Rudolfnak: a török megbízottak sürgetik követen keresztül Lala Mehmed felkeresését. Fazekas István jegyzéke.
[214] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 1. (1603) fol. 92–93.; 94–95.
[215] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 1. (1603) fol. 164–165.; „Aussag eines vertrauten person so den 12. septembris Anno 1603 bei dem türggischen legern zu Pax (Paks) gewesten" (német eredeti.) Fazekas István jegyzéke.
[216] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 352–365.
[217] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 1. (1603) fol. 201–202.; 205–206. Fazekas István jegyzéke.

tárgyalások végképp megszakadnak, de nem ez történt. Adolf von Althan 1604. január 4-én ismét arról számolt be, hogy a váci szigeten újólag tárgyalt a fegyverszünetről a török tárgyalóküldöttséggel.[218]

Székely Mózes halála után az erdélyi menekültek ismét török földre futottak, s már 1603. augusztus 29-én Széplaky Péter követ útján felvették a kapcsolatot a nagyvezírrel, és azonnali segítséget kértek. Bethlen Gábor egészen Nándorfehérvárig menekült, ahonnan Dzserrah Mehmed pasának írt, kérve a mellette maradt katonaság zsoldját.[219] A menekültek között azonban hatalmi rivalizálás alakult ki. Az általános szakirodalmi vélekedés szerint két vezető közül választhattak, egyesek Szilvássy Boldizsárt, mások Bethlen Gábort szerették volna a bujdosók (esetleg fejedelemség) élén látni.[220] A Porta is a szabad fejedelemválasztás mellett állt, és erről egy fermánt állított ki.[221] Annak ellenére, hogy Szilvássyt Ieremia Movilă moldvai vajda is támogatta,[222] mégis az ifjú Bethlen Gábort választották meg vezetőjüknek. Szilágyi Sándor Bethlen Farkas munkája alapján úgy vélte, hogy Szilvássy csak a szabad fejedelemválasztás fenntartása miatt nem támogatta Bethlen fejedelemségét. Ennél azonban sokkal jelentősebb oka volt, ő akarta megszerezni a fejedelmi méltóságot. Erre a krónikákban, s így a szakirodalomban is felbukkanó nézetre alapos bizonyítékot találtam. Ieremia moldvai vajda és Bektás temesvári beglerbég külön-külön felterjesztést készítettek a szultánnak, amelyben kifejezetten azt kérték, hogy Szilvássyt nevezze ki *erdélyi fejedelemnek*.[223]

[218] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 2. (1603) fol. 1–2. Esztergom, 1604. 01. 04. Adolf von Althan jelentése Mátyás főhercegnek.

[219] Veress: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága … 317. Nr. 4.; Lásd még: Horváth Mihály: Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok, s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményéből 1228–1643. Magyar Történelmi Tár 11 (1862) 165.

[220] Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. 162–163.

[221] EOE V., 1879. 54–55.; Horváth: Magyar regesták ... 162.

[222] Veress, Documente VII., 1934. 146. Nr. 125

[223] Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 316. I. č. 828/8. Mi I. 28. Jeremiás vajda levele Szilvássy Boldizsár támogatására.; Mi I. 36. Bektás temesvári pasa levelének magyar fordítása Szilvássy Boldizsár érdekében.

A FELKELÉS KEZDETE

Az Erdélyből török területre menekültek az 1603 őszétől 1604 tavaszáig tartó téli időszakot, amikor némi nyugalom adatott a fegyvereknek is, s így ez rendszerint a béketárgyalások, diplomáciai lépések időszaka volt, alaposan kihasználták. Hogy milyen hírek keringtek Magyarországon – részben ellenőrizhetetlenül –, jól illusztrálja az a kihallgatási jegyzőkönyv, amely az egri pasa (Szúfi Szinán pasa) magyar deákjának vallomását tartalmazza. Az illető, akinek a nevét nem ismerjük, élelmiszer-szállítmányt kísért Egerből Szolnokra, s útközben az ónodi őrség magyar huszárjai elfogták, majd Kassára vitték, ahol április 24-én kemény kihallgatás elé állították, valószínűleg meg is kínozták.

A kihallgatási jegyzőkönyv beszámolt arról, hogy a trónra került ifjú szultán (I. Ahmed) csak 17 éves, aki eddig még sohasem hagyta el Konstantinápolyt. Egy híres török katona, Csillagogli (Çigalaoğlu) Mehmed Magyarországra indult,[224] aki eddig a keleti harcokban (a lázadók ellen) nagy hírnevet szerzett. A birodalomnak az európai felén még nem szolgált. Megemlítette, hogy a Fekete Írnok, vagyis az anatóliai lázadók vezetője is ideérkezik. Ez a hír csak részben fedte a valóságot. A valódi Fekete Írnokot (Kara Jazidzsit) elfogták és kivégezték az oszmánok. A testvére, akit bátyjával összekeverve szintén Kara Jazidzsinak neveztek, de Dzseláli vagy Tolvaj Haszán néven ismerték Magyarországon, letette a hűségesküt a szultán nevére. Így kegyelmet nyert, és temesvári pasává nevezték ki, aki ténylegesen fontos szerepet játszott a Bocskai-felkelés kezdetén, és valóban ekkor érkezett Magyarországra.[225] A török fogoly megemlékezett a béketárgyalásról, amelyről az volt a véleménye, hogy nagy figyelmet kellene fordítani rá, mert ha most sem jön létre a béke, akkor éveken keresztül folytatódhat tovább a háború. Ezután egy törökpárti *királyellenes összeesküvésről* számolt be, amelyet könnyen azonosíthatnánk Bocskai István és az erdélyi

[224] Pecsevi leírása szerint 1593-ban Szinán pasa a harmadik nagyvezírsége idején negyedik vezérré tette a dívánban. Török történetírók III., 1916. 94. – Pecsevi leírása vélhetően Csigalazáde Szinánra vonatkozik, aki a mezőkeresztesi csatában kitüntette magát, nagyvezír lett, majd leváltották. Ha a kihallgatási jegyzőkönyv rá vonatkozik, akkor elkeresztelték Mehmedre. Tekintettel arra, hogy a dzseláli vezéreket is keveri, lehetséges, hogy itt is elírásról van szó.

[225] Griswold, William J.: The Great Anatolian Rebellion, 1000–1020/1591–1611. Berlin, 1983. Klaus Schwarz Verlag.; Török kiadása, amit én használtam: Griswold, William J.: Anadolu'da büyük isyan. (1591–1611). Ïstanbul, 2000. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 93.; A Deli Haszánról legújabban megjelent munka tulajdonképpen egy, a II. világháború idején a Szovjetunióban keletkezett orosz nyelvű könyvnek a törökre való fordítása: Tveritinova, Anna, Dr.: Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan Isyanı. Çeviren: İnan, Abadülkadir. Hazırlayan: Haydar Avcı, Ali. İstanbul, 2006. 100–106. Aya Kitap Tarih Dizisi. (A szerző itt említi, hogy Karayazidzsi Abdülhalim, az anatóliai felkelés tulajdonképpeni vezetője meghalt, testvére, Deli Haszán követséget küldött Isztambulba 1603 júliusában, s kérte a bűnbocsánatot. Miután ezt elérte, átkerült a birodalom nyugati szegletébe. 1605-ben pedig Temesvárról Belgrádba utazott, ahol kivégezték. Az orosz szerző munkája, annak ellenére, hogy a kiadott forrásokat és a 20. század elején megjelent szakirodalom nagy részét ismerte, felszínes, inkább ideologikus.) Karajazidzsi Abdülhalim életére korszerűbb összefoglalás: İlgürel, Mücteba: Karayazıcı Abdülhalim. DVİA Cilt 24. İstanbul, 2001. 482–483.

bujdosók szervezkedésével. Kronológiai szempontból tehát nem kizárt, hogy valóban a Bocskai-felkelés előkészületeiről szól a szöveg. Ugyanis az egri pasa magyar deákjának fogságba esése előtt, vagyis 1604 legelején már intenzíven folytak tárgyalások Erdély megszerzésének érdekében, s ebbe a temesvári pasa környezete is belekapcsolódott. A kihallgatási jegyzőkönyvben azonban olyan neveket találunk az összeesküvők között, akiknek ilyen irányú tevékenységéről eddig semmit sem tudtunk.

A jegyzőkönyv szerint *Rákóczi Zsigmondnak*[226] volt egy foglya, aki a bácsi bégnek, Ibrahimnak a szolgálatában állt. Rákóczi átküldte írásbeli megbízással az egri pasához, hogy vele titokban tárgyaljon egy kertben. A hosszú megbeszélés után a pasa egy válaszlevelet írt Rákóczinak, amelyben kifejtette, hogy *Rákóczi Lajos* szorgalmasan járjon el az általa előterjesztett terv megvalósításában, s akkor nemcsak nagy ajándékot várhat a Portától, hanem azt is, hogy Erdélyt örökletesen megkapja a szultántól. Ezt a levelet titokban kellett tartani, a fogoly a fejével játszott, ha bármi idő előtt kitudódik.

A bácsi bég, Ibrahim egy másik szolgájától, egy bizonyos Deli Haszántól tájékozódott a kezdődő szervezkedésről, akit ellátott megbízólevéllel, hogy a részletekről egyeztessen. Deli Haszán Nándorfehérvárra, majd onnan Edirnébe ment. Három–négy hónap múlva visszatért, és a kihallgatási jegyzőkönyv felvétele idején Szerencsen (*Zernech*) tartózkodott. Deli Haszán Egerbe küldött egy levelet Rákóczi Lajos nevében, amelyből kiderült, hogy ha Rákóczi Lajos tényleg megkapja örökletesen Erdélyt, akkor magához vesz egy nagy sereget, és kiveri a németeket az országból. Ezt a levelet Ibrahim bég egyik szolgája Nándorfehérvárra vitte. Az írásbeli felajánlkozást magyarul és törökül is lejegyezték, tartalmában megegyezően, amelyet a fogoly saját szemével látott és el is olvasott. A jegyzőkönyv Illésházy Istvánt is megemlíti, aki szintén levéllel jelentkezett az egri pasánál. Azt közölte, hogy ha kapott volna segítséget, akkor szerencsét próbált volna a római császár ellen. A pasa válaszában hangsúlyozta, hogy bíznia kell benne, s nem szabad kételkedni a szultán jóindulatában. Ezt a levelet a temesvári pasa részéről Bethlen Gábor kísérte be a Portára, aki egy kis „rossz segítséggel” nagyon sokat akart elérni, s Erdélyben meg akarta teremteni a *rendet és nyugalmat*. A kihallgatási

[226] A jegyzőkönyvet olyan valaki fordította németre, aki nem tudta pontosan visszaadni a neveket. A szövegben először Rasso szerepel, majd Sigmund, s ennek a testvére Laus. A szöveg végére kiderül, hogy a fenti nevek alatt Rákóczi Zsigmondot és unokatestvérét, Rákóczi Lajost (Rákózi Loius) kell érteni. Rákóczi Lajos ekkor lippai kapitány, aki csak később, 1608-ban, a második hajdúfelkelést követően lett a hajdúk generálisa. 1604-ben katonái zömében hajdúk, akiknek egyik parancsnoka Lippai Balázs volt. (Ezeket az adatokat Czigány Istvánnak köszönöm.)

jegyzőkönyv a továbbiakban fegyvervásárlásról, az egri vár ellátmányának és védelmének hiányosságáról is beszámolt, a témánk szempontjából azonban csak a fentiek fontosak.[227]

Az eddigi ismereteinket összevetve a fenti leírással, megállapítható, hogy az ismert források Bocskai kapcsolatfelvételét a helyi török vezető tisztségviselőkkel feltűnően hasonlóan mondják el. Zavaró körülmény azonban, hogy olyan nevek szerepelnek, így a Rákócziak vagy Illésházy, akiknek Bocskaihoz hasonló török kapcsolatait más forrás nem erősíti meg. A kérdés az, hogy vonatkoztatható-e a kihallgatási jegyzőkönyv Bocskaira és a bujdosókra, vagy azt kell feltételeznünk, hogy a Rákóczi-család két említett képviselője az egri pasával, illetve a bácsi Ibrahim béggel egy Bocskaival párhuzamos összeesküvésben tevékenykedett, melynek célja ugyancsak Erdély megszerzése volt. Egyelőre úgy vélem, hogy inkább az előbbi vélekedés lehet helytálló, s a nevek cseréje a fogoly kétségbeesett próbálkozása volt, hogy a tényleges szereplők háttérbe szorításával, illetve a szervezkedés más személyekre való áthárításával képes legyen megakadályozni a mozgalom leleplezését. Hangsúlyozom, mindez csak hipotézis. Feltűnő azonban, hogy az alábbiakban bemutatandó török krónikákból ismert, az előzetes szervezkedésről szóló elbeszélés – immár valós nevekkel – mennyire egybeesik a fogoly tanúvallomásával.

A Bocskai-felkelés történetét török részről Ibrahim Pecsevi elbeszéléséből ismerjük a legrészletesebben. Eszerint volt Bocskainak egy rabja, akinek a nevét Pecsevi nem említette a szövegben, csak Bocskai *emír*jének nevezte. Bocskai vele folytatott beszélgetést a Habsburgok erőszakoskodásáról, és utalhatott arra, hogy korábban megfosztották erdélyi birtokaitól, és két éven át „tisztességes fogságban,”[228] őrizetben tartották Prágában (1602). Az *emír* azt javasolta: *„Küldj engem a szerdárhoz! Megígérem, hogy elhozom segítségedre az egész oszmán sereget, és behelyeztetlek téged Erdély fejedelemségébe.”*[229] Bocskai István valamikor 1604 tavaszán útnak indította rabját azzal a látszólagos céllal, hogy gyűjtse össze kiszabadítására a váltságdíjat.[230] Nagy László 1956-ban 23 levelet jelentetett meg a felkelés

[227] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 1. (1604 März–Juni) fol. 117–119. Az egri pasa elfogott magyar tolmácsának kihallgatási jegyzőkönyve.; hasonló vallomást korábbról is ismerünk, lásd: Kelenik József: Egy fogoly török tiszt vallomása a győri vár és helyőrség állapotáról 1597-ből. Hadtörténelmi Közlemények 102 (1989) 1. szám. 74-77.

[228] Benda Kálmán: Bocskai István. Budapest, 1993. Századvég Biográfiák. 116.; Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. 13.

[229] „beni serdâra gönder cümle müslimân askerin senün imdâdına getürin ve seni Erdele krâl nasb etmeğe zâmin olayın” Peçevî II., 1980. 299.; Török történetírók III., 1916. 178.; Thúry József: Bocskai István fölkelése. Századok 33 (1899) 21–43. 115–133.

[230] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 240–250.; Kazinczy Gábor (szerk.): Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. 166.; A foglyok kiszabadulásának ezen módjára lásd: Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. Aetas 17 (2002) 1. szám. 136–153.; A keresztény rabok kiváltásáról: Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. Fons 4

történetével kapcsolatban, amelyeket kiegészítve az Esterházy-levéltárban található további oklevéllel a közelmúltban újra megjelentetett.[231] Ezek mind Pecsevi jólértesültségét, valamint Szamosközy István erdélyi történetíró adatainak hitelességét igazolták. Kiderült Bocskai rabjának a neve is, Murádnak hívták.[232]

A források egy fontos kérdésre csak közvetett adattal szolgálnak: ki kezdeményezte a felkelést? Bocskai István vagy a bujdosók? Pecsevi leírásából arra következtethetünk, hogy Bocskai István, hiszen a fogollyal való eszmecsere után indította útnak, hogy katonai támogatást kérjen. Ha azonban figyelmesen olvassuk Lala Mehmed Nándorfehérváron állomásozó szerdár április elején kelt levelét Bocskaihoz,[233] az is kiderül, hogy a magyar menekültek kérésére fordult a magyar úrhoz, akik neki kedvező képet festettek róla. A pasa arra kérte Bocskait, hogy ha valakit el akar küldeni hozzá, bátran tegye, annak a biztonságát szavatolja. Tehát még nem volt senki Bocskai részéről a *török pasánál*, hiszen a szerdár nem szól Murádról, a közvetítést később magára vállaló fogolyról.

Bethlen Gábor június 23-án kelt levele részletesen beszámolt arról, hogy miképpen is indult a kapcsolatfelvétel.[234] Ebből arra lehet következtetni, hogy amikor Bocskai István Murád nevű foglyát beküldte Temesvárra látszólag csak az adóssága összegyűjtésére, ott találkozott Bethlen Gáborral. Hosszasan beszélgethettek arról, hogy milyen helyzetben van Bocskai. A menekültek, akik már 1603 őszén rendelkeztek szabad fejedelemválasztást garantáló szultáni levéllel, azzal voltak elfoglalva, hogy új erdélyi fejedelmet keressenek. Feltételezem, hogy először Bocskai foglya hozott az erdélyi fejedelemségre vonatkozó szóbeli üzenetet. Bethlen inkább azt erősíti, miszerint a Muráddal való találkozó után merült fel benne a gondolat, hogy az őt gyermekkorától fogva támogató Bocskait a fejedelmi székbe segítse. Ekkor kereste fel Bethlen Lala Mehmed pasát Nándorfehérváron, akinek elmondta, hogy felvetődött egy új trónkövetelő, Bocskai István neve, akivel megkísérelhetik Erdély visszafoglalását. A nagyvezírnek tetszett az ötlet, részletesen kikérdezte Bethlent Bocskairól. Ekkor írt először Lala Mehmed a bihari úrnak. Murád, mint sarcát gyűjtő fogoly feltűnés nélkül kézbesítette a levelet Bocskainak, aki erre még mindig csak szóban válaszolt, de az üzenetet már pontokba

(1997) 5–79.; Illik Péter: Törökdúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Budapest, é.n. WZ Könyvek. 170.

[231] Nagy László: Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VI. Debrecen, 2005.

[232] Minden forrás másként nevezi a török rabot: Peçevî II., 1980. 299.·(Bôçkâyî emîr); Hídvégi Mikó 1863. 166. (Huszain = Hüszejin); Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (ford. Juhász László.) Budapest, 1962. 431. (Monumenta Hungarica VI.) (Ibrahim); Nagy: Okmányok … 301. és 305. (Murát = Murád).

[233] Nagy: Okmányok ... 299–300. Nr. 1.; Nagy László: Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VI. Debrecen, 2005. 103–104. Nr. 18. Lala Mehmed pasa szerdár Bocskai Istvánnak.

[234] Nagy: Okmányok ... 301–303. Nr. 3.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 105–107. Nr. 19.

szedve magyarul és törökül lejegyezve juttatta el Bethlen Lala Mehmedhez, amelyet tőle Konstantinápolyba továbbítottak. A Portáról gyors támogató válasz érkezett.

A fenti adatok alapján a szóbeli egyeztetések jóval korábban történhettek, minthogy arról írásbeli dokumentumok születtek volna. Székely Mózes veresége után a török területre menekült bujdosók reménytelen helyzetükben VIII. Kelemen pápához fordultak, s kérték, hogy az erdélyi keresztény felekezetek, köztük a katolikus megvédése érdekében gyakoroljon nyomást a császárra, hogy Basta kivonuljon az országból. Tudatták a szentatyával, hogy a szultán biztosította őket arról, hogy az Erdélybe való visszatérésük után úgy élhetnek, mint korábban, és szabadon választhatnak fejedelmet. Ez a megoldás biztosítja, hogy a korábbi erdélyi uralkodók, II. János és Báthory István, továbbá a császár között született megállapodások érvényben maradhassanak. Ők pedig – és ez nagyon sokat mond – olyan fejedelmet választanak maguknak, aki a császár fennhatósága alatti területről származó magyar (*ex sacratissimae caesareae majestatis suae ditione principem ungarorum nobis et provinciae eligemus*). Bizonyítékom nincs rá, azonban a fenti adatokat összevetve úgy vélem, ez az utalás már Bocskaira vonatkozik. Amennyiben ezt a feltevést elfogadjuk, úgy a bujdosók és a leendő fejedelem közötti kapcsolatfelvételt 1604. január elejére tehetjük.[235]

Lala Mehmed április elsején küldte a levelét Bocskainak. Akkorra már kiderült, hogy a Porta elfogadja a bihari nagyúr jelentkezését az erdélyi trónra. Két forrás is beszámol arról, hogy 1604 tavaszán Bethlen, s vele Szilvássy Boldizsár eljutott Konstantinápolyba. Ezt mondja az egri pasa névtelen magyar írnoka, aki szerint Bethlen a temesvári pasától indult a Portára. Emellett Konkoly Péter kézdiszéki kapitány Bécsbe azt jelentette, hogy a moldvai vajda titkára, Péter deák (Nápolyi Péter)[236] tudatta, Bethlen és Szilvássy Hotinból Konstantinápolyba mentek.[237] Ez utóbbi forrásrészlet egy hivatalos jelentés kivonata, tehát biztosak lehetünk a hitelességében. Számításaim szerint Bethlennek és Szilvássynak legalább március elején el kellett indulniuk a Portára, ha erről Konkoly Moldvából visszatérő embere április elsején már be is számolt.

Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a két beszámoló két egymás utáni konstantinápolyi utat örökített meg. Ebben az esetben elvben az is elképzelhető, hogy az első utazás Ieremia Movilă moldvai vajda Szilvássy Boldizsárt erdélyi fejedelemnek ajánló támogató levelének

[235] Tóth István György: Bethlen Gábor és bujdosótársainak levele VIII. Kelemen pápához. Ráday Gyűjtemény Évkönyve 6 (1989) 189–192. Az erdélyi bujdosók levele VIII. Kelemen pápához. Nándorfehérvár, 1604. 01. 23.

[236] Jakó Klára: Nápolyi Péter, a Movilă-vajdák magyar secretariusa. In: Mindennemű dolgok változása. Hagyományok, források, távlatok. Kolozsvár, 2004. 223–235.

[237] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 1. (1604 März–Juni) fol. 117–119. Az egri pasa elfogott magyar tolmácsának kihallgatási jegyzőkönyve.; ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 1. (1604 März–Juni) fol. 70. Kézdivásárhely, 1604. 04. 01. Konkoly Péter Kézdi szék kapitányának jelentése latinul. A szöveg értelmezésében Fazekas István volt a segítségemre, amelyet ezennel is köszönök.

keletkezésével van összefüggésben.[238] A második utazás azonban már bizonyosan Bocskai István érdekében történt, még akkor is, ha a fent említett kihallgatási jegyzőkönyv szerint Illésházy István levelének a bejuttatása volt a célja.[239]

Visszatérve a szerdár Bocskainak szóló április elsejei levelére, Lala Mehmed arra biztatta a bihari nagyurat, akiről az erdélyi menekültek azt írták, hogy korábban is a szultán szolgálatában állt (ez nemcsak 1594 előtti időre vonatkozhat, hanem 1599-re vagy 1601-re is),[240] hogy írásban terjessze be elképzeléseit. Biztatásul Lala Mehmed megjegyezte, hogy Székely Mózest is segítette a Porta, és bármit is kérnek a török földre menekülők, teljesíti a szultán. Itt arra utalt a szerdár, hogy az erdélyi menekültek 1603 őszén kérték a szabad fejedelemválasztás megerősítését, amelyet írásban szavatolt az oszmán kormányzat.[241]

A török politikusok számára Erdély visszatérítése nagyon fontos volt. A tizenöt éves háború alatti kísérletek azt mutatják, hogy elsődlegesen az Erdélyben mindig létező török párton keresztül kívánták céljukat elérni. Mindezekből látszik, hogy Bocskai ajánlkozása beleillett a török koncepcióba. A szerdár jelentése alapján a Portán még áprilisban parancsot állítottak ki a székelyeknek, amely kemény fenyegetést tartalmazott arra az esetre, ha nem fogadják el a szultán által kijelölt új vajdát. Ezt a dokumentumot bizonyára a másik két erdélyi nemzet is megkapta.[242]

A fogoly feltűnés nélkül vette fel a kapcsolatot az ekkor Temesváron állomásozó erdélyi bujdosókkal, elsősorban a vezetőjüknek elfogadott Bethlen Gáborral. A tárgyalásba bevonták az akkori temesvári beglerbéget, Bektást is, akinek a tolmácsa a magyar nemesi, később renegáttá váló családból származó Deák Mehmed[243] volt, aki később maga is elnyerte a temesvári beglerbégi címet. Bethlen vitte Murádot Nándorfehérvárra a szerdár elé.[244]

---

[238] Lásd a 223. lábjegyzetet.

[239] Lásd a 227. lábjegyzetet.

[240] Nincs tisztázva, hogy Bocskai István a két unokaöccse visszatérési kísérlete közben milyen tényleges szereppel bírt.

[241] Papp Sándor: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai, avagy egy nagyvezíri előterjesztés (telhîs) keletkezése. Aetas 14 (1999) 4. szám. 71–88.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden … 113–117.

[242] BOA İbnülemin, Dahiliye 482.; Gemil, Tahsin: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601–1712). Bucureşti, 1984. 98. Nr. 15.; Az eredeti szöveget nem volt módomban megnézni, arab betűs kiadásában a dátumát Tayyib Gökbilgin 1012. rebiü l-evvel 30-nak olvasta, amely 1603. szeptember 7-nek felel meg. Tanulmányában Székely Mózes halála után a török földre menekült rendek közül történő új vajda kinevezésével hozza kapcsolatba. Nem lehetetlen, hogy az okmány arra utal, így eldönteni nem tudom. Gökbilgin, Tayyib M.: XVII. asır başlarında Erdel hadiseleri ve Bethlen Gábor'un beyliğe intihabı. İÜEFTD 1 (1950) 9. 11. lábjegyzet.

[243] Deák Mehmed a 17. század eleji magyar Hódoltság egyik legérdekesebb figurája. Életrajzára rendszeresen gyűjtöm az adatokat. Egyelőre az alábbiakban foglalom össze az életét: A török szakirodalomban a magyar Deák helyett a Debbağ Mehmed is olvasható romlott alakban. Mivel a névalak a törökben Ibrahim Pecsevitől terjedt el, és a jelentését csak a magyarországiak értették, innen származhat a helytelen török változat. Pecsevi szerint Bektás pasa temesvári, később budai beglerbég íródeákjaként tevékenykedett. Érdekes, hogy Istvánffy Miklós szintén romlott alakban megemlíti a török melléknevét „Jazig” formában, ami pedig a „yazıcı” (írnok, deák)

Bethlen említett, nevezetes 1604. június 23-i leveléből egy fontos elem *nem* derül ki, mégpedig az, hogy neki milyen szerepe lehetett a szultáni szerződéslevél megszerzésében. A forrásokból teljesen egyértelmű, hogy Bocskai feltételeit Bethlen és Deák Mehmed fogalmazták meg és juttatták el Lala Mehmedhez, az azonban már nem, hogy ők is jelen voltak-e a portai tárgyalásokon. Úgy gondolom, hogy amikor már megvolt az előzetes engedély, és Bocskai is jelezte a szándékát, akkor a szerdár a nagyvezíren keresztül juttatta el az ahdnáme tervezetét Konstantinápolyba. A szerződéslevélről Bethlen már június 23-án azt írta, hogy az a török hadsereggel együtt 10 nap múlva megérkezik Nándorfehérvárra: „Ebben nagyságod bizonyos legyen, hogy mind az hatalmas császártól, fő muftitól, fővezértől és janicsár agától hit levele megyen Nagyságodnak, és a fejedelemségről botja, zászlója azokkal az cirkumstanciákkal megyen az haddal együtt, valamint szintén szultán Szulimán adta volt János király fiának az fejedelemséget mind az Tiszán innen való földdel együtt, mert valamennél jobban tudjuk itt az Nagyságod dolgát ágálni Rhédey Ferenc urammal együtt, ki nagyságod jóakarója, azon igyekezünk, az fővezér, fő janicsár aga, az hatalmas császár derekas hadával együtt tized napra ide érkezik, az tatár hán fia személye szerént jő."[245]

Bethlen úgy gondolta, hogy Bocskait olyan módon iktatják be, ahogy János Zsigmondot. Nem tudom, hogy az 1541-es Erdélyre és Kelet-Magyarországra szóló, vagy pedig a második, 1556-os, Lengyelországból való visszatérés utáni szultáni megerősítésre kell-e jelen esetben gondolnunk.[246] Abban sem vagyok biztos, hogy maga Bethlen tudta-e pontosan, hogy miképpen alakult János Zsigmond és a Porta viszonya. A korabeli erdélyi történeti hagyomány azonban úgy tartotta, hogy a példának tekinthető állapot feltétlenül János Zsigmond uralma idején alakult ki, amikor is a legnagyobb terület állt Kelet-Magyarországból Gyulafehérvár uralma alatt. Az ígéret tulajdonképpen az Erdély nyugati határán elterülő Partium feletti hatalomról szólt, ami azonban nem jelenthetett túl sokat, hiszen a török

szóból ered. (Peçevî II., 180. 299.; Török történetírók III., 1916. 178.) A Sicill-i Osmanî című oszmán életrajzi lexikonban nem említik, hogy temesvári beglerbég volt. (Süreyya Mehmed: Sicill-i Osmanî. IV. İstanbul, 1996[2]. 1048.) Szakály Ferenc egy levél hátoldalán lévő név alapján magyar renegátnak, a Kolozsvárról származó Csanádi János deáknak azonosította. (Csonka – Szakály: i. m. 188. 30. lábjegyzet.) Ennek ellenére bizonyos vagyok benne, hogy az illető az erdélyi trónkövetelő, Márkházy Pál fia. Az édesapjáról, a később Ibrahim néven renegáttá váló török szandzsákbégről eddig két munkámban írtam, a Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 91–107.) és egy angol tanulmányomban: From a Transylvanian principality to an Ottoman sanjak. The life of Pál Márkházi, a Hungarian renegade. (Chronica 4 (2004) 57–67.) Deák Mehmed mint az erdélyi ügyek specialistája, komoly diplomáciai szerepet játszott Báthory Gábor megbuktatásában és Bethlen Gábor hatalomra juttatásában is. (HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 96., 97.). Bethlen Gábor idején temesvári beglerbég és magyarországi szerdár is volt. A jelen kötetben időről időre felbukkan a neve, Bocskai számára nagyon fontos diplomáciai szolgálatokat tett. Valószínűleg a fordításában maradt fenn az 1605-ös Bocskainak átadott szultáni szerződéslevél. Ugyanakkor a magyar és török nyelvtudását a rákosmezei találkozón is kamatoztatta, ő tolmácsolt Lala Mehmed és Bocskai között.

[244] Peçevî II., 1980. 299.; Török történetírók III., 1916. 178.

[245] Nagy: Okmányok a Bocskai … 302. ; Nagy: Iratok Bocskai István ... 105–107. Nr. 19.

[246] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 70–71.

felfogás Erdély határait nem a középkori magyar vélekedés szerint értelmezte, hanem úgy, hogy minden Erdélyhez tartozik,[247] ami a vajda uralma alatt áll. Bocskainak mégis sokat jelenthetett ez az ígéret, hiszen a birtokainak nagy része a Partiumban, Biharban volt.

Nem kerülheti el a figyelmünket a szultántól, a muftitól és a janicsár agától várt *„hitlevél”* sem. Úgy vélem, Bethlen kijelentése arra utal, hogy az említett méltóságok mind *ahdnámét* fognak küldeni. Mivel tudjuk, hogy az Oszmán Birodalomban csak a szultánnak volt joga szerződéslevelet (*ahdnâmé*t) kiállíttatni, a többi méltóság hitlevelét nem lehet a szultáni ahdnáméval azonos súlyúnak tekinteni. Külön tanulmányt érdemelne, hogy a korabeli magyar és török nyelvhasználat mit is tartott *ahdnâmé*nak. Most csak arra utalok, hogy 1605 májusában a portai tárgyalások alatt Bocskai követei – valószínűleg tájékozatlanságból vagy nem a megfelelő terminológiát alkalmazva – nemcsak a szultántól, hanem a magasabb portai tisztségviselőktől is *ahdnámé*t kértek, ami miatt a szultán mérgében el is pirult.[248]

A magyar szóhasználat összemosta a „hitlevél” (*literae fidei publicae, Freibrief*) kifejezésben a szultáni szerződéslevél (*ahdnâme-i hümâyûn*) és a menedéklevél (*salvus conductus, Freibrief*) fogalmát,[249] amelyet éppen a jelen esemény forrásai alapján *támogatólevél* jelentéssel is ki lehet egészíteni. A Nagy László által kiadott okmányokból kiderül, hogy több török méltóság olyan biztató levelet küldött Bocskainak, amelyben még a vallásra is esküt tettek, hogy a megkezdett úton nem hagyják cserben.[250] Feltehető, hogy a magyar urak ilyen *hitlevél*nek mondott támogató leveleket vártak a török pasáktól.

Az események nem várt kibontakozást adtak az erdélyi és török terveknek. A Konstantinápolyból induló török sereg közel egy hónappal később érkezett meg Nándorfehérvárra, mint ahogy azt Bethlen ígérte. A nagyvezír, Malkocs Ali pasa útközben rosszul lett, és néhány nappal a nándorfehérvári megérkezés után elhunyt. Lala Mehmed ugyanitt várta a feljövő török sereget. Amíg 1604. augusztus 5-én kezébe nem vette a nagyvezírségre és szerdárságra kinevező iratot, semmit sem tehetett az erdélyiekért.[251] Ezután azonnal írt Bocskainak, és beszámolt a késedelem okáról. Ugyanakkor megemlékezett a török

[247] Ennek a ténynek a mai török történetírásra való hatására lásd: Emecen, Feridun: Osmanlıların Tuna’nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Sratejileri XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği. Halil İnalcık Armaganı. I. Tarih Araştırmaları, Doğubatı. Ankara, 2009. 126–141.

[248] Csonka Ferenc – Szakály Ferenc: Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Budapest, 1988. 162.

[249] Fekete Lajos: Bevezetés a Hódoltság török diplomatikájába. Budapest, 1926. 17. „...ve bu cânibe gönderilen elçinüz içün ahdnâme taleb olunmış yazıldı ve mühürlenüb âdeminüze verildi... [A hozzánk küldendő követeteknek ahdnámét kértetek, amelyet megírattunk és lepecsételtük, majd az embereteknek átadtuk.]” A török hódoltság idején megszokott volt, hogy egy hitlevelet, vagyis salvus conductust ahdnámének neveztek. Lásd erre: TMÁOT I., 1868. 47–48. „A felséges szultán Ahmed khán idejében Bocskai István által követségbe küldött Kékedi György nevű felső magyarországi fő embernek adott athnamé fordítása, mely magyarul volt szerkesztve.”

[250] Nagy: Iratok Bocskai István ... 23., 25. és 31. számú levelek.

[251] Danişmend: İzahlı Osmanlı ... III. 231–234.

katonasággal érkezett szultáni *ahdnámér*ól is. Ez a dokumentum azonban nem azt tartalmazta, amit Bethlen ígért. Nem Bocskai kapott szultáni szerződéslevelet, hanem az erdélyi (magyar) rendek, akiknek a szultán megerősítette a korábbi jogaikat a szabad fejedelemválasztásra. Talán a csalódást akarta enyhíteni a nagyvezír, amikor felszólította Bocskait, hogy jöjjön török területre Gyula mellé, ahol megtörténhet a választás, mert az erdélyi menekültek őt kívánják fejedelmükül: „Értjük azért mi az itt való Erdély magyar fő embereknek, kik ide az hatalmas császár szárnya alá jöttenek kegyelmedhez oly jóakaratjokat, hogy az mint hatalmas császártól Ahtmame (!) levéllel nyertek és szereztek azt magoknak, hogy szabad választásból való fejedelmet, valakit ők akarnak azt választhassanak, és az ő választásokat az hatalmas császár is erejekben hagyván, Erdély országot fejedelmével együtt tartozzék megoltalmazni, kegyelmedet egy akaratból fejekké és fejedelmekké akarják választani, mint ilyen böcsületes urat kinek mind Erdélyben s mind Magyar országban sok öröksége legyen."[252]

Az ekkor küldött szabad fejedelemválasztást engedélyező szultáni szerződéslevelet (*ahdnâmé*t) anélkül, hogy azonosítani tudta volna, kétszer is kiadta Szilágyi Sándor.[253] A Nagy László által publikált Bocskai-levelek ismerete tette számomra nyilvánvalóvá, hogy ez az irat a sokat vitatott *szultáni szerződéslevél*.[254] A szakirodalom az addig ismert források alapján egy Bocskai István nevére szóló *nagyúri szerződéslevél* érkezését tartotta valószínűnek. Itt azonban – amint jeleztem – másról van szó.

A Porta álláspontja teljesen érthető. Nem akarták, hogy Bocskai esetleges visszalépése vagy halála – mint előbb Székely Mózes esetében történt – kockára tegye a nagy anyagi áldozatokat kívánó akció sikerét. A szöveg tartalmát megvizsgálva nem lehet kétséges, hogy egy valódi, az erdélyi rendeknek adott szultáni szerződéslevéllel van dolgunk. A szabad fejedelemválasztáson kívül megígérte a szultán, hogy ha a magyar urak a felkelés veresége miatt kiszorulnának az országukból, akkor az Oszmán Birodalomban kapnak kárpótlást. Ha pedig Habsburg-kézben levő várakat foglalnak el, akkor azok az erdélyiek kezében maradnak. Tíz évig elengedte az erdélyi adót, ezután pedig csak a Székely Mózes szerződéslevele szerinti 10 ezer arany fizetését kötötte ki. Ígéretet tett arra, hogy a három év óta, tehát 1601-től, Báthory Zsigmond visszatérésétől számítva török fogságba esett erdélyieket szabadon engedik. A dokumentum dátuma hiányos, s ez tovább nehezítette a korábbi azonosítását:

[252] Nagy: Okmányok ... 303.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 124–126. Nr. 31. Lala Mehmed pasa szerdár Bocskai Istvánnak. Az okmány dátum nélkül jelent meg, de egyértelműen 1604. augusztus elején keletkezett.

[253] Szilágyi Sándor: Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867. MHHS VIII. 227–229.; TMÁOT I., 43–45.

[254] Az okmány első azonosítására lásd Papp Sándor: Gondolatok Bocskai István szultáni megerősítésének történetéhez. In: „Nem búcsúzom..." Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére. (Szerk. Szegfű László.) Szeged, 1994. 34–39.

„Mohorim holnapban Ziliuri-ben költ.” Muharrem hónap 1604-ben május 30-tól június 28-ig tartott, s ez az időintervallum beleillik az események kronológiájába.[255]

Számításaim szerint tovább pontosíthatjuk az ahdnáme kiadásának idejét. Ha erről Bethlen június 23-án Nándorfehérváron már információkkal rendelkezett, akkor az okmány tényleges kiadását június elejére kell tennünk. Úgy tűnik, hogy ekkor oszmán részről is komoly lépések születtek Erdély visszaszerzésére, s ebben a határmenti török méltóságok is szerepet kaptak. Ekkor helyezték át Bektás pasát a temesvári beglerbégségből a sokkal előkelőbb budai beglerbégségbe.[256] Az ő helyére került Dzseláli, avagy Deli Haszán, aki valószínűleg egyszerre érkezett meg a szultáni sereggel és az ahdnáméval Nándorfehérvárra, majd onnan Temesvárra, valamikor augusztus legelején. Új szolgálati helyének elfoglalása után azonnal (dátum nélkül) levelet küldött Bocskainak. Megtudjuk belőle, hogy először ő is Murádtól hallott Bocskai szándékáról, s most, amikor az ahdnáme is megérkezett, felszólította őt, hogy jöjjön török területre.[257] Mivel Deli Haszán Konstantinápolyból érkezett, ezért talán úgy is érthetjük leírását, hogy Bocskai rabja, Murád ott tájékoztatta a leendő temesvári pasát is a felkelés okairól. Ha ez így van, akkor a volt fogoly fellépése az oszmán fővárosban akkor történhetett, amikor a Bocskai megválasztását engedélyező ahdnámét kiállították a Portán, tehát az utazása feltehetően az ahdnáme-kéréssel lehetett összefüggésben. Mivel az adatokból egyértelmű, hogy nem Bethlen Gábor hozta a választásra szóló ahdnámét, hanem azt a későbbiekben Murád akarta kézbesíteni, úgy tűnik, hogy szerepe a magyar rendeknek adott szultáni szerződéslevél kiállításával kapcsolatban még jobban kihangsúlyozható.

A jelentős oszmán katonai segítséget mutatja, hogy Ahmed szilisztrai pasa már októberben levélben ajánlotta magát Bocskainak mozgalma támogatására.[258] A felkelés török kapcsolatainak vizsgálatakor egy aktív, az erdélyi beavatkozást fegyveresen is támogató oszmán politikát látunk. Ugyanakkor feltűnő, hogy a magyar–török határszakasz Buda felőli részén teljesen más jellegű, a béke megteremtését célul kitűző, azonban a fent említetthez hasonlóan intenzív diplomáciai tevékenység érhető tetten.

Mint már jeleztem, az 1603-as év végére ismét megért a helyzet arra, hogy a Habsburg és az oszmán fél képviselői újabb kísérletet tegyenek a béke megteremtésére. Január első napjaiban találkoztak egy Váchoz közeli szigeten, ahol a küldöttséget Habil efendi budai kádi vezette.

[255] A török területre menekült magyaroknak adott ahdnáme korábban ismeretlen példánya: Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (Budapest), LEO 288a.; kiadása: Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 258–259., német fordítása: 260–261. Nr. 52.
[256] Gévay Antal: A’ Budai pasák. Bécsben, 1841. 23.
[257] Nagy: Okmányok ... 304–305. Nr. 5.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 113–114. Nr. 23.
[258] Nagy: Iratok Bocskai István ... 116. Nr. 25.

Igen népes és előkelő küldöttség jött vele, s annyit sikerült elérni, hogy a Buda körüli török és a vele szembeni pesti Habsburg határszakaszon kihirdessék a fegyverszünetet.[259]

A fegyverszünet időtartamát 22 napra határozták meg,[260] amelyet Mátyás főherceg nagyon pártolt. Az uralkodó, Rudolf császár is pozitívan állt a kérdéshez, s biztatta öccsét a további tárgyalások megtartására.[261] Az 1603-as regensburgi birodalmi gyűlés ugyan megszavazta a háború folytatására szükséges támogatást (86 Römermonatot),[262] s a császári fél folyamatosan a béke megkötésének lehetetlenségét hangsúlyozta, azonban a kimerülő Habsburg állam, mivel kizárólag a pápaság, a spanyol királyság és az itáliai államok biztosítottak számára támogatást, jórészt teljesen egyedül maradt a küzdelem finanszírozásának gondjaival.[263] A háború kitörése előtt a Magyar Királyság jövedelmei évi átlagban 800 ezer aranyat tettek ki, amely a birodalmi teljes évi bevételnek negyedét, harmadát tette ki. A háború első évében katonai szükségletre 2,3 millió aranyat fizettek ki átlagban, amelyből a felső-magyarországi fizetőmester 430 ezer aranyat fizetett ki. Ez is mutatja az államra terhelődő költségek növekedését.[264]

Az év eseményeit nagyban befolyásolta, hogy az esztendő folyamán főleg oszmán részről hirtelen több fontos vezető személyiség elhunyt. A sort maga III. Mehmed szultán halálesete nyitotta meg, amiről Bécsben és Prágában január végén értesültek.[265] A keresztény

[259] „Mit den türcken die erste parlament gehabt, die auf mein trauen vnnd glauben 2 stundt ihn der nacht zu mir kommen, ihn die waczner Insel darunter eins von den Commissarien gewesen nemblich der Cadia, vnnd sonst die fornemsten auß Ofen der Ob. über die Janitcharen, der Obrist leut. des Alj bascha auch wie 2 Begen vnnd über 20 Aga vnnd ob sie woll ihr plenipotenz bey sich gehabt hab ich doch auß erheblichen vrsachen nicht darauff getruegen sie zusechen noch die vnsere gezeigt, vnnd ob woll bishero anderst nichts gericht, ist doch Suspenso armorum zwischen Ofen vnnd Bescht auffgericht worden, …" ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 2. (1604 Jänner) fol. 1–4. Adolf von Althan Mátyás főhercegnek, Esztergom, 1604. 01. 04.

[260] Bayerle: The Hungarian Letters ... 2–3. és 3–4.

[261] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 2. (1604 Jänner) fol. 61–62. Rudolf császár Mátyás főhercegnek, Prága, 1604. 01. 11.

[262] Arens, Meinolf: Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutischen Reichsverband. Köln – Weimar – Wien, 2001. 179. Böhlau Verlag.

[263] Bagi: A Német-római Birodalom ... 66–83.; Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612). Wien, 1981. 219–239. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (Ebben a részben olvashatunk arról, hogy mely államtól lehetett ténylegesen segítséget remélni a háború folytatására, illetve arról, hogy feltámasztható volt-e valamilyen formában a keresztény szolidaritás. II. Rudolf külkapcsolatait a magyar történetírás nem a helyén kezeli, pedig a kor lehetőségeit kihasználva tett lépéseket egy nagy oszmánellenes koalíció megszervezésére. Ennek a témának még részletesebb kibontását Paul Niederkornnál láthatjuk: Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs. II. (1593–1606). Wien, 1993. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.)

[264] Kenyeres, István: Die Kosten der Türkenabwehr und des Langen Türkenkrieges (1593–1606) im Kontext der ungarischen Finanzen des 16. und 17. Jahrhunderts. Das „Blut des Staatskörpers." (Hrsg.: Rauscher, Peter – Serles, Andrea – Winkelbauer, Thomas) Historische Zeitschrift 56 (2012) 19–41.

[265] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 2. (1604 Jänner) fol. 79–80. Friedrich von Gaisbergh Mátyás főhercegnek, Pest, 1604. 01. 22.

tárgyalóküldöttséget is komoly veszteség érte, az elhunyt Nádasdy Ferenc helyére Erdődi Tamást jelölte ki Mátyás főherceg.[266]

Oszmán részről a három megbízott, Murád, Ali pasa és Habil efendi a bejáratott formulák szerint folytattak levelezést partnereikkel, a legtöbb levelet Adolf von Althannak küldték, s ezeken az okmányokon mindhárom méltóság pecsétje és aláírást helyettesítő névjegye (*pence*), illetve a kádi esetében a jogi végzések hitelesítő formulája szerepelt. A főkövetségek tárgyalásait alapvetően befolyásolta, hogy egyik fél sem akart a másik fél „térfelére" átmenni. Az oszmán küldöttség világosan megfogalmazta, hogy a szultán eltiltotta őket attól, hogy a határoktól eltávolodjanak, így kézenfekvőnek tűnt, hogy Buda és Pest környéke lesz a későbbi megbeszélések színhelye. A felmerülő protokolláris nehézségek miatt a török fél kérte, hogy a fegyverszünetet újabb 15 nappal hosszabbítsák meg.[267]

Mindkét fél az eddigi szokásoknak megfelelően járt el, egyeztetés végett átküldték egymáshoz embereiket. Bartholomäus Pezzen, a császár személyes küldötte február elején említette, hogy Andrea Negroni török tolmács Budán járt, ahol igen tisztességesen fogadták.[268] Az egyeztetések után a keresztény fél követségét Szuhai István egri püspök és egyben a magyar kamara elnöke vezette, amelyben helyet foglalt Erdődi Tamás, Hans von Molardt és Adolf von Althan is. A küldöttség február közepén érkezett meg a császári-királyi hadsereg kezében lévő Pestre. Két hónapon keresztül folytak az egyeztetések, de az álláspontok mégsem közeledtek egymáshoz, így április közepén újabb két hónapos fegyverszünetben egyeztek meg, miközben a török fél egyre jobban kezdte elveszíteni a türelmét.[269]

Egyre közeledett a hadjárati idény, s a török tárgyalók nem tájékoztatták partnereiket arról, hogy a nagyvezír-szerdárral egy igen erős hadsereg közeledik Nándorfehérvár felé. Ezt hamarabb kiderítette a Habsburg hírszerzés,[270] mintsem hogy a tárgyaló partnereiktől értesültek volna róla. Az első hírek még úgy szóltak, hogy maga a szultán indult el Konstantinápolyból. A három oszmán megbízott csak június végén tájékoztatta Adolf von Althant az eseményekről. Tudatták, hogy bár megfelelt a valóságnak, hogy az ifjú szultán tervezte a hadjáratban való személyes részvételt, később mégis lemondott erről.

[266] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 2. (1604 Jänner) fol. 85. Bécs, 1604. 01. 22. Mátyás főherceg Erdődi Istvánnak,

[267] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 3. (1604 Februar) fol. 17. Buda, 1012. ramazan 4./1604. 02. 05. Murád pasa, Ali pasa és Habil efendi Adolf von Althannak.

[268] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 87. Konv. 2. (1604 Jänner) fol. 24–26. Bartholomäus Pezzen Mátyás főhercegnek, Esztergom, 1604. 02. 10.

[269] Bayerle: The Hungarian Letters ... 9–12. Nr. 10–12.

[270] A császári kémszolgálat működéséről és hatékonyságáról legutóbb egy esettanulmány született: Bagi Zoltán: Kémkedés a 15 éves háború időszakában Pietro Bonhomo és Nyáry Pál jelentései III. Mehmed szultán hadba vonulásáról 1596 áprilisában. Évkönyv 2010. 97–107. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyve, Esztergom, 2010. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára.

Megerősítették, hogy a nagyvezír Malkocs Ali pasa szerdár közeledik Nándorfehérvár felé, s kíséretében van a janicsárok főagája is. A török megbízottak azt kérték, hogy az elkövetkező 18 napban mindkét fél tegyen meg mindent, hogy a béke helyreálljon. Bejelentették azt is, hogy a tatár kán fia (Tohtamis kalga) is személyesen jön Magyarországra.[271]

Miközben a békekötésről folytak az egyeztetések, a háttérben a feljövő török sereg azt a feladatot kapta, hogy Erdélyt foglalja vissza, s támogassa Bocskai Istvánt. Egyelőre nem dönthető el, hogy minderről a török küldöttség tagjai bármit is tudtak volna. Valószínű, hogy egyre nyugtalanabbul érezték magukat, s ténylegesen ki akarták kényszeríteni a megegyezést. A császári delegáció meggyanúsította őket az információk visszatartásával, amivel a jóhiszeműségüket is kétségbe vonták. Ezt azonnal visszautasították a törökök, és a feszültség növekedését a levelek stílusváltása is jól jelzi.[272]

Június végén és július elején a török biztosok megkísérelték a béketárgyalások járulékos feladatát is megoldani: a foglyok kicserélését.[273] Az oszmán sereg megérkezésekor még mindig szorgalmazták a béketárgyalásokat, s reményüket fejezték ki, hogy sikerül elkerülni a fegyveres összeütközést.[274] Augusztus legelején azonban Malkocs Ali pasa röviddel a Nándorfehérvárra való érkezte után elhunyt. A helyét Lala Mehmed pasa foglalta el mint a magyarországi török hadak főparancsnoka, vagyis szerdárja. A halálesetet a Budán állomásozó török békeküldöttség nem tekintette a megállapodás szempontjából hátrányosnak. Hivatkoztak arra, hogy míg az elhunyt fiatal nagyvezír hirtelen természetű ember volt, akivel nehezen lehetett zöld ágra vergődni, addig Lala Mehmed éppen annyira a béke híve, mint ők maguk, s kérték a Habsburg-felet, hogy azonnal küldjön egy megbízottat, aki személyesen folytat megbeszélést az új szerdárral. Így valószínűleg el lehet kerülni a csapatok felhozatalát, s a katonai konfliktus kialakulását.[275] A nagyvezír halálhíre szinte ugyanakkor érkezett meg a török küldöttségen keresztül, mint amikor azt az esztergomi parancsnok, Adolf von Althan egy Budán lévő megbízható magyar kémétől megtudta. A magyar kémjelentésből kiderül, hogy a nándorfehérvári táborban két személy lehetett a szerdári poszt várományosa: Lala Mehmed és Tirjáki Haszán pasa, akik közül az előbbi ragadta magához a hatalmat: *„Köszönetünk és szolgálatunk utána ezt írhatom uraságodnak, hogy most csauszok jüttek az*

[271] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 2. (1604 Juli–August) fol. 120.; Murád, Ali pasa és Habil efendi levele Adolf von Althannak. Buda, 1013. sefer 2./1604. 06. 30. Buda.
[272] ÖStA Türkische Urkunden 1014. safer 5./1604. 07. 03. Buda, Murád pasa, Ali pasa és Habil efendi Adolf von Althannak. A fordításokra lásd: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 2. (1604 Juli–August) fol. 23–24, 44–45.
[273] Bayerle: The Hungarian Letters ... 23–24. Nr. 22.;
[274] ÖStA Türkische Urkunden 1604. 07. 29./2. rebiülevvel 1013. Buda, Murád pasa, Ali pasa és Habil efendi Adolf von Althannak.
[275] Bayerle: The Hungarian Letters ... 21–22, 24–26. Nr. 21, 23.

török táborból, és az hír ez, hogy megholt az fő vezír Aly pasa. Hanem az nép ki akarja Mehemet passát, ki akarja az Tirjáki Haszán pasát, azért itt a pasák nagy bánatban vannak. Elszakassza kegyelmed ez cédulát, mert igen félök T. J."[276] (Ez a beszámoló arra is utal, hogy a határvidéken lévő csapatok parancsnokváltásába nemcsak a központ, hanem a helyi tisztek is beleszóltak. Hasonló esetet találtam az 1690-ben Thököly Imrét az erdélyi fejedelemségbe kísérő török csapatoknál.[277]) Augusztus közepére a diplomáciai frontvonalak ismét megmerevedtek, a felek elkezdték egymás szemére hányni, hogy nem képesek a békét megteremteni.[278]

Szeptember hónapja igen nagy fordulatot hozott. Giorgio Basta kivonult a csapatai zömével Erdélyből, így a tartomány nagyrészt védtelen maradt egy esetleges bujdosó–török betöréssel szemben. Basta helyét az erdélyi főparancsnokságban Tommaso Caprioli vette át.[279] Bizonytalan hírek terjedtek el már március végén a magyar urak és az oszmán hatalom együttműködéséről, de a császári kormányzat nem tekintette ezeket megalapozottnak. Lala Mehmed seregeinek megjelenése Buda mellett arra kényszerítette a császári hadvezetést, hogy Esztergom környékére vonja össze a csapatait, és a magyarországi főparancsnokot,[280] Bastát is ide rendelje. Az oszmán haderő igen eredményesen lépett fel, szeptember elejére kezükbe került Pest, Hatvan és Vác, és megkezdődött Esztergom ostroma.[281]

A forrásokból úgy tűnik, hogy a hadműveletekkel párhuzamosan valamikor szeptemberben mégis újabb lehetőséget kerestek a felek a béketárgyalásokra. Mátyás főherceg Rudolf császárnak tudtára adta, hogy a törökök békefeltétele Esztergom átadása (*die Aufwechslung der Vestung Gran vrgiern*).[282] Az uralkodó azonban ettől határozottan elzárkózott. A császár argumentációja szerint az ellenségtől visszavett Esztergom, amely a bányavárosokat és a morva határt is védi, nem juthat az ellenség kezére, ennek érdekében legalább három hónapra előre el kell látni utánpótlással.[283] Esztergom sikertelen török ostromának befejezése előtt egy héttel, október 6-án egy fontos megbeszélésre is sor került, ahol Hans von Molardt komáromi

[276] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 2. (1604 Juli–August) fol. 145–148. Adolf von Althan Rudolf császárnak. A német jelentés mellett található kémjelentés cédulájának a szövege.
[277] Papp Sándor: Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta. In: Az üstökös kegyeltje. Gróf Késmárki Thököly Imre. (szerk.: Gebei Sándor) Hajdúszoboszló, 2010. 191–208.
[278] Bayerle: The Hungarian Letters ... 26–27. Nr. 24.
[279] Isthvanffius, Nicolaus: Regni Hungarici Historia. Colonia Agrippina (Köln). 1685. 525.
[280] Meinolf Arens külön kiemelte, hogy Basta ekkor érte el a magyarországi karrierje csúcsát, s kapta meg a főparancsnoki címet. Arens: i. m. 203. Érthető, hogy ezek után a török vezető méltóságok a béketárgyalások idején közvetlen neki is címeztek leveleket.
[281] Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 368–371.
[282] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 11v. Mátyás főherceg Rudolf császárnak, Bécs, 1604. 09. 23.
[283] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 17–18. Rudolf császár Mátyás főhercegnek, Prága, 1604. 09. 27.

kapitány és a budai beglerbég, Kádizáde Ali pasa volt jelen. A pasa itt is egyértelműen értésére adta partnerének, hogy a megegyezés feltétele Esztergom átadása. Erre Hans von Molardt követelni kezdte az 1600-ban elfoglalt Kanizsát.[284] A tárgyalás ismét eredménytelenül zajlott le. A beszámoló szövegét feltételezésem szerint Giorgio Basta (*der Kay. May. Rath vnnd General Obrister leittenandt in Hungern, herr Georgius Basta*) juttatta el Mátyás főhercegnek, aki a válaszlevélben részletesen kitért az oszmán békefeltételekre. A találkozó ismételten eredmény nélkül zárult le, a törökök nem változtattak álláspontjukon, és elhatározták, hogy békésen vagy fegyverrel, de Esztergomot mindenképpen visszaszerzik. Mátyás főherceg személyes vélekedése is kitetszik a dokumentumokból. A Bastának küldött utasítás úgy fogalmaz, hogy mivel neki, Mátyásnak és a tábornoknak nem szabad a császár eddig megfogalmazott döntései ellenére tenni, ezért küldje át a törököknek az újabb béketárgyalás érdekében azokat a javaslatokat, amelyeket Hans von Molardt két évvel korábban előterjesztett, mert ily módon nem sértik meg a császár korábbi döntéseit. Ugyanakkor utasítást adott a magyarországi hadak parancsnokának, hogy a komáromi egységeket helyezze készenlétbe, és szereztessen be ágyúgolyókat.[285]

Megpróbáltam a főherceg által említett béketervezetet visszakeresni Fazekas Istvánnak a bécsi Turcicáról készült nagyon aprólékos és hasznos jegyzéke, illetve a lipcsei GWZO HHStA Turcicáról készült mikrofilmjei segítségével, azonban nem jártam eredménnyel. A fennmaradt források szerint annyi bizonyos, hogy a „Molardt-féle tervezetet" a török tárgyalóbizottság alaposan áttanulmányozta, és rövid időn belül kétszer is igen átgondolt választ írtak rá török nyelven.[286] Ezek közül az első csak német fordításban, a másik eredeti török példányban is fennmaradt.

A csak német fordításban olvasható okmány szerint a török biztosok a béke megkötését akkor tartották elképzelhetőnek, ha a császári fél néhány várat átad nekik. Althannal és Cesare Gallóval már egyeztettek ezen ügyben. Az irat kitér a Molardt által megfogalmazott és a

[284] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 22–25. Jelentés az 1604. október 6-án lezajlott béketárgyalásról. „hieruf Ali Bassa die Vestung Gran inen wiedereinzureaumen begert, deme aber durch herrn von Moladth geanndwort worden, man verwundert sich dieses Ihres begeren, dem er nicht erschinen sey Ihnen viel zugeben, sondrn vil mehr von ihnen alß die den frieden erlich gebrochen zubegehren."

[285] „also können wir wider Ihrer Kay. Mtt., die vormals angezeigten gnedigiste resolution nichts bewilligen, zum fall nun die Thürggen über das was der obrist von Molart wegen des friedens auff zway Jahr fürgeschlagen hat, verner von neuem frieden begehrn würden, solltest tu den anbringen, anhören vnd allerdings auf der Kay. Mtt., dir vormale in dieser sachen angezeigten resolution verbleiben." ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 53. Mátyás főherceg Giorgio Bastának. Magyaróvár, 1604. 10. 10.

[286] ÖStA Türkische Urkunden 7. cemâziyülâhir 1013/1604. 10. 31.; Murád pasa, Ali pasa, Habil efendi – Basta György török orig.; A német fordítására lásd: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 93–95. Pest, 1604. 10. 28. Tehát a német fordítás a régi, ti. a julián naptár szerint a török dátum október 21.

„szigeten" (*was der herr von Molart ihm Sigeth mit vnns gehandlet, desselb ist alles ein aldtes erbringen,* …) is elhangzott tervezetre, amely alapján a békének már létre kellett volna jönni. A levél érdekessége, hogy nem nevezi meg az átadandó erődöket, melyeket már korábban ismertettek a császári féllel. Amennyiben teljesítik a kérést, akkor a követek már indulhatnak is mindkét részről a másik uralkodójához, és gyorsan létrejöhet a béke.[287] Később az is kiderült, hogy a Molardt által átnyújtott tervezet nem elégítette volna ki a török felet, ennél egy Adolf von Althan és Cesare Gallo által közölt feltétel jobban megfelelt volna. Sajnos nem írták le, hogy pontosan mire gondoltak.[288]

A témára vonatkozó második török levél a fentinél sokkal konkrétabb, a kérdés kulcsdokumentumának tekinthető, amelyből a legrészletesebben ismerjük meg a török feltételeket. Az okmány a szokásos magyarázkodással kezdődik. A török biztosok elutasították Giorgio Basta kétségeit a török tárgyalóküldöttség jó szándékával szemben, továbbá visszautasították a rágalmakat, miszerint ők nem egyértelműen írnak a feltételekről. A rengeteg levelezés mellett Althannal és Molardttal szóban, szemtől szemben állva is egyeztettek. A levélből fény derül arra, hogy a császári fél a törökök korábbi felszólítására, hogy valakit küldjenek a béke érdekében az új szerdárhoz, Lala Mehmedhez Nándorfehérvárra, Cesare Gallót bízta meg a feladattal. A törökök szkepticizmusát és fatalizmusát mutatja a véleményük. Hogy a hosszan előkészített béke miért nem jött létre ez idáig, csak Isten tudja. Ők is hazugságban maradtak a szultán és a szerdár előtt, mert nem merték bejelenteni nekik, hogy a császári fél az eddigi megállapodásokat és a szerződéseket sem tartotta meg. (Itt a többször kezdeményezett fegyverszünetekre és fogolycserékre utalhat a szöveg. – P.S.) Visszautasították, hogy bármikor is megmásították volna szavukat és a feltételeiket. A levél első részében hosszan fejtegetett tiltakozás és rágalmazás a szöveg második felére egy meglehetősen váratlan követelést vezet fel: a Habsburg uralkodó adja vissza nekik Esztergomot, Szécsényt, Nógrádot és Visegrádot, és akkor a török küldöttek is könyörögni fognak a szultánnál és a szerdárnál, hogy Egert és a környékén lévő két várat

[287] „verbleiben wir bey vnsseren mainnung, daß erhoffehnet ihr nach lust vnnd gefallen, den frieden zum endt zu bringen, wie wier den selben mit vnssere Gutem freudt dem herrn von Althamb, so woll auch mit dem Cessar Gall angefangen vnd abgeredet, zu ableinung des streidts, so etlicher schlössen Heusl halber zwischen vnnß ist, vnd ihr für ansahliche vöstungen haldet, disse hievor bemeldt hausl gebedt vnns, vnd schicket vnser Oratores vnd Potschafften zu vnserem Khäysser desgleichen sollen auch die vnsserigen zu euhrem Khäysser geschickt werden, der brannerischen Abwächslung vnd anderer streitigen sachen wöllen wir vergessen vnd auff die seidten legen, vnd beiderseidts guette freudtschafft schliessen, wie wor gemeldt, daß die Botschafften in bedt(eiden) thaillen mit gutter versicherung der glauben brieff mögen auß vnd ein ziehen, da solliches die herrn für guedt ansehen vnd gefallen ist." 1013. cemaziyülevvel 27./1604. 10. 21. ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 109–118. Murád pasa, Ali pasa, Habil efendi Bastának (német ford.) vö. fol. 81, 83. Bár a levélben az áll, hogy október huszadikán keletkezett, a hiányos muszlim dátumot visszaszámolva 1604. 10. 21-én íródott.

[288] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 110. s.d.

adják át cserébe, s ilyen módon kössék meg a békét. Mivel a török szöveg kicsit pontatlanul fogalmazott, összevetettem a korabeli német fordítással is (*daß sie auch dargegen Erla, vnnd die zwei Heußl, so danemben eruolgen lassen, vnnd der fried also geschlossen sey*).[289] Kétségtelen tehát, hogy török részről a béke megkötésének legfontosabb feltétele két jelentősebb vár (Esztergom és Eger) kicserélése mellett egy sor Pest és Buda előtti erősség (Szécsény, Nógrád és Visegrád) megszerzése volt, amellyel a pesti és budai határszakaszt kívánták biztosítani. A szöveg szerint amennyiben ezeket a várakat mégsem hajlandóak a császáriak átadni, akkor is küldjenek követet, aki induljon a szultánhoz, s a törökök viszonozni fogják a követséget a császárhoz. A fentiek arra utalnak, hogy a tárgyalópartnerek már ekkor kiegyeztek volna a *status quo* szerinti békekötéssel.

A másik török követelés a kártétel és pusztítás megszüntetése volt Esztergom, Eger és más várak térségében. Az újabb követjárás határidejének kitűzéséig fegyverszünetet kívántak kötni. A levél végén egyértelműen hangsúlyozták, hogy a fentebb említett palánkvárak megszerzése nélkül a béke elképzelhetetlen.[290]

Úgy tűnik, hogy a tárgyalások egészen november elejéig folytak, még azután is, hogy a szerdár október 13-án elvonult Esztergom alól. A török fél, s különösen Habil efendi budai kádi mindent megtett annak érdekében, hogy a békefolyamat ne álljon le. A kádi magánleveleiben is biztatta a császári oldalt képviselő Andrea Negronit és Cesare Gallot, hogy hassanak döntéshozóikra. Legalább a fogolycserét el akarta érni,[291] azonban a döntés Rudolf császár kezében volt, aki másképpen látta a dolgot.

II. Rudolf és környezete saját hivatalos propagandája ellenére[292] nem tekintette a kialakult katonai helyzetet olyannyira veszélyesnek, mint Mátyás főherceg Bécsben. Rudolf november 8-án Prágából tudomásul vette azt a döntést, hogy Mátyás Bocskai István és a felkelő hajdúk ellen küldte Bastát. Ekkor a török főerők már visszavonultak Esztergomtól, újabb támadástól a térségben nem kellett tartani. Prágában úgy vélték, hogy a császári sereg nagyon gyorsan helyreállítja a nyugalmat Magyarország keleti felén, s akkor az odaküldött csapatok újabb

[289] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 95r.
[290] Az okmány őrzőhelyére lásd a 286. lábjegyzetet.
[291] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 37. Habil efendi Andrea Negroninak: Egy török nő és egy alajbég gyermekeinek kiváltásában kéri Negroni segítségét. Buda, 1604, 12. 06.; fol. 43. Habil efendi levele Cesare Gallónak, melyben arról tudósít, hogy a szerdár és a beglerbégek írtak Bastának levelet, amelyben a béke megkötésének a lehetőségét vetik fel. Arra kéri Cesare Gallót, hogy ő is tegyen meg mindent. A két fél hadserege nem szenvedett kárt. Amit elkezdtek, az egy Isten áldotta ügy, jó lenne, ha a végére tudnának járni. Vagy most végzik el, vagy soha, mert nem lesz már rá később mód. Ne késlekedjen, keddig várja a válaszát.
[292] Vocelka: Die politische Propaganda ... 246–268.

feladatot kaphatnának, megtámadhatnák Eger várát vagy valamely más török erősséget.[293] Mátyás helyzetértékelése teljesen eltérő volt, ő továbbra is szorgalmazta a béke azonnali megkötését, hiszen úgy látta, hogy az erdélyi és magyarországi császári hadsereg nem képes a felmerült nehézségeket fegyverrel kezelni.[294]

Nem tudom, hogy az az okmány, amelyet Habil efendi küldött át Adolf von Althannak, s amely szerint Lala Mehmed megüzente, hogy még az elvonulás közben is hajlandó tárgyalni, bár most már elindul Buda alól Érd (Hamza bég szerája) felé, s onnan tovább a téli pihenőre, mikor keletkezett.[295] Az azonban biztos, hogy valamikor 1604 októbere-novembere fordulóján született. Ez pedig arra utal, hogy miközben már terjedtek a hírek Bocskai mozgalmáról, még mindig nem szűnt meg teljesen a remény, hogy a két nagyhatalom végre befejezze az elhúzódó háborút.

Úgy tűnik, hogy mind a török, mind pedig a Habsburg részen másképpen ítélték meg a hadihelyzetet a központokban, illetve a fronthoz közel. Ibrahim Pecsevi egyik adata ugyanis azt mutatja, hogy például a várak kicserélésének elvét sem mindenki támogatta a Portán. A sejhüliszlám (a főmufti) ugyanazért nem tudta elfogadni a várak cseréjén alapuló béketervezetet, mint Rudolf császár.[296]

A diplomáciai adatok több kérdést nyitva hagynak. Feltűnő, hogy a béketárgyalások alatt Erdély hovatartozása fel sem merült. A tárgyalóbiztosok levelezése csak Buda előterének biztosítását tekintette kiemelkedően fontosnak. Ugyanezt mondhatjuk el a másik frontszakasz elsődleges várával, Kanizsával kapcsolatban is. Felmerül a kérdés, hogy miközben folyik a Bocskai István mellé küldendő török csapatok felkészítése és eljuttatása Temesvár mellé, s onnan Gyulára, hogyan lehetséges, hogy ellenük az egyetlen foganatosított lépés Henri Duval comte de Dampierre ezredes hajdúinak alább részletesebben ismertetendő támadása volt. Vajon a béketárgyalásban részt vevő török méltóságokat tájékoztatták-e arról, hogy mi készül Erdély határainál? Vagy éppenséggel a figyelem elterelését szolgálta az egész béketárgyalási kísérlet, s talán az Esztergom elleni támadás is? Avagy éppen az ellenkezője igaz: Bocskai mozgalmának a támogatása 1604-ben csak félgőzzel folyt, mert nem lehetett tudni, hogy a felkelők mekkora sikert érnek el a császáriakkal szemben? Ha az utóbbi lenne az igaz, akkor

[293] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept..–Dez. und s.d.) fol. 96–97. Rudolf Mátyás főhercegnek, Prága, 1604. 11. 08.

[294] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept..–Dez. und s.d.) fol. 100–102. Mátyás válaszlevele Rudolf császárnak, Bécs, 1604. 11. 11.

[295] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 38–40. Habil efendi Adolf von Althannak, s.l., s.d.

[296] Török történetírók III., 1916. 177. Pecsevi leírásából világos, hogy ő személyesen nem volt itt a felkelés kitörésekor, hanem az utolsó békekötési kísérlet tervezetét vitte a Portára. A sejhüliszlám nem engedte, hogy Eger várát kicseréljék Esztergomra, mert ott is állt dzsámi.

az erdélyi betörés egyelőre csak egy alternatív megoldásként merült volna fel arra az esetre, ha a békekötés, illetve a tervezett hadjárat, Esztergom visszafoglalása nem sikerülne. Ezt látszik igazolni az, ahogy a felkelés kezdeti súlyát a prágai udvar értékelte. Az első híradások 1604. november elején még nem emlegettek oszmán katonai segítséget Bocskai mellett (hiszen még nem is voltak mellette török segéderők). Prága számára tényleges katonai és politikai súlyt akkor ért el a mozgalom, amikor megindult az oszmán katonai támogatás. Basta szerint 1604. december közepén csatlakoztak az első egységek, Bektás budai pasa és Szinán egri pasa 3000 főnyi török-tatár haddal.[297] Ettől kezdve az 1604–1605 telén folyó küzdelmekből alaposan kivette a részét a fentiek mellett a hatvani, a szolnoki és a szegedi bég is.[298] Ezt azonban megelőzte a szerdár újabb politikai döntése, amikor még november elején a szultán nevében kinevezte magyar királynak és erdélyi fejedelemnek Bocskai Istvánt.

A fentiek alapján leszögezhető, hogy a magyarországi török tisztségviselők számára 1604 késő őszén a helyi stabil határzóna kialakítása, s mellé másodlagosan Erdély visszaszerzése elégséges eredménynek tűnt. Ezt erősíti meg, hogy a szultán Esztergom sikertelen ostroma és a béketárgyalások eredménytelensége miatt vizsgálatot rendelt el, amiről az okmány november 26-án érkezett meg a magyarországi főparancsnokhoz. Lala Mehmednek a beszámolójában magyarázkodnia kellett. A hadjárati idény egyetlen érdemleges eredménye az volt, s ezzel takarózott a nagyvezír, hogy a Bocskai-felkelés sikeresen indult, katonai győzelmeket aratott, s ezáltal Erdély, amely teljesen elveszett a Porta számára, most ismét elismerte a szultán főségét. Lala Mehmed, hogy a saját szerepét szépítse, önmagának tulajdonította, hogy éket tudott verni a felkelők és a császárpártiak közé. A szerdár szerint „ő szép előkészületekkel egymásnak ugrasztotta a magyarok népét a bűnös nemcsével.”[299]

---

[297] Veress Endre, Dr.: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). II. (1602–1607) Budapest, 1913. Magyar Tudományos Akadémia. MHHD XXXVII. 543. Nr. 1741.; Nagy: A Bocskai szabadságharc … 132.

[298] Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost’. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. sign b-1. č. kr. 316. I. č. 828/8. Mi I. 38. Eger, 1605. 07. 11. Szúfi Szinán egri beglerbég levele Bocskai Istvánhoz. A szolnoki béget név nélkül említi a levél, akit Tomkó Viktor kutatásai alapján Hüszejinnek gondolok. Tomkó Viktor: Török közigazgatás Magyarországon: A szolnoki szandzsákbégek története. II. Zounuk 20 (2005) 25. A szegedi béget Tierim formában lehet olvasni, amely alak mögött valószínűleg a Kerím török név áll, melyet a magyarok Tyerimnek mondhattak. Ennek az analógiája, amikor a Batthyány család nevét Bakân-nak írták le a törökök. A számtalan példa közül lásd: ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Buda, 1015. ramazán 30./1607. 01. 29. [Buda], Kádizáde Ali budai pasa Mátyás főhercegnek. A hatvani bég esetében más forrásból is ismert Dervis bég szerepel, aki 1608-ban is Hatvanban szolgált. Bayerle: The Hungarian Letters ... 118.; Hogy Dervis bég meddig maradt a hivatalában, nem tudom, azonban egy török felügyelettel lefolyt gyöngyösi megállapodás, amelyben a település Szent Egyháznak nevezett piactéren álló templomáról az evangélikusok a katolikusok javára lemondtak, Alinak nevezi a hatvani szandzsákbéget. A szécsényi béget pedig „Omerlai Bék-nek” nevezik, aki valószínűleg Ömer lehet. Dunamelléki Egyházkerület Levéltára, Ráday Levéltár. C/64. Egyházi és iskolai iratok 1606–1884. 2. sz. Gyöngyös, 1606. 12. 02. A gyöngyösi evangélikusok nyilatkozata a katolikus templom ügyében. Az okmány keletkezésére lásd: Bán Imre: A gyöngyösi templomper Bocskay István korában. Debrecen, 1941. Theológiai tanulmányok. 68.

[299] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 459–461. Nr. 23.

Mindezen ismérvek alapján úgy tűnik, hogy ha a Hódoltság északnyugati részét a fent bemutatott módon biztosítani tudták volna, az oszmán fél lezárhatta volna a háborút. Különösen úgy, hogy az 1603-tól folyó perzsa háború is alaposan lekötötte figyelmüket és erejüket. Török részről a háború teljes gőzzel való folytatásának a tervéhez Esztergom sikertelen ostroma és a béketárgyalások eredménytelensége mellett elsősorban Bocskai István felkelése járult hozzá. Az 1604-es év folyamán még kétséges volt, hogy egyáltalán megindul-e Erdély visszaszerzéséért a magyar felkelés. Bocskai István ugyanis felhagyott az erdélyi emigránsokkal megkezdett szervezkedéssel. Érthetővé teszi lépését, hogy a prágai udvar rehabilitálta, és visszakapta erdélyi birtokait, melyeket végiglátogatott.[300] Közben felvonultak a török és tatár hadak az erdélyi menekültek mellé, és várták az alkalmat, hogy bevigyék az új fejedelemjelöltet az országába. Ez az erőösszpontosítás nem kerülhette el a Habsburg-katonaság figyelmét, amely attól tartott, hogy a törökök Lippát akarják visszafoglalni.[301] Giovanni Giacomo Barbiano di Belgiojoso kassai főkapitány Dampierre ezredest küldte magyar hajdúival a temesvári tábor felszámolására. Szeptember 12. és 13. éjjelén a zömében magyar sereg rátört a pihenő török-erdélyi táborra, és szétverte azt.[302] A magyar historiográfiában régóta ismert vélekedés szerint a Temesvár melletti összecsapásnál fontos iratokat vesztettek el az erdélyi menekültek. Makkai László véleménye a levélügyről a kérdés körüli bizonytalanságot tükrözi: „Már a kortársak is sokat és sokfélét beszéltek a levélről vagy levelekről, s azóta se bizonyosodott be, hogy tulajdonképpen mi is történt.”[303] A Szamosközy István hagyatékában fennmaradt jegyzetek, visszaemlékezések kétféle magyarázatot sugallanak: egyrészt azt, hogy Bocskai István és Bethlen Gábor egymásnak írt levelei közül veszett el valami, vagy pedig azt, hogy Bethlen közbenjárására elérték a bujdosók, hogy a szultán elismerje Bocskait fejedelmüknek, s ennek az okmánya került az ellenfél kezébe.[304]

Bocskai István éppen visszatérőben volt az erdélyi körútjáról, ahol is a császári kegyelem által visszakapott birtokait tekintette meg, amikor Szatmáron fülébe jutott a temesvári

[300] Kronológia. II., 1983.[2] 120.

[301] „Aus sybenbürgen haben wir, dass die türggen ein grossen Einfall in die Wallachey gethan und den Radul Weyda herausgeschlagen, welches dem Feindt, der sich umb Themeswar stark versamblet, bei des unabgedankten Kriegsvolks Meuterei in Sibenbürgen ein gewünschter Handel sein würt.” (7. 04. 1604) Veress, Andrei: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti. VII. Bucureşti, 1934. 201. Nr. 179.; „Aus Clausenburg von 4-ten dies würt geschrieben des Tarterhans Sohn seye mit 12000 Tartern und in 8000 Janitscharen über die Tonaw gezogen, und zu besorgen er mächte Lippa belagern.” (14. 09. 1604) Veress, Documente VII. 1934. 227. Nr. 202.; Nagy: A Bocskai szabadságharc … 60–70.

[302] A fenti gondolatmenet alapján korrigálni kell a Kronológia adatát, hiszen a hajdútámadás nem 1604. szeptember 14-én éjjel, hanem egy nappal korábban történt. Lásd még: Nagy: Okmányok ... 306–308.

[303] Makkai László: A Bocskai-felkelés. In: Pach Zsigmond Pál (főszerkesztő), R. Várkonyi, Ágnes (szerkesztő): Magyarország története (1526–1686). III/1. Budapest, 1987[2]. Akadémiai Kiadó. 711.

[304] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai ... A főszövegben felvázolt első változatot sugallja a 240–243., s a másodikat a 244–245.

hajdútámadás híre. Sennyey Pongrácnak meg is említette egy levelében, hogy „az hír felölem ez közönségesen, hogy mikor minap a hajdúság Tömösvárnál megverte [a török–erdélyi tábort], egy levelet találtak volna Bethlen Gábor deákja[305] zsebében, kit ide az király képének hoztak volna.”[306]

Ha feltételezzük, hogy Bethlen ilyen módszert választott a megfeneklő mozgalom lendületbe hozására, akkor jól számított, ugyanakkor egyáltalán nem lehetetlen, hogy valamilyen kompromittáló levél a hajdúk kezébe került.

Nagy László legutóbbi Bocskai-életrajzában a felkelés kezdeteit tárgyaló fejezetnek egyenesen azt a címet adta: *A „botcsinálta” felkelővezér*. Ezzel is utalt arra, hogy szerinte a véletlen, illetve Bethlen Gábor hamis hírei kényszerítették Bocskait a nyílt lázadásra.[307]

Amikor a bihari nagyúr szeptember 28-án kézhez kapta Belgiojoso levelét, amelyben a kassai főkapitány arra kérte, hogy menjen el vele tárgyalni a rakamazi táborba, arra gondolt, hogy el akarják fogni, mert kitudódott a kapcsolata a törökkel. Ma már tudjuk, hogy a Habsburg generális csak anyagi segítséget remélt a magyar mágnásoktól a háború folytatására. Bizonytalanságában Bocskai magához hívta a legmegbízhatóbbnak tartott embereit, hogy megtárgyalja velük, mitévő legyen. Forduljon-e kegyelemért a Habsburg-udvarhoz, vagy folytassa a félbeszakadt kapcsolatkeresést a törökkel? Miután nem bízott abban, hogy visszaszerezheti a Habsburg-udvar bizalmát, elhatározta, hogy a töröktől kér segítséget. Az emberei azonban kilátástalannak tartották ezt a lépést, s hogy magukat mentsék, feljelentették urukat a császáriaknak.[308]

Istvánffy Miklós a felkelés kitörésének történetét nagyon részletesen tárgyalta, és igen pontosan adta vissza. Ezt az utóbbi évtizedek során felbukkant források sorra igazolják. Ez a tény azonban egyáltalán nem meglepő, hiszen Benda Kálmán és Kenéz Győző Istvánffy Miklós saját kezű másolatában megtalálta Giacomo Barbiano, Belgiojoso grófja jelentését II. Rudolf császárnak, amelyben részletesen beszámolt a felkelés előzményéről, egészen addig, amíg a serege maradványaival Szepesvárban húzódott meg.[309]

---

[305] Bethlen deákjának a neve Fenessy István volt. Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 243.
[306] Szilágyi Sándor – Tasnádi Nagy Gyula – Mencsik Ferdinánd – Kluch János: Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Daniel superintendens 1708–1709-iki oroszországi útjának leírása. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. II. Budapest, 1894. 35.
[307] Nagy: Egy szablyás úr … 147.
[308] Nagy: Okmányok a Bocskai … 313–314.; Szabó Károly – Szoporai Nagy Imre: Gyulafy Lestár följegyzései. Martonfalvy Imre deák emlékiratai. A Pálóczi Horvát család naplója. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. I. Budapest, 1881. 31.; Benda Kálmán – Kenéz Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjáról. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970. [1971]. 155–180.
[309] Benda – Kenéz: i.m. 162–180.

Megállapítható tehát, hogy Istvánffy pontos értesülése magának a kassai főkapitánynak az emlékiratán múlott. A felkelés első hónapjairól a német nyelvhatárokon belül szintén meglepően pontos hírek terjedtek el. Ennek az okát – úgy tűnik – eddig senki sem kereste, pedig az információk forrása egy tőről fakadt Istvánffy leírásával. Az ismertetés alá vett nyomtatvány a címleírása szerint 1605. január 15-én keletkezett. A dokumentum összeállítói úgy állítják be, mintha a röplapot maga a császár, II. Rudolf küldte volna egy evangélikus választófejedelemnek.[310] Az alábbiakban az eddig felhasznált forrás mellett a császári proklamáció adatait is hivatkozni fogom.

Az alábbiakban a Makkai László által felvetett kérdést kívánom alaposabban megvizsgálni: került-e valamilyen kompromittáló levél, levelezés Belgiojoso kezébe? Ez a probléma alapvetően fontos, hiszen ezen múlik, hogy miért is indult katonai támadás Bocskai ellen. A Szamosközy István hagyatékában fennmaradt változatai között van olyan leírás, amely egyenesen arra utal, hogy Belgiojoso Bocskai árulását egy ilyen levélből ismerte meg.[311] Benda Kálmán is így vélekedett.[312] A kérdés eldöntéséhez vizsgáljuk meg, hogy pontosan mit is írt Istvánffy. Véleménye szerint a hajdúk a temesvári támadáskor jelentős zsákmányhoz jutottak, amelyet kótyavetyén értékesítettek. Bethlen Gábor ruházatával együtt (*cum veste*) a Bocskaival folytatott levelezése is a császáriak kezébe került, amiről figyelmeztette Bocskait. Amikor Belgiojoso Rakamazra hívta tárgyalni a bihari nagyurat, az mardosó lelkiismerete miatt nem mert odamenni (*nec in castra a Barbiano vocatus, mordicante eum sceleris conscientia, venire ausus est*).[313] Istvánffy latin szövegét tehát úgy értelmezem, hogy Bocskait *nem* azért hívta Belgiojoso a rakamazi táborba, mert tudta volna róla, hogy áruló, hanem ellenkezőleg, Bocskai nem mert a főkapitány szeme elé kerülni a törökkel való kapcsolatai miatt. A szövegből az derül ki, hogy elküldték Belgiojosónak a Bocskai-féle levelezést, arról azonban csak Szamosközynél olvashatunk, hogy ez meg is érkezett. Ugyanakkor Istvánffy pontosan leírta azt is, hogy Bocskai két bizalmas embere, szervitora Deák Lázár és Fráter

[310] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben Römischer Key. Majest. Unterm Dato den 15. Januar. Instehenden 1605. Jahrs / an einen Fürsten des Reichs geschrieben: Darinnen Außführlicher Bericht / des jetzt gantz gefährlichen Kriegßwesen in Ungern / Auch was von An, 1603. biß hieher wider den Türcken gehandelt / So wohl auch der schädlichen Faction und vilerlei Empörungen / so sich in Siebenbürgen durch getrieb etlicher FeldObersten mit dem Anhange viler meineydigen Heyducken angesponnen / Und wie ihr böser Intent und Vorhabens endlich an Tag kommen … Im MDCV. Jahr. Das verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts vd 17.de 14:078623H. 2011 digitalisiert von: SLUB Dresden. Exemplar mit der Signatur: Hist. Hung.438,32. (Ismereteim szerint eddig egyedül Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton hivatkozott a forrásra, s egy másolatát a szerzőpáros el is juttatta nekem digitalizált formában. A jelen feldolgozáshoz a német nyelvterület 17. századi nyomtatványainak katalógusát használtam (vd 17.de), amelyről magam is letöltöttem a nyomtatványt.)

[311] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 241.

[312] Benda: Bocskai István. 120.

[313] Isthvanffius: Regni Hungarici … 524.

István árulta el a törökkel folyó titkos tárgyalásokat, amikor Nyáry Pál váradi főkapitány helyettese, Cypriano Concini magánúton Szatmárra utazott. Miután Concini megismerte a tényeket, egy Maurittius Wiener nevű építészt indított Belgiojosóhoz (*Mauritium Viennerium Architectum ad Barbianum missit*).[314] Wiener éppen Báthory Istvánnál járt Ecseden, hogy pénzt kérjen tőle a háború folytatására. A hírvivő Nyírbátorban találkozott a kassai főkapitánnyal, aki azonnal visszaküldte Concinihez. Ugyanakkor tájékoztatta az erdélyi tanácsosokat, hogy Bocskai áruló, s minél több katonát adjanak Basta erdélyi helyettese, Tommaso Caprioli mellé, akivel egyesülve szembe fog szállni a lázadókkal.[315]

Bocskai október 4-én válaszolt a kassai főkapitánynak. Leveléből megtudjuk, hogy Bocskai már korábban, még Szatmárban hallott arról, hogy Belgiojoso birtokában valamilyen, az ő hűtlenségét bizonyító irat van. Szatmárról Váradra ment, ahol találkozott Concinivel, akitől megtudta, hogy a kassai főkapitány táborba szállt. Néhány embere figyelmeztette, hogy Belgiojoso ellene készül, ezért összehívta híveit Sólyomkőre tárgyalni. Hívei arra biztatták, hogy bízzon a császár kegyelmében. Ő azonban inkább számított a törökök segítségére, és egy emberét le akarta küldeni Gyulára, ahonnan katonákat remélt. Ekkoriban történt, hogy Concini Szatmárra utazott, s Bocskai két embere felfedte előtte Bocskai titkát.[316] Istvánffy híradását, miszerint erről Concini a kassai kapitányt Mauritius Wieneren keresztül tájékoztatta, egy újonnan előkerült okmány igazolja. Belgiojoso kassai főkapitány 1604. október 4-én Cyprian Concini váradi helyettes főkapitányt arról értesítette, hogy a *mérnökön* (*con l'Ingegnero* = Wiener – P.S.) keresztül egy nappal korábban elküldte neki az utasításokat a szükséges lépésekre. Most viszont megparancsolta neki, hogy a várat (ti. Sólyomkőt – P.S.), ahol ekkor a bihari nagyúr tartózkodott, figyeltesse. Helyeztessen embereket a vár kapuihoz vezető utakra, hogy senkit se engedjenek se be, se ki. Ezenkívül ne lépjen fel erőszakosan, és támadási szándékot se mutasson. Belgiojoso a rakamazi táborból október 5-én szándékozott elindulni. Concinit utasította, hogy Tomaso Caviolit (másképpen Tommaso Caprioli – P.S.), aki természetesen megegyezik az Istvánffynál olvasható Capriolival, tájékoztassa a fejleményekről.[317] A kassai főkapitány ténylegesen el is indult a kitűzött napon, hiszen 5-én már Kálló várából küldte az újabb levelét Bocskaihoz, amiben a

[314] Isthvanffius: Regni Hungarici … 524–525.
[315] Isthvanffius: Regni Hungarici … 525.
[316] Benda Kálmán – Kenéz Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjáról. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970. [1971]. 155–180.
[317] Štátny Archiv-Pobočka Prešov Fond Drugeth Humenné Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. sign b-1. č. kr. 316.I. č. 828/Mi I. 32r. (Az olasz nyelvű levélre magyarul rávezették: „Olasz írást nem tudom olvasni." A dokumentumot Molnár Antal segítségével dolgoztam fel, amit ezennel is köszönök.

vádak tisztázására kérte fel, amelyek miatt Concini megkezdte várai, birtokai elfoglalását.[318] Istvánffy adatait kiegészítve az újonnan ismertetett levél segítségével arra a következtetésre jutottam, hogy Concini már Wiener építész elküldésével párhuzamosan, lényegében a kassai főkapitány utasítása nélkül megtámadta Bocskai szentjobbi várát, amelyet október 2-án szálltak meg a császári csapatok, akiknek a védők harc nélkül a kezükre adták az erősséget.[319]

A fenti leírást összevetve Belgiojoso emlékiratával és a *Wahrhafftiges und New außgegangenes Schreiben* szövegével a fentiekben található egyezések szembetűnőek. Mind a kassai főkapitány, mind pedig a német röpirat kihangsúlyozza, hogy Bethlen Gábor néhány levele napvilágra került, amikor Dampierre hajdúi támadást intéztek a Temesvár melletti tábor ellen (A röplap így fogalmaz: „Bethlein Habor etliche Briefe an Tag kommen"). Ezek tartalmából kiderült, hogy Bethlen Bocskainak felajánlotta az erdélyi fejedelemséget, amit különben magának akart megszerezni, s a megszerzéséhez török segítséggel biztatta őt (*da er sein gesuchtes vnd angemastes Fürstentumb vber Siebenbürgen ihme Botschkay angewiesen vnnd dasselbe an sich zu bringen / neben vertrösteter Türkischer Asistentz ihme embsig ermahnet*).[320] Első látásra mind Belgiojoso beszámolója, mind pedig annak rövidített német változata arról szól, hogy Bethlen levelei napvilágra kerülvén, ezekből derült ki Bocskai és Bethlen titkos szervezkedése, s a felkelés. A folytatásból azonban más derül ki. A két tárgyalt szöveg Istvánffyval azonosan számol be arról, hogy Belgiojoso Bocskait a rakamazi táborba (*ins Feldlager bey Rockemas*) invitálta, ahova az nem mert elmenni. Mintkét leírás Istvánffyval egyezően szól arról, ahogy Bocskai az embereivel bizalmas megbeszélést folytatott, ahogy fentebb is láttuk. Bár a rövidebb német verzió név szerint nem említi az áruló familiárisokat, azt azonban igen, hogy Bocskai belső embereitől tudta meg Concini (*Concyn*) az árulás tényét.[321]

A fentiek alapján a felkelés előtörténete a következő nagyon szoros kronológiai rend szerint mehetett végbe.[322] Bocskai már korábban tudta Bethlentől, hogy az őt valamiféleképpen kompromitáló levél/levelek elvesztek, és a császári hajdúk kezére kerültek. Szeptember 28-án megkapta Belgiojoso Rakamazra, a táborba hívó levelét, így feltehetően másnapra berendelte az embereit a fejlemények megvitatására. A következő napon, szeptember 29-én elhatározták, hogy ellenállnak. Másnap, 30-án Deák Lázár és Fráter István Concini előtt fellebbentette a fátylat Bocskai török kapcsolatairól és terveiről. A váradi vicekapitány azonnal útra indíthatta

[318] Nagy: Iratok Bocskai István ... 112–113. Nr. 22.
[319] Kronológia II., 1983. 427.
[320] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, 1605. 8.
[321] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, 1605. 9.
[322] Az események menetére, kronológiájára vö. még Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. 60–64.

Belgiojosóhoz Wienert, aki október elsején vagy másodikán be is számolt a fejleményekről. Concini október 2-án megtámadta és bevette Szentjobbot. Wiener 3-án indult vissza az üzenettel, 4-én pedig egy újabb utasítás ment Concininek, hogy addig ne támadja Bocskai várát, amíg a kassai főkapitány meg nem érkezik. Ez a levél azonban már sohasem jutott el a címzetthez, Bocskai emberei kezébe került. Az olasz levelet, pontosabban annak hátoldalát a felkelés történetének alapvető jelentőségű megállapodásának, Bocskai hajdúkkal kötött szövetséglevelének első lejegyzésére használták fel. Bocskai a nyílt támadás előtt ugyanis megnyerte a maga számára a Habsburg seregben szolgáló hajdúkapitányokat. A császári szolgálatban lévő hajdúk egy ideig együtt vonultak a Bocskai ellen vonuló haddal, majd 1604. október 15-én Álmosd és Diószeg között, újabb kutatások szerint a Nyúzóvölgyben, rajtaütöttek a Pezzen ezred katonáin, és az átállásukkal kivívták a győzelmet.[323]

Meglepő azonban, hogy a mozgalom első lépéseiben részt vevő hajdúkapitányok maguk is a török háború lezárása mellett voltak, s arra biztatták a bihari urat, hogy mind a törökkel, mind a tatárral egyezzen ki. Ezt Bocskai megígérte, és a hajdúknak Zsákán[324] 1604. október 13-án írásban ünnepélyes nyilatkozatot tett: „Én kismarjai Bocskai István etc. Adom emlékezetire mindeneknek, az kiknek illik, az én hitlevelem rendiben, hogy az mint az nemzetes vitézlő Lippay Balázs uram, Dengeleghy Mihály uram, Ibrányi Ferenc uram és Szénássy Mátyás uram, jámbor meghitt vitézlő uraim által Szőlősi Mihály és Fekete János uramék által hitek által megtalálván a magyar nemzetnek szeretetekért, országoknak elpusztítását szánván, egyenlő akaratból végezni akarnának ő kegyelmek velem. Kívánják ő kegyelmek hitlevelemet, hogy ő kegyelmekkel traktálhassak, és hogy ő kegyelmek közibe törökkel, tatárral nem megyek, s frigyet vetek a törökkel és tatárral. Azért ő kegyelmeknek hitlevelemet ez szerint adtam kezem írása és pecsétem alatt: Isten engem úgy segéljen, Atya, Fiú és Szent Lélek teljes Szent Háromság egy bizony Isten, hogy valami ezbéli ő kegyelmet kívánsága, az szerint cselekeszem. Ő kegyelmekkel való szembe létemben sem törökkel, sem tatárral ő kegyelmek köziben nem megyek, sőt ha ő kegyelmek énvelem megegyeznek, az ő kegyelmek kívánsága szerint mentől hamarébb az szegíny megnyomorodott Magyarországnak megmaradásáért mentő jobban, és alkalmatosban ő kegyelmek tanácsiból mind törökkel,

[323] Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó. 71–76.; Négyesi Lajos: Az 1604. évi diószegi és osgyáni ütközet, valamint az edelényi csata vitatott kérdései. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám, 1281–1305.
[324] Gyulafy I., 1881. 31.

tatárral frigyet szerzek. Isten engem úgy segéljen. Actum in Castro Saka [Zsáka] 13. octobris 1604. Bocskay István”[325]

A fenti idézetből leszűrhető, hogy Bocskai a hajdúk vezetőit is beavatta terveibe, akik ezért kérték nyomatékosan, hogy törökkel, tatárral ne háborgassa őket, hanem keresse a megegyezés útját. Egy nappal később a hajdúkapitányok hűséget esküdtek a fenti ígérvény alapján Bocskainak, „minden vitézlő dolgaiban, s mi ídes hazánknak megmaradásáért.”[326]

Röviden visszatérve a fentebb felvetett kérdésre, megállapítható, hogy Belgiojoso azelőtt, mielőtt Concini tájékoztatta volna Bocskai török kapcsolatairól, nem tudott semmit. A forrásokban emlegetett kompromittáló okmány vagy okmányok nem jutottak el a kassai kapitányhoz, ennek ellenére Bocskai meg volt róla győződve, hogy a török kapcsolatai kitudódtak.

Bethlen okmányai mellett felmerült – mint erre már utaltam – az a lehetőség is, hogy a hajdútámadás idején a szultán által a szabad fejedelemválasztást engedélyező levél veszett volna el. Az erdélyi menekültek szeptember 14-én beszámoltak Bocskainak a hajdútámadás utáni veszteségeikről. Ebből a levélből azonban kiderül, hogy az *ahdnâme* nem került az ellenség kezébe, hanem az eredeti példánya még mindig a bujdosóknál volt.[327] Szamosközy István magyar nyelvű jegyzetei között olvashatunk egy történetet két változatban, amely szerint Murád fogoly is hozott egy szultáni levelet, amelyet egy lónyeregbe építettek be, s a rab úgy vitte volna Bocskaihoz, mintha a felszerszámozott lóval a szabadulásához szükséges sarcát akarta volna leróni. A fenti történetből arra következtethetünk, hogy az erdélyi *libera electio*t engedélyező szultáni szerződéslevél a temesvári rajtaütés idején két példányban – eredetiben és fordításban is – létezett. Az előbbi a török fennhatóságú területen maradt bujdosó magyarok kezében volt, a másolatot pedig Murádon keresztül akarták eljuttatni Bocskaihoz. A török fogoly azonban a császáriak katonai mozgása miatt nem merte folytatni az útját a bihari nagyúrhoz, hanem bemenekült Gyulára. Így csak később, az első győzelmén

[325] Štátny Archiv-Pobočka Prešov Fond Drugeth Humenné Verejná činnost’. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. sign b-1. č. kr. 316.I. č. 828/Mi I. 32v.; Az okmányt az eperjesi levéltárban Kónya Péter segítségével találtam meg 2007-ben. Első alkalommal egy hajdúböszörményi konferencián számoltam be róla 2009. szeptember 12-én. A dokumentum a hajdúság történetének becses forrása, így Nyakas Miklós betűhíven közölte. (Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Böszörményben. Hajdúböszörmény, 2010[2]. 84–85. Hajdúböszörmény Város Önkormányzata). Ugyanakkor megjelentettem egy hajdúböszörményi konferencia kötetében is: Papp Sándor: Hajdúk és törökök a tizenöt éves háború végén. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 9–27.; Az okmányra hivatkozott Pálffy Géza is: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 361. História – MTA Történettudományi Intézete.

[326] Nagy: Iratok Bocskai István ... 120. Nr. 28.; Nagy: Okmányok ... 215.; Nagy László: Hajdúvitézek (1591–1699). Budapest, 1983. 160. Zrínyi Katonai Kiadó; Nyakas: A hajdúk letelepítése ... 85–86.

[327] Nagy: Okmányok ... 306.

és vereségein túl lévő, hatalmi helyzetében már némileg megerősödött Bocskainak adhatta át Kassán a rábízott levelet.[328] Mindezekből az derül ki, hogy a felkelés kitörésekor semmilyen szultáni *ahdnâme* nem volt Bocskai kezében.

Az esztergomi ostromot feladó, a Habsburg tárgyalóküldöttséggel megbékélni nem tudó Lala Mehmed nagyvezír, aki ekkor még Budán állomásozott, gyorsan felismerte a megváltozott viszonyokban rejlő lehetőséget. Négy nappal az Álmosd és Diószeg közötti győztes hajdútámadás után tudatta Szeben lakóival, hogy Bocskai Istvánt Erdély fejedelmének nevezte ki, és ha nem hódolnak be neki, akkor városukat elpusztítja.[329]

A katonai győzelmet hamarosan követte Bocskai szultáni megerősítése. Kjátib Cselebi történeti műve alapján a későbbi történetíró, Naima is azt írja, hogy miután Kassát elfoglalták a magyarok, a tatár és török katonai segítség mellett a Portáról megjöttek a beiktató jelvények is: *„Bocskainak elküldték a magas Portáról a kinevező levelet, a kaftánt, a süveget és a zászlót az erdélyi királyságra.”*[330] Egyéb források és a szakirodalom alapján módunk van Naima kései tudósítását alaposan kiegészíteni, illetve pontosítani. Az ekkor átadott dokumentumot a Magyar Országos Levéltárban őrzik. Az okmány azért is bír különleges jelentőséggel, mert 1529 óta ez az első olyan magyar fejedelemnek szóló szultáni kinevező levél, amely nemcsak másolatban vagy fordításban, hanem eredeti példányában is fennmaradt. A típusa *berât-i hümâyûn*, másnéven *menşûr*, amelyet a török kancellária a magas méltóságú állami tisztségviselők beiktatásakor használt.[331] Ugyanakkor azt is jelezni szeretném, hogy összehasonlítva a korabeli hasonló célból készült okmányokkal, tatár,[332] moldvai és havasalföldi vajdai beiktató iratokkal,[333] illetve Homonnai Bálint (Rákóczi Zsigmond), II. Rákóczi György, I. Rákóczi Ferenc, Apafi Mihály és II. Apafi Mihály berátjával, szerkezetileg igen jelentős eltérés mutatható ki. Ezt a tényt nem kívánom ezen a helyen részletezni, magyarázatként arra gondolok, hogy a nagyvezíri kancellárián nem rendelkezhettek megfelelő mintával, s így inkább egy nagyúri levélforma, mint egy donáció

[328] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 229, 243–244.; Nagy: Okmányok ... 306. „...az hatalmas Császár mi nekünk Athname levelében töb kévánságunkal egyetemben az libera electiot is megengedte, kinek pariaiat oda küldtük Nagyságodnak...”

[329] Sepsi Laczkó Máté: Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624. (szerk.: Mikó, Imre, gróf) Erdélyi történelmi adatok III. Kolozsvártt, 1858. 319–320.

[330] „Bôçkâyîya âsitâne tarafından itâ olunan Erdel krâllığı menşûrını ve hilat ve uskûf ve alem ile irsâl eyledi” Na‘îmâ, Mustafâ: Tarîh-i Na‘îmâ. I. İstanbul, 1283. 405.

[331] MOL R 315. Török iratok Nr. 33.

[332] Papp, Sándor: Die Inaugurationen der Krimkane durch die Hohe Pforte (16.–18. Jahrhundert). In: The Crimean Khanate between East and West (15th–18th Century). Klein, Denise (ed.): Wiesbaden, 2012. Harrassowitz Verlag. Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte 78. 75–90.

[333] Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni ‘ahdnâméi körül). Aetas 17 (2002) 1. szám. 67–96.

irattípusa került ki az írnok tolla alól.[334] A magyar szakirodalom ezt a dokumentumot egyértelműen szultáni szerződéslevélnek (*ahdnâme-i hümâyûn*nak) tartja.[335] Ennek a tévedésnek az az oka, hogy az iratról készült mindkét magyar fordítás – egy a 17. század végi Rozsnyai Dávid tollából és egy a 19. század végén Szilády Árontól – egyformán *ahdnâmén*ak titulálja.[336] Mindez visszavezethető arra, hogy az eredeti dokumentum hátoldalán a következő kétnyelvű megjegyzés olvasható: „*hâlâ Erdel hâkimi olan Bâtôrâyi Bôçkâyi İştvân krâla* [Báthory-Bocskai István királynak, a jelenlegi erdélyi fejedelemnek”]; *A[nn]o Mahometis 1013. Mehemett Császár Athnaméja Bocskai Istvan fejedelemnek*.” A török nyelvű idézetben igen érdekesen fordul elő Bocskai István neve. Nem tarthatom azonban tévedésnek ezt a szokatlan „Báthory-Bocskai” névalakot annak ellenére sem, hogy a fejedelem sohasem viselte nevét ilyen formában. Az Orhonlu török történész által kiadott *telhis*zek, vagyis nagyvezíri előterjesztések között a 158. számú jelentésben (*arz*), amelyet 1604 végén Lala Mehmed küldött a Portára, szintén előfordul ez a változat.[337] Úgy vélem, hogy a szokatlan névalaknak a felbukkanása két dologra vezethető vissza. A Magyarországon állomásozó törökök tisztában voltak azzal, hogy Bocskai rokonsági viszonyban van a Báthory családdal, egyrészt Báthory Zsigmond nagybátyja volt, másrészt Bocskait Báthory Zsigmond politikai örökösének tartották. Miután Báthory Zsigmond 1601-ben visszatért, és rendezte ügyeit a Portával, egy új szerződéslevelet állítottak ki számára. Ez az aktus volt a kapcsolódási pont a török hatalom és az új magyar fejedelemjelölt között.

Olyan adatok is felbukkannak, amelyekből kiderül, hogy Bocskai István a Habsburg-kormányzattal folytatott tárgyalásakor szintén Báthory Zsigmond uralmát és viszonyait tekintette kiindulópontnak. Leszögezhető, hogy a Habsburg-párti Thurzó György azt akarta elérni a bécsi tárgyalásai során, hogy a béke megkötése után a császár Bocskaival úgy egyezzen meg, mint ahogyan azt Báthory Zsigmonddal tette (1595).[338]

A szultáni udvar tehát Báthory Zsigmond 1601-es ismételt megerősítésétől számította Erdély visszatértét annak ellenére, hogy sem Báthory Zsigmond, sem Székely Mózes nem tudta a

[334] A többi okmányra lásd: Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter) Budapest, 2009. L'Harmattan Kiadó. 99–170.; Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás 2011. tavasz, 25–72.

[335] Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel mivelődésére. II. Pest, 1866. 50.; EOE V., 1879. 295.; Pach – R. Várkonyi: Magyarország története (1526–1686). III/1. 726.; Kurze Geschichte Siebenbürgens. (szerk.: Köpeczi Béla.) Budapest, 1990. 533.

[336] Hon és Külföld, 2 (1842) 91–92.; TMÁOT I. 1868. 45–47.

[337] Orhonlu, Cengiz: Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhîsler (1597–1607). İstanbul, 1970. 121–124. Nr. 158.; Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények, 30 (1983) 459–461. Nr. 25.

[338] MOL E 169. Archivum familiae Thurzó 8. csomó 74. fasc. fol. 16. Thurzó György levele Bocskai Istvánhoz, Bécs, 1605. 08. 29.

hatalmát megtartani a Habsburg-kormányzattal szemben. Ezt támasztja alá az erdélyi szabad választást engedélyező – fentebb részletesen elemzett – szultáni szerződéslevél is.

Bocskai szultáni kinevező levele, vagyis *berát*ja 1013 *cemâzîyü l-âhir* hónap középső harmadában, vagyis 1604. november 4–13. között keletkezett Budán.[339] Kiemelendő tehát, hogy nem a Portáról, Konstantinápolyból hozták, hanem itt, Magyarországon, az események hatására állították ki a szultán nevében. A nagyvezír jogkörébe tartozott, hogy a szultán nevében tugrával (névjeggyel) ellátott üres papírra okmányokat adhatott ki. A turkológiai szakirodalom az ilyen típusú dokumentumokat *bianco fermánnak* nevezi.[340]

Az alábbiakban röviden ki kell térnem arra is, hogy ki adta át Bocskainak a tárgyalt megerősítő diplomát. Az újabb magyar szakirodalom egyértelműen Bethlen Gábort tekinti az irat kézbesítőjének, esetleg megemlítenek mellette egy névtelen török csauszt.[341] Fennmaradt Bethlen Gábor egyik követutasítása (1620. 07. 30.), amelyben már mint fejedelem emlékezett vissza a Bocskai-felkelésre. Ebben valóban azt állította, hogy ő küldte a „császár neve alatt jött hitlevelet" Kassáról (?).[342] Ez az esemény azonban nem a szultáni kinevező irattal van kapcsolatban, hanem a szabad választást engedélyező szultáni szerződéslevéllel. Ennek a másolatát vagy fordítását – mint láttuk –, Temesvár mellől Murád, Bocskai rabja nyeregbe építve vitte Kassára.[343] Az összecsapás után az eredeti török nyelvű változat még mindig a temesvári táborban lévő erdélyi menekültek kezében volt,[344] s ezt vihette Bethlen Bocskaihoz. Ugyanakkor egy Szamosközynél fennmaradt történet szerint 1604. november 19-én Hadzsi Hüszein (*Hatzi Huzaim*) főajtónálló (*kapıcı başı*) övezte Bocskai derekára a szultán ajándékát, egy díszes kardot, és ígérte meg a további török segítséget.[345] Úgy vélem, hogy az említett *kapıcı başı*t csak az ajándékok átadása miatt küldték Bocskaihoz, a szultáni megerősítő okmányt nem ő hozta.

A *berát* szövegéből egyértelmű, hogy két szultáni *müteferrika*, Ali és Mehmed kézbesítette mind a kinevező okmányt, mind a vele érkező uralkodói jelvényeket. Ali személyét egyelőre nem sikerült tisztázni, ellenben Mehmed, vagy más néven Uzun Mehmed többször megfordult

[339] MOL R 315. Török iratok. Nr. 33.; Hon és Külföld 2 (1842) 91–92.; TMÁOT I., 1868. 45–47. A török szöveg kiadása német fordítással: Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. 261–263. Nr. 53. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

[340] A dátumát korábban (elszámolásból adódóan) 1604. november 5–14-re tettem. A helyes feloldás 1604. 11. 4–13.

[341] Pach – R. Várkonyi: Magyarország története (1526–1686). III/1. 726.; Kurze Geschichte Siebenbürgens, 1990. 533.; Kronológia II., 1983. 428.

[342] TMÁOT I. 1868. 239–240.

[343] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 243–244.

[344] Nagy: Okmányok a Bocskai … 306.

[345] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 257.; Sepsi Laczkó: Krónikája ... 96.

Bocskai környezetében. Mint alább látni fogjuk, ő volt Lala Mehmed nagyvezír tezkeredzsije, vagyis kancelláriájának a vezetője, aki később a szultáni szerződéslevelet is kézbesítette.

A felkelés folytatásához a vármegyei nemesség és a városok támogatása nélkülözhetetlen volt, ezért Bocskai hajdúkapitányai már november 4-én Kassára gyűlésre hívták a környező vármegyék lakosait 1604. november 12-re.[346] Ezen a kassai gyűlésen történhetett, hogy Lala Mehmed a fejedelmet követén keresztül beiktatta a méltóságába, s megkapta a hatalmi jelvényeket. Erről az ügyről a fentebb tárgyalt német nyelvű röplap is beszámolt. Miután Bocskai felvette az erdélyi fejedelmi titulust, összehívott egy országos gyűlést (*Landversammlung*) Kassára, ahol megjelent egy csausz is, aki biztosította a szultáni protekció alá kerülést. A gyűlés – a német szöveg szerint – eldöntötte, hogy elszakadnak a császártól, s a németeket mind kitoloncolják Magyarországról, üldözik a katolikusokat és az evangélikusokat. A törökök megígérték, hogy tíz évig nyugalomban hagyják a magyarokat, s annak az időnek lejárta után meghosszabbítják a terminust. Mindezek biztosítékaként a csausz Bocskainak egy díszesen aranyozott anyagú török zászlót, egy drágakövekkel kirakott szablyát adott, amellyel a szultáni alattvalókat szokták megtisztelni. Ugyanakkor a vele lévő előkelőknek tizenhat díszruhát osztottak szét (*den Türkischen Fahner / ein statlich gulden Stück, einen Sebel mit Edelgesteinen besetzt / als nunmehr des Sultani Vnterthanen / verehrt / Auch den Vornembsten / so sich bey dem Botschkay zu Caschaw gleichßfalls, in signum subjectionis 16. Röcke von guldenen Stücken außgeteilet*).[347] Megjegyzésre érdemes, hogy a Mercurius Gallobelgicus 1604-es számában szintén megemlékeztek a török „internuncius" kassai követségéről.[348]

Megállapítható tehát, hogy a szabadságharc kitörése előtt, vagyis az 1604 tavaszán és nyár elején folyó szervezkedéskor Bocskai elsősorban a török hatalom katonai erejére kívánt támaszkodni, s célja az erdélyi fejedelemség megszerzése volt, ugyanakkor készen állt elfogadni a szultáni fennhatóságot. A kortárs császári hírszerzés pontosan ismerte tehát az alapvető célokat, s a prágai udvar terjesztette is ezeket az információkat. Bár az ismertetett propagandairat erősen kihangsúlyozza a törökökkel való szoros kapcsolatot, a szultáni protekció elfogadását – amely Bocskai-ellenes propagandafogásnak tűnhet – látva a folyamatokat, teljesen valós helyzetfelismerésen alapult.

[346] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 146. Konv. B (1604. XII.) fol. 44. Lippai Balázs és Némethi Balázs levele a felső-magyarországi vármegyéknek.
[347] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, 1605. 12.
[348] Mercurius Gallobelgicus succenturiatus, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Ungaria, Transylvania, vicinisque locis ... historica narratio continuata VI/1. Francfurti, 1605. 137.

A Porta az előzetes tárgyalások után nem állított ki Bocskai István részére sem szultáni kinevező okmányt, sem szerződéslevelet. Konstantinápoly hasonlóan járt el az erdélyi menekültek és választott vezetőjük esetében, mint ahogy később, a 17. században is többször, a Habsburg-ellenes magyar rendek esetében: a magyar előkelőknek biztosította a szabad uralkodóválasztás lehetőségét.[349] Ez az okmány két példányban is útban volt Bocskaihoz, de a katonai fellépés pillanatáig egyik sem jutott el hozzá; ugyanakkor nem került a temesvári erdélyi–török táborra rátörő Dampierre-hajdúk kezébe sem.

A nagyvezír, Lala Mehmed a felkelés első sikerei után felmérte, hogy mekkora jelentőséggel bír a Habsburg-ellenes magyar támadás,[350] és azonnal kinevezte Bocskai Istvánt Magyarország királyának és Erdély fejedelmének. Nem hiszem, hogy a nagyvezír erre a lépésre teljesen magától szánta el magát, bizonyára magyar kérésnek engedett a kinevező okmány (*berât-i hümâyûn*) kiállíttatásakor. Ebben az aktusban benne rejlett egy korábbi politikai szándék is, amelyet mind az oszmán hatalom, mind a hozzá kötődő Habsburg-ellenes magyar urak képviseltek: visszaállítani a török uralom alatt álló Magyar Királyságot. A felkelés ettől a pillanattól kezdve sokkal nagyobb perspektívával rendelkezett, mint a korábbi szervezkedés. Ennek megfelelően az 1604. év végén már arra törekedtek, hogy kialakítsák az új magyar állam és a Porta közötti viszonyt.

Lala Mehmed pasa nagyvezír folytatta politikai agitációját a magyar urak között. Egy behódoltató pátenst bocsátott ki 1605 januárjában, amely szerint a szultán Bocskait Magyarország királyságába akarja helyezni, és az urakat felszólította, hogy térjenek a hűségére.[351] Nem sokkal azelőtt pedig úti passzust állíttatott ki Bocskai követei számára, akiknek az volt a feladata, hogy a konstantinápolyi tárgyalások során létrehozzák a Portával a vazallus Magyar Királyság helyzetét rendező békeszerződést.[352]

[349] Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) /2–3. szám. 633–669. különösen 647–652.

[350] Pálffy: A Magyar Királyság … 363.

[351] MOL E 169. Archivum familiae Thurzó 18. csomó 74. fasc. Fol. 11. Lala Mehmed nagyvezír magyar nyelvű hódoltató pátense. Nándorfehérvár, 1605. 01. 15.

[352] Papp Sándor: Török–magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben. Historia manet: volum omagial Demény Lajos Emlékkönyv. Bucureşti, 2001. 119–135.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 125–134.; lásd még a 249. lábjegyzetet.

A DIPLOMÁCIAI TÁRGYALÁSOK ELŐZMÉNYEI (1605. JANUÁR–FEBRUÁR) ÉS A SZÖVETSÉGKÖTÉS A PORTÁVAL

A felkelés 1604–1605 fordulójáig spontán zajlott le, azonban a téli hónapok arra is lehetőséget adtak, hogy a mozgalom céljait, a lehetséges alternatívákat megfogalmazzák. A felkelés előtt két út állt nyitva, és a körülmények határozták meg, hogy melyiken induljon el Bocskai István. Az egyik út rövidebb volt, és a magyar nemzeti-rendi hagyományoknak sokkal jobban megfelelt. Ez a lehetőség a Habsburg hatalommal való megbékélést helyezte előtérbe, olyan megállapodást, amelyben a felkelés szélesebb társadalmi rétegei is megtalálják a maguk céljait: szabad vallásgyakorlatot, a kamarai perek leállítását, a kárvallottak kártalanítását, illetve Bocskai István számára az erdélyi fejedelemséget.

A másik út merőben szokatlannak tűnt, a társadalom nagyobb része számára nehezen volt vállalható, hiszen az addigi életük, a kor ideológiája, az önreflexiók mind ellentmondtak ennek. Ez az út az Oszmán Birodalommal létrejövő szoros politikai kapcsolatot feltételezte, amely a törvényes magyar királlyal szembeni felkelés eredményeképpen a szultáni hatalom fennhatósága alatt létrejövő, belső rendi kérdésekben nagyfokú autonómiát élvező oszmán vazallus magyar királyságban testesülhetett meg. Ez a második alternatív lehetőség mind belpolitikai, mind külpolitikai szinten alapos magyarázkodást igényelt, nem is tudott meggyökeresedni a Magyar Királyság nyugati és északi részén a 17. század elejéig. A Tiszántúlon, Szatmárban, Szabolcsban, Biharban az erdélyi állam fennállásának példája alapján nem volt elfogadhatatlan a protestáns rendek nagyobb része számára. Az okok között geopolitikai tényező is szerepelt, hiszen a Habsburg-kormányzat minden próbálkozása ellenére sem tudta tartósan védelmébe venni az itteni vármegyéket. A kialakult hatalmi helyzet gazdasági és társadalmi viszonyokban is éreztette hatását, amely egyre szorosabbra kötötte a családi-rokoni szálakat is.

Az oszmán szultánnal kialakítandó viszonynak létezett egy előképe, amelyhez vissza is nyúltak a Bocskai-felkelés idején. Szapolyai János (1526–1540) török vazallus magyar királysága biztosította azt az alapot, amelynek felélesztése a Habsburg-ellenes fegyveres mozgalomnak példát mutatott. Itt megjegyezhetjük, hogy – legalábbis tervként felmerült – a tizenöt éves háború elején éppen Bocskai István unokaöccsének, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek felajánlotta a Porta, hogy oszmán vazallusként magyar királlyá teszi. Egy velencei követjelentés már 1594 októberében tudott arról, hogy Szinán nagyvezír felajánlotta

Zsigmond fejedelemnek a magyar királyságot.[353] Szamosközy István pedig 1595-ben Erdély elpártolása kapcsán említette azt, hogy a szultán felajánlotta Báthorynak, hogy „egész Magyarországot kezedben bocsátom és Budán székedben ültetlek.”[354] Megvolt tehát a közelebbi előkép is, de ez ekkor nem realizálódhatott.

A későbbi történetírás számára időnként úgy tűnik, hogy a Szapolyai királysága példáján létrejövő Habsburg-ellenes felkelések egymáshoz kötődő láncolatként való értelmezése, kezdve Bocskai Istvánnal, folytatva Bethlen Gáborral és lezárva II. Rákóczi Ferenccel a kortársak számára nem volt nyilvánvaló, csak a későbbi történetírói munkák alkottak belőle egyfajta *üdvtant*, amely a Habsburg-ellenes magyar nemzeti-rendi mozgalmakat egy fejlődési vonulattá rendezte össze. Végigtekintve azonban ezen mozgalmak ideológiáján, kimutatható, hogy Szapolyai János szultáni szövetsége, annak feltételezett szerződéskötése Nagy Szülejmán szultánnal a 18. század elejéig folyamatosan felbukkan a diplomáciai levelezésben és konkrét tárgyalásokon: ez volt az a fundamentum, amelyen saját viszonyukat rendezni kívánták az Oszmán Birodalommal. Nem állítom, hogy erre a feltételezett török-magyar szövetségre építve egy organikus államelmélet jött létre, hiszen ennek nyomát csak a törökökkel folyó diplomáciai lépések során mutathatjuk ki. Azt azonban igen, hogy kialakult egy viszonyítási pont, amelyet követve az oszmánokra építő Habsburg-ellenes ideológia egyfajta forgatókönyv szerint hozakodott elő a magyarországi „németellenes” és „török-barát” érvrendszerrel. S ebben az ideológiai háttérmunkában az első oszmán vazallus magyar királynak, János királynak alapvető szerep jutott. Mindez II. Rákóczi Ferenc idejére kezdett valamiféle elméletté fejlődni, amelyet a portai és az alacsonyabb szintű diplomáciai tárgyalásokon hasonló formában vezettek elő. Az egyik látványos példa erre az a követutasítás, amelyet II. Rákóczi Ferenc pecsétjével és aláírásával hitelesített. Az instrukció Ráday Pálnak szólt, akinek az volt a feladata, hogy felkeresse a babadagi (Babadağ) szerdárt, s kérelmezze nála, hogy a szabadságharc bukása esetére a kurucok bemenekülhessenek az Oszmán Birodalom területére: „Hogy miólta az Úristennek tetszett az hatalmas muszurmány nemzetnek kezében adni Magyarországnak némely tartományit, és ellenben az német nemzet is álnokul és erőszakkal elragadá a magyar koronát, tudtára ne légyen, nem kétljük, micsoda indulással viseltetett eleitül fogván a magyar nemzet a Fényes Portához, aki inkább kívánta annak szárnyai alá magát rejteni, oltalmazásához folyamodni, és birodalma alatt nyugodalmat

[353] Hurmuzaki, Eudoxiu: Documente privitóre la Istoria Romanilor. III/2. (1576–1600). Bucureşti, 1888. 55.; vö. még Kruppa Tamás: Legitimáció és propaganda Báthory Zsigmond udvarában. PhD értekezés. Szeged, 1999. 58–59., Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata ... 132.; vö. még Tóth Sándor László: A „szináni ajánlat” (Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban). Aetas 16 (2002) 1. szám. 102.

[354] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 51.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata ... 132.; vö. még Tóth S. L.: A „szináni ajánlat” … 102.

keresni, hogysem azon kevély, gonosz és minden szabadságot, s törvényeket öszverontó német nemzetet uralni. Példa erre mindjárt eleintén is Zapollyai János király, aki midőn Ferdinánd első királlyal (kit némely Bécs tartományához közel lakó urak hivataljára fegyverrel az országnak némely részeit elfoglalván az királyságban béüle) hadakoznék, többnyire az egész ország több rendinek tanácsokbul és tetszésébül az akkori győzhetetlen és híres emlékezetű Solimán császárnak oltalmához folyamodék, aki is, nagy örömmel fogadván, micsoda kötést szerzett légyen véle, mely örök emlékezetre méltó, Athnámét adott az egész magyar nemzetnek az egész világnál tudva vagyon, melyhez mindazoltátúl fogva is bízván egész az mostani időkig, megbizonyította a nemzet a Török Birodalomhoz való barátságát, amidőn annak utána nem csak azon János király fia egyet értett a német nemzet ellen a Fényes Portával, hanem szüntelenül azután következett magyar fejedelmek is az hazának fiaival. Ilyenek valának Bocskai, Bethlen, Rákóczi, és minapiban ugyan a Fényes Portának szárnyai alatt kimúlt Thököly fejedelmek."[355]

A fenti szövegrész alapján tehát belátható, hogy a 18. század elejének politikai törekvései megtalálták azokat az előzményeket, amelyek alapján a felkelés számára segítséget vártak a Portától. A Szapolyaiakra, különösen a János királyra való hivatkozás annyiban is kiemelendő, hogy a magyar történeti hagyományban a kora újkorban is úgy gondolták, a török-magyar szövetség létrejötte, s az ekkor átadott szerződéslevél, az ahdnáme (athnáme) szövege mintegy biztosíték, szinte egyfajta konstitúció értékével bírt, amely alapján mindenkor segítséget lehet várni a szultáni hatalomtól.[356] Ebből a megfontolásból a kérdésre alább még egyszer visszatérek. A téma külön érdekessége, hogy a készülő államelméleti vélekedés alapirata – vizsgálataim szerint – egy hamisítvány volt.

A Bocskai-felkelés használja első esetben a János királynak adott „szülejmáni ahdnámét", mint a portai viszonyok rendezésének példáját és eszközét. Azt feltételezem, hogy 1604 és 1605 fordulóján, télen, mielőtt Bocskai István követei megindultak volna Konstantinápolyba, nagyon komoly elvi döntések előtt állt a kassai udvar.

Bocskai István nagyvezír általi megerősítése a hatalom legitimálása szempontjából nagyon fontos volt, mégpedig magyar és erdélyi környezetben is. Egy hónappal a kinevezőlevél kibocsátása után Bocskai büszkén hangsúlyozza az erdélyi rendeknek küldött levelében, „az hatalmas és győzhetetlen [török] császár botját, zászlóját mind Erdélyrül, mind penég

[355] Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár. C64-4d2-5, 1. sz. Ráday benderi (svéd–török) és moldvai–lengyel követségének iratai. [Huszt], II. Rákóczi Ferenc eredeti követutasítása Ráday Pál számára. 2–3. oldal.

[356] Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter) Budapest, 2009. L'Harmattan Kiadó. 110–121.

Magyarországról immár elvettük."[357] Az idézetben említett bot és zászló a kinevezéskor használatos jelvények, amelyeken keresztül a szultán a hatalom egy részét a vazallusára ruházza. A kinevező iratból tudjuk, hogy szultáni zászlót, tollforgóval díszített fejedelmi süveget, szablyát, buzogányt, két kaftánt és két lovat kapott ajándékba.[358] A zászló és a bot (buzogány) átadása tehát a szultáni kinevezéskor átadott tényleges hatalmi jelképekre utalt.[359]

A további lépést az befolyásolta, hogy mit kínál a béke fejében a magyar király. Úgy gondolom, hogy Kassán végigelemezték mind a két választási lehetőség előnyeit és hátrányait, s a felkínált nagyobb formátumú és a hadi helyzettől függően elvben az egész országra kiterjedő királysági tervek megfogalmazása előtt a kisebb, reálisabb, s az addigi magyar rendi/nemzeti célokkal jobban összeegyeztethető megoldási javaslatnak adtak teret. Ennek a „kis megoldásnak" Bocskai számára a legfontosabb elérhető nyeresége az *erdélyi fejedelemség* volt.

A felkelőkkel való megegyezésre a Habsburg-fél részéről is mutatkozott szándék, amelyet Rudolf császár a hadak főparancsnokának, Giorgio Bastának jelzett is.[360] A megbékélésre a török háború mellett az késztette a prágai udvart, hogy a császári főparancsnok folyamatosan kérelmezte az utánpótlást és felszerelést, hogy folytathassa a hadműveleteket. Ebben azonban hiány mutatkozott.[361] Csáky István[362] vállalta magára, hogy a Bocskai mellé állt nemességet megpróbálja elvonni a felkelés vezetőjétől.[363] A felső-magyarországi rendek hajlandónak mutatkoztak a megbékélésre, és hét pontból álló béketervezetet adtak át a hadvezérnek, amelyben a sérelmek rendezését várták a császártól.[364] Az eljárást Mátyás is helyesnek találta, külön megdicsérte a fővezért azért, ahogy a király hűségére visszatérni szándékozókkal eljárt. Ugyanakkor arra is ígéretet tett, hogy ha ágyúkat nem is tud neki küldeni, de pénzt, utánpótlást és katonákat igen.[365] Január elején Rákóczi Zsigmond és Csáky István már

[357] Benda Kálmán: Bocskai István. Levelek. Bukarest–Budapest, 1992. 95. Nr. 40. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó. ÖStA HHStA Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten Fasc. 146 Konv. B (1604. XII.) fol. 22. Mislye, 1604. 12. 12.

[358] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 261–263.

[359] B. Szabó János – Erdősi Péter: Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4 (2002) 91–105.; B. Szabó János: Az erdélyi fejedelmi jelvények. Keletkutatás 1994. ősz. 59–69.; B. Szabó, János: Insignia of the Transylvanian Princeps. Majestas 4 (1996) 85–105.; Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó. 65–81.

[360] Veress Endre, Dr.: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). II. (1602–1607) Budapest, 1913. Magyar Tudományos Akadémia. MHHD XXXVII. 547–548. Nr. 1742.

[361] Basta II., 1913. 541. Nr. 1733. és passim.

[362] Csáky István alapította meg a család birtokegyüttesét és tekintélyét. A frissen megjelent családtörténet taglalja az ő politikai tevékenységét is: Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár, 2011. Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 273. Erdélyi Tudományos Füzetek. 19–34.

[363] Basta II., 1913. 550–551. Nr. 1753.

[364] Basta II., 1913. 659–561. Nr. 1763.

[365] Basta II., 1913. 563–566. Nr. 1768.

magával Bocskaival is elkezdték a megbeszéléseket.[366] Január 12-re megszülettek Bocskai békefeltételei, amelyeket Basta átküldött Mátyás főhercegnek. Ebből kiderült, hogy Bocskai nemcsak az erdélyi fejedelemség megadását kérelmezte a császártól, hanem a felső-magyarországi főkapitányságot is.[367] Ezzel a békés megegyezés lehetősége lekerült a napirendről.[368] Basta Bocskai követelését elfogadhatatlannak tekintette. A mozgalom még nem érte el azt a kiterjedését, illetve a török támogatás mértéke sem volt még akkora, hogy a béke fejében ekkora áldozatot hozzon a császári fél. A törökök részéről elsőként valószínűleg Csilagacs Mehmed (Çilağaç Mehmed) csatlakozott a magyar felkelőkhöz, akiről fennmaradt, hogy 300 lovassal vett részt a harcokban.[369] Vele közel egy időben kapcsolódott bele a küzdelembe Szúfi Szinán pasa egri beglerbég, és az alárendelt szegedi, hatvani és szécsényi szandzsákbégek csapatai vettek részt a téli csatározásokban.[370] A várva várt tatár katonai segítség Tohtamis Giráj kalga szultán vezetésével ekkor még csak útban volt a felkelés megsegítésére.[371]

A felkelőknek a visszautasítás után már nem maradt más választásuk, mint a forgatókönyv által kínált második opciót a lehetőségekhez képest a legteljesebben kihasználni. Szigorú kronológiai rend megállapításával arra a következtetésre jutottam, hogy Bocskai és környezete a Bastával folyt tárgyalás végső lezárását megelőzve már eldöntötte, hogy nem elégszenek meg a „minimális" tervvel, hanem a „maximális" cél érdekében a Portához fordulnak. Lala Mehmed pasa nagyvezír ekkor Nándorfehérváron tartózkodott. A későbbi forrásadatokból, illetve az ügy komolyságából adódóan feltételezem, hogy rendszeres lehetett az eszmecsere Kassa és Nándorfehérvár között. Ahhoz, hogy Bocskai István új alapokra állítsa Magyarország nagyobb részének a viszonyát a Portával, ünnepélyes követség

[366] Basta II., 1913. 571–572. Nr. 1775.

[367] „che il detto Bocskai non solo pretendere il prencipato di Transilvania, ma il Generalato ancora dell'Ungaria superiore" Basta II., 1913. 595–596. Nr. 1802.; Károlyi Árpád: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. XI. Budapest, 1899. 121–123.

[368] Papp K.: Az erdélyi Csákyak. … 32.

[369] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 146. Konv. B. (1604. XII.) fol. 44. Szentiványi János beszámolója, Szentivány, 1604. 12. 19.

[370] Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. sign b-1. č. kr. 316. I. č. 828/8. Mi I. 38. Eger, 1605. 07. 11. Szúfi Szinán egri beglerbég levele Bocskai Istvánhoz. Emlékezteti, hogy 1604/5 telén a fagyban, hóban is mekkora segítséget nyújtottak a magyaroknak.; Pálffy: A Magyar Királyság … 362–363.

[371] Benda – Bocskai, Levelek, 145–147. Nr. 60.; Thaly Kálmán: Bocskay István Leveles könyve. Magyar Történelmi Tár 19 (1874) 87–89. Nr. 13.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 21r–21v.; Szerencs, 1605. 04. 08. Bocskai István Tohtamis Giráj kalgának. A Bocskai-levelek gondozói tévedésből úgy vélték, hogy Tohtamis volt a krími tatár kán. Ekkor a Krím élén Gázi Giráj regnált. Tohtamis kalga az érkezése után néhány hónappal Szolnokról utasította a debrecenieket, hogy keressék fel, és követelte, hogy ajándékokat vigyenek neki. Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. sign b-1. č. kr. 316. I. č. 828/8. Mi I. 35. Szolnok, 1605. 06. 01. Tohtamis Giráj kalga Debrecen városának.

elküldésére volt szükség. Ennek az előkészítésekor a nagyvezír támogatását élvezték, aki a szultán nevében biztosította a szabad mozgást az Oszmán Birodalom területén.

Bocskai István tehát még 1604. december közepén *salvus conductus*t kért ünnepélyes követsége számára.[372] Mint jeleztem, a Bastával folyó béketárgyalások *lezárulta előtt* eldöntötte, hogy a Portára küldi az embereit. A Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban fennmaradt Bocskai István török nyelvű levelezésének (feltehetően) első darabja bár dátum nélküli, tartalma szerint nagy valószínűséggel az 1605 januárjában folyó diplomáciai szervezkedéssel van összefüggésben. Lala Mehmed megemlítette Bocskai küldöttét, Szilágyi Pétert (*Silaki Petre*), aki Bocskai üzenetét eljuttatta hozzá. A pasa a saját embereivel juttatta be a Portára Bocskai kéréseit, és biztosította őt, hogy minden hiányosság nélkül a maga teljességében adta át a szultáni udvarnak a rábízott dolgokat. Mivel a kérelmet elfogadták a Portán, ő maga is személyesen jön, hogy egyesült erővel lépjenek fel az ellenség ellen.[373] Ez a dokumentum annak a követeken és leveleken keresztül folytatott egyeztetésnek a terméke, amely során megegyeztek a Portára beadandó kérések és feltételek szövegében. Hogy Bastának voltak-e erről információi, nem tudom. Egy azonban biztos, Bocskai békevágyában a magatartása alapján nem nagyon bízott.

A fordulatot mutatja a nagyvezírnek a szultán nevében kiállított magyar nyelvű behódoltató pátensének a szövege is, amelyet valószínűleg a felkelő csapatok parancsnokának, Rhédey Ferencnek a megyékre kiküldött saját, Bocskai hűségére térítő levelével együtt köröztettek.[374]

---

[372] TMÁOT I., 1868. 47–48. Bár nem tartozik szorosan a témánkhoz, de nagyon izgalmas probléma, hogy a Bocskai 1605. évi követsége főkövetének, Kékedi Györgynek adott oltalomlevél annak ellenére, hogy külön hangsúlyozták: magyarul szerkesztették meg, mégis török nyelven maradt fenn. Kovács Zsuzsának, a Magyar Országos Levéltár levéltárosának köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet a tárgyalt okmányra, amely Keresztesi Papp Miklós hagyatékában maradt fenn. Az okmány eredeti török nyelvű fordítása az Erdélyi Múzeum Egylet gyűjteményében volt fellelhető. A K. Papp Miklós-féle gyűjtemény példányát európai kéz másolta le, és egy korai (19. századi) fény- vagy másfajta – általam ismeretlen – technikával sokszorosították. A szöveg nyelvállapota arra utal, hogy nem egy későbbi, hanem egy 17. század eleji fordítással állunk szemben. Nagyon izgalmas lenne tudni, hogy vajon ki és miért fordított le egy magyarul szerkesztett hitlevelet törökre, s ki lehetett a másolója? MOL R 147. K. Papp Miklós 14. cs. (II. B. 2.) XVII. század. (1607–1699) fol. 127. A dokumentum további érdekessége, hogy nemcsak a követség idejére érvényes, hanem arra az esetre is, ha Kékedi családjával, feleségével, gyermekeivel kiszorulna a török területre. Mivel az okmányt Nándorfehárváron állították ki 1013. receb 20–30. között (1604. december 12–22.), kétségtelen, hogy a nagyvezír kancelláriáján fogalmazták. Talán a fordítás is ekkor keletkezett.

[373] ÖStA HHStA Türkische Urkunden s.d. Vrâçâr táborhelyen. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. Vracsár (Vračar) Belgrád egyik városnegyede, amely a vár alatt fekszik. A nagyvezír február 2-ig itt, Nándorfehérváron tartózkodott. Legközelebb csak 1605. júliusi 9-től tartózkodott itt. Ez időtől kezdve rendszeresen levelezett a magyar fejedelemmel. Mivel ekkor már nem voltak olyan ügyek, amelyeket Bocskai a nagyvezíren keresztül tudatott volna a Portával, úgy vélem, hogy a kérdéses okmány a fejedelem és Lala Mehmed titkos tárgyalásai alatt még 1605 januárjában keletkezett.

[374] MOL E 196. Archivum familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 74. fol. 8. Nándorfehérvár, 1605. 01. 15. Lala Mehmed pasa behódoltató pátense. Kiadása: Papp Sándor: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1207.; Benda – Bocskai: i. m. 149. Nr. 61. Szerencs, 1605. 04. 08. Bocskai István I. Ahmed szultánhoz.; Thaly: i. m. 90–94. Nr. 15.; MOL MKA Lymbus Series II. 113.

Ennek a pátensnek az a lényege, hogy pontosan benne foglaltatik a felkelés vezetője előtt álló második lehetőség: „Bizonyosak vagyunk abban, hogy tenálad is nyilván vagyon az fölséges Bocskai Istvánnak, az hatalmas császártúl fejedelemségre való választása, kinek ő hatalmassága *Magyarországnak királyságát, Erdélyországnak örökes uraságát, és az székelyeknek ispánságát megadta*, melyből ő hatalmassága, Istennek kegyelmességéből meg is akarja erősíteni."[375] A pátens egyértelműen a magyar felkelők kérésére, a mozgalom ideológiai céljainak megfelelően fogalmazódott meg. Ebből úgy vélem, hogy a Szapolyai János-féle vazallus magyar királyság terve 1605 januárja közepén már alapvetéseiben készen állt. Ennek az új típusú oszmán vazallus viszonynak a létrehozása volt a tervezett követség feladata. Sajnos nem maradt fenn Bocskai István követutasítása, így csak közvetett adatokból, és elsősorban az 1605. május 24-én Konstantinápolyban kelt *követjelentésből* következtethetünk rá. Az okmány eddig három kiadást élt meg, amely nem is csoda a szöveg fontosságát tekintve. Ennek ellenére a tartalmi elemei kevésbé mentek át a történeti irodalomba és köztudatba. Először Nagy László jelentette meg közel hatvan évvel ezelőtt.[376] Kiadásának némileg javított változatát Szakály Ferenc és Csonka Győző tette közzé, amikor összeállították a Bocskai és Lala Mehmed nagyvezír rákosmezei találkozójáról szóló kötetüket.[377] Az első szövegváltozat – a korábbi olvasati hibákkal együtt – ismét megjelent a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója kapcsán.[378]

Az alábbi elemzésben a konstantinápolyi magyar követség jelentését veszem alapos vizsgálat alá, mivel tisztázni szeretném, hogy mi lehetett Bocskai eredeti követutasítása, és hogyan folytak le a tárgyalások.

A magyar követség tárgyalásai a Portán

Bocskai István 1605. március 15-én indította követségét a török portára.[379] A portai reprezentációt jól megkonstruálták olyan bevonulást produkálva, amely a független államok

XXXII. fol. 22r–23v.; Rhédey pátenseire lásd: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 147 Konv. A (1605. I.) fol. 11, 59. Korpona, 1605. I. 26.

[375] MOL E 196. Archivum familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 74. fol. 8.; Papp: Bocskai István török … 1207.

[376] Nagy: Okmányok ... 324–330.

[377] Csonka – Szakály: i. m. 159–169.

[378] Nagy: Iratok Bocskai István ... 161–167. Nr. 58. Konstantinápoly, 1605. 05. 24.

[379] Szilágyi Sándor – Tasnádi Nagy Gyula – Mencsik Ferdinánd – Kluch János: Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Daniel superintendens 1708–1709-iki oroszországi útjának leírása. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. II. Budapest, 1894. MHHS XXXIII. 38.; Horváth Mihály: Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok, s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményéből 1228–1643. Magyar Történelmi Tár 11 (1862) 170.; Szilágyi: Erdélyország története … II. 78.; Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. III. Budapest, 1901. 30.

uralkodói követségének is ritkán adatott meg. A szultánnak egy elegáns hintót és a magyarok győzelmeit a helyszínen is illusztrálandó 35 nyugati típusú katonai felszerelésbe öltöztetett fiatal német foglyot küldtek be zászlókkal.[380] Április elején a követség megérkezett Nándorfehérvárra, ahol már feltűnést keltettek a német foglyok.[381] A követek, Korláth István szendrői kapitány és Kékedi György nógrádi főispán majd egy hónapot elidőztek itt, s csak 1605. április 11-én indultak tovább a birodalmi főváros felé, ahova május 5-én csütörtökön érkeztek meg.

A Portán megkülönböztetett figyelemmel fogadták a magyar követeket, és mint később kiderült, igen türelmetlenül. Lala Mehmed pasa addig nem akart a sereggel elindulni Magyarország felé, amíg nem találkozott és tárgyalt Bocskai embereivel. A nagyvezír másnap (május 6-án) fogadta a küldöttséget, és még a következő nap is a levelek és ajándékok átadásával, a portai méltóságokkal való ismerkedéssel telt el. Május 8-án a fiatal szultán, I. Ahmed (1603–1617) is személyesen fogadta őket. Ezen a fogadáson a budai pasa kethüdája,[382] Mehmed[383] volt a tolmács. Miután a nagyúr „köntöséhez békéltek", azaz megcsókolták a ruhája szegélyét, megkapták az időpontot az ünnepélyes szultáni audienciára.

Erre május 10-én kedden került sor egy tengerparti nyaraló pavilonban. Csak következtetni lehet, hogy milyen kérelmekkel fordult a követség a szultánhoz, az azonban nyilvánvaló, hogy Bocskai István számára szultáni szerződéslevelet (*ahdnâme*) kértek.[384]

Az ahdnáme szövegét május 15-én vasárnap kapták kézhez. A dokumentumot lefordíttatták Mehmed kethüdával, és kérelmezték, hogy a szöveget néhány helyen változtassák meg. Mivel tehát nem fogadták el a szultáni kancellárián kiállított első változatot, visszaadták az ahdnámét. Emellé benyújtották Nagy Szülejmán szultán (1520–1566) I. János magyar

[380] Az egyik vélemény szerint 35 német foglyot és 15 zászlót küldtek be a portára. (Gyulafy II., 1894. 43.); míg Bon Octavian velencei követ 19 rabról és egy hatlovas hintóról, óráról és pisztolyokról tud. (Óváry, i. m. 32.)

[381] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 89. Konv. 1. (1605 Jänner-Okt.) fol.17–18. Fazekas István jegyzéke.

[382] A *kethüda* vagy *kahya* kifejezés jelentése (amelyet a korabeli magyar nyelvben inkább kihájának vagy tihájának mondtak) személyi megbízott. Csak áttételesen használható helyettes értelemben, amint az Istvánffynál olvasható. Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Budapest, 1962. 459.

[383] Mehmed kethüda és Deák Mehmed ugyanaz a személy, róla a 243. jegyzetben olvashatunk.

[384] Élek a gyanúperrel, hogy ez az ügyetlen kérés nem véletlenül került elő az audiencián. A felkelés kirobbanása előtt, 1604. június 23-án egy Bethlen Gábor által Bocskainak írott levélben a következő olvasható: „...Ebben nagyságod bizonios legien, hogi mind az hatalmas Chiazartól, fő Muftitól, fő vezértől és Janichár Agától hit levele megien Nagyságodnak, és a feiedelemsegről bottia zazlóia azokkal az cirkumstanciakkal megien az haddal egiüth, valamint szintén Zultán Zulimán atta volt János király fianak az feiedelemséget mind az Tiszán innen való földel edgiüth, ..." (Nagy: Okmányok ... 302). Ekkor azonban nem jött névreszóló szultáni ahdnáme Bocskainak, hanem csak egy, az erdélyi szabad választást helybenhagyó dokumentum, és néhány a támogatását biztosító környékbeli méltóság levele. Talán ide a Bethlen által ígértekhez kell visszanyúlni, ha a különleges kívánság eredetét keressük.

királynak küldött ahdnáméjának a másolatát, melyről a pasák azt nyilatkozták, „hogy jól tudják, mert nálok is írva vagyon.”[385]

Másnap ismét felkeresték a hadsereggel a nyugati hadjáratok esetében megszokott gyülekezőhelyre, Dávud pasa mezejére kivonult nagyvezírt.[386] Könyörögtek neki, hogy halassza el az indulást addig, amíg a végső megállapodás megszületik. Ezenkívül két dologban próbálták a közbenjárását elérni: a felvonuló török sereg ne pusztítson a Magyar Királyság területén, hanem átmenve az örökös tartományok földjére, azt sanyargassa, magyar várakat ne vívjon. Továbbá Magyarország ne fizessen adót a Portának. A kérelem alapján azonnal levelet írt a nagyvezír a szultánnak, másnap azonban vallási törvényekre hivatkozva nemleges válasz született. Ennek ellenére a követség eredményesnek tartotta a tárgyalásokat, mert úgy értékelte, hogy a szultán teljes körű döntési jogot adott a nagyvezírnek a magyarországi ügyekben, és amiben később egy személyes találkozón Bocskai és Lala Mehmed megegyeznek, azt jóvá fogja hagyni. A nagyvezír 1605. május 21-én elindult Magyarország felé.[387] Lala Mehmed távozta után a dívánba rendelték a követeket, ahol ünnepélyes búcsúaudiencián elköszöntek a szultántól, aki azonnal átkelt az ázsiai oldalra. A követeknek egyszer még itt is sikerült találkozni vele, mert időközben az egri Szúfi Szinán pasa egyik emberén keresztül megérkezett Bocskai április 8-án kelt levele, amelyet szintén személyesen kívántak átadni.

Bocskai újabb kérelmei nagy jelentőségűek voltak. Így például az, hogy a szultán minél előbb bocsássa haza az embereit. Ugyanakkor Bocskai kérte, hogy hadainak eltartására pénzt küldjenek. Ismételten kérelmezte Radu Şerban vajda elmozdítását is. Azt is kívánta, hogy a lengyel királynál érje el a Porta, ne adjanak segítséget a császáriaknak. Ezzel a dokumentummal sikerült még egyszer I. Ahmed színe elé kerülni, aki mindent megígért, kivéve Radu Şerban dolgát. Radu Şerban követe ugyanis éppen akkor járt a Portán. Bocskai követeinek a jelentéséből tudjuk, hogy a vajda megnyerte maga számára a nagyvezír bizalmát. Ekkor keletkezett az a szultáni parancs is, amely tudatta Raduval, hogy megtiltotta Simionnak a Havasalföld elleni támadást, és arra utasította Radut, hogy Ieremia Movilăval jó kapcsolatot tartson fenn.[388]

---

[385] Csonka – Szakály: i. m. 162.

[386] A nagyvezír, Lala Mehmed, hogy Bocskai követségét bevárhassa majd egy hónapig késleltette az indulást. A magyar követség jelentése szerint csak május 16-án indult a seregekhez Dávud pasa mezejére, ahová másnapra magához rendelte Bocskai diplomatáit. Csonka – Szakály: i. m. 162.

[387] Danişmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. III. İstanbul, 1972. 237.; A magyar követek jelentéséből a pontos napot megállapítani nehéz, nagyjából ugyanekkorra tehető. Csonka – Szakály: i. m. 164.

[388] Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 103–104. Nr.18. ANR. Dir. Gen. Bucureşti, Colecția microfilme Turcia, rola 107, c.433; BOA MD Nr. 77. 19. 103. parancs.

Bocskai követei jelentésük első mondatában hangsúlyozták, milyen szerencsés dolognak tartották, hogy a szultán elismerte Bocskai magyarországi *királyságát*: „Kívánunk az Úristentől felségednek ez mi méltatlan alázatos szegény szolgáinak követsége alatt az nagyirgalmú Istentől adattatott és az hatalmas szultán Ahmet császártól engedtetett magyar nemzetségnek örömére való magyarországi királyságát mindeneknek előtte Istenönknek szent nevének dicséretire, felségednek lelke idvösségére, az magyari királyság alá tartozó országoknak, nemzetségeknek szerencsésen való birodalmára és jövendőben ezeknek nyogadalmukra, épületökre elviselni s véghez vinni. Tegye az Úristen ez széles világon töndöklövé és minden ellenségi ellen győzedelmessé s engedje a szent Isten, hogy mi is egész magyar nemzetségtől lehessönk kicsintől fogva nagyig igaz hálaadó hívei felségednek ez Istentől felindíttatott enni sok munkájáért, gondviseléséért és az magyar nemzetből álló királyságnak talpára való állatásáért."[389]

Ahogy eddig is már kifejtettem, a szultán nevében történt 1604. novemberi kinevezés ténye a törökökkel folytatott diplomáciai tárgyalások alatt biztosította a magyar királyi címet Bocskainak. Ugyanakkor az, hogy a követséget a független uralkodóknak kijáró ceremóniával fogadták, nyilvánvalóvá tette, hogy az oszmánok részéről nemcsak üres címadományozásról volt szó.[390] Csak példaképpen említem, hogy a szultáni fogadáson való részvétel nem mindenkinek járt ki automatikusan. Amikor Korláth István 1620 januárjában, ekkor már Bethlen Gábor fejedelem megbízásából, azonban a magyar rendek képviseletében Konstantinápolyba érkezett, a Habsburg diplomácia egy ideig sikeresen megakadályozta, hogy a Porta hivatalosan fogadja.[391] Ennek az oka abban rejlett, hogy a követ a Bethlen mellé állt magyar rendektől jött, s nem a Habsburg-magyar királytól, akivel a Portának szerződése volt. Később a szuverenitás és a Habsburgokkal fennálló portai viszony alapján sem a nagyvezír, még inkább a szultán sem fogadta II. Rákóczi Ferenc diplomatáit.[392] Mindezek a tények arra figyelmeztetnek, hogy Konstantinápoly számára a Bocskai-felkelés különleges jelentőséggel bírt. Erre a portai álláspontra nemcsak a diplomáciai adatok, hanem az 1605-ös hadjárat előkészületei is ékes bizonyítékot adnak.

Ahogyan még alább is látni fogjuk, a szerződéslevél vagy ahdnáme kérése bizonyosan szerepelt Bocskai követutasításában. Sőt, nemcsak az, hanem az is, hogy a megállapodást ne csak a szultán, hanem a többi vezető török méltóság saját maga is ellenjegyezze. Így nemcsak

[389] Csonka – Szakály: i. m. 159.
[390] Itt csak arra utalok, ahogyan az ünnepélyes bevonulást a szerájba megvalósították, s hogy a szultán és a nagyvezír többször személyesen találkozott a magyar diplomatákkal.
[391] Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar királyság és a Porta (1619–1621). Századok 145 (2011) 4. szám. 940–941.
[392] Papp Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. Századok 138 (2004) 4. szám. 793–821.

a szokásos szultáni, hanem a nagyvezír, a janicsár aga és a főmufti „ahdnáméjának” kibocsátását is kérelmezték. Ez nem volt gyakorlat a török portán. A szultán arcát is elöntötte a forróság, aki ugyan szokatlanul fiatal volt, mégis érezhette, hogy a kérés a méltóságát sérti. A rendi viszonyokhoz szokott diplomaták nem érezték a kérelem abszurd voltát, nem úgy a padisah mint az Oszmán Birodalom egyeduralkodója. Látván a követek ez utóbbi kérés igen szerencsétlen voltát, le is vették gyorsan a napirendről.[393]

A szultáni szerződéslevél kérelme nagy jelentőséggel bírt a Portával fennálló viszony rendezésekor. Korábban úgy véltem, hogy ez a lépés egyszerűen az oszmán diplomatikai szokásokkal magyarázható. Ezt abban láttam, hogy a vazallus fejedelem esetében egy speciális szultáni kinevező levelet használtak, a berátot, amely általánosságban is az új állások, jutalmul adott kedvezmények adományozására volt használatos.[394] Mivel úgy tűnt, hogy a 16. században a berát kiadása után az erdélyi vajdákkal külön megállapodást is kötöttek, így az erdélyi uralomban való megerősítés utolsó fázisa az ahdnáme kiadása lehetett. Ebből pedig logikusnak tűnt, hogy Bocskai esetében az 1604. novemberi fejedelmi megerősítés után kérelmezni kellett az ahdnáme kiadását. Ezzel pedig véglegessé vált a hatalom átruházásának procedúrája.[395] Mivel az utóbbi években feldolgoztam a 17. századi erdélyi és kuruc fejedelmi megerősítések történetét, s kritikai kiadásra készítem elő az ezek közben keletkezett iratanyagot egészen a kuruc emigráció korszakáig,[396] a fenti véleményemet részben módosítottam.

Bocskai István halála után, részben azonban az ő példája nyomán a 17. században Bethlen Gábor,[397] Apafi Mihály és Thököly Imre esetében kimutatható,[398] hogy a szultáni kormányzat ahdnámét állított ki. Hangsúlyozom azonban, hogy *nem* az erdélyi, hanem *Magyarország egy része feletti* uralmuk alátámasztására. Ezzel szemben Wesselényi Ferenc nádor 1666-ban,[399]

[393] Csonka – Szakály: i. m. 162.

[394] Papp Sándor: Török–magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben. In: Historia manet: volum omagial Demény Lajos Emlékkönyv. Bucureşti, 2001. 119–135.; Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 125–128.; Papp Sándor: Ahdname. In: Ágoston, Gábor – Masters, Bruce (ed.): Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, 2009. Facts On File, an imprint of Infobase Publishing. 21–22.

[395] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 125–137.

[396] Papp Sándor: Fejezetek a 17–18. századi oszmán–magyar–Habsburg diplomáciai kapcsolatok történetéből. Okmánytár az Erdélyi Fejedelemség és a magyarországi rendek török kapcsolataihoz különös tekintettel a török vazallus fejedelmek beiktatására. Készült a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával. Szeged, 2008. (Kézirat).

[397] Papp Sándor: Bethlen Gábor, ... 915–973.

[398] Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro partia et libertate. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003/2–3.) 633–669.

[399] Papp: Szabadság vagy járom? … 643–646.

majd II. Rákóczi Ferenc 1705-ben, 1709-ben,[400] s 1718-ban, már az emigráció idején[401] (tehát összesen háromszor) kérvényezte a szultáni szerződéslevél kiadását, *sikertelenül*. Ezek közül egyedüliként Thököly Imre berátot is kapott, amikor az új oszmán vazallus állam, Magyarország északkeleti területéből kialakított Orta Madzsár (*Orta Macâr* = Köztes Magyarország) fejedelmének nyilvánították.[402] A Porta ugyanakkor kiállított egy 14 pontba szerkesztett szultáni ahdnámét is, amellyel azonban *nem* a fejedelmi hatalom megerősítését, hanem Felső-Magyarország nemeseinek a Portához fűződő közjogi viszonyát szabályozta.[403] Bethlen Gábor a halála előtt, 1629-ben kapott ahdnámét Kassa, a hét vármegye és a Hajdúság birtoklására,[404] Apafi Mihály pedig 1681-ben, amely biztosította volna a megszerzett magyarországi területek feletti hatalmat. Ezt az okmányt azonban Thököly Imre érdekében visszavették tőle a törökök.[405]

Ezek alapján újabban úgy vélem, hogy Bocskai István kérelme a Portán a szultáni szerződéslevél kiadása érdekében ténylegesen *nem* a királyi megerősítés véglegesítését, hanem a vazallus uralkodó és az oszmán nagyhatalom közötti államjogi kérdések rendezését szolgálta. Mint alább látható lesz, a szöveg analízise is ugyanerre az eredményre vezet bennünket.

A szultáni szerződéslevél kiállításának kérelmezése, illetve a szöveg tartalmában lévő előnytelen részek kihagyatása körüli megbeszélések alatt, mintegy a korábbi török–magyar diplomáciai viszony alátámasztása érdekében került előtérbe Szapolyai János „szülejmáni ahdnáméja”: „15 Maii vasárnap adták ki az választ melyet mi is megolvastatván az kiket nem szerettönk és az mit kihagytak volt az athnaméból, újobban írva adtuk be és az athnámét visszavittök. Az szultán Szulimán János királynak adott athnáménak formáját ugyanaz könyvből eleikben adtuk, kire azt mondták az basák, hogy jól tudják, mert náluk is írva vagyon.”[406] Az idézet szerint úgy tűnne, mintha 1605 májusában még hazánkban és Konstantinápolyban is ismert lett volna János király szultáni szerződéslevele. Az utóbbi években több írásomban jeleztem, hogy ez sem ekkor, sem később nem volt így. Részletes diplomatikai és historiográfiai vizsgálatokat végeztem azzal a szándékkal, hogy a kérdéses

[400] Papp Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. Századok 138 (2004/4) 793–821.
[401] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK) Revan 1946. fol. 107r–112r.
[402] Papp: Szabadság vagy járom? … 652–663.
[403] Papp: Szabadság vagy járom? … 658–661.; Papp Sándor: Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevél. İmre Thököly ve Orta Macaristan halkına verilen ahidname-i hümayun. In: Seres István: Thököly Imre és Törökország. Imre Thököly ve Türkiye. Budapest, 2006. Akadémiai Kiadó – Török–Magyar Baráti Társaság. 278–289.
[404] Papp: Bethlen Gábor, … 968.
[405] Papp: Szabadság vagy járom? … 647–652.
[406] Lásd a 377. lábjegyzetet.

irat történetét és János király török szerződésének a hátterét feltárjam. Véleményemet úgy összegezhetem, hogy a kora újkortól a 20. század magyar történetírásáig szinte egységesen János király szultáni megállapodásának tartott dokumentum egy *hamisítvány*, amely nagy valószínűség szerint Budán, a magyar kancellárián 1530 őszén készült. Korábban úgy gondoltam, hogy legalább részletekben tartalmaz elemeket a kérdéses oklevélből,[407] ma azonban úgy vélem, hogy az 1528-as lengyel-török békeszerződés[408] alapján keletkezett, tehát még részleteiben sem egyezik az elveszett szülejmáni ahdnáméval.[409] Szerkesztői a lengyel–török szerződés szövegéből megtartottak benne minden olyan formai elemet, amely alapján hihetőnek tűnhetett a dokumentum eredete, s kihagytak belőle minden olyat, amely elárulta volna tényleges kilétét. Az okmány végére pedig egy olyan szultáni levél dátumát írták, amely a hamisításkor érkezett Konstantinápolyból Szapolyai Jánosnak. A véletlennek köszönhetően ez az irat is fennmaradt latin fordításban a bécsi levéltárban.[410] Mivel a hamisított okmány 1599-ben nyomtatásban is megjelent, úgy gondolom, ezért sem Bocskai környezete, sem pedig a követek nem kételkedtek a hitelessége felől.[411] Arra, hogy a Portán tartózkodó külföldi diplomaták is hitelesnek tartották a benyújtott dokumentumot, illetve hogy a Bocskainak kiadott ahdnámét olyannak tekintették, mint amilyet János királynak korábban adtak, utal a velencei követ, Bon Octavian jelentése is.[412]

Vajon az oszmán vezető tisztviselők is elhitték, hogy a magyarok által beadott okmány hiteles? Véleményem szerint nem tartották annak, s ezt igazolja, hogy az elkészült okmány semmilyen elemében sem hasonlít az állítólagos „szülejmáni ahdnáméhoz.” Úgy gondolom,

[407] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 27–51., a szöveg kiadására és változataira lásd: 149–158. Nr. 1.1–3.

[408] Kołodziejczyk, Dariusz: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden – Boston – Köln, 2000. 227–229.

[409] Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. (szerk.: Zombori István) Budapest, 2004. METEM és Historia Ecclesiastica Hungarica. 37–90.; ugyanaz angolul: Zombori, István (ed.): Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginning to 1540). In: Fight Against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Budapest, 2004. METEM and Historia Ecclesiastica Hungarica. 37–90.

[410] A kérdéses iratot Szülejmán szultán küldte Budára, és tudatta János királlyal, hogy azokat a magyar urakat, akik hűek János királyhoz, és az ő barátai akarnak lenni, a török részéről nem éri kár. Jelzete ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 1. Konv. 5 (1530) fol. 70. Dátuma megegyezik a János király szerződéslevelének tartott dokumentummal: „Datum in imperiali curia Constantinopoli die 3. Derabiud et Prophetae nostri 937” (a Derabiud hónapnév a rebi’ü l-evvel és rebi’ü l âhir hónapnevek rövidítése is lehet, ezért a dátumot 1530. 10. 25-re, de 1530. 11. 24-re is tehetjük. Véletlenül kimaradt Ernst Petritsch kiváló regeszta-kiadásából: Petritsch, Ernst Dieter: Regesten der Osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. I. (1480–1574) Wien, 1991. MÖS, Ergänzungsband 10/1.

[411] Reusner, Leorinus Nicolaus: Epistolarum Turcicarum: Libri VII. Francofurti, 1599. 91–92.

[412] Óváry, i. m. 32. Az Óvári-gyűjteményben a fent idézett jelentés dátuma május 26., míg az előtte lévő május 15., az utána következő pedig május 20. Ha elfogadjuk azt, hogy itt sajtóhibáról lehet szó, akkor az irat datálását május 16-ra kell módosítani. Ez pedig csak egy nappal van később a magyar követség jelentése alapján, mint az irat első változatának a kiadása. (Csonka Ferenc – Szakály Ferenc: Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Budapest, 1988. 162. Európa Kiadó.) Ez is a velencei hírszerzés gyorsaságát és ügyességét mutatja.

hogy már akkor sem voltak meg azok a korai szultáni leveleket tartalmazó másolati könyvek, amelyekből vissza lehetett volna keresni a 16. század elején kiadott okmányokat. Elgondolkodtató az is, amit Ibrahim Pecsevi történetíró hagyományozott az utókorra. Szerinte a 17. század elején nem ismerték a vezető oszmán tisztségviselők a korábbi szultánok keresztény uralkodókkal kötött békéinek a szövegét, ezért őt kérték fel, hogy gyűjtse ezeket össze a nyugati kútfőkből. Egynéhányat közölt is nagyon kivonatosan I. Szülejmán és a fia, II. Szelim korára nézve.[413]

János király állítólagos szerződéslevelének a története a magyar diplomáciatörténetben újabb száz éven keresztül további fontos szerepet játszott. Bocskai István példája alapján Bethlen Gábor is megpróbálta az I. Szülejmánnak tulajdonított okmányt eredeti szövegként elfogadtatni, s ezzel befolyásolni az oszmán kormányzatot.[414] Bethlen Gábor ugyanúgy képzelte el 1621-ben az ahdnáme megszerzésének a módját, ahogy az 1605-ben történt. Ugyanazt a hamis szultáni ahdnámét juttatta el a Portára Rimay Jánoson keresztül. Ugyanakkor propagandacéljai érdekében is hasznosította a hamis, bár igaznak hitt iratot 1619-ben és 1620-ban. A szultáni esküt tartalmazó részletet Szapolyai Jánosról Bethlen Gábor nevére átírva széles körben terjesztették Magyarországon. [415]

Az utolsó alkalom, amikor a hamisítvány diplomáciai szerepet kapott, a II. Rákóczi Ferenc vezette Habsburg-ellenes felkelés idejére tehető. A fejedelem Pápay Jánost azzal bízta meg 1705-ben, hogy hozzon létre megállapodást az Oszmán Birodalom és Magyarország között. Két történelmi előzménynek számító okmányt csatolt az utasításhoz. Elsőként I. Szülejmán szultán Szapolyai János magyar királynak tett esküvésének a másolatát magyar fordításban (vagyis az állítólagos szülejmáni ahdnámét), illetve Bocskai István *1605-ös követutasítását.* Fentebb, ennek az alfejezetnek a tárgyalásakor kijelentettem, hogy nem maradt fenn Bocskai követutasítása, így csak a fellelhető források, elsősorban a követjelentés elemzése segíthet a szöveg rekonstrukciójában. Mint látszik, még 1705-ben rendelkezésre állt a kérdéses követutasítás. Ugyanakkor Ráday Pál 1709-es babagaği szerdárhoz indított missziója idején szintén diplomáciai instrumentumként használták a hamis szultáni szerződéslevelet.[416]

A Ráday Levéltár gazdag anyagát s az Országos Levéltár Rákóczi-gyűjteményét áttekintve egyikben sem bukkantam rá a követutasításra. A jelen elemzésünk szempontjából azonban

[413] Peçevî I.,1980. 429–437.

[414] Papp, 2011b. 934–936.; MOL Rákóczi szbh-lt. G15. 3. Caps. A/1. Literae Missilis Turcicae, fasc. 19. fol. 28–29.

[415] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 27–51; 125–128; 149–158.

[416] Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár. C64-4d2-5, 1. sz. Ráday benderi (svéd–török) és moldvai–lengyel követségének iratai. [Huszt], II. Rákóczi Ferenc eredeti követutasítása Ráday Pál számára. 9. oldal; a követségi napló három kiadásából lásd az utolsót: Négyesy László: Rádai Ráday Pál munkái. Budapest, 1889. 194. Franklin-Társulat (A „szülejmáni ahdnámét” nem, de a szövetkezés tényét a napló is hangsúlyozza.)

nagy sikernek tarthatom, hogy a hamisított „szülejmáni ahdnáme” legkorábbi magyar fordítása az a példány, amelyet II. Rákóczi Ferenc juttatott ki a Portára vagy a babadaği szerdárnak, előkerült.[417] Így aztán teljesen bizonyos, hogy Bocskai is ezt a hamisított ahdnámét kívánta elfogadtatni a saját szultáni szerződésének mintájául.

[417] MOL Rákóczi szbh-lt. G15. 3. Caps. A/1. Literae Missilis Turcicae, fasc. 19. fol. 28–29.; Papp: A Rákóczi-szabadságharc … 816.

A Szapolyai-féle Magyar Királyság életre hívása és a török korona kérése

Bocskai István török koronája az utóbbi években ismét az érdeklődés homlokterébe került, mivel több, a magyarság történeti önazonosságát érintő kérdéssel kapcsolódik össze. Teszelszky Kees kutatásai alapján nem lehet egyáltalán csodálkozni azon, hogy a Szent Korona kultuszának eredetét érintő elemzésben is jelentős szerepet kapott ez a hatalmi jelkép. Mindez annak ellenére történt így, hogy a magyar szakirodalom – kevés kivételtől eltekintve – nem is tekinti uralkodói szimbólumnak, s tagadja a vele történt koronázást.

A nyomozásomat a *török korona* körül nem az elméleti megfontolások felől kezdtem, hanem a tények oldaláról. A fentebb már többször idézett 1605. május 24-én Kékedy György által Konstantinápolyban megfogalmazott követjelentés pontosan beszámol a korona-kérés körülményeiről: „Az Úristen egy szép koronát is ad felségednek, kit bizonyoson higyjen felséged, hogy az tárházból elvittek az görög császár koronáját s az végre vitte el az vezér s nála vagyon, hogy felséged koronáztassék meg vele. De egyik ága eltört. Az vezérbasa ő maga mondta nekönk, hogyha azt-e jobb meg csináltatni, vagy újat csináljonak. Mi azt adák tanácsul, hogy jobb azt megcsinálni, jóllehet formáját is kívánták tőlünk, hogy újat csináljonak, de ilyen hamar az véghez nem mehetett volna. Hanem az görög császár koronáját vitte el az vezér. Véle úgy vagyon, hogy titkolják közönségesen, de nincsen különben az dolog, az mint írjuk felségednek. Kin felette nagy tanácsok volt: kell-e cselekedni, nem-e, minthogy soha senkinek az Fényes Portárul koronát nem adtak, hanemcsak botot, zászlót. Sőt ugyan tanácsot is kérdették tanulrul tőlönk, kire mi így feleltönk: minthogy felséged az magyari királysággal neveztetik az athnámében, az császártul királlyá úgy lehet akárki, ha megkoronáztatik, más az, az több Magyarországhoz tartozó országok is így hajlanak hamarébb meg, az magyar nemzetségnek is így nyugszik inkább szíve meg az hatalmas császárhoz való bizodalomban.”[418]

A fentiekből a következő megállapítást lehet levonni: Bocskai István 1605-ös tavaszi követsége egyik legfontosabb feladatának a *korona* megszerzését jelölte ki. A Portán nem volt mindenki számára világos, hogy ennek mi az értelme, hiszen a török hatalmi szimbólumrendszerben a koronának nem volt különösebb jelentősége.

Az oszmán szultánok közül ugyan többet is ábrázoltak koronával az európai metszeteken, s ismert az, hogy Nagy Szülejmán szultán Velencében egy hatalmas zárt sisakot készíttetett,

[418] Csonka – Szakály: i. m. 168–169.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 166–167. (A központozást az érthetőség kedvéért módosítottam.)

amelyet koronának ismer a szakirodalom.[419] A hatalom átruházásának a menetében az új szultánt, őseinek beiktatási gyakorlata szerint Eyyüb városnegyedben, az Ebu Eyyüb sírjánál épült dzsámiban a mevleviek rendfőnöke karddal övezte fel.[420]

Mint a fenti idézetből látható, a Portán vita volt arról, egyáltalán teljesítsék-e a kérést, hiszen még soha senkinek nem adtak koronát, mindenki megelégedett az oszmán állam hatalmi jelképeivel, a zászlóval, a buzogánnyal és a karddal. A szöveg elemzése alapján úgy tűnik, hogy nem a nagyvezírt, Lala Mehmedet kellett meggyőzni a korona küldésének szükségességéről, hanem a többi portai méltóságot. Amennyiben ez az észrevételem igaz, akkor könnyen továbbfűzhetjük a gondolatmenetet egészen addig, hogy a korona-kérésről Bocskai már feltehetően korábban, 1605 legelején egyeztetett Lala Mehmeddel még az elemzett hódoltató pátens és a követség úti okmányai elkészültének idejében. Mielőtt magának a Bocskai-koronának az eredetével, jelképi értelmével foglalkoznék, röviden kitérek arra, hogy mennyiben lehettek tájékozottak a vezető oszmán tisztségviselők a korona jelentőségéről, ismerhették-e a magyar Szent Korona legitimációs szerepét.

A kérdés első felére a legegyszerűbben úgy felelhetek, hogyha segítségül hívom a 16. századi krónikákat és az okleveles anyagot. A magyar királyok hatalmi jelvényével az oszmán államférfiak 1529-ben találkoztak először, s ennek a török történeti hagyományban nyomai maradtak. A Szent Koronáról szóló első adatot az 1529-es bécsi győzelmi jelentésben olvashatjuk, amely Nándorfehérváron november elején keletkezett.[421] A szövegben háromszor fordul elő a korona említése. Első alkalommal akkor, amikor kiderül, hogy Lajos király halála után János a szultán védelme alá helyezte magát, miközben Ferdinánd kiüldözte Magyarországról, s a koronát a fejére tette. A Szent Koronát itt mutatja be a szöveg, amely szerint arannyal és drágakövekkel ékesített uralkodói jelkép, amelyről azt tartják, hogy csak az lehet király, akinek ez a birtokában van.[422] A következő említése Buda és Pest elfoglalása utánra tehető, amikor kiderül, hogy az általában Visegrádon őrzött Szent Korona a szultán kezébe került. A szöveg úgy állítja be, hogy a korona a Budától Bécsig és onnan visszatartó hadjárati időszakban nem volt a magyarok kezében, hanem a török tábori kincstárban őrizték.[423] A harmadik megjegyzés pedig arra utal, hogy a szultán a sikertelen bécsi ostromból

[419] A Velencében készült koronáról, s annak későbbi reprezentációs szerepéről lásd: Necipoğlu, Gülru: Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman–Hapsburg–Papal Rivalry. The Art Bulletin, 71 (1989) 3. szám. 401–427. (Stable URL: http://www.jstor.org/stable/3051136).

[420] Abū Ayyūb Khālid b. Zayd b. Kulayb al-Nadjdjārī. The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Vol. I. Ed. E. J. Brill, Leiden, 1995. 108b.

[421] Az okmány eredetije Thúry adata alapján az Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Handschriftensammlung HO 160. jelzet alatt található. Török történetírók. I. 392. 1. lábjegyzet.

[422] Török történetírók I., 386.

[423] Török történetírók I., 389.

hazafelé tartva Buda alatt visszaadta azt Szapolyai Jánosnak.[424] Isztambulban, a Topkapi Szeráj könyvtárában őrzik a Szülejmánnáme című miniatúrákkal díszített kéziratot, amelynek az egyik képén Szülejmán szultán látható János király társaságában a hadisátrában 1529-ben, s az alatta lévő szövegben Necipoğlu arra utal, hogy a beiktatás ceremóniáját látjuk („Süleyman Investing his Vassal John Zapolya with the Holy Crown of St. Stephen in 1529").[425] Fehér Géza, aki szintén ismertette a miniatúrát, a források adataival összefüggésben a korona átadásaként értelmezte a jelenetet.[426] Egyik művészettörténész vélekedése sem megalapozatlan. Necipoğlu a miniatúrán olvasható perzsa nyelvű kommentárból indulhatott ki, amelyből a bal alsó sarokban lévő ténylegesen azt mondja, hogy János király fejére helyezik Lajos koronáját. Ezt értelmezhette beiktatásként. Fehér Géza pedig a magyar történeti hagyomány alapján gondolta, hogy a jelenet a korona visszaadásának ceremóniáját ábrázolja. Mint látni fogjuk, ilyen jelenet nem zajlott le Szülejmán és János között.

Necipoğlu szerint János „koronázása" arra bírta az oszmán uralkodót, hogy felvegye címei közé a „föld uralkodóinak koronaosztója" kifejezést.[427] Ez az értelmezés téves, sokkal régebbi iszlám hagyománnyal állunk szemben. Ellenpéldaként említem az 1525-ös lengyel–oszmán békeszerződést, amelyben a fenti cím szintén olvasható.[428]

Szülejmán szultán hadjárati naplója egy újabb adattal szolgál, amely a kronológiai rend tisztázásához is segítséget nyújt. Eszerint János király 936 száfer hó 22-én/1529. 10. 26-án kedden (a naplóban tévedésből hétfőn – P.S.) Óbudánál találkozott Szülejmán szultánnal. Elément és üdvözölte őt.[429] Száfer 25-én Pest mezején a török katonai táborban dívánt tartottak, amelyen megjelent a király, aki elbúcsúzott a szultántól. Két nap múlva 27-én Tas faluban Ibrahim pasa nagyvezír előhozta a Szent Koronát, és felmutatta a bégek előtt: „Ez a korona Núsirván idejéből maradt fenn. [*Nûşirvân zemânından berü kalmış tâclar deyü beğlere gösterdiler*.]" Még aznap Ludovico Gritti, a velencei dózse fia, Perényi Péter és Várdai Pál

[424] Török történetírók I., 1893. 391.
[425] Arifi, Süleyman-name, İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Müzesi, Ms. H 1517, fol. 309r.; Necipoğlu: Süleyman the Magnificent … 419.
[426] Fehér Géza: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Budapest, 1982. 80–81. Nr. 20. (fekete-fehér ábrázolás). Akadémiai Kiadó.
[427] Necipoğlu: Süleyman the Magnificent … 419. („This awareness had already been demonstrated in 1529 by Süleyman's investiture of his vassal in Hungary, John Zapolya, with the Holy Crown of Saint Stephen, after which the sultan began to use the proud title "Distributor of Crowns to the Monarchs of the World" in his correspondance with European rulers,")
[428] Kołodziejczyk: Ottoman–Polish Diplomatic Relations ... 223.
[429] Török történetírók I., 1893. 342.

esztergomi érsek visszavitték a koronát Budára, hogy a királyt „megkoronázzák” vele.[430] A szövegből nem derül ki, hogy a korona mikor került a törökök kezébe. Arról azonban beszámol, hogy Perényi Pétert (aki elmenekült a koronával) egy János királyhoz hű magyar úr kiszolgáltatta a szultánnak, s egy török méltóság elhozta a táborba, de a koronázásról a szöveg nem tesz említést.

Lütfi pasának a 16. század közepén összeállított krónikája szintén szól a magyar koronáról, mégpedig az 1543-as hadjárattal összefüggésben. A Székesfehérvár elfoglalása körüli események taglalása kapcsán említi a várost mint koronázó és temetkezőhelyet.[431]

A korábban Ferdinek nevezett, az utóbbi időben ténylegesen Matrakcsi Nasuh néven ismert kortárs krónikás is beszámol a Bécs alól visszavonuló Szülejmán szultán és János király találkozójáról.[432] A krónika szerint, amikor a két uralkodó 936. száfer 21-én (1529. 10. 25.) találkozott egymással, akkor a szultán átadta a koronát János királynak. A könnyen elérhető elektronikus változatból a fenti részlet nem olvasható ki, hiszen az isztambuli példányban a kérdéses helyen jelentős szövegromlást tapasztalunk. A *királyi korona* (*krâl koronası*) helyett *krâl korısı*-t, illetve az *említett korona* (*mezkür koronası*) helyett *mezkür korîde* olvasható. Mindkét szövegtorzulás az arab betűs szöveg másolásakor keletkezhetett, melyek az eredeti példány alapján könnyen javíthatóak.[433]

A témánk szempontjából nagy jelentősége van Dzselálzáde Musztafa krónikájának, aki a kérdéses időben folyamatosan magas állami tisztségeket töltött be, és feltehetően szemtanúja volt az eseményeknek. Dzselálzáde szerint a magyarok koronája a hadjárat közben kétszer is a szultán kezébe került. Az egyik leírás egyértelműsíti, hogy a törökök magukkal akarták vinni a koronát Konstantinápolyba, s csak azért maradt az országban, mert Szapolyai János tudatta a szultánnal: ha a korona eltávozik az országból, a magyarok őt sem tekintik többé legitim uralkodónak. „Magyarország királyainak egy »korona« [*kôrôna*] nevű koronájuk [*tâc*] van, mely drágakövekkel kirakott, nagy értékű korona, mely a buduni kincstárból elvétetett és a szultáni kincstárban helyeztetett el [*Budûn hazinesinden alınub ve hizâne-i âmire-i padişâhîde*

---

[430] Ferîdûn Ahmed Beğ: Mecmû‘a-i münşe’âtü s-selâtîn. I. İstanbul. 1274[2]. (1858) 576.; Török történetírók I. 1893. 342–343.

[431] Lütfî paşa: Tevârih-i Âli Osmân. İstanbul, 1990[2]. Enderun Kitabevi. 417.; Atik, Kayhan: Lütfi paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman. Ankara, 2011. T.C. Kültürbakanlığı Yayınları 2747, Kültür Eserleri Dizisi 305. 298.

[432] Erkan, Davut: Matrakçı Nahus Süleymân-nâmesi. Yüksek Lisans Tezi. Tez Danışmanı: Mustafa Çetin Varlık. İstanbul, 2005. Marmara Üniversiti Türkiyat Araştırma Merkezi. 157. (http://www.belgeler.com/blg/15j3/matrakci-nasuh-un-suleyman-namesi-1520-1537-matrakci-nasuh-s-suleymanname-1520-1537 letöltve 2012. 04. 03.).; Itt jegyzem meg, hogy a Thúry József által kiadott bécsi példány szövege jelentős eltérést mutat – a fordítás szerint – a fent ismertetett Isztambulban őrzött változathoz képest. A kézirat magiszteri fokozat érdekében készült feldolgozása az eltérő szövegváltozatokkal nem foglalkozott.

[433] A fenti hibás olvasat feloldására az eredeti kéziratot használtam. Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul) Revân 1286. fol. 167. b.

mazbût idi]. Ameddig a királyok nincsenek birtokában ennek a koronának, nem igazi kormányzói az országnak és parancsuknak senki sem engedelmeskedik, mint alattvaló [*krâl olanlar ol tâca mâlik olunmayınca memâlika hâkim olmayub kimesne emrine mahkûm u râm olmazmış*]. Mivel kérvényükben [az elmondottak szerint – P. S.] tisztelettel viseltetnek ama korona iránt, és parancsaiknak érvényessége attól függ, ez okból János király alázatosan kérte a magas udvartól, hogy a korona adassék neki." A korona átadásának további magyarázata is figyelemre méltó: Ludovico Grittin, Perényi Péteren és Várdai Pál esztergomi érseken [*erşek*] keresztül azért adta vissza a szultán a koronát, hogy János „királyi méltósága teljes legyen, régi szokások megtartása és követése által dicsőséges és kiváló lehessen a királyok között."[434]

Az utolsó krónikás, Kjátib Mehemmed Záim, akinek a művét említeni kívánom. Egy kicsit fiatalabb annál, hogy kortársnak tekinthetnénk, hiszen 1532/33-ben született. Műve alapvetően egy iszlám világkrónika, amelyben viszonylag röviden emlékezik meg a 16. századi magyarországi eseményekről. Azonban az a rész, ahol a magyar korona eredetéről és a koronázás szokásáról írt, annyiban mégis értékessé teszi a beszámolóját – amit ő maga is kiemel –, hogy az 1543. évi hadjárat volt az első, ahol személyesen részt vett. Thúry József fordítását összevetettem a heidelbergi egyetemi könyvtár kéziratában található példánnyal, amelyről a helyi katalógusban azt tartják, hogy a szerző saját kezű, autográf munkája. Ennek eldöntésére nem vállalkozok, az azonban a fordítás és az eredeti összevetéséből is kitűnik, hogy az általam ismert kézirat nagyon jó szövegváltozatot őrzött meg. A krónika szerint a magyar korona őrhelye (*tâc hânesi*) Esztergom várában volt. A királykoronázások idején Visegrádról hozták el a koronát őrző helység kulcsát. Miután kinyitották a termet, magukkal vitték a koronát Székesfehérvárra, ahol a régebbi királyok temetkezőhelyén koronázták meg az új királyt. A szerző úgy tudja, hogy a magyarok vélekedése szerint a korona eredetileg egy szászánida uralkodónak, I. Anúsírván Huszraunak a birtokában volt: „Ez pedig az igazságos Anúsírván király koronája [*melik-i Ânûşirevân-i âdilün tâcıdur*]." A magyar királyok csak azután foglalhatják el a trónt, ha a fejükre tették ezt a díszes diadémot.[435]

---

[434] Török történetírók II. Budapest, 1896. 187.; Az eredeti szövegének fakszimile kiadása: Celâlzâde, Mustafa: Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557 oder Tabakat ül-Memâlik ve derecât ül Mesâlik. Kiad. Kappert, Petra. Wiesbaden, 1981. 193a–193b.

[435] Török történetírók II. 1896. 381–382.; Muhammad Zaʿîm: Kitâbü câmiʿi t-tevârîh. Universitätsbibliothek Heidelberg, Handschriften. Cod. Heid. Or. 297. 241. (?) (A fólió számozásakor nem vették figyelembe, hogy a mű nem európai kézirat. A számok a lapok rektó oldalára kerültek. Mivel a mikrofilmről készült digitális változatból hiányzik néhány oldal, illetve alig látható a számozás, ezért az általam megadott fóliószám nem lehet pontos.) A heidelbergi – a katalógus szerinti autográf – és a Thúry által használt bécsi példány nagyon hasonló méretű lehet, hiszen a fóliószámozás tekintetében alig van eltérés. A mű szerzőjének a születési idejét Franz Babinger téves számítása alapján általában 952/1545-re teszik. Babinger, Franz: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927. 98. Thúry József meghatározása pontosabb, ő 1532-re tette. Véleményem szerint valóban 1532/33-ban született. Lásd: Török történetírók II. 1896. 364.

Az a tény, hogy a magyar korona a törökök kezébe került 1529-ben, az események után két évtizeddel is elevenen élt Magyarországon. Egy anonim, valószínűleg a pécsi-mohácsi szandzsákból a Portára küldött jelentés 1550-ből arról emlékezik meg, miképpen akarta megszerezni Ferdinánd király a Szent Koronát, amikor a fiát, II. Miksát meg akarta koronáztatni. A mohácsi szandzsák határaihoz közel fekvő Kálmáncsehi (*Kâlmânçeh*) bírói Bécsből azt a hírt hozták, hogy Ferdinánd fia (Miksa) elvette a spanyol király, V. Károly lányát, akinek a fia pedig Ferdinánd lányával házasodik össze.[436] Ennek következtében Miksát „bécsi királlyá" akarják koronáztatni. Martinuzzi Fráter György Erdélyben őriz egy koronát, amelyet a török forrás is a magyar nevén (*kôrôna*) említ, s amelyről azt mondják, hogy „Magyarország és még jó néhány ország királya addig nem lehetett király, ameddig ezt a koronát a fejére nem helyezte. Most pedig azért, hogy a nevezett koronát elkérjék [Fráter Györgytől], a rossz-szándékú Ferdinánd Báthory Andrást és Nádasdy Tamást, kiváló embereit, elküldte valamennyi katonával [Erdélybe]."[437] Bár nem tudták a kálmáncsehi bírók megmondani, hogy a koronának mi lett a sorsa, de a levél török írója világosan fogalmazott: ha átadja a barát a koronát, akkor bizonyára áruló, ha azonban nem, akkor megmaradt a szultán hűségén. A török jelentés szerint a bírókat visszaküldték Bécsbe, hogy megtudják, miként áll a helyzet. Ugyanakkor Kászim budai pasa is elindult Erdély felé seregével. A levél utolsó sora szintén a Szent Koronáról szólt: „Korábban János király az elhunyt Ibrahim pasának megmutatta [a koronát], talán a padisah őfelsége is látta."[438]

Bocskai István kortársa, a pécsi származású török történetíró, Ibrahim Pecsevi szintén ismertette János király és Szülejmán történetét a koronával. Nem tűnik lehetetlennek, hogy az összes adatot, amelyet a Szent Korona kapcsán leírt, csak részben vagy egyáltalán nem helyi hagyományra, hanem inkább nagyobb részben a 16. századi oszmán történeti művekre építette. Először arról számol be – valószínűleg Dzselálzáde Musztafa alapján –, hogy száfer 25-én a pesti mezőn dívánt tartottak, amelyen megjelent János király, akit a szultáni kézcsók után kaftánokkal ajándékoztak meg. Elnyerte a padisah nagyúri figyelmét, ezért átadták neki a Mohácsnál elhunyt Lajos király koronáját [*krâl Laoş koronasın*], amely nélkül senki sem követi a magyar király parancsát. Feltételezem, hogy a korona ismertetését Kjátib Mehemmed

[436] II. Miksa ténylegesen V. Károly lányát, Máriát vette feleségül: Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. Wien, 1974.[5] 196.

[437] „Üngürûs ve niçe krâlları zikr olan kôrônayi başına geçürmeyince krâl olmazlar imiş hâlâ zikr olan kôrôna talebi içün Ferindûş-i melûn Bâtora Andrâş ve Nadâjdî Tômâş nâm yarar beglerin bir mikdâr asker ile gönderüb." TSMA E 8149. (1550. október).

[438] „sâbıkâ krâl Yânôş İbrahîm pâşâ-i merhûma gösterüb belki pâdişâh hazretleri dahi görmüşlerdür" TSMA E 8149. (1550. október); Az események részleteire lásd: Papp Sándor: Az első Habsburg–oszmán békeszerződés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. 2005. Argumentum Kiadó. 493–518.

Záimtól vehette át, kicsit kiegészítve, s úgy beállítva, hogy ő maguktól a magyaroktól hallotta, hogy a korona háromezer éves. Eredetileg Nagy Sándoré volt, akitől Anúsírván örökölte, s innen jutott a magyarok kezébe. Lajos király halála után a szultáni kincstárba került, s innen kapta vissza 1529-ben Szapolyai János. A történet ilyetén értelmezése mutatja, hogy Pecsevi az események leírását a török krónikákból kompilálta. Ha nem így lenne, akkor tudta volna, hogy a Szent Korona – például – csak rövid ideig, s csak az 1529-es hadjárat alatt volt a szultán birtokában.[439]

A fentiek alapján igen érdekes, hogy a 17. század második felében hazánkban is megfordult török világutazó, Evlija Cselebi olyan adatokat tud a Szent Korona menekítéséről, illetve Perényi Péter török kézre kerüléséről, amelyeket a korábbi oszmán források *nem* említenek. Ugyanakkor az is kiemelendő, hogy a korona történetét – a perzsa mitológiába ágyazva – szintén Nagy Sándorig vezette vissza, miközben a magyarok leszármazását is ebbe a hagyományrendszerbe illesztette be.[440]

A fenti források arra hívják fel a figyelmet, hogy az európai feudális hatalomgyakorlás szimbolikájából a korona használatát az oszmán állam vezető körei a 16. század elejétől kezdve megismerték, s a koronák, különösen a magyar korona szimbolikus jelképének a hozzájuk közelebb álló perzsa mitológia rendszerébe ágyazva adtak számukra is jelentéssel bíró értelmezést.

A szövegek szóhasználata is figyelemre méltó. Az általam átnézett források három esetben használják az európai uralkodók kapcsán a korona szó törökbe is átment magyar eredetű alakját (*kôrôna*): vagy akkor, amikor a német-római császári koronáról[441] vagy a Szent Koronáról, s ami jelen esetben különösen fontos, amikor a Bocskai Istvánnak küldött *török koronáról* van szó.[442] Ezt a szóegyezést nem lehet a véletlennek tulajdonítani. Úgy gondolom,

---

[439] Peçevî, I. 1980. 139.; Nem tartozik a jelen munkámhoz, ezért csak itt, a lábjegyzetek között jelzem, hogy a Szent Koronáról szóló két népszerűsítő munka más források alapján írja le az 1529-es év eseményeit. Ezek azonban egymásnak részben ellentmondanak. (Benda Kálmán – Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Budapest, 1979. Magvető kiadó. 117–120.; Bertényi Iván: A magyar korona története. Budapest, 1980[2]. Kossuth Könyvkiadó. Népszerű történelem. 93–95.) A kérdés tisztázására nem vállalkozok, csak megemlítem, hogy Szerémi György krónikájának hitelességét általában vitatják, de a Szent Korona török kézbe kerülésére vonatkozó részlete pontosan megegyezik a korabeli oszmán források leírásával, s ez – legalábbis ebben a tekintetben – a hitelességét támasztja alá. (Szerémi György: Magyarország romlásáról. (ford.: Juhász László) Budapest, 1961. Magyar Helikon Kiadó, Monumenta Hungarica V. 197–201.); Erre a magállapításra jutottam már a disszertációmban és annak könyv formában megjelent változatásban is. Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 38.

[440] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. 7. Kitap. Hazırlayan: Yücel Dağlı – Seyir Ali Kahraman – Robert Dankoff. İstanbul, 2003. Yapı Kredit Yayınları. 117.

[441] V. Károly német-római császárrá választása kapcsán említi a koronát *kurûne* alakban, amely szintén a magyar korona szóra megy vissza. Kemâl Paşa-zâde: Tevarih-i Âl-i Osman. X. Defter. (szerk.: Severcan, Şerafettin, Doç. Dr.) Ankara, 1983. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 219.; Török történetírók I. 1986. 200.

[442] A korona szó használatának felderítésére megnéztem a Kâmusü l-âlâm oszmán lexikont, a Mehmet Zeki Pakalın-féle értelmező szótárat, (Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. I–III. İstanbul, 1946, 1971,

hogy ez a tény a 16. századi oszmán politikai köröknek, ugyanakkor azonban a Bocskai körül álló kassai politikai elitnek a török vazallus magyar állam helyzetéről kialakult nézetét tükrözi. S ezzel a megállapítással visszatértünk a fejezetet bevezető, Korláth István által május 24-én hazaküldött jelentéshez.

1972.) és a Kâmus-i Türkî egynyelvű oszmán-török szótárat, illetve Jean-Louis Baqué-Grammont könyvét a francia királyok történetének oszmán feldolgozásáról (La première historie de France en Turc Ottoman. Chroniques des padichahs de France 1572. Paris – Montréal, 1997. Varia Turcica XXX.), a *korona* szó fentiektől eltérő használatára nem találtam adatot.

A Bocskai-korona eredete

Bocskai István török koronája kapcsán kimutatható némi bizonytalanság az eredetét illetően (annak ellenére, hogy a sokat emlegetett 1605-ös követjelentés egyértelműen bizánci császári fejéknek tartotta). Alapvetően kétféle értelmezést olvashatunk. Az első szerint a Bocskainak küldött korona eredetileg bizánci császári hatalmi szimbólum volt, amelyet a törökök Konstantinápoly elfoglalása után a kincstárban helyeztek el. A kortársak és a későbbi szakirodalom ennek megfelelően mint a görög császár koronájáról emlékeztek meg. A másik vélekedés szerint a törökök ezt a fejéket újonnan készítették.

Ha a forrásokat megrostáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyarországi kútfők szinte kivétel nélkül a korona régi, legtöbbször *görög* (bizánci) eredetét hangoztatják.[443] Most eltekintek attól, hogy a Thallóczy Lajos – a Bocskai-korona legalaposabb ismertetője – által használt forrásokat mind felsoroljam. Thallóczy a tanulmány megírásakor Szilágyi Dániel (Konstantinápolyban élő magyar emigráns és antikvárius) segítségével megismerte Ibrahim Pecsevi[444] krónikájának azt a részletét, amelyet mind törökül, mind pedig magyarul közölt. Ez alapján arra a következtetésre jutott, hogy a korona eredetét kortárs forrás segítségével sikerült feltárnia: eszerint Bocskai koronája a 17. század elején készült törökországi munka.[445] Thallóczy nem ismerhette az általam sokat használt 1605. májusi követjelentést, amelyből – mint már jeleztem – az derül ki, hogy a nagyvezír eredetileg ténylegesen a kincstárból vetetett ki egy „görög koronát”, amely azonban rossz állapotban volt, egy „szára” eltörött, s megkérdezte: nem jobb-e újat csináltatni, mint a régit rendbe hozatni. A magyar követek a régi mellett nyilatkoztak. Az alább idézendő részlet szerint tehát egyértelmű: egy régi koronát újítottak fel a Portán, s ezt hozták el Bocskainak. Mivel azonban több adat, így elsősorban török források új koronáról szólnak, érdemes a problémát minden irányból körüljárni.

Kézenfekvő lenne, hogy Bocskai István török koronájának eredetét alapvetően Ibrahim Pecsevi ismerte a legjobban. Anyai ágon rokona volt a nagyvezírnek, Lala Mehmednek, s a belső környezetéhez tartozott.[446] A két későbbi nagyhatású történetíró, Kjátib Cselebi és Musztafa Naima szintén a Pecsevitől vett értesüléseiket dolgozták be munkáikba. Pecsevi a Bocskai-felkelés történetére valóban nagyon jól használható munkájában Lala Mehmed szándékát Bocskai királlyá tételére, illetve a megkoronázására kétszer is említette. „A

[443] Thallóczy Lajos: Bocskai István koronája. Budapest, 1884. 4.
[444] A szövegben tévesen Ali Pecseviként említve.
[445] Thallóczy: i. m. 12.
[446] Fodor Pál: Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001. Balassi Kiadó. 212–246.

megboldogult nagyvezír megígérte, hogy őt megkoronázza, egész Magyarország királyává teszi, s egymásnak kölcsönösen szerződésleveleket adtak."[447] Ez a leírás még 1604-re vonatkozott, s valószínűleg a Lala Mehmed által a szultán nevében – fentebb már érintett – kinevező levél (berát) átadásával hozható kapcsolatba. A folytatás azonban már az 1605-ös évre vonatkozik. Ebben arról olvashatunk, hogy a nagyvezír 1605 legelején Nándorfehérvárról Konstantinápolyba ment, és ott I. Ahmed szultánnak beszámolt a fejleményekről, majd pedig egy 3000 arany értékű, drága ékkövekkel díszített koronát készíttetett, amelyet a koronázás idején helyezett Bocskai fejére.[448]

A 17. és 18. századi oszmán krónikák a fentieket átvették, részben azonban módosítottak rajta. Kjátib Cselebi úgy interpretálta az eseményeket, hogy a nagyvezír, amikor az előző évben (1605 eleje) Konstantinápolyba ment, hogy a Bocskaival kötendő béke ügyeit a szultán elé terjessze, egy értékes koronát is magával hozott onnan (Konstantinápolyból), amelyet 3000 arany értékben készítettek el (*bir zî-kiymet korôna ki üç bin altunla musanna u mücevher yapdırub*).[449]

A hadjáratban részt vett kortárs történetíró, a tüzérség írnoka Abdülkádir efendi szintén beszámolt a koronáról és annak átadásáról. A szerző nem volt a diplomáciai kérdésekben túlzottan járatos, azt azonban tudta, hogy Bocskaitól követek jöttek, és egy ünnepélyes koronát (*korenâl-i kisve*) kértek, azonban annak az eredetéről, értékéről nem tett említést.[450]

A fenti adatok alapján meg is állapíthatnánk, hogy a török források szerint tehát egy új korona készült, a magyarok pedig vagy azért beszéltek görög koronáról, mert ezzel a Bocskai Istvánnak átadott uralkodói fejéket még értékesebbnek akarták mutatni, vagy azért, mert a felkelők követei Konstantinápolyban még a régi koronáról tudtak, amelyet azonban bizonyára mégsem tettek rendbe, hanem egy újat készíttetett a nagyvezír. A kérdést Lala Mehmed Bocskainak szóló török nyelvű levele dönti el végérvényesen.

Amikor a fejedelem július elején bejelentette Lala Mehmed nagyvezírnek, hogy Erdélybe kell mennie, a pasa csalódását fejezte ki (*temâm elem çekmişiz*), hiszen nem erre számított, hanem arra, hogy együtt vonulnak a császár hadserege ellen. „Fájdalmat érzünk, különösen azért, mivel a padisah korábban Önnek, barátomnak egy császári koronát [*tâc-i pâdişâhi*] adományozott, amelyet [idegen – P.S.] nyelveken *korona* néven ismernek, mely különösen

[447] Török történetírók III., 1916. 179.; Târih-i Peçevî II., 301.
[448] Török történetírók III., 1916. 179.; Târih-i Peçevî II., 301.
[449] Kâtib Çelebi: Fezleke-i Kâtib Çelebi. I. İstanbul, 1286. 262; Török történetírók III., 358.; Részben eltérő szóhasználattal, de lényegében megegyezően írta le a fentieket Naima is: Na'îmâ Mustafa Efendi: Târih-i Na'îmâ, (Razvatü'l-hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn) (Haz.: İpşirli Mehmet) I. Ankara, 2007. TTKY III Dizi Sayı 33[a]. 297.
[450] Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî) efendi târihi. I. (Haz.: Yilmazer, Ziya, Doç. Dr.) Ankara, 2003. Türk Tarih Kurumu. 433.

díszes és nagyon értékes. Ez a korona hosszú idő óta az előbbi szultánok kincstárában feküdt. Szükségesnek mutatkozott azonban, hogy néhány részletét rendbe hozzák. Én magam, amikor a Portán voltam, nem tudtam befejeztetni, ezért utánam küldték." A nagyvezír a szultántól azt a parancsot kapta, hogy az ajándékokat (érti alatta az uralkodói jelvényeket) és a pénzküldeményt adja át Bocskainak, ezért felszólította, hogy minél előbb találkozzanak. Nyomatékosította továbbá a fejedelem számára, hogy az ország és a birodalom dolgáról, a békéről, illetve a háború további folytatásáról is tárgyalásokat kellene folytatniuk, s arra kérte, hogy ahogy visszajön Erdélyből, azonnal jöjjön hozzá.[451]

Ezek alapján tehát leszögezhető: Bocskai István török koronája eredetileg hosszú időn keresztül a szultáni kincstárban nyugodott, tehát nem lehet 17. századi török munka. A mostani formája szerint zárt koronának tekinthető. Az alsó része egy abroncs, amelynek alsó szegélye harminchat levélből áll. A levélkék tetején és az abroncson körben kettős gyöngysor húzódik. Az abroncs felső szegélyét nyolc liliom, s köztük nyolc levélforma díszíti, amely türkizekkel és ékkövekkel van ellátva. Az első liliomra egy kis keresztet helyeztek, amelynek a közepén egy rubint, a szárakon és az azok közötti sarkokban pedig egy-egy gyöngy található. A korona kupoláját ebbe az alsó abroncsba illesztették bele. A kupola nyolc cikkelyre oszlik, amelyeket 17–17 gyöngy választ el egymástól. A gyöngysorok a kupola tetején egy kis koronához futnak össze, amelynek a közepén egy hatoldalú smaragd emelkedik ki. A kis korona leveleinek a csúcsán szintén gyöngyöket találunk. Thallóczy, aki – mint fentebb jeleztük – új készítésűnek tekintette a Bocskai-koronát, itt ellentmondásba került önmagával, mivel azt írta: „Valószínű, hogy e kis korona helyén hajdan orthodox keresztecske állt."[452]A korona felszínét niello technikával díszítették. Thallóczy leírása szerint az arany lemezekre felvitték a niello-réteget, ebbe vésték bele a levélmintákat, amely a korona egész felületét takarja. A nem vésett felszínt pedig a teljes felületen recésítették.[453] A Bocskainak adományozott korona díszítésmódja felkeltette a török művészettörténészek érdeklődését is, akik – nem tudván azt, hogy egy felújított műtárggyal van dolguk – a szultáni szeráj mellett dolgozó ötvös-ékszerész műhely termékének tekintették. Filiz Çağman egyenesen úgy vélte a hasonló formaelemekkel bíró, datált és beazonosított műtárgyak

[451] „evvelâ seâdetlü pâdişâhımuz hazretlerinden siz dostımuza ihsân buyurılan tâc-i pâdişâhi ki dillerde kôrôna demekle marûfdur envâ-i zinet ve zîverle müzeyyin olan tâc nice zemândan berü ilerügelen pâdişâhlarının hazinelerinden durmağla baz-i yerleri onarlamağa muhtâc olduğından kendimüz âsitâneden iken bitişdürmeyüb ardından gönderilmişdür." ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Zimony, 1014. rebiülevvel 11./1605. 07. 17. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 947.
[452] Thallóczy: i. m. 3.
[453] Thallóczy: i. m. 3.

alapján, hogy a korona készítője a műhely vezetője, Serzergerân Mehmed mester lehetett.[454] Nem vonom kétségbe, hogy az említett mesternek vagy a keze alatt dolgozóknak lehetett köze a korona elkészítéséhez, hiszen annak jelen állapota azt mutatja, hogy az eredeti formájához jócskán hozzányúltak. A legutóbbi bécsi kutatásom alatt 2009 februárjában az őrhelyén, a bécsi kincstár (Schatzkammer) vitrinében hosszú időn át vizsgálgattam a koronát, s úgy tűnt, hogy a jelen állapotában is több komolyabb sérülésnyomot visel. Nem lévén művészettörténész, kísérletet sem teszek a korona fentieknél alaposabb leírására.

A Bocskai-korona alaposabb vizsgálata nélkül több kérdés nyitva marad. A legfontosabb, hogy a szultáni kincstárban hosszú ideig őrzött tárgyat milyen mértékben alakították át 1605-ben. A mostani forma tulajdonképpen a konstantinápolyi bizánci patriarchák kamelaukionjához hasonló. Ebből adódóan felmerülhet a gyanú: Bizonyos-e az, hogy a korona eredetileg is uralkodói jelvény volt? Annak ellenére, hogy a szultáni kincstárban őrizték, lehetett más, ortodox egyházi eredetű ékszer is, amelyet alkalmasnak ítélhettek a korona szerepére. Itt visszatérek az 1605-ös követjelentés azon részletére, miszerint a magyarokat is megkérdezték, milyennek kellene kinézni a koronának. A véleményem az, hogy ők bizonyára olyan tárgyat írhattak le, amely (az igen hiányos tudásuk szerint) a Szent Koronára hasonlított. A tájékozatlanságot azért merem feltételezni, mert Teszelszky Kees vizsgálatai szerint alig létezett 1608-ig olyan képi ábrázolás, amely hitelesnek tekinthető.[455] Ezek közül azok,[456] amelyek 1605-ben közismertek lehettek, egy olyan zárt korona létét feltételezték, ahol az alsó abroncson felfelé bővülő zárt kupola fekszik, melynek a pántjait gyöngyök díszítik.[457] Azt pedig, hogy a pántok között nincs összefüggő felület, aki a koronát nem láthatta, nem is sejthette. A fentiek alapján tehát úgy vélem, hogy a Bocskai István környezetében lévők felszínes ismeretei alapján létezett egy elképzelés arról, hogy milyennek kell lennie az „új" magyar koronának. Ennek külsejében a „régit," a Szent Koronát kellett utánoznia. Úgy vélem, hogy a török méltóságok, különösen a nagyvezír számára mindebből

[454] Çağman, Filiz, Dr.: Serzergerân Mehmet Usta ve Eserleri. Kemal Çığ'a Armağan. İstanbul, 1984. 51–87. Nagyon köszönöm, hogy Gerelyes Ibolya és Pásztor Emese művészettörténészek felhívták a figyelmemet Filiz Çağman tanulmányára. Külön köszönet Pásztor Emesének, aki a tanulmányt a kézirat leadása előtt el is jutatta hozzám.

[455] Teszelszky, Kees: A magyar korona megjelenése a kora újkori képzőművészetben. Művészettörténeti Értesítő, 60 (2010) 1. szám. 2–4.

[456] Mint például a Thúróczy János krónikájában lévő ábrázolás 1488-ből. Teszelszky, Az ismeretlen korona. 39.; Ugyanilyet látunk Pálffy Géza könyvének mellékleteként is a 16. századból. Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. História – MTA Történettudományi Intézete. Térképek és képek. 5. kép.

[457] A korai Szent Korona ábrázolásaira elsősorban a Teszelszky Kees könyvében látható képeket tekintettem át, de használtam a korona kora újkori képzőművészetben betöltött szerepéről készült tanulmányát is: Teszelszky, Kees: A magyar korona megjelenése a kora újkori képzőművészetben. Művészettörténeti Értesítő 60 (2011) 1. szám. 1–10.

egy momentum volt lényeges: a koronának zártnak kell lenni. Ez a vezérfonal segítette a törököket abban, hogy egy, a magyarok leírásához közelítő, „koronának tűnő” tárgyat keressenek. Miután megtalálták a kupolás arany fejéket, amelyről azt tartották, hogy a bizánci császár koronája, elhatározták, hogy ezt újítják fel. Hogy a nagyvezír környezete is osztotta a *görög császári korona* hagyományát, azt Lala Mehmed Bocskaihoz küldött levelének szokatlan szóhasználata is igazolja: a *tâc-i pâdişâhi* kifejezés szó szerint padisahi, szultáni, tehát császári koronát jelent.

A Bocskai-korona későbbi használatára is próbáltam adatokat gyűjteni. A fejedelem címerreprezentációjáról Gyulai Éva jelentetett meg tanulmányt, abban azonban erről nem olvashatunk.[458] Nem is csoda, hiszen általánosan elterjedt az a vélemény, hogy Bocskai a török koronát nem használta soha uralkodói jelvényként. Ettől függetlenül végigtekintettem a magyarországi és erdélyi pénzeken használt koronaábrázolásokat, arra keresve adatot, hogy a Bocskai pecsétnyomóján, pénzein lévő uralkodói címerén több esetben használt kupolás zárt korona nem hasonlít-e mégis a szultán ajándékára.

A magyar pénzverési gyakorlatban a zárt korona ábrázolása nagyon későn jelentkezett. Először II. Ulászló király 1505–1506. évi tallérjain (guldiner) láthatjuk az első példányait, azok is stilizált formát követnek, nem hasonlítanak a Szent Koronára.[459] Elsőként I. Ferdinánd tallérjain ábrázolják a királyt zárt, kupolás koronával, amelyet azonban még szintén nehéz lenne a magyar koronával azonosítani.[460] II. Mátyás az első, aki a Szent Koronát reális alakjában használta mind a saját fejét díszítve, mind pedig a címerábrázoláson. Külön kiemelendő, hogy nemcsak az értékesebb aranyforintokon és ezüsttallérokon, hanem az általánosan fizetésre használt dénárokon is.[461] Az őt követő Habsburg uralkodók közül egyedül II. Ferdinándnál találunk hasonló valóságszerű ábrázolást,[462] utódai azonban visszaléptek a Szent Korona reális képének használatától. Amikor azonban a 18. században visszatértek hozzá, akkor is egy felül erősen szétívelő kupolás formát követtek,[463] amely Révay Péter 1613-as könyvének, a Nádasdy Mauzóleum és Ortelius Redivivus

[458] Gyulai Éva: Bocskai címerreprezentációja. In: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 41–60.

[459] Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó. I. Budapest, 1974[2]. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. XXXIV–XXXV. Nr. 629, 630, 632.; Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei. [Budapest,] 1998. Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat. 99.

[460] Unger: Magyar éremhatározó. I. XL–XLI. Nr. 719, 720, 723, 724, 726.; Soós: i. m. 110.

[461] Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó. II. Budapest, 1976[2]. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. XLIX-LIII. 820, 842, 843, 848, 854, 868, 869.

[462] Unger: Magyar éremhatározó. II. LVII. 911.

[463] Unger: Magyar éremhatározó. II. LXXXVI. 1228., LXXXVII. 1235.

formavilágához állt közel.[464] Mind a Rákóczi-szabadságharc idején, mind pedig 1848/49-ben ennek a gömbölyded formának az alakváltozatait találjuk a magyar pénzeken.[465]

Az erdélyi vereteken Báthory Zsigmond uralkodásáig is tulajdonképpen csak a prágai megállapodás (1595) után kerül a Báthory-címer fölé a zárt, ámde stilizált korona.[466] Bocskai István az 1605-ben vert ezüsttallérján, amelyen Magyarország és Erdély címere közre fogja Bocskai családi címerét, használt stilizált zárt koronát. Úgy vélem, unokaöccse, Zsigmond fejedelem pénzverési gyakorlatát követte.[467] A többi esetben, ahol korona szerepel a pénzen, az mind zárt, bár többször annyira laposra sikeredett, hogy ez nem is feltűnő. Az összes közül kiemelem az egyik 1606-ban vert tallért, amely a koronát viszonylag teljes formában ábrázolja a magyar és erdélyi egyesült címer fölött, melynek a közepén a Bocskai-címer fekszik. Nekem úgy tűnik, hogy itt a fejedelem *török koronájának* a képét akarták megjeleníteni.[468] Ez a címerkép található a Bocskai kolozsvári szülőházának tartott ún. Eppel-házon is.[469] Amennyiben véleményemet a művészettörténészek is osztani fogják, akkor megállapítható, hogy ha nagyon ritkán, de mégis találunk példát arra, hogy a török korona az uralkodói reprezentációban is szerepet kapott.

Maga a fejedelem végrendeletében azt hagyományozta, hogy a fejéket tegyék az „ország tárházába” a szultántól kapott szablyával együtt, s azok maradjanak ott a későbbi erdélyi fejedelmek számára.[470] Bocskai halála után az örökös, Homonnai Drugeth Bálint vette birtokba a szultántól jött uralkodói jelvényeket. Bár már 1607 elején lépések születtek a török korona megszerzésére, Homonnai nem adta át azt Mátyás főhercegnek.[471] Az 1609-es országgyűlésen törvényt hoztak annak érdekében, hogy a nádor személyesen szerezze meg, és adja át a királynak, aki a kincstárában őriztesse. A Bocskai-korona 1610. június 31-én került Sárospatakon a kiskorú Homonnai Drugeth István gyámjának a kezéből Thurzó György

[464] Teszelszky, Kees: Az ismeretlen korona. Pannonhalma, 2009. Bencés Kiadó, Historia pro Futuro. 16, 18, 19, 21. képek.
[465] Unger: Magyar éremhatározó. II. LXXXV.; CVII.
[466] Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó. III. Budapest, 1976[2]. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Erdély V. 64, 71. 72.
[467] Unger: Magyar éremhatározó. III. Erdély VIII. 113 (?).; Soós: i. m. 131.
[468] Unger: Magyar éremhatározó. III. Erdély. IX., 121.; Soós: i. m. 133.
[469] Kovács András: Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században. In: Kolozsvár 1000 éve: A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület. 2001. 42–59.
[470] Az 1606. esztendőben történt Bocskai István magyar- és erdélyországi fejedelemnek testamentomi rendelése. In: Magyar gondolkodók. 17. század. (szerk.: Tarnóc Márton) Budapest, 1979. 15.
[471] 1607. április 19. A királyi biztosok Homonnai elé terjesztett panaszai és feltételei
HKA Ung. Gegenst. Fasc. 50. Conv. 1707. fol. 394–395. Saját kezű aláírások, az aláírók papírfelzetes címeres gyűrűspecsétjével.; Másolat: MTAK Károlyi, Ms. 5169/14. fol. 75–76.; Ráday lt. MOE XIII.

nádorhoz, aki ugyanezen év október 6-án nagy ünnepség keretében adta át Bécsben.[472] Azóta a kincstárban (Schatzkammer) őrzik.

Az a tény, hogy a király ellen felkelt magyar rendek vezetője koronát kért egy olyan állam uralkodójától, amely teljesen más államjogi struktúra alapján működött, másfajta uralkodói reprezentációt képviselt, a maga nemében egyedülállónak mondható. Valószínűleg mind a Bocskai környezetében lévő udvari emberek, mind pedig a szélesebb környezet számára nehezen volt értelmezhető ez a lépés. Magyarországon mindenki tudta, hogy a hódoltsági jobbágy kénytelen-kelletlen együttműködik a fölé rendelt török elöljárókkal és hivatalokkal, és Erdély vazallus jogállása, adófizetési gyakorlata sem volt ismeretlen. A hosszú háború, amelynek a záróakkordját a Bocskai-felkelés jelentette, éppen az oszmán igától való felszabadulás reményével indult.

A fordulat mértékét mutatja, ahogy 1605-ben, még a követség Konstantinápolyba indítása előtt Szerencsen összeültek a magyarországi vármegyék és városok képviselői, és Rudolf császárral és királlyal szemben fejedelmet választottak maguknak. Végigolvasva a Károlyi Árpád által a Magyar országgyűlési emlékekben közzétett okmányokat, számomra egyértelművé vált: Bocskai fejedelemmé választása a Habsburg-házzal való szakítást jelentette. R. Várkonyi Ágnes hasonlóan értékelte a szerencsi gyűlésen történteket, amely a középkori magyar állam részleges visszaállításának kísérlete volt.[473] Oborni Teréz pedig kiemelte, hogy ehhez hasonló közjogi lépés még nem történt, a magyarországi rendek sohasem választottak korábban fejedelmet, s ennek mintáját Erdélyből vették.[474]

A felkelés diplomáciájának későbbi, 1605 második felében bekövetkezett fordulata, illetve az 1606-os év béketárgyalásainak meghatározó súlya nem érthető, ha nem emeljük ki azt, hogy 1605 első felében a magyar politika a végső törésre, a dinasztia és a magyar rendi nemzet közötti döntő összecsapásra készült. A helyzet értékelésekor használt súlyos szavakat a felkelés török politikája indokolja. A követküldés módozata, a szövetség kialakítása, a korona kérése csak ebben a kontextusban értelmezhető.

[472] Thallóczy: i. m. 17.
[473] R. Várkonyi Ágnes: Bocskai István a közép-európai realista. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 13.
[474] Oborni Teréz: Bocskai erdélyi állama. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. 79. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása.

Erdély viszonya a két román vajdasággal

Áttekintve az 1604 decembere és 1605 júliusa között folyó nagymérvű diplomáciai tevékenységet, amelynek nyomai Bocskai levelezéséből kimutathatók, megállapítható, hogy a Kassán, Terebesen, Sárospatakon és Szécsényben írt levelek többsége a törökkel való együttműködésről szól. Az első olyan adat, amely arra utal, hogy Bocskai környezetében felmerült az uralkodóval való *kiegyezés békés* lehetősége is, Bocskai ecsedi Báthory Istvánnak szóló 1605. július 12-én írt leveléből világlik ki egyértelműen: a fejedelem a császártól érkező követség ügyében az ecsedi úr véleményére volt kíváncsi. Erre a dokumentumra, s magára Báthory István válaszára még kitérek később, ezen a helyen csak azért említem, mert úgy tűnik, ekkor, 1605 nyarának közepén a törökkel való együttműködés, illetve a királlyal való megegyezés azonos értékű alternatívát jelentett.[475] Ez pedig a korábbi, oszmán orientációtól elmozdulást jelentett. Az ez előtt keletkezett Bocskai-levelek mindegyike egyértelműen a Habsburgoktól való elszakadás és a Portával való szoros kapcsolat szellemében íródott, a közös fegyveres fellépést készítette elő, illetve Bocskai jó török kapcsolataival kívánt nyomást gyakorolni mind az országon belül és kívül, például Lengyelországban.[476]

Mint ahogy már fentebb utaltam rá, a nagyvezír 1604 novemberében kinevezte Bocskait Magyarország és Erdély fejedelmének, illetve az erdélyi menekültek maguk is kinyilvánították, hogy elismerik őt uruknak, azonban magyar rendi értelemben semmilyen alapja sem volt a hatalom gyakorlására. Természetesen a hajdúk felkelése és az átállt megyei, főúri hadak, illetve a Szúfi Szinán egri pasa vezetésével mellette harcoló magyarországi török csapatok kontingensei elegendő nyomatékot adtak rendeleteinek. A rendi alkotmányosság alapján álló Bocskai és környezete számára szükséges volt, hogy a magyar államiság hagyományos tényezői is megerősítsék pozíciójában. Erdély esetében a helyzet sokkal könnyebbnek mutatkozott, hiszen a szultáni megerősítés, illetve a nagyvezíri fenyegetés[477] arra az esetre, ha nem ismernék el a fejedelmi méltóságát, elegendőnek bizonyult. Már az első, 1604. december 12-én az erdélyi rendeknek írt levélben használta a szokásos erdélyi

[475] Nagy, 1955. 183–186. Nr. 70.
[476] Benda – Bocskai: i. m. 99–106. Nr. 42. Bocskai István Jan Zamoyskinak, Kassa 1605. 01. 19.
[477] Bocskai az erdélyi rendeknek írt levelében jelezte, hogy mellékletben el is küldte nekik a nagyvezír fenyegető levelét (Erdélyi történelmi adatok I. 213–215, EOE V. 360–362, Benda – Bocskai: i. m. 94–97. Nr. 40. Mislye, 1604. 12. 12.), amelynek kiadására lásd: Erdélyi történelmi adatok III. 319–320.; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 146 Konv. B (1604. XII.) fol. 22. Mislye, 1604. 12. 12.

fejedelmi titulust, ugyanakkor fellelhető volt némi fenyegetés is, hiszen a moldvai vajdát és a temesvári pasát a fejedelem segítségül hívhatta arra az esetre, ha Erdély nem térne a hűségére.[478] Ennek a hatása nem maradt el, hiszen 1605. február 21-én Nyárádszeredán a székelyek és az erdélyi vármegyék utólagosan megválasztották fejedelmüknek.[479] Bocskai nem véletlenül utalt arra, hogy komoly katonai támogatásban részesülhet Moldva felől, hiszen a Movilă testvérekkel, a moldvai vajdával, Ieremia Movilăval és Simion Movilăval, a korábbi havasalföldi vajdával már hónapok óta szoros diplomáciai kapcsolatot, véd- és dacszövetséget alakított ki. Simion eddig már kétszer is betöltötte a havasalföldi vajdai hivatalt (1600 októbere és 1601. július 3., illetve 1601 augusztusa és 1602 augusztusa között) lengyel támogatással. Őt a Porta éppen Radu Şerban érdekében tette le a trónról. A szövetség hátterében tehát a Radu Şerban havasalföldi vajdával szembeni közös fellépés szándéka húzódott meg. Feltehető, hogy a kapcsolatot Bocskai István kezdeményezte még 1605 januárjában, amikor a török állammal kialakítandó új viszonyrendszer alapjait megtervezték.[480] A moldvaiak érdeke, hogy ne Habsburg-barát kormányzat legyen Erdélyben, már korábban is kimutatható, amikor Ieremia – ahogy fentebb érintettem – a szultánt arra kérte, hogy a menekült erdélyiek élére nevezze ki fejedelemnek Szilvássy Boldizsárt. Amikor Bocskai Szerencsről 1605. március 25-én válaszlevelet küldött Ieremia vajdának, egy olyan szövetséget emlegetett, amelyet hosszú távra terveztek Moldva, Havasalföld és Erdély között. Bocskai külön kiemelte, hogy a vajda nagyon sokat tett annak érdekében, hogy a székelyek elfogadják őt uruknak. Ezt a lépését a Porta is méltányolta, külön köszönetet mondott érte a moldvai vajdának.[481] Ieremia kérte Bocskaitól, hogy követsége tegyen meg mindent a testvére, Simion havasalföldi trónigénye érdekében. Bocskai válaszleveléből kitűnik, hogy háromszor írt, üzent Konstantinápolyba ez ügyben. Azt a tervet fogalmazta meg, hogy a két Movilă testvér azonnal készüljön Havasalföld ellen, ő maga az erdélyi hadai élére Gyulaffy Lászlót nevezte ki, aki szintén készen állt, hogy Petki János székely generálissal[482] együtt

[478] Benda – Bocskai, 1992, 258.
[479] Az erdélyi támogatóira vonatkozóan lásd: Horn Ildikó: Bocskai István fejedelem erdélyi politikusai. Tudományos Konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 87–104.
[480] Nagy: Iratok Bocskai István ... 138–139. Nr. 40.
[481] Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 103–104. Nr. 18. Arh. St. Bucureşti. Colecția microfilme Turcia, rola 107, c.433; BOA Mühimme defteri Nr. 77. 19. 103. számú parancs. 1013. zilhicce 14./ 1605. május 5.
[482] Tevékenységére lásd: Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142 (2008) 4. szám. 882–885.; Balogh Judit: Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században. Budapest, 2011. L'Harmattan Kiadó – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.

fegyverrel vigyék be Simion Movilăt Radu Şerban helyére.[483] A fentiekről ugyanazon a napon külön tájékoztatta a fejedelem Simiont is,[484] és ígérete szerint azonnal írt a nagyvezírnek, Lala Mehmednek is. A közös katonai fellépést tényként kezelte Bocskai, amely eléggé meglepő akkor, ha tudjuk, hogy Radu Şerbant a szultán környezete és a nagyvezír ekkor nem akarta leváltani.[485] A Porta kezében nem lehettek megdönthetetlen bizonyítékok ellene, illetve a felsőbb körökből valaki vagy valakik nagyon vigyáztak rá. A portai kivárás taktikája olvasható ki az eltérő szemléletű parancsokból. Míg egyértelműen hitet tettek a havasalföldi nép szultán iránti hűsége mellett, és minden ellenük irányuló katonai fellépést eltiltottak,[486] addig a vajda személye iránti bizalmatlanság fennállt. Így a fentiekkel párhuzamosan 1605 áprilisának végén azzal biztatták a két Movilă testvért, hogy ha hűségesen szolgálnak Bocskai mellett, teljesülhet a kérésük.[487] A bizonytalanságot erősítette, hogy Radu Şerban nem teljesítette a szultáni parancsot, és nem indult személyesen Bocskaihoz. Ha meggondoljuk, hogy valószínűleg neki is voltak információi az ellene induló szervezkedésről, akkor érthető is, hogy helyben maradt. Ha kimozdul az országból, a leváltása sokkal könnyebben végrehajtható lett volna. Ugyanakkor ez a lépése tovább növelte vele szemben a bizonytalanságot. A Porta módosított a korábbi terven, és megengedte neki, hogy ne személyesen vezesse a havasalföldi katonákat, hanem egy megfelelő emberre bízza azokat. Ugyanakkor Simion vajdát is további feladatokkal látta el, amelyből kiolvasható volt, hogy ha helytáll, a jutalom nem marad el.[488] Az oszmánok párhuzamos politizálása a vajdával és a trónkövetelővel azért nagyon érdekes, mert egyértelmű: Radu Şerban ténylegesen együttműködött a Habsburg katonai vezetéssel. Legalábbis Giorgio Basta továbbra is a császár hű emberének tekintette, akitől Tokajból még 1605 februárjában is segítséget kért a lázadók ellen.[489] Így Radu Şerbant egyelőre senki sem tudta kimozdítani a pozíciójából, s – mint alább még kitérek rá – Bocskai is kénytelen lesz majd vele szövetséget kötni.

A magyarországi uralmi helyzet megerősítése az erdélyinél sokkal nehezebb és bonyolultabb volt. Ez abból következett, hogy Magyarországon nem létezett olyan állami hagyomány, mint

[483] Benda – Bocskai, Levelek. 120–123. Nr. 51.; Thaly: i. m. 73–75. Nr. 6.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 14v–15v.
[484] Benda – Bocskai, Levelek. 123–124. Nr. 52.; Thaly: i. m. 75–76. Nr. 7.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 15v–16r.
[485] Benda – Bocskai, Levelek. 124–127. Nr. 53.; Thaly: i. m. 69–71. Nr. 4.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 12v–13v.;
[486] BOA MD Nr. 77. 5. 71. parancs. 1013. zilhicce 4./1605. 04. 23.
[487] Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 101–103. Nr. 17. Arhivele Naționale ale României (ANR). Direcția Gen. Buc., Colecția microfilme Turcia, rola 107. c. 426.; Az okmány eredetije a szultáni tanács döntéseinek másolatát tartalmazó 77. mühimme defterben található. A kötetet teljes terjedelmében Voloncs László másoltatta le számomra Isztambulban, amelyet ezennel köszönök. BOA MD Nr. 77. 5. 73. számú parancs.
[488] BOA MD Nr. 77. 14. 91–93. számú parancsok.
[489] Nagy: Iratok Bocskai István ... 139–141. Nr. 45.

Erdélyben, ahol a vajdai/fejedelmi cím és a szultáni megerősítés legitimációs erővel bírt. A szerencsi országgyűlés összehívása, az ottani ünnepélyes fejedelemválasztás, az ott elhangzó beszédek, illetve az onnan szétküldött okmányok, köztük az első propaganda céljából megszülető kiáltványok ennek a rendkívüli államjogi helyzetnek az értelmezésére jöttek létre.

A szerencsi országos gyűlés, Bocskai magyarországi fejedelemségének kezdete

A Bocskai-felkelés egyik jelentősége mindenképpen az, hogy igazságuk demonstrálására a császári fél és a felkelők egyaránt felhasználták a propagandát, a kézzel írt és nyomtatott híreket. Ilyen értelemben a mozgalom és tulajdonképpen az egész tizenöt éves háború a kor legteljesebb nyilvánossága előtt folyt le.[490] Jelen esetben a korábbi török témájú röplapok és hírforrások mellé új szempont is csatlakozott, a császári propagandagépezetnek el kellett fogadtatni, hogy ezután nemcsak a kereszténység ellenségével kell hadakoznia, hanem a törökkel együttműködő magyar felkelőkkel is. Számítani lehetett rá, hogy a vallási motiváció nagy hangsúlyt fog kapni. Rudolf császár körének propagandairataiban olyan módon kellett fogalmazni, hogy a német protestáns rendekben és választófejedelmekben még véletlenül se merüljön fel a magyar hitsorsosaikkal szembeni együttérzés. Ennek lehetséges módja az volt, hogy egyrészt erősen ki kellett domborítani a törökökkel való együttműködést, másrészről pedig hangsúlyozni kellett: Bocskai és környezete nem a vallásért harcol, hanem a hatalomért, illetve ki kellett mutatni, hogy a fejedelem és a felkelők nem az augsburgi vallásbéke szellemének megfelelő felekezethez tartoznak, tehát nem evangélikusok, hanem ariánusok, vagyis szentháromságtagadók. Ugyanakkor fontos eleme a császári propagandának, hogy a lázadás motívumai között elsődleges a németellenesség és a katolikus egyház gyűlölete. Ez a felhang kijelölte Bocskai propagandistáinak is az utat, hogy a fenti vádakat megcáfolják.

Mielőtt a részletekre kitérek, meg kell jegyezni, hogy Bocskai felkelésének ezt a nyugati kapcsolatrendszerét, legalábbis az érdeklődést iránta sokáig nem ismerte a történetírásunk. Egyedül az Oszmán Birodalmat tartotta számon mint külföldi kapcsolatot.[491] (Azonban a Portával fennálló viszonyrendszerrel sem foglalkozott érdemben senki.) Makkai László hívta fel először a figyelmet, hogy a felkelők a német rendek és választófejedelmek mellett más irányba is terjesztették ideológiájukat. Elsősorban Lengyelországot emelte ki. Ugyanakkor

[490] Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612). Wien, 1981. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 26–35.; G. Etényi Nóra: Relígió és rebellió. A Bocskai-szabadságharc a korabeli publicisztikában. Studia Caroliensia. 7 (2006) 1. szám. 61–72.; Legutóbb G. Etényi Nóra nagyon alapos tanulmányában tekintette át az európai nyomtatványok hatását a nemzetközi közvélemény alakítására. Mindezekből látszik, hogy a kora újkorban egyik politikai tényező sem kerülhette meg, hogy a fellépését, mozgató rugóit a nyilvánosság elé ne tárja. Így érthető az, hogy Bocskai környezetében is felmerült a nemzetközi nyilvánosság felé fordulás. G. Etényi, Nóra: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban. Aetas 27 (2012) 4. szám. 122–143.

[491] Makkai László: Bocskai és európai kortársai. Történelmi Szemle 17 (1974) 483.; Bocatius utazóládájában lefoglalt iratok, könyvek, személyes holmik jegyzéke alapján is látszik a mozgalom európai beágyazottsága: Teszelszky, Kees: Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt. In: Porté és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. (szerk.: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó). Budapest, 2008. L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület. 127–146.

nagyon fontos megállapítást tett azzal, hogy a „szerencsi kiáltványnak," avagy a Querelae Hungariae néven ismert röpiratnak, amelyet a Magyar országgyűlési emlékekben Károlyi Árpád adott ki,[492] nemcsak a levéltárban porosodó egyetlen példánya létezik, hanem ismert ennek egy francia és egy angol fordítása is.[493] Makkai feltétlen érdeme, hogy mind a lengyel kapcsolatot, mind pedig az angol és a francia nyelvű kiáltvány létét a köztudatba hozta, annak ellenére, hogy az újabb kutatás kimutatta: a szerencsi kiáltvány és a francia–angol szövegek *nem* azonosak. Erre a megállapításra Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton jutott, akik nagyon intenzíven foglalkoznak a szöveg eredetével és példányaival, amelyeket kiadásra készítenek elő.[494] Kutatásaik eredményeképpen Wroczlawban nemrégiben előkerült több példányban a francia és angol nyelvű okmányok eredeti latin szövege is.[495] Ugyanakkor Kruppa Tamás egy újabb szövegvariánst talált olasz fordításban a Borghese levéltárban.[496] Ha ezekhez hozzávesszük az alábbiakban még részletesebben érintett, Nyakas Miklós által közölt német nyelvű nyomtatványt,[497] akkor első látásra igen komoly propagandaküzdelem nyomaira bukkanunk. Ezen az úton haladva mutatta be legutóbb Szabó András Péter az ellenállás tanának régebbi és újabb megközelítéseit. Hosszasan elemezte a legfontosabb magyar propagandairat szövegét, vizsgálta a korabeli forrásokban a felkelés ideológiájának kálvini gyökereit.[498] Mint az alábbiakban látható lesz, a felkelés ideológiai-propaganda síkon elért eredményeit némiképpen visszafogottabban értékelem.

---

[492] Károlyi Árpád (szerk.): Magyar országgyűlési emlékek. XI. Budapest, 1899. 169–184.; Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 295–308.; Újabb példányára lásd: MOL I 7 Kollár Ádám Ferenc gyűjteménye. 123–137. Nr. 23. (Jelzetét az alábbi munkából vettem, a példányt nem használtam: Szelestey, N. László: Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa. Budapest, 1984. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadása. 165.)

[493] Makkai: Bocskai és európai … 487.

[494] Teszelszky: Az ismeretlen … 140–141.; Teszelszky Kees – Zászkaliczky Márton: A Bocskai-felkelés nemzetközi propaganda-iratainak háttere. (Egy szövegkiadás előkészületei.) Előadás. 2011. 10. 26.; Teszelszky, Kees – Zászkaliczky Márton: „Többet lehetnék hasznára, mint néhány ezer katona." Hír, információ és politikai üzenetek a Bocskai-felkelés kapcsán az európai információhálózatokban (1604–1606). Kézirat.; Ennek a munkának a kiegészített és nyomtatott változata nyomtatásban is megjelent: Teszelszky, Kees – Zászkaliczky, Márton: A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok (Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606). Aetas 27 (2012) 4. szám. 49–121. Külön ki szeretném emelni, hogy Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton nagyon sok segítséget nyújtott ezen fejezet megírása során, megosztották velem készülő cikkeiket és forrásaikat is.

[495] Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 100.

[496] Kruppa Tamás: Mentség a rendi jogok és a vallás védelmében. Bocskai István ismeretlen levele Európa protestáns fejedelmeihez. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Ötvös Péter Festschrift. 29 (2006) 150–157.

[497] Nyakas Miklós: Az ismeretlen szerencsi kiáltvány. Hasonmás kiadás. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VII.; a dokumentum egy másik példányára lásd: Copey eines Sendtschreibens/ welches Stephan Botschkay/ [et]c. An einen Hungarischen Herrn/ seinen Blutsverwandten/ Von jetzigem zustand und Kriegswesen in Hungarn/ gethan: Auß seiner Sprach in die Hochteutsche ubergesetzt (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Exemplar mit der Signatur: 160.16 Quod. (18) VD17 23:233949C.

[498] Szabó, András Péter: Inhalt und Bedeutung der Widerstandslehre im Bocskai-Aufstand. In: Fata, Márta – Schindling, Anton (Hrsg.): Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Münster, 2010. Aschendorf Verlag. 317–340.

A felkelés melletti érvrendszer összeállítóinak számára az jelentette az egyik legnagyobb problémát, hogy a Habsburg-ellenes mozgalmat sikeresen egyedül a törökök segítségével lehetett befejezni, miközben azok Európában még mindig „ősellenségnek" (Erbfeind) számítottak.[499] Ezt az irányváltást úgy kellett elfogadhatóvá tenni mind az országon belül, mind kívül, hogy a korábbi magyar imázs, amely bennünket a nyugati kereszténység védőbástyájának tartott, ne sérüljön.[500]

A Portára menő levelek stílusa és tartalma egyértelműsítette a függést, azonban ezek nem a nyilvánosságnak szóltak. „Holott csak ez ideig is oly hűséges szolgálatommal mutattam én azt meg hatalmas császárnak, és annyit vétettem az ő hatalmassága ellenségének, az német királnak, sok várainak elvételével, hogy nem gondolkodhatom az felöl, hogy sem az hatalmas császár, sem nagyságod különben ítélhessen az igaz és tökéletes hűségem felöl; …" – írta Bocskai a nagyvezírnek.[501] Ugyanezt a szultán iránti köteles hűségét fejezte ki Murád pasának is, aki Lala Mehmed visszatértéig Nándorfehérváron a török hadak parancsnoka volt.[502] Az első, Ahmed szultánnak írt levélben több helyen is szerepel, hogy a neki adott katonai és pénzbeli segítséget nagyon hasznosan fogja felhasználni, többet fog tenni a szultán jó szerencséjéért, mint bárki is az elmúlt tizenhárom esztendőben. A megfogalmazás török szóvirágai mögött valós tartalmat és nem üres frázisokat kell keresnünk: „sőt, szüntelen legyek emlékezetiben, mert az tehatalmasságod ellenségei ellen éjjel-nappal strázsául és pajzsul állok, sőt ha az tehatalmasságod kegyelmessigében meg nem fogyatkozom, nemzetem javáért és az tehatalmasságodnak ígért hűségemért vérem hullatását is nem szánom; …"[503] (A jelen idézetben megfogalmazott *pajzs* már közel áll a kereszténység védőbástyájának szimbólumához.)

A fenti – és hosszasan tovább bővíthető – idézetek sorára könnyen adható olyan válasz, hogy ezeknek a stílusa s tartalma nem mérvadó, hiszen Bocskai az oszmán vezető méltóságokkal szemben más formát nem használhatott volna. Ezzel szemben Bocskai István szerencsi gyűlésen elhangzott előterjesztése, amely „belső használatra" keletkezett, ugyanebben a

[499] Imre Mihály: „Magyarország panasza." A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen, 1995. Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 5. 160–161, 190–199.

[500] Varga, Benedek: Political Humanism and the Corporate Theory of State: Nation, Patria and Virtue in Hungarian Political thought of the Sixteenth Century. In: Trencsényi, Balázs – Zászkaliczky, Márton (ed.) Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe. Leiden – Boston, 2010. Brill. 304-314.

[501] Benda – Bocskai: i. m. 123. Nr. 53.; Thaly: i. m. 69–71. Nr. 4.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 12v–13v. Szerencs, 1605. 03. 25. Bocskai István Lala Mehmed pasának.

[502] Benda – Bocskai: i. m. 130. Nr. 55.; Thaly: i. m. 76–78. Nr. 8.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 16r–17r.; Szerencs, 1605. 03. 27. Bocskai István Murád pasának.

[503] Benda – Bocskai: i. m. 151–152. Nr. 61.; Thaly: i. m. 90–94. Nr. 15.; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. fol. 22r–23v.; Szerencs, 1605. 04. 08. Bocskai István I. Ahmed szultánnak.

stílusban jött létre. Ennek a harmadik pontjában a következők hangoztak el a magyar rendek előtt: „Mert bizonyosan tudjuk mind az győzhetetlen török császár, *az én kegyelmes uram* [saját kiemelésem P. S.] írásából, azonképpen az fővezér és több basák leveléből, hogy ő hatalmasságának segítségül mellénk rendelt hadai egynehány nap alatt bizonyosan felérkeznek, kinek egy része immár jelen vagyon. Azonképpen az felséges Gazy Ghiray Tachtamis szultánnak, tatár császárnak fia szép nagy haddal Szolnoknál vagyon, kik várják, hogy szolgáltassunk velek."[504] Azt hiszem, hogy ez a részlet a török szövetség nyílt vállalásának igazolására elégséges bizonyíték. Ezt a megállapítást annak ellenére is kiemelendőnek tartom, hogy a gyűlés egyéb okmányaiban Bocskai István fejedelemmé választásakor, annak protokolláris szövegeiben a szultánra, az Oszmán Birodalom alá került Magyarország helyzetére semmilyen utalás sincs. Ezen természetesen nem is csodálkozhatunk, hiszen a politikai-katonai szükségszerűség vállalása nem jelentett egyben teljes odaadást. Az évszázados magyar ellenállás az oszmán uralommal szemben nagyon mélyen gyökerezett, így az aktuális török szövetség vállalása Bocskai környezetében sokaknak valódi belső konfliktust okozott. S ha ennek a politikának az elfogadása a Bocskai környezetében lévők számára nehéznek mutatkozott, akkor megérthetjük, hogy a mozgalom európai-protestáns elismertetése milyen nehézségekkel járt.

Kruppa Tamás legújabb kutatásai azt mutatják, hogy egy Belgiojoso generálist sértő szöveg már 1605-ben megjelent Gotthardus Arthusius Dantiscanus szerkesztésében a Mercurius Gallobelgicus című kiadványban.[505] A szöveg a kassai eseményeket említette meg, s hibásnak tekintette a főkapitányt. A gróf elkeseredésében arra készült, hogy tételesen megcáfolja a vádakat. (Ezt tulajdonképpen meg is tette, hiszen a II. Rudolf császárnak írt jelentésében a felelősség alól tehetségesen kihúzta magát.)[506] Belgiojoso egyik ismerőse, Bernardino Magni, aki szemtanúként a kérdéses időben Kassán tartózkodott, szintén elhatározta, hogy cáfolatot ír. Érveit öt pontban kívánta összefoglalni, amelyek között az első arról szólt, hogy Bocskai már korábban is ellensége volt a császárnak, hiszen Báthory Zsigmond segítségére volt, amikor az Sziléziából engedély nélkül visszatért, és elfoglalta Erdélyt. (Ez az adat, ha nem is pontos, de részben igaz. Hopp Lajos jegyezte meg Szamosközy alapján, hogy Báthory Zsigmond rávette Bocskait és Naprágit, hogy utazzanak titokban Lengyelországba, és hívják

[504] MOE XI., 149. A szerencsi gyűlés propozíciója.
[505] Kruppa Tamás: Lipsius, Belgioioso és a Bocskai felkelés. Kruppa, 2012. Magyar Könyvszemle 128 (2012) 4. szám. 480–485.; Mercurius Gallobelgicus succenturiatus, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Ungaria, Transylvania, vicinisque locis ... historica narratio continuata VI/1, 2, 3. Francfurti, 1605.
[506] Benda – Kenéz: i.m. 155–180.

haza Báthory Andrást.[507]) A magyarokat és az erdélyieket a császár elleni közönséges lázadónak akarta bemutatni. A kassai templom ügyét pedig megfordította, a lutheránus bitorlóktól vette vissza Belgiojoso a templomot. A hajdúk lázadását is vezetőik, Némethi Balázs és Lippai Balázs alattomosságának tekintette, akik rendesen kaptak zsoldot, nem volt okuk a felkelésre. Kassa elvesztését illetően is védelmébe vette a főkapitányt, aki előtt bezárták a lázadók a kapukat.[508] A Bernardino Magni által tervezett válaszlevél tételesen cáfolta nemcsak a Mercurius Gallobelgicusban megjelent vádakat, hiszen abban az események lehetőség szerinti kronologikus elbeszélését találjuk, mégpedig meglehetősen jó információk alapján, s Belgiojosóra vonatkozó megjegyzések pedig csak elszórtan bukkannak fel a kötet lapjain.[509]

A császári propaganda talán legnagyobb hatású kiadványa 1605. január 15-én keletkezett. A röplap tartalma és felépítése, a benne megfogalmazott vádak minden szempontból kielégítették a prágai kívánalmakat, hiszen a fentebb összegzett összes propagandacélnak megfeleltek. A dokumentumot a Bocskai-felkelés kitörése kapcsán forrásként használtam, s megállapítottam róla, hogy a szöveg első fele Belgiojoso gróf II. Rudolf császárnak tett jelentésének kivonatolt szövegével egyezik meg. Hatása azért lehetett olyan jelentős, mert elfogultsága ellenére a híreinek túlnyomó része hiteles volt, s a tartalmával szemben szinte nem is merülhetett fel sok kétség.[510] II. Rudolf császár környezete a magyarok felkelésének legelején felismerte, hogy Bocskai mozgalmát milyen vádakkal lehet lejáratni a Német-római Birodalom választói és rendjei előtt. A Marczali-féle regeszták szűkös adatai is elégségesek a fontosabb tendenciák rögzítéséhez.[511] A császár 1605 januárjában II. Keresztély szász választóhoz követet küldött, akinek az instrukciója kiemelte a legfontosabb vádakat,

[507] Hopp Lajos: Az „antemurale” és a „bona vicinitas” elve Báthory halála után. Irodalomtörténeti Közlemények 87 (1983) 1–3 szám. 143.; Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 89–90.

[508] Kruppa: Lipsius, Belgioioso … 480–485.

[509] Mercurius Gallobelgicus IV/1, 1605. 41, 119.; A forrás hitelességére több érdekes adatot találtam, melyek közül egyet kiemelek: Az 1604-es béketárgyalás idején a tárgyalt szövegben azt olvashatjuk, hogy 1604. október 23-án a szerdárpasa (vagyis a fő hadparancsnok) levelet írt törökül Adolf von Althannak, hogy a béketárgyalásokra biztassa. A bécsi levéltári anyagból tudom, hogy Murád pasa, Ali budai pasa és Habil efendi budai kádi október 21-én tényleg írt levelet Giorgio Bastának a tárgyalások folytatásáról. Mercurius Gallobelgicus IV/1. 1605. 113.; ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kart. 88. Konv. 3. (1604 Sept.–Dez. und s.d.) fol. 109–118. Murád pasa, Ali pasa, Habil efendi Bastának (német ford.) vö. fol. 81, 83.

[510] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben Römischer Key. Majest. Unterm Dato den 15. Januar. Instehenden 1605. Jahrs / an einen Fürsten des Reichs geschrieben: Darinnen Außführlicher Bericht / des jetzt gantz gefährlichen Kriegßwesen in Ungern / Auch was von An, 1603. biß hieher wider den Türcken gehandelt / So wohl auch der schädlichen Faction und vilerlei Empörungen / so sich in Siebenbürgen durch getrieb etlicher FeldObersten mit dem Anhange viler meineydigen Heyducken angesponnen / Und wie ihr böser Intent und Vorhabens endlich an Tag kommen … Im MDCV. Jahr. Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (vd 17.de) (a továbbiakban VD) 14:078623H. 2011 digitalisiert von: SLUB Dresden. Exemplar mit der Signatur: Hist.Hung. 438,32.

[511] Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 118–119. 277. lábjegyzet. A szerzőpáros remek kutatómunkája eredményeképpen Drezdában megtalálta azt a levelezést, amelyet Marczali regesztákban kiadott.

amelyeket aztán a nyomtatott propagandairatok is átvettek A törökkel fenyegetve foglalta el az országot, olyan szabadosságot ígért, amely egyetlen kormányzat számára sem valósítható meg, és az alattvalóknak káros is, és azt, hogy Bocskai maga ariánus, vagyis szentháromság-tagadó. Semmilyen más felekezetet nem tűr, még az ágostai felekezeten lévő papokat is leöldöste. Mindezek alapján kérte a választót, hogy küldjön számára 7–8 ezer fős katonai segítséget.[512] Összevetve a császárnak a választófejedelmek udvarába elküldött levele tartalmát az 1605. január 15-re dátumozott, s egy fiktív német választónak címzett röplappal, megállapítható, hogy minden egyes vád mindkét szövegben fellelhető. Sőt a feldolgozás során arra a következtetésre jutottam, hogy a német propaganda vádpontjai, egészen pontosan a *Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben* pontos támpontot jelentett 1605 folyamán a magyaroknak arra, hogy melyek azok a vádak, amelyeket feltétlenül cáfolni kell a külföld nyilvánossága előtt.[513] Sőt még azt is megkockáztatom, hogy a német szöveg magának a magyar proklamációnak is valamelyest a mintájává vált, hiszen a szövegben két helyen is olvashatjuk azt a tipikusan a magyar nemzeti ideológiához kötött képet, hogy a német nemzet már száz év óta védőbástya a török előrenyomulással szemben (*die löbliche Deutsche Nation … / als der Vormawer vnseres geliebten Vaterlandes / gegen dem Türcken nun 100. Jahr so viel vnzehlich edles Blut vnd Guth dargestrecket*).[514]

Mint a további németországi regesztákból látható, a császár vádjai nem voltak hatástalanok. A szász és a brandenburgi választók sohasem mondtak le arról, hogy a vallás szabad gyakorlatának igényét kifejezzék a császári kormányzat előtt is, ezt azonban csak az evangélikusokra értelmezték. A Habsburg-fél folyamatosan újabb hitelrontó adatokat tett nyilvánossá. Amikor kiderült, hogy a mozgalom kezdetén Bethlen Gábornak mekkora jelentősége volt a török kapcsolatok kialakításában és a Bocskaival való kapcsolattartásban, Mátyás főherceg a szász választónak erről is beszámolt. Ugyanakkor egy visszatérő elem, a magyarok németgyűlölete is fontos meggyőző erővel hatott a birodalom protestáns rendjeire.[515] Míg Frigyes pfalzi választófejedelem és Móric hesseni gróf kitartóan a magyarok

[512] Marczali: i. m. 915.
[513] Bocatius: i. m. 18.
[514] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, 1605. 10.; A török háborúk és a fenyegetés eddig talán fel sem mért politikai és kulturális hatást fejtett ki Európára. Az olyan kutatások, amelyek a magyar nemzeti ideológia fejlődését nem magában vizsgálják, hanem párhuzamba állítják más nemzetekkel, a saját nemzettudatunk jobb megértéséhez is hozzájárulnak. Ilyen kiindulópont a „védőbástya” toposz.
[515] Marczali, 1978. 917. Bécs, 1605. 03. 13.; Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, 1605. 11. oldalon Bocskay ariánus, szentháromság-tagadó volta, a 11. oldalon az evangélikus prédikátorok szenvedése, ugyanott a német katonák fogságba került feleségeinek és gyermekeinek kínzása és legyilkolása, a 13–14. oldalon a törökkel létrehozandó béke lehetetlen volta, a 15. oldalon az 1605-ös évben folyó háború sorsdöntő jelentősége, amelynek végcélja Bécs elfoglalásának terve (16. oldal).

ügye mellett maradt, a levelezésből látszik, hogy a szász választó a prágai körökkel értett egyet.[516]

Volt azonban más hangvételű német nyelvterületen terjesztett hírforrás is, amelyről talán nem lehetetlen azt feltételezni, hogy ha nem is a felkelők környezetéből, de talán a kassai templom elfoglalásakor a császári uralmat megszenvedők irányából vette az adatait, és így az ő szemléletük jön át a szövegen. Marczali Henrik németországi regesztagyűjteményében részletesen közölte az 1605. április 12-re datált német nyomtatványt, amely alaposan kitért a Bocskai-felkelést közvetlenül megelőző eseményekre, s pontokba foglalva tárgyalta azokat az okokat, amelyek a fegyveres mozgalomhoz vezettek. Ezt a szöveget G. Etényi Nóra azonosította az Apponyi katalógus alapján (App. H. 1975.).[517] Úgy tűnik, sokáig elkerülte a szakemberek figyelmét, hogy a német szövegnek a latin változata már régen megjelent Szamosközy István történeti emlékei között.[518] Ez a dokumentum azonos lehetett azzal, amelynek Bocskai a megérkezésekor olyannyira megörült, hiszen a felkelés ódiumát nem rá, hanem a császári hadvezetésre hárítja a szöveg.[519]

Bár nem teljesen eldönthető, hogy melyik fél vette fel a nyilvánosság erejével is a küzdelmet a másik féllel, mégis arra gondolok, hogy az első lépést Bocskai környezete kezdeményezte. Pálffy Kata Illésházy Istvánnak 1605. április 23-án Prágából írt levelet, amelyből kiderül, hogy Bocskai a Német-római Birodalom fejedelmeinek írt levelet, amelyet a válaszlevelekkel együtt akkorra vittek be az udvarhoz. „Bocskay levele azt tartja, hogy ő az hütnek és magyarországi szabadságának megtartásáért miveli, az mit mivel; az herczegek kedig olyan választot adtak neki, és intik és kérik is, hogy az császárral megbékéljék, és az hadát is leszállítsa, és az császár között és ő közte ő magok fogják közben járni az herczegök, és jó módon el fognak minden dolgot végezni, mert ők semmi segétséget nem akarnak ő neki adni, az kivel körösztény vérnek kellene omlani. Itt az emberek azt tartják, hogy igen eszesen

[516] Marczali: i. m. 918–919.

[517] Warhafftige Newe Zeitung/ Wie und was massen sich des Sigissmundi Bathori Mutterbruder Steffan Botschkai genandt/ gegen unserm Christlichen Keyser/ sampt den Deutschen Kriegsvolck/ Trewlos und Meineydig verhalten/ dem Türcken gehuldet unnd sich ihm untergeben: Erstlich gedruckt zu Prag/ bey Nickel Strauß/ Im Jahre 1605. (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (VD17 1:650954Y); Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Exemplar der HAAB Weimar: O 9 : 605 (30); (VD17 32:634415P); Marczali Henrik, Dr.: Regesták a külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 26 (1878) 923–924.; G. Etényi Nóra: Relígió és rebellió. A Bocskai-szabadságharc a korabeli publicisztikában. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 65. 19. lábjegyzet. (A fejezet írásakor a Google Bookson egy címében kissé eltérő, 20 oldalas 1605-ben kiadott példányt jeleznek, amelynek azonban nem adják meg az elérhetőségét.)

[518] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 233–239. Joannis Jacobi comitis Belgioiosi generalis Cassoviensis crimina, ex quibus seditio Bochkaiana in Ungaria exarsit. 1604. (Szamosközy jegyzete mellette: Trancsripta ad verbum.); Magyar fordítását lásd: Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. 81–85. Művelt Nép Könyvkiadó.; Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés …106.

[519] Bocatius: i. m. 22–23.; Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 106. és a 106. oldal 197. lábjegyzet.

csölöködett Bocskay, hogy írt volt az herczegöknek."[520] Ebből az idézetből kiderül, hogy 1604/1605 fordulóján Bocskai környezetéből legalább egy tájékoztató levél eljutott a német területre.

Az általam ismert első adat arra, hogy Bocskai ismertetni kívánta az európai keresztény közvéleménnyel a felkelés okait, Bocatius későbbi visszaemlékezéséből ismert, aki szerint 1604 végén, a kassai részgyűlés idején felkérték eperjesi Melczer Jánost, Rimay Jánost és őt, hogy állítsanak össze külön-külön olyan proklamációt, amelyben a külföld számára tárják fel a felkelés okait.[521] Mivel a hadi helyzet rosszabbra fordult, lemondtak mind a külföldi követségekről, mind pedig a levelek elküldéséről. Ha azonban a fenti idézetre gondolunk, mégsem lehetetlen, hogy elkészült a kérdéses okmány.

Az eddig ismert példányok összevetése alapján úgy vélem, hogy a felkelés okait magyarázó dokumentumok közül az első az, amelyet Kruppa Tamás talált meg a Borghese levéltárban.[522] A fontos okmány közlője úgy vélte, hogy a törökkel való szövetség (inkább fegyverszünet, hiszen a törökkel kötött megállapodást *treguá*nak nevezi) csak az 1605. novemberi rákosi találkozó után jöhetett létre. Ez az érvelés azért nem állja meg a helyét, mert például a *Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben*, s valószínűleg erre épülve a *Mercurius Gallobelgicus* már Bocskai 1604. őszi szultáni elismerését is a törökökkel kötött békével azonosította.[523] Így Kruppa Tamás vélekedésével szemben úgy gondolom, a tárgyalt szöveg jóval korábban keletkezett. A Bocskai nevében szerkesztett „scusa" szerzői úgy vélték, a törökkel való viszonyuk még nem véglegesen rendezett. Ez igaz is volt, hiszen a békeszerződés megkötésére a követség csak 1605 kora tavaszán indult a Portára. A magyar rendek szabad erdélyi fejedelemválasztását engedélyező ahdnáme és Bocskai 1604. novemberi, a szultán nevében az erdélyi fejedelemségbe és magyar királyságba történő beiktatása elegendő alapot adott a szöveg összeállítóinak arra, hogy a törökkel fennálló viszonyukat már 1604 végén is fegyverszünetként értékeljék. A szöveg egyetlen támpontot sem kínál, amely alapján az eredetét későbbre tehetnénk, mint 1604. Sőt, a „scusa" megfogalmazása szerint 32 év óta élnek a magyarok Rudolf császár uralma alatt, amely időpont csak 1604-től visszaszámolva adja meg a helyes 1572-es évet, amikor is

[520] Ipolyi Arnold: Alsósztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Budapest, 1887. 134. Prága, 1605. 04. 23. Pálffy Kata Illésházy Istvánnak.
[521] Bocatius János: Öt év börtönben. (szerk.: Csonka Ferenc – Mollay Károly) Budapest, 1985. 11–12. Európa Könyvkiadó.
[522] Lásd. a 496. lábjegyzetet.
[523] Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, 1605. 10; Mercurius Gallobelgicus IV/1., 1605. 137.

megválasztották és megkoronázták az uralkodót.[524] A dokumentum jezsuitaellenes megnyilvánulásokat tartalmaz, s fontos szerepet kapott benne az evangélikusok üldözése, amelyet különösen Belgiojoso gróf kassai ténykedésével magyarázott. Kiemelte, hogy amikor a kassaiak követeket küldtek Prágába, kérelmezve a templom visszaadását, azt a régi törvények szerint utasították el. A szöveg éle elsősorban Belgiojoso tettei ellen irányul, nem átkozza a császárt. A felkelés jogosságának alátámasztására két bibliai példa mellett János Frigyes szász választót, a Schmalkaldeni Szövetség egyik vezetőjét említi, aki fellázadt V. Károly császár ellen.[525] Nincs benne szó a későbbi szövegekben alaposabban kidolgozott rendi sérelmekről, a főurak elleni perekről s magáról a háborús eseményekről sem. Mindezek alapján úgy vélem, hogy ez a szöveg az eddig ismert első példánya a felkelés okait magyarázó dokumentumoknak. Bár erre nincs semmilyen adatom, mégsem tűnik lehetetlennek, hogy fő vonalaiban Bocskainak a német rendeknek küldött magyarázatát tükrözi vissza.

A folytatásban a szerencsi országos gyűlésen keletkezett okmányokat tárgyalom. Ezen a fórumon már kimutatható az a törekvés, hogy a felkelés jogos voltát nagyobb nyilvánosság elé tárják. Ennek Szerencsen 1605 áprilisában egyrészt aktuálpolitikai okai voltak, megindult a dunántúli hadjárat. Az ottani mérvadó körök, vezető arisztokraták és városok előtt igazolni kellett a felkelés céljait, ugyanakkor érdekközösségre hivatkozva (*egy nemzetek lévén*) átállásra kellett bírni az ottani rendeket. A másik kényszerítő tényező a lengyel királyi udvarba induló magyar követség iratanyagának összeállítása volt, amely során át kellett gondolni azt, hogy miképpen lehet a lengyel rendekkel elfogadtatni a magyarországi felkelés jogszerűségét. A lengyelországi misszió eredményessége vagy eredménytelensége súlyos politikai és katonai következményekkel járhatott. Siker esetén a hagyományos lengyel–magyar jó viszony mellett semlegességet lehetett biztosítani, míg a kudarc következtében megnőtt volna a lengyelek fegyveres beavatkozásának a kockázata II. Rudolf császár mellett.

A szerencsi országos gyűlésen keletkezett proklamációkat először érdemben Makkai László vizsgálta, s úgy vélte, hogy az ún. „szerencsi kiáltványnak” francia, angol és latin nyelvű változatai is keletkeztek, melyeknek apróbb eltérésekkel azonos a szövege. A kérdéses példányokat Teszelszky Kees vetette egybe a 2009-ben megjelent alapműnek számító kötetében, és a magyar rendi-nemzeti eszme változásának egyik alapdokumentumaként értelmezte őket. Első megállapítása a négy „szerencsi kiáltvány” egymáshoz való viszonyáról szólt. Véleménye szerint a német nyelvű, illetve a dunántúli és a Sopron megyei nemességnek

[524] Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 97. oldal. Örömömre szolgált, hogy az okmány keletkezésére vonatkozó megállapításaimat elfogadták, sőt újabb adatokkal erősítették meg a feltételezésemet.
[525] Kruppa, 2006. 152.

szóló példány a Magyar országgyűlési emlékekben megjelent teljes „szerencsi kiáltvány” szövegének rövidített változata.[526] Nyakas Miklós, a német nyelvű példány kiadója ezzel szemben azt állítja, hogy az általa feltárt szövegnek nincs köze a Magyar országgyűlési emlékekben megjelent latin nyelvű manifesztumhoz.[527] Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton jelentős különbséget feltételez a tárgyalt példányok között. Az alábiakban én is ebből a kiindulópontból közelítem meg a kérdést.

A „szerencsi kiáltványok” történetének és egymáshoz való viszonyának a problematikája fontos része a magyar rendi-nemzeti ideológia kialakulásának.[528] Érthető tehát, hogy különösen a latin *Querelae* szöveggel régóta és alaposan foglalkozik a történetírás. Ennek ellenére nem tűnik érdektelennek, hogy a szakirodalmi megállapításokat és a szövegeket újra megvizsgáljuk. Először az *egyértelműen* Szerencsen keletkezett, illetve az akkoriban datált példányokkal kezdjük a vizsgálódásunkat, mivel a szakirodalomban „szerencsinek” nevezett iraton nincs semmi támpont, hogy az ténylegesen ott keletkezett volna.

Eddigi ismereteink szerint a Szerencsen 1604. április 2-án keletkezett kiáltványok (vagy inkább proklamációk, még pontosabban: átállásra, a Bocskai hadával való együttműködésre felszólító levelek) kivétel nélkül a nyugat-magyarországi rendeknek szóltak, illetve Bocskai István egyik, talán fiktív, esetleg valóságos dunántúli rokonának (Hagymássy Kristófnak?),[529] melyet német fordításban ki is nyomtattak. Meg kell jegyezni, hogy a német szöveg tényleg megnyitotta az utat a német nyelvű európai olvasóközönség számára, azonban biztos, hogy kifejezetten nem nekik szólt, mivel a dokumentum számukra ismeretlen, speciálisan erdélyi és kelet-magyarországi utalásoktól hemzseg. Nyakas Miklós kiderítette, és igazolta, a német szöveg szinte szó szerinti fordítása a dunántúli és Sopron megyei rendeknek szóló proklamációnak. Nincs semmilyen utalás a címzettekhez földrajzi szempontból közelebbi eseményekre, még Belgiojoso kassai szereplésére sem, s csak Giorgio Basta Székely Mózes legyőzése utáni erdélyi vérengzéseit írja le igen szemléletesen a megölt személyek felsorolásával. A példák, a törvénytelen, haszonlesésből elkövetett, s különösen a vizsgálat nélküli kivégzések úgy is értelmezhetők, mint a zsarnoki „német” hatalom jellegzetességei, és ezeken keresztül utalhattak arra, hogy hasonló várható az egész magyarságra nézve is. Ez az argumentum Erdélyen és Kelet-Magyarországon kívül szűkösnek tűnik, nem túlságosan

[526] Teszelszky: Az ismeretlen … 130–131.; Nem tartozik az elemzés fő sodrába, csak jelzem, hogy a német változatot úgy mutatja be, mintha egy „névtelen német bárónak” szólna, miközben a címben Bocskai egyik (fiktív?) vérrokonának címezték a kiáltványt. Nyakas Miklós közléséből pedig nem derül ki, hogy a Régi Magyar Könyvtárban (RMK) több példányáról is tudnak. RMK III. Nr. 5713. Lásd: Teszelszky Kees jegyzetét (2009. 130–131. 202. lábjegyzet.)

[527] Nyakas: Az ismeretlen … 10.

[528] Varga: Political Humanism ... 304.

[529] Nyakas: Az ismeretlen … 14.

mozgósító, de egy szempontból mégis hasznos: Bocskai István Habsburg-ellenes propagandájának egy fontos sarokköve a mozgalom teljes időtartama alatt az volt, hogy ellene is törvénytelenül indultak a császári seregek. Magát, a személyes sorsát kapcsolta össze ebben a szövegben a többi ártatlanul kivégzettel. A saját menekülését isteni segítséggel magyarázta, ugyanúgy, mint a felkelés alatt betöltött szerepét.[530] Ennek az érvelésnek van egy másik fontos szerepe is, úgy állítja be magát, mint a császár áldozatát, akit a kényszer vitt az ellenséggel, a törökkel való együttműködés irányába. Így azt a kérdést, hogy tulajdonképpen miért is indultak ellene a császári-királyi csapatok, senki sem vetette fel.[531] Van azonban egy olyan eleme a dunántúli és a Sopron megyei nemeseknek címzett és németre fordított kiáltványnak, amely a szultánnal való nyílt együttműködést hasonló módon fogalmazza meg, mint ahogy az Bocskai István szerencsi gyűlésen elhangzott propozícióiban is olvasható: „Semmi gondolkodása pedég az ottomány nemzetségről kegyelmeteknek ne légyen, mely most kegyelmes szárnya és oltalma alá fogadott bennünket, mert erős hitlevele és biztatása vagyon nálam őhatalmasságának, az én kegyelmes uramnak, hogy *győzhetetlen fegyvere hüvelyében addég bé nem tétetik és fogyhatatlan kincsének erszényének szája bé nem köttetik*, míg magyar nemzetséget örökösön való boldog állapatra nem juttatja; és vagy volt eddég derekas hada őhatalmasságának ideki, vagy nem, de bizonyoson igen idején, szokások kívül való időben, győzhetetlen, derekas ereje itt künn lészen, és valakik az mi hűségünk alatt találtatnak, azoknak sem személyekben, sem jószágokban egész Magyarországnak határaiban bántások nem lészen."[532] Ha összevetjük a fenti idézetet a nagyvezír 1605. januárjában kiadott pátensével, azonnal látszik, hogy Bocskai környezete szinte szó szerint idézte a nagyvezír levelét: „*.Addig nem nyugszik, sem győzhetetlen hadának fegyvere hivelyiben bé nem tetetéк, fogyhatatlan kincsinek erszényének szája be nem kötteték, valameddig a felől megíratott fejedelemségben őfölségét megotalmazzá, és örökössé nem tészi, mind azokkal, valakik nékie fejet hajtanak és tüle hallatnak, melyrül az hatalmas császárnak ő fölségénél erős hitt levele vagyon.*"[533]

[530] Lásd ezekre például a szerencsi gyűlés meghívóját: „azalatt osztán ő [Belgiojoso] az reá bízatott executióban el akarván járni, mi reánk, római császár hadával, álgyúval jött és várainkat kit megvött, kit megszállott; nem volt mit tennünk, az minemű módot az úr isten mutatott, az szerint oltalmaznunk kellett magunkat; abban aztán az minemű progresszust az jó isten ez ideig adott és naponként ád, az kegyelmeteknél nyilván vagyon." MOE XI., 145. Szerencs, 1605. 03. 29. Az országos gyűlésre való meghívó.; Varga: Political Humanism ... 305-308.

[531] Nagy László: Egy szablyás úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István) Hajdúböszörmény, 2000. Studia Oppidorum Haidonicalium VI. 189.

[532] Thaly: i. m. 78–82. Nr. 9. ; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. 17r–19r.; Benda – Bocskai: i. m. 136. Nr. 56.; A magyar szöveg német fordításának kiadására lásd: Nyakas: Az ismeretlen … 43–48. (a fenti idézet fordítása a 47. oldalon olvasható).

[533] MOL Thurzó cs. levéltára E 196 18. cs. Fasc. 74. fol. 8. Nándorfehérvár, 1605. 01. 15. Lala Mehmed pasa nagyvezír behódoltató pátense.

A „szerencsi kiáltványok” kérdéskörének tárgyalásakor egy új elemet szeretnék beemelni: Az eddig csak kiadásból ismert szövegváltozatok mellett a bécsi Hungaricák között 12 darab eredeti magyar nyelvű kéziratos példány is fennmaradt, amelyeket minden esetben Bocskai István és a kancellárja, Káthay Mihály írtak alá. A 12 példány címzettjei a dunántúli jelentősebb előkelő familiák voltak (köztük a Nádasdy és a Batthyány), akiket a fejedelem a dokumentumban olvasható érvek alapján kívánt átállásra, közös Habsburg-ellenes támadásra biztatni. A példányok közül hármat alaposabban is megvizsgáltam, lényeges eltérést nem fedeztem fel, szó szerinti másolatai egymásnak, ugyanakkor megegyezik a szövegük a fent említett nyomtatott példányokkal.[534]

Mint röviden már jeleztem, a szerencsi országos gyűlés idején egy komolyabb dunántúli támadásra készültek, s a fejedelem Horváth Tamást indította hozzájuk. Bocskai kérte a dunántúli nemességet és a városokat, hogy támogassák a hadjáratát, közösen lépjenek fel a „németek” ellen. A fent felsorolt érvek a támadás előkészületei során nem egy, a *nemzeti és vallási sérelmeket elméleti síkon tárgyaló* kiáltványt eredményeztek, hanem a katonai támadással egy időben keletkezett, közvetlen gyakorlati célok megvalósítására, a *közös ellenség elleni mozgósításra* született pátens alkotóelemeivé váltak. Mielőtt Bocskai István környezetének ebben a lépésében valamilyen átfogó ideológiai-diplomáciai elvet keresnénk, felhívnám a figyelmet arra, hogy az 1552-es Magyarország elleni oszmán támadás idején hasonló mennyiségű behódoltató, átállásra biztató okmány keletkezett, amelyeket az erdélyi és a tiszántúli magyar előkelőknek címeztek Kara Ahmed másodvezér kancelláriáján.[535] A fent tárgyalt iratcsoport kapcsán a háborús időkben folyó meggyőzés, átállásra bírás tűnik az elsődleges célnak (úgy, mint az ötven évvel korábbi oszmán példában), nem pedig valamilyen nagyobb hatású, európai közvéleményt befolyásoló proklamáció megszerkesztése.

[534] A MOL Mikrofilmtárában lévő tekercset először Tóth Sándor László, majd újabban Juhász Krisztina nézte át, nekik köszönöm, hogy az eredményeiket és másolataikat megosztották velem. A példányok közül az alábbiakat vizsgáltam meg: MOL Mikrofilmtár W719; ÖStA HHStA UA AA Fasc. Fasc. 147. C (1605. III–IV.) Juhász Krisztina jegyzéke szerint a következő megyék és személyek kaptak egy-egy példányt a kérdéses okmányból: fol. 78r–81r (címzés: fol. 82v) Vas megye elöljárósága; fol.74r–76r (címzés: fol. 77v) Moson megye elöljárósága; fol. 58r–60r (címzés: fol. 61v) Polányi László; fol. 54r–57r (címzés: fol. 58v) Sennyey Gáspár; fol. 50r–53r (címzés: fol. 54v) Bánffy György és Kristóf; fol. 46r–49r (címzés: fol. 50v) Nádasdy Tamás és László; fol. 42r–45r (címzés: fol. 46v) Török István; fol. 40r–41r (címzés: fol. 42v) Batthyány Ferenc; fol. 36r–39r (címzés: fol. 40v) Zrínyi Miklós; fol. 34r–35r (címzés: fol. 36v) Veszprém megye elöljárósága; fol. 30r–33r (címzés: fol. 34v) Széchy Tamás (Az ő esetében a dátumot elrontották, véletlenül az előző hónapot, márciust írt az írnok április helyett.); fol. 26r–29r (címzés: fol. 30v) Sopron megye elöljárósága; Arról, hogy Bocskai Horváth Tamáson keresztül a dunántúli nemesség nagyjainak leveleket küldött, Nagy László is tudott, és Nyakas Miklós is úgy sejtette, hogy ezek szövege megegyező lehet azzal, amelyet Sopronnak és általánosságban a nemességnek küldtek. Nagy László: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Budapest. 1961. 273–274.; Nyakas Miklós: Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez. Soproni Szemle 44 (2006) 2. szám. 180. Egy – tévedésből márciusra datált okmány mellett minden fellelhető példány keltezése: Szerencs, 1605. 04. 02.

[535] ÖStA HHStA UA Miscellanea Fasc. 425. Konv. B. 60–66; 69–78; 87–91.

Nagyon fontos, hogy 1605 elején intenzív volt a lengyel–magyar diplomácia, Bocskai követséget kívánt Krakkóba küldeni, érthető tehát egy lengyeleknek szóló magyarázat összeállítása. Ennek érdekében 1605. április 24-én, 26-án és 29-én három újabb szöveg keletkezett, azonban már egyik sem Szerencsen, hanem Kassán. A leghosszabb, legrészletesebb irat április 24-én jött létre. Francia és angol nyelven nyomtatásban is megjelent. Ezt a változatot Makkai László fedezte fel.[536] Zászkaliczky Márton szíves tájékoztatása alapján a francia, angol és a későbbiekben Lengyelországban felbukkanó latin nyelvű változatok egymásnak a fordításai. Teszelszky Kees jóvoltából magam is megvizsgálhattam az angol nyelvű változatot, amelynek címlapján jelezték is, hogy a szöveg francia alapján készült.[537] Kiemelendő, hogy a dokumentum, amely felépítésében és tartalmában minden szempontból kielégíti a propagandakiáltvány kívánalmait, nem francia vagy angol közönségnek szól: „Thrise Illvstrious, reuerend, generous, magnificent and noble Lords, our approoued good friendes and woorthily respected neighbours, … .” Ez arra utal, hogy a magyarok szomszédságának címezték a dokumentumot. Már Makkai László is felvetette a szerencsi kiáltvány kérdése kapcsán, hogy a létrejött szövegek, így a *Querelae* is, elsősorban a magyarokkal közvetlenül határos nemzeteknek, különösen a *lengyeleknek* szóltak. Az angol szövegben kimutatható az a politikai fordulat, amelyet a fentebbi fejezetekben érintettem. A sikertelen béketárgyalások után a török vonalra állt rá a magyar diplomácia, s a szomszédoknak (elsősorban a lengyeleknek, Sziléziának), jelezni kellett a váltás okait.

Ebben a felkelésre késztető tényezők között már szó van a császári és királyi felség helytelen magatartásáról, miszerint az elődei által adott jogokat és mentességeket, privilégiumokat felfüggesztette. Nem jelent meg a pozsonyi országgyűléseken, csak követén keresztül képviseltette magát. Hosszas elemzés olvasható Giorgio Basta és a vele érkezett katonaság, különösen a vallonok garázdálkodásairól. A rendek a jogos sérelmeik miatt sok petíciót és

[536] Makkai: Bocskai és európai ... 493.

[537] A Makkai László által említett angol nyelvű kiáltvány másolatát Teszelszky Keesnek köszönhetően használhattam: A Declaration of the Lordes and states of the Realme of Hungarie, contayning the reasons which mooved them to oppose the violence practised upon the inhabitants of the foresaid countrey by the Emperours subiects. Translated out of French. (Citie of Cassouie, the 24. of Aprill. 1605.). London, 1605. British Library 1193.k.35.(1), Bodleian Library in Oxford, 4^0 E 3(5) Art.BS., Chicago University Library, Szatmáry Collection, DB931.95.D435 1605. (Lásd erre: Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 99–100.) A francia példányt (Déclaration des seigneurs et Estats du royaume de Hongrie contenant les raisons qui les ont meu à s'opposer, par armes, aux violences et oppressions faites aux habitants du dit pays par les gens de l'Empereur. S.l., 1605) nem láttam.

kérelmet nyújtottak a császár elé Prágában, azonban hatástalanul.[538] A jogsértett magyar előkelők közül fel is sorolt a szöveg néhány személyt, így Illésházy Istvánt (*Steezen Illyeszarye*), Joó Jánost (*Iohn Leo*), Bánffy Dénest (*Dyazy, Bamfy*), Sármasághy Zsigmondot (*Sigismunde, Sarmasagly*), Gyulafy Lászlót (*Ladistas, Gyolafy*), Imreffy Jánost (*Iohn Imrify*), Homonnai Drugeth Györgyöt és Bálintot (*George and Valentine Hamelay*) és a nevezetes (*famous*) Szabó Györgyöt (*George Sabo*). A felsorolás ilyen formában korábban még nem állt össze. Illésházyt, a két Homonnait viszontlátjuk majd a *Querelae* lapjain is. Bánffy Dénesre és Homonnai Bálintra a *Warhafftige und beweissliche Articul* is hivatkozott, amely szintén ekkor keletkezett. Bánffyra a legrészletesebben a Dunántúlra küldött magyar–német szövegek tértek ki. A nevezetes Szabó György kassai polgár szintén a *Warhafftige und beweissliche Articul*ból ismert, akit vallása miatt üldözött Belgiojoso.[539] A többi személy ismereteim szerint csak ebben a változatban szerepel.

Az angol szöveg megemlékezett arról is, hogy Basta a maga számára foglalta le az elhunyt Báthory György sírjában talált fegyvereket. Ugyanígy szerepel benne a kassai templom elvételének története, s ezzel kapcsolatba hozták a felső-magyarországi kapitányt, „John Iacob Barbiant," „Belioyense earljét", vagyis Belgiojosót, de ugyanígy Forgách Ferenc nyitrai püspököt és kancellárt is. A felkelés jogosságát alátámasztandó, idéznek angol fordításban az Aranybullából és a Tripartitumból. Ugyanakkor az 1604-es pozsonyi országgyűlés elhíresült 22. cikkelyét is beillesztették a szövegbe.[540] Végül az igen tisztelt szomszéd urak előtt kifejtették, hogy ők soha semmilyen módon nem akarnak a keresztény fejedelmek ellen tenni, csak meg akarják védeni az igaz hitüket. Az aláírók neve erősen rontott, Nicolaus Signay, Stephen Egiedi, Michael Bengalithi és Iohn Beteoffy alatt az utolsó két helyen Káthay Mihályt, Pécsy Simont vélem felfedezni. Bocskait „most excellent Prince and Lord Stephen, by the grace of God, King of Hungary, Transyluania and Earle of Sicilia" néven nevezték, amely annyiban érdekes, hogy eddig egyedül a török vonatkozású levelekben fordult elő Bocskai királyi címe: Magyarország és Erdély királya, a székelyek (összekeverve Szicíliával) ispánja. Kiemelendő, hogy a most tárgyalt proklamáció kikerült a kassai kancelláriáról, amit a

[538] H. Németh István kutatásai szerint a teljes városszövetség készen állt a tiltakozásra, követséget akart Prágába küldeni: Lásd: H. Németh, István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. I. Budapest, 2004. Gondolat – Magyar Országos Levéltár. Doktori Mestermunkák. 113.

[539] Róla külön megemlékezett Sepsi Laczkó Máté is: Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624. (szerk.: Mikó Imre, gróf) Erdélyi történelmi adatok III. Kolozsvártt, 1858. 41.

[540] Ennek értelmezésére, az európai rendi ellenállási mozgalmak ideológusainak hasonló megoldásaira lásd: Varga Benedek: Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. Tudományos konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 29–41.

Lengyelországban, Wrocławban egy kéziratos kódexben fennmaradt példánya, illetve a francia és angol fordítások léte bizonyít.[541]

A most érintett dokumentum elkészülte után két napra megfogalmazták a lengyel királynak szóló rövid levelet, amelyben Bocskai köszönte a hozzá küldött követséget. Ezután április 29-én elkészült a lengyel udvarban tartandó ünnepi beszéd szövege is. Ebben a szerzői kihangsúlyozták a királyi felség jogtalanságait, Basta és Belgiojoso erőszakoskodását, Bocskai István személyes sérelmét, várainak lerohanását. Kiemelték, hogy Bocskait szabadon választották fejedelemmé a magyarországi rendek. A lengyel királynak szóló levél, illetve a lengyel udvarban tartandó oráció szövege Bocskai kancellárjának leveleskönyv-töredékében maradt fenn. Nem kétséges, hogy az eredeti tervek szerint ezeket a dokumentumokat kellett volna Bocskai követeinek átadni, illetve felolvasni Krakkóban.[542] Úgy tűnik, hogy valami közbejött, s megváltoztatták az eredeti elképzeléseket. Ezt látszik igazolni az a szintén a lengyel király előtti orációnak jelzett szöveg, amely Illésházy István naplója mellékleteként jelent meg. Úgy tűnik, hogy a lengyel király előtt 1605. július 15-én a kassai változattól merőben eltérő ünnepi beszéd hangzott el. Hozzátehetjük még azt is, hogy az Illésházy hagyatékában fellelhető okmány sok fontos tartalmi ponton, sőt nyelvében is nagyon közel áll a „szerencsi kiáltványnak" tartott *Querelae*hez.

Erre a fontos megállapításra már Makkai László is felhívta a figyelmet. Úgy vélte, hogy a *Querelae* szövege a szerencsi országgyűlés előtt, illetve alatt már bizonyosan elkészült (ez utóbbi véleményét nem osztom).[543] A kiáltványt szoros kapcsolatba hozta a szerencsi gyűlésen megjelent lengyel királyi küldöttséggel, illetve azzal, hogy a magyarok válaszkövetsége valamikor május–június fordulóján Szerencsről indult Krakkóba. Itt azonban késedelmet szenvedett a magyar diplomácia, hiszen Bocskai követe, Káthay Mihály a III. Zsigmondnak szóló levelet csak július 15-én nyújthatta át.[544]

Logikus tehát, hogy ha a szerencsi gyűlés végére befutottak a lengyel követek, illetve Káthay május–június fordulóján Lengyelországba ment, ahol egy hónapot várt arra, hogy III. Zsigmond fogadja, akkor a Lengyelországba vitt szövegnek, illetve annak a prototípusának már a *szerencsi gyűlés idején* készen kellett lenni. Makkai a szöveg szerzőjének Bocatius Jánost tartotta, de megjegyezte, hogy Alvinczy Péter, Káthay Mihály, Péchy Simon is képes

[541] A Wrocławban őrzött magyar vonatkozású kódexről lásd: Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 100.

[542] Thaly: i. m. 111–116. Nr. 27. ; MOL MKA Lymbus Series II. 113. XXXII. 30v–32r.

[543] Makkai László: Bocskai és európai kortársai. Történelmi Szemle 17 (1974) 483.

[544] Pach – R. Várkonyi: Magyarország története (1526–1686). III/1. 744.; „Regni Poloniae recitata et scripto exhibita Craciviae anno 1605 die 15-e Julii." Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. MHHS VII. 316–324.; MOE XI., 184–190. (A Károlyi által használt példány Bécsből származik a HHStA-ból.)

lett volna hasonló mű megalkotására. Később, a *Magyarország története* lapjain határozottan Bocatius szerzőségére voksolt.

A „szerencsi kiáltvány” a 17. század eleji magyar történelem- és nemzetszemlélet szempontjából alapvető dokumentum. Teszelszky Kees kimutatta, hogy a korabeli Európa protestáns értelmiségi köreiben a példányai, fordításai fellelhetők. A latin változata nyomtatásban kétszer jelent meg, Szamosközy történelmi jegyzetei között, később pedig Károlyi Árpád által a Magyar országgyűlési emlékekben: (*Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano*). Ezt az utóbbit tekinti a magyar történész és irodalomtörténész szakma a tényleges „szerencsi kiáltványnak.” Ennek két magyar fordítása jelent meg Benda Kálmán és Kenéz Győző jóvoltából.[545]

Az okmány szerzőjét és a keletkezés idejét Károlyi Árpád semmilyen módon nem tudta kideríteni, csak következtetni tudott arra, hogy a szerencsi gyűléssel van kapcsolata, mert abban a beszédben, amelyben a megválasztott fejedelmet felkérték, hogy tegye le az ünnepélyes esküjét, már szó volt *egy* kiáltványról: „Melyről magunk mentségére egész országbul nem sokára az egész kereszténységnek scriptomot akarunk bocsátani, kivel világoson minden dolgaink igaz és elegendő okait adjuk.”[546] A szerző személyével kapcsolatos bizonytalanságot mutatja, hogy Károlyi a szöveget érvrendszere és stílusa alapján Illésházy Istvánnak tulajdonította volna, csakhogy ő ekkor még nem volt Magyarországon, így nem lehetett a kiáltvány szerzője. Mivel Károlyi biztosan tudta, hogy Rudolf császár már 1605 tavaszán tiltakozott a magyarok ellene írt vádjai miatt, úgy vélte, hogy a császár bizonyosan a *Querelae*ben megfogalmazott vádakat nehezményezte. Ezek alapján a kiáltványt a szerencsi gyűléshez tartozónak tekintette, s annak okmányai mellékleteként adta ki.[547] A fenti érvek ellenére Benda Kálmán 1942-ben különösebb magyarázkodás nélkül mégis Illésházyt tekintette a szöveg szerzőjének, bár később, az 1952-ben bezúzott Bocskai-könyvében, majd annak 1955-ös változatában nem említette meg név szerint a proklamáció szerzőjét.[548]

---

[545] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 295–308.; Károlyi Árpád, Dr.: Magyar országgyűlési emlékek. XI. Budapest, 1899.168–184.; Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. 93–102. Művelt Nép Kiadó.; Sinkovics István: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1. (1526–1790) Budapest, 1968. 285–300.; Teszelszky: Az ismeretlen … 129–130.

[546] MOE XI., 154.

[547] MOE XI., 140. 2. lábjegyzet.

[548] Benda Kálmán: Bocskai István. Budapest, 1993[2]. Századvég Biográfiák. 135–136.; Benda, Kálmán: Bocskai István függetlenségi harca. Budapest, 1952. Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó. 34.; Benda, Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. Művelt Nép Könyvkiadó. 44.

A forrással Nagy László szintén az 1970-es években kezdett foglalkozni. Több munkájában is arra a következtetésre jutott, hogy a szabadságharc első hat hónapjában, tehát 1604 októbere és 1605 áprilisa között, Illésházy István csatlakozásáig Káthay Mihály töltötte be a „legfőbb ideológus" szerepét. Ebből arra következtetett, hogy elsősorban neki köszönhető a felkelés első hónapjainak minden nagyobb hatású proklamációja, így a *Querelae* szerzője is Káthay, a kiáltvány pedig 1605. január 10. és 24. között keletkezett.[549] Nagy László a kizárásos elvet alkalmazta, vélekedését közvetlen érvvel nem tudta alátámasztani. Viszont tanulmányaiban kifejtette, hogy Káthay Mihály kancellárt, akit 1607 januárjában – véleménye szerint – ártatlanul végeztek ki, egy korabeli koncepciós per áldozatának tartja.[550]

Mint láttuk, Illésházy szerzőségét csak azért nem vethette fel Károlyi Árpád, mert az általa feltételezett keletkezés idején még nem volt Magyarországon. Ténylegesen elégséges-e ez az érv, amikor azt sem bizonyítja semmi, hogy a fontos kiáltvány 1605 áprilisában jött létre? A gondolatmenet folytatása előtt tekintsük át Illésházy Bocskaihoz való pártolásának kérdését.

Mivel Illésházy István pere meghatározó ideológiai előzménye volt a Bocskai-felkelés előtti rendi-nemzeti elégedetlenségnek, a sorsában is a magyarok sérelmeit emblematikusan hordozó *áldozat* megnyerése fontos eredménynek számított a mozgalom kezdetén.[551] Igazolják ezt azok a levelek, amelyeket Bocskai 1605 első felében Illésházynak küldött. Az első ezek közül február 10-én keletkezett Terebesen, amikor a felkelők vezére személyes találkozóra hívja a „nagy" bujdosót.[552] Az 1605-ös év első néhány hónapja pártszervezéssel telt, tehát Illésházy meggyőzése nem számított elszigetelt jelenségnek. Bocskai március 20-án egyszerre fordult ecsedi Báthory Istvánhoz, illetve annak prédikátorához, Hodászi Lukácshoz és titkárához, Pethő Istvánhoz.[553] Április 29-én pedig Thurzó Györgyöt is felszólította az

[549] Nagy László: Káthay Mihály a magyar históriában. Valóság 9 (1976) 93–108.; Nagy László: Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendeknek Európához intézett kiáltványának? In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. (szerk.: Varjas, Béla) Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó. 174–207.

[550] Nagy László: Káthay Mihály a magyar históriában. Valóság 9 (1976) 93–108.; Nagy: Ki volt a szerzője …175–185.

[551] Mivel a per története nem tartozik szorosan a jelen elbeszélés történetéhez, külön nem elemzem. Lásd erre: Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, 1883.; Illésházy István bujdosásának történetéhez lásd: Ötvös Péter: Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606. Szeged, 1991. Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 30.; Újabban Péter Katalin foglalkozott a perrel és Illésházy karrierépítésével. Egyéniségének sötétebb oldalait feltáró munkájában alapos elemzés olvasható Illésházyról és a feleségével fennálló kapcsolatáról. Péter Katalin: Illésházy Istvánról. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIII. – Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 127–166.; A család felemelkedéséről: Pálffy Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. Századok 143 (2009) 4. szám. 853–882.; Teszelszky: Az ismeretlen … 87–104.

[552] Szilágyi Sándor: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. Történelmi Tár 1878. I. közlés. 5–6. Nr. 1.; Benda – Bocskai: i. m. 106–107. Nr. 43.

[553] Thaly: i. m. 64–69.; Benda – Bocskai: i. m. 113–123. Nr. 48–51. Balázs Mihály megállapítása, miszerint Hodászi helyett tévesen áll Vadász Lukács, nem ment át a köztudatba, így a Bocskai-levelek gyűjteményes

átállásra.[554] Ezeken kívül biztos adataink vannak arra nézve is, hogy Nádasdy Tamás és Batthyány Ferenc is hasonló tartalmú leveleket kapott.[555] A császár oldaláról való elszakadást és a „nemzeti" fejedelem mellé állást a hódoltsági török méltóságok is erősen javallották a környezetükben lévő uraknak, a velük szemben álló várak kapitányainak. A propagandaháború során nem mindenki volt olyan határozottan elutasító, mint Horváth Gáspár palotai főkapitány, aki Hüsrev székesfehérvári beglerbégnek egyértelműen adta értésére, hogy sohasem hagyja el koronás, törvényes urát: „Azért mivel hogy az én nemzetemben soha áruló nem volt, bizony én sem akarok első lenni, hanem az én előimnek nyomdokin akarok követni és az én életemnek kevés napjait, az kik még előttem vadnak, az én kegyelmes uramat, római császárnak hűségében akarok vígenyi [=végezni]. Mert római császár énnekem kegyelmes uram. Levelemet nagyságod megolvasván, nagyságod megírhatja akaratomat Bocskai Istvánnak, avagy az én levelemet, ha nagyságod nekie küldi, érti az jámbor Bocskai István, mit tartok én az ű fejedelemsége felől."[556] Thurzó György, illetve ecsedi Báthory István válasza sokkal árnyaltabb volt, mindkettő – mintha egyeztettek volna egymással – a császárhoz való erős esküjükre, s a tőle kapott hivatalokban betöltött szerepeikre (Thurzó mint dunántúli generális és tanácsos, Báthory mint országbíró és tanácsos) hivatkoztak.[557] Nádasdy Tamás és Batthyány Ferenc szerepét még kielégítően nem

---

kiadásában is a rossz név szerepel. (Thaly védelmében el kell mondanom, hogy az eredeti kéziraton is Vadász olvasható.) Lásd: Balázs Mihály: Ecsedi Báthory István levelei Bocskaihoz (1605. március 8. – július 12. Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 1972. 43. 2. lábjegyzet. A kérdés tisztázásához egy újabb apró lépést jelent, hogy a Ráday Levéltárban őrzik Hodászi Lukács tiszántúli szuperintendensi megerősítő oklevelének 1732 májusában készült másolatát. Az eredeti okmányt Báthory Gábor állíttatta ki 1608. július 26-án Gyulafehérváron. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Ráday család levéltára. Egyházi és iskolai iratok 1606–1884. 1.2283. sz.

[554] Szilágyi Sándor: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. Történelmi Tár 1878. 7. Nr. 3. Kivonat Jászay Pál Akadémiai Évkönyvek 6 (1842) 281. oldaláról, amely szerint május 1-jén kelt volna Bocskai levele. Ennek ellentmond a Thurzó levéltárban fennmaradt egykori másolat, amelyen a dátum ténylegesen április 29. (Ennek kiadása: Benda – Bocskai: i. m. 157–159. Nr. 64.) Ugyanezt erősíti meg Thurzó György válasza is, amely szerint április 29-én Kassáról jött az átállást követelő felszólítás a magyar fejedelemtől. MOL Kamarai Archívum. E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 74. fol. 10. Thurzó György levele Bocskai Istvánhoz. Lietava, 1605. 05. 06. (piszkozat, Thurzó saját kezű javításaival); Thurzó meggyőzését szolgálta, hogy Thurzó Miklóst is felkérte a közvetítésre: MOL E 196. Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 74. fol. 16. Bocskai István levele Thurzó Miklósnak. 1605. május 17. Kéri, hogy járjon közben Thurzó György jobb belátása érdekében.

[555] A két dunántúli úr Bocskaihoz való viszonyára és az átállásra való felszólítására Némethi Gergely és Szarhos Ibrahim kanizsai pasa akcióinak elemzése kapcsán részletesebben térek ki. A dunántúli urak magatartására lásd: Dominkovits, Péter: „Egy nemzetek lévén…" A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605-ös hadjárata idején. Budapest, 2006. Martin Opitz Kiadó. 48–55.; lásd még a 534. jegyzet.

[556] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Karton 89. Konv. 1. (1605.I–X.) fol. 19–20. Palota, 1605. 04. 21.

[557] „Nyilván vagyon az is nagyságodnál, hogy engem az én kegyelmes uram, az római császár egynehányszor keményen hittel megkitelezett az maga hivségére. Holott elsőben az tanácsságra mint és hogy esküdtetett meg, az országnak konstitúcióiban írt juramentálisból bőségesen megtetszik. Azután az mikor őfelsége az Dunán innen való generálisságot reám bízta vala, akkor is az hívségre erősen esküdtetett őfölsége. Nyilván vagyon kedig nagyságodnál, hogy mint Isten s mind az egész keresztténység között, sőt az pogányoknál is, böcsületes az hívség és állhatatosság. Minemő szidalmas és rút dolog legyen kedig az állhatatlanság és embernek hitinek megszegése. Kérem azért nagyságodat, meggondolván az én szegény állapatomat és maradékimot, azonképpen

elemezte a történeti irodalom,[558] egy bizonyos, ők olyan válaszokat adhattak, amelyek alapján mind Bocskai, mind pedig a törökök bízhattak átállásukban.[559]

Mikor is csatlakozott Illésházy István Bocskaihoz? A köztük lévő levelezés szerint fizikailag később, mint lelkileg. Illésházy nem rohant Bocskai karjaiba, hanem kivárt. A felesége, Pálffy Kata rendszeresen tájékoztatta a magyarországi hírekről, de a köztük folyó levelezés mutatja, hogy mind a lengyelországi, mind a bécsi-prágai helyzettel tisztában volt. Ugyanakkor megvárta, hogy a felesége Prágában el tudja-e érni, hogy legalább a morvaországi birtokait visszakapja. Azt, hogy nem csatlakozott azonnal a felkelőkhöz, mind Prágában, mind pedig Bécsben nagyon respektálták. Mátyás bizalmasa, Melchior Khlesl is támogatta, s biztatta Prágában eljáró feleségét, Pálffy Katát, hogy tartson ki, hiszen hamarosan megkapja a birtokai visszaadásáról szóló végzést.[560] Illésházy a Mátyás környezetében lévő kapcsolatrendszere, Khlesl bécsi püspök mellett az udvarban tevékenykedő sógorai (Octavio Cavriani, Leonard Meggau és Adam von Herberstein) miatt elfogadható partnernek tűnhetett a kezdet kezdetén, hogy kiegyenlítse (elsősorban Mátyás főherceg érdekében) a magyar rendek viszonyát a Habsburg-házzal. Skawináról, tehát még lengyel felségterületről fordult 1605. június 6-án a magyar fejedelemhez. Ekkorra már kész ténynek számított, hogy személyesen is csatlakozik Bocskaihoz. Tudta, hogy a prágai udvar megenyhült vele szemben, hiszen csak úgy számíthattak arra, hogy közvetítőül lép fel a béke megteremtése érdekében. Illésházy levélben tudatta Bocskaival, hogy május 11-én négy főherceg jelent meg Rudolf császár előtt, s az audiencián tudtára adták a császárnak, hogy ha nem kezdi meg a magyarokkal a béketárgyalást, akkor az ország elszakad a dinasztiától.[561] Nyáry Pált indították ez ügyben Bocskaihoz, de már arról is szó volt, hogy Illésházyt is elküldik Nyáryval. A levélben ezután egy hosszú elméleti értekezés kezdődik, amelyben Illésházy a Habsburg–magyar ellentét gyökereit elemezi. Ennek az volt a célja, hogy rábírja Bocskait egy Rudolf császárnak szóló levél megírására, amelyben felsorolná a felkelés okait, a mentségeket, s azt, hogy a magyarok és Bocskai nem marasztalhatók el a vérontás miatt. A kamara az, amely a törvényes rendet

---

ez ideig tisztességgel való életemet, hogy uramtól és koronás királyomtól, az kinek mint följöl is meg írám kemény hittel köteles vagyok. Elhajlásra ne készerécsen nagyságod." MOL Kamarai Archívum. E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 74. fol. 10. Thurzó György levele Bocskai Istvánhoz. Lietava, 1605. 05. 06. (piszkozat, Thurzó saját kezű javításaival.); Hasonló logikára épített válasz ecsedi Báthory Istvántól: Balázs: i.m. 45–46.; ecsedi Báthory István Bocskai Istvánnak. Ecsed, 1605. 03. 14.

[558] Erre hívta fel a figyelmet Ötvös Péter is (1991. 74. 152. lábjegyzet.)

[559] A dunántúli hadjáratra vonatkozó részben részletezve.

[560] Ötvös Péter: Együttműködő ellenfelek. A bécsi püspök és a bécsi béke. Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Budapest, 2005. Balassi Kiadó. 117–126.

[561] A négy főherceg, Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Miksa-Ernő írásban is előterjesztették kívánságaikat. Hatvani (Horváth), Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. Pest, 1859. MHHD III. 175–182. Nr. 341.

megsértette, s a „papi tanács” korlátozta a lelkiismereti szabadságot. Ezekből az következett, hogy a császár hadserege a magyarokat fegyverrel is üldözni kezdte. Minderről sokan panaszkodtak mind hivatalosan, mind pedig személyesen, de a császár mindezekre nem reagált. Példát jelentett a saját maga ügye, de ezt összekötötte Bocskai helyzetével is. A felkelés önvédelemből indult, hiszen ha valakinek valamilyen vétke van, az ellen a törvény útján kellett volna eljárni. (Illésházy bizonyosan azért fogalmazott így, mert tudhatta, hogy Bocskai a törökkel való kapcsolata miatt nem ártatlan.)

Olyan szövegrészek, amelyek szerint az önvédelem természet szerinti jog (amely a *Querelae*-ben is kiemelendő), itt is előfordulnak: „az kinek [Basta] kegyetlenségétől, tam diuino quam humano et ipso *jure nature*, az mivel lehetett, nem méltán készeríttetek az veszedelemtől magokat oltalmazni; még az oktalan állat is oltalmazza az veszedelembe magát.”[562] (Ez a tétel a *Querelae* szövegében így hangzik: „Kijelentik tehát [a magyarok] Isten és az egész keresztény világ előtt, hogy utolsó leheletükig védekezni fognak a király zsarnoksága ellen, mert a természetjog szerint ezt még az oktalan állatnak is szabad a veszélyben.”)[563] Ezután előszámlálja, hogy milyen sokat szolgált a magyar a kereszténységnek, milyen nagy szeretettel választotta meg a nemzet királyául Rudolfot, aki mindezekért csak ostorral és fegyverrel felelt. Illésházy leveléből kiderül, hogy már létezik egy „scriptum,” amelyben a magyarok a császár ellen panaszkodnak, amelyet véleménye szerint el kellene Rudolfnak is küldeni, hogy lássa minden ember, de maga a császár is, hogy a magyarok nem bűnösök a felkelésben. Ugyanakkor azt ajánlja, hogy a császárt fel kell szólítani a békére, mert az nem lenne jó, ha a háború ideje alatt a magyarság a törökök kezére jutna. Azt ajánlja, hogy Nyáry Pállal – a Bocskaihoz induló megbízottal – ne sokat egyezkedjenek, hiszen neki nincs komoly felhatalmazása, hanem írjanak egy alázatos válaszlevelet, de úgy, hogy abban minden sérelemre térjenek ki. Mivel Illésházynak nagyon jó kapcsolata volt a lengyel udvarral, ezért tudta, hogy egy török követség is Krakkóban időzik.[564] Ezt a szituációt alkalmasnak tartotta arra, hogy most indítsák el a válaszkövetet Krakkóba egy olyan írással (*publicum scriptum regni*), amelyből a lengyel király is megérti a felkelés okait és a magyarok panaszát. A levél

[562] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 7–13. Nr. IV. Illésházy István Bocskai Istvánnak, Skawina, 1605. 06. 06.; Kiemelendőnek tartom, hogy a Querelaeben és a tárgyalt Illésházy-levélben fellelhető nyelvi, tartalmi és logikai hasonlóság vezetett arra a fentebb megfogalmazott következtetésre, hogy a jelenleg ismert Querelaet alapvetően Illésházy István munkájának tartsam. Erről fentebb még bőven lesz szó. A kérdésre más irányból közelítve ugyanerre a következtetésre jutott Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton is. Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 89. és a 89. oldalon a 135. lábjegyzet.

[563] Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1. 298.

[564] Mercurius Gallobelgicus IV/2, 1605. 132. A forrás arról szól, hogy Bocskai és a szultán követsége egyszerre van Lengyelországban.

utóiratából kiderül, hogy Thurzó György is Prágában volt ekkor, s megpróbált közbenjárni a császár és Bocskai között másokkal egyetemben.[565]

Összegezve megállapítható, hogy 1605. június 6-án ténylegesen létezett egy kiáltvány, „scriptum," amelyben a magyarok panaszkodtak sérelmeik miatt. Illésházy ezt a szöveget ismerte, olvasta, s ezt véve alapul, a saját javaslataival kiegészítette. Tehát az a levéltervezet, amelyet Bocskainak ajánlott Prágába elküldeni, a korábbi magyar kiáltványból és a saját véleményének az elegyéből állt össze. Illésházy következő leveléből kiderül, hogy még nem indult el Bocskaihoz, hanem a lengyel király székhelyét, Krakkót kereste fel.[566] Hopp Lajos vetette fel, hogy Bocskai utasításba adta a lengyel misszióra küldött Káthaynak az Illésházyval való együttműködést.[567] Ez valóban így is van. Káthay június 28-án indult Kassáról Krakkóba. A fejedelem kérte Illésházyt, hogy „kegyelmed szemben levén ő kegyelmével [Káthayval] Krakkóba az egymással való beszélgetés által minden állapotunk felől vegyen derék értelmet kegyelmed, *a mint meghadtuk ő kegyelmének is, hogy mindeneket te kegyelmeddel értsen, s igazgassa tanácsával úgy is az ottbent való dolgainkban te kegyelmed*, hogy mehessen jó véghez is az ott való dolgunk. Annak utána valamikor kegyelmednek kedves akaratja jöjjön ki is közinkbe kegyelmed…"[568]

Illésházy Krakkóból küldött, fentebb már elemzett levele további fontos adatokkal szolgál. Illésházy már június 19-én tudta, hogy Mátyás főherceg engedélyt kapott Rudolf császártól, hogy közvetítsen közte és Bocskai között. A prágai udvar Forgách Zsigmondot és Pográny Benedeket indította követségre a magyar fejedelemhez, akiknek Illésházyval is egyeztetni kellett.[569] Forgách és Pográny tehát először Krakkóba mentek, s onnan június 17-én Bocskaihoz, és a hónap utolsó napján érkeztek Kassára.[570] Mátyás Illésházyt Bécsbe hívatta, s ekkor már elkezdték komolyan venni a magyarokkal való kiegyezés ügyét. Ebben sokat nyomhatott a latban, hogy a nagyvezír közeledett a magyarországi hadszíntérre, és Basta seregének állapotáról egyre kétségbeejtőbb híreket lehetett hallani.

Mátyás főherceg és a főhercegek áprilisban és május közepén még csak azt akarták elérni Rudolf császárnál, hogy egyet nevezzen ki közülük királyképének (*vice regni mit volkhomenem gewallt*) Magyarországra, amitől azt várták, hogy Bocskai felkelése

[565] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 7–13. Nr. IV. Illésházy István Bocskai Istvánnak, Skawina, 1605. 06. 06.
[566] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 13–16. Nr. VI. Krakkó, 1605. 06. 19. Illésházy István Bocskai Istvánnak.
[567] Hopp: Az „antemurale" és a „bona vicinitas".... 145.; Makkai: A Bocskai-felkelés. … 744.
[568] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 644–645. Bocskai István Illésházy Istvánnak, Kassa, 1605. 06. 28.
[569] Pálffy: A Magyar Királyság … 367.
[570] MOE XI., 197.

visszaszorul, s a török ellen is hatékonyabbak lesznek.[571] A főhercegek ennél messzebbre a rendelkezésemre álló források alapján még nem mentek.[572] A háttéregyeztetésekben azonban már felmerülhetett a későbbi megállapodás keretterve. Ha ez nem így lett volna, akkor Illésházyt sem értesíthették volna erről már június közepén. Azt, hogy a felkelőkkel megkötendő béke milyen feltételeket tartalmazzon, a prágai udvari körök és Mátyás valószínűleg május-június fordulója körül egyeztették, s azonnal tájékoztatták erről Illésházyt is, miközben a császárnak szóló első (ismert) béketerv csak június 25-én keletkezett. Zacharias Geizkofler – császári tanácsos és a birodalmi pénzügyek kezelője, maga is protestáns – javaslatát arra alapozta, hogy ha a felkelés a szabadság és a vallás ügyében folyik, akkor azt fegyveres győzelemmel nem lehet elfojtani. Viszályt kell kelteni Bocskai tanácsosai között, azonban azt a kívánságukat, hogy a birodalom rendjei, a csehek, morvák és osztrákok közvetítsenek a béke létrehozásában, el kell fogadni. Bocskainak fel kell ajánlani Erdélyt életfogytiglan, és biztosítani kell a vallásszabadságot. A magyarokkal kötendő kiegyezés megteremti a törökkel való békét is.[573]

Illésházy pontos értesülésekkel bírt ezekről a feltételekről, amelyeket valószínűleg ő osztott meg először Bocskaival, aki felkészülhetett Forgáchék fogadására. A most kínált feltételek méltányosak voltak. A magyaroknak szabadságuk visszaállítását, Bocskainak pedig odaígérték örökletesen az erdélyi fejedelemséget. Ugyanakkor késznek mutatkoztak arra is, hogy Bocskai közvetítésével békét kössenek a törökkel. A császáriak és a felkelők követei a tervek szerint Pozsonyban ültek volna össze. Ezekből látható, hogy a megegyezés pontjai ténylegesen Mátyás és a prágai udvar környezetéből kerültek ki.

Úgy tűnik, hogy ez az ajánlat elgondolkodtatta a két levelező partnert. A béketerv elfogadását Illésházy hasznosabbnak tartotta, mint a katonai megoldást. S ha hihetünk abban, hogy ekkor már bizalmas viszonyban volt Bocskaival, akkor annak tudatában nyilatkozott a béke lehetőségéről, hogy ismerte a magyar–török katonai terveket is. Nem véletlenül írta tehát,

[571] Hatvani (Horváth) III., 1859. 179.

[572] A francia diplomácia hírei szerint a császár mégsem akarta fogadni őket. Sahin-Tóth Péter: A francia külpolitika és a Bocskai-felkelés. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth. (szerk.: Oborni, Teréz). Budapest, 2006. ELTE Eötvös Kiadó. 31.

[573] Marczali: i. m. 919–920.; Lásd erre: Drey Politische Discurs Deß Edlen und Gestrengen Herrn Zachariae Geitzkofflers von Gailenbach zu Haunßheim Ritters/ [et]c. : wie volgt: I. Rahtschlag Ihr Keyser. Mayestet/ [et]c. ubergeben/ den 25. Junii Anno 1605. das Königreich Hungern betreffend. II. Bedencken wie der Reichstag fruchtbarlich anzustellen/ An Hochgedachte Röm. Keys. Mayestet/ [et]c. sub dato 15 25. Octob. Anno 1612. III. Unpartheysch Schrifftliches bedencken an Herrn Melchior Clesell/ uber die eingewandte Dubia ... Von jetzigem zerrütteten Zustand deß Reichs/ Auch composition der Diffentirenden Stände/ [et]c. sub Dato den 18 28. Feb. deß 1614. Jahrs Schlüsselseiten aus dem Exemplar der SLUB Dresden: Hist.Germ.C.480,82 VD17 14:002582L

hogy jobb a császárral békét kötni, mint a törökkel együtt megtámadni és elfoglalni *Bécset*.[574] Az oszmánokkal való együttműködést nem tekintette hosszú távon szerencsésnek a magyarok számára. Ha a császáriak véletlenül mégis győzelemmel fejeznék be a háborút, az a magyarok minden reményét tönkretenné. A szövegből kiderül, hogy sem a törökben nem bízott, s természetesen a tapasztalatai alapján Rudolfban sem. Nem érezte biztosítottnak, hogy a Rudolffal létrejött békét olyan módon meg lehetne tartani, hogy azt az örökös tartományok garantálják. Megjegyzendő, hogy Illésházy levelének ez a részlete, az örökös rendek garanciájának terve is benne foglaltatott Geizkofler javaslatában.

Hihetetlen, hogy Illésházy István vélekedése mennyire megegyezett 1605 júniusában azzal, amit Bocskai végrendeletében olvashatunk. Illésházy ugyanis azt ajánlotta, hogy Bocskai a Tiszáig tartsa meg a fennhatósága alatt Magyarországot, s itt mint erdélyi fejedelem uralkodjon: „míg Erdélbe fejedelem vala, nem mernek vala az németek így dühesedni az magyarokon; [a folytatás pedig a bécsi béke alapvetéseit idézi – P. S.] másik, hogy az országnak minden szabadságát megadja [a császár], az végházakot magyar kapitányoknak adja, jószágot se tisztől, se zálogban, se öregben [=örökül] német, mint idegen nemzet ne bírhasson," a magyarországi törvényeket pedig tartsák be, a kamara által elvett vagyonokat adja vissza. Mindezek mellett egy olyan javaslattal is élt Illésházy, amely alapjaiban érintette a török–magyar viszonyt: a török főerők ne jöjjenek fel a fejedelemhez, hanem induljanak a Dunántúlra.[575]

Mielőtt Mátyás főherceg követsége megérkezett volna Kassára, híre jött, hogy a nagyvezír a szultáni sereggel megérkezett Nándorfehérvárra. Bocskai ekkor egy nagyon súlyos dilemma előtt állt. A nagyvezírrel egyeztetett terveiben a közös katonai fellépés szerepelt. Hivatalosan nem kapott még ajánlatot Prágából vagy Bécsből a békére, azonban azok a hírek, amelyeket Illésházytól megtudott, arra bírták, hogy ténylegesen utána kérdezzen a megegyezés lehetőségének. Ennek érdekében Bocskai István június 26-án magához hívatta Thurzó Györgyöt, akinek tudtára adta, hogy a nagyvezír a seregével megérkezett Nándorfehérvárra. Azt kérte tőle, hogy a levél elküldésétől számított egy héten belül (július 1-jére) legyen ott nála Kassán, mert akkorra mások is megérkeznek, akikkel tárgyalásokat folytathatnak. Ez a meghívó Forgách és Pográny érkezésére lett időzítve. A fejedelem feltehetően követeinek zárójelentéséből tájékozódott a portai tárgyalások eredményeiről, hiszen a nagyvezírtől tudjuk, hogy július 9-én Korláth István még a nándorfehérvári táborában tartózkodott.

[574] Csak jelzem, hogy a prágai körök is úgy tudták, hogy a közös török–magyar támadás célja Bécs lesz. Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben Römischer, 1605. 15.
[575] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 13–16. Nr. VI.

Megjegyzendő, hogy Bocskai csak sejtette, hogy a nagyvezír már megérkezett Nándorfehérvárra, mert ekkorra még pontosan tudjuk, hogy nem ért fel.[576]

Hogy Bocskaira mekkora hatással voltak Forgách Zsigmond és Pográny Benedek ígéretei, mutatja az a tény, hogy Lala Mehmednek már július elején felvetette a Habsburg császárral kötendő béke lehetőségét (*sulh u salâha müteâllik ahvâli dahi yazmışsız*). A nagyvezír elutasítóan válaszolt rá. Eszerint ő már 13 éve a Buda felé eső határszakaszon folyó határvidéken tartózkodik, s ennek a védelmével foglalkozik. Véleménye szerint nem létezik a Habsburg császár alattvalóihoz hasonló másik nép, „amely külsejében és belsejében is oly tarka" (*nemçe tâyifesi gibi içi ve taşı alaca bir tâyife*). Nem szabad bennük megbízni, bármit is mondanak. A pasa nem hitte el, hogy a magyaroknak megfelelő lenne a béke, ő maga nem is akart ebbe beleegyezni. Úgy vélte, hogy a szultán sem fogadná el ezt a megoldást. Feltette a kérdést: vajon elképzelhető-e az, hogy a kiegyezés esetén a magyarok a korábbi állapotukban nyugton maradhatnak a császáriaktól? Arra biztatta a magyar fejedelmet, hogy maradjon meg a szultán hűségén, inkább szövetségben közösen valósítsák meg terveiket. A nagyvezír kijelentette, hogy ő maga is megesküdött a padisah előtt, hogy Bocskai ki fog tartani a közös fellépés mellett, és a szultán a nagyúri levelében[577] meg is esküdött az Istenre és a Prófétára, hogy segít a magyaroknak. [578]

Hogy Bocskai a nagyvezír levelére mit válaszolt, arra szintén csak a nagyvezír újabb írásából következtethetünk. Ekkorra a fejedelem elhatározta, hogy *nem teljesíti* a követei által Konstantinápolyban felterjesztett tervet, nem indul közös katonai akcióra a császári hadak ellen, hanem a Bécsből neki megígért erdélyi fejedelemség feletti hatalmat biztosítja maga számára. Ez a lépés ismételten a nagyvezír ellenérzését váltotta ki.[579] Bocskai a döntéséről azonnal értesítette Illésházyt is, aki még Krakkóban időzött. Kérte, hogy ne várakozzon tovább, sőt, hagyja Káthayra a tárgyalásokat, ő pedig azonnal induljon hozzá Kassára. A

[576] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950.

[577] Ez az a levél, amely az ahdnáme helyett jött, illetve amit annak értelmeztek. ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950. Lippa török kézen tartása ügyében is írja, hogy a szultáni eskü egy nâme-i hümâyûnban van bejegyezve, amelynek a tartalma Bocskai számára ismert.

[578] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950.

[579] „Seâdetlü padişâhın askeriyle Kanija tarafından Nemçe memleketlerine girüb ve siz dostımuz ol cânibden âdâ vilâyetine yürmeğe rey gördüğünüz bildürdüğünüz ecilden cümle askerimüz ittifâkiyle biz dahi Ösekden kalkup Baranavâr nâm hisâr altına konduğumuzda yeniçeri ağasın bir menzil ilerü gönderüb ve ertesi gün kendümiz ardlarınca gelecek iken Budûnda olan vezîr Hasân paşadan ve beğlerden ve ağalardan feryâd haberler gelüb Nemçenün yayası Komarân adasına girüb ve atlusı Pojondan yürümüşlerdir. Şöyle ki muâccelen asker ile yetişmeyesiz ya Budûn ve Peşteye ve Macâr hisârlarına zarar gelmek mukarrerdür dedikleri ecilden bi-z-zarûret ol cânibden ferâgat edüb yine Budîna gitmek lâzım gelmekle Budûna revâne olduk." ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Baranyavár, 1014. rebiülevvel 20–30./1605. 08. 06–15. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 410. Nr. 952.

sietségnek az volt az oka, hogy Bocskai minél hamarabb Erdélybe akart indulni, s még azelőtt egyeztetni szeretett volna Illésházyval.[580] Mindebből azonban az látszik, hogy Bocskai 1605. július 10-én komoly döntés előtt állt: a török vagy a Habsburg opciót fogadja-e el.

A fontos válaszúton a fejedelem nem szeretett egyedül dönteni, hanem bekérte a számára mérvadónak számító méltóságok véleményét is. Így járt el a Forgách–Pográny követség által hozott békefeltételek megtárgyalásakor is. Illésházy véleménye, aki július 17-én érkezett meg Kassára, már beépült a később papírra vezetett megegyezés-tervezetbe. Ugyanakkor fennmaradt ecsedi Báthory István válasza is, amelyből – mint alább látni fogjuk – több fontos részlet szintén bekerült a kondíciók közé. Ecsedi Báthory István véleménye a Bocskai-párt Konstantinápoly és Prága közötti vívódásait világosan mutatja, így érdemes a részletesebb elemzésre.[581] Báthory legnagyobb gondja az volt, hogy Bocskai úgy kért tőle tanácsot, hogy a legfontosabb információt nem elég részletesen adta elő. Báthoryt érdekelte volna, hogy milyen megállapodást kötött Bocskai követsége a Portán.

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen információval rendelkezhetett akár Bocskai, akár Báthory a konstantinápolyi tárgyalásokról? Bocskai valószínűleg egyedül a fentebb alaposan elemzett Korláth-féle követjelentésre építhetett, hiszen a szerződéslevelet a nagyvezír egyelőre nem adta ki a kezéből.[582] Bocskai értesülhetett például Musztafa agától, aki Korláth István és Mehmed kethüda legújabb híreit vitte Nándorfehérvárról július elején Kassára.[583] Így aztán Báthory István nem tudhatta, mennyire lehet bízni a Portában: „és Isten után az törökhöz való bizalom, ha bátorságos-e?” – írta.[584]

Báthory véleménye a magyar rendi – Károlyi Árpádnál „alkotmányosként” aposztrofált – gondolkodásmódra utal, amikor azt mondja, hogy ilyen súlyos döntést nem lehet meghozni, csak az egész ország megkérdezése után. Utalt arra, hogy a felkelésnek még a Dunántúlon is vannak hívei, akik velük „egy hajóban eveznek,” őket sem lehet figyelmen kívül hagyni. A kortársak közül sokan alapvetően a béke megteremtését tekintették a legfontosabb célnak. A béketárgyalások idején jó lett volna a fegyvert letenni, azonban ennek fennállt az a veszélye – figyelmeztetett Báthory –, hogy a béketárgyalások alatt a császáriak megindulnak, ahogy ezt

[580] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 646. Függelék Nr. III. Kassa, 1605. 06. 10. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

[581] Ezt a fontos levelet elsőként Balázs Mihály adta ki, másodszor pedig Nagy László. A második kiadás nem jelezte, hogy a szöveg már ismert. Balázs: i.m. 47–48.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 183–186.

[582] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 128.; Egy másolatával pedig a Kékedy-követség, amely Havasalföld felől érkezett, csak Erdélyben találkozott Bocskaival, a fejedelmi beiktatásán. Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel mivelődésére. II. Pest, 1866. 81–82.; Papp: Török–magyar … 130.

[583] Lásd a 650. lábjegyzetben közölteket.

[584] Balázs: i.m. 47–48.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 183–186.

Basta eddig többször is megtette. Báthory leveléből tudjuk meg, hogy a Forgách és Pográny-féle követség felszólította a fejedelmet, hogy az ország eddig csak általánosságban követelt szabadságát, amit el akarnak érni a békekötés során, részletesen ismertessék. A magyar rendi gondolkodás tekintetében Báthory szövege az eddig tárgyalt Illésházy levelek és kiáltványok szintjére emelkedik: „Látom, hogy az őfelségi legátosi azt is kévánják felségedtől, hogy felséged adja értésekre, mi legyen felségednek és az országnak kévánsága szabadsága felől. Micsoda szabadságot kévánjonak és micsoda rendtartást ez országban, az országnak régi szabadsága szerint. Erről az, mint feljebb is írtam felségednek, nem ítélem, hogy választ tehessen felséged az ország nélkül, mert ez az országnak derekas szabadságát veszi. Remélem mindazáltal, hogy netalán felséged, és az ország ezen megnyughatnék, hogy császár őfelsége bocsássa ki keziből éppen Magyarországot cum partibus et subiectis, adja meg őfelsége koronánkot is. Emez nem új dolog, mert Friderikus császár is megadta volt az koronát, az szegény Mátyás királynak. Elégedjék meg őfelsége, ennyi sok esztendőkig jámbor hűvségünkkel és rabságunkkal való szolgálatunkkal, mellyel őfelségét sok időktül fogva szolgáltuk vérünk hullásával, halálunkkal, nemzetünknek, jószágunknak, marhánknak elfogyásával, és országunk pusztulásával. Emlékezzík meg őfelsége ennyi sok időktűl fogva, Isten után az magyar nemzetsíg az egész keresztyénsígnek pajzsa volt. Ezt az jót Isten után őfelsége megcselekedvén, háládatossággal vesszük őfelségétől, Istent imádjuk érette, és az keresztyénsígnek is szolgálunk. Országunknak is régi szabadságát és rendtartását felségeddel együtt országostul az Istennek, kegyelmessíginek általa megtaláljuk és restaurálhatjuk jó módjával, és így felségedet is remélem, hogy megkontentálhatja császár őfelsége.” A fenti idézet nagyon radikális felfogást tükröz.[585] Hogy pontosan mit jelent az, hogy a császár Magyarországot engedje ki a kezéből, további értelmezést igényel. Érthető lenne úgy, ahogy a törökkel való megállapodás sugallta: a teljes elszakadás a császár-királytól a magyar királyság új alapokra való állításával, vagy ahogy be is következett 1608-ban, II. Mátyás megkoronázásával. Meglepő, hogy az a tiltás, amelyet Illésházytól még a Krakkóból küldött levelében is olvashattunk, miszerint Bocskait óva intette a törökkel való túl szoros együttműködéstől, Báthorynál fel sem merült. Sőt, arra kéri a fejedelmet, hogy ne indítsa vissza a császári követeket addig, amíg a nagyvezírrel nem egyeztetett, illetve ismertesse azt is Bocskai, hogy milyen reakció, magatartás várható a lengyelek részéről. Ezek után Báthory újra át szerette volna gondolni a kialakult helyzetet. Ez alapján ki kell mondanunk egyértelműen, hogy nem mindenki számára volt ördögtől való elképzelés a Portával való

[585] A kérdéses szöveghelyet Oborni Teréz is így értékelte: Oborni: Bocskai erdélyi állama. … 81.

együttműködés, így ecsedi Báthory István országbíró számára sem. Tulajdonképpen ezt mutatja a felkelés 1605 közepéig tartó időszaka. A fejedelem környezetében azonban a hangadók, Illésházy megjelenésével erősödve, a kiegyezés felé mozdultak el.

Forgách és Pogrányi követségének visszaindulásakor a fejedelem átadott a császári követeknek egy 15 pontból álló és egyéb kiegészítésekkel, magyarázatokkal bíró dokumentumot, amely a felkelőknek a császárral szembeni maximális kérését tartalmazta. Ebben szinte minden olyan követelés szerepelt, amelyet majd a bécsi békében is olvasni lehet. Ez az első alkalom, hogy a „religio" kérdése minden korábbi pontot megelőzve előtérbe került. A megfogalmazás módja már azt a felfogást tükrözi, amire Péter Katalin,[586] korábban pedig Benda Kálmán és Makkai László is felhívta a figyelmet, mindezideig azonban mégsem ment át a köztudatba: Magyarország három bevett vallásának, a kálvinistának, lutheránusnak és katolikusnak azonos jogokat követelt mind a városok, mezővárosok, végvárak, mind pedig a falvak népének szintjén; ezen kívül pedig megkívánta a hírhedt 1604:22-es törvénycikk semmissé tételét, eltávolítását. Határozottan kiállt a törökkel való megbékélés mellett, melyet Bocskai kívánt közvetíteni. A pontok között helyett kapott a nádori cím betöltése, a korona magyar területre való visszahozása, a püspökök számának csökkentése és a jobbágyfiúk magas katolikus egyházi méltóságoktól való távoltartása, a jezsuiták kiutasítása, a magasabb katonai tisztségek csak magyar származásúak által történő betöltése, az uralkodó személyes jelenléte az országgyűléseken, a magyarokkal szemben a magyar törvények szerinti eljárás lefolytatása, teljes bűnbocsánat kihirdetése. Ezeken kívül kérte Bocskai, hogy adományait erősítse meg Rudolf, és neki a méltósága és a pozíciója szerint adjon kárpótlást. Utóbbi természetesen nem szerepelt a pontok között, de Thurzó Györgynek világosan értésére adták, és Bocskai részéről az erdélyi fejedelemség követelését jelentette.[587] Thurzó György a kérelemlistát elfogadhatatlannak tartotta, ennek ellenére a követség továbbította azt Prágába és Bécsbe.[588]

Mátyás főherceg és köre Bécsben augusztus elején Thurzó György személyes fellépésére, illetve felmérve a kialakult hadi helyzetet, elfogadta Bocskai feltételeit a kezdődő tárgyalások kiindulópontjaként. A Béccsel való megegyezés kezdeti motorja Thurzó György volt. A fejedelemhez szóló augusztus 26-án Likaván kelt levelében beszámolt arról, hogy előbb

[586] Péter Katalin: A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon. „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 171–176.

[587] MOE XI., 347–445., Benda: A Bocskai szabadságharc. 104–109. (A MOE-ben lévő szöveg közlése kisebb kihagyásokkal.); Az eredeti szöveg: MOL MKA E-211. Lymbus Series II. 113. XXXII. Bocskai szabadságharc történetéhez. fol. 3–8. (Az okmányt Teszelszky Kees szívélyességéből használhattam.)

[588] MOE XI., 199.

Morvaországba ment, s megnyerte a kibékülés ügyének az ottani rendeket, majd innen Bécsbe indult. Három hét után elérte, hogy megindulhattak a béketárgyalások. Az előzetes tervek szerint Lőcsén gyűltek volna össze a császár minden országából érkező tárgyalóbiztosok, később a helyszín Bécsre módosult. Pográny készen állt, hogy a császári fél hivatalos válaszát megvigye Bocskainak. Thurzó pedig azzal fordult a fejedelemhez, hogy a tárgyalások alatt hirdessenek fegyverszünetet. Bocskai István számára a bécsi tárgyalások legfontosabb eredménye az volt, hogy megígérték számára az erdélyi fejedelemséget, mégpedig olyan kondíciókkal, mint ahogy azt Báthory Zsigmond bírta.[589] Thurzó levelének keltekor Bocskai – a nagyvezír kérése, sőt szigorú ellenzése ellenére – már Erdélyben járt.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Bocskai István 1605 júliusa és augusztusa fordulóján az addig határozott portai együttműködést – immár másodszorra a felkelés 1604. évi tavaszi szervezésétől – *feladta*, és az addigitól eltérő, viszont a saját személyes múltjával, hagyományaival jobban összeegyeztethető irányba haladt tovább.

A fordulatnak több nyomát is felfedezhetjük a fejedelem ekkori tevékenységében, melyek közül a leglátványosabb – amit már fentebb is említettem –, hogy nem vett részt a nagyvezírrel közösen eltervezett Bécs elleni hadjáratban, hanem Erdély megszerzését tűzte ki elsődleges célul. Ezzel a lépéssel a nagyvezírt is a korábbi tervek módosítására késztette. A béke megteremtésének szándéka erősebb volt, mint a Portával való további katonai együttműködés. Ezt mutatja, hogy Bocskai István már a rákosmezei koronázást megelőzőleg, 1605. október 22-én Sárospatakról egy általános rendeletet adott ki a városoknak, megyéknek és a rendeknek, amelyben országos mustrára hívta őket a táborába, ahová a kijelölt személyeknek fejenként kellett elmenni, ahol pedig általános rendi gyűlést is tartani szándékozott: „Tudására lehet kegyelmeteknek ez elmúlt tavaszon hadainknak az ellenség után oda való bocsátásokat nagy és elmúlhatatlan okokért, hogy ide hátra ellenséget nemzetünknek ne hadnánk, minekünk Erdélyben kellett vala mennyünk. Az hol Isten segítségéből minden állapotokat csendességre hozván, mennél hamarébb lehetett, onnat is szép hadakkal az kegyelmetek segítségére igyekeztönk ki jönni.

Utunkban azért mind az fővezér solicitálván bennünket az vele való szemben lételre, és derekas megmaradó frigyünktől való végzésre; s mind pedig Matias herceg főköveti által solicitálván, hogy mind magunk császárval őfelségével megbékéllenénk, s mind pedig az két császár közt az békességet véghez vigyök. Kikkel noha főtanácsinknak értelmiből traktátusban is indultunk. Sőt, az törökökkel való végezéssel immár assecuratusok is vagyunk.

[589] MOL Kamarai Archívum, Archivum Familiae Thurzó E 196. 18. cs. Fasc. 74. fol. 46. 1605. 08. 26. Litava. Thurzó György levele Bocskaihoz.

De fönn lévén hadai ellenségünknek, minekünk is olyan készülettel kelli az dologhoz nyúlnunk, hogy mind az békességnek traktálásához, ha kívántatik, hozzá nyúlhassunk. Az mint pedig ha az üdő úgy hozná, az fegyver is kezünkben készen legyen, kiért véletlen dolog nemzetünkön ne történhessék. Tetszett azért tanácsinkkal, hogy erre az generális expeditióra, amelyben magunk személye szerint jelen leszünk, minden rendeket egyszersmind hadba is hirdessünk, és az mellett, minthogy ilyen nagy dologrul való végezésünkért generális gyűlést kelli ugyanezen táborunkban celebráltatnunk. Minden vármegyéről, az mint szokás, generális gyűlésben bocsátani bizonyos választott személyek teljes tanúsággal jelen legyenek, hogy az közönséges megmaradását hazánk javára … egyenlő értelemből végezhessünk."[590] Bocskai a szándéka szerint harmadnapra, hétfőn Sárospatakról Léva felé akart elvonulni. Terveit pontosan be is tartotta, mert másnap, 23-án Uzun Mehmed efendi átadta neki a békékeszerződés oklevelét, az ahdnámét (*Sőt az törökkel való végezéssel immár assecuratusok is vagyunk.*).[591] A fenti rendeletben megfogalmazott meghívó alapján majd Korponán fognak a rendek összegyűlni. Itt került sor arra, amit ecsedi Báthory István is tanácsolt –, hogy a rendek közös tárgyaláson vitassák meg a júliusban Kassán elkészült békefeltételekre adott bécsi választ. Ezeket Forgách Zsigmond és Pográny Benedek hozta el Korponára.

Ezen a helyen, átlépve mind az erdélyi és magyarországi hadjáratok tanulságát, s nem érintve részletesebben a rákosmezei találkozót, sem pedig a korponai gyűlést, amelyekről külön fejezetekben lesz szó, visszatérek a *Querelae keletkezéstörténetéhez*. Tudniillik a magyar rendek ismételten elhatározták, hogy innen, Korponáról kiáltvánnyal fordulnak a Német-római Birodalom fejedelmeihez. Azt hiszem, a tárgyalt kiáltvány keletkezésének alapdokumentuma Bocatius naplója. Ez részletesen szólt arról, miképpen jött létre a kiáltvány szövege.

Egy röplap jelent meg Nürnbergben, amely szentháromság-tagadással (ariánizmussal) vádolta Bocskait, illetve hangsúlyozta a török–magyar szövetséget, s annak németellenes voltát.[592] Ekkor a magyarok eldöntötték, hogy az igazság tisztázására követséget küldenek a Német-

[590] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 148 Konv. D (1605. X.) fol. 100. Bocskai István meghívólevele a tábori fegyveres országos gyűlésre és a mustrára, Sárospatak, 1605. 10. 22.

[591] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 647. Bocskai István Illésházy Istvánnak, Sárospatak, 1605. 10. 24.; Az ahdnáme magyar fordításán az átadás időpontjaként október 28. áll. Ezért korábban úgy véltem, hogy az ünnepélyes átadás időpontja ekkor lehetett (Papp: Török–magyar … 130.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 129.). Bocskai Illésházynak küldött leveléből azonban kiderül, hogy a jeles esemény október 23-án ment végbe, s a török követ 24-én távozott vissza a nagyvezírhez.

[592] Bocatius János: Öt év börtönben. (kiadta: Csonka Ferenc – Mollay Károly) Budapest, 1985. Európa Könyvkiadó. 18.; Úgy vélem, hogy ennek a röplapnak a szövege nagyon hasonló lehetett, mint a többször említett és idézett Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben, sőt még azt sem tartom lehetetlennek, hogy megegyezett vele.

római Birodalom néhány méltóságához. A rendek utasították Illésházy Istvánt, Hoffmann Györgyöt, Rimay Jánost és Bocatius Jánost, hogy saját ízlésük szerint külön-külön fogalmazzanak meg egy kiáltványt, amely tartalmazza a felkelés okait, követeléseit, a békekötés létrejöttének lehetőségét, és legyen benne egy *ünnepélyes tiltakozás* is, hogy a történteket ne a magyarok számlájára írják. Az elkészült szövegeket felolvasták: „Illésházyét fogadták el, mert szenvedélyes stílusa, a példák felsorolása miatt az elkeseredett emberek szívesen hallgatták, és mert olyan szerző írta, aki az őt ért sérelmekre emlékezve a saját lelkiállapotából merítette mondatait és szavait. A bevezetőben hosszasan felsorolja, hogy az elmúlt kétszáz év alatt a magyarok hogyan és hányszor utasították vissza a török javasolta feltételeket, mert ők inkább a keresztényekkel akartak együttműködni; és miután annyi hős férfiút, jószágot, … a fővárossal együtt [Magyarország – P.S.] megannyi városát is elveszítették, a maradékot Németország kapujában igyekeztek megvédeni, és elszenvedni abban a reményben, hogy ezáltal az ősi szabadságjogokat meg tudják őrizni, ezek között legfőképpen a lélek és a hit szabadságát, … és Istent hívják tanúbizonyságul arra, hogy szívükben-lelkükben mennyire idegenkednek, … azoktól a dolgoktól, amelyhez vagy végső kényszerűségből hajtva nyúltak, vagy amelyeket az ellenségeik róttak fel nekik.” Bocatius szerint a szöveg nagyon udvariatlan és durva volt, ezért kérte a szerzőt, hogy mérsékelje a stílusát. Illésházy azonban azt válaszolta, hogy „Durva göcsörtbe durva ék kell.” Bocatius sejtése, hogy a szöveg nem fogja elnyerni azoknak a tetszését, akiknek szól, a későbbiekben bebizonyosodott: „Amikor én a pfalzi tanácsosokkal nap mint nap tanácskoztam, velem együtt az udvarnál tartózkodott a nagyméltóságú belga fejedelemnek, Móricnak követe is, a kitűnő jogtudós: Pieter Brederode. Amikor a magyar üggyel foglalkozó levélben az egyik Vergilius-sort ilyeténképpen látta alkalmazni: Ne csodálkozzanak hát a keresztény fejedelmek, hogy a magyarok, ha nem tudják megnyerni az égieket, a poklot fogják megmozgatni, Brederode úgy vélte, hogy itt a török szövetségre kell gondolni. Én viszont úgy magyaráztam ezt a helyet, hogy csupán a váratlan felkelésről van szó.”[593]

Károlyi Árpád megtalálta a korponai gyűlésből a német birodalmi méltóságoknak elküldött aláírt, lepecsételt levél egyik példányát, a szövegét azonban nem közölte, csak az aláírásokat. A dokumentum – Bocatius leírásának megfelelően – a korponai gyűlés végén, december 10-én keletkezett, ezért korponai kiáltványnak fogom nevezni. A dokumentumot egyedül Katona István jelentette meg teljes terjedelmében a *Historia Critica* című kiadványában.[594] (Moritz Ritter hatalmas, a harmincéves háború előzményeit tárgyaló okmánytárában említi Katona

[593] Bocatius: i. m. 20.; Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 92.
[594] Katona: Historia Critica ... XXVIII. 457–468.

kiadása mellett azt is, hogy az eredeti példány a müncheni állami levéltárban található.[595]) A *Querelae* Károlyi Árpád által kiadott szövegét összevetve a *Historia Criticá*ban olvasható korponai kiáltvánnyal, több fontos megállapításra jutottam. A két szöveg nem ugyanaz, azonban bizonyos, hogy nagyon szoros kapcsolat van közöttük. A korponai kiáltvány teljes egészében a *Querelae* latin szövegére épül, azonban rövidebb, bizonyos elemek hiányoznak belőle. A bevezetésben olvasható hosszú történeti példabeszéd, miszerint a magyarok több mint kétszáz éve harcoltak a törökkel, ugyanaz. A Rudolf császár elleni első kirohanás, miszerint nem az ellenség ereje rombolta le a magyarok ércfalát, hanem az, akinek védeni kellett volna, a korponai szövegben Rudolf név szerinti említése nélkül olvasható. Ehelyett őfelsége kapitányaira, tisztjeire hárítja a szöveg ennek ódiumát. Innen a folytatás is szinte szó szerinti, viszont a kiáltvány tartózkodik attól, hogy minden esetben név szerint gyalázza a császárt, ahogy azt a *Querelae* szövege tette. Röviden fejtette ki azt, hogy a Magyar Királyságot, elvévén szabadságát, az Ausztriai-ház egyik tartományává akarják degradálni, ám a bibliai párhuzamok, Dávid király és Saul példabeszéde kimaradt, s az a részlet is, amelyben a zsarnok császárt Nabukodonozorhoz hasonlította a szerző. A Wolfgang Unverzang udvari kamara elnökét és a többi udvari méltóságot érintő dehonesztáló mondatokat sem találjuk meg a szövegben. Kimaradtak a Szuhay István egri püspök, majd kalocsai érsek és pozsonyi kamarai elnök és Migazzi Miklós váradi püspök, szepesi kamarai elnök elleni állítások, illetve a császári hivatalok törvénytelen joggyakorlata. Annak részletezését is hiába keressük, hogy a magyarokat teljesen háttérbe szorítják az idegenekkel szemben, azonban az 1603. évi országgyűlési határozat értelmében név szerint felsorolta azokat az indigenákat, akik fontos magyarországi katonai méltóságot kaptak. A kárt szenvedett urak név szerinti említése nem egyezik meg a két szövegben. További nagyon fontos eltérés, hogy a korponai kiáltvány tartalmazza II. András király Aranybullájának ellenállási záradékát (31. artikulus), amelyre Werbőczy a Tripartitumban is hivatkozott. A szövegben szerepel Belgiojoso és Petz (Pezzen) katonaságának fellépése és a Bocskai-várak, Szentjobb és Sólyomkő ellen indított támadás, de megtaláljuk Bocskai védekezését, és azt, hogy az Esztergom alá, a török ellen irányított hadakat hogyan fordította Basta a magyarok ellen. Mindez arra kényszerítette Bocskait, hogy a törökhöz forduljon segítségért.

[595] Ritter, Moriz: Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. I. Die Gründung der Union, 1598–1608. München, 1870. M. Rieger'sche Universität-Buchhandlung. Nr. 371. 463–464.; Zászkaliczy Márton és Teszelszky Kees nemrégiben beszámolt arról a rendkívüli felfedezésről, hogy a Ritter fenti hivatkozásából ismert példány ténylegesen elő is került a müncheni Hauptstaatsarchiv Kasten Schwarz jelzetű gyűjteményéből (16711–16718). Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 118. 277. lábjegyzet.

Az ünnepélyes tiltakozás (Protestatio sequitur) külön kiemelten hiányzik, azonban a Vergiliustól átvett parafrázis némi módosulással szintén megtalálható ebben a szövegben is: „Quoniam igitur superos flectere non potuerunt, non mirentur Christiani, si Acheronta Hungari moverint, si ab inimicis suis, a quibus tanta passi, tot cladibus affecti sunt, auxilium petiverint. Durum telum Necessitas." [Minthogy tehát az égiek nem tudták megindítani, ne csodálkozzanak a keresztények, ha a magyarok az alvilágot mozgatták meg, ha ellenségeiktől kértek segítséget, akiktől annyit szenvedtek, annyi pusztítást viseltek el. Nagyúr a szükség.]"[596]

Ha azonban összevetjük ezt a szöveget azzal, amit Bocatius írt arról a példányról, amelyet ő ismertetett a belga (németalföldi) követtel, Pieter van Brederodéval, akkor meg kell állapítanunk, hogy a németalföldi követ felháborodását kiváltó részletek, illetve minden olyan nyílt dehonesztáló megjegyzés, amely Rudolf méltóságát közvetlenül sértette volna (indirekt formában persze mindenki számára érthető volt) kimaradt a szövegből. Különösen fontos, hogy a Korponára datált példány a magyarok törökökkel kapcsolatos viszonyát a szükségszerű önvédelem szintjén tárgyalja, a természetjogi érvelés ebből a szövegből teljesen hiányzik. Tárgyalt azonban Erdély története kapcsán olyan Báthory Zsigmondot, Moldvát, Havasalföldet érintő részleteket, amelyek teljesen kimaradtak a *Querelae*ből.

A természetjogi érv (brutis animalibus), amely annyira jellemző a „szerencsi kiáltványra", s amelyet Illésházy Bocskainak írt levele mellett a lengyel királynak Krakkóban 1605. július 15-én előadott levélben is olvashatunk,[597] nem véletlenül kerülhetett ki a német rendeknek Korponán megfogalmazott szövegből. Teljesen egyetértek Zászkaliczky Márton véleményével, amely szerint a német rendeknek szóló levélből azért maradt ki a természetjogi érvelés, mivel az túl erős volt, s ezt helyettesítette II. András király ellenállási záradéka, illetve a Tripartitumból vett részlet, igazolandó, hogy a magyarok ezek alapján jogosan keltek fel királyuk ellen. Nem véletlenül, hiszen a korábban elemzett francia és angol nyelven fennmaradt kiáltvány ezeket az elemeket ugyanígy tartalmazta.

Ezt a szöveget eljuttatták a német birodalomba, ahogy erre fentebb is utaltam.[598] Tehát nem azonos azzal, amelyet Bocatius az utazóládájában magával vitt, hiszen abban sokkal nyíltabb utalás volt mind a Habsburg zsarnokságra, mind pedig a törökökkel kialakult viszonyra. Ezek az elemek azonban elsősorban az ún. „szerencsi kiáltványban" találhatók meg a maguk teljességében. A fentiekből leszűrhető következtetés szerint a „szerencsi kiáltványként" ismert

[596] MOE XI., 182.; Katona: Historia Critica … XXVIII. 471.; Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 92.
[597] Illésházy, 1863. 322.
[598] Lásd az 595. jegyzetet.

szöveg nem Szerencsen keletkezett, hanem Korponán, és nem 1605 legelején, hanem 1605 decemberében. A szerzője tekintetében pedig igaza van Károlyi Árpádnak, aki Illésházy Istvánnak tulajdonította volna, csak azért nem merte ezt leírni, mert Illésházy a szerencsi gyűlés idején még nem volt otthon. Nem is kellett neki ekkor még Magyarországon tartózkodni, mert feltehetően az első szövegváltozatot még Lengyelországban vetette papírra. Ebből keletkezett a lengyel királynak készült beadvány, majd ennek a kiteljesítésével született Korponán a teljes szövegváltozat.

A III. Zsigmond lengyel király előtt felolvasott szöveg és a *Querelae* közötti szoros kapcsolatot – mint utaltam rá – már Makkai László is kimutatta, mégha az érvelése más alapon állt is, mint az enyém.[599] Bár nem egyértelműen fogalmazva, de Hopp Lajos is Illésházy tollára emlékeztetőnek vélte a kiáltvány szövegét.[600] Ezeket a véleményeket azzal egészíteném ki, hogy éppen a természetjogi érvelést tekintem a fő pontnak, amely Illésházy levelében, a lengyel királynak szóló levél szóhasználatában és a *Querelae* szövegében egyértelműen megtalálható („in tali enim casu defensio etiam brutis animalibus ipso iure naturae admittitur”).[601]

A *Querelae* szövegéből a rendek készítettek egy a török viszonyt nem érintő, Rudolf személyét szinte nem is sértő változatot, amelyet aláírásukkal ellátva szerteküldtek a Német-római Birodalom előkelőinek. Ez a változat olvasható Katona *Historia Criticá*jában. Mivel ez az okmány a dátuma alapján már akkor keletkezett, amikor Illésházy visszament Bécsbe tárgyalni, a szövegváltozatot nem ő véglegesíthette. Mivel a követségre Bocatiust jelölte ki a fejedelem, felteszem, hogy ő kapott megbízást a durvább kiáltvány átfogalmazására. Erről persze nem emlékezett meg a későbbiekben. Ekkor némileg átformálta a szöveget, s a korábban – feltehetően a lengyelekhez írt (angol, francia és latin változatban fennmaradt) kiáltványból átemelte András király dekrétumát és a Tripartitum részletét. Ezzel megváltoztatta a szöveg érvelését. Így született Illésházy durvább, direktebb tónusú kiáltványából egy elfogadhatóbb megfogalmazású, a magyar előkelők által aláírt és lepecsételt levél, amely eljutott a német birodalomba.

A fentiek alapján a következőképpen tudom *összefoglalni* az ún. „szerencsi kiáltvány” keletkezéstörténetét. Illésházy fent részletesen elemzett leveléből kitűnik, hogy 1605 júniusa előtt is létezett egy kiáltvány. A fenti érveim szerint úgy tűnik, nem is egy, hanem talán négy eltérő koncepciójú szövegkompozíció. Az első típus az lehetett, amelyet Kruppa Tamás

[599] Makkai, 1987. 744.
[600] Hopp: Az „antemurale” és a „bona vicinitas” ... 146.
[601] Kazinczy: Gr. Illésházy István nádor ... 322.

közölt, másodiknak ide sorolnám tartalma szerint a különben nem kiáltvány jellegű, hanem az átállásra biztató sérelemleveleket, amelyekből kettőt Nyakas Miklós egy német nyomtatvány alapján tárgyalt, s amelyeknek Bécsben 12 magyar nyelvű eredeti példányát őrzik, harmadik az, amelyet angol fordításban használtam, de francia és latin példányai is vannak. Ugyancsak önálló példány, szám szerint a negyedik a lengyel király előtt felolvasott oráció. Bár a szakirodalom kiemeli, hogy a Szerencsen összeülő országos gyűlés céljául tűzte ki a bel- és külföld tájékoztatását, úgy vélem, hogy ezt csak részben teljesítette. Az angol, francia és latin példányban fennmaradt kiáltvány eljutott a legnagyobb nyilvánosságig, úgy vélem azonban, hogy ez sem Bocskai tudatos terjesztése következtében. Ezeken a szövegeken megtalálhatók a szerkesztők, Káthay Mihály, Péchi Simon, Bocatius és bizonyosan mások kezenyomai is.

Illésházy feltehetőleg a negyedikként említett oráció-tervezetet láthatta. A Bocskaihoz írt, sokat idézett június 6-án kelt levelében ki is fejtette, hogy nincs megelégedve a szöveggel, s egy olyan érvrendszert vázolt fel, amely a *Querelae Hungariae* előzményének tekinthető. A két szövegben ismétlődő gondolatok, mondatok találhatók. Illésházy néhány nap múlva Krakkóban tűnt fel, ahol július közepén a király fogadta Bocskai követségét. A levelekből kideríthető, hogy Illésházy jelenléte ekkor és itt nem volt véletlen, ahogyan az sem, hogy a naplója mellékletében olvasható a lengyel király előtt ténylegesen felolvasott oráció, amely már a június 6-án kelt Bocskainak szóló levele érvrendszerével egyezik meg. A lengyel királynak szóló okmányt a szakirodalom eddig is a *Querelae* egyik változatának tartotta. Ez alapján úgy vélem, hogy a Káthay Mihály által a lengyel rendeknek szánt szöveget Illésházy a saját érvrendszere alapján Krakkóban átírta, s ez került III. Zsigmond és a lengyel udvar elé. Így tehát megelőzi a *Querelae* keletkezését. Illésházy a lengyel fővárosból a fejedelem utasítására sietősen távozott, majd július 17-én Kassára érkezett, ahol azonnal bekapcsolódott a Mátyás főhercegtől jött követekkel, Forgách Zsigmonddal és Pográny Benedekkel folyó tárgyalásokba. Bocatius naplójából tudjuk, hogy a korponai generális gyűlésen Illésházy, Hoffman György, Rimay János és Bocatius utasítást kapott a rendektől egy kiáltvány megszerkesztésére, amelyet mind a hárman külön-külön végeztek el. Minden szerző felolvasta a saját példányát, a rendeknek azonban Illésházy István változata tetszett a legjobban, emellett döntöttek. A szöveg történeti bevezetővel, Rudolf zsarnokságával magyarázta a felkelés kitörésének okait, bizonyította, hogy a kényszer vitte a magyarokat a török karjaiba. Illésházy vezérelve érvényesült benne: ki kellett mutatni, hogy a kialakult viszony egyedüli oka a császár, s ha nem jön létre a megállapodás (amelynek a tárgyalásait a konkrét békepontokról csak Korponán kezdték meg), annak ódiuma is Rudolf fejére száll.

Ennek a dokumentumnak keletkezett egy Rudolfot kevésbé bántó, a török szövetség kérdését is homályban hagyó változata, amelyet levél formában köröztettek a birodalomban.

A fenti véleményt például Illésházy István 1606. január 3-án immáron Bécsből Bocskainak címzett levelével is alá lehet támasztani. Ebből kiderül, hogy a kölni érsek Prágában felkereste a császárt, és el akarta érni nála, hogy hívja össze a birodalmi gyűlést, és jelölje ki utódát. Meg is fenyegette, hogy ellenkező esetben a választók maguk fognak valakit jelölni római királynak. Ennek a hírnek azért lehetett nagy jelentősége Illésházy szerint, mert úgy tűnt, a birodalomban is készülődik valami a császár ellen. Ezért könyörgött Bocskainak, hogy a Korponán elkészült írást azonnal indítsa útnak. Bizonyára nem tudta, hogy Bocatius időközben elindult a küldetésére 1605. december 29-én. A szöveg kollektív munkát feltételez, mert Illésházy nem azt jegyezte le, hogy *írtam*, hanem azt, hogy „íránk." Ennek ellenére a fentiek alapján mégis elsősorban őt tartom a *Querelae* alapszövegének, a legsajátosabb részletek szerzőjének, még akkor is, ha rendelkezett előképekkel. Mivel ekkor már ismert volt, hogy Mátyás főherceg viszonya a bátyjához nagyon rossz, a magyarok sérelmeinek az emlegetése a testvérviszályban közvetetten Mátyást segítette. Az utazásra a kassai bírót, a már megnemesített Bocatiust jelölte ki a fejedelem, aki az indulás előtt átvette a leveleket. Egy része pátens-formára volt megszerkesztve (ez lehetett a *Querelae* teljes szövege), a többit pedig a választófejedelmeknek címezték (ezt a szöveget adta ki Katona), melyeket a Korponán lévő főurak és városi képviselők pecsétjükkel és aláírásukkal is hitelesítettek.[602]

A téma lezárásaként fel kívánom hívni a figyelmet arra, hogy a *Querelae*t ezek után kevés joggal tarthatjuk „szerencsi kiáltványnak," sokkal inkább „korponainak" kellene mondanunk, sőt a fenti adatok és érvek alapján megkockáztatom azt a véleményt, hogy Szerencsen a korábbi szakirodalmi felfogás szerint ténylegesen *egyetlen egy kiáltvány sem* keletkezett.[603]

A fejezet zárásaként a Bocskai ariánus voltára vonatkozó vádak hatását is érintenünk kell. Általában nem szokták a politikai kiáltványokat és a szentháromság-tagadás vádjának elutasítását szétválasztani. Mivel a felkelés jogosságának magyarázatával foglalkozó sérelmek (gravaminák) és a kiáltványok kevésbé térnek ki az ariánizmus vádjára, erre a fejedelemnek külön kellett reagálni. Ennek érdekében született és jelent meg először 1606-ban nyomtatásban is az *Apologia et protestatio legatorum ecclesiarum Hungaricarum…*, vagyis a

[602] Bocatius: i. m. 23–24.

[603] Az, hogy más úton, de Teszelszky Kees és Zászkaliczky Márton is ugyanerre a következtetésre jutott, a vélekedésem helyes voltát erősítette meg. Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 95.

Bocskai-Apológia.[604] A szöveg kétszer is megjelent magyar fordításban, s legújabban Lukács Olga foglalkozott vele, jelen munkám keretét szétfeszítené, ha részletesen elemezném.[605]

[604] A kiadás helyéül Bártfát megjelölt legrégibb példányán az 1606-os évszámot olvashatjuk. Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, adversus iniquissimas Monacho Iesuitarum criminationes, quibus Serenissimum Dominum, Dominum Stephanvm Dei fratia Hungariae et Transyluaniae Principem, gentemque Hungaricam, in odea et contemtum potentissimorum Germaniae Principum inducere, et aduersus eos, more Iesuitico, concitare volentes, Arianismi insimulare non sunt veriti. Bartphae, Excudebat Iacobus Klös, 1606. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek. Göttingen. Digitalizációját Zászkaliczky Márton támogatta.

[605] Lukács Olga: Apologia et protestatio. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1259–1272.; Bitskey István: A Bocskai-apológia előtörténete. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 177–182. (Bitskey István nem keresett bizonyítékot arra, hogy ténylegesen elterjedt volna a Bocskai ariánus voltáról szóló hír, viszont bizonyította, hogy a német evangélikusok között elterjedt nézet szerint Kálvin követői előbb-utóbb megtagadják a Szentháromságot.); lásd még: Teszelszky – Zászkaliczky: A Bocskai-felkelés … 107–109.

A MAGYAROK MEGSEGÍTÉSÉRE INDULT SZULTÁNI HADJÁRAT

A szécsényi országos gyűlés és a hagyományosan ehhez kötött propagandaszövegek értékelése után visszatérek az 1605. évi Habsburg-ellenes oszmán hadjáratra, a tizenöt éves háború utolsó nagy katonai erőpróbájára. Miközben a fentebbi fejezetben kitértem arra, hogy Bocskai környezetében egyre komolyabban merült fel a császárral való békés kiegyezés lehetősége, addig az ezidőben a Portán tárgyaló vagy már onnan hazatérő követsége még az 1604/5 fordulóján kialakított terv szerint járt el, és a Habsburgok elleni közös katonai támadáshoz szerzett támogatást. Bocskai embereinek biztosítékot kellett szerezni arra, hogy a szultán nem köt különbékét a magyarok háta megett: „Frigyet penig, hogy tegyen az némettel felséged híre és akaratja ellen [mármint a szultán – P. S.], arrul senki ne gondolkodjék, hanem ha felségednek jóakaratja járul hozzá: erről az hatalmas császár szájából hallott fogadást, meg az követségről magunk hallottunk."[606] Erre az ígéretre nagy szükség volt, mert magától az egyik magyar követtől, Kékedi Györgytől maradt fenn annak a híre, hogy hazautazásuk idején a császár embere is a Portán járt, bár ezt az adatot egyelőre nem sikerült leellenőrizni.[607] A Bocskai megbízottjainak jelentéséből való idézet lényege visszaköszön az I. Ahmed szultán által kiállított szerződéslevélben is: „A Németnek penig, ha a megbékélésre kedve kezdene lennie, és tégedet megtalálna felőle, innét e felöl semmi kedvet mi ahhoz nem mutatunk és nem akarjuk."[608] Úgy tűnik, hogy az 1605-ös hadjárati évben valóban nem tervezte a Porta, hogy tárgyalásokat indítson a béke érdekében. Attól függetlenül, hogy a birodalom komoly anyagi nehézségeit tovább növelte az anatóliai dzseláli felkelések sora (már 1598-tól),[609] illetve 1603-tól Perzsia hadba lépése, Lala Mehmed nagyvezír Magyarországra nem békülni jött, hanem a háborút az oszmán érdekek szerint fegyverrel akarta lezárni. A keleti felkelők és a perzsák ellen a Porta a később szintén híressé váló Naszuh pasát rendelte ki (*öte yakada*

[606] Nagy: Okmányok ... 324–330.; Csonka – Szakály: i. m. 164.; Iratok 2005. 161–167. (nem említve a Csonka – Szakály-féle javított kiadást.)

[607] Szilágyi Sándor – Tasnádi Nagy Gyula – Mencsik Ferdinánd – Kluch János: Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Daniel superintendens 1708–1709-iki oroszországi útjának leírása. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. II. Budapest, 1894. MHHS XXXIII. 72.; Az isztambuli béketárgyalásokra lásd: Papp: Török–magyar … 119–135.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 125–134.

[608] Arhivele Naționale ale României (ANR) Direcția Jud. Cluj. Colegiul reformat Cluj Nr. 72. 126.; Mikó Imre, gróf: Erdélyi történelmi adatok. II. Kolozsvár, 1856. 325.; Csonka – Szakály: i. m. 173–182.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 275–286. (A szerződés betűhív kiadása német fordítással.) Ugyanezen könyv 164–275. oldalai között a Bocskainak adott szultáni szerződéslevél további török nyelvű szövegvariánsainak kritikai kiadása található.

[609] Griswold, William J.: Anadolu'da Büyük İsyan 1591–1611. İstanbul, 2000. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 93.; A könyv eredeti kiadása: Griswold, William J.: The Great Anatolian Rebellion, 1000–1020/1591–1611. Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1983.

eşkiyâ defnine). Így próbálta Konstantinápoly kezelni a két, avagy inkább már háromfrontos küzdelmet.[610]

A hadi előkészületeket legrészletesebben Abdülkádir efendi örökítette ránk krónikájában.[611] Mivel azonban a szerző eredetileg a portai tüzérek írnoka volt, nem vethetjük a szemére, hogy Bocskai követségéről és szerződéséről nem emlékezett meg. Sokkal inkább érdekelték a háború lefolyásának részletei, a hadi, technikai eszközök. A hadtörténészeknek nem érdektelen részlet, ahogy a török gyalogság lövészgyakorlatozását bemutatja, amelynek során az Európában szokásos több soros, folyamatos tüzelést, az ún. kontramarsot próbálták elsajátítani.[612] A másik ismert krónikás, Ibrahim Pecsevi sem szól az isztambuli tervekről, hiszen ő itt, Magyarországon várta az események kibontakozását.[613] Ugyancsak hiába keresünk a hadjárat céljára vonatkozó isztambuli terveket a későbbi kiváló történetíró Hadzsi Halife, más néven Kjátib Cselebi művében. Arról azonban megbízhatóan beszámolt, hogy Lala Mehmed pasa nagyvezír 1605. május 21-én elindult az Isztambul melletti Davud pasa mezejéről Magyarország felé. A Nándorfehérvárra való érkezésére eltérő adatokat hoznak a krónikák és a nyugati források. Pecsevi szerint július elején érkezett meg (bécsi információk szerint pontosan 19-én[614]), és a zimonyi mezőről július 20-án folytatta útját Buda irányába.[615]

Az 1605-ös év hadi eseményeinek tárgyalásakor a fenti krónikákon kívül a történészek alig használtak török nyelvű, illetve az Oszmán Birodalom iratkibocsátó szerveiben keletkezett forrást. Szerencsés helyzetnek tekinthető, hogy mind Bécsben, mind pedig Isztambulban szép számban maradtak fenn olyan okmányok, amelyek az oszmán fél terveit, Bocskai István mozgalmához való viszonyát tükrözik. Ez annyiból is figyelemre méltó, hogy ezek közül viszonylag sokat a nagyvezír, Lala Mehmed küldött el Bocskainak. A gyűjtemény a török diplomatika és paleográfia szempontjából is figyelemre méltó, hiszen általában nagyon kevés nagyvezíri levél maradt fenn a levéltárakban. Annak ellenére van ez így, hogy a 17. századi eseményekre nemritkán nagyobb volt a nagyvezírek befolyása, mint a szultáni dívánnak. Különösen érvényes ez olyan esetekben, amikor a nagyvezír a hadjárat parancsnokaként

[610] BOA MD Nr. 77. 25. 147. parancs. 1013. zilhicce 22./1605. 05. 11.

[611] Topçular Kâtibi: Târih I. 429–432.; A szerzőre nézve lásd: Köhbach, Markus: Der Osmanische Historiker Topılar Kâtibi ‘Abdü’l-qâdir Efendi. Leben und Werk. Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies 1981 (2) 75–96.

[612] Topçular Kâtibi: Târih I. 437.

[613] Karácson Imre: Török történetírók. III. Budapest, 1916. (továbbiakban Pecsevi) 177–190.; Peçevî, İbrâhîm: Târîh-i Peçevî. I–II. Haz. Derin, Fahri – Ç. Çabuk, Vahit, İstanbul, 1980[2]. Enderun Kitabevi.

[614] Hatvani (Horváth), Mihály (szerk.): Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. IV. Pest, 1859. MHHD III. 183. Mátyás főherceg Albert főhercegnek, Bécs, 1605. 08. 10. (továbbiakban Hatvani III. 1859.); vö. még Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata ... 434. 21. jegyzet.

[615] Karácson Imre: Török történetírók. III. Budapest, 1916. 351–365. (továbbiakban Kjátib Cselebi); Kâtib, Çelebi: Fezleke-i Kâtib Çelebi. I. İstanbul, 1286. 258–264.

(szerdár) a harctérhez közel önálló döntéshozatalra kényszerült. A hosszú török háború idején, amikor több nagyvezír is a nyugati fronton hadakozott, ez a mechanizmus természetesnek mondható, azonban más időszakokra nem rendelkezünk ilyen gazdag forrásadatokkal, mint a Bocskai-felkelésre. Ezeket a leveleket Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban a Türkische Urkunden sorozatban őrzik. Az általam feltárt harminchét eredeti levélből alig használt valamit eddig a történetírás, közülük csupán egyről készített Joseph Hammer-Purgstall német fordítást,[616] ugyanakkor a többségüket néhány szavas tartalmi utalással feltüntette az Oszmán Birodalom története 9. kötetében, ahol a munkája forrásait ismertette.[617] A mai napig nélkülözhetetlen összefoglalása jellegéből is következik, hogy a levelek bennünket érintő részleteire nem térhetett ki.

Az 1605-ös és 1606-os hadjárati idényre vonatkozóan fennmaradt a szultáni díván rendeleteinek másolati könyve, amelynek az a különlegessége, hogy nagyrészt a szultáni had Magyarországra vonulása közben, illetve a hadszíntéren keletkezett. A szerdárok, különösen, ha egyszemélyben nagyvezírekként is vezették az oszmán sereget, a szultán nevében kiadott parancsokat a „hadjárat alatt vezetett fontos ügyek defterébe" (sefer mühimme defteri) másoltatták be. Ilyen esetben a rendeletek jó része nem a konstantinápolyi dívánból, hanem a hadjárat idején összehívott államtanácsból került ki.[618] Jelen esetben a 77. számú mühimme defter ebbe a kategóriába tartozik.[619]

A kötet első bejegyzése félreértésekre ad okot. Ebben azt olvashatjuk, hogy a hadjárat idején lejegyzett parancsokat tartalmazza, amelyek közül némely már az indulás után keletkezett. A fejléc dátuma 1014. muharrem 1. (1605. 05. 19.).[620] Ennek ellenére a következő oldalakon a hadjárat előkészítésére vonatkozó bejegyzések találhatók, mégpedig februári dátumokkal. Mivel ismert, hogy a nagyvezír 1605. február elején tért vissza Nándorfehérvárról Konstantinápolyba, nem tűnik lehetetlennek, hogy a bejegyzések annak a szervezőmunkának

[616] GOR IV., 1829. 666–668.
[617] GOR IX., 1833. 408–410.
[618] A mühimme defterek tipológiájáról és keletkezéséről lásd: Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való". A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). Budapest, 2005. História – MTA Történettudományi Intézete. História Könyvtár. Okmánytárak 1. IX–XXXIV.; Kütükoğlu, Mübahat S.: Mühimme defterlerindeki muamele ve kayıdlar üzerine. Tarih boyunca paleografya ve diplomatik semineri, 30. Nisan–2. Mayıs 1986, Bildiriler. İstanbul, 1988. 95–112.; Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 11–29.; A mühimme defterekből kiváló másik fontos díván regisztratúrára lásd: Kovács Nándor Erik: „Panaszok könyve". Szempontok a sikájet defterik meghatározásához. Keletkutatás 2011. ősz. 69–90.
[619] Caroline Finkel a tizenöt éves háború oszmán katonai adminisztrációjáról szóló könyvében szintén használta a 77. mühimme deftert. A Mobilisation című fejezetben az 58–62. oldalakon tárgyalja a Bocskai mellé küldött csapatokat. Finkel, Caroline: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. I–II. Wien, 1988. VWGÖ. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Band 14.
[620] BOA MD Nr. 77. 1.

a tanúbizonyságai, amelyet Lala Mehmed a fővárosba történt megérkezése után végzett. Bocskai nevével először a harmadik oldalon találkozunk, a hozzá küldött levelet a határvidékről érkező Ahmed müteferrikának adták át eljuttatás céljából, ugyanakkor egy Mehmed nevű csauszt Lengyelországba küldtek. Ugyanitt olvasható egy széljegyzeten, hogy a vulcsitrini, szerémségi, szendrői, vidini, nikápolyi és az aladzsahiszári szandzsákokat Bektás pasa budai beglerbég irányítása alá rendelték, akinek a feladatává tették, hogy Bocskainak nyújtson segítséget.[621]

A felvonulás közben folyamatosan folyt a hadjárat előkészítése, így utasítást küldtek a kanizsai pasának, Szarhos Ibrahimnak a közös katonai akció előkészítésére. A kanizsai beglerbégnek a mohácsi és a szigetvári szandzsákok katonaságát is maga mellé kellett vennie (*Mihâç ve Sigetvâr askeriyle müşârün ileyh tarafından ol cânibde olan Nîmete Gergeli nâm serdârına varub imdâd u muâvenet itmek emr edüb*). A parancsban egyértelműen nyomatékosították, hogy a beglerbég Némethi Gergelyhez vonuljon, akit „szerdár” címmel említ a szöveg, tehát a kezdeményezés és a vezetés a Dunántúlon is a magyarok kezében összpontosult.[622] Hogy ebben a térségben, az ellenséghez legközelebbi határszakaszon elegendő erővel rendelkezzenek, a boszniai csapatokat, sőt még a korábbi boszniai beglerbéget is a kanizsai pasa alá rendelték.[623] Az is nyilvánvaló, hogy innen, a kanizsai határvidékről már májusban egy komoly betörést terveztek az örökös tartományok területére. Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a hadjárat során az oszmán hadseregben a helyismeret nagyon sokat számított. A hercegovinai szandzsákot (feltehetően árpalikként) bíró volt korábbi kanizsai beglerbéget, Musztafa pasát is például felrendelték ziámet- és timárbirtokos lovasságával a korábbi állomáshelyéhez közeli pozsegai határvidék védelmére.[624] A pozsegai bégnek ugyanakkor utasítást adtak, hogy menjen Kanizsára, mivel ott „némi fontos ügy miatt a szolgálatára szükség mutatkozik.” Ezt a parancsot elküldték a hercegovinai bégnek is, és egy másolatot a boszniai beglerbégnek is címeztek, akinek a teljes erejével szintén Kanizsára kellett bevonulnia.[625] A hadjárat főparancsnoka, Lala Mehmed nagyvezír mellé a főerőktől külön operáló erők élére katonai parancsnokokat, básbúgokat (*baş ve buğ*) neveztek ki. Ilyen címet kapott például Szarhos Ibrahim pasa július 5-én, amikor ráruházták a dunántúli oszmán erők feletti parancsnokságot.[626]

[621] BOA MD Nr. 77. 3. 62–64. bejegyzések, 1013. şevvâl 4. /1605. 02. 23.
[622] BOA MD Nr. 77. 49. 197. parancs. 1014. muharrem 15./1605. 05. 23. csütörtök.
[623] BOA MD Nr. 77. 51–52. oldalak parancsai.
[624] BOA MD Nr. 77. 53. 206. parancs. 1014. sefer 21./1605. 07. 08. péntek.
[625] BOA MD Nr. 77. 54. 208. parancs. 1014. sefer 24./1605. 07. 11. hétfő.
[626] BOA MD Nr. 77. 53. 205. parancs. 1014. sefer 18./1605. 07. 05. kedd.

A nagyvezír eredeti terve az volt, hogy Konstantinápolyból a lehetséges legkorábbi időpontban visszaindul Magyarországra. A Nándorfehérváron maradt helyettesének, a kajmakámnak, (Kujudzsu) Murád pasának elküldött szultáni parancs szerint Lala Mehmed az elindulását 1605. május 9. és 18. közé tervezte (*mâh-i zî l-hiccenün evâhirinde*).[627] Mint láttuk, valójában Bocskai követségének késedelmes megérkezése miatt kellett néhány héttel csúsznia az oszmán hadsereg kivonulásának Konstantinápolyból. A hadjárat alatt vezetett díváni jegyzőkönyvben a magyar mozgalom megsegítéséről konkrétan szóló első bejegyzés Ieremia Movilă moldvai vajdának szólt, akit háromezer jó lovas és kétezer puskás gyalogos elküldésére utasítottak. Vele párhuzamosan kapott parancsot Radu Şerbân havasalföldi vajda, akinek kétezer lovast és ezer gyalogost kellett a magyarok mellé küldenie.[628]

Az Oszmán Birodalom részéről az 1605-ös hadjárat sorsdöntő jelentőségűvé vált. Ezt mutatja például a korábbi temesvári pasának, jelenlegi avlonjai szandzsákbégnek, Alinak szóló rendelet szövege (miszerint a szandzsák katonaságával még a nagyvezír odaérkezése előtt érjen Nándorfehérvárra): „ebben az áldott évben” Magyarországon (*Üngürüs*) a hitetlenek ellen hatalmas hadjárat indul.[629] Az ilyen mondatot, bár hasonló esetben máskor is felbukkan a rendeletekben, mégis fontosnak tartom kiemelni, mert a parancsok szóhasználata is nyomatékosította az ügy jelentőségét.

A felvonulásra több irányt határoztak meg. A magyarországi helyi erők mellé, amelyeknek a parancsnoka Szúfi Szinán egri pasa volt, a leggyorsabban a korábbi budai pasának, az akkori szilisztrai beglerbégnek, Kádizáde Alinak kellett indulnia, és a leggyorsabban kellett csapataival Bocskai István segítségére sietnie.[630] A fentiek valóban alátámasztják Bocskai levelének az igazságát, amelyet április 8-án írt a szultánnak, miszerint eddig csak Szúfi Szinán pasa volt mellette, a többiről csak reméli, hogy elindultak már hozzá.[631]

A 77. számú mühimme defter alapján pontosan követhető minden olyan katonai egység mozgósítása, amelyet berendeltek a magyarországi hadjáratra.[632] A nagyvezír indulásának a közeledtére a portai alakulatok egy részét is kirendelték, így a szultáni fegyverhordozókat, a szilahdárokat is. Az agájuk élén Kádizáde Ali szilisztrai pasához kellett csatlakozniuk.[633] Ezeknek még azt is utasításba adták, hogy milyen útvonalon vonuljanak Bocskai mellé. A kimenő parancs alapján arra a meglepő következtetésre jutottam, hogy Ali pasának a hadjárat

[627] BOA MD Nr. 77. 9. 80. parancs. 1013. zilkade 1–10./1605. 03. 21–30.
[628] BOA MD Nr. 77. 3. 67. parancs.
[629] BOA MD Nr. 77. 4. 69. parancs. 1013. zilkade 18./1605. 04. 07.
[630] BOA MD Nr. 77. 4. 70. parancs.
[631] Bocskai Levelek. 151.
[632] Lásd erre még Finkel: The Administration … 59–66.
[633] BOA MD Nr. 77. 5. 72. parancs. 1013. zilhicce 4./1605. 04. 23.

alatt alárendelt szerep jutott Bocskaival szemben. Utasították, hogy a magyar fejedelem iránt mutasson tiszteletet (*Bôçkâîya varub malâk olasın*). A pasának Szilisztrából a Duna mentén egyenesen Ibrailba kellett átkelni, majd onnan a magas hegyeken átjutva (*balkânlardan aşub*) az erdélyi határon álló Brassóba kellett menni (*Braşova varub*). Innen kellett felvenni a kapcsolatot Bocskaival.[634] Érdekes, hogy egészen távoli, keleti területekről is igénybe vettek a szultánhoz hű csapatokat. Például megemlíthetem a kurd vazallus államnak tekinthető Dzsezírat-i Ibn Ömer (Cezîre, Cizre) fejedelmét (*hâkim*), akit a hadjáratba kirendeltek „a szultán dicsőségének védelme és hűséges szolgálata" alapján.[635] A Duna melletti szandzsákok közül Babadağ védőjét, Iszkender béget és a nikápolyi szandzsákbéget, a Bethlen korából jól ismert Madzsaroğlu (Macârzâde) Alit szintén Kádizáde Ali pasa alá rendelték.[636] A 77-es mühimme defterből olyan adatok is kiolvashatók, amelyek a korábbi történeti megállapításokkal szemben módosítják ismereteinket. Naima, a 17–18. század fordulóján élt történetíró megállapítása alapján például általánosan elfogadott, hogy az 1595-ös Gyurgyevónál vívott csatában megsemmisült a korábban rettegett akindzsi alakulat.[637] Az évszázadokon keresztül a nyugati hadjáratokban használt félelmetes katonai egység akkora vérveszteséget szenvedett, hogy a szolgálatukat a végvári katonaság és a krími tatárok vették át.[638] Az elbeszélő források bizonyára nem tévednek az akindzsik 1595-ös évi veszteségeit illetőleg, azonban a 77-es mühimme defter tanúsága szerint még mindig képviseltek annyi harci értéket, hogy a korábbi akindzsi béget, Miháloğlu Alit is behívták a magyarországi hadjáratra megmaradt embereivel együtt.[639] A szultáni kormányzat eredeti célja az lehetett, hogy 1605-ben a krími tatár kán, Gázi Giráj személyesen vezessen hadat Magyarországra, aki azonban maga helyett fiát, Tohtamis kalgát jelölte ki a tatár kontingens élére. A szultáni kormányzat nem örült ennek,[640] mégis elfogadta a változást. Lala Mehmed a szultán nevében tájékoztatta Tohtamis kalgát arról, hogy miképpen alakul a magyarországi hadjárat. Az akkori terv még az volt, hogy a tatár sereg Bocskai mellé húzódik, neki fog segíteni.[641] A kalga

[634] BOA MD Nr. 77. 26. 148. parancs. 1013. zilhicce 22./1605. 05. 11.
[635] BOA MD Nr. 77. 11. 85. parancs. 1013. zilkâde 1–10./1605. 04. 21–30.
[636] BOA MD Nr. 77. 27. 153. parancs; 30. 129. parancs, 1013. zilhicce 22./1605. 05. 11. Nem lepődnék meg azon, ha kiderülne, hogy a főszövegben említett Ibrahim pedig a Bethlent 1613-ban hatalomra segítő későbbi kanizsai beglerbéggel lenne azonos.
[637] Na'îmâ Mustafa Efendi: Târih-i Na'îmâ, (Razvatü'l-hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn) (Haz.: İpşirli Mehmet) I. Ankara, 2007. 99. TTKY III Dizi Sayı 33[a].
[638] Özcan, Abdülkadir: Akıncı. DVİA II. İstanbul, 1989. 249–250.
[639] BOA MD Nr. 77. 19. 102. parancs. 1013. zilhicce 13./1605. 05. 02
[640] BOA MD Nr. 77. 15. 95. bejegyzés. 1013. zilkade 8./1605. 03. 28.
[641] BOA MD Nr. 77. 32. 166. parancs. 1014. sefer 23./1605. 07. 10.

megérkezése után Szolnokra vonult, és onnan követelte a debreceniektől, hogy látogassák meg, és egy hosszú ajándéklistát követelt tőlük.[642]

Kevéssel azután, hogy Bocskai emberei elindultak hazafelé Konstantinápolyból, illetve azután, hogy Lala Mehmed Nándorfehérvár irányába vezette az oszmán sereget, a nagyvezír helyettese, az egri pasával azonos nevet viselő Szúfi Szinán pasa kajmakám tájékoztatta a magyar fejedelmet a sikeres tárgyalások lefolyásáról. Kiemelte, hogy a legfontosabb ügyekben (*ümûr-i mühimmenüz*), amelyek közül kiemelendő a hadsereg és a pénzügyi segítség (*hazine*), személyesen Mehmed pasa nagyvezír és szerdár járt közben a szultán előtt. Ennek eredményeképpen minden segítséget megadnak, csak lássák, hogy ebben az évben is megfelelően szolgál. A kajmakám megemlítette, hogy Bocskai követeit is figyelemben részesítették a Portán, kaftánokat adtak rájuk, és visszaindították őket Magyarországra. Szúfi Szinán kajmakám, aki még Báthory Zsigmond idején hallott Bocskairól, személyesen is beszámolt a szultánnak róla. Ugyanakkor felhívta a figyelmét a fejedelemnek, hogy eljárásával segítse a háború sújtotta szegény népet megszabadulni a nehézségeitől.[643]

A magyar követség irataiból és a diplomáciai szokásokból feltételezhető, hogy Bocskai a portai méltóságoknak külön-külön küldött levelet, így nem meglepő, hogy ezek is válaszoltak neki. Ezek a levelek inkább udvariassági formulákat és stílusgyakorlatokat tartalmaznak, mint tényleges információkat, a kapcsolati háló feltérképezéséhez a számbavételük nem volt haszontalan. Ilyen például a szultáni hárem fekete agájának, Musztafának a levele. A legfontosabb mondanivalója az, hogy örvend Bocskai fellépésének, amelyet ő is, mint a többi oszmán méltóság, a szultán és az Oszmán-dinasztia iránti régi elkötelezettséggel magyaráztak: „Az Ön ősei és elődei az Oszmán-dinasztiához kötődtek, mindig hűek és alázatosak voltak irányában."[644]

Konstantinápoly elhagyása után a nagyvezír a legnagyobb sebességre próbálta szorítani a hadsereget, amellyel nem volt megelégedve. Mivel kutatás közben több török hadjárati naplót is használtam a 16–17. századból, érdemes összevetni a korábbi és a későbbi teljesítményeket.[645] Az adatok alapján a Konstantinápoly és Edirne közötti távolságot 11 nap

[642] Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. sign b-1. č. kr. 316. I. č. 828/8. Mi I. 35. Szolnok, 1605. 06. 01. Tohtamis Giráj kalga Debrecennek.

[643] ÖStA HHStA Türkische Urkunden [Konstantinápoly], 1014. muharrem 27./1605. 06. 04. Szinán pasa kajmakám Bocskai Istvánnak.

[644] „sizün aba ve icdâdınuz Âl-u (!) Osmâna bend olub dâimâ inkiyâd u itaat üzere idiler" ÖStA HHStA, Türkische Urkunden, Musztafa a dárüsszeádet agája, a fekete eunuchok vezetője Bocskai Istvánnak. Ebbe a kategóriába tartozik Haszán temesvári pasa levele is, amely szintén a Bocskai sikerei és konstantinápolyi tárgyalásai apropójából keletkezhetett. ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s.d., s. l. [Temesvár, 1605 tavasza]. Haszán temesvári pasa Bocskai Istvánnak.

[645] Lásd a Török történetírók I. kötetében kiadott 1529. és 1532. évi hadjáratok naplóit. Török történetírók. I., 324–362. A korábbi naplókat ugyanebből a kötetből nem használtam.

alatt lehetett megtenni. Edirnétől Nándorfehérvárig 1529-ben 57, 1532-ben 41 napra volt szükség. A Pétervárad visszavételére Edirnéből induló oszmán erők 1694-ben 48 nap alatt értek Nándorfehérvárra.[646] Ha a fentieket összevetjük az 1605-ös teljesítménnyel, Lala Mehmednek egyáltalán nem kellett szégyenkeznie.[647] Mindenütt tartotta az átlagsebességet,[648] sőt az Edirne és Nándorfehérvár közötti szakaszon 39 nap alatt felért, ami rekordnak számít. Miután a fáradt oszmán sereg 1605. július 9-én megérkezett, a nagyvezír egy napi pihenőt rendelt el. Innen küldte másnap az újabb levelét Bocskainak.

A nagyvezír érkezését némely európai forrás július végére tette, ami a fentebbiekből következően tévedés.[649] Bocskai követei közül Korláth István és Mehmed kethüda Nándorfehérváron már bizonyosan utolérték a lassabban vonuló sereget. Mehmed kethüda dátum nélküli leveléből tudjuk, hogy idáig egészségben megjöttek. Biztosította Bocskait, hogy minden segítséget megkaptak a magyarok, amit kérelmeztek. A magyar fejedelem a nagyvezírhez későbbiekben küldött levelei és emberei mind megérkeztek. Ezeket az irományokat Mehmed kethüda és Korláth István is elolvashatta, így tájékozódhattak a helyzetről. Az újabb híreket a követei Bocskai másik török szolgáján, Musztafa agán keresztül küldték a fejedelemnek Nándorfehérvárról.[650] Ez az adat azért fontos, mert innen tudjuk, hogy Bocskai honnan tudhatott azelőtt a konstantinápolyi tárgyalásai eredményeiről, mielőtt a megbízottjai ténylegesen megérkezhettek volna hozzá.

Korláth István a nándorfehérvári megérkezése után újabb leveleket adott át a pasának, amelyek időközben futottak be hozzá a fejedelemtől.[651] Ettől az időponttól kezdve ismét közvetlen levelező kapcsolatban állt egymással Bocskai és a nagyvezír.

Feltételezem, hogy Lala Mehmed valószínűleg a kora tavaszi török–magyar hadjárati tervek megvalósítása szempontjából tartotta késeinek a feljövetelét. Erősíteni akarta Bocskai kitartását azzal, hogy ígérte, további késlekedés nélkül sietve közeledik hozzá az iszlám hadseregével. Bizonyára még tavasszal kérte Bocskai, hogy minél korábban induljon el a

[646] Çapraz, Hüseyin Sevket Cagatay: Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján. Doktori disszertáció. Témavezető: Dr. habil. Papp Sándor. Szegedi Tudományegyetem. 126, 140.

[647] A tizenöt éves háborúban az oszmán had felvonulására, menetteljesítményére vö. Tóth Sándor László: A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 32 (1985) 4. szám. 761–785. Ezenbelül az 1605-ös menetre vö. uo. 772.

[648] Edirnébe 1605. május 31-én kedden már biztosan megérkezett. BOA MD Nr. 77. 41. oldalon olvasható fejléc. 1014. muharrem 13./1605. 05. 31. kedd.

[649] Július végére vö. Szilágyi Sándor – Tasnádi Nagy Gyula – Mencsik Ferdinánd – Kluch János: Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Daniel superintendens 1708–1709-iki oroszországi útjának leírása. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. II. Budapest, 1894. 49. MHHS XXXIII.; július 14-ét említett Tóth S. L.: A török haditevékenység … 772.

[650] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, s.d. [1605. július eleje] Mehmed kethüda Bocskai Istvánnak.

[651] BOA MD Nr. 77. 32. oldal.

török fősereg. A nagyvezír beszámolt a haladást akadályozó tényezőkről. Olyan esőzések közepette vonultak, hogy a vizek áradása elsodorta a hidakat, jó néhány helyen hajóhidakat kellett építeni. Bár valóban késlekedtek, jegyezte meg a pasa, azonban jól felszerelt hadsereg áll a parancsnoksága alatt.

Már fentebb jeleztem, hogy Lala Mehmed a török csapatok parancsnokainak külön kihangsúlyozta, hogy rendeljék magukat a magyar hadvezetés alá. Még ennek ellenére sem számíthatnánk arra, ahogy a nagyvezír a fejedelemhez viszonyult. Levelében tanácsot kért Bocskaitól, hogy mit javasol, merre törjön előre az oszmán had. Két lehetőséget vetett fel a pasa, Budáról vagy Esztergom, vagy pedig Kanizsa felé fordulhatnak. Bocskaitól várta a választ. Ugyanakkor arról is érdeklődött, hogy a „rosszakaratú király" (Rudolf császár) hadseregének a zöme merre található, mert elsősorban azok ellen akart indulni. Kifejezte, hogy az Isten segítségében bízva beteljesíti a padisah esküjét. A szultán iránti kötelessége alapján mindent megtesz azért, hogy Bocskait megvédje az ellenségtől. Kérte a fejedelmet, hogy azonnal küldjön a feltett kérdésekre választ.[652]

Az oszmán sereg pihenőidejében is folyt a hadjárat szervezése. Nándorfehérvárról utasítás ment az egri beglerbégnek, Szúfi Szinán pasának, hogy azonnal induljon személyesen a vilájet fegyveres erejével Bocskai mellé. Ha Bocskaitól bármilyen parancs érkezne, levelet írna vagy embert küldene, akkor az egri várban hagyjon a pasa egy alkalmas embert, ő pedig teljesítse a magyar fejedelem parancsát.[653] A kapcsolatok intenzív jellegét mutatja, hogy egy héttel a korábbi, Nándorfehérvár alatt írt levelek után Lala Mehmed Zimony mezejéről újabb írással jelentkezett Bocskainál.[654] Ekkorra már lefolytak Kassán az első megbeszélések Forgách Zsigmonddal, Thurzó Györggyel és Pográny Benedekkel a békefeltételekről, illetve a magyarok sérelmeiről.[655] Ekkor adták át azt a már említett, 15 pontból álló kérelemlistát, amelyre Forgách megjegyezte, hogy ugyan elfogadhatatlan, mégis a tárgyalásos megoldás folytatását biztosította. Bocskai a királyi követekkel lefolyt tárgyalásokat és az átadott békefeltételeket úgy interpretálta a nagyvezír előtt, mint aki nagyon keményen helytáll a Habsburgokkal szemben. A kemény válasz emlegetése tetszhetett a pasának, aki dicsérte is

[652] „Lakin bu bâbda siz dostınuza danışub cevâb isterüz şimdikihalde toğru Buduna ve andan Üstürgûn üzerine mi varmamuz münâsib yohsa Kanijadan yukaru olub Beçe tabi olan vilâyet yakub yamağı evvelâ görilür muhassal krâl-i bed-fiâlun quvvet u kudreti ve askerün ekseri kangı cânibe olacağı siz dostımuzun malûmı olacak ol cânibe sevk eyleyesiz." ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950.

[653] BOA MD Nr. 77. 54. 207. parancs. 1014. sefer 23./1605. 07. 10. vasárnap.

[654] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Zimony, 1014. rebiülevvel 11./1605. 07. 17. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 947.

[655] Lásd erre *A szerencsi országos gyűlés és Bocskai magyarországi fejedelemségének kezdete* című fejezetben írtakat.

magatartását. A nagyvezír környezetéből feltehetően többen is kifejezték megelégedésüket Bocskai viselt dolgaival és a magyar követség konstantinápolyi tevékenységével kapcsolatban, így például Hüszejin aga, a janicsárok agája.[656]

Amikor az iszlám hadsereg megérkezett Eszékre, Bocskai Istvántól egy újabb levél érkezett a török táborba. Ebben válaszolt a fejedelem arra a kérdésre, hogy Lala Mehmed pasa merre fordítsa a támadás irányát. Valószínűleg Illésházy István levele a nagyvezírnek írt válasz idején futhatott be Krakkóból. Ez annyiban érdekes, mert Illésházy ebben azt javasolta, hogy a török sereg a Dunántúlon kezdjen támadást. A fejedelem teljesen elfogadta Illésházy nézetét,[657] amelyet a pasával is közölt. Így a török had Eszékről kiindulva az egész sereggel Baranyavár irányába fordult. „Innen a janicsáraga egy táborhellyel megelőzve a fősereget előre vonult. Mi magunk egy nappal később követtük volna. Ámde mindeközben egy kellemetlen hír futott be Haszán budai beglerbégtől, a bégektől és az agáktól, miszerint a Habsburg gyalogság Komáromhoz, míg a lovasság Pozsonyhoz vonul. Így aztán, ha nem érkezünk meg gyorsan a sereggel, bizonyosan Budának vagy Pestnek, vagy pedig a magyar váraknak fognak kárt okozni. Ebből a kényszerből adódóan felhagytunk az előzőekkel, s mivel ez volt a kézenfekvő, Buda irányába indultunk el." A nagyvezír leveléből tudható meg, hogy Bocskai a fentebb ismertetett tervet – a közös Habsburg-ellenes nyugati támadást – nem kívánja követni, sőt el fogja hagyni a magyarországi hadműveleti területet, és Erdélybe utazik. A nagyvezír ezt a lépést nem tartotta taktikusnak. A távollétét a Habsburgok arra is kihasználhatják, hogy megtámadják Budát, vélte a nagyvezír. Lala Mehmed pasa azt a reményét fejezte ki, hogy mire ő megérkezik Budára, addigra Bocskai is Újvár alá jön. Ebből arra lehet következtetni, hogy még reménykedett abban, hogy a fejedelmet jobb belátásra lehet bírni, és erdélyi tartózkodása nem tart nagyon hosszú ideig. Ekkor, augusztus első felében még minden késlekedés ellenére sem tűnt lehetetlennek, hogy Lala Mehmed és Bocskai hamarosan személyesen is találkoznak, és egyeztetik a terveket. A nagyvezír erre a közös tárgyalásra halasztotta az oszmán sereg támadási irányát és katonai céljait érintő döntését. Ennek a késedelmes döntésmechanizmusnak lesz az eredménye az, hogy majd hirtelen Esztergom ellen indulnak a törökök. A levél utolsó érdemi részéből kiderül, hogy Bocskai István kérésének megfelelően a nagyvezír hozott neki 10 ezer aranyat, amelyet a

[656] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s. l. [Nándorfehérvár vagy Zimony], s. d. [1605. 07. eleje.] Hüszejin janicsáraga Bocskai Istvánnak. Az aga magyarországi szerepléséről, pontosabban Esztergom elfoglalásában betöltött szerepéről lásd Pecsevi és Kjátib Cselebi adatait. Török történetírók. III. 182, 355. Ezek az adatok szintén megerősítik, hogy Hüszejin aga ténylegesen a nagyvezírrel vonult Magyarországra, s onnan küldte a leveleit, ahol Lala Mehmed tartózkodott.

[657] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 16. Illésházy István Bocskai Istvánnak, Krakkó, 1605. 06. 19.

magyar sereg fizetésére szántak. A találkozó jelentőségét azzal is emelni kívánta a pasa, hogy kinyilvánította: át szeretné adni a fejedelemnek a *koronát*.[658]

[658] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Baranyavár, 1014. rebiülevvel 20–30./1605. 08. 06–15. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 410. Nr. 952.

Az erdélyi hadjárat és Kádizâde Ali pasa

Lala Mehmed pasa számára Bocskai Istvánnak Kassán valamikor július közepén kelt leveléből vált világossá, hogy a magyarok fejedelme a közös katonai fellépés helyett inkább béketárgyalásokat akar folytatni a császárral. A nagyvezír kétségesnek találta ezt a lépést. Nagyon elégedetlen volt azzal is, hogy Bocskai nem felé siet, hanem Erdélybe. Még ha az odautazás szükségesnek is tűnhetett (*eğer ki varmanuz lâzım ve mühimm olmuşdur*), akkor is rossz néven vette a fejedelemtől.[659] Attól kezdve, hogy Bocskai Illésházy Istvántól júniusban megkapta annak a hírét, hogy a béke fejében hajlandó lenne Prága és Bécs megadni neki az erdélyi fejedelemséget, ezt a korábbi célját akarta mindenekelőtt elérni. Még nem is lehetett teljesen biztos a dolgában, amikor a kassai előzetes béketárgyalások után Erdélybe indult. Az ottani hadműveleteket legalaposabban mai napig Nagy László összefoglalásából ismerhetjük meg.[660] Mivel nem áll szándékomban, hogy a hadjárat részleteit aprólékosan tárgyaljam, ezért csak azokra az eseményekre térek ki, amelyekre az újabban feldolgozott források világítanak rá.[661]

A tartományban nagyon kevés császárhű katona állomásozott. Az 1604. év végére a legfontosabb várak, Jenő, Lugos, Karánsebes és Lippa Bocskai hűségére tértek. Az első jelentősebb várostrom Szatmár körül bontakozott ki. Az erdélyi/partiumi felkelő hadak parancsnoki címét Gyulaffy László viselte.[662] Véres ostrom után Szatmár vára megadta magát, és az országrészben lassan szinte minden erősség letette a hűségesküt Bocskai nevére. Közjogi tekintetben azonban még hiányzott a fejedelemválasztás és a beiktatás. Miután Bocskai megígérte a régi szabadság visszaállítását, a székelyek és a magyar megyék nemessége az 1605. február 21-én tartott nyárádszeredai gyűlésen egyöntetűen megválasztotta Erdély fejedelmének. A szászok azonban kitartottak a császár hűsége mellett. Az ellenállást Rácz György szervezte, aki némi császári katonára, a szász polgárság fegyveres erejére és Radu Şerban havasalföldi vajdára számíthatott. A szász ellenállás késztette a fejedelmet katonai lépésre. Erdély meghódolásában nemcsak az önálló állami léttel bíró hagyomány mozgósító erejét fedezhetjük fel, hanem azt a katonai-politikai nyomást is, amelyet a magyar fejedelem még azelőtt kifejtett, hogy ténylegesen megkezdte volna a terület pacifikálását.

[659] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Zimony, 1014. rebiülevvel 11./1605. 07. 17. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 947.
[660] Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.
[661] Az események frappáns összefoglalására és az erdélyi országgyűlések intézkedéseire lásd: Juhász Krisztina: Bocskai István erdélyi országgyűlései. Belvedere Meridionale 24 (2012) 3. szám. 6–18.
[662] Nagy: A Bocskai szabadságharc … 307.

Ebben külső segítségre is számíthatott. Fentebb többször érintettem, hogy amikor remény mutatkozott Erdély visszatérésére a Porta fennhatósága alá, ezt a folyamatot a moldvai vajdaságot kezében tartó Movilă család mindig támogatta. Bocskai 1605 januárjában már felvette a kapcsolatot a moldvai vajdával,[663] akivel az együttműködést az is erősítette, hogy a havasalföldi trónon közös ellenségük, Radu Şerban ült. A magyarok konstantinápolyi követjárása idején is kiemelt feladatok közé tartozott, hogy Lala Mehmed jóindulatát megvonják Radu Şerbantól. El akarták érni, hogy helyére a moldvai vajda öccsét, Simiont nevezze ki a Porta. A közös fellépésnek az volt a feltétele, hogy Erdély stabilan álljon Bocskai mellett. Ennek érdekében a moldvai vajda nyomást gyakorolt a székelyekre. Bár Bocskai maga is megfenyegette az erdélyieket, hogy törököt, tatárt és moldvaiakat szabadít rájuk, ha nem állnak mellé, a politikai meggyőzés eredményesebb lehetett. Ieremia Movilă valamikor egészen korán tavasszal kezdett tevékenykedni, hogy a székelyeket az átállásra rábírja. Erre utal az a szultáni parancs, amelyet 1013. zilhicce 4-én / 1605. április 23-án jegyeztek fel a díván másolati könyvébe.[664] Ebben a szultán már azért mondott köszönetet Ieremiának, mert rábírta a székelyeket, hogy visszatérjenek a Porta hűségére. Ezt úgy kell érteni, hogy elfogadták Bocskait fejedelemnek, aki elfogadta a szultáni fennhatóságot. A fentiek azt igazolják, hogy a nyárádszerdahelyi fejedelemválasztást Ieremia a Portán a saját érdemeként tüntette fel.

Raduval szemben a Portán bizonytalanságban voltak, nem tudták eldönteni, mit tegyenek vele. Miközben utasításokat küldtek neki, Bocskai melletti részvételre intették, ugyanakkor ellenlábasait, a Movilă testvéreket is biztatták, hogy ha a továbbiakban is ilyen hasznosan járnak el a szultán szolgálatában, Simion visszakaphatja Havasalföldet. A szilisztrai beglerbéggel, Kádizáde Ali pasával kellett együttműködniük.

A parancsba bizonyára tévesen került bele, hogy a nagyvezírnek már április végén el kellett volna indulnia a hadjáratra. Az események logikája alapján ez teljesen lehetetlen. „Reménykedünk a magasságos Istenben, hogy a győzelemjelű szerdárom is zilhicce hónap elsején (1013. zilhicce 1./1605. 04. 20.) elhagyja a magas küszöbömet, és útban lesz Belgrád felé.[665] Mielőtt a nevezett megérkezne Nándorfehérvárba, te és a testvéred, a magyar király,

[663] Nagy: Iratok Bocskai István ... 138–139. Nr. 40.

[664] BOA MD Nr. 77. 5. 73. számú parancs; Gemil, Tahsin: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601–1712). Bucureşti, 1984. 101–103. Nr. 17.

[665] A nagyvezír alapos késéssel, csak május 21-én indult útnak Magyarország felé. Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 129.

Bocskai irányában tökéletes segítséget és támogatást nyújtsatok. Nagyúri szerencsémmel légy a szolgálatban."[666]

A felkelés idején Magyarországról minimális katonai erő érkezett Erdély területére, mivel a Bocskai mellé állt vármegyék és székek magukban is elegendő erőt képviseltek, hogy néhány császári őrséggel ellátott várat (Szamosújvár, Déva, Fogaras) és a szászok kezében lévő jelentősebb városokat (Szeben, Brassó, Medgyes) elfoglalják. Nagy László megállapítása szerint Gyulaffy László és Petky János katonai képességeit meghaladta a feladat teljesítése. A török és a moldvai erősítés megérkezése előtt a viszonylag nagy létszámú és elfogadhatóan felszerelt erdélyi had Ebesfalvánál május 19-én vereséget szenvedett Rácz György császárhű csapatától. A császárpártiak győzelme inkább presztízsjellegű volt, amivel elértek annyit, hogy a magyar csapatok vezérkara elveszítette önbizalmát. Az alsóbb szintű vezetésben lévők, mint Mátyus János csíki és gyergyói kapitány és Bedő István háromszéki főkapitány helytállásán múlt, hogy nagyobb tragédia nem történt.[667]

A fejedelemség nyugati határában is nyugtalanság támadt. A magyar tisztek bizalmatlanok voltak a szerb várőrségekkel szemben. Így történt, hogy Lugosról ki is telepítették őket, és Lippa várában kerestek menedéket. Hamarosan újabb elégedetlenség robbant ki, amelyet valószínűleg a temesvári pasa, Deli Haszán is szított. Kevéssel június 24-e előtt a várőrség fellázadt, és átadta Lippát a temesvári pasának.[668] Ez a helyzet abból a szempontból is nagyon kellemetlen volt, mert a nagyvezír nem sokkal korábban utasította a temesvári pasát, hogy csapataival álljon Bocskai rendelkezésére.[669] Ebből a konfliktusból olyan ellenségeskedés bontakozott ki Bocskai és Deli Haszán között, amely – véleményem szerint – egy évvel később az utóbbi életébe is került.[670]

Lippa török kézre kerülése szakaszosan folyt, a szerb őrség átlépve a szultán zsoldjába helyben maradt. A nagyvezír 1605. július 11-én utasítást adott a temesvári pasának, hogy az „Isten kegyelméből megkönnyített módon elfoglalt Lippára" a Portáról odairányított dzsebedzsi (fegyverműves) alakulatot Temesvárról küldje át a parancsnokával, a bölükbasival együtt.[671] A helyzet kényes voltát mutatja, hogy Lala Mehmed Lippa ügyéről egy újabb levélben számolt be a fejedelemnek. Bocskai maga tiltakozott Lippa elvesztése miatt. A nagyvezír magyarázkodása visszatükrözi az oszmán álláspontot: Lippa az elhunyt Szülejmán szultán idejében (1551–52) került török fennhatóság alá, amelyet önálló szandzsákként

[666] Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 101–103. Nr. 17.; BOA MD Nr. 77. 5. 73. számú parancs.
[667] Nagy: A Bocskai szabadságharc … 318–319.
[668] Nagy: A Bocskai szabadságharc … 321.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 171–174. Nr. 63.
[669] BOA MD Nr. 77. 150. 452. parancs. 1014. sefer 12./1605. 06. 29. szerda.
[670] Erre az alábbiakban még visszatérek.
[671] BOA MD Nr. 77. 56. 211. parancs. 1014. sefer 24./1605. 07. 11. szombat.

kezeltek. A várban lévő szerbek egyik oldalhoz sem tartoztak (*bir cânibe tâbi değil iken*), ami természetesen nem volt igaz, bár a vezetőik a szultán iránt hódolatot mutattak. Ennek következtében saját elhatározásukból adták át az erősséget a padisahnak. Ezt a felajánlkozást egy olyan vár esetében, amelyet a mostani szultán, I. Ahmed szultán őse szerzett meg, nem lehetett visszautasítani.[672] A Lippa vára feletti uralom ügyében megszólalt Deli Haszán temesvári pasa is, aki tényként kezelte, hogy a vár visszakerült a korábbi állapotába, a szultán fennhatósága alá. Ugyanakkor a támadásra ellentámadással válaszolt: a fejedelem Lippa visszakövetelése helyett inkább tartsa kézben a jenői magyar őrséget. Figyelmeztette, hogy tartsa meg a békét és a szerződést, hogy a szomszédságukban ne üsse fel a fejét az ellenségeskedés.[673] Egy újabb török okmány még tovább boncolgatja a vár helyzetét. Meglepő módon bejelentkezett Bocskaihoz Musztafa aga, aki a szultáni hárem fekete eunuchjainak az agája (*dârüsseâdet ağası*) volt. Az ő értelmezése a helyzetről hasonlóan hangzott, mint a nagyvezíré: a szerbek Lippát és a környékbeli várakat a saját birtokukban tartották (*kaleleri kendüleri tasarruf etmişler iken*), s most pedig visszaadták a padisahnak. A szultáni rendelet őt, Musztafát nevezte ki a vár elöljárójának.[674] Feltételezem, hogy Musztafa aga a nagyvezír kíséretével érkezett a magyarországi hadszíntérre, és a szultán nevében Lala Mehmed rendelte az újonnan visszaszerzett erősség élére. Az okmányból az is kiderül, hogy Lippa átadása nem ment zökkenőmentesen – s ha a datálatlan iratot július-augusztusban állították ki (ami valószínű) –, akkor a levél keltekor Lippát még mindig a szerbek birtokolták, hiszen a törökök csak az átadás határidejében tudtak velük megállapodni. A Lippa körül kialakult helyzetet össszefoglalva úgy tűnik, hogy a vár szerb őrsége csak deklarálta a szultán zsoldjába való átlépést, hogy így kijátsszák a magyarok ellenséges fellépését, azonban az erősséget a törököknek sem akarták átadni. A megállapodás után egy szűk évvel hasonló módon került vissza Lippa Bocskai uralma alá.

A Bocskai megsegítésére induló oszmán csapatok fő erejét a nagyvezír hada alkotta, azonban mellette több külön mozgó egység szerveződött, amelyeknek a vezetőit – mint utaltam rá – básbúg (*baş ve buğ*) tisztséggel ruházták fel. Ezek közül az erdélyi harcokban a legjelentősebb szerepet Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég játszotta. Mint fentebb érintettük, már 1605. április elején utasították, hogy a vezetése alatt álló csapatokkal azonnal induljon Bocskai

[672] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, s.d. [1014. sefer 22./1605. 07. 09. körül. Úgy vélem, akkor keletkezett, amikor a GOR IX., 1833. 409. Nr. 950. jelzet alatt lévő irat.] Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 1833. 409. Nr. 951.

[673] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s.l., s. d. [Temesvár, 1605. július eleje] Haszán temesvári pasa Bocskai Istvánnak.

[674] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s.l., s. d. [Konstantinápoly?, 1605. augusztus? eleje] Musztafa a dârüsseâdet agája, a fekete eunuchok vezetője Bocskai Istvánnak.

megsegítésére.[675] A felvonulás több hónapos csúszást szenvedett el, így június elején a nagyvezír a szultán nevében megismételte a korábbi parancsot. Figyelemre méltó Ali pasa címhasználata, akit általában minden rá vonatkozó okmányban beglerbégnek neveztek, miközben tudott, hogy Szilisztra ekkoriban még inkább csak egy szandzsák központja volt. A június eleji básbúgi kinevezést közlő parancsban az írnok el is rontotta a terminológiát, a szilisztrai vilájet helyett szandzsákot, a beglerbégi cím helyett szandzsákbéget akart írni, amit később javított.[676] Ahogy Ali pasa a hadjárat végén ismét megszerezte a budai beglerbégséget, a címhasználat visszatért a megszokotthoz, s Szilisztra ismét szandzsák lett.[677] A nagyvezír július elején tudatta Bocskai Istvánnal, hogy keletről gyorsított menetben katonai segítséget fog kapni. „Korábban Ali pasát küldtük az összes katonájával együtt a védelmedre Erdélyen és Havasalföldön keresztül. Szigorúan utasítottam, hogy a seregét keményen tartsa, a szegénységet és a lakosságot senki se háborgassa. Amely irányból hamarabb odaérhet hozzád, arról közelítsen."[678]

A fentebb már többször kiemelt alá-fölérendeltségi viszony szépen levezethető Kádizáde Ali pasa Bocskainak küldött leveleiből is. A levélváltásból öt darab eredeti példányt őriztek meg Bécsben, amelyek tartalmát az alábbiakban ismertetem.

A pasa a nagyvezír által kijelölt úton, Brassó felől július 13-án érte el Erdély határát. Ez azt jelenti, hogy a nagyvezír második figyelmezetése előtt bizonyára még nem indult el. Ahogy bejutott Erdélybe, azonnal felmérte a helyzetet, s megállapította, hogy a székelyek és a magyarok ténylegesen hűek Bocskaihoz. Brassó mellett járva érzékelte, hogy a szászok továbbra sem megbízhatóak, a Habsburgok részéről az ország védelmére rendelt Rácz Györgyöt támogatják, élelmet és zsoldot adnak neki. Maja Philippi leírása szerint a pasa a prázsmári táborban személyesen találkozott a brassói küldöttséggel, Michael Weißszel (Weiss Mihállyal) és Kaspar Rosenauerral. A tárgyaláson Ali pasa nagyon fenyegető hangnemet ütött meg, s kilátásba helyezte, hogy a szászok ellenállása miatt Brassót ostrom alá veszi. Michael Weiß ezt rosszallással fogadta, s nem kis merészséggel arra utalt, hogy a város falai a török–moldvai 12 ezer főnyi hadnál nagyobbnak is ellent tudnak állni. A tárgyalás végén átadott

[675] BOA MD Nr. 77. 4. 69. parancs. 1013. zilkade 18./1605. 04. 07.
[676] BOA MD Nr. 77. 48. 195. parancs. 1014. muharrem 15./1605. 06. 02.
[677] BOA MD Nr. 77. 76. 259. parancs. 1014. cemâziyülâhir 24./1605. 11. 6. szombat.
[678] „Evvelâ sana imdâd içün Ali paşayı külli asker ile Erdel ve Eflâk üzerinden göndermişüz ve mühkem tenbih eylemişüz yanında olan asker gereği gibi zabt eylesün reâyâ u berâyâdan bir ferde teâddî etdürmeye ve kangı cânibinden sana evvel varmağa mümkün ise ol yerden süraat ile yürüyüb." ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950.

ajándékok meglágyították Ali pasa szívét.[679] A havasalföldi vajda, Radu Şerban szerepét pontosan úgy látta Ali pasa, ahogy azt a Movilă testvérek és a magyar követek a Portán is ismertették, ti. hogy továbbra sem adta fel, hogy segítse a Bocskai-ellenes erőket Erdélyben. Rácz György pedig – ahogy Ali pasa megjegyezte – a „Segesvár nevű jól megerősített várba húzódott," és a környékbeli falvakon élősködött.

A padisah azt parancsolta Ali pasának, hogy Erdélyben egy percet se késsen, hanem induljon Bocskaihoz. Gyulaffy László, akit Ali pasa Bocskai „kaimakámjaként" címzett, felhívta a figyelmét, hogy Erdélyben is van ellenség, elsősorban az említett Rácz György, akit Radu vajda folyamatosan erősít, s aki maga is folyamatosan fogad fel katonákat. Gyulaffy szerint, ha Ali pasa a sereggel kivonulna Erdélyből, akkor a helyiek bajba kerülnének.

Az események teljesen alátámasztják a pasa véleményét. Szamosújvár császári őrsége kapitulációjakor (június 20.) úgy tűnt, hogy a háborúskodás gyorsan befejeződik Erdélyben. Néhány nap múlva Brassó nevében Weiss Mihály és a Segesvárott tartózkodó császárhű csapatok nevében Rácz György is kinyilvánította, hogy fel kívánnak hagyni az ellenállással. A megállapodás értelmében a magyar csapatok egy részét Gyulaffy haza is bocsátotta, illetve az utolsó császári kézen levő vár, Fogaras ostromára rendelte.[680] Rácz további ellenállásáról Krausz György szászsebesi nótárius és Gyulaffy László hasonlóképpen számolt be: eszerint Radu vajda még mindig arra biztatta Ráczot, hogy ne vonuljon ki Segesvárról, hiszen ő maga egész seregével siet a segítségére.[681] Mivel úgy tűnt, hogy Erdélyben nem lesz a továbbiakban semmilyen nagyobb katonai akció, érthető, hogy Lala Mehmed és Bocskai is sürgette Ali pasa továbbvonulását Magyarország felé. A helyzet azonban megváltozott. Meghalt a „kaimakám", Gyulaffy László. Ali pasa az utasításnak megfelelően azonnal elindult volna, ám az erdélyi hadak új vezetői, Bogáthy Menyhárt és Csáky István kérték, hogy ne siessen. Magukra vállalták, hogy öt napon belül megszerzik Bocskaitól az utasítást arra, hogy a magyarországi hadjárat helyett egyelőre itt maradjon. A pasa elfogadta ezt a javaslatot, s várta az új rendelkezést. Megírta a fejedelemnek, hogy ha nem fogadja el Bogáthy és Csáky tervét, akkor nem marad tovább Erdélyben, hanem azonnal indul Magyarországra. A pasa ismét hangsúlyozta, hogy őt azért küldték, hogy azonnal Bocskaihoz menjen, és a szultán nagyúri

[679] Philippi, Maja: Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild. Bukarest, 1982. Kriterion Verlag. 45.; Gross, Julius (Hrsg.): Liber annalium raptim scriptus per Michaelem Veyss. Chroniken und Tagebücher. Bd. II., Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. V. Brassó, 1909. 183.

[680] Nagy: A Bocskai szabadságharc … 324–325.

[681] Krausz György leírása mind hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek. Bevezette: Bíró Vencel. Tűzpróba 1603–1613. In: Erdély öröksége. Erdélyi emlékírók Erdélyről. III. (Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László) Budapest, é.n. [első kiadás 1942.] Franklin Társulat Kiadványa. 92–93.; Nagy: Iratok Bocskai István ... 175–176. Nr. 65. Gyulaffy László Bocskai Istvánnak, Köpec, 1605. 07. 26.

céljai elérését szolgálja. Az Erdélybe érkezése óta eltelt több mit húsz nap, s nem rajta múlt, hogy nem mehetett tovább Magyarországra.[682]

Ali pasa újabb jelentése már a folyamatban lévő segesvári ostrom közben keletkezett. Szamosközy történeti emlékei szerint a magyarok mellé felvonult török és moldvai seregek legalább 12 ezer főt tettek ki.[683] Ali beszámolt Segesvár lassan haladó ostromáról. A magyar hadsereg nem rendelkezett elegendő ostromszerrel. A török alakulatok elsősorban lovasokból álltak, így az ágyú és a lőpor előteremtése a fejedelem tisztjeinek a dolga lett volna. Amint Ali pasa megjegyezte, ha lőpor volt, hiányzott az ágyúgolyó, ha azt szereztek, nem volt mivel kilőni. E megjegyzések tükrében a pasának nem lehetett valami jó véleménye a magyar had ellátásáról, szervezettségéről. A pasa mindenről részletesen beszámolt Bocskainak. Leveleiből az derül ki, hogy nagyon meg volt elégedve Simion Movilă tevékenységével, aki jóindulatát igazoló leveleket küldött Segesvárra, hogy maga mellé vonja a Rácz mellett tevékenykedő havasalföldi és moldvai katonákat, egyelőre sikertelenül. Arra kérte Ali pasa Bocskait, hogy az itteni magyar sereg vezetőjének Bogáthy Menyhártot nevezze ki, aki jó szolgálatot tesz neki. A török levélből egyértelműen úgy tűnik, hogy nemcsak Simion vett részt személyesen a harcokban, hanem a bátyja, Ieremia is. Ez a megállapítás azért fontos, mert semmilyen más adatot nem találtam, amely a moldvai vajda erdélyi tevékenységét mutatná be.

A pasa megerősítette azokat a híreket, amelyek szerint már maga Rácz is a megbékélés felé hajlott volna. Ugyanakkor Raduval kapcsolatban még mindig az volt a véleménye, hogy a szászokat fogja segíteni.[684] Mint látható, a magyarok és talán a moldvaiak és a szilisztrai pasa is egységesen ásták alá Radu Şerban hatalmát, de mindezen próbálkozások együttesen sem voltak elégségesek, hogy megváltoztassák Lala Mehmed véleményét, pedig még azt is elterjesztették róla, hogy a hűség álcája alatt továbbra is a bécsi királyhoz járatja az embereit.[685]

A hírek természetesen lassan jártak, így Segesvár környékén még senki sem tudhatta, hogy augusztus 5-én létrejött a megegyezés a havasalföldi vajda és az erdélyi küldöttség között. Az erdélyi követek, Haller Gábor, Kálnoky János, Markus Schunkabonk és Michael Weiß nevei is mutatják, hogy a kiegyezésben fontos szerepet kaptak a Bocskai mellé állt szászok.[686] A vajda ígérvényei elsősorban a hadi segítségre szorítkoztak. Az erdélyiek pedig megfogadták,

[682] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, [Segesvár alatt], 1014. rebiülevvel 17./1605. 08. 02. Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég Bocskai Istvánnak.
[683] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 348.
[684] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, [Segesvár alatt], 1014. rebiülevvel 28./1605. 08. 13. Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég Bocskai Istvánnak.
[685] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950.
[686] Philippi: i. m. 46.

hogy a Vitéz Mihály idején kialakult háborúságnak véget vetve jó szomszédságot hoznak létre, a Portán is támogatják Radu Şerbant Simionnal szemben, s ha kell, menedéket adnak neki és bojárjainak Erdélyben.[687]

Ali pasa Csáki István kezéből[688] kapta meg a fejedelem egyik újabb levelét. Az erre írt válaszában jelezte, hogy a hadjárat teljes időtartama alatt mindenben segítségére volt a fejedelem erdélyi főkapitányainak. Bocskai tisztjeivel többször tárgyalt, helyzetüket próbálta kiismerni, s megállapította, hogy nincs köztük egyetértés. Ellenben az alatta lévő török csapatok a padisah utasítását követve szolgálnak, szívvel-lélekkel harcolnak. Figyelmeztette a fejedelmet, hogy a hadjárati idő lassan eltelik, a tél közelít. A nagyvezír már neki is írt, és megparancsolta, hogy ne késleltessék a „királyt", hanem engedjék, hogy Bocskai minél hamarabb visszaindulhasson Magyarországra. Mint alább látni fogjuk, a nagyvezír már egyre türelmetlenebbül várta a fejedelem előkerülését Erdélyből, hiszen az idő szorítását ő még jobban érezte. A hadjárat nem lehet sikeres, ha mind Ali pasa, mind pedig a magyarországi főerők legtöbb idejüket várakozással töltik el.

Ez a vélemény már az alacsonyabb szinten álló tisztek és katonák gondolataiban is gyökeret vert. Az Ali pasa mellett lévő bégek és agák is naponként járultak elé, és rá akarták bírni, hogy ne töltsék tovább Erdélyben az időt. Hamarosan elérkezik a tél, és nagyon kevés idő maradt arra, hogy fegyvereikkel a szultánt szolgálják vagy pedig a „felséges királyt", azaz Bocskait. A tél pedig még az elvonulást is erősen nehezíthette volna. A pasa egy másik emberét, Ramazán béget küldte a fejedelemhez, és nagyon várta a viszontválaszt. Úgy tűnik, hogy Ali semmit sem tudott a Radu Şerbannal való megegyezésről, hiszen még mindig dicsérte Simion vajdát, és kérte, hogy Bocskai járjon érte közben.[689]

A hadi helyzet Erdélyben nagyon jól alakult, hiszen Bocskai érkezéséig már csak Segesvár állt ellen. A kozák, lengyel, havasalföldi és német zsoldosok legfőképpen a saját személyes biztonságukért aggódva nem merték addig feladni a várost, amíg Bocskai személyesen nem garantálja békés elvonulásukat. Erre csak akkor kerülhetett sor, amikor a fejedelem megérkezett Medgyesre, hogy a három erdélyi nemzet fejedelemmé válassza.

Ezen a ponton egy kronológiai tévedésre is fel kívánom hívni a figyelmet, amely a város átadásának és a fejedelemválasztásnak az ok-okozati viszonyát érinti. A történeti kronológia

[687] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 349–350.; Gross: Liber annalium raptim scriptus … 184.

[688] Csáky István augusztus 20-án érkezett meg a szászsebesi táborba. Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 351.

[689] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s.l., s.d. [Segesvár alatt, 1605. augusztus 20. körül], Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég Bocskai Istvánnak.

Krausz György alapján szeptember 9-re teszi Segesvár feladását.[690] Krausz leírásából azonban kiderül, hogy végig a régi naptárt használta.[691] Szamosközy adatait a Krausz-féle beszámolóval összevetve kiderül, hogy a medgyesi erdélyi országgyűlésre ünnepélyes követség indult Segesvárról, amelyben az ellenálló csapatokból minden etnikum helyet kapott. A fejedelem előtt letették az esküt, illetve a németek meggyőződvén arról, hogy a Bocskai haláláról szóló korábbi álhírek hamisak, és Bocskai él, komoly katonai fedezet alatt Besztercére vonultak. Ez az esemény azonos napon mehetett végbe a fejedelemválasztással, amelyet a magyar szakirodalom szeptember 14-re, Szamosközy több adata pedig egy nappal korábbra, szeptember 13-ra tett.[692] A megbékélés jeleként a szászok nevében Albert Hueth szebeni királybíró tartott ünnepi beszédet.[693] A források egybevetéséből kitűnik, hogy Segesvárt csak a zsoldosok küldöttségének visszatérte után adták át, Bocskai István fejedelemmé választása után, tehát helyesen szeptember 19-én.

Ali pasa ekkor még mindig Erdélyben tartózkodott. A város átadásáról tájékoztatta a fejedelmet, és sürgette, hogy adja ki neki is az indulási parancsot.[694] Rövidesen utána az is kiderül, hogy Bocskai személyes találkozóra is hívta Ali pasát, aki azonnal készen állt, hogy felkeresse, csak még választ kért arra, hogy maga induljon hozzá, vagy vigye az egész seregét. Látható, hogy Ali pasa és a két Movilă közötti véd- és dacszövetség, a Radu Şerban-ellenes összefogás nagyon erős szállal kötötte a feleket egymáshoz. Ali a dicsérettel nem takarékoskodva hívta fel a magyar fejedelem figyelmét arra, hogy még a saját emberei és katonái között sem talál olyat, aki hasonló hűséggel szolgálná őt, Bocskait és a szultán érdekeit, mint a Movilăk. Ekkorra már tudnia kellett, hogy mind a török fél részéről, mind pedig Bocskai környezetében ejtették Simion vajda havasalföldi igényeit.[695] Ez olyannyira biztos, hogy Konstantinápolyból a másodvezír, Hajdar pasa levele már október 9-én

[690] Kronológia II., 1982. 429.; Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. 33; Erdély története három kötetben. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Makkai László, Mócsy András. Budapest, 1988. 536.

[691] Krausz György leírása … 95. Például Bocskai halálát is 1606. december 19-re, péntekre teszi a helyes 29-e helyett.

[692] Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 351–352.; Michael Weiß naplója is szeptember 14-re teszi a medgyesi fejedelemválasztást: Gross: Liber annalium raptim scriptus … 185.; szeptember 14-re vö. pl. Erdély története I., 536.; Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Pannonica Kiadó, 2002. 71, 200.

[693] Cziráki Zsuzsanna: Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet. Szeged, 2006. Imedias Kiadó. 90.

[694] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s.l., s.d. [Segesvár alatt, 1605. szeptember 19. körül], Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég Bocskai Istvánnak.

[695] „Boğdân voyvodası olan Eremiya voyvoda ve karındaşı Simon voyvoda hazretinüzün cân u gönülden ve derûn-i dîlden muhibb-i sâdır-kâdîrdur. Uğurınuzda kendü nefisleri ve malleri ve askeri ile hizmetinüzden yüz çevirmezler her ne zemân lâzım oluna kendü askerinüz gibi hazırlardur. Eflâk voyvodalığı Simon muhibbinüze gerek azimetlü pâdişâhimuz hazretleri ve gerek sadr-i azam hazretleri vade buyurulmuşlardur.” ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s.l., s.d. [Segesvár alatt, 1605. szeptember eleje], Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég Bocskai Istvánnak.

Brassóban volt, amelyben örömmel vette tudomásul, hogy a megegyezés után az erdélyiek is a Porta hű emberének látják Radu vajdát.[696]

[696] Gross: Liber annalium raptim scriptus … 190–192.

Fordulat a nagyvezír terveiben: Esztergom ostroma és a Bocskai István számára készült szultáni szerződéslevél szövegének megváltoztatása

Az erdélyi kitérő után kanyarodjunk vissza Lala Mehmed magyarországi hadjáratának történetéhez. Az oszmán politikát – régi történelmi kliséknek megfelelően – *kétszínűséggel* szokták vádolni, amelyre példaképpen Esztergom 1605. évi török ostroma szolgálhat. A magyar források egyértelműen a nagyvezírt kárhoztatták azért, mert nem az örökös tartományok ellen indult, hanem egy császári kézben lévő magyar várat kezdett ostrom alá venni. Az alábbiakban a nagyvezír szándékában beállt változásokat kiemelem a témánk szempontjából előre nem vivő etikai magyarázkodásból, hogy megláttassam, a török válaszlépés alapvetően a magyar fél hozzáállásán, illetve a közeledő békekötés előtti katonai szükségszerűségen múlott.

Lala Mehmednek újra fel kellett állítani a Buda előterét védő határvárak láncolatát, hiszen a korábbi Habsburg béketárgyalásokat is az akasztotta meg, hogy a török hadvezetésnek nem sikerült Esztergomot és a nógrádi várakat (Nógrád, Szécsény, Fülek) visszaszerezni. Kjátib Cselebi történetíró úgy tudta, hogy maga a szultán utasította Lala Mehmedet Esztergom elfoglalására, azért, mivel „a magyarországi határszélek kiigazítása fontos és szükséges volt.”[697] Abdülkádir efendi pedig arról tájékoztat, hogy Buda alól a kızılhisari (vörösvári = pilisvörösvári) úton indultak el a seregek, mintha Komárom alá mennének, majd hirtelen fordulattal Esztergomot vették célba.[698] Egy alább részletesen tárgyalandó jelentés pedig – némileg Kjátib Cselebi adatát látszik igazolni – egy szultáni utasításban láttatja az oszmán hadvezetés irányváltását.[699] Előre jelzem, nem hiszem, hogy erre külön utasítás érkezett volna a Portáról, a nagyvezír azonban ezzel a magyarázattal nyomatékot adott a tettének.

Az első adat arra, hogy a nagyvezír a közös nyugati támadás helyett a Buda védelmére kialakított határvárak megszerzését tekintette elsődlegesnek, illetve ennek újabb erődökkel való kiegészítését tervezte – s jegyezzük meg: a magyarok kárára –, akkor keletkezett, amikor a nagyvezír Hamza bég szerájánál (Érd) tartózkodott. Az egri beglerbégnek, Szúfi Szinán pasának küldött rendelet pontosan mutatja a stratégiai fordulatot. A nagyvezír biztosra vette, hogy Érsekújvárt a magyar és török hadak hamarosan elfoglalják. Az itteni oszmán csapatok vezetőjének Szinán pasát nevezte ki, akinek a feladatául adta, hogy a tirhalai szandzsákbéget,

[697] Török Történetírók III. 351.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata … 434.
[698] Topcular Kâtibi I. 2003. 438.; Mátyás főherceg szerint 1605. 08. 28-án szólították fel a várat békés átadásra, s 29-én kezdődött meg az ostrom. Hatvani (Horváth) III. 1859. 187. Mátyás főherceg Albert főhercegnek, Bécs, 1605. 09. 07.
[699] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica), Karton 89. Konv. 3. fol. 78. Bosnyák Tamás Illésházy Istvánnak, 1605. 09. 21. Érsekújvár.

Csil Agacs (*Çıl Ağaç*) Mehmedet beglerbégi címmel (*beğlerbeği pâyesiyle*) hagyja az elfoglalt érsekújvári várban. Erről a tervről természetesen nem szóltak a magyaroknak. Ugyanakkor Nógrád meghódítását is tervbe vették, amelyet az egri pasának kellett fennhatósága alá venni.[700]

Homonnai Bálint naplója szerint szeptember 18-án még össze is veszett Csil Agacs Mehmed, vagyis ahogy a forrásban szerepel, Csillag bég Szinán pasával, mondván, ő akkor is Érsekújvárban marad, ha a magyarok veszik be a várat.[701] Arról, hogy a cserkesz származású Csil Agacs Mehmed részt vett Újvár ostromában, a török krónikák is megemlékeznek.[702] A magyar csapatok parancsnokának és tisztikarának beszámolója kiegészíti a naplófeljegyzéseket. Szeptember 21-én minden irányból ostromra kellett indulni a magyar és a török csapatoknak. Az egyeztetett haditerv azonban kudarcba fulladt, Csil Agacs bég emberei ki sem mozdultak a sáncokból.[703] Csil Agacs – mint fentebb már utaltam rá – a Bocskai mellett harcoló első török kontingensek tisztjei között szerepelt, Szúfi Szinán pasa egri beglerbég társaságában részt vett az osgyáni öszecsapásban is (1604. november 14.).[704] Ritkán fordul elő, hogy az alsóbb szintű vezetőktől egyetlen eredeti okmány is fennmaradna. Az ő esetében Bécsben őrzik azt az udvarias kérelmét, amely egy Dervis pasa nagyvezír (1606. 06. 21. – 1606. 12. 09.) környezetében lévő személynek szól. Ebben Csil Agacs kérte, hogy az ismeretlen címzett ne vonja el róla a jóindulatát (*nazar-i şerîfinüz dirîğ eylemeyesiz*).[705] Talán nem tűnik lehetetlennek, hogy néhány hónappal a magyarországi események és a nagyvezír halála után (egy időre legalábbis) kikerült a vezető oszmán tisztviselők kegyéből, s így próbált visszatérni.

[700] BOA MD Nr. 77. 64. 227. parancs. 1014. rebiyüláhir 10./1605. 08. 25. csütörtök.
[701] Csonka – Szakály 1988. 117.
[702] Na'îmâ, Târih I. 296.
[703] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 148. Konv. C (1605 IX.) fol. 37. Homonnai Drugeth Bálint és tiszttársainak jelentése Érsekújvár ostromáról (feltehetően Illésházy Istvánnak), 1605. 09. 21.
[704] Marczali Henrik, Dr.: Regesták a külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 1878. 919.; A csatáról újabban lásd: Négyesi Lajos: Az 1604. évi diószegi és osgyáni ütközet, valamint az edelényi csata vitatott kérdései. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1281–1305.; Négyesi Lajos: Az osgyáni ütközettől az edelényi csatáig. In: Czigány István – Bertók Krisztina – Kisteleki Károly – Basics Beatrix – Závodi Szilvia: Bocskai és kora… Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, 2005. 55–66. Martin Opitz Kiadó. (A szerző a törökök részvételéről nem tud.); Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. 131–134. Akadémiai Kiadó. (Ő sem említi a törököket, amin nem is csodálkozok, hiszen a téma egyik legjobb kortárs német forrása csak november 25-én, az edelényi csata kezdőnapján jelzi, hogy a felkelők török és tatár csapatokkal erősítették magukat. Tagebuch der Feldzüge des Regiements des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich beim Gran, und Eperjes von 27. Julii 1604 bis 26. Octobris 1606 ausgeführet. Kovachich, Martin Georg (Hrsg.): Sammlung kleinerer, noch ungedruckter Stücke, in welcher gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarischen Geschichte aufgezeichnet haben. Ofen, 1805. Gedruckt mit Königlichen Universitäts Schriften. 302.
[705] ÖStA HHStA, Türkische Urkunden s.l. s.d.; Lásd a mikrofilm másolatára. MOL Mikrofilmtár W 316.

Ugyancsak Homonnaitól tudjuk, hogy a nagyvezír neheztelt azért, mert a magyar csapatok kezdték meg Nógrád ostromát. (Az adatok nem egyértelműek ebben az esetben. Létezik olyan forrás is, amely szerint egy év múlva a törökök vették be.)[706] A szövetségesek között Érsekújvár alatt tapintható volt a feszültség és a féltékenység. Homonnai Bálint kifejezetten ellenségesen szemlélte azt, hogy az egri pasa ágyúkat vitt Érsekújvár alá.[707] A naplójában említett kérdést a hivatalos jelentésében is kiemelte, ott azonban tényszerűen ismertette, hogy az egri pasa két nagy ágyút vontatott a sáncba, ahonnan erősen lövette Érsekújvárat. A török tüzérség megjelenésére szükség mutatkozott, mert a magyar tarackok a lőporhiány miatt nem voltak hatékonyak.[708]

Az esztergomi oszmán táborban nagy hiány (*ziyâde müzâyaka olmağın*) mutatkozott lőporban. Ennek pótlása érdekében a nagyvezír utasítást adott a szaloniki kádinak, hogy azonnal küldje hozzá az Egyiptomból érkezett és a városában fellelhető összes lőport, amelyet Hizir csausz indított sietve szekerekkel az esztergomi táborba.[709] Esztergomnál ostromágyúból sem volt elegendő, melynek pótlására a nagyvezír az egri pasa helyettesét (*kaimakâm*) utasította, hogy azokat az ágyúkat, amelyeket Újvár ostromára kellett volna elküldeni, ne oda, hanem amilyen gyorsan csak lehet, a szultáni sereg táborába, Esztergom alá irányítsa.[710] Az a tény, hogy Egerből eredetileg Újvár alá kellett vinni az ágyúkat, szintén a török hadak súlyát volt hivatva demonstrálni.

Mindezek mellett a Hódoltság északi régiójában komoly közigazgatási átalakítást is tervezett a nagyvezír. Erre az intézkedésre azonban csak novemberben, a hadjárati idény lezárásakor szánta el magát. Utasította az egri beglerbéget, hogy a nógrádi szandzsákra vonatkozó összes deftert küldje el Ali budai beglerbéghez, egy másik parancsban pedig Hatvan, Nógrád és Fülek szandzsákjai területéről, lakosságszámáról kért részletes kimutatást.[711]

Mindezek a tervek arra utalnak, hogy a magyar–török barátság is törékeny alapokon állt. Mivel a tervezgetett közös ausztriai támadásból nem lett semmi, és Bocskai István sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a nagyvezír az eredeti tervektől való eltérésre kényszerült. A Hódoltság háború előtti határvidékének a kialakítására és Esztergom megszerzésére irányuló oszmán törekvések az egy évvel korábbi, 1604-es hadjáratot, s az azzal párhuzamosan folyó oszmán–Habsburg béketárgyalásokat juttatták az eszembe. Mintha

[706] Hatvani (Horváth) III. 1859. 219.
[707] Csonka – Szakály: i. m. 117–118.
[708] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 148. Konv. C (1605 IX.) fol. 37. Homonnai Drugeth Bálint és tiszttársainak jelentése Érsekújvár ostromáról (feltehetően Illésházy Istvánnak), 1605. 09. 21.
[709] BOA MD Nr. 77. 162. 485. parancs. 1014. rebiyülâhir 16./1605. 08. 31.
[710] BOA MD Nr. 77. 163. 488. parancs. 1014. rebiyülâhir 20./1605. 09. 04.
[711] BOA MD Nr. 77. 79. 266. parancs és a 85. 283. parancs. Mindezek arra utalnak, hogy a fenti szandzsákokat a budai pasa alá kívánták átirányítani az egri alól.

a nagyvezír – látva Bocskaiék békeszándékát – maga is számot vetett volna ezzel a lehetőséggel, és az újabb egyezkedés előtt a határvidéken katonailag olyan körülményeket kívánt volna megteremteni, amelyek elfogadhatóak lehettek volna az Oszmán Birodalom számára.

A dunántúli magyar–török támadás

A török nyelvű oklevelekből arra lehet következtetni, hogy a dunántúli katonai felvonulást eredetileg a közös oszmán–magyar Bécs elleni támadás előkészületének szánták. Fentebb már ismertettem a Lala Mehmed anyai unokaöccsének, Szarhos Ihrahim pasának kimenő parancsot, amely szerint maga mellé kellett vennie a mohácsi és a szigetvári szandzsákok katonaságát, hogy ezekkel támogassa Némethi Gergely dunántúli harcait.[712] A kanizsai pasa vezetése alatt vonultak fel a boszniai csapatok, sőt a korábbi boszniai beglerbéget is iderendelték.[713]

A katonai előkészületeken kívül a meggyőzés eszközét is bevetették a két legjelentősebb dunántúli főúr, Nádasdy Tamás és Batthyány Ferenc Bocskai mellé állítása érdekében. Míg Nádasdy esetében egyértelmű az átállás, Batthyány Ferenc a korabeli vélekedések ellenére szilárdan kitartott az uralkodó hűségén.[714] Több adat azonban azt mutatja, hogy Bocskai meg volt győződve Batthyány Ferenc átállási szándékáról.

A nagyvezírt augusztus végén egy Ahmed nevű személy tájékoztatta az erdélyi események alakulásáról, és ő adta át a fejedelem leveleit. Ezeket törökre fordították. A jó hírek miatt a pasa a „magasságos Istennek” mondott köszönetet: „Őfelsége a padisah hadserege és Ti felségetek [Bocskai] katonái soha se szűnjenek meg győzedelmeskedni és diadalmaskodni.”[715] Ekkor már teljesen világos volt, hogy a magyarokkal való együttműködés helyett az oszmán katonai szempontok fognak dominálni. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a levelet az Esztergom körül húzott ostromtáborból címezte a fejedelemnek. Mindezekből következően magyarázkodásra is kényszerült: amikor megérkezett a határvidékre, a korábban Bocskaitól jött levelek alapján Kanizsa irányába akart betörni, és egy portyát (*akın*) akart vezetni. Ám a katonaság nagy száma és a sok szekér és teve miatt nem tudták ezt

[712] BOA MD Nr. 77. 49. 197. parancs. 1014. muharrem 15./1605. 05. 23. csütörtök.
[713] BOA MD Nr. 77. 51–52. oldalak parancsai.
[714] Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén…” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605-ös hadjárata idején. Budapest, 2006. Martin Opitz Kiadó. 48–55.
[715] ÖStA HHStA, Türkische Urkunden 1605. 08. Ahmed nevű személy Bocskai Istvánnak.

megvalósítani. Bocskai kérése ellenére tehát nem vonulhatott tovább Kanizsa irányába, hanem a határvidéken lévő emberével, Némethi Gergellyel a lánytestvére fiát (unokaöccsét), a jelenlegi kanizsai beglerbéget és az ő testvérét, a krkai szandzsákbéget, Halil béget (*Kırka beği*) és a boszniai csapatok közül sokat, a határvidéken tartózkodó katonákból összesen 30 ezret a Batthyány birtokok dúlására rendelt ki. Bocskai ugyan azt írta korábban, hogy a velencei határvidék felől Batthyány jelezte neki, hogy békét kér, s kérdezte a nagyvezírt, hogy miért nem írt neki erről. A pasa most már bizonyos választ tudott adni: nincs arra lehetőség, hogy kibéküljenek Batthyányval.[716]

A kanizsai beglerbég, Szarhos vagy Memibegović[717] Ibrahim pasa ugyanakkor reményteljesnek vélte Batthyány Ferenc meggyőzését. Az 1605-ös évben több levele is fennmaradt, amelyben barátságáról biztosította a magyar nagyurat.[718] Ezeket a leveleket Tóth Hajnalka tárta fel a Batthyány-levéltár misszilis anyagából. A levelek tartalma, bár nem datálták őket, pontosan beleillik az 1605-ös év áprilisának dunántúli eseményeibe. Bocskai az év legelején lépéseket tett annak érdekében, hogy Horváth Tamáson keresztül maga mellé vonja a Nyugat-Dunántúl nemességét. A Nyakas Miklós által kiadott szerencsi kiáltvány[719] név szerint említi Horváthot, mint Bocskai diverzióval megbízott emberét. A Vázsony várának sikertelen megszerzése körül kirobbant fegyveres összecsapások során nyilvánvalóvá vált, hogy a Dunántúl nemessége nem kíván csatlakozni a felkeléshez.[720] Dominkovits Péter nagyon alapos és adatgazdag könyve egyértelműsíti, hogy a dunántúli nemesség másmilyen rendi-nemesi hagyománnyal rendelkezett, mint a felső- és kelet-magyarországi. Az udvarhűség „a német torkában" töretlennek volt mondható. Ha egy-egy arisztokrata mégis átállt a felkelők oldalára, mint például Nádasdy Tamás, nem más ok vezette, mint az ellene folyó bírósági vizsgálat. Az ő esetében a pert elindító ürügy azt volt, hogy egy közeli nőrokonát vette feleségül. Ennek a vizsgálatnak a kimenetele jószágvesztést is eredményezhetett.[721]

Istvánffy Miklós úgy tudta, hogy Némethi a keszthelyi kapitányt, Perneszi Györgyöt küldte a Nisnél állomásozó nagyvezírhez, hogy a dunántúli török szandzsákok erejét rendelje hozzá.[722]

---

[716] ÖStA HHStA, Türkische Urkunden 1605. 08. Lala Mehmed pasa Bocskai Istvánnak.
[717] Zahirović, Nedim: A Memibegovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. Korall 13 (2012) 121–132.
[718] MOL P 1314. Batthyány cs. lt. Nr. 20660, 20661, 20664, 20665, 20702.
[719] Nyakas Miklós: Az ismeretlen szerencsi kiáltvány. Hasonmás kiadás. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VII.; Nyakas Miklós: Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez. Soproni Szemle 44 (2006) 2. szám 175–193.
[720] Nagy: A Bocskai szabadságharc … 272–275.
[721] Dominkovits: „Egy nemzetek lévén…" 54.
[722] Istvánfi: Magyarország története ... 914.

Nem lehetetlen, hogy Némethi később is kapcsolatot tartott Lala Mehmeddel. Annyi bizonyos, hogy két nappal a konstantinápolyi elindulás után (május 23.) a díván másolati könyvébe bevezették azt a parancsot, amely alapján Szarhos Ibrahimnak segítenie kellett a magyar csapatokat.[723]

A dunántúli birtokosok pártválasztását legnagyobb biztonsággal a köztük tevékenykedő Némethi Gergely tudta megállapítani. Egy nagyon fontos levelében, amelyet 1605. június 17-én küldött Kassára Sárvárról, világossá tette Bocskai előtt, hogy Batthyány Ferencet ne tekintse a hívének, hiszen a dunántúli csetepatékban nyíltan a felkelők ellen volt. Ezért a fejedelem ne is kérje számon tőle azt, hogy a birtokait tűzzel-vassal, tatárral, törökkel, magyarral pusztíttatni fogja. Kiemelte azonban a dunántúli nemesség közül Dersffy Ferencet,[724] akinek a birtokai a határon vannak, a jobbágyai egy része német, a tatároktól is sokat szenvedett, mégis kitart hűséggel a fejedelem mellett. Ibrahim pasa, aki ekkor Szigetváron tartózkodott, ténylegesen megindult a magyarok segítségére, és ágyúkat is hozott magával. A dunántúli csapatok helyzetét erősen rontotta, hogy nem kaptak zsoldot. Némethi nem véletlenül könyörgött, hogy legalább egy havi hópénzt küldjön Bocskai a katonáinak.[725] Dominkovits Péter megállapítása szerint Dersffy átállását is elsősorban a birtokainak helyzete határozta meg, azokat akarta ily módon védelmezni. Nem lehet véletlen, hogy Némethi őt dicsérő levele éppen aznap keletkezett (június 17-én), amikor a két Bocskai-párti úr, Nádasdy Tamás és Dersffy felszólították az ostrom alatt álló Sopront, hogy adja meg magát.[726] Miután a császári csapatok kiszorították Némethit a Dunántúlról, Dersffy is visszatért a király hűségére.

A nagyvezír táborában még augusztus elején is abban reménykedtek, hogy a Dunántúl hasonlóképpen meghódol, mint Magyarország többi része. Bécsben őrzik az átállásra felszólító török nyelvű pátenseket. Miután a nagyvezír Mohács mezejére ért, külön-külön szólította fel Nádasdy Tamást és Batthyány Ferencet. Ekkor még azt a célt fogalmazta meg, hogy a Habsburg-tartományok ellen indul. Buda felé kívánt felvonulni, Pápánál akart az

[723] BOA MD Nr. 77. 49. 197. parancs. 1014. muharrem 15./1605. 05. 23. csütörtök.

[724] Dersffy Ferenc felkelésben betöltött szerepére lásd: Dominkovits, 2006. 18, 54, 117–119.

[725] Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 828. Nr. 39. Némethi Gergely Bocskai Istvánnak, Sárvár, 1605. 06. 17.; A levelet a Batthyány Ferenc és Szarhos Ibrahim pasa közötti levelezési gyakorlat szempontjából Tóth Hajnalka vizsgálta: Gute Nachbarschaft im osmanisch–ungarischen Grenzgebiet in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Briefe der Sokollus an die Batthyánys. In: (Hrsg. von Papp, Sándor – Born, Robert) In the Eyes of the Neighbours. Stereotypes and National Characteristics in East Central Europe / In den Augen der Nachbarn Stereotypen und Nationalcharakterologien im Donau-Karpatenraum. Szeged, 2013. Oszmán-kori Magyar Történeti Kutatócsoport / Research Group for the Hungarian History in the Ottoman Age in the University of Szeged. 69–77. (kiadás alatt).

[726] Dominkovits: „Egy nemzetek lévén…" 117–119.

ellenséges területre betörni. A hódoltató levél mindkét esetben egyértelműen szólt: ha a magyar urak a padisah irányában hűséget mutatnak, azonnal szakítsanak meg minden kapcsolatot a császáriakkal. A hűség kifejezésére személyesen menjenek a nagyvezírhez. Ha ezt teszik, akkor birtokaik, tulajdonaik és falvaik mentesülnek az oszmán, tatár és magyar hadak pusztításaitól. Ha nem állnak át, akkor viseljék tetteik következményeit. A nyomaték kedvéért mindkét urat tájékoztatta arról, hogy mekkora török erőre számíthatnak a közvetlen szomszédságukban: az összes boszniai, pozsegai, mohácsi, hercegovinai csapattal a lánytestvérének a fia, Ibrahim kanizsai beglerbég vonul fel. Ha a barátságot fenn akarják tartani, akkor addig is, amíg a nagyvezír Földvárhoz (Dunaföldvár) érkezik, küldjenek egy alkalmas embert, akin keresztül a szándékaikat tudatják.[727] A nagyvezír levele mellett Szarhos Ibrahim pasa is felszólította a dunántúli urakat az együttműködésre, ezek közül csak a Nádasdy Tamásnak címzett levél maradt fenn.[728]

Bár Némethi egyértelműen megírta a fejedelemnek, hogy nem számíthatnak Batthyány Ferenc átállására, Szarhos Ibrahim a hadjárat teljes időtartama alatt kísérletezett vele, hogy eltérítse udvarhűségétől. Miután a törökök Esztergomot elfoglalták, még mindig győzködte, hogy vegye fel a kapcsolatot a nagyvezírrel.[729]

Visszatérve a nagyvezír esztergomi ostromtáborából Bocskaihoz küldött levelére, a folytatásból kiderül, hogy milyen intézkedések előzték meg a vár elleni felvonulást. Mielőtt Esztergom ellen vonult volna, további erősítéseket küldött az Érsekújvárt ostromló magyar seregnek. Rhédey Ferenchez, aki körülzárta a várat és a Bocskai részéről főparancsnoknak kinevezett Homonnaihoz segítségül küldte az egri pasát, Szinánt.[730] A nagyvezír ekkor még abban reménykedett, hogy Bocskai István gyorsan visszatér Erdélyből. Két héten keresztül tétlenül várakozott a janicsáragával és Tirjáki Haszán pasával, a ruméliai beglerbéggel. Mivel a magyar fejedelem nem érkezett meg, ezért az oszmán had nyomására Esztergom alá vezette a katonáit, ahol elkezdték a várat négy oldalról ostromolni.[731] Innen elküldte a saját kapudzsi basiját, Haszán agát Bocskaihoz, hogy minél hamarabb Esztergom alá hozza a magyar fejedelmet. Ugyanakkor Bocskai már korábban jelezte neki, hogy a hadsereg ellátásában

[727] A két azonos időben keletkezett török okmány nem egy kartonba került a bécsi levéltári anyag rendezésekor. A nagyvezír Nádasdynak küldött levele: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Karton 89. Konv. 1. (1605. I–X.) fol. 68.; A Batthyánynak szóló levele: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Karton 88. Konv. 3. (1604. IX–XII. und s.d.) fol. 36.

[728] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Karton 89. Konv. 1. (1605. I–X.) fol. 67.

[729] MOL Batthyány cs. ltr. P 1314 No. 20702. s.l., s. d. Szarhos Ibrahim kanizsai pasa Batthyány Ferencnek, másolat. [A levelet 1605. október 4. és 9. közé dátumozom.]

[730] Szinán pasa az újvári ostromtáborban az oszmán hadak parancsnoka volt, básbúgi kinevezése megtalálható a 77-es mühimme defterben. BOA MD Nr. 77. 63. parancs. 1014. rebiüláhir 6./1605. 08. 21. szombat.

[731] Esztergom augusztus 28-tól október 3-ig tartó sikeres török ostromára vö. Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata ... 435–439.

nehézségei vannak. A nagyvezír Ali pasának és a moldvai és havasalföldi vajdának is parancsot küldött Erdélybe, hogy induljanak hozzá Magyarországra. A Lippa kapcsán kialakult feszültség következtében pedig utasította a temesvári beglerbéget, Deli Haszánt, hogy azonnal hagyjon fel az Erdély elleni szervezkedéseivel.[732]

Amikor Illésházy István, akit Bocskai a nyugati országrész irányításával bízott meg, felháborodott levelet küldött a nagyvezírnek Bosnyák Tamáson keresztül az esztergomi táborba, világosan beszámolt a török tervekben történt változásról: „mint én látom, nem mostansággal érkezik ő felsége [Bocskai – P.S.] ide az mi földünkre, fölötte igen kívántatnék az ő felsége jelenléte, mert az török nem barátságosan kezde eljárni az dologban és nem az némettel, hanem magunkkal egyetemben magunkra hadakoznak; Visegrádot immár megvette, onnét talám csak eddig Nógrád alá mentenek, az sem tart sokáig, mer igen készületlenek. Az bizony dolog, hogy Újvárot is elveszik előllünk, mert mi csak henyélünk, az rossz magyarságnak semmi kedve nincs, az sáncokba nem akar menni … Nagy kárt tőn az magyarságnak az vezér az Esztergom szállásával, mert ha fölmegyünk róla, úgy elpusztítottuk volna az ellenség országát, kivel annyira megkedvetlenültek, rémültek és erőtlenedtek volna, hogy bár egy ideig ne féltünk volna tőlük, az országunk se pusztolt vala, nem köllene a vezérnek ez dolgát mozdulás nélkül hadnunk, és idején az császárnak is panaszt tönni rea.” [733]

Illésházy kérdőre vonta Lala Mehmedet, hogy tulajdonképpen miért is jött Magyarországra: magyar várak ellen hadakozni vagy az ellenség országát pusztítani? Még azzal is megfenyegette, hogy a szultánnál tesznek ellene feljelentést.[734] Egy Velencében fennmaradt adat alapján bizonyos, hogy Bocskai Erdélyből valóban tiltakozott, mert Lala Mehmed nem adta át neki a szultáni szerződéslevelet és a koronát. Az azonban nem derül ki, hogy Esztergom miatt is írt volna.[735] Illésházy levele miatt igen ingerültté vált a pasa. Az okmányt szóban azonnal lefordították törökre, s másnapra a tartalmát írásban is összefoglalták. Lala Mehmed a Szent Tamás-hegy elfoglalásának idején tartott audienciát Bosnyák Tamás számára. Bár a magyar követ váltig állította, hogy a fordításba hibák csúsztak, s nem úgy van, ahogy a tolmács magyarázza, a török álláspont nagyon elítélő volt, különösen a

[732] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Esztergom, 1014. rebiülâhir 13./1605. 08. 28. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 410. Nr. 953.; Homonnai Drugeth Bálint a naplójában szeptember 2-án jegyezte fel, hogy Szúfi Szinán pasa beszámolója szerint öt nappal korábban kezdte ostromolni a nagyvezír Esztergomot. A dátumok tehát teljesen egybeesnek. Csonka – Szakály: i. m. 111.

[733] Szilágyi Sándor: Illésházy István és más magyar urak levelezése 1605–1608-ban. Történelmi Tár 1878. 828–830.

[734] 1605. 09. 07. Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 830.

[735] Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. III., Budapest, 1901. 35. Nr. 228. Bocskai István levele Szinán pasához, valószínűleg az isztambuli kajmakámhoz, Medgyes, 1605. 09. 19.; A magyar követség érkezéséről, Bocskai neheztelésről a velencei követ 1605. október 20-án írt haza. Óváry 1901. 232. Nr. 239.

Habsburgokkal kötendő béke kapcsán: „A békességre semmiképpen nem akar hajolni, valameddig az felséges Bocskai uram ide nem jön, sok okokat, argumentumokat adtam elejében, hogy azelőtt ők kérték a frigyet, ím most jól elvégezhetnénk, de semmiképpen nem akarja addig, míg itt nem lészen Bocskai uram. Sőt, azt hagyja tanácsul, hogy vele sem traktáljunk, hanem keményen tartsuk magunkat, mert ők megértették azt, hogy csak cigánykodnak velünk [a császáriak – P. S.], mert ha igazán akarnák az magyarokkal a békességet, őtőlük úgy azt mint kívánjuk az németek békességét, méltán az magyarok [vagyis Bocskai – P. S.] híre nélkül nem kívánhatnák." Lala Mehmed kifejtette, hogy személyesen nem tárgyalt a német követekkel, csak a kethüdáján (tihája) keresztül, s egy agáját is csak azért küldte Komáromba Kollonics Szigfridhez (Kollonich, von Siegfried/Seyfried – P. S.), mert ki akarta általa kémleltetni a komáromi hidat és az ott állomásozó német flottillát. A Kolloniccsal folytatott megbeszélés alatt a Habsburg-fél el akarta idegeníteni a törököket a magyaroktól, mondván „lássátok – úgy mond – vitézek, de bizony úgy jártok ti csak a magyarokkal, mint mi".[736] A nagyvezír terveiben beállt változást Homonnai Drugeth Bálint is feljegyezte a naplójában. Ő is Bosnyáktól tudott az audiencián elhangzottakról, s a lényeget pontosabban kiemelte, mint Bosnyák írásbeli beszámolója. „a frigyet is, amint írt felőle, a németekkel nem javallja, sőt ellent tart benne, hanem minden szándéka és igyekezete csak az, hogy Esztergomot, Nógrádot, Füleket és Szécsényt övévé tegye."[737]

Az erdélyi hírek hatására a nagyvezír átcsoportosította haderejét, és az addig Bocskai mellett időző Kádizáde Ali pasát Homonnai megsegítésére, s még inkább a török részvétel fokozására, Érsekújvár alá irányította. Erről a döntésről Homonnai már szeptember 29-én értesült,[738] miközben az esztergomi táborban vezetett díván-parancsok másolati könyvébe csak október közepén vezették be. A parancs szövegéből teljesen egyértelműen kiderül: a nagyvezír még mindig arra játszott, hogy maguknak szerezze meg a fontos erődítményt. A szultán nevében kimenő utasítás így fogalmaz: „Újvár várának Isten kegyelméből való megszerzése a legjogosabb nagyúri óhajunk [*Úyvâr kalesinin bi-inâyeti llâhi teâlâ kabza-i tasarrufuna getürilmesi akzâ-i murâd-i hümâyûnum olub*]"[739]

Esztergom 1605. október 3-án,[740] Érsekújvár pedig október 17-én nyitotta meg a kapuit. A török győzelemről a janicsáraga számolt be részletesen a fejedelemnek. Ekkorra már ismertté

[736] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica), Karton 89. Konv. 3. fol. 78. Bosnyák Tamás Illésházy Istvánnak, 1605. 09. 21. Újvár; A levél nem szó szerinti, rövidített másolatát kiadta: Szilágyi 1878a. 833–834.; A követ Érsekújvár alá érkezéséről szól Homonnai Bálint naplója is: Csonka – Szakály 1988. 118.
[737] Csonka – Szakály: i. m. 118.
[738] Csonka – Szakály: i. m. 122.
[739] BOA MD Nr. 77. 67. 236. parancs. 1014. cemâziyülâhir 1./1605. 10. 14. péntek. Esztergom alatt.
[740] Szarhos Ibrahim pasa Batthyány Ferencnek küldött levelében vasárnapra teszi Esztergom bevételét. Ha az október 3. jó dátum, akkor a naptár szerint hétfőre esett. MOL Batthyány cs. ltr. P 1314. No 20702.

vált, hogy Erdély teljes egészében Bocskai fennhatósága alá került, akinek a beszámolójával a korábbi konstantinápolyi követek, Mehmed kethüda és Korláth István meg is érkeztek a török táborba. Hüszejin janicsáraga nagyon barátságosan írt, nem találunk benne semmit abból a szemrehányásözönből, amit Bocskainak és embereinek a nagyvezírtől el kellett viselni. Sőt, kifejezetten úgy állította be a magyar fejedelmet, mint aki az iszlám jótevője, akiért a muszlim katonáknak is imádkozni kell (*cümle asker-i islâmun teveccühleri size olub islâmun muhibbi ve dostı deyü duâ ederler*). A janicsáraga Esztergom elfoglalását a Habsburgoktól részletekbe menően ismertette. Leírása szerint a janicsár bajtársak lelkesen és félelem nélkül, ágyúkra és puskákra figyelmet sem fordítva, inkább a padisah becsületére nézve fáradoztak (*yeniçeri yoldaşları cân ve başa kalmayub yürüyüb top ve tüfenkine aslen bakmayub pâdişâhimuz uğurına gayret eylemişdür*). Depedelent (Szent Tamás hegyét), a sáncokat és a várost külön-külön rohammal vették be. Annak a napnak az éjszakáján, amikor a város elleni roham elindult, a vár őrsége jelezte, hogy meg kívánja adni magát. Mivel a padisah jóindulata és az iszlám vallás szerint ilyen esetben a megkegyelmezés a megszokott eljárás, ezért a várból kiengedték az életben maradt öt-hat ezer legyőzött Habsburg katonát, akik hajókra szálltak, és békében és biztonságban Komáromba mentek. Az oszmán hadsereg a várat és a Szent Tamás hegyén lévő erősséget azonnal rendbe hozta, s katonákkal látta el.[741] A díván jegyzőkönyve is alátámasztja, hogy Esztergomot alaposan megerősítették, és az oszmán határvárakból katonaságot helyeztek ide. Ez ügyben például az egri pasát is utasították, hogy az Egerben lévő janicsárokat indítsa Esztergomba.[742]

A janicsáraga nagyon udvarias levelének kontrasztjaként, valószínűleg vele azonos időben keletkezett a nagyvezír Bocskainak küldött utolsó irata, amely azonban Lala Mehmed türelmetlenségét és elégedetlenségét tükrözi. Az okmány beszámolt arról, hogy a hadjárat sikeres volt, hiszen Esztergom és Újvár is a szövetségesek kezére került. Ugyanakkor jön a tél, hamarosan el kell vonulnia a hadszíntérről. Ezért nem tűri el a további magyarázkodást, a fejedelem azonnal jöjjön hozzá találkozóra.[743] Azt hiszem, hogy az utóbbi két okmányt a nagyvezír tezkeredzsije, Mehmed vitte Bocskai Istvánhoz. A levelekben leírt események kronológiai rendje, illetve Bocskai István szultáni szerződéslevele magyar nyelvű fordításának bevezető szövege arra utal, hogy a nagyvezír a két fontos okmánnyal együtt indította útnak a Bocskainak szóló szultáni ahdnámét is.

[741] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, s. l., s.d. [Esztergom, 1605. október eleje] Hüszejin janicsáraga Bocskai Istvánnak.
[742] BOA MD Nr. 77. 72. 249. parancs. 1014. cemáziyülâhir 13./1605. 10. 26. szerda.
[743] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Esztergom, 1014. cemâziyülâhir 01–10./1605. 10. 14–23. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 410. Nr. 954.

Ennek korabeli magyar nyelvű fordításában a következőket olvassuk: „Bocskai Istvánnak, Magyar- és erdélyi országi királynak, adatott Atnámé, mellyet adott az Hatalmas első Szultán Ahmed Császár, Kollát István, és Kékedi György követtségeknek alkalmatosságával, legnagyobb kommisszáriussa fővezére Mehemmed pasa által, hozta penig főkonservátor teskereczi Mehemmed efendi Patakra Anno. 1605. 28. octobris.”[744]

A nagyvezír türelmetlen utasítása a magyar fejedelemnek, hogy vonakodás nélkül azonnal induljon hozzá, és az ekkor az esztergomi táborból elindított szultáni szerződéslevél története szorosan összefügg egymással. Hogy a nagyvezír saját hatáskörben *megváltoztatta* a Korláth István, Kékedi György és Deák Mehmed által a Portán kijárt szultáni szerződéslevél szövegét, és egy olyan kiegészítést csatolt hozzá, amely alapvetően ellentétben állt a magyarok érdekeivel, már azelőtt is kiviláglott, mielőtt a bécsi és az isztambuli levéltárak török iratanyagát vizsgálat alá vontam. Most, hogy az 1605-ös évet oszmán szempontból áttekintettük, még világosabban látszik, hogy a szövegben olvasható interpoláció pontról pontra mely események következtében került bele az ahdnáme végleges változatába. Érdemes tehát filológiai eszközökkel megvizsgálni, hogy milyen eltéréseket találhatunk az eredeti török szöveg és a későbbi magyar fordítás között.

A Bocskai Istvánnak átadott szultáni ahdnáme szövegváltozatai

Bocskai István szultáni szerződéslevelének eredeti példánya eddig nem került elő, s úgy vélem, nem is reménykedhetünk benne, hogy valahol még felbukkan. Annak érdekében, hogy rekonstruálni tudjuk a végleges szövegvariánst, szükségesnek tűnt az összes fellelhető példány elemzése, melyek a következők:

1. Mikó Imre az Erdélyi történelmi adatok című kiadványában Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György szultáni ahdnáméja mellett korabeli magyar fordításban közzétette Bocskai István szultáni szerződéslevelét is.[745] A kiadás egy 17. századi kézirat alapján készült, amely jelenleg is a kolozsvári levéltárban található, és fellelhetők rajta azok a stilisztikai javítások, amelyeket a Mikó-féle kiadáskor alkalmaztak. Amikor az okmány eredeti szövegét kiadásra előkészítettem, mindenütt jeleztem

[744] Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 275.
[745] Mikó Imre, gróf: Athnámék. Erdélyi történelmi adatok II. 1856. Kolozsvártt, 321–327.

filológiai jegyzetekben, hogy hol módosították az eredeti kéziratot.[746] A dokumentum eredetileg Rozsnyai Dávid (Apafi Mihály fejedelem török deákja) gyűjteményében maradt fenn, s a kolozsvári kézirat is ebből származó másolat lehet. Az ismert magyar változat nem Rozsnyai Dávid fordítása, hanem „valami végbeli korcsos török" munkája. Rozsnyai megállapítása szerint Lala Mehmed pasa, I. Ahmed szultán nagyvezíre hozta magával Magyarországra, és 1605. október 28-án Mehmed tezkeredzsi[747] adta át Sárospatakon. (Mint más forrásokból egyértelműen kimutatható, az átadás dátuma téves, október 23-án történt meg.) Datálása szerint 1013. zilhiddzse hónap (1605. április 20. – május 18.) Konstantinápolyban keletkezett (Mikó-féle példány). Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy Szilágyi Sándor Rozsnyai Dávid hagyatékának kiadásában nem közölte az erdélyi fejedelmeknek adott szultáni szerződésleveleket, így a Bocskainak küldöttet sem, csak utalt röviden arra, hogy a kéziratokban Rozsnyai hova illesztette őket. Ennek az volt az oka, hogy Mikó nem sokkal korábban az Erdélyi történelmi adatokban közreadta őket.[748] A Rozsnyai-gyűjtemény egyik, 18. század elején keletkezett és az Egri Érseki Könyvtárban őrzött Tordai-féle másolatából Katona István is közölte a szöveg latin fordítását.[749]

2. A második változat két példányban török nyelven maradt fent, a köztük lévő különbség azonban inkább csak stiláris jelleggel bír.

A. A második változat egyik példányát Ivanics Mária találta meg Isztambulban a Süleymâniye Könyvtárban a dívántitkárok vezetője, Musztafa efendi leveleskönyvében. A feldolgozásom első szakaszában a tőle kapott fénymásolatot használtam, később alkalmam nyílt az eredeti kéziraton is dolgozni.[750] A bejegyzés címe „Sultân Ahmed zemânında itâat iden Boçkâiya virilen ahdnâmedür fî sene 1014 [Ahmed szultán idejében, az 1014. évben, a hűséget mutató

[746] ANR, Direcția Jud. Cluj. Nr. 72. „Copii ale unor scrisori din timpul principilor Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi, relațiile dintre Transilvania şi Poarta Otomană, sec. XIX." 121–131. A dokumentumot a kolozsvári levéltár nyugdíjas munkatársa, Kiss András segítségével kaptam meg mikrofilmen, amit ezennel is köszönök. A szöveg legújabb kritikai kiadásához lásd: Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 275–280.

[747] Minden nagyvezér mellett két tezkeredzsi volt, akik az iratok kibocsátásával foglalkoztak. „Büyük Tezkireci Also tezkire-i evvel, the „senior secretary", the first secretary of the grand vezir. He attended meetings of the Imperial Divan at the side of the grand vezir to take notes and provid him with pertinent documents. He had a deputy, the küçük teżkireci." Bayerle, Gustav: Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire. İstanbul, 1997. 25.

[748] Báthory Zsigmond 1601-ben kiállított ahdnáméjáról készült jegyzetre lásd: Szilágyi Sándor: Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867. MHHS VIII. 226.; Bocskai Istvánnak adott ahdnáméra: 229.; Báthory és Bethlen Gábor ahdnáméira: 233. Brandenburgi Katalinnak és I. Rákóczi Györgynek adott ahdnáméra: 242. Megjegyzem, hogy minden fejedelmi kinevezőlevél Mikó kiadványában jelent meg, kivéve Brandenburgi Katalinét, amelyet Ötvös Ágoston közölt egy gyulafehérvári példányból. (Ötvös Ágoston, Dr. LT: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény és Történettudományi Osztályok Közlönye. 2 (1861) 2. szám. 153–244.)

[749] Katona: Historia Critica … XXVIII. 315–323.

[750] Re'isü l-küttâb Mustafâ Efendi: Ïnşâ. Süleymaniye Kütüphanesi (Es'ad Efendi Kütüphanesi) Nr. 895. fol. 69 (70)v.–71(72)v. (dupla a számozás).

Bocskai Istvánnak adott szerződéslevél.] A szöveg végén a következő dátum áll: „tahrîren fî şehri muharremi l-haram senete erba-aşer ve-elf [az 1014. évben a szent muharrem hónapban íródott (1605. 05. 19. – 06. 17.)].” (Musztafa Efendi-féle példány).

A két szöveg dátuma első látásra egy teljes évnyi eltérésről tanúskodik, amely azonban ténylegesen csak néhány napot jelent, mert a muszlim időszámítás szerint a zilhiddzse az év utolsó, a muharrem az első hónapja.

B. A fenti példánynak Lengyelországban megőrződött egy latin betűs török nyelvű változata is.[751] A köztük lévő különbség szinte elhanyagolható. Datálása a fentihez viszonyítva pontosabb, megadja, hogy az okmány muharrem első harmadában, azaz 1605. május 19. és 28. között került ki a szultáni kancelláriából. Ez azt jelenti, hogy még az előtt elkészült, mielőtt a török hadsereg elindult volna a magyarországi hadjáratra, de a nagyvezír már a hadisátrában tartózkodott. Nagyon érdekes, hogy a Török-magyarkori államokmánytár lapjain is hivatkoznak egy ugyanilyen dátumú latin nyelvű szerződéslevél fordításra, aminek a címe: „Interpretatio privilegii seu literarum foederis Imperatoris Turcarum sultan Ahmedi ad serenissimum regem Hungariae Stephanum Bocskay nec non Regni Transylvaniae Principem missarum.” A dátuma pedig így szól: „Datum ex castris in campo Daud-passae in initio mensis Muharrem anno Mohamedi prophetae n[ost]ri millessimo et decimo quarto” (1605. 05. 19–28.) A latin fordítást Jahja Terdzsümán (tolmács) készítette, amint az aláírása is mutatja: „Terczuman Jahya m. p. Interpres potentissimi Imperator. Turcarum.” A Török-magyarkori államokmánytár kiadói úgy gondolták, ez az irat teljesen megegyezik a Mikó-féle kiadással, és ezért nem közölték a szövegét a kiadványuk lapjain. Ezt a példányt nem sikerült megtalálnom, mégis úgy vélem a datálás alapján, hogy a most másodiknak bemutatott török szöveg eredetijéről készülhetett.[752]

3. A harmadik példány Ferîdûn bégnek a szultánok levelezését bemutató gyűjteményében maradt fenn, a többihez viszonyítva némiképp rövidített és módosított formában.[753] Dátuma csak az 1014-es évet adja meg hónap, nap nélkül (Ferîdûn-féle példány).

4. Az utolsó szövegvariáns őrzési helye az Österreichische Nationalbibliothek Kézirattára, ahol a *Destûrü l-inşâi l-merhûmi Sarı Abdullâh Efendi* című kéziratban olvasható. A szöveg végén olvasható dátum teljes: evâyili şehri muharrem 1014. (1605. 05. 19–28.). A

[751] A fonetikus átírásban közölt, több helyen erősen romlott szöveget Tadeusz Majda lengyel turkológus ismertette 1986-ban egy szigetvári konferencián. Az általam használt gépelt kéziratot Dávid Géza volt szíves a rendelkezésemre bocsátani. Ezúton is köszönöm segítségét. A dokumentum később nyomtatásban is megjelent, amelyet a szerző különlenyomatban juttatott el hozzám. Tadeusz Majda: Turkish Document in Latin Characters Referring to Transylvania. (VII. CIÉPO Sempozyumu'ndan ayrıbasım) Ankara, 1994. Türk Tarih Kurumu. 517–523.; Eredeti őrzéshelye: Egyetemi Könyvtár Wroclaw. Ms. Or. Nr. 1530. fol. 62v.–59r. (!)

[752] TMÁOT I. 48.

[753] Ferîdûn Ahmed Beğ: Mecmû‘a-i münşe’âtü s-selâtîn. Bd. II. İstanbul. 1275[2]. (1858–59) 356–358.

dokumentumot Joseph Hammer-Purgstall dolgozta fel, és adta ki német fordításban az Oszmán Birodalom története műve első kiadásában. Thúry József magyarra is lefordította, bár összevetve a példányokat úgy gondolom, hogy a Thúry-féle változat inkább Hammer-Purgstall német szövegére, mintsem az eredeti török változatra megy vissza.[754]

A példányok között jelentős eltérés mutatkozik, s ebből az okmány keletkezésére, illetve az oszmán politika váltására is lehet következtetni.

1. Az elsőnek említett, Mikó-féle változatban a dokumentum legvégén néhány olyan mondatot olvashatunk, amelyek teljesen hiányoznak a török nyelvű példányokból. Ezek a következők:

„Az régi boldog emlékezetű ősömnek, Szultán Szulimán császárnak boldog idejében megvett és foglalt erős várakat azokban az tartományokban és azokban a várakban, [melyekben] Istenünk igéjét, s hitünket hirdették, annakutánna valami történetből ellenségünk kezében került, a mostani képünkbeli szerdárunk törekedésére, ez esztendőben Felséged mellé segítségül adott és rendelt hadainknak erejével és segítségével, valamely várat meg vészen, a megmondott szónk szerint, ha azokban hütünket prédikállották, afféle várokról senki közületek csak szót se szóljon, hanem a közöttünk kötött barátság szerint és jó akarat szerint, a megmondott szerdárunktól arra bocsáttatott kommisszáriusink szavokra, affélék megadassanak, és a mi hűségünk alatt maradjanak.” Ez a szövegrészlet egyértelműen Esztergom elfoglalásáról, Érsekújvár követeléséről, Szécsény, Nógrád és Fülek átadásáról szól. A kiegészítéseket az 1605-ös hadi idény terveiben bekövetkezett változásokkal lehet magyarázni, amelyek világosan mutatják a törökök igényeit. A szultán feljogosította a nagyvezírt, hogy átdolgozza az isztambuli török-magyar szövetségi okmányt. A konstantinápolyi tárgyalások alatt még abban lehetett reménykedni, hogy a sikeres közös katonai fellépés újabb eredményeit vezetik majd bele a megállapodásba, senki sem gondolt visszalépésre. A kiegészített ahdnáme szövege így folytatódik:

„Azon kívül, kik régulta magyar kézben lévén [mármint a várak – P. S.], akár Magyarországban, s akár Németországban legyenek, valamelyeket azokban megvöttetek, mi felőlünk is azokról senki csak egyet sem szól. A mi végünkhöz penig Bécs felől, valamely megveendő várak közel lesznek, azok is a mi részünkre hódoltassanak. Affélék felől, hogyha császári méltóságunkkal, a bécsi király részéről is békességet akarván velünk szerezni, Felségeddel való egyenlő értelemből, ha affelé, Bécshez közel való várak akkoriban mi

[754] Destûrü l-inşâi l-merhûmi Sarı Abdullâh Efendi Nr. 140. fol. 275v– 278r. ÖNB Handschriften H.O. 167.; GOR IV., 1829. p. 663–666.; Thúry: Bocskai István … 130–133.; Thúry is közölte az okmány bécsi lelőhelyét: „Szári Abdullah rejsz-efendi” „Desztur-ul-insa”-ja a császári és királyi könyvtárban a H. O. 167. jelzet alatt.

kezünkben találtatnak lenni, köztetek először a némettel szükség, hogy oly határ hasíttassék, hogy így a ti országotoknak és alattatok valóknak a bécsi király részéről csak egy szó szólásban is módjok ne légyen, se lehessen. Felséged és alattad valók szép békességben maradjatok, ekképpen lévén a dolog, felségednek és alattad valóknak mindenben könnyebbségére essék a dolog."

A fenti kicsit zavaros gondolatmenetből is világosan kitűnik, hogy a régóta magyar kézben lévő várakat vagy olyanokat, amelyeket a magyarok osztrák területen szereznek meg, megtarthatják. Ennek a fenti ígéretnek azonban ellentmond a folytatás: Mivel olyan békét kíván kötni a szultán (pontosabban a nagyvezír), hogy a Habsburg-fél a magyarokat ne háborgathassa, a Bécs felé eső várakat – ki nem mondva Érsekújvárat is – *magának* akarta megtartani.

A Sárospatakon átadott szerződéslevél török szempontból ideiglenes voltát látom a magyar nyelvű fordítás végén olvasható megjegyzésben, *„... és valamint akkor az dolgok végeztetnék, császári kegyelmességünkből annál is sokkal többet adunk és engedünk és aszerint viszontag arról való vég-frigylevelünket megadjuk, és akkori közöttünk való végezés szerint való frigyünk sokkal erősebb lészen.*"[755]

Erről az ígért végső frigylevélről korábban azt gondoltam, hogy létezett, csak bizonyára elveszett, vagy eddig még nem került elő.[756] A korábbi *téves* nézetemet arra alapoztam, hogy miután megérkeztek Isztambulba a hírek Bocskai és Lala Mehmed nagyvezír tárgyalásáról, az egy évvel korábban a szultáni megerősítő irat (*berât-i hümâyûn*) kézbesítésében is részt vevő Uzun Efendit küldték el Kassára Bocskai Istvánhoz.[757] Az ekkor átadott ajándékot a kortárs magyar közvélemény 40 ezer arany értékűnek tartotta.[758] Az Orhonlu által kiadott telhiszekben, a nagyvezíri felterjesztésekben fennmaradt Bocskai válaszlevele is, amiből arra is lehetett következtetni, hogy ekkor valamilyen újabb szultáni ahdnámét is átadtak.[759] Ugyancsak ezt a tévedést erősítette Bocskai halála után a Portára elküldött nagyvezíri levél is, amelyben Kujudzsu Murád pasa tudatja, hogy azon *nagyúri szerződés* (vagyis az ahdnáme) alapján, amelyben Bocskai kérésére az utóda nevét is feltüntették, Homonnai Bálintot

[755] ANR, Direcția Jud. Cluj Nr. 72. 131.; Mikó, 1856. 327.

[756] Papp Sándor: Török–magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben. In: Historia manet, volum omagial Demény Lajos Emlékkönyv. Bucureşti, 2001. 132–133.

[757] Szilágyi Sándor: Bocskai István és Illésházy István levelezése 1605–1606-ban. Történeti Tár 1878. 290–291.

[758] Sepsi Laczkó Máté: Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624. (kiad.: gróf Mikó Imre) Erdélyi történelmi adatok III. Kolozsvártt, 1858. 80.

[759] Cengiz Orhonlu: Osmanlı Tarinine Aid Belgeler. Telhîsler (1597–1607). İstanbul, 1970. 119–120. Nr.Nr. 153.; Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983) 467.; Vö. Bethlen: Historia de Rebus … VI. 387.; A vonakozó forráshely újabb értelmezésére és fordítására lásd a 1105. és a 1106. számú lábjegyzetnél a főszövegben olvasható részt.

nevezték ki Erdély fejedelmének és Magyarország királyának. Ennek megfelelően egy berátot állítottak ki Nándorfehérváron Homonnai részére.[760] Nemrégiben két tanulmányban is tárgyaltam Homonnai Drugeth Bálint örökösségének a kérdését. Az alábbiakban is egy teljes fejezetet szánok a téma tárgyalására. Most csak annyit jegyzek meg, mégha Bocskai levelezett is a török hatóságokkal az örököse ügyében, a megmaradt okmányok és a kronológiai rend alapján lehetetlen, hogy a szultán ahdnámába foglalva erősíthette volna meg a trónutódlást.[761] Annak a folyamatos állítása, hogy Homonnai neve egy Bocskainak küldött szultáni szerződéslevélben is szerepelt, a trónküzdelmek, illetve a második hajdúfelkelés idején legitimáló szereppel bírt. Erre építve akarták a törökök Homonnainak biztosítani Erdélyt és a Magyar Királyság keleti felét. A bécsi béke értelmében, nem lévén Bocskainak vér szerinti örököse, a Partiumnak és Erdélynek vissza kellett volna térnie a magyar király fennhatósága alá. Abban az esetben azonban, hogy ha Homonnai még Bocskai életében az örökségére szultáni megerősítést kapott volna, az erős érvként számíthatott volna a bécsi törekvésekkel szemben. Jelen esetben a legfontosabb következtetés az, hogy a „vég-frigylevél” sohasem jött létre.

Úgy tűnik, hogy az oszmán diplomácia bizonyos ügyek lebonyolítására vagy kapcsolatok tartására rendszeresen ugyanazt a személyt használta. Ilyen például Uzun Mehmed efendi, akit Abdülkádir krónikája is többször megemlített, s az oszmán bürokráciában, írásbeli ügyekkel töltötte el életét. Az első ismert adat már 1596-ban a díván írnokaként említette.[762] A magyarországi harctéren Lala Mehmed környezetében munkálkodott, és az 1603-as hadjárat díván-írnokainak vezetőjeként tevékenykedett. Amikor a pasa szerdárként 1603–1604 telén Nándorfehérváron tartózkodott, Uzun Mehmed efendi töltötte be a defterdár-helyettesi hivatalt.[763] Mivel a defterdár Konstantinápolyba távozott, minden ügyet Uzun efendire bíztak. A híradás csak abban a kérdésben hiányos, hogy nem mondja meg, pontosan melyik defterdár kajmakámja volt. 1604. augusztus 3-án[764] említik először főtezkeredzsiként (*baş tezkereci*), de még a későbbiekben is betöltötte ezt a hivatalt.[765] A krónika végén, amikor felsorolták a korszak jelentős portai méltóságait, őt mint a díván titkárok fejét (*reisü l-küttâb*)

[760] Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 113–116.; BOA A.AMD–1017.; A megerősítő iratot Brassóban őrzik. (Arh. Naț. ale României, Dir. Braşov Arh. Bisericii Negre E. IV, 150.)
[761] Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. Századok 148 (2008) 4. szám 810–811.; Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököseként. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 133–152.; A későbbiekben erre a kérdésre még jelen munkámban is visszatérek.
[762] Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî) efendi târihi. I. (Haz.: Yilmazer, Ziya, Doç. Dr.) Ankara, 2003. Türk Tarih Kurumu. 179.
[763] Topçular Kâtibi: Târih I. 370.
[764] Topçular Kâtibi: Târih I. 418.
[765] Topçular Kâtibi: Târih I. 451.

ismertették, ez lehetett a legmagasabb beosztása.[766] Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a nagyvezír szinte minden jelentős dokumentumot Uzun Mehmeden keresztül juttatott el Bocskaihoz, mint például a Buda alatti török táborban keletkezett kinevező levelet (*berât*), majd egy évvel később – feltehetően az esztergomi ostromtáborban átalakított – szultáni szerződéslevelét (*ahdnâme*), de ugyanő vitte a szultáni ajándékokat is a fejedelemhez. Mindezek mellett az ahdnámén kívül egy ténylegesen a szultántól jövő ünnepélyes levelet is át kellett adni, s azokat az ajándékokat (két kaftánt és egy szablyát), amelyeket Konstantinápolyból küldtek számára.[767]

Erről a követségről közvetlen magyar hírforrásunk nincs, viszont Bocskai egy évvel később, 1606. június 19-én Illésházynak írt leveléből visszakövetkeztethetünk rá. A fejedelem megemlítette, hogy ugyanaz a török hozta a szultán drága, az *egy évvel korábbinál* is értékesebb ajándékát és levelét.[768] 1606 januárjában is Bocskai mellett látjuk, s Lala Mehmed telhiszében fennmaradt Uzun Mehmed efendi (Mehmed müteferrikaként említve) levele, amelyből kiderül, hogy Bocskai ténylegesen békére törekszik. A pénztelensége miatt azonban elképzelhető, hogy a Habsburg-fél a magyarok egy részét a maga oldalára állítja zsold ígéretével.[769]

Összefoglalva tehát megállapítható: Lala Mehmed a magyarországi hadjárat során kialakult viszonyoknak megfelelően úgy változtatta meg a szerződéslevél szövegét, hogy az biztosítsa a törökök számára a leendő új határterületet, a közvetlen Habsburg–oszmán határszakaszt. A békekötés előtt olyan viszonyokat akart megteremteni, amelyek biztosítják a Hódoltság katonai védelmét.

A szövegben található még egy jelentős eltérés az eredeti török példányhoz képest. Mint fentebb más szempontból jeleztem, ebben arra utal, hogy a most létrejött megállapodás még csak provizórikus jellegű, a béke megkötésekor kiállítanak majd egy „vég-frigylevelet," vagyis a béketárgyalások utáni helyzetet ratifikáló államközi szerződést, amelybe sokkal több engedmény kerül bele. Ez a mondat diplomatikai szempontból tulajdonképpen megkérdőjelezi azt, hogy a magyarok által szultáni szerződéslevélnek tartott okmányt ténylegesen annak tarthassuk, hiszen az oszmán diplomáciai gyakorlatban a békeszerződések

[766] Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî) efendi târihi. I–II. (Haz.: Yilmazer, Ziya, Doç. Dr.) Ankara, 2003. Türk Tarih Kurumu. 1178.
[767] BOA MD Nr. 77. 40. 181. parancs. 1014. cemâziyül-evvel 20–29./1605. 11. 2–11..; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 286–288.; Karácson: Török–magyar oklevéltár … 183–184.
[768] Szilágyi Sándor: Bocskai István és Illésházy István levelezése 1605–1606-ban. Történelmi Tár 1878. 290–291.
[769] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 463. Nr. 28.; Szilágyi, 1978. 57–58, 66.

ratifikálás előtti tárgyalási példányait vagy csak szultáni levélnek (*nâme-i hümâyûn*) vagy *temesszük*nek nevezik. Ilyet mind Habsburg, mind lengyel relációkban többet is ismerünk.[770]

Jogos tehát feltenni a kérdést: történelmi és diplomatikai érvek alapján egyáltalán szerződéskötésnek tekinthető-e a Bocskai István és I. Ahmed szultán közötti viszonyt szabályozó diplomáciai aktus? Másképpen fogalmazva: tarthatjuk-e ahdnáménak azokat a szövegvariánsokat, amelyek eddig a levéltárakból felbukkantak?

Annak ellenére, hogy az őrzési helyén vagy a kiadványokban egységesen minden iratot ahdnáménak jeleznek, mint alább látni fogjuk, nem minden ismert példány szövege támasztja ezt alá kétségtelenül. A Mikó kiadásában ismertté vált magyar fordításban *egyértelmű* utalás olvasható arra, hogy ez a *példány is szultáni ahdnáme*, amely később keletkezett, mint ahogy a nagyvezír elhagyta Dávud pasa mezejét. Így az elvonuló sereg után kellett küldeni.[771] A török nyelvű szövegváltozatokban azonban olyan formula található, amely kétségessé teszi, hogy ezen példányok ténylegesen szultáni szerződéslevelek legyenek: „...muaccelen otağın çıkarub sefer-i hümâyûnımuza ber-vech-i müsâraat teveccüh u azîmet üzre olmağla murâd olınan ahdnâme-i hümâyûnumuz yazılmağa zemân müsâade itmeyüb ol-dahı müşârün ileyh vezîr-i azamımuza sipâriş olunmuşdur [Mivel (nagyvezírünk) a sátrát gyorsan felszedte, és a mi nagyúri hadjáratunkra sietve indult, ezért az idő nem adott lehetőséget arra, hogy az ön által óhajtott nagyúri ahdnáménkat megírassuk. Erre az ügyre nézve is az említett nagyvezérünk kapott megbízatást.].”[772]

Egyedül Sarı Abdullâh Efendi İnşâjában olvasható más változat: „...muaccelen otağın çıkarub sefer-i hümâyûnımuza ber-vech-i müsâraat avdet-i teveccüh u azîmet üzre olmağla murâd

[770] ÖStA HHStA Türkische Urkunden 1664. 09. 22–10. 1. A vasvári béke török példánya (temesszük) az Újvár melletti táborban; Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) 2–3. szám. 640.; Kołodziejczyk, Dariusz: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden – Boston – Köln, 2000. 47–56.

[771] „A mi hatalmasságunktól kívánt athnáme levelet, akkori sietve való indulása miatt el nem készithetvén, a vezérnek elmeneteli után, annakutánna kelletett, útában utána küldenünk,” ANR Direcția Jud. Cluj. Colegiul reformat Cluj Nr. 72. 123.; Mikó, 1856. 323.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 276.

[772] Mustafâ Efendi 41–44. sorok: „...muaccelen otagın çıkarub sefer-i hümâyûnımuza ber-vech-i müsâreat teveccüh u azîmet üzre olmağla murâd olınan ahd-nâme-i hümâyûnumuz yazılmağa zemân müsâade etmeyüp ol-dahı müşârün ileyh vezîr-i azamımuza sipâriş olunmışdur inşâa llâhu te[âlâ] ber-vefk-i dil-hˇâh cümle murâdınuza müsâade edüb...” [Mivel a (nagyvezírünk) a sátrát gyorsan felszedte és sietve indult a mi nagyúri hadjáratunkra, az idő nem adott engedélyt arra, hogy az ön által óhajtott nagyúri szerződéslevelünket megírassuk. Erre az ügyre nézve is a mi említett nagyvezírünk kapott megbízatást. Adja a végtelen hatalmú Isten, hogy ő ezt az ön szíve vágyával összhangban és reményei szerint teljesítse.]; Ferîdûn II, 1265. 356. (II. 1275[2]. 448.) (Ez a szövegrész szinte szó szerint megegyezik a főszövegben olvasható idézettel.); Ugyanígy: Majda: i. m. 521.: „...müattczela otagin czikarub sefer hummayunumuze berueczi mußareet teuueczu(!) ve azimet uzere olmagle murad olunan acht nahmei hummayunumuz müattczela yazdirilmaga mußait olmayub, ol dahi musarimileh(!), Vezir azamimuzi ßiparis olunmisler. Insallah teala ber vefkii dilcha(!) czumle muradinguze mußaade eidub, ...”

olmağla murâd olunan ahdnâme-i hümâyûnumuz muaccelen dil-hah üzre cümle murâdınuza müsâade itüp [Mivel (nagyvezírünk) a sátrát gyorsan felszedve az uralkodói hadjáratunkra sietve indult el, ezért az (ön által) kívánt nagyúri ahdnáme az ön szíve óhajával összhangban gyorsan és minden reményeinek megfelelően kiadásra került.]”[773]

Ebből arra kell következtetnünk, hogy míg a Konstantinápolyban készült példány nem volt szultáni ahdnáménak tekinthető, az a szöveg, amelyet ebből a nagyvezír elkészíttetett, s amely azonban csak magyar nyelven ismert, ténylegesen *ahdnáménak* tartható. Tehát a fenti kérdésre adott válasz az, hogy Bocskai István és I. Ahmed között ténylegesen fennállott a szerződéses viszony.

A tárgyalt okmány isztambuli példányában, majd a magyar fordításában is megtalálható egy nagyon fontos részlet, amely a két állam közötti viszonyon túlmutatva a hódoltsági magyar nemesség jogállását érintette. Bocskai tehát a közvetlenül a szultán fennhatósága alatt álló, a magyar jogrendszer szerint azonban a rendi privilégiumainak érvényességét el nem vesztett egyéneknek és közösségeknek az immunitását az idegen uralom alatt is biztosítani akarta. Meglepőnek tűnhet, hogy ezzel a kéréssel szemben az oszmán fél is nyitottnak mutatkozott. Mivel a török állam nem ismerte a keresztény feudalizmusban gyökeresedett hűbériséget, a magyar rendi kérelmet a saját iszlám jogrendszerén belül is fellelhető hasonló jelenséghez hasonlította, s ekképpen értelmezte. Ehhez egy nagyon ősi, Közép-Ázsiából, az Ilhanidáktól hozott terminológiát használt. Azt a birtokost, aki a birtokát teljes körű tulajdonjoggal kapta, s mentes volt minden állami szolgáltatás és adó alól, az adománylevelekben a „mentesített és biztosított” (*muâf u musallam*) szókapcsolattal fejezték ki.[774] A szultáni levélben a fentieket érintő következő kitétel olvasható: „A meghódított területen vannak olyan szpáhik (nemesek), akik a hitetlenek idején mentességgel és bizosítékokkal rendelkeztek. Az iszlám birodalom szpáhijai ezeket ne zavarják, adót se követeljenek tőlük. Ha tőletek ezek után lepecsételt jegyzék (defter) érkezne, amelyben tőlünk bárkinek is szultáni menedéklevelet (muâf-nâme-i hümâyûn) kértek, ezt teljesítjük.”[775] Ez az engedelem némiképpen korlátozva a zsitvatoroki békébe is bekerült, a hódoltsági nemes háza és személye mentesült a török adóztatás alól.[776]

[773] Destûrü l-inşâi l-merhûmi Sarı Abdullâh Efendi, fol. 276.v. Nr. 140.

[774] Halil İnalcık: Autonomous Enclaves in Islamic States: Temlîks, Soyurghals, Yurdluk-Ocalklıks, Mâlikâne-Mukâta’as and Awqâf. In: History and Historiography a Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor’s of John E. Woods. Ed. by Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quinn in Collaboration with Ernest Tucker, Wiesbaden, 2006. 113–134. Harrassowitz Verlag.; Papp: Muszlim és keresztény közösségek, … 65.

[775] „ve feth olunan yerlerde küffâr zemânında muâf u müsellem olmuş baz-i sipâhîler vardur memâlik-i islâmîyet sipâhîleri rencide etmeyüb ve vergü taleb olunmamasın ve bundan sonra sizün muhürlü defterinüz gelüb bu cânibe her kimün için muâf-nâme-i hümâyûn taleb edersenüz, husûle mevsûl olmasın” Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 267.

[776] Fekete: Türkische Schriften ... 6, 212.

A szövegváltozatok a Habsburgokkal kötendő béke kapcsán jelentős eltéréseket tartalmaznak, és ezekre is érdemes figyelni. A korabeli magyar fordítás (Mikó-féle példány) teljesen elutasítja a békekötést, ugyanúgy, mint a Musztafa Efendi gyűjteményében és a Lengyelországban fennmaradt változat. Ennél a kérdésnél viszont a Ferîdûnnál olvasható és a Sarı Abdullâh efendi leveleskönyvében található példány egybehangzóan a Habsburgokkal kötendő béke lehetséges voltáról szól. „A németnek penig, ha a megbékélésre kedve kezdene lennie, és tégedet megtalálna felőle, innét e felöl semmi kedvet mi ahhoz nem mutatunk és nem akarjuk."[777] Ez a probléma a török nyelvű változatok esetében másként szerepel. „...ve Nemçe tarafından sulh murâd olundukda size havâle olunub bu tarafdan sulha rızâ gösterilmez..." [Ha az osztrákok óhajtanák a békét, ezt önre bízzuk. A mi részünkről erre engedélyt nem adunk.] Ugyanígy hangzik a latin betűvel írt török változat is.[778]

Teljesen más értelmű azonban a Sarı Abdullâh Efendinél olvasható változat (fol277v.): „...Nemçe tarafından sulh murâd olundukda size havâle olunub bu tarafdan sulha rizâ gösterilüb..." [Ha az osztrákok óhajtanák a békét, ezt önre ruházzuk át. A mi részünkről is engedélyt adunk rá.]; ez szó szerint megegyezik a Ferîdûn-gyűjteményben olvashatóval (II., 1265. 357., illetve II. 1275^{2}. 449.)

Alább a békekötés lehetőségét még érinteni fogom. Annyit azonban már most is ki kell hangsúlyozni, hogy a háború tárgyalásos lezárásának a lehetősége az elmélet és a gyakorlat szintjén eltérő megítélést váltott ki az oszmán államvezetésben. Egyedül a Sarı Abdullâh és a rá épülő Ferîdûn-féle kiadás engedékeny ebben a kérdésben, az összes többi példány teljesen elutasító. Érthető is, hiszen a nagyvezír a hadjárat teljes időtartama alatt tiltani próbálta a fejedelem béketárgyalásait, erőltette volna a katonai megoldást. Csak utalni kívánok a nagyvezír 1605. július 9-én Nándorfehérváron megfogalmazott gondolataira, a magyarok szerinte ne bízzanak a Habsburg-fél ígéreteiben, s nem is hiszi, hogy a magyaroknak megfelelne a béke, amibe ő nem is fog beleegyezni, ahogy a szultán sem. Feltette a kérdést, hogy elképzelhető-e az, hogy ha most kiegyeznek, akkor a magyarok a korábbi állapotukban megmaradhassanak. A most hivatkozott okmány szóhasználata segít a fenti dilemma eldöntésében is. A nagyvezír megemlítette a szultántól érkező dokumentumot, amelyet ő maga sem tartott szerződésszövegnek, csak a szultán nagyúri levelének (*nâme-i hümâyûn*),[779]

[777] ANR Direcția Jud. Cluj. Colegiul reformat Cluj Nr. 72. 126.; Mikó, 1856. 325.

[778] Mustafâ Efendi 91–92. sor; „...ve nemtze tarafinden zuluch murad olundukde, size hauala olunan, bu tarafden ßulha riza gößterilmez..." Majda: i. m. 522.

[779] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 951. A Lippa török kézen tartása ügyében is írja, hogy a szultáni eskü egy nâme-i hümayûnba van bejegyezve, amelynek a tartalma Bocskai számára ismert.

amelyben a padisah megesküdött az Istenre és a prófétára, hogy segít a magyaroknak a Habsburgok ellen.

A most elemzett szövegváltozatokban a „két császár” közötti béketárgyalás lehetőségét érintő szövegrészek ellentétes értelmezést mutatnak. Ez egyrészt későbbi szövegromlás eredménye is lehet, vagy pedig a szövegek tudatos megmásításának a lehetősége is fennáll. Ez utóbbi azonban nem történhetett 1605-ben, hanem csak később, amikor a Sarı Abdullah-féle levélgyűjtemény kéziratát, illetve a Ferîdûn Münşeâtjának 19. század közepi nyomtatott példányát összeállították. A szultáni udvar eredeti álláspontja a háború folytatása volt, s Bocskai István azon szultáni megbízása, miszerint közvetítsen a két birodalom közötti béketárgyalásokon, csak egy jó év múlva, 1606 júliusa és augusztusa fordulóján keletkezett.[780]

Érdemes a dokumentum Magyarországra érkezéséről és az átadóiról szóló forrásokra is egy pillantást vetni. Az április 20-ra összehívott szerencsi országgyűlés Bocskait magyar, majd a szeptember 14-én megnyíló medgyesi diéta erdélyi fejedelemnek választotta. A 19. századi történelmi irodalom egységes abban, hogy a medgyesi országgyűlésen ünnepélyes keretek között és egy török küldöttség részvételével megtörtént a fejedelmi megerősítés és az ahdnâme átadása.[781] Egyedül Szilágyi Sándor említi egy korábbi munkájában, hogy nem a szerződéslevél eredeti példánya, csak annak egy másolata került a Kékedi-féle követséggel Erdélybe.[782]

A Mikó Imre által ismertetett szövegvariáns pedig azt tartalmazza, hogy az iratot a nagyvezír tezkeredzsije, Mehmed efendi hozta Sárospatakra. A szerződéslevél megérkezéséről, illetve arról, hogy a nevezett helyen várták, maga Bocskai írt 1605. október 20-án Illésházy Istvánnak: „Mulatásunk magunknak is itt [Sárospatakon] immár semmi nem lészen, mert az császár derek athnamé-levelét, ki fő oka volt eddig való várakozásunknak, talám csak ma is elhozzák és ideérkeznek véle.”[783] A fejedelem nagyon bízott abban, hogy a szultáni szerződéslevél hamarosan megérkezik, hiszen a később Korponán megnyíló tábori országos gyűlésre és mustrára berendelő meghívólevelében október 24-ét jelölte meg a Sárospatakról

[780] ÖStA HHStA, Türkische Urkunden 1606. VII. 27–VIII. 05.; MOL Mikrofilmtár W 315.

[781] A későbbi feldolgozások mind Bethlen Farkasra mennek vissza, aki egy Hüszejin nevű béget említ, mint a török császár legátusát. Azt is tudni véli, hogy magával egy fejedelmi ahdnámét is hozott. Ennek átadását az 1605. szeptember 14-i medgyesi fejedelemválasztó országgyűlésre teszi. Lásd: Bethlen: Historia de Rebus … VI. 332–333.; EOE V., 1879. 306.

[782] Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel mívelődésére. II. Pest, 1866. 81–82. Ebben a munkában a csausz neve, aki részt vett az ünnepségen, Ahmed volt.

[783] Benda Kálmán: Bocskai István. Levelek. Bukarest–Budapest, 1992. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó. 175–177. Nr. 71.; Szilágyi: Erdélyország története … II. 82.; Szilágyi Sándor: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. Történelmi Tár 1878. 27.

Léva felé történő indulása idejének.[784] Az ünnepélyes átadás a tervek szerint Sárospatakon október 23-án ment végbe.[785]

A tízkötetes *Magyarország története* III. kötete vonatkozó részében Makkai László szerint november 11-én a Rákosmezőn rendezett török-magyar csúcstalálkozón került átadásra mind az ahdnáme, mind a királyi korona.[786] Ez utóbbi helyszínt könnyen kiiktathatjuk a fenti háromból, mivel egyetlen általunk ismert forrás sem említ ezen a találkozón a korona mellett szultáni szerződéslevelet.

Az ahdnáme-kérdéskör összegzéseképpen az alábbiakban foglalhatom össze a megállapításaimat. Bár a magyar követek végig az ahdnáme megszerzésének ügyében tárgyaltak, nem vették észre, hogy az általuk megszerzett okmány *nem* egy *végleges* államközi szerződés volt. Azt viszont érzékelték, hogy a török fél több fontos kérdést a majdani magyarországi tárgyalásokra hagyott, illetve a nagyvezír személyes kompetenciájába utalt. Ez a dokumentum a nagyvezír indulása körül végső formába került. Az irat elkészülte pontos dátumát május 15-re tesszük. Ennek a szövegét megpróbálták a követek a nagyvezír közvetítésével még megváltoztatni a fent jelzett két ponton: a volt magyar várak átadásának és az adózás elhagyásának tárgyában. Miután ebbe nem egyezett bele a szultán, a szöveg változatlan formában maradt. Ez a példány még 1013. zilhicce hónapban keletkezett, amelynek utolsó napja május 18. volt. Ennek az iratnak az eredetije soha nem került Bocskai kezébe. Lala Mehmed ezt a példányt magánál tartotta a hadjárat egész időtartama alatt, majd annál a jogánál fogva, hogy a szultán teljhatalmat adott neki akár egy szerződéslevél kiadására is, egy némileg aktualizált átdolgozást juttatott el Mehmed tezkeredzsin keresztül a magyar fejedelemhez. A levél régi dátuma nem változott meg, de az eredeti szöveg, ahol az irat neve nagyúri parancslevél (*fermân-i âlîşân*) volt, ahdnáméra lett átírva. A tartalmi változások (korábban török megszállás alatt volt magyar várak átadása, a Bécshez közel fekvő erődök török kézbe adása), könnyen párhuzamba állíthatók az Esztergom török általi elfoglalása (1605. 10. 03.) és Érsekújvár magyar kézben maradása (1605. 10. 17.) körüli nézeteltérésekkel.

Bocskai és Illésházy levelezéséből kiderül, hogy a szultáni szerződéslevelet felhasználták a Béccsel folyó tárgyalások idején. Bocskai levelének megfogalmazása azt sejteti, hogy a

[784] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 148 Konv. D (1605. X.) fol. 100. Bocskai István meghívólevele a tábori fegyveres országos gyűlésre és a mustrára, Sárospatak, 1605. 10. 22.
[785] Lásd az 591. lábjegyzetet.
[786] Pach – R. Várkonyi: Magyarország története (1526–1686). III/1. 736.

fejedelem és környezete az általunk is ismert magyar fordításnál nem rendelkezett nyelvileg jobb példánnyal.[787]

2. Valószínűleg a Dávud pasa mezején tartózkodó magyar követség kérésére egy másolat keletkezett az eredetileg kiállított dokumentumról, amelyet Kékedy követ vitt Havasalföldön keresztül Erdélybe. Ezt a példányt Szilágyi Sándor szerint az ahdnáme másolataként adták át Bocskainak a medgyesi fejedelemválasztó országgyűlésen. Ennek a latin fordítását készítette el Jahya tolmács.[788] Rozsnyai Dávid szerint a nagyvezír által Sárospatakra küldött példány fordítója egy végbeli török lehetett, én úgy gondolom, hogy talán Deák Mehmed kethüda, a magyar követség tolmácsa. Ez alapján ki kell jelentenünk, hogy csak a magyar fordításban fennmaradt dokumentumot tarthatjuk a szultán nevében átadott szerződéslevélnek, annak ellenére is, hogy ez a példány *bianco*-fermánként szultáni tugrával ellátott üres lapra írva a nagyvezír kancelláriájában Magyarországon keletkezett. A többi változat inkább a nagyúri levél (*nâme-i hümâyûn*) kategóriájába tartozik, mintsem a szerződéslevelek sorába. Csak egy változatban, a Sarı Abdullâh gyűjteményéből származó dokumentumban olvasható, hogy ez az irat nagyúri szerződéslevél, ami talán szövegromlás, vagy mint a békekötés esetében is jeleztem, tudatos szerkesztői módosítás következménye lehet. A török nyelvű szövegváltozatok közötti különbségeket úgy értékelhetjük, hogy ezek az isztambuli tárgyalások során keletkezett variánsok. Erre utal a dokumentumok eltérő datálása, és ahol jelölték, a kiadás helye is: „Költ Zilhidcse honapban az az Juliusban Constantinápolyban anno 1013 a Mohamede." (1605. 04. 20. – 05. 18.) (Mikó-féle változat); „evâyili şehri Muharrem 1014." (1605. 05. 19–28.) (Sarı Abdullâh-féle változat) és „euuaili sehri Muharrem el haram ßene erba assere ve elf. Beyurt Daud Passa czairi" (1605. 05. 19–28.) (Majda-féle változat).

A Bocskai-féle ahdnáme körüli zavar, a szöveg megváltoztatása nem kerülte el a fejedelemmel bizalmas viszonyban álló Bethlen Gábor figyelmét sem, aki még 1621-ben is jól emlékezett a fentebb bemutatott esetre. Abban az évben hasonló helyzet alakult ki, mint 1605-ben, s Bethlen Rimay Jánost küldte a Portára egy új szultáni ahdnáme kiadása érdekében. Felhívta a követe figyelmét, hogy nagyon vigyázzon az ahdnáme kiállításánál, mert az a szokásuk a törököknek, hogy mást írnak bele a végleges szerződéslevélbe, mint amit tárgyaltak. Kötelezte az embereit, hogy az okmány szövegét alaposan fordíttassák le, értsék

[787] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 327–329. Nr. LXXXV. Bocskai István Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. 09. 14.
[788] Csonka – Szakály: i. m. 189. 42. lábjegyzet.

meg, és mást ne engedjenek belefoglalni, mint amit ő kért. Rimayt külön figyelmeztette, hogy nehogy úgy járjanak, mint ahogy Bocskai István idején.[789]

Fentebb azt írtam, hogy a Habsburgokkal kötendő békének volt egy elméleti és egy gyakorlati megközelítése is. Az elméletivel sokat foglalkoztam, s az következetesen a megbékélés ellen szólt. Mint alább látni lehet, Lala Mehmed környezetében tényleges alternatívaként komolyan vették a béke megkötésének lehetőségét. Hiszen az ahdnáme szövegének betoldása az új határvidék kialakításának jogi hátteréhez köthető. Ugyanakkor a két birodalom közötti közvetlen béketárgyalások 1599-től kialakított gyakorlatát is viszonylag könnyen életre lehetett hívni. Mint látni fogjuk, ezek a jól bejáratott kapcsolati rendszerek, melyek összekötötték a két rivális nagyhatalom diplomáciáját, nem szakadtak szét a Bocskai-felkelés következtében sem végérvényesen. Csak arra volt szükség, hogy az 1604 őszén megszakadt tárgyalásokat ismét felelevenítsék. A Bocskai-felkelés a remélt végső katonai leszámolást nem hozta el, a magyarok maguk is a béke felé hajlottak, s ezt a nagyvezírnek – a nyilatkozatai ellenére – figyelembe kellett venni.

Fordulat a Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolatokban

Talán nem véletlen, hogy Bécsben éppen 1605 őszétől kezdtek ismét reménykedni abban, hogy a törökökkel a békét helyre lehet állítani. Bécs és Prága arról levelezett, hogy kinek a kezében legyen a megkezdődő béketárgyalás során a döntő szó. Mivel szeptember 22-én kelt levelében II. Rudolf császár magának követelte ezt, Mátyás főherceg október 2-án újra kérelmezte maga számára a teljhatalmú felhatalmazás, a plenipotencia (*Plenipotenz*) kiállítását. Egyelőre nem lehet tudni, hogy konkrétan mi adott lökést a Habsburg-fél részéről a béketárgyalások előkészítéséhez. Egy azonban biztos, ha Lala Mehmed személyesen valóban nem is tárgyalt a bécsi megbízottal (Cesare Gallóval), de a budai kádi, Habil efendi folyamatosan tartotta a kapcsolatot a korábbi találkozók során megismert császári méltóságokkal. Nem tűnik lehetetlennek, hogy a nagyvezír és Bocskai közötti feszültségről is megsejtettek valamit.

A főherceg Bécsből először augusztus 30-án kereste fel császári bátyját, hogy megkapja a teljeskörű felhatalmazást, és felhívta a figyelmét, hogy vegye tekintetbe a háború korábbi béketárgyalásait, amelyeket nagyon megnehezített a nagy távolság, amíg a hírek és a döntések

[789] MOL R 210. Tunyogi-Csapó gyűjt. fol. 12–20.; MTAK Régi könyvek gyűjt. Magyar Irod. 8r. 60–70.; TMÁOT I., 265–286. Bethlen új követutasítása 1621. 03. 12.

Prágát megjárták (*wie schwär es ist über Landt, vnnd souiell meill weeg in so wichtigen sachenn zu handeln*). Az okmányból egyértelmű, hogy a budai kádi már augusztus 13-án levelezett a békéről, ekkor még Budáról. Habil efendi levele arról számol be (*inhalt deß Kady Schreiben von Ofen des 3. Tag august nach dem alten Calender*), hogy a törökök továbbra is attól tartottak, hogy Habsburg-részről üres szavakkal akarják az időt húzni. Feltételezhető, hogy Bécs kezdte a kapcsolatkeresést akkor, amikor a nagyvezír hadai észak felé haladtak a Duna mentén, s erre reagált Habil efendi kétségekkel telve. A plenipotencia kiállításának további érve az volt, hogy a nagyvezír is rendelkezett a szultántól olyan megbízással, amely nemcsak a háború vezetésével, hanem a béke esetleges megkötésével is felruházta.

A fenti török adatok, illetve a Porta határozott békeellenessége kétségessé teszi, hogy a nagyvezír rendelkezett volna ilyen jogosítvánnyal. Mindenesetre ennek az érvnek nagy szerepet szántak a császár meggyőzésekor. A főherceg meg is jegyezte, hogy míg a török szultán egy szolgájának (*Sclauen*) (a nagyvezírt értve alatta) teljeskörű felhatalmazást adott, addig a császár az ő hű öccsétől ugyanezt megtagadja. Figyelmeztette, hogy jobb lenne még most megkezdeni a nagyvezírrel a tárgyalást, mert ha befejezi a hadjáratot, és elindul vissza, már késő lesz (*da er auß dem velt khomen, sei Abzug nemmen vnd hiemit sein gewalt vnd plenipotenz aufhören solte, wuerde herrnach mit Ihr nichts mehr zuhandlen sein*). A követek személyéről megállapították, hogy a fennálló helyzetből adódóan *ne magyarok*, hanem mind németek legyenek (*auß beweglichen vrsachen allein Teutsche vnd nicht hungern sein*), akiket azonnal ki lehetne nevezni, mert nem tudni, hogy a nagyvezír mikor nyilatkozik a béketárgyalásokról. Zárásképpen kifejtette a főherceg, hogy mivel nem számíthatnak sem a birodalomból, sem azon kívülről segítségre, s a katonai helyzet, a hadsereg állapota rossz, inkább a békét szorgalmazzák, mint a háborút.[790]

Vagy a császári felhatalmazás érkezett meg nagyon gyorsan, vagy még mielőtt Bécsbe ért volna, már fogalmazták a leendő tárgyalások követeinek (*Commissarien*) az utasítást, mindenesetre október 28-ra már a tisztázott, javított példány is készen állt, hogy átadják a török megbízottakhoz küldendő uraknak, Ernest Freiherr von Molardt haditanácsosnak, Johann Freiherr von Molardt komáromi kapitánynak és Adolf von Althan ezredesnek.[791] Az utasítás szerint az 1603-as évi béketárgyalások anyagát tekintették mintának. Az eltérés abban állt, hogy ekkor Mátyás főherceg a béke megkötésére teljes körű felhatalmazással bírt.

[790] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica), Karton 89. Konv. 1. fol. 88r–91v. Mátyás főherceg II. Rudolfnak, Bécs, 1605. 10. 02.

[791] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) 88, Konv. 1. 138–142. A fenti őrzési helyen két másolatban maradt fenn a követutasítás. Az első (fol. 138r–142v) tisztázott és bizonyos mértékben részletesebb, mint az előzményének tekinthető példány (fol. 143r–146v). Az utóbbi tele van javításokkal és átírásokkal.

Ugyanakkor voltak még további eltérések, úgymint Esztergom és Erdély helyzetét illetően, vagyis hogy ezek közül az első időközben a török, míg a második Bocskai kezére került. Cesare Gallo, a haditanács egyik tolmácsa azt a hírt hozta Bécsbe, hogy a nagyvezír sem az általa elfoglalt várakról, sem a Habsburg magyar királyok által Szülejmán szultán ideje óta (1547) fizetett évi adóról nem akar lemondani. A követeknek mégis előírta a főherceg, hogy érjék el a rendszeres pénzküldés megszüntetését, s ha ez nem sikerül, legalább azt, hogy a jogcím változzon. A szultán a császárt az apjának, s viszont a császár a szultánt a fiának tekintse, és egymásnak egyenlő értékű ajándékkal kedveskedjenek, amely török részről szép lovakból és egyéb dolgokból is állhat (*der sultan jeder Zeit her wiederumben Irer Mat. dergleichen present mit schönen Türggischen Roßen vnd andern sachen zuerwiedern sein sollt*). A császári megbízottak elé célul tűzték ki, hogy Konstantinápolyban ugyanúgy tarthasson állandó követet (*Orator*) a Habsburg Birodalom, mint Franciaország, Anglia és a többi állam. Ennek a pontnak az a lényege, hogy a Habsburg követeket a Portán nem tekintették csak kapukethüdának vagy ágensnek.[792] Ez a nemzetközi diplomáciai gyakorlatban a harmadik szintet jelentette, míg a francia és angol követ esetében az elsőt. Újdonságnak tekinthető követelés, hogy ugyanakkor a szultán is köteles legyen a császári udvarban egy állandó megbízottat tartani (*der sultan dagegen schuldig vnnd verpunden seen gleichsfalls ainen Oratorn an Irer Majt. Hof zu halten*). A követutasítás ezen részlete talán a legkorábbi adat arra, hogy az európai hatalmak is elvárták volna az oszmán diplomácia jelenlétét saját székhelyükön, amely az iszlám világbirodalmat elméletileg beemelte volna az európai hatalmi elit sorába. A békét a lehető leghosszabb időtartamra akarták megkötni, de úgy, hogy a portyázások kölcsönösen szűnjenek meg, mindenki szabadon és békében bírhassa, amije csak van. A területek védelmére kölcsönösen építhessenek várakat, s a régieket pedig újíthassák fel.

A Habsburg feltételek közé tartozott továbbá, hogy mindkét fél tegye le egy meghatározott határidőre a fegyvert, s a tatárokat a törökök ténylegesen csendesítsék le. A törökök tartózkodjanak attól, hogy a rebelliseknek bárminemű segítséget nyújtsanak (*ainichen Schutz oder protection weder Geldt, volckh oder andern sachen vnd inventionen*). Figyelmet érdemel, hogy bár a magyar rebellisek mindent megtesznek, hogy a törököket bevonják az Erdélyért folyó tárgyalásaikba, a megbízottaknak el kell járni azért, hogy a török béke a

[792] „…drey gradus der representanz der ausländischen Ministern bekant seind, deren der geringste des Residentens, der mittlere des Gesandtens oder Envoyé, und der höchste des Podtschafters seye, …”. ÖStA Kriegsarchiv HKR Exp. 1705–1706. Hofkriegsrat July Nr. 445. Exedit. fol. 14. Konstantinápoly, 1705. 06. 25. Michael Talman jelentése.; Papp, Sándor: Zwei Modelle des Gesandtschaftswesens: Habsburg und Siebenbürgen. Az előadás Lipcsében hangzott el 2011. 10. 15-én.

magyartól *függetlenül* menjen végbe. Ha Bocskai a szultánnak évi adót ígér, akkor is el kell érni, hogy Erdély Magyarország irányába semleges maradjon, s olyanok birtokolják, akik megfelelnek a magyar királynak. A békébe foglalják bele Ferdinánd főherceget az országaival együtt és Spanyolországot is. A békeszerződést latinul és törökül állítsák ki, azonban a tárgyalóküldöttségnek kötelessége legyen minden ügyről feljegyzéseket készíteni, amelyeket juttassanak el Bécsbe, hogy Mátyás főherceg Prágába, császári bátyjához továbbíthassa őket. A béke megkötése után, ahogy a törökök maguk is óhajtották, induljon meg a kereskedelem a két fél között, s a foglyokat kölcsönösen bocsássák szabadon.

A fenti békefeltételeket a végérvényesen megkötött zsitvatoroki béke pontjaival összevetve megállapítható, hogy a felek egyre közelebb kerültek a végső változat megfogalmazásához. A tizenöt éves háború korábbi béketárgyalásai lassan kikristályosították azt az alapvetően hatalmi álláson alapuló feltételrendszert, amely alapján a békét megkötötték. Erre azonban még több mint egy évet kellett várni.

Habil efendi budai kádi Cesare Gallónak írt leveléből kiderül, hogy maga a szerdár és nagyvezír, Lala Mehmed pasa feleslegesnek látta a tárgyalások felvételét, mert attól félt, hogy ismét üres szóval fogják őket áltatni. Egy teljesíthetetlen feltétellel, úgymint Esztergom átadásának követelésével lezártnak tekintette az ügyet.[793] Ez a levélváltás valamikor szeptemberben mehetett végbe. Esztergom ostroma idején – mint láttuk – Lala Mehmed nagyvezír is küldött egy agát Komáromba Kollonichhoz, s Budáról a közvetlen béketapogatózások is elkezdődtek Béccsel. Ez a tény különösen azért izgalmas, mivel Mátyás főherceg a törökkel való kapcsolatfelvétel, s egy lehetséges különbéke megkötésének reménye mellett párhuzamosan a magyarokkal is tárgyalást kezdeményezett a kiegyezés lehetőségéről. A főherceg elfogadta volna azt is, hogy a török békét Bocskai *közvetítse*.[794] A közeledő álláspontok mellett a helyzet még nagyon képlékenynek tűnt.

A kínálkozó lehetőség egyszerre mozgásba lendítette az 1604. évben megfeneklett Habsburg-oszmán diplomáciát. Habil efendi budai kádi, aki a korábbi években is meghatározó szereplője volt a tárgyalásoknak, aktivizálta magát, s a másik oldalon Cesare Gallo török tolmács és diplomata vette fel a kapcsolatot a törökökkel. A török félnek információi voltak arról, hogy Bocskaival is folyik az egyeztetés, ugyanakkor Kádizáde Ali pasa még mint szilisztrai pasa is bejelentkezett, ígérte, hogy hamarosan megérkezik. Kérte, hogy nélküle ne

[793] Habil efendi Cesare Gallónak, Esztergom, 1605. Bayerle, Gustav: The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó. 28–29. Nr. 25.
[794] MOE XI., 207.

kezdjék el a béketárgyalásokat. Budai pasává történt ismételt kinevezése után az egyik motorja lett a határvidéki diplomáciának.

Ugyancsak kiderült, hogy Bocskai emberei is közelednek, tehát lassan felállt a három fél részéről kiküldött tárgyalóbizottság, és remény mutatkozott a háború lezárására. Esztergomnál kezdődött volna meg a béketárgyalás, idejöttek volna a Habsburg követek, s maga a kádi is készen állt két agával az indulásra.[795] Ekkor írhatta Abdi kethüda Cesare Gallo török tolmácsnak, hogy ő is sokat forgolódott a szerdár körül, hogy Habil efendit felengedje tárgyalni a Habsburg követekkel, akiknél már ott is volt Basta hitlevele.[796] Egy ismeretlen bécsi jelentés tudni vélte, hogy Pesten volt két pasa és a budai tihája (Abdi vagy Abdullah kethüdá), akiket a béketárgyalásra jelöltek ki, míg a császári küldöttség Komáromba indult. A forrás november 19-én keletkezett, így már a Bocskai felbukkanásával félbeszakadt kapcsolatfelvételről emlékezett meg.[797] Ugyanide sorolható Mátyás főherceg Albert testvérének Németalföldre küldött híradása, amely még abban a reményben íródott, hogy a megbízottak a nekik adott instrukció alapján valami kedvező eredményt érnek el a töröknél.[798]

A forrásokból úgy tűnik, hogy a tervezett tárgyalási forduló Esztergomnál nem jött létre, az azonban nagyon fontos, hogy ennek az előkészületeit mind a három fél elkezdte, és komolyan vette. Mielőtt azonban ténylegesen megindultak volna a tárgyalások, még Ali pasának is vissza kellett kerülni Szilisztráról Budára, hiszen ő volt Habil efendivel együtt Bocskai felkelése előtt is a Habsburgokkal való megegyezés egyik szorgalmazója.

Gévay Antal úgy tudta, hogy a pasa Szilisztrát ún. abrakpénzként (*arpalık*) bírta, tehát hogy a szandzsák javadalmait így használta, a pasai méltóságát megtartotta, nem csúszott vissza a szandzsákbégi szintre. Ez lenne az ilyen esetekben a logikus, ám a fentebb többször hivatkozott oszmán források szerint nem ez történt. E megoldás helyett ideiglenesen Szilisztrát minősítették át (már többször is a történelem folyamán) beglerbégségnek, azonban csak addig, amíg a pasa ott szolgált. Kádizáde Ali pasa visszakerülése Magyarországra hamarosan korábbi pozícióját, a budai beglerbégséget is biztosította számára. A kinevezés okmányát és annak kiállítási idejét nem ismerem. Gévay 1605 októbere első harmadára tette, s ebben bizonyára igaza is volt. A 77. számú mühimme defterben 1605. november 6-án regisztrálták azt a parancsot, amely először nevezte ismét budai pasának. A szilisztrai kádinak szóló parancsban azt állt, hogy az Ali pasával Magyarországra jött ziámet birtokosokat és

[795] Bayerle 1991. Nr. 26., 27., 30–31. Habil efendi Cesare Gallónak, Esztergom 1605. 10. 07. 13.
[796] Bayerle 1991. Nr. 29., 32–33.
[797] ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Karton 88. Konv. 2. fol. 5r–6v. Bécs, 1606. 11. 19.
[798] Hatvani (Horváth) III. 1859. 195. Mátyás főherceg Albert főhercegnek, Bécs, 1605. 11. 16.

szpáhikat Buda védelmére rendelték, akiknek az ellátását a *szilisztrai szandzsákból* kell továbbra is biztosítani.[799]

A béketárgyalások előtt álló másik körülmény Lala Mehmed és Bocskai István személyes találkozója volt Rákos mezején. Amíg ez nem zajlott le, a nagyvezír nem akart belebonyolódni semmilyen diplomáciai kalandba.

A rákosmezei találkozó, Bocskai megkoronázása

Lala Mehmed és Bocskai István rákosmezei találkozójának az értékelése a magyar történetírás egyik régi toposza. Amióta ismertté vált Bocatius leírása, aki szemtanúként résztvevője volt az eseménynek, alapvetően mindenki az ő beszámolója szerint ismerteti az ott történteket. A közelmúltig senki sem vette az elbeszélést kritikai vizsgálat alá. Az utóbbi időben Teszelszky Kees és Kármán Gábor közelített a szöveghez úgy, hogy a tudatos szerkesztés mögött a propagandajelleget, illetve a humanista szemléletű pogány-török képet lefejtse róla.[800] Mielőtt a szövegre és annak kritikájára kitérnék, magam számára is konstatálnom kell, hogy a Bocatius leírására épülő rákosi találkozó, a korona (állítólagos) visszautasítása s így a Szent Korona jogainak megvédése a magyar történetírásban rendkívül régi elem. Bél Mátyás már 1735-ben kiadta Bocatius leírásának az egyik, akkor Bécsben fellelhető másolatát,[801] minden jelentősebb történeti összefoglaló ez alapján számolt be a rákosi találkozóról. Mivel a Bél-féle változatot Katona is átvette, ezzel biztosította további elterjedését.[802] Hatását mutatja, hogy Johann Christian von Engel és Ignaz Aurel Fessler is ugyanazt a momentumot emelte ki: Bocskai a „fából készült, arany lemezekkel díszített koronát" (amelyet Engel a Paleiologoszokhoz kötött) Szécsi Györgynek adta át, s nem mint királyi jelvényt, hanem mint ajándékot fogadta el. Ezzel szemben a szintén ajándékként kapott lándzsát mint fejedelmi jelvényt magánál tartotta.[803] Fesslernél kicsit variálva szintén megtalálható a fából készített, aranylemezekkel fedett, drágakövekkel díszített görög császári *házi*-korona, amelyet Bocskai fejére tett a nagyvezír, s a kezébe adta a zászlót és a jogart, derekára övezte a kardot, s óva

[799] BOA MD Nr. 77. 76. 259. parancs. 1014. cemâziyülâhir 24./1605. 11. 06. szombat.

[800] Ennek egyik példája Báthory Zsigmond udvari történetírója, Baranyai Decsi János török elleni háborúra buzdító beszéde: Balázs Mihály – Monok István – Varga András – Tar Ibolya: Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. (Lymbus füzetek 11.) 37–100.

[801] Bel, Matthias: Adparatus ad Historiam Hungariae. Posonii. 1735. 317–336. Kenéz Győző fordításában: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1. 318–338.; Az újabb kiadására lásd: Bocatius, Ioannes. Relatio vel epistolica commemoratio..., In: Franciscus Csonka (ed.): Opera qui exstant omnia: Prosaica. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó. 97–110.

[802] Katona: Historia Critica ... XXVIII. 395-től.

[803] Engel, Johann Christian: Geschichte des Ungrischen Reichs. IV. Wien, 1814. 304.

intette a magyarokat, hogy a későbbiekben ismét higgyenek a németeknek. Bocskai azonban mindenáron meg akarta teremteni a békét, ezért a koronát mint uralkodói jelképet visszautasította, hiszen élt Magyarország koronás királya.[804] Szalay László ugyancsak használta Bél Mátyás kiadását, leírása azonban annyira hasonló Fessleréhez, hogy akár még annak a fordítása is lehet.[805] Ugyanezt olvassuk Szekfű Gyula összefoglalásában is, kiemelve Bocskai bátor magyarságát, hogy a magyar király jogára utalva levette a fejéről a török koronát.[806] A további példáktól eltekintek, a történelmi toposz önálló életét a fenti adatokkal is igazolni lehet.

Bocatius Kassa város bírájaként érkezett a Bocskai által meghirdetett gyűlésre, s csak a fejedelem táborában tudta meg, hogy előbb mindnyájan a nagyvezírhez mennek. A szövegen annyira átsüt a töröktől való rettegés kifejezése, hogy az már a mai olvasó számára szinte túlzásnak tűnik. Különösen így hat ez, ha azt is figyelembe vesszük, hogy Lala Mehmed ekkor a magyarok szövetségese. Ali budai pasa meglátogatta a fejedelmet, majd ünnepélyes kíséretével visszatért Budára. Bocatius látta, hogy Homonnai Drugeth Bálint, aki a tábor őrzésével volt megbízva, röviden elbeszélgetett a fejedelemmel. Hogy mi hangzott el, azt Bocatius természetesen nem hallhatta, és nem tudhatta. A találkozóval kapcsolatos másik nagyon sokat és nagyon régóta idézett forrás éppen Homonnai naplója. Ebben egy nagyon figyelemreméltó, sokat emlegetett, azonban lényegét tekintve szinte egyáltalán nem értelmezett mondat olvasható: „ha nekem, úgymond szerencsétlenségem esik az utamban (mert szintén Budához, a Duna-partra kellett őfelségének menni), tehát a magyarországi urak között Báthory Gábort mindeneknél feljebb becsüljed, ésővele egyet értsetek.” Ha pedig valamilyen baj történne vele a török táborban, akkor erre az esetre ezt hagyományozta Bocskai: „rólam példát vevén, ami rajtam történik, soha többé a török nemzetségnek, kérlek, ne higgyetek.”[807] Mielőtt ezzel foglalkoznánk, jelezni szeretném, hogy Homonnai naplója is nagyon régen ismertté vált az érdeklődők számára. Bár a legutóbbi kiadásnál előzményként egyedül a Naményi-féle 1839-es kiadást, s ennek részleges 20. századi utánközlését említették meg, Homonnai naplójának hatása ebből nem mérhető le.[808] Részletei megjelentek Bél

[804] Fessler, Ignaz Aurel: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. VII. Leipzig 1824. 586–587.
[805] Szalay László: Magyarország története. IV. Budapest, 1865[2]. 478–479.
[806] Hóman Bálint – Szekfű Gyula. Magyar történet. III. Budapest, 1935[2]. 379.
[807] Csonka Ferenc – Szakály Ferenc: Bocskai kiséretében a Rákosmezőn. Budapest, 1988. Európa Kiadó. 136.; A naplóval utóbb Venásch Eszter foglalkozott, beszámolva az eddig meg nem jelent részletekről: Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része. Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények (Főszerkesztő: Ujváry Gábor, szerkesztő: Kerekes Dóra) Budapest, 2007. 19–46.
[808] Naményi István: Homonnai Drugeth Bálint naplója. Tudománytár 5 (1839) 172–182, 252–261, 315–324, 363–375.

Mátyás *Notitia Nova* IV. kötetében latin fordításban,[809] amelyeket Katona István is átvett.[810] Homonnai naplójának latin változatát minden jelentős összefoglalásban megtaláljuk. Ebből a munkából hivatkoznak Bocskai bizalmatlanságára a törökkel szemben, s magyarul vagy fordításban idézik is a Homonnai-naplóban fennmaradt – fentebb már említett – szavait.[811]

A fogadás a nagyvezír díszsátrában folyt le. A kiválasztott magyar urak, köztük Bocatius elkísérhették a fejedelmet a nagyvezíri audienciára. A nagyvezír mellett a török táborban lévő vezető méltóságok is helyet foglaltak, s ettől olyan lehetett a találkozó, mint egy ünnepélyes tábori díván. Bocatius szerint a nagyvezír a fejedelem belépésekor felállt, és hat-nyolc lépéssel elé jött. Bocskai pedig jobb oldalról arcul csókolta. A kísérők a szokások szerint a nagyvezír kezét és kaftánjának a szegélyét csókolhatták meg. Az audiencián a tolmácsi tisztet Deák Mehmed kethüda töltötte be, akit azonban Halmy Gábor és Péchy Simon folyamatosan ellenőrzött.

Az udvariassági formalitások után a nagyvezír azonnal kényes kérdéseket tett fel, így például azt, hogy miért időzött Bocskai olyan sokáig Erdélyben. Bocskai az erdélyi viszonyok rendezésével magyarázta a tettét, s arra utalt, hogy amikor a császár (helyesebben a vezír) utasításba adta, hogy azonnal jöjjön, teljesítette a parancsot. Mint fentebb már említettem, Bocskai valóban csak az utolsó utasításra reagált, amikor a török sereg már elfoglalta Esztergomot, s sürgősen vissza kellett vonulnia a telelőhelyére.[812] A nagyvezír tehát nem véletlenül hozta fel a témát, s valószínűleg meg is róhatta a fejedelmet a késlekedésért, amit a leveleiben korábban is megtett. Erről természetesen Bocatiusnál nincs szó, de az audiencia bevezető része mindenképpen hiteles.

---

[809] Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tom. IV. Viennae Austriae, 1742. 337-oldaltól.; A Naményi-féle kiadásból a 369–373. közötti oldalakat újra kiadták: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1. 300–315.

[810] Katona: Historia Critica … XXVIII. 371–391. (A fordítás inkább kivonatos, mint szó szerinti.) Katona kiadásában Bocskai híres mondatai a Homonnai naplóból magyarul is olvashatók. Bár Katona nem jegyezte meg, hogy honnan vette a szöveget, egészen biztos, hogy Bél latin kiadása mellett a magyar eredetit is forgatta. Bocskai Homonnainak mondott titkos instrukciója: Katona: Historia Critica … XXVIII. 401.; Jelezni szeretném, hogy a 18–19. század fordulójának nagy összefoglalásaiban, még Szalay Lászlónál is tévedésből nem mindenütt Báthory Gábort említik, akit Bocskai utódául jelölt ki, illetve a Báthoryak közötti rokoni viszonyokat tévesen adják meg. Engelnél „Gabriel Báthory, dem Bruder des Stephan Bathori zu Etsed”, szerepel, (Engel: Geschichte … IV. 303.), Fesslernél „an den mächtigen Gabriel Báthory” található (1824. 588.). Úgy gondolom, hogy Engel téves magyarázata, miszerint ecsedi Báthory István Gábor testvére volt (valójában a gyámapja), vezette félre Szalayt, aki Báthory Istvánra, Báthory Boldizsár öccsére értelmezte Bocskai szavait. Szalay: i. m. IV. 478.; Mindez annyiban is érdekes, hogy Katonánál magyarul leírva is Báthory Gábor szerepel. Szalay itt bizonyára nem ellenőrizte Engel adatát, csak érezve a tévedés lehetőségét korrigálni akarta, ahelyett, hogy visszakereste volna Katonánál Homonnai szövegét.

[811] Engel: Geschichte … 303.; Fessler: Die Geschichten der Ungern … VII. 587–588,

[812] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Esztergom, 1014. cemâziyülâhir 01–10./1605. 10. 14–23. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 410. Nr. 954.

A kényes részletek megbeszélése után a jelenlévőkre díszruhák, kaftánok kerültek. A fejedelem számára felállított és a nagyvezír fogadósátra között állt egy újabb ceremoniális sátor. Itt tartották meg az ünnepélyes étkezést. Bocatius úgy írt az díszes ebéd fogásairól, hogy azok bemutatásával egyértelműsítette az olvasóban: a török egy idegen, a keresztényektől teljesen eltérő kultúrát képviselő nép, amellyel nem lehet semmilyen tartós baráti kapcsolatot fenntartani. Kármán Gábor mutatta ki, hogy az audiencia után az étkezés leírása az eddigi részletekben félelmetesnek, majd szépnek és kulturáltnak bemutatott oszmán kép „helyreigazítására szolgál": bár vannak jó tulajdonságaik, mégiscsak barbárok.[813] Bocatius az asztalra tett ételeket mind ehetetlennek, utálatosnak nevezte. Ezt az elfogultságot lehet, hogy a kor idegenkedése is okozhatta az ismeretlen iránt.

Bocatius propagandisztikus leírásából is kitűnik minden averziója ellenére, hogy az ünnepi lakomára a törökök nagyon nagy figyelmet fordítottak. Abdülkádir efendi hosszasan sorolja, hogy mi mindenből készítették az ételeket. A fogások között galamb, tyúk, pulyka, liba, kacsa és fürj is szerepelt, az italok és a gyümölcsök után édességet szolgáltak fel.[814]

Ebéd után folytatódott a megbeszélés. A nagyvezír arra volt kíváncsi, hogy miért lázadt fel Erdély és szegte meg hűségét a szultánnal szemben. Bocskai Báthory Zsigmond fiatal korával és meggondolatlanságával magyarázta, hogy átállt a Római Birodalomhoz. Ugyanakkor biztosította a nagyvezírt, hogy most már nemcsak Erdély, de egész Magyarország is kitart a szultán hűsége mellett. Ezután a nagyvezír válaszolt. Szerinte az erdélyiek addig éltek boldogul, amíg nem mondták fel a török szövetséget. A német nép sohasem volt a magyarok barátja, mely a védelem ürügyén fegyverrel tört évente ellenük. Ezzel szemben a török szövetség sohasem fog a magyaroknak kárt okozni, mindenkor és minden ellenség ellen segíteni fog nekik. A törökök úgy karolják fel a magyarokat, mintha *egy fajból* származnának. Megőrzik az ősi szabadságjogaikat, s nem másítják meg az ígéreteiket úgy, ahogy azt a német király teszi. Ne higgyenek többet a németnek még abban az esetben sem, ha az aranyhegyeket ígér nekik. Bár Bocatius azt állítja, hogy nem hallotta tökéletesen a nagyvezír beszédét, ahhoz képest egészen kerek egészet alkotott belőle.

Abdülkádir efendi a magyar fejedelem fogadására kirendelt török alakulatokat és az érkező magyarokat Bocatiushoz hasonlóan írta le. A vezető méltóságok, agák, a díván-titkárok feje, a csavusok (csauszok) a nagyvezír nevében fogadták a fejedelmet, s bekísérték a sátrába. Lala

[813] Kármán Gábor: Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatius János és a török képe Magyarországon. (Kézirat); Kármán, Gábor: An Ally of Limited Acceptability. Johannes Bocatius and the Image of the Turk in Hungary. In: Čauševič, Ekrem – Moačanin, Nenad – Kursar, Vjeran (ed.): Perspectives on Ottoman Studies: Papers from 18th Symposion of International Committe of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO). Berlin, 2010. 971–980. LIT Verlag.

[814] Topçular Kâtibi: Târih I. 443.

Mehmed felállt, Bocskai pedig a „nemes lába porát megcsókolta," vagyis bizonyosan alaposan meghajtotta magát a nagyvezír előtt. Ugyanakkor azt is jelezte a krónika, hogy Bocskai iránt nagyon kegyes volt a nagyvezír. A kísérő magyar urak, akiknek a számát száz főben állapította meg a forrás, az arcukat mind a földhöz dörzsölték. Bár a számok eltérnek, de a leírás lényegében egyezik Bocatiuséval. Bocskai számára egy széket készítettek elő, amelyre leült. Amikor a koronát előhozták, akkor ismét a földhöz dörzsölte az arcát, majd a fejére tették az értékes arany koronát. Két öltözet díszkaftánt ajándékoztak neki, s az embereinek, a 100 főnyi kísérőnek, a „kethüdájának" és a tolmácsainak is hasonlóan kaftánokat osztottak. A török leírás szerint ezután került sor a lakomára egy kívül felállított sátorban, amely során a janicsáraga a jobb, a ruméliai beglerbég, Haszán pasa a nagyvezír bal oldalán helyezkedett el. Bocskai itt is egy székre ült. Búcsúzáskor az arcát ismételten a nagyvezír „lába porához" dörzsölte, és a csauszok kíséretében eltávozott.[815]

Ki kell hangsúlyozni, hogy a fenti török leírás az egyetlen, amelynek a szerzője ténylegesen jelen volt a török táborban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy személyesen láthatta az eseményeket, hiszen a tüzérségi titkár nem foglalhatott helyet a díván sátrában, tehát arról, hogy mi és milyen sorrendben történt, nem szemtanúként, hanem hallomásból vett információk alapján tájékozódott. Ennek tudható be, hogy Bocskaival háromszor is „megcsókoltatta" a nagyvezír előtt a földet. Azt azonban az oszmán ceremoniális szokások alapján feltételezem, hogy a fejedelemnek a Bocatiusnál olvasható jobb orcára adott csóknál jobban meg kellett tisztelni Lala Mehmedet. A sátron kívüli fogadásról, az érkezésről viszont annyira hasonlít a leírása Bocatiuséra, hogy ebben az esetben a két szöveg egymást erősíti. A nagyvezír és a fejedelem közötti párbeszédről, az elhangzott beszédekről semmit sem jegyzett fel, mivel ezeket nem is hallhatta.

A nagyvezír beszédét Teszelszky Kees elemezte, s egy nagyon meglepő véleményt fogalmazott meg: Bocatius a magyar nemzet sérelmeit adta a nagyvezír szájába, mégpedig a fentebb már hosszasan elemzett *Querelae Hungariae* alapján.[816] Mielőtt ezen meglátás alapján röviden tovább folytatnám a *Querelae*-ről kialakított véleményemet, csak utalni szeretnék arra, hogy – bár teljes mértékben azonosulok Teszelszky Kees véleményével – a nagyvezír tényleges beszédében és válaszában is lehettek hasonló *németellenes* kirohanások, amelyek a *Querelae*-t is jellemzik. Elég itt a nagyvezír Bocskainak szóló 1605. július 9-én kelt levelére utalni, ahol a fenti érvek nagy része is megtalálható. Ebben rámutatott arra, hogy már 13 éve harcol a Habsburgok ellen a budai határszakaszon. Bár nem írta le, de tudjuk,

[815] Topçular Kâtibi: Târih I. 444.
[816] Teszelszky: Az ismeretlen … 144.

hogy nemcsak fegyverrel védte az oszmán államot, hanem az utóbbi évek béketárgyalásait is felügyelte. Így kialakult az ellenfélről egy határozott véleménye, amely szerint a császáriak kétszínűek. Nem szabad bennük megbízni, bármit is mondanak.[817]

Újra és újra végigolvasva Bocatius beszámolóját, úgy gondolom, hogy a nagyvezír beszéde – ha nagyon „törökös" is az argumentációja, a *Querelae*-re épül. Ezt a nézetet a fentiekben megfogalmazott kiáltvány eredettörténetével tökéletesen egyensúlyba lehet hozni. Bocatius a beszámolóját a korponai országos gyűlésen fogalmazta meg, annak dátumát 1605. november 26-ára tüntette fel.[818] Azután, hogy a Bocskai-párti urak és a királypárti követek megegyeztek a fegyverszünetben, elkészültek azok a diplomáciai iratok, amelyekkel a fejedelem Bocatiust el kívánta küldeni a német birodalomba. A külföld számára Korponán kiállított levelek közül az egyik december 10-i keltezésű volt. Az országos gyűlés idején, a fegyverszünet megkötése után többen Bocatius követségének az előkészítésével voltak elfoglalva, maga a kassai bíró is. Ekkorra már bizonyára készen állt Illésházy proklamáció-változata, amelyet a rendek az elkészült változatok közül a legjobbnak tartottak. Feltételezem, hogy Bocatius ennek a szövegnek a gondolatiságát építette be a saját propagandairatába, s a lényegesebb részleteket a nagyvezír szájába adta.

Visszatérve a fogadás leírására, a nagyvezír a janicsáragával, a budai pasával és még két pasával szűkkörű tárgyalást folytatott, ahol magyar részről csak a fejedelem és két tolmács vehetett részt. Erről a megbeszélésről Bocatius semmit sem tudott közölni, csak azt sejteti, hogy a háború folytatásának tervéről lehetett szó.

Ezt követően hozták a díszes koronát és a kardot. A vezír és egy pasa felövezte azt Bocskai oldalára, s elmondták neki ennek a jelentőségét. Tudott, hogy a felövezés a szultán trónra lépésének hasonlóan jelentős ceremoniális eleme, mint a nyugati uralkodók koronázása. Bár erről Bocatius nem számolt be, sejthető, hogy a nagyvezír ezen párhuzamosságról beszélt. Ekkor újabb, bíbor színű kaftánt terítettek Bocskai vállára, s a fejére tették a koronát. „A fejedelem elfogadja, hálát ad érte, de az ajándékba adott korona méltóságát elhárítja magától, és ezt ünnepélyes tiltakozással fejti ki a vezír előtt: ő ezt a hatalmas török császártól csak ajándékképpen fogadja el, de nincs szándékában vele visszaélni. Ismeretes ugyanis mindenki előtt, hogy a németek császára még él, akit a törvények, szabadságjogok és szokások szerint szabályosan és törvényesen, a hazánkban szokásos szertartások szerint választottak királlyá. Ő

[817] ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Nándorfehérvár, 1014. sefer 22./1605. 07. 09. Lala Mehmed Bocskai Istvánnak. GOR IX., 409. Nr. 950.
[818] Csonka – Szakály: i. m. 93.

pedig tiszta lelkiismerettel semmit sem szándékozik tenni a hazai törvények előjoga ellen."[819] Ezzel a koronát levéve a fejéről Szécsi Györgynek a kezébe adta. Majd pedig magyarul is kifejtette (vajon addig milyen nyelven beszélt a nagyvezír előtt? – P. S.), hogy Magyarország ősi szabadságjogait nem sérti meg. Bár nem utasítja vissza a szultán koronáját, de nem akarja koronaként használva mások (Rudolf) jogait kisebbíteni. Kérte, hogy a körülálló urak a későbbiekben is tanúsítsák az itt történteket.

Mint ahogy Teszelszky Kees bemutatta, ezt a lépést a magyar történetírás szó szerint elfogadta. Teszelszky a példákat a 20. századból hozta,[820] a toposz régiségére utalva említettem fentebb Bél, Katona, Engel, Fessler és Szalay 18–19. századból származó forráskiadványait és összefoglalóit.

Teszelszky az oszmán közfelfogásból indult ki, amikor bizonyítani kívánta, hogy a koronázás, s különösen a híres tiltakozási, visszautasítási jelenet nem történhetett meg. Arra utalt, hogy a korona, a koronázás nem „játszott szerepet az oszmán politikai gondolkodásmódban."[821] Ebben alapvetően igaza van, viszont a koronakérés ténye, illetve annak a teljesítése arra utal, hogy az oszmán hatalom pontosan tudta ennek a számára szokatlan jelenségnek a keresztény világban betöltött jelentőségét. Ha egyszer beleegyeztek abba, hogy Bocskai legitimálása miatt a hatalom átruházásának új elemét alkalmazzák, akkor jogosan feltételezhetjük, hogy komolyan is vették döntésüket.

Ettől a megjegyzésemtől függetlenül teljes mértékben egyetértek Teszelszky Keesszel abban, hogy Bocskai fenti beszéde *nem hangozhatott* el. Öt érvet sorolt fel amellett, melyek közül a fentebbin, a török hagyománytól való idegenségen kívül mindet elfogadom. Különösen fontosnak tekintem, hogy Teszelszky egy sor kortárs irodalmi művet és diplomáciai iratot is felhozott bizonyítékként. Sem a Bocskai pártján lévők, sem maga a fejedelem soha nem említette a korona visszautasítását. Bocatius leírását Istvánffy Miklós tette ismertté,[822] s rajta keresztül került be a toposz a közgondolkodásba, illetve mint fentebb láttuk, ebben nagy szerepe volt a 18. és 19. századi történeti irodalomnak is.

Teszelszky Kees azt is megállapította, hogy a török korona visszautasításának toposza elsősorban a Habsburg-párti szerzők műveiben terjedt el a 17. században, mert igazolni kellett, hogy Bocskai a török koronát nem a Szent Korona jogainak kisebbítésére fogadta el. Ez a kérdés annyira fontos volt, hogy bekerült a bécsi békébe a Bocskait illető 15. bekezdés

[819] Csonka – Szakály: i. m. 83.
[820] Teszelszky: Az ismeretlen … 147. 259. lábjegyzet.
[821] Teszelszky: Az ismeretlen … 147.
[822] Istvánfi: Magyarország története ... 923.

19. paragrafusaként.[823] Érthető is, hiszen a Bocskai-korona létében is veszélyeztette II. Mátyás és környezete uralkodói koncepcióját, amely a magyar királyság hagyományaira, s ezzel együtt a Szent Korona tiszteletére épített. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy mivel Homonnai Drugeth Bálint életében nem adta ki a kezéből a török koronát, 1609-ben új országgyűlési határozat született annak visszaszerzésére (1609. 20. cikkely),[824] melynek értelmében Thurzó György Bécsbe vitette.[825]

Mindezen mintaszerű érveléshez csak két szempontot illesztek hozzá. Az egyik az, hogy Bocskai koronázása egy magára sokat adó, a protokolláris szabályokra szigorúan figyelő birodalom második emberének az audienciáján zajlott le. Elképzelni sem tudom, hogy az akkori világ legnagyobb szuperhatalma által celebrált ünnepséget meg lehetett volna zavarni egy ilyen súlyos sértéssel, amelyet évszázadok óta Bocskainak tulajdonítanak. Ugyanakkor fel szeretném hívni a figyelmet a korábbi fejezetekben felvázolt viszonyrendszerre, amely ekkor a nagyvezír és a felkelő magyarok vezére között kialakult. Sokszor hivatkoztam rá, hogy Bocskai nem teljesítette az általa vállalt kötelezettségét, magára hagyta a nagyvezírt. Az 1605-ös hadjárat relatív sikertelensége az ő számlájára volt írható. A nagyvezír utolsó hideg parancsa, amely nem fogadta el Bocskai további érveit a távolmaradásra, visszaköszönt a fejedelem Homonnainak mondott, s annak a naplójában fennmaradt szavaiban. Bocskai tartva a tettei következményeitől *félve ment* a török táborba. Ilyen előzmények alapján még kevésbé hihető, hogy nyíltan meg merte volna sérteni Lala Mehmedet, s a szultán becsületét. Tovább gondolva az eseményeket egyre abszurdabb azt feltételezni, hogy annak a királynak a jogaira hivatkozott volna, akivel szemben felkelt, és akinek a jogait kétségbe vonva kérette a követeivel Konstantinápolyban a koronát.

Az érvelésnek ezen a pontján egy olyan eddig ismeretlen forrást is be szeretnék mutatni, amely esetében ideológiai szándék kétsége sem merülhet fel. Forgách Zsigmond, aki Mátyás főherceg követeként november 27-én találkozott a fejedelemmel a korponai táborban, beszámolt a Rákosmezőn történtekről.[826] Ebből a nagyon fontos forrásból kiderült, hogy az ebéd után Bocskai megmutatta a főherceg követének mindkét koronát, azt is, amit az

[823] Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1. 357.; Kolosvári Sándor Dr. – Óvári Kelemen Dr. – Márkus Dezső, Dr.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Budapest, 1899. 974, 975.

[824] CJH 1608–1657, 1900. 56-57.

[825] Thallóczy: i. m. 17.

[826] Dunamelléki Egyházkerület Levéltára, Ráday levéltár. Benda Kálmán irathagyatéka. 14. Kartondoboz. MOE Eddig nem közölt iratok. 1594–1606. Bécs, 1605. 12. 12. Forgách Zsigmond jelentése Mátyás főherceghez a Bocskaival való tárgyalásairól. 16 oldalnyi gépírásos szöveg. Eredetijére való utalás: „Wien, Hofkammerarchiv. Sk. Aláírású eredeti. Károlyi hagyaték.” A dokumentumot Zászkaliczky Márton volt szíves számomra fényképen elküldeni.

erdélyiektől kapott, s azt is, amelyet a szultán a nagyvezíren keresztül juttatott el hozzá a szablyával, buzogánnyal és a díszruhákkal együtt. Bocskai kijelentette, „hogy mindezeket többek jelenlétében testamentumot alkotva önnön emlékezetére a Magyar Királyságra hagyja. Elmondta, hogy a koronát azzal a feltétellel *fogadta el* a [nagy]vezírtől, hogy az ország szabad [király]választásának joga érintetlenül maradjon, az ugyanis, hogy a nemzet számára fejedelmet a szultán nevezzen vagy jelöljön ki, egyaránt elfogadhatatlan. Ellenvetésemre, miszerint tartani kell attól, hogy a törökök megragadván az alkalmat a példát szokássá tenni törekedve Magyarország királyának megválasztását maguknak tulajdonítanák, s ezen az alapon, illetve ürügyet kihasználva – főképpen is a trón betöltetlensége idején – fegyveresen törnének rá az országra, amitől Isten óvjon meg bennünket, annyit fűzött hozzá, hogy nagy körültekintéssel igyekszik ennek elkerülésére gondot fordítani, s követeket készül a szultánhoz küldeni azzal, hogy ennek elejét vegyék, illetve hogy szilárd és egyenlő feltételek mellett békét kössenek. A követséget Czobor Mihály és még egy másik kiválasztott teljesítik."[827] Anélkül, hogy az okmányt alaposabban elemezném, annyi kiolvasható belőle, hogy Bocskai nem titkolta Forgách előtt sem, hogy a nagyvezírtől a koronát elfogadta. Feltételezem, hogy az a két momentum, miszerint Bocskai testamentumot tett többek jelenlétében, hogy a szultántól jött uralkodói jelvényeket az országra hagyja, illetve az, hogy a szabad királyválasztás fenntartásának az engedélye mellett fogadta el a koronát, összefüggésben áll Bocatius leírásával. Mind Bocskai a fenti szövegben, mind pedig Bocatius a török korona átadása kapcsán ugyanazokat az elemeket használta. Az eltérés abban áll, hogy míg Bocskai nem mondja meg, hogy a hatalmi jelvényeket hol, milyen körülmények szerint hagyta az országra (bizonyára azonban nem Lala Mehmed előtt), addig Bocatius szerint a korona uralkodói jelvényként való visszautasítása a nagyvezír jelenlétében történt. Annak a kényszernek a kihangsúlyozása pedig, miszerint Bocskai a szabad királyválasztás biztosítása végett fogadta el a szultáni jelvényeket, (nehogy elutasítás esetére másnak adassék), bár érvelésében nem túl erős, mégis párhuzamba állítható azzal, amit Bocatiusnál olvashatunk,

[827] Dunamelléki Egyházkerület Levéltára, Ráday levéltár. Benda Kálmán irathagyatéka. 14. Kartondoboz. MOE Eddig nem közölt iratok. 1594–1606. Bécs, 1605. 12. 12. Forgách Zsigmond jelentése Mátyás főherceghez a Bocskaival való tárgyalásairól. 4. „Finito eo prandio utramque mihi coronam, alteram despoti regis, baltheum item conjugis eius, a transylvaniensi ei missa, alteram a sultano frameam, itidem clavam, vestes, amictum dono per verzirum oblata ostendit, quae omnia pluribus astandibus se testamento regno Hungariae in sui memoriam legatos asseruit. Coronam autem ea se conditione a vezirio accepisse dixit, ut libera regni electio inpacta permaneret, neve decente se genti suae principem sultanus vel nominaret vel insigniret. At ego subdidi, verendum ne eo turcae exemplo in consuetudinem rapto electionem regis Hungariae sibi vendicent, hacque occasione et ansa, interregni maxime tempore armis regnum, quod numen arceat, impetant. Subjunxit ipse, diligenter se curaturum ne id accidat, legatosque ad sultanum missurum, qui haec caveant, pacemve firmis et aequis conditionibus ineant. Legati Michael Czobor et quispiam alter delecti." A szöveg pontos értelmezésében Almási Tibor volt a segítségemre, amelyet ezúton is köszönök.

miszerint a koronát azért nem fogadta el uralkodói jelvényként, mert van az országnak törvényes ura, Rudolf császár. Megállapítható tehát, hogy Bocskai és Bocatius vélekedése nagyon hasonló érvekre épült. Az egyetlen lényeges különbség az, hogy amíg Bocskai a fenti érveket a korona *elfogadása* melletti magyarázatként használta, addig Bocatius szinte ugyanezekre építve készítette el a korona uralkodói jelvényként való használatának *visszautasításáról* szóló toposzt. Leszögezhető a fentiekből, hogy Bocskai és környezete azonos véleményen lehetett a török-magyar csúcstalálkozón történtekről, s a kassai bíró valóságos elemeket használt (vagy legalábbis olyat, amelyet Bocskai környezete is terjesztett), azonban ezeknek az összeillesztési módja, a helyszínek tudatos megváltoztatása mind egy politikai koncepció mentén történt, s végeredményben egy, a valóságban meg nem történt konstrukció megalkotását eredményezte.

A fejedelem abban az eufóriában, amikor 1605. október 23-án végre megkapta Mehmed agától a szultáni ahdnámét, elhatározta, hogy a nagyvezírhez indul. Újra átgondolta a tettei súlyát. Illésházynak írt levelében hangsúlyozta, hogy ő keresztény ember, s a nagyvezírrel kezdeményezett találkozó után is annak akarja vallani magát. Utasította követét, hogy a leendő találkozó tényét tudassa „őfelségekkel," amely lépés erődemonstrációként is értelmezhető.[828] Kérte, hogy a Habsburg-fél tudassa vele szándékait, mert annak tudatában akart a nagyvezírrel tárgyalni. Kifejtette, hogy a nagyvezír üzenete szerint, ha Bocskai és a magyar urak a béke mellett vannak, akkor ő sem zárkózik el a Habsburgokkal való megbékéléstől, bár inkább folytatná a háborút.[829]

Hogy maga Bocskai mit gondolt a saját megkoronázásáról, halála előtt még egyszer elmondta a végrendeletében: „annak utána csakhamar a két hatalmas császárok közül az egyik, a török, meg is koronázott, másik, ezen fejedelemségben konfirmálván [az erdélyi fejedelemségben megerősítvén] az imperiumi fejedelmek közébe vett."[830]

Bocatius budai látogatását, mivel a témánkhoz nem tartozik, nem tárgyalom. A leírásából még egyetlen elemet szeretnék röviden érinteni: a rác vagy bosnyák koronát, amelyet november 12-én Vácon adtak át Bocskainak az erdélyiek. A kérdést legutóbb Rokay Péter tárgyalta.[831] Ő

[828] Úgy érzem, hogy R. Várkonyi Ágnes is hasonlóképpen értékelte a történteket, még ha a visszautasítás tényét – a szokások szerint – el is fogadta: „Nyilvánvaló, hogy Bocskai a koronát kettős diplomáciai szándékkal kérte. A visszautasítással metanyelven lényeges információkat közölt a nagyvezírrel, Rudolf kormányzatával és a keresztény világgal." R. Várkonyi, Ágnes: Három évszázad Magyarország történelmében. I. Budapest, 1999. Korona Kiadó. 210.

[829] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 646–648. Nr. IV. Bocskai István Illésházy Istvánnak. Sárospatak, 1605. 10. 24.

[830] Bocskai: i. m. 11.

[831] Rokay Péter: Bocskay István és a bosnyák korona. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 61–68.

elsősorban arra koncentrált a tanulmányában, hogy szerb vagy bosnyák koronát kapott-e Bocskai, s az általa használt forráskiadványok, a délszláv és román szakirodalom alapján nem tudott válaszolni erre. Jelen esetben csak annyiban érdekes az ügy, hogy Bocatius szerint a brassóiak,[832] Homonnai szerint (pontosan nem megjelölve, hogy kik) az erdélyiek;[833] Alvinczi Péter szerint azonban a szebeniek[834] adományoztak neki egy másik, értékes koronát, amiről azt állították, hogy eredetileg a rác despoták vagy az „oláh királyok" koronája volt. Istvánffy leírását megvizsgálva kiderül, hogy miközben Bocatiust kivonatolta, a töröktől és a szászoktól kapott két koronát összemosta: „konstantinápolyi császárok vagy szerb despotákénak lenni állít" – írta.[835] A kérdést még tovább bonyolította és zavarta azzal, hogy Bocskai temetési menetének leírásakor már két koronát emlegetett, egyet, amit a törököktől kapott, egyet pedig, amit a brassóiak találtak meg a rejtekhelyén, s eredetileg „azon moldvai despoté volt, aki napjainkban híresedett el."[836] Ezek az adatok egyértelműsítik, hogy eredetileg két koronája volt Bocskai Istvánnak, az egyik Lala Mehmedtől, a másik pedig a brassóiaktól (vagy a szebeniektől) származott, s mind a kettő még együtt volt a temetési menetben a koporsóján. Mivel azonban Istvánffy a két koronát eggyé összemosta, s a szerb despotákénak tulajdonította, a szerb történetírásban azt a visszhangot keltette, hogy Bocskai máig meglévő koronája eredetileg a szerbek uralkodói fejéke volt. Thallóczy már a 19. században jelezte, hogy az 1830-as évektől kezdve, amikor a szerb állam újjászerveződött, Bocskai török koronájában véli felfedezni a valamikori Dusán-kori császárság szimbólumát.[837] A fenti forrásokból kiindulva a román királyság is jogot formált az uralkodói fejékre, s Trianon után mindkét utódállam kérelmezte is annak kiadatását.[838] Bocskai István második koronájának a kérdését legutóbb Teszelszky Kees érintette.[839] Felhívta a figyelmet arra, hogy Takács Imre a rác despota-koronát érintve egy fontos tanulmányt jelentetett meg 1984-ben, amelyben Tomkó János 1626-ban keletkezett, a magyar koronát tárgyaló kéziratát dolgozta fel művészettörténeti szempontból. Ebből az derült ki, hogy Adolf von Althan gróf egy Bocskai tulajdonában lévő török szablyát és „magyar koronát" adományozott a pápának, amely a loretói zarándokhelyen a Casa Sanctába került. Takács Imre úgy vélte, hogy a Tomkónál bemutatott korona azonos lehet azzal, amelyet Erdélyből hoztak és Vácon adtak át a

[832] Csonka – Szakály: i. m. 91.
[833] Csonka – Szakály: i. m. 138.
[834] Csonka – Szakály: i. m. 152.
[835] Istvánfi: Magyarország története ... 923.
[836] Istvánfi: Magyarország története ... 934.
[837] Thallóczy: i. m. 17.
[838] Nehring, Karl: Die Bocskai Krone als Objekt des patrimoine intelectuel. Südforschungen Band 43 (1984) 123–133.
[839] Teszelszky, Kees: Az ismeretlen korona. Pannonhalma, 2009. Bencés Kiadó, Historia pro Futuro. 301–307.

fejedelemnek. Tomkó ezt az uralkodói felségjelvényt az 1444-ben Várnánál elhunyt I. Ulászlóval hozta kapcsolatba, leírásakor azonban sok, a török korona történetéhez köthető motívumot rendelt hozzá, mint például azt, hogy Bocskai a Szent Korona iránt érzett tiszteletből nem volt hajlandó más koronával megkoronáztatni magát. A 18. század végétől nem ismert, hogy a kérdéses uralkodói jelvénynek mi lett a sorsa.[840] A problémát, mivel távol vezetne Bocskai máig ismert török koronájától, a továbbiakban nem vizsgálom.

Feltűnhet, hogy a korona-kérdésben, illetve a koronázás leírásában nem használtam Ibrahim Pecsevi történeti munkáját, amelyre például Thallóczy is mint alapműre tekintett.[841] Ennek oka abban rejlik, hogy Esztergom elfoglalása után még egy ideig a vár alatt tartózkodó Lala Mehmed Pecsevit a Portára küldte, hogy jelentse be a győzelmet.[842] Így a krónikájának az erre vonatkozó része nem személyes élményeiből született, nem volt szemtanú, leírását hallomásokból vette, s ezt közvetítette Kjátib Cselebinek és Náimának is.[843]

Úgy tűnik, hogy a rákosmezei fogadás végén Bocskai István egy hűségnyilatkozatot adott át a nagyvezírnek. Ez az elem az elbeszélő forrásból kimaradt, viszont ismert a kérdéses dokumentum. Ennek a szövege a 18–19. század fordulójától nyomtatásban is megjelent. Katona István adta ki, majd megjelent Pray György posztumusz forráskiadásában is.[844] A fejedelem ebben megköszönte a Rákos mezején átadott ajándékokat, és magára vállalta, hogy Jenő és Lippa várait visszajuttatja az oszmánok fennhatósága alá. Bocskai ígérvénye a 17. század második felében működő török deák (tolmács), Rozsnyai Dávid gyűjteményéből került a többi forráskiadványba.[845] A dokumentum tartalma megtalálható korábbi történészeinknél, így Engelnél, Fesslernél és Szalaynál is.[846] Azok a kiegészítések azonban, amelyeket hozzáfűznek, hogy a nagyvezír 10 évre elengedte volna az adót, illetve utána csak 10 ezer aranyat kellett volna fizetni, sem az oklevélben, sem pedig a vele szorosan együtt használt Bocatius-jelentésben nem olvashatóak. Ezekről az adófizetést könnyítő részletekről egyetlen egy helyen lehet olvasni, azonban erre a dokumentumra a szerzők közül senki sem

[840] Takács Imre: Corona Vladislaviana avagy corona Coronensis. Tomkó János kézirata 1626-ból Bocskai István második, késő gótikus koronájáról. Művészettörténeti Értesítő 44 (1984) 102–113.
[841] Thallóczy: i. m. 8–9.
[842] Török Történetírók III. 184–185.
[843] Kâtib Çelebi: Fezleke-i Kâtib Çelebi. I. İstanbul, 1286. 262; Török történetírók III., 358.; Részben eltérő szóhasználattal, de lényegében megegyezően írta le a fentieket Naima is: Na‘îmâ Mustafa Efendi: Târih-i Na‘îmâ, (Razvatü’l-hüseyn fî hulâsati ahbâri’l-hâfikayn) (Haz.: İpşirli Mehmet) I. Ankara, 2007. TTKY III. Dizi Sayı 33[a]. 297.
[844] Katona: Historia Critica … XXVIII, 1794. 419–421.; Pray, Georgius: Epistolae Procerum Regni Hungariae. III. Posonii, 1806. 280–282. Nr. 90.
[845] Szilágyi Sándor (szerk.): Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867. 47–48. MHHS VIII. 47–48.
[846] Engel: Geschichte … 304.; Fessler: Die Geschichten der Ungern … VII. 589.; Szalay: i. m. IV. 479. (Pray oldalszámát rosszul adta meg.)

hivatkozott. Egyedül az erdélyi rendek szabad fejedelemválasztását engedélyező, 1604 júniusában kiállított szultáni szerződéslevélben esik szó az erdélyi adó elengedéséről és a később fizetendő 10 ezer aranyról. Ennek egy példánya szintén megtalálható Rozsnyainál.[847]

Figyelemre méltó az az ellentmondás, amely a Bocskai-féle rákosmezei nyilatkozat szövege és a történelmi tények között áll fenn. Fentebb beszámoltam arról, hogy a szerb várőrség 1605. június 24-én adta át Lippát a töröknek, s rekesztette ki belőle a magyarokat. Bár Lippa még augusztusban is a szerbek kezében volt, már török csapatok is érkeztek a várba. A kialakult helyzet erősen rontotta a magyarok és a temesvári pasa, Deli Haszán között fennálló viszonyt. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a vár 1606. április 7-én ismét gazdát cserélt. A magyarok biztatására és a jenői román ortodox vladika, Száva rábeszélésére az őrség hasonló módon juttatta vissza Bocskai kezébe, ahogy korábban a törökébe adta.[848] A kérdés az, hogy miért kellett a fejedelemnek Jenő mellett Lippa átadására is felesküdni, amely már hónapokkal korábban, s tőle teljesen függetlenül a törökök kezébe ment át? A fenti adatok erős gyanút keltettek bennem, hogy a Bocskai-féle hűségnyilatkozat szövege egy apokrif dokumentum lehet.

Miután Bocskai távozott a rákosmezei török táborból, innen a korponai országgyűlésre vonult, s megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások, illetve a királyi békefeltételek megvitatása.

A nagyvezír a határvidék megerősítésével foglalkozott, s a zsoldos alakulatoknak kiosztották az utolsó negyedévre vonatkozó fizetéseket. A hódoltság fontos várainak védelmét a hadjáratra kirendelt csapatok egy részének helyben teleltetésével oldották meg.[849]

Lala Mehmed útban a telelőhelyére, Nándorfehérvárra még egy levelet küldött a fejedelemnek Eszékről. Bocskai István tatárokat és janicsárokat kívánt tőle a rákosmezei találkozón, akiket innen indított hozzá. A további ügyekre vonatkozóan pedig Kádizáde Ali budai pasát utasította a nagyvezír, hogy legyen Bocskai segítségére. Lala Mehmed a lelkére kötötte a fejedelemnek, hogy ha hadakat vagy bármi szükséges dolgot kívánna, késlekedés nélkül írjon neki. A békealkudozásokról, bár mint látni fogjuk, lassan megindultak, még mindig nem emlékezett meg.[850]

---

[847] Szilágyi: Rozsnyai Dávid … 127–129. Eddig ismeretlen példányának kiadása: Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 258–261. Nr. 52. (Úgy tűnik, a régi történetíróknál is előfordult, hogy átvettek egymástól ellenőrizetlen adatokat.)

[848] Szilágyi Sándor (szerk.): Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608. IV. Budapest, 1880. MHHS XXX. 359–361.

[849] Topçular Kâtibi: Târih I. 445.

[850] MOL R 315. Nr. 43. Lala Mehmed nagyvezír Bocskai Istvánnak, Eszék, 1014. receb hónap (1605. 11. 12.–12. 11.)

Csak sajnálhatjuk, hogy a viszonylag jó forrásadottságunk mellett jelen esetben néhány kérdést mégis megválaszolatlanul kell hagynunk.[851] Ilyen például az a látható véleménykülönbség, amely a béke kapcsán a budai beglerbég és a nagyvezír között fennállt. Az adatokból nyugodtan arra a megállapításra juthatnánk, hogy a nagyvezír, valamint Kádizáde Ali pasa és Habil efendi között érdekellentét feszült, s ebből következett, hogy amikor Lala Mehmed távozott Nándorfehérvárra, láthatóan megélénkült a Bécs és Buda közötti diplomáciai forgalom. Ha mégsem feltételeznénk, hogy a nagyvezír beleegyezése nélkül indulhatott Budáról a kezdeményezés, ami alapvetően a szultán Bocskainak adott ígéretével is ellentétben állt volna, akkor magyarázhatnánk a dolgot a török diplomáciában szokásos „munkamegosztással," vagyis míg az egyik fél barátságosnak és konstruktívnak mutatkozott, addig a másik eljátszotta az engesztelhetetlent, majd cserélődtek a szerepek. Jelen esetben utalhatunk a Bocskai és a nagyvezír között kialakult ellentétre, amely logikussá tenné a Habsburgokkal való török kapcsolatkeresést, azonban arra is, hogy a szultán magyaroknak adott szavával szemben a nagyvezír erre nem vállalkozhatott. Szintén megfelelő magyarázat lenne az oszmán hatalmi elitben állandóan jelen lévő frakcióharcokra is utalni. Egyelőre nem dönthető el, hogy a fenti magyarázatok közül melyik az elfogadható, bár legvalószínűbb a nagyvezír és a budai pasa közötti „munkamegosztás." Tény azonban, hogy Budáról 1605 decembere első napjaiban újabb egyértelmű lépés történt a magyaroktól független Habsburg–török *különbéke* kezdeményezésére.

Adolf von Althan jelentette Mátyás főhercegnek, hogy december 4-én a török tárgyalóküldöttség két törököt küldött hozzá egy írással. Ebből kiderül, hogy a török–magyar béke még nem köttetett meg, s a törökök elégedetlenek velük. Hajlandónak mutatkoznának a magyarok nélkül megbékélni, mert a magyarok bár megígérték Füleket, mégsem adják át. A „kommisszáriusoknak" nemcsak a tárgyalásra, de a szerződés megkötésére is van jogosítványuk. Még abban az órában, ahogy a török küldöttség megérkezett, elindult Cesare Gallo Budára, hogy tárgyalásokat folytasson.[852] A hír talán még aznap megérkezett Bécsbe is,

[851] Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. In: „Frigy és békesség legyen …" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 267–298.

[852] ÖStA HHStA, Türkei I. (Turcica) Karton 88. Konv. 2. fol. 24. Adolf von Althan Mátyás főhercegnek, Komárom, 1605. 12. 05. „die türkischen commissarien gestern zwei türcken mit schreiben an vns gesandt, welcher copaj wir mit aigenem curir hienach schicken darauff fertigen wir dise glaich dise stundt den Caesar Gallum hinuber zu ihnen, vnnd so vill ich ihn vertrauen vernomen vnnd expisciern können, ist der friedt zwischen türcken vnnd vngern noch nicht geschlossen, sondern die türcken sain disgustirt, vnnd wöllen ailen ob

amely szerint a törökök kijelentették, hogy készek a békére, ha megkapják a korábbi adót, és mindent megtarthatnak, ami most a kezükben van.[853]

Az olasz tolmács december 6-án érkezett meg a volt magyar fővárosba, Budára, ahonnan december 11-én ért vissza Komáromba. Másnap ő maga és a császári békeküldöttség tagjai is jelentést készítettek és küldtek Bécsbe.[854] A tárgyalásról többféle szemléletű beszámoló maradt fennt. A bécsi jelentések mellett figyelemre méltó Kádizáde Ali pasa levele Bocskai Istvánnak, illetve egy névtelen beszámoló, amely azonban a budai pasa „felfogásához" áll a legközelebb.

Említésre érdemes, hogy a budai beglerbég a Bocskai Istvánnak küldött levelében többször ellentétbe került a tényekkel. Azt állította, hogy Cesare Gallo előzetes bejelentés nélkül sajkán hajózott le Budára, s csak a kötelező udvariasságra hivatkozva fogadta őt. A Habsburg-küldött beszámolója szerint Bécsben megszületett a döntés mind Bocskaival, mind pedig a török féllel való tárgyalások megkezdésére. A legfontosabb érintett pontok a következők voltak: a végvárak ismételt felépítése, a két uralkodó egyenrangúsága, a tatárok bevonása a béketárgyalásba, az adó helyett évenkénti tisztességes ajándék fizetése, török részről pedig Esztergom, Kanizsa, Eger esetleges visszaadása. Ali pasa az utóbbiak kivételével hajlandó volt mindezekről szólni, de kikötötte, hogy csak Bocskai emberei bevonásával tudja elképzelni a kibékülést. Ennek oka a szultán és a magyarok között született megállapodás, amely szerint csak a Habsburg–magyar béke után kezdődhet az érdemi egyeztetés a két nagyhatalom között.[855] Mikor pedig Cesare Gallo arra hivatkozott, hogy a magyar–Habsburg béke már létrejött, s Illésházyt *zálogba küldték* hozzájuk, aki felutazott Prágába a további egyeztetésre, a pasa meghazudtolta az olasz tolmácsot, mondván: *„de mi azt el nem hisszük"*.[856]

Karl Nehring a tárgyalásokat a bécsi udvari levéltárban őrzött beszámoló alapján ismertette.[857] Ugyanakkor a pasa részéről is készültek magyar nyelvű feljegyzések, amelyek némileg eltérő hangsúllyal ismertetik a megbeszélésen elhangzottakat. „A fölséges Bocskai király az egész

---

sie sich mit uns verglaichen können ohne die vngern, vrsach ist daß Filleck ihnen noch zur zeit abgeschlagen werden, welches nicht fora di propusiter wäre, den der ander thail würde es als dan vmb so vill laichter geben, so hab ich auch so will nachrichtung daß die türkischen commissarien genugsamen gewalt zu tractiern vnd zuschließen haben"

[853] Hatvani (Horváth) III. 1859. 199. Aus Wien vom 5. ditto.

[854] ÖStA HHStA, Türkei I. (Turcica) Karton 88. Konv. 2. fol. 44r–45v. Ernest von Molardt, Johann von Molardt és Adolf von Althan Mátyás főhercegnek, Komárom, 1605. 12. 12.; ÖStA HHStA, Türkei I. (Turcica) Karton 88. Konv. 2. fol. 47–50. Cesare Gallo Mátyás főhercegnek, Komárom, 1605. 12. 12. (Ezt az utóbbi anyagot sajnos nem másoltattam le a bécsi kutatásaim alatt, így kénytelen vagyok arra hagyatkozni, amit Karl Nehring ismertet róla.) Vö. Magyarország … 5–6.

[855] Nehring: Magyarország … 5.

[856] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 30. 33–36., Ali pasa Bocskai Istvánnak, 1605. 12. 24.

[857] Vesd össze a 854. lábjegyzettel.

magyar urakat, és minden birodalmakat a hatalmas császár kezében, oltalmában és nagy gondviselése alá vette, és erős hittel azt meg is pecsételte. Azért efféle szótokkal és mondásotokkal véletek való békesség véghez nem mégyen, míg Bocskai királytól, őfelségétől pecsétes és bizonyos levél, és amellett a tanácsos urak közül valamelyik nem lészen jelen, mert azokkal egy értelemből akaránk járni."[858] Cesare Gallo némi nyomást akart kifejteni azzal, hogy segítség jön a francia királytól és a Német-római Birodalomból, s ha nem békélnek a törökök, akkor a Habsburg-fél kész a háborúra, mert a császár nagyon felbosszantotta magát Esztergom elvesztésén. A pasát azonban ezzel nem lehetett kihozni a nyugalmából, váltig állította, hogy gonosz lenne az ígéret ellenére megszegni a magyaroknak adott esküt, s kiemelte, hogy a szultán most is 5000 tallért és 2000 janicsárt küldött Bocskainak segítségül. Egyébként mindkét állítása igaz volt, több adat is igazolja.[859]

A tolmács ekkor azzal érvelt, hogy II. Rudolf Bocskainak adta Erdélyt, amellyel megelégedett, s a magyar urak is visszatértek a császár hűsége alá, a szultán által ajándékozott koronát a „mi császárunknak küldötte, a királyi kívánságát immár hátra hagyta, és letette, és szintén mind ennek előtte, a mi császárunk szolgája lett."[860]

Ali pasa ezt szintén valótlanságnak érezte, hiszen a szultán sohasem másította meg a szavát, mindig segítette a magyarokat, miért kellene most Bocskainak lemondani a szép országról (értsd Magyarországról) az elpusztult Erdélyért. Cesare Gallo mindezeket a magyarok állhatatlanságának tudta be, s így folytatta: „Azért kérjük nagyságodat, tudja ki őket a frigyből nagyságod, valakit nagyságod mi tőlünk tud kívánni, megadjuk, csak nagyságod megbékéljen velünk. Térdekre, kezekre esvén úgy kérték, és könyörögtenek, »csak nagyságotokkal mi megbékélhessünk, valamit mi ellenünk cselekedtenek [mármint a magyarok – P. S.], meglátja nagyságod, hogy adósak nem maradunk vele, és kezekben nem marad, addig úgy bosszút állunk rajtuk érette, mert soha mindkét felől az egyenesség, mind két felől köztünk helyén nem állhat, és zűrzavar le nem csendesedik, míg ezek úgy maradnak – úgymond – a magyarok mi köztünk. «" A pasa válasza: „Embernek e világon hiténél semmi drágább és kedvesebb nincsen", s a császáriak ebben sértették meg a magyarokat, ellenben a szultán alatt pedig hetvenkét nemzet él békességben.

[858] Caesar Gálnak a római császár őfelsége követének a budai pasával való traktálásának mása. MOL R 315. Nr. 38.; A forráson nincs dátum, de a budai pasa fenti levelének szófűzése és a tárgyalásról elmondottak kétségtelenül igazolják, hogy a fent érintett megbeszélésről van szó benne. Cesare Gallo megjegyzése, hogy Illésházyt zálogul adták, aki Prágába ment fel, erősíti a feltételezésemet. Kiadására lásd: Majláth Béla: Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ik évben. Századok 16 (1882) 565–570.
[859] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 30. 33–36.
[860] MOL R 315. Nr. 38.

Ezután a végvárakról volt szó, s a császári megbízott figyelmeztette a pasát, hogy az egyezség ellenére a magyarok nem adták át azokat a töröknek, miközben erről megállapodás született köztük – ez az érvelés nagyon fontos, visszatérek még rá – majd Cesare Gallo így folytatta: „de mi azokat mind megadjuk tinéktek, csakhogy békéljetek meg mivelünk, amelyet nagysokszor kezünket, lábunkat csókolgatván kértenek erre bennünket, hogy immár Homonnai Bálint, Bosnyák Tamás is a mi császárunk szolgálatára állott." A pasa logikusan felelt: Miképpen adják meg a császáriak, amikor azok nincsenek is a kezükben. Ezután jöttek a Habsburg-békefeltételek: a keresztény kézen lévő végvárakat megadják, a német császár fiává fogadja a szultánt, küld neki 200 ezer vagy ha nem elég, 300 ezer tallér ajándékot, amely már Komáromban van (ez természetesen nem volt igaz), s a nagyvezírnek és a többieknek is megadják, amit eddig is adtak. Álljanak a törökök el a magyaroktól, és legyen szabad a két birodalom között a kereskedelem. A pasa hivatkozva a török szultán nagy hadára (500 ezer fő), Bocskaihoz utasította a békekérőket.

Károlyi Árpád a Magyar országgyűlési emlékek XI. kötete írásakor felfigyelt arra, hogy valóban komolyan felmerülhetett a magyarok nélküli Habsburg–török kiegyezés lehetősége, s ő is talált adatokat arra, hogy a Komáromba jövő császári biztosok, Ernest von Molardt alsó-ausztriai helytartó, Johann von Molardt komáromi kapitány és Adolf von Althan ezredes arra kaptak utasítást, hogy lehetőleg a magyarokkal külön kössék meg a békét, s ugyanezt a véleményt képviselte Mátyás főherceg is.[861] Károlyi nem értette, hogy miért kellett a bécsi politikai köröknek ezt a lépést megtenniük, amivel a jól induló magyar béketárgyalások alatt Bocskai táborában bizonytalanságot kelthettek.[862] Bár nem ismerte a fentebb elemzett dokumentumot, mégis bizonyos volt benne, hogy a budai pasa szellőztette meg az ügyet. A fentiekből azonban most már világos, hogy bár a Habsburg-fél valóban célul tűzte ki a béke *külön-külön* való tárgyalását, de jelen esetben nem Bécs volt a ludas, hogy ez a kérdés ismét terítékre került, hiszen a törökök közvetlenül ezzel az ígérettel csalták le Cesare Gallót Komáromból Budára tárgyalni. Igen nagy lehetett a meglepetése a különben sokat tapasztalt török tolmácsnak, mert mire megérkezett, közel 24 óra alatt a budai diplomácia már ismét csavart a dolgon, és kötötte magát a Bocskaival való közös békéhez.

A Cesare Gallo tárgyalásáról fennmaradt „török olvasatot" a Nehring által ismertetett „Habsburg"-adatokkal összevetve kimutatható, hogy a legnagyobb eltérés közöttük csupán az az ígéret volt, amely szerint a töröktől visszahódított várakat Bécs hajlandó lett volna visszaadni. A magyar politikai körökben ez a kérdés váltotta ki a legnagyobb visszhangot, de

[861] MOE XI., 263–264.
[862] MOE XI., 265.

mint alább látni fogjuk, nem 1605 decemberében, amikor elhangzott, hanem négy-öt hónappal később. Alkalmas volt arra, hogy a Habsburg–magyar kapcsolatokban különben is meglévő bizalmatlanságot még jobban elmélyítse. Erre az ígéretre, ennek az utótörténetére alább még visszatérek.

Budán nagy figyelemmel követték a bécsi béketárgyalások eseményeit. Ali pasa és Habil efendi 1606 januárjában arra kérték a császári békedelegációt, hogy mindenről értesítsék őket, amiről Illésházyval tárgyalnak.[863] Maguk a békeküldöttek, Illésházy és Mladossevith Horváth Péter is írtak Budára a pasának ismertetve, hogy őket küldték a magyar rendek a béketárgyalásokra, s kérték, hogy június 24-ig fegyverszünet lépjen életbe.[864]

Eközben megszületett a bécsi béke első változata, amelyet 1606. február 9-én írtak alá. Illésházy és Mladossevith Horváth Péter február 15-én tájékoztatta a budai pasát a fejleményekről. Tudatták, hogy a késedelem oka a dolog nehézségében és abban állott, hogy a császár messze van jelenleg Bécstől, valamint hogy döntés született a szultánnal kötendő békéről is, amelybe a császár is beleegyezett. Ez nem volt igaz, II. Rudolf nagyon nehezen állt rá, hogy a békét március 21-én aláírja.[865] Beszámolójuk szerint a magyar követek most már elindulnak Kassára Bocskaihoz, aki a pasát a részletekbe is be fogja avatni. Kérték azonban, hogy a határvidéken a továbbiakban is tartsanak fegyverszünetet. Mivel a Habsburg-fél (Bécsben) is igen kívánta a békét, már csak az volt a kérdés, hogy Ali pasának teljes vagy csak részleges felhatalmazása van a béketárgyalásokra.[866] Nehring szerint a szultáni plenipotencia (felhatalmazás) Ali és Habil efendi részére teljhatalmat biztosított.[867]

Ali pasa Mátyás főhercegnek küldött leveléből kiderül, hogy még februárban megkezdődtek az egyeztetések, mivel már március 15-ére kiírták a közös tárgyalásokat. Ez azonban elmaradt, mert nem jöttek el a császári megbízottak. Meglepő a pasa javaslata, hogy mivel a tárgyalási határidő elmúlt, inkább küldjenek követséget Bécsből Konstantinápolyba, amelyhez ő majd megfelelő kíséretet biztosít.[868] Ez a felvetés azonban az eddigi megállapodás, mármint a magyar közvetítés szellemével ellenkezett. Vajon mi késztette a pasát erre az ajánlattételre?

[863] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 32. 36–37. Ali pasa, Habil efendi a tárgyalóküldöttségnek, Buda 1606. 01. 14.
[864] MOL R 315. Török iratok Nr. 39.; Filmtár 34593. doboz. Az okmány kiállításából arra lehet következtetni, hogy eredetileg az Országos Levéltárban őrzött R 298. (Erdélyi iratok) 1. tételéből került ki. Korabeli másolat. Rossz dátum alatt megjelent egy másik példánya Történelmi Tár 1878. 848.
[865] MOE XI., 550–551.
[866] ÖStA HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 89. Konv. 3. fol. 78. Illézházy István és Mladossevith Horváth Péter Ali budai pasának. Bécs, 1606. 02. 15.
[867] Nehring: Magyarország … 5.
[868] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 36. 41. Ali Mátyás főhercegnek, 1606. 04. 07.

Az okok közé sorolható az isztambuli hatalmi viszonyok átalakulása. A szultán februárban visszarendelte Lala Mehmedet a Portára, aki csak márciusban tehetett eleget az utasításnak. Nagy ünnepségek keretében fogadták a nagyvezírt, s az üdvözlők között jelen volt a neves török történetíró, Pecsevi is.[869] Ennek az apróságnak azért tulajdonítok jelentőséget, mivel magától Pecsevitől tudjuk, hogy Lala Mehmedet lesújtotta a szultán kívánsága, hogy a továbbiakban ne a magyarországi ügyekkel foglalkozzon, hanem induljon a perzsa hadszíntérre. Pecsevi a művében idézi egy beszélgetésüket, mely szerint a nagyvezír terve a jövő évre egy közös támadás lett volna Bocskai Istvánnal a Habsburg-területek ellen. Míg a török seregek a Dráva mellett vonultak volna a Muraközbe, addig Bocskainak Pozsony felé kellett volna előretörni, hogy Bécs alatt találkozzanak. Mivel azonban a padisah utasítása a világ másik felére irányította, maga helyett Murád pasát nevezte ki magyarországi szerdárnak, s előkészületeket tett a kisázsiai hadjáratra.[870] Kjátib Cselebi a belgrádi telelés idején megjegyzi, hogy Lala Mehmed pasa betegeskedni kezdett.[871] Lehet, hogy a betegsége már ekkor kezdődött, lehet, hogy később, annyi bizonyos, hogy a szultán alig tudta kivárni, mikor indul el a hadjáratra, s azt feltételezte, hogy tudatosan késlekedik. A nagyvezír halála után az addigi kapudánpasát (admirálist), Dervist nevezte ki a szultán nagyvezírnek, aki – részben az elődje örököseitől konfiskált felszereléssel – el is indult Perzsia felé.[872]

Lala Mehmed pasa két telhisze a keleti és a nyugati hadjárat előkészületeiről s a nagyvezír terveiről Pecsevit és Kjátib Cselebit jócskán kiegészítve számol be. Mivel a keleti és a nyugati hadszíntér egyformán veszélyeket rejtett magában, 1606. április és május fordulóján egyaránt arra lehetett számítani, hogy folytatódnak a hadműveletek, ezért mindkét irányba főparancsnokot és jól felszerelt hadsereget kellett elküldeni. A pasa külön kiemelte, hogy ha a Habsburgok maguk mellé veszik a „magyar rablókat" (*Macar levendâtın*), akkor hamarosan újra támadni fogják a birodalmat, s Bocskai magára marad. A telhisz teljesen megegyezik Pecsevi leírásának szellemével, miszerint a nagyvezír felelősséget érzett a magyar fejedelem ügye iránt, ezért mindenféleképpen segítséget akart küldeni neki.[873] Egy újabb szultáni felterjesztés pedig arról tájékoztat bennünket, hogy a nagyvezír ténylegesen megpróbált a

[869] Topçular Kâtibi: Târih I. 450–451.
[870] Pecsevi 188–189.; Abdülkádir efendi szerint az 1606. május 9-én tartott dívánban döntötték el, hogy ki megy keletre, illetve nyugatra, s ekkor nevezték ki Murádot magyarországi szerdárnak. Topçular Kâtibi: Târih I. 454.
[871] Kjátib Celebi, 359.
[872] Topçular Kâtibi: Târih I. 454–457.; Abdülkádir efendi nem szólt arról, hogy Lala Mehmed nem Perzsiában, hanem Magyarországon kívánt tovább tevékenykedni.; A nagyvezír haláláról Peçevî (II. 321–323.) magyar fordítására lásd: Fodor Pál: Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi. In: A szultán és az aranyalma. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 239–240.; A francia követ, Salignac titkára szintén feljegyezte, hogy mielőtt a nagyvezír elhunyt volna, a szultán lefoglalta minden vagyonát. Ez az adat tovább erősíti Ibrahim Pecsevi szavahihetőségét. Kropf Lajos: Lala Mohammed halála. Századok 33 (1899) 374.
[873] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 463–464. Nr. 29. Orhonlu, i. m. 99–100. Nr. 116.

szultáni rendelkezés ellenére a magyarországi hadszíntéren maradni, bár ezt nyíltan I. Ahmednek nem írhatta meg. Miután biztosította uralkodóját arról, hogy ő minden parancsát teljesíti, kifejtette álláspontját a magyarországi helyzetről. Legnagyobb eredménynek azt tartotta, hogy a magyarok többsége a szultán oldalára állt, s a Habsburgokkal a béke kialakulófélben van. Ha azonban az ellenség megtudja, hogy a perzsák milyen sikereket értek el, s őt is elrendelik keletre, akkor ebből az oszmánok meggyengülésére következtethetnek. Ha ezek után újra támadnának, akkor Bocskai a ruméliai, boszniai, budai és temesvári török csapatokkal nem tud ellenállni nekik. Ugyanakkor érvként hozta fel, hogy amikor Nándorfehérvárról a Portára rendelték, nem közölték vele, hogy keletre kell indulnia, így a teljes felszerelését, összes katonaságát otthagyta. Ha ezeket most azonnal riadóztatja is, legalább 40 nap, ameddig ideérnek. A Habsburg-ellenség nagyon erős, nem szabad lebecsülni, ezért függetlenül attól, hogy hova rendeli őt a nagyúri akarat, mindkét irányba felkészít egy-egy sereget. A válasz, amelyet a török krónikákból is jól ismerünk, a telhisz felett is szerepel: „Menj a keleti részre!” Tehát a nagyvezír érveit nem fogadta el a szultán.[874]

Pecsevi és őt követve Kjátib Cselebi kiemelik, hogy az új szerdár, (Kujudzsu) Murád pasa csak saját kíséretével indult nyugatra. Látva a nagyvezír utóbb elemzett telhiszét, érthető is, hiszen a felszerelés és a hadak jelentős része Nándorfehérváron állomásozott. Abdülkádir efendi komolyabb előkészületről tájékoztat, amely szerint a szerdár ünnepélyes felvonulások és fogadások után július 13-án indult el Dávud pasa mezejéről, s augusztus 25-én érkezett meg Nándorfehérvárra.[875] Nem vitatható, hogy a török krónikások a folyamatokat helyesen rekonstruálják, az események dátumai kapcsán azonban időnként kétségek merülhetnek fel. Két alább még elemzendő okmány – a szultán és a nagyvezír levelei – azonban segítenek az időrendi zavar rendezésében: A szultáni levél szerint Lala Mehmed 1606. május 24-én (1014. muharrem 16-án) hunyt el, nem pedig június 14-én, amint a török történeti kronológia és a legutóbbi életrajzi összefoglalója állítja.[876] Bár nem feladatom Lala Mehmed életrajzi adatainak tisztázása, mégsem kerülhetem meg a jelen téma kronológiai rendjének megrajzolása miatt. Az angol nyelvű iszlám enciklopédiában két helyen is május 23-át

[874] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 465–466. Nr. 32.
[875] Pecsevi 189.; Kjátib Cselebi, 362.; Topçular Kâtibi: Târih I. 457.
[876] A rossz dátumra lásd: Danişmend, İsmail Hâmi: Osmanlı Devlet Erkânı. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. V. İstanbul, 1971. 28. és Ak, Mahmut: Lala Mehmed paşa. DVİA Cilt 27. 2003. 71–73.; a helyes dátumra: MOL Magyar Kamara Archívuma, Archivum Familiae Rákóczi, E 190. 1. doboz fol. 27r–28r. I. Ahmed szultán levele Bocskai Istvánhoz, Konstantinápoly, 1015. muharrem utolsó harmada (1606. 05. 28.–06. 07.); A címzése szerint Kassára július 22-én megérkezett. Bocskai levele Illésházynak Kassáról 1606. június 19-én azonban már megemlékezik egy szultáni és egy nagyvezíri levélről, illetve az ajándékba kapott csodálatos rubinttal kirakott kardról, amelyet ugyanaz a kapudzsi basi hozott, aki az előző szablyát. Lehet, hogy a fordításon tévesen szerepel a levél átadásának idejeként a július hónap, hiszen a szultán levele elméletileg már június közepén megérkezhetett Kassára.

olvashatunk, ugyanakkor muzulmán dátumként 1015. muharrem 15-öt adnak meg (a tévedésnek az az oka, hogy a dátumban látható egy napi eltérés mellett nem vették figyelembe a julián és a gregorián naptárból adódó különbséget).[877] A nagyvezír halálának a helyes dátumát elméletileg már régóta ismerhetnénk, hiszen a francia követ, Salignac titkárának naplójában szintén május 24. olvasható.[878] Murád pasa Magyarországra érkezéséről szintén eltérő adatokkal rendelkezünk. A szerdár levelében azt írja, hogy Nándorfehérvárra „rebiel" (rebiülevvel) hónap előtt négy nappal, hétfőn érkezett meg, amely számításaim szerint 1015. száfer 3-ra, vagyis 1606. június 20-ra, hétfőre esik, tehát több mint egy hónappal a krónika időpontja előtt megérkezett.[879]

A fentiekből látható, hogy a török álláspont a béke és a háború kérdésében 1606 májusa–júniusa fordulója körül kezdett megváltozni.[880] A korábbi békeellenes magatartás befolyásolta Bocskai politikáját is. A magyar rendek elégedetlensége mellett nagyrészt ennek tulajdonítom, hogy a februári bécsi békét kereken visszautasították. Megtehették, hiszen a törökök katonai ereje Lala Mehmed személyében biztosítékot jelentett számukra. Mátyás főherceg Lippay János személynököt küldte Bocskaihoz Kassára, hogy egyszerűen aláírassa vele a megállapodást. Legnagyobb megrökönyödésére a fejedelem ezt visszautasította azzal az indokkal, hogy országgyűlést hív össze a békepontok elfogadása ügyében.[881] Mátyás főherceget nagyon kellemetlenül érintette a fejedelem reakciója, hiszen mire értesült a fejleményekről, már nála volt Rudolf császár ratifikációja a békéről.[882]

A kassai országgyűlés – bár április 16-ra hívták össze – csak 24-én nyílt meg, ahol Káthay Mihály kancellár a fejedelem nevében elutasította a megállapodást. Eldöntötték, hogy a béke cikkelyeit alaposan megtárgyalva módosító javaslatokat fognak Bécsbe küldeni.[883]

---

[877] Groot, A. H. de: Murad Pasha, Kuyudju, Kodja. In: The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Vol. VII. Ed. E. J. Brill, Leiden, 1995. 600a.; Kramers, J. H.: Lala Mehmed Pasha. In: The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Vol. V. Ed. E. J. Brill, Leiden, 1995. 640b. Feltételezhető, hogy mindkettő adatai Joseph Hammer-Purgstall művére mennek vissza: Geschichte des Osmanischen Reiches. IV. Pest, 1829. 385.; Hammer-Purgstall azonban Pecsevitől veszi az adatot (Târih-i Peçevî II. 319.). Mustafa Safî és Kjátib Cselebi is muharrem 16-át jelölik meg a nagyvezír halála időpontjaként. Mustafa Sâfî'nin Zübdetü' t-tevârîhi. II. (Haz.: Çuhadar, İbrahim Hakki Dr.,) Ankara, 2003. 45. Türk Tarih Kurumu; Kâtib Çelebi: Fezleke-i Kâtib Çelebi. I. İstanbul, 1286. 276.

[878] Kropf: i. m. 372–375., Kropf a tanulmányában az alábbi műre hivatkozik: Baron de Salignac: Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, Baron de la Salignac 1605–1610. Archives historiques de la Gascogne No. 16., 19. Auch et Paris, 1888–1889.

[879] MOL R 315. Nr. 40. Murád szerdár levele Bocskai Istvánhoz, Belgrád, 1015. rebiel (rebiülevvel) hónap (1606. 07. 07.–08. 05.); Topçular Kâtibi: Târih I. 457.: Belgrádba 1015. rebiüláhir 20./1606. 08. 25-én érkezett volna meg.

[880] A francia diplomáciai adatok szerint 1606 tavaszán, amikor Bocskai követe továbbra is kérte a katonai támogatást, a Porta a keleti hadszíntér háttérbeszorítása ellenére is meg akarta adni. Sahin-Tóth: A francia külpolitika … 32.

[881] MOE XI., 552–556.

[882] MOE XI., 566.

[883] MOE XI., 570.

A budai pasa pontosan tudta, miképpen fogadták a Kassán összegyűlt rendek a bécsi béke első változatát, hiszen Mehmed kethüda ott volt a tárgyalásokon.[884] Kétszer is küldött levelet Budáról Kassára, amelyeket április 27-én és május 11-én olvastak fel. Ezekben azt írta, hogy a német császár (pontosabban Mátyás főherceg!) azt üzengeti neki, hogy a béke a magyarokkal már létrejött, s most már ideje lefolytatni a Habsburg–oszmán béketárgyalásokat is. A pasa az élő Istenre kérte a magyarokat, hogy tartsanak ki, és a németek hazugságainak ne adjanak hitelt. Ígérte, hogy mind emberrel, mind lőszerrel és minden mással segítségükre lesznek. Ugyanakkor a törökök melletti kitartást kérve mégiscsak megszervezte az első Habsburg–török–magyar béketárgyalást. Kérte a fejedelmet, hogy a következő vasárnapra küldje el hozzá a megbízottait. Kádizáde Ali pasa tehát retorikailag teljesen megfelelt a nagyvezír és a szultáni udvar elvárásainak, ugyanakkor a háttérben egyezkedett Mátyás főherceg embereivel. A budai pasa üzenetének következtében Bocskai követségbe küldte Czobor Mihályt és két társát Budára, hogy ott találkozzanak a török és a császári megbízottakkal.[885] Erről a találkozóról egy másik levélben Ali pasa konkrétan azt írta, hogy a követek május 20-ra jöjjenek Esztergomhoz, ahol létrejön a közös találkozó a hadviselő felek között.[886]

Maga Bocskai István is tájékoztatta a Portát a fejleményekről. Fennmaradt török fordításban egy levele, amelyet akkor küldött Konstantinápolyba, amikor átvette az Uzun Mehmeden keresztül hozzá küldött ajándékokat.[887] Ekkor már útban volt Kőrösi István is a Portára, akit a fejedelem egy évre Konstantinápolyba rendelt állandó követnek (kapukethüdának vagy magyarosan kapitihának).[888] Ezenkívül egy ünnepélyes követséget is elindított, hogy ismertesse I. Ahmeddel a magyarországi eseményeket.[889] Bocskai reakcióiból látszik, hogy a portai változásokról csak fokozatosan tájékozódott. Június 19-én lelkesen számolt be Illésházynak a szultáni ajándékról, s leveléből látszik, hogy már ekkor tudott a szultáni döntésről, miszerint Lala Mehmed nem jöhet vissza, hanem helyette Murád pasa indul Magyarországra a török hadsereggel.[890] Uzun Mehmed konstantinápolyi indulásakor még csak a kétfrontos hadjárat szerdárjainak kinevezésére kerülhetett sor, Lala Mehmed azonban biztosan még életben volt. Nem tudom ugyanis elképzelni, hogy ha a haláláról Uzun Mehmed

[884] MOE XI., 590.
[885] Lásd a 901. lábjegyzetet.
[886] MOE XI., 590–591. és uo. Irományok Nr. XVII.
[887] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 467. Nr. 34.
[888] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 82.
[889] MOL Magyar Kamara Archívuma, Archivum Familiae Rákóczi, E 190. 1. doboz fol. 27r–28r. I. Ahmed szultán levele Bocskai Istvánhoz, Isztambul, 1015. muharrem utolsó harmada (1606. 06. 07–17.). (Úgy tűnik, hogy latin fordításban ismerte a levél tartalmát Károlyi Árpád, s tudja, hogy Pisky Tamás hozta Kassára. MOE XII. 278.) Erről az ünnepélyes követségről eddig csak a Kropf Lajos által használt francia diplomáciai anyagból lehetett tudomást szerezni.
[890] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 290–291.

beszámolt volna neki, akkor a hírt nem adta volna tovább Illésházynak. Bocskai török fordításban maradt levele nehezményezte is, hogy Lala Mehmedhez mérhető személy még nem jelentkezett a magyarországi hadszíntéren.[891]

A magyarok részéről ekkor Konstantinápolyba eljuttatott hírforrások (Bocskai levele, Kőrösi vagy pedig az ünnepélyes követség, avagy ezek mindegyike) olyan szellemben szóltak a Portán az 1606. február 9-én aláírt bécsi megállapodásról, hogy a szultáni udvar nem tekinthette lezártnak a magyar rendek és királyuk közötti megbékélést. Ez erősítette bennük a háború folytatásának szükségszerűségét.

Mindenre kiterjedő információt csak I. Ahmed szultán Bocskainak küldött levele tartalmazott, amely június első felében keletkezett, azonban csak július elejére érkezett meg Kassára. Ebben az összes korábbi levélre és szóbeli üzenetre reagált a szultán. Innen tudta meg Bocskai, hogy Lala Mehmed, aki elindult a keleti hadjáratra, hirtelen elhunyt, s helyette a volt bosztándzsi basit (főkertész basát),[892] a flotta admirálisát, Dervist nevezte ki a szultán nagyvezírnek. A magyarországi hadjáratra Murád pasát jelölte ki szerdárnak, akinek megparancsolta, hogy mindenben támogassa Bocskai törekvéseit. „Az mi ellenségünk, az bécsi király ellen kemény hadakozásokat és szerdárunkkal egyenlő értelemből és akaratból az mi jó szerencsénkre meg mutasd, és sok szép győzelemre igyekezzetek és erőlködjetek, …” a *„német nemzettséggel”* való békéről pedig a szokott szólamokat mondta, miszerint Bocskaira bízta, s „az ti szerződéstekkel és végzéstekkel és akaratotok után minekünk is az békességhez akaratunk vagyon”. Ez alapján tehát a Porta már nem volt a Habsburgokkal kötendő béke ellen, a szöveg azonban mégis egyértelművé teszi, hogy ha Bocskai a háborút választja, akkor az sincs ellenére.[893] Az a tény, hogy Konstantinápolyban 1606 júniusában a magyarországi hadjárattól az esetleges béke felé elmozdult az oszmán politika, véleményem szerint alapvetően Kádizáde Ali pasa tevékenységének köszönhető.

Eközben Bécsben új tárgyalásokat kezdeményeztek a törökökkel, amit egyelőre Ali pasa halogatni próbált. A bécsi terv az volt, hogy Budán ismét összeülnek a követek, a megbeszélés eredményeit egy okmányba foglalják, amelyet pecsétjükkel megerősítenek, s egy ünnepélyes követ viszi Konstantinápolyba. Hogy elkerüljék a pasa azonnali tiltakozását, belevették, hogy Bocskai érsekújvári és szécsényi kapitányai is vegyenek részt ezen az összejövetelen. A pasa most nem tiltakozott ez ellen olyan vérmesen, mint eddig, de azt

[891] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 467. Nr. 34.
[892] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 303.
[893] MOL MKA, Archivum Familiae Rákóczi, E 190. 1. doboz fol. 27r–28r. I. Ahmed szultán levele Bocskai Istvánhoz, Isztambul, 1015. muharrem utolsó harmada (1606. 05. 28. – 06. 07.).

megpróbálta kipuhatolni, hogy mi is az akadálya a király és a magyar rendek közötti kiegyezésnek.[894]

Itt kell felvenni egy fentebb letett szálat, azt az állítólagos Habsburg-ígéretet, miszerint a keresztény kézbe került várakat visszaadnák a törököknek a béke fejében. Ez összefüggésben volt a császáriak és a törökök különbékéjével. Károlyi Árpád a Magyar országgyűlési emlékek XII. kötetében úgy értelmezte az ügyet, hogy ez az ígéret valóban elhangzott, mégpedig a törökök és az erdélyi követek jelenlétében. Károlyi az alábbiak szerint rekonstruálta a történéseket: Cesare Gallo folyamatosan úton volt Győr és Buda között, s egyik – meg nem nevezett – útja során megemlítette, hogy a császáriak és a törökök a békéből kihagyhatnák a magyarokat. Ez később úgy módosult, hogy ha nem is tudnak ott lenni Bocskai megbízottai, a békébe belefoglalnák őket, amely terv a fejedelem ellenzését váltotta ki. A tárgyalásokat szorgalmazó Adolf von Althannak már kifejezetten azt írta a pasa, hogy csak Bocskai pecsétes levele bemutatása után hajlandó tárgyalást kezdeni, amely igazolja, hogy a magyar–Habsburg béke helyreállt.[895] Károlyi úgy vélte, hogy Czobor Mihály és társai követsége azért indult Kassáról Budára, mert tisztában akartak lenni azzal, hogy mi folyik a kulisszák mögött. Czoborék Ali pasa mellett találkoztak a Habsburgok embereivel, Cesare Gallóval és Andrea Negronival, akikkel Esztergom fölött, Körtvélyes-szigetén tárgyaltak. Megtudták, hogy ténylegesen folyik megegyezés várak átadásáról és a különbékéről.[896] Bocskai erre új országgyűlést kívánt összehívni, és gyorsfutárral olyan módosításokat fűzött a Bécsben már tárgyalások alatt álló kassai végzésekhez, amelyek felboríthatták volna az egész folyamatot. Ezeket az új követeléseket azonban Illésházy Bécsben figyelmen kívül hagyta. Maga Mátyás herceg pedig váltig tagadta, hogy a várak átadását kezdeményezte volna, s ugyanezt erősítette meg Illésy János, a harmadik bécsi udvari török tolmács egyik jelentése is.[897]

A fenti elbeszélés nagyon logikusan van felépítve, adatokkal jól alátámasztva, mégis több megválaszolatlan kérdés és ellentmondás maradt benne. Hogy a valós tényeket közölték volna a császári megbízottak Bocskai embereivel, vagy pontosabban, hogy ilyen jellegű, a Habsburg–magyar kiegyezést akadályozó egyeztetéseket folytattak-e egyáltalán, azt

[894] Bayerle: The Hungarian Letters ... 37. 42–43. Ali pasa Adolf von Althannak és Johannes von Molardtnak, Buda, 1606. 04. 23.
[895] Bayerle: The Hungarian Letters ... 42–43, Nr. 37. Buda, Ali pasa Adolf von Althannak, 1606. 04. 23.
[896] Károlyi Árpád: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae XII. Budapest, 1917. 238.
[897] MOE XII., 242–245.; Szilágyi Sándor: Bocskai István és Illésházy István levelezéséhez 1605 és 1606-ban. Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 306. Illésy János jelentése, 1606. 07. 18.

alaposabban vizsgálni kell. Különösen azért, mert minderről Ali pasa Bécsbe menő leveleiben mindennek semmi nyomára nem bukkantam.

Mint Károlyi is kimutatta, Bocskai István bizalmatlan volt mindkét tárgyalófelével szemben, s nem alaptalanul. Tudta, ha Bécs tovább próbálja a különbéke útját járni, az a legrosszabb a magyar kiegyezési esélyek szempontjából. A magyar követelések csak akkor érhettek célt Bécsben az újabb béketárgyaláson, ha még mindig maguk mögött érezhették a török erejét. Minden olyan hír, amely egy esetleges kiegyezést vetített volna előre a két birodalom között, például Fülek és Szécsény visszajuttatása árán, veszélyeztette volna a felkelő rendek tárgyalási pozícióit.

Itt az első ellentmondás. Miért küldte Bocskai a követeit Budára? A kassai országgyűlésen készült német nyelvű napló szerint azért kérte Ali pasa, hogy Bocskai követei jelenjenek meg május 20-ra Esztergomnál, mert akkorra mind a három fél számára meghirdetett közös tárgyalás volt előirányozva. A követutasítás egyértelműen ezt mutatja: „Instructio pro magnifico domino Michaele Czobor … ad illustrissimum Aly Passam budensem primum, deinde ad commissarios sacrae caesareae regiaeque Majestatis, pro tentanda pacis tractatione legatis et internunciis."[898] A követeknek, Czobor Mihálynak, Barcsay Jánosnak és Hoffmann Györgynek Kassán kiállított instrukcióból megtudjuk, hogy a fejedelem miképpen gondolkozott saját helyzetéről a két hatalom között.

Miután figyelmeztették a budai pasát arra, hogy a nagyvezír a további kitartásra biztatta a magyarokat és nem békekötésre, meg kellett tudniuk, hogy Kádizáde Ali mi végre hívta le a császári megbízottakat magához, s tényleg meg akar-e velük egyezni? A kassai országgyűlésre befutó török levelek sajnos eddig nem kerültek elő, így nehéz tisztázni azt az ellentmondást, ami a fegyveres kitartásra való biztatás és a császáriakkal való béketárgyalás szándéka között húzódott. Ez valószínű elbizonytalanította a magyar fejedelmet a pasa jó szándékát illetően, aki azonnal a szultán Bocskainak adott ahdnáméjára hivatkozott, amely szerint nem egyezik meg a magyarok akarata nélkül. Mivel a magyar–Habsburg kiegyezés nem jött létre, szükségtelennek látszott a tárgyalás. A követeknek minden késlekedés ódiumát a Habsburg-félre kellett hárítani, a törökhöz viszont a barátságos szövetséges módján kellett viszonyulni. Ha a pasa visszakérné a végvárakat, Füleket és Szécsényt, akkor az ahdnáméra utalva erről le kell beszélni. Károlyi egy lábjegyzetben meg is említette, hogy ez a pont problémát jelent, hiszen a Mikó Imre által kiadott Bocskai-ahdnámában erről nincs szó.[899] Feltételezte, hogy esetleg rossz lehet a fordítás, azért maradt belőle ki, vagy hogy Bocskai

[898] Lásd a 901. lábjegyzetet.
[899] MOE XII., 241.

kapott volna egy másik ahdnámét. Nem ez történt. Bocskai ekkor arra a magyar rendeknek kiállított 1604-es szultáni szerződéslevélre utalt, amelyet akkor hoztak nyeregbe rejtve, amikor az erdélyi fejedelmi kinevezéséről és a török katonai segítségről titokban tárgyalt a Portával még a felkelés előtt: „valamely várakot a német kezéből megvehettek, azok mind az erdélyi vajda kezében maradjanak, és mástól ne bírattassanak”.[900] Külön vizsgálatot igényelne annak tisztázása, hogy Bocskai miképpen hivatkozhatott az 1604-es szultáni szerződéslevél szövegére, amikor 1605 őszén Sárospatakon kézbesítették neki a szultán új ahdnáméját, mely felülírta a rendeknek adott korábbi változatot. A várak tekintetében pedig nem Bocskainak, hanem Ali pasa igényeinek felelt meg jobban, vagyis a határvidéken lévő erősségeket nem akarta magyar kézbe adni.

Ha azonban a német fél ígérné a várak átadását, arra hivatkozva, hogy a magyar–Habsburg béke úgyis hamarosan létrejön, mindenképpen beszéljék le őket, mivel ez a kereszténység érdekei ellen való cselekedet lenne. Mindezekből számunkra a legfontosabb tanulság a következő: a várak átadásának tervét nem a császári megbízottakkal lefolyt tárgyalás következtében tudta meg Bocskai, hanem már korábban, hiszen ennek ismeretében állította ki a követei számára az instrukciót.[901] A kérdésre adható válasz tehát, hogy a Habsburg–török béke megakadályozására, és Habsburg részről Fülek és a többi vár esetleges felajánlásának elhárítására küldte a követeit Budára, majd Esztergomba a magyar fejedelem.

A következő kérdés az, hogy 1606. május 20-a körül volt-e egyáltalán béketárgyalás? Szerencsés helyzet, hogy a „magyar Lívius”, Istvánffy Miklós is részese volt a császári tárgyalóbizottságnak, amely meg is érkezett Komáromba. Cesare Gallo és Christoph Teufel találkoztak Ali pasával és társaival Esztergomnál, akikkel pontos időt és helyet akartak kijelölni a három tárgyalófél összejövetelére. Ekkor értesültek arról, hogy mivel Bocskai nem ratifikálta az 1606. február 9-én elfogadott „első bécsi békét”, *elmarad a tárgyalás*. Ekkor Negroni ismét leutazott Ali pasához, hogy bizonyítsa, a béke megszületett a magyarokkal, tehát nincs akadálya az összejövetelnek, a pasa azonban visszautasította az ajánlatot, és így a császári követség dolgavégezetlenül visszament Bécsbe.[902] Azt a konklúziót tehát a fenti autentikus forrásból levonhatjuk, hogy a fejedelem követei maradéktalanul teljesítették az utasításukat, *megakadályozták* a magas szintű találkozót. Ettől függetlenül a Károlyi Árpád által felvetett változatnak is van annyi létjogosultsága, hogy ha nem is követekkel, de

[900] Papp: Bocskai István török … 1202–1203.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 124–125.; Az ahdnáme legújabb kiadása német fordítással, irodalommal: Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 258–261.
[901] Kemény József, Gróf – Nagy Ajtai Kovács István: Erdélyország történeti tára. I–II. Kolozsvárt, 1845. 85–90.
[902] Istvánfi Miklós: Magyarország története 1490–1606. Fordította Vidovich György, Debreczen, 1867. 927–928.

alacsonyabb szinten tényleg folyt egyeztetés, még ha eredményre nem is jutottak. Így elméletileg elhangozhatott a várak átadásának ígérete.

A kérdésről az eddig csak Hammer-Purgstall által ismert, de nagyrészt felhasználatlanul hagyott török okmányok segítségével még pontosabb képet alkothatunk. A szultán nevében 1606. július elején levelet küldtek Murád pasa magyarországi szerdárhoz, amelyben először írtak komolyan a Habsburg-császárral való béke megkötéséről. A szultán környezetének véleményét, a háború esetleges folytatása helyett béketárgyalások kilátásba helyezését Kádizáde Ali pasa és Habil efendi beszámolói befolyásolták. A kronológiai rendet figyelembe véve az 1606. májusi találkozó után kellett Alinak és Habil efendinek a magyarországi hadjáratra feljövő Murád pasának beszámolniuk a Habsburg-fél álláspontjáról. Ezeket a dokumentumokat a szerdár kísérőlevéllel együtt azonnal a Portára juttatta. A jelentések a Habsburg-fél részéről olyan engedményeket közvetítettek, amelyeket érdemes volt meggondolni. Ali pasa és Habil efendi úgy állította be, hogy a béke érdekében a „bécsi fejedelem" (Mátyás főherceg) részéről követek jöttek, s miközben tárgyalások folytak, a törökök két dolgot követeltek a szultán utasítása alapján: a császáriak adjanak ajándékot és 200 ezer tallért, amelyeket követen keresztül juttassanak el a Portára; emellett követelték Fülek, Nógrád és Szécsény átadását minden tartozékaikkal. Erre a császári követség azt felelte, hogy ezek a várak a szultánnak hűséget fogadott „erdélyi fejedelem és magyar király," Bocskai István birtokában vannak. A vele megkötendő béke tárgyalásakor (utalás Illésházy bécsi diplomáciai tevékenységére) a várak átadásáról is volt szó. Amint ezeket Bocskai visszaszolgáltatja, akkor a Habsburg-fél nem tagadja meg a szultántól azon várak *átadását*, amelyek a törököknek megfelelőek. Amikor pedig az évenkénti ajándék és adó kérdésére terelődött a szó, a Habsburg-képviselők azt válaszolták, hogy eddig azért fizettek olyan sok adót és ajándékot, hogy ezután évente többé ne követeljék tőlük. A szultán véleménye az, hogy ha a bécsi fejedelem ezek alapján a feltételek alapján tényleg kérelmezi a békét, akkor a szerdár kezdjen vele tárgyalásokat. Az ügy lebonyolítását nagyúri parancs értelmében Ali budai pasára bízta. Tehát bizonyos, hogy 1606 júliusában Kádizáde Ali pasa ténylegesen rendelkezett a megegyezéshez szükséges szultáni plenipotenciával.[903]

A fent bemutatott okmány az oszmán diplomáciában bekövetkező fordulatot jelzi. Egyértelmű, hogy 1606 tavaszán, tehát azelőtt, hogy Ali pasa és Habil efendi beszámolhatott volna Konstantinápolyban a kedvező békefeltételekről, a szultán környezete a háború folytatása mellett volt. Bizonyíték erre a nagyvezír, Lala Mehmed telhisze, amelyből kiderül,

[903] ÖStA HHStA Türkische Urkunden 1606. 07. 7–16.; GOR IX., 411. Nr. 978.

hogy amikor az oszmán fővárosban nyilvánvalóvá vált a békeszándék, s az is, hogy Bocskai szívesen megegyezne a Habsburgokkal, a szultán ezt határozottan ellenezte. Bár a magyar fejedelem vallására esküdött, hogy a szultánt nem fogja elárulni, a nagyvezír kifejezte a bizonytalanságát, hogy lehet-e tényleg hinni neki, hiszen a császári oldalon olyan nagy ígéretekkel halmozzák el. Nagyon fontos szerinte, hogy a magyarokat nem szabad a Habsburg-oldalra visszaengedni, mert akkor a több mint egy évtizedes fáradozás egyszeriben semmivé válik, és folytatódik a háború. Lala Mehmed kérte a szultánt, hogy az eddigi két nagyobb ajándékozás mellé (a berát átadásakor 1604 őszén és az ahdnáme átadásakor, illetve a rákosmezei találkozón 1605 őszén) egy újabbat készítsenek elő, amely meggyőzi Bocskait, hogy maradjon meg a szultán hűségén.[904] A szultáni ajándék 1606 júniusában meg is érkezett, amely ténylegesen nagy hatást gyakorolt a fejedelemre.[905] Miután Ali pasa és Habil efendi (látszólag) elérte, hogy a Habsburg-fél a magyar várakat visszaígérje, a szultán engedélyezte a béke megkötését.

Az eseményről szóló utolsó forrás az újabb kassai gyűlés utasítása az új bécsi követnek, Deseöfy Jánosnak, amelyben Bocskai az Illésházynak adott instrukciót fölülírva új feltételekhez kötötte a békét. Ha alaposan áttekintjük az új követutasítást, azonnal szembeötlik, hogy ez elsősorban Illésházy eddigi béketeremtő munkásságát vonja kétségbe. Gyakorlatilag eltiltja attól, hogy a korábbi feltételek szerint folytassa a tárgyalásokat. A legnagyobb vádak ellene arról szóltak, hogy nem tartotta be a kötelező titoktartást, s így mind a Habsburg-udvar, mind a törökök pontosan tudják a magyarok szándékait. Ez arra vonatkozott például, hogy Bocskai megelégedett az erdélyi fejedelemséggel és a tiszántúli földekkel, s így a nyugati országrész visszaszáll a császár-király uralma alá. Ez a hír nagy megrendülést és félelmet keltett a visszaadandó területeken a Bocskaihoz hű polgári és katonai elemek között, akik féltek a császáriak bosszújától: „minthogy ez változásban mindenütt igen offendálták az németet, félvén az egyszer magukról levetett igájoktúl, és bosszúállásoktúl, conspiráltanak szélljel az végekben egynehány ezeren, hogynem mint az németnek többé alá adják magokat, inkább készek török kézben adni az végházokat, és az után mi ellenünk törökkel együtt hadakoznunk”. Mivel Bocskai azt ígérte, hogy nem fog a török híre nélkül tárgyalni, ne hozza Illésházy Bocskait kellemetlen helyzetbe Ali pasa előtt. Azonnal álljon le a tárgyalásokkal, mert három dolgot tudott meg bizonyosan, amely a Habsburg-fél csalárdságát mutatja: 1. A császár rá próbálta bírni a törököket a Bocskaiék nélküli megbékélésre (a szultáni levél szerint ez igaz állítás). A török és a magyar követek

[904] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 462. Nr. 27.
[905] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 290–291.; Lásd még a 758. lábjegyzetet.

előtt *„most az esztergomi szigetben, hogy az két császár közett legyen meg az békesség, azután mi fussuk az mi dolgunkat* – mondta a Habsburg-fél megbízottja, s folytatta – nem is illendő, hogy egy embernek annyi tekinteti legyen, hogy két világ bíró császár a miatt sok kincsét és népét fogyassza, úgy mond" (egyelőre nem igazolható, de lehetséges állítás.). 2. Megtudta továbbá Bocskai, hogy a császár megígérte a magyar várak átadását, amelyeket a szultán a magyarok kezében hagyott (ez is igaz állítás). 3. A német tárgyalóküldöttségből lemenő megbízott azt is kijelentette a magyar és a török kommisszáriusok előtt: „lehetetlen, hogy római császár ezért az változásért az magyarokon bosszút ne álljon" (nem igazolható, de lehetséges állítás). A hosszas fejtegetés után megszületett a konklúzió: Bocskai nem hajlandó a nyugati területeket visszaadni, mivel csak így maradhatnak meg a magyar végvárak a keresztények kezében.[906]

A kérdés kulcsa abban áll, hogy a fenti követutasítás, amelyet a magyar rendek küldtek Bocskaihoz, tartalmaz-e olyan elemet a török–Habsburg kapcsolatról, amelyet korábbról nem ismertünk. Azt kell erre a kérdésre válaszolni, hogy nem, sőt, ha újra végiggondoljuk a Cesare Gallo és Ali pasa között lefolyt tárgyalás „török" olvasatát 1605 decemberéből, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Habsburg-diplomácia elleni összes vádpont már abban is megtalálható.

Az 1606. június 14-én kelt követutasítás késve érkezett meg Illésházyhoz, mivel a levél kiszemelt vivője, Rimay János megbetegedett. Az új követ, Deseöfy János csak azután indulhatott el, miután Mátyás főherceg egy szabad járást biztosítandó menlevelet, *salvus conductus*t adott számára. Illésházy Deseöfy Bécsbe érkezése előtt tudta, hogy a béketárgyalásokat leállíttatta vele a fejedelem. Bocskai június 19-én kelt leveléből világos, hogy a fejedelem a követutasítás elküldése előtt levéllel kereste fel bécsi követét, s abban leírta azokat a vádakat, amelyek a környezetében Illésházy ellen elhangoztak, bár ezt az okmányt még nem sikerült megtalálnom. Mindezeket azért tudatta a fejedelem a követével, hogy elejét vegye a sugdolózásnak, legyen alkalma Illésházynak tisztázni magát „et alteram partem audiremus".[907] Teljesen más hangnemű ez a levél, mint a kifejezetten ellenséges szellemű követutasítás. Bocskai azonban teljesen meg volt győződve az igazáról, ezért még kétszer utasította Illésházyt, hogy a tárgyalásokat az új instrukció szerint folytassa, tehát a várakat ne adja át, mivel akkor azokat a császáriak a töröknek juttatják. Legutóbb azt állította a fejedelem, hogy ne hagyja magát azzal megtéveszteni, hogy mindezt Bécsben tagadják,

[906] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 283–288.
[907] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 288–292. Bocskai István két levele Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. 06. 16. és 19.

hiszen neki is vannak megbízható emberei, akik még arról is tájékoztatják, amit a bécsi titkos tanácsban mondanak.[908] Maga Illésházy is utána akart járni a dolognak, ezért elküldte Bécsből Illésy János székely származású török tolmácsot, aki feltette Ali pasának a kérdést: „akarták-e az német uraim az magyar nemzetet az békességből kirekeszteni”? A felelet a következő volt: „azelőtt sok szó volt, de felejtsük el és szóljunk az mostani dologrúl, mert én Caesar uramban ez dolog felől semmi hamisságot nem találtam; az várok dolgát az basa ő maga hozta elő, ha német kezéhez adatnak, megkéri tőlök, ha penig magyaroknál marad, azokval szólhatunk és megalkoszunk”.[909]

Arra, hogy ezek a hírek milyen módon változtatták Bocskai István terveit 1606. május 15. és június 14. között, jellemző az alábbi két adat. Az előbbi dátum alatt Bocskai titkos utasítást írt Illésházynak, amelyben részletesen elmagyarázta, hogy miért fontos az országnak, hogy „az bizonyos és állandó békesség igen hamar, csak egy nehány napokon elvégeztessék”.[910] Ezzel szemben egy hónappal később a mellette lévő magyar rendekkel a bécsi tárgyalások megszakítását követelte. Úgy vélem, Károlyi Árpádnak igaza volt abban, hogy a fordulat, vagy inkább a kisiklás valóban az Esztergom melletti tárgyalás után ment végbe, azonban azt gondolom, hogy nem a Habsburg-fél „ügyetlen” tárgyalási stílusa és szabad szája miatt, hanem Ali pasa *tudatos kiszivárogtatása* következtében. A szultán Murád pasának szóló – fentebb ismertetett – levele mindenféleképpen bizonyítja, hogy Ali pasa valóban azt jelentette a Portára, hogy a császári küldöttségből valaki a magyarok kezében lévő várakat (persze pillanatnyi felelősség nélkül, hiszen nem volt a kezükben) tényleg felajánlotta a törököknek, ha Bocskaitól visszaszerzik azokat. Az egyszeri 200 ezer tallérnyi ajándék és a várak lehetséges megszerzésének lehetősége a Portán is alkalmas feltételnek tűnt a magyarországi háború lezárására. Ali pasa Illésynek adott válasza bújtatva erősítette meg a császári ajánlat tényét, hiszen azt mondta: ha a németeknek adják a magyarok, akkor követelni fogják tőlük (s ez szerepel a szultáni levélben is), ha a magyarok kezében marad, akkor ez még vita tárgyát képezheti. Nagyon fontos, hogy *ezek az ígéretek*, illetve *Ali pasa interpretációja* mozdította a Portát egyértelműen a béke felé.

---

[908] „Azmi nézi az dolognak ő magának mivoltát és az végházaknak oda való igiretit, meghigyje azt minden kétség nélkül kegyelmed, hogy mü azt nem csak onnat a honnat kegyelmed gondolná, hanem ugyanonnat feljül más helyekről is oly bizonyosan értjük, hogy abban senkinek egy csöpp kétsége sem lehet … „Az végházak odaígérését (minthogy azon forog leginkább a dolog) akár mint tagadják is, kegyelmed annak semmi hitelt ne adjon, mert adott az úristen és mutatott idegen nemzetből is én nekem és a magyar nemzetségnek oly jóakaróit, kik bizonyosan még az belső tanács titkos dolgait is jól értik és mi nékünk is tudtunkra adják.” Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 299–300. Bocskai István Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. 07. 02.

[909] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 307. Illésy János Illésházy Istvánhoz, Komárom, 1606. 07. 18.; MOE XII., 247.

[910] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 273–274.; Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Művelt Nép Kiadó, Budapest, 1955. 136–137.

Ali pasa érezte és tudta, hogy a magyar rendek kiegyezése a királyukkal a török tervekben lévő egységes Magyar Királyságot (Magyarország és Erdély egy kézben), amely elismerve a szultán uralmát, az Oszmán Birodalom biztosítékául szolgál a Habsburgokkal szemben, egyszeriben semmissé teszi. Tisztában volt vele, mit jelent, ha Bocskai a megegyezés után elhagyva Kassát az Erdélyi Fejedelemségbe tér, s az egész Tiszától nyugatra eső terület, benne török szandzsákközpontokkal, mint Szécsény, Nógrád, Fülek – amelyek az 1605-ös török terveknek megfelelően visszakerültek volna Ali fennhatósága alá[911] –, most a császári fennhatóság alá kerül. Mivel nem tudjuk pontosan, hogy 1606 májusának végén miről beszélgettek Czobor Mihályék Ali pasával és Negronival, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, azonban nem tűnik lehetetlennek, hogy Ali pasa ezt az alkalmat ragadta meg, hogy a Habsburgok *titkos* tervét megszellőztesse Bocskai emberei előtt. Erre még bizonyítékokat is szolgáltatott, hiszen elővette az 1605. decemberi tárgyalásról készített feljegyzést, amelyben már szerepelt a Bocskaiék érdekeit erősen sértő ígéret, s ezt el is juttatta Kassára. Úgy vélem ugyanis, hogy Bocskai nyilatkozata ellenére nem Bécsből tudta meg a Habsburg-ígéretet, hanem Budáról. Erre a lehetőségre utalnak a Bocskai 1606. június 14-én készült új követutasításában fellelhető mondatok, amelyek szinte szó szerint megtalálhatók Ali pasának Cesare Gallóval folytatott tárgyalásáról készített feljegyzésében is. Nem kétséges, hogy ez az okmány okozta a kassai magyar udvar felzúdulását és a tárgyalások megszakítását Bécsben.

Hogy valóban Ali pasa cselvetése húzódik az ügy hátterében, az végül is a zsitvatoroki tárgyaláson vált teljesen nyilvánvalóvá. A várakról többször volt vita, különösen, amikor Ali pasa november 2-án csütörtökön végérvényesen szembesült azzal a ténnyel, hogy a török szultánnak való szerződést ezután csak a Bocskai alatt maradt Tiszántúl területe és Erdély tartja meg, míg a többi visszatér a király hűsége alá. A pasa – bár jól tudta, hogy ez a bécsi béke következménye – mégis nagyon felháborodott, és követelni kezdte Füleket, Nógrádot, Szécsényt, Palánkot, Vácot és Visegrádot, mert azok mind a szultán várai voltak. Erre az egyik követ, Molardt azt válaszolta, hogy akkor ők visszakérik Budát, Esztergomot, Kanizsát és Egert, mert ezek mind a német császáré voltak. A béketárgyalás tartalmát összefoglaló jelentés szerzőinek is feltűnt, hogy Ali pasa meg sem említette a vita hevében az állítólagos Habsburg-ígéretet. Ez a részlet azért fontos, mert a jelentés Bocskai diplomatáitól származik, akik között ott volt Czobor Mihály és Hoffman György, akik állítólag maguk hallották a

[911] Lásd a 711. lábjegyzetet.

Habsburg-megbízottól Esztergom mellett, hogy megígérték a várakat. Mivel magyarázható ez?

A legegyszerűbb indoklás az, hogy a magyar urak nem maguk hallották, illetve értették Negroni tolmács szavait, hanem török közvetítéssel. Negroni, aki híres volt arról, hogy a török mellett az arab és a perzsa nyelvtudását is dicsérték a törökök, bizonyára törökül értekezett a pasa embereivel, akik magyarul adták tovább azokat Bocskai megbízottainak. Ekkor alkalom kínálkozott, hogy a mondanivalóba beleszőjék a várak átadásának ígéretét. Hogy a török volt az előzetes tárgyalások nyelve a két birodalom között, azt Karl Nehring is kimutatta, s a bécsi okleveles anyag is megerősíti ezt. Mivel Bocskai követeinek nem a tárgyalás, hanem a felügyelet jutott osztályrészül, nem hihető, hogy a kedvükért változtattak volna ezen a szokáson, különösen azért nem, mivel a latin a pasa környezetében nem volt olyan ismert, mint a magyar. Ezt viszont Negroni nem értette.

Mikor pár nap múlva, november 6-án hétfőn ismét felmerült a várak kérdése a zsitvatoroki találkozón, Adolf von Althan végleg tiszta vizet öntött a pohárba: „Ezeket halván Altham mind magyar és mind német urak előtt mondta a pasának, igaz úgy mond, hogy régen kérték, de mondd meg igazán mind ennyi urak és főnépek előtt, ha ígértük mi nektek azokat az várakat, vagy sem. Arra azt mondta az pasa, hogy soha nem. Erre tudománt tőn Altham jelentvén, hogy ők abból méltatlanul vádoltattak vala, soha nem ígértünk mi tinéktek várat, nem is adjuk, vagy úgy békéltek vagy nem békéltek.”[912] Ezekkel a feltételekkel volt tehát kénytelen békét kötni a török fél.

Felmerül a kérdés: Miképpen lehet azt az ellentmondást feloldani, miszerint Ali pasa szerint a Habsburg-fél részéről ténylegesen megígérték a várak átadását, amely tényt később a nyílt tárgyaláson a Zsitva torkolatában ő maga letagadta? A megoldás újabb adat felbukkanásáig csak az lehet, hogy az ígéret nem közvetlenül Mátyás főherceg környezetéből, s nem is a magasabb rangú tárgyalófelektől származott. Felteszem, hogy Cesare Gallo tényleg tehetett valamilyen félreérthető megjegyzést 1605 decemberében Ali pasa előtt Budán, amelyet vagy ő vagy Negroni megismételhetett. Nem érezhették a dolgok súlyát, hiszen olyan várakról volt szó – mint már utaltam rá –, amelyek felett nem is rendelkezett a császár.

Mivel ismert Mátyás főherceg követutasítása a törökkel való tárgyalásra induló urak számára, amelynek tartalma nem változott a béke megkötéséig, eldönthető, hogy szerepelt-e hivatalosan ilyen engedmény. Ebben azonban szó sincs a fenti ígéretről. Bár azt is problematikusnak érzem, hogy a követek ágenseinek, az udvari török tolmácsainak lehetett-e

[912] Bayerle: The compromise ... 33. és 36. Bocskai követeinek jelentése a zsitvatoroki béketárgyalásról. 1606. 11. 10. (Az idézet átírását modernizáltam.)

olyan szabadsága, hogy a lefektetett instrukcióval szemben ennyire ellentétes dologról beszéljenek, mégis jobban el tudom képzelni ezt, mint azt, hogy Ali pasa még a szultánnak is valótlanságot állítson az állítólagos ígéretekről. Nem közvetlen adat, de tudott, hogy Negroni például még más, fontosabb kérdésekben sem tartotta magát a bécsi utasításhoz.[913]

Nem csodálkozhatunk, hogy a fejlemények hatására Mátyás főherceg bizalma is megingott egy időre a sikeres békekötésben. 1606 májusában olyan jelentéseket fogalmazott meg császári bátyjának, amelyek a kiegyezés helyett az ismételt katonai előkészületeket szorgalmazták, s ilyen tervekkel fordult az alsó-ausztriai rendek felé is.[914]

Bocskai reményét, hogy a török Porta mégsem köt különbékét, megerősítette a szultán július 22-én érkezett levele, amelynek tartalmát már fentebb érintettem. Néhány nap múlva Murád pasa szerdártól is megjött egy fontos dokumentum. Az udvarias bevezetés után biztosította Bocskait, hogy még Lala Mehmed pasánál is többet fog tenni érte. Ezután a béke vagy a háború kérdésére tért rá: „csak felséged jó akaratjára hagyjuk, ha felségednek és az felséged köröl való uraknak az megbékéléshez jó kedve és akaratja lészen, minekünk is ahhoz akaratunk lészen; ha penig arra akaratotok nem lészen, különben megbékéllenénk és békességet szereznénk, csak gondolkodásunkban sincsen, … és az békesség ha az hadnál inkább tetszik, az mi jobban tetszik, hogy azt cselekedjük, jövetelünk arra rendeltetett”.[915]

Míg a fenti két dokumentum még mindig a háború folytatásának a lehetőségét is magába foglalta, egy újabb, július–augusztus fordulóján Bocskainak küldött szultáni okmány már a békekötés lehetőségét, Bocskai közvetítésének módját is meghatározta. Ebben már kiemelte a nagyúr, hogy a magyarországi helyőrségekről jövő hírek szerint a császári fél beszüntette a portyázásokat, s a lakosság kezd a békés mindennapokhoz visszatérni. A magyarok is azt jelentették, hogy a Habsburgok békét kértek. Amit korábban a megállapodásban is lefektettek, azt megerősíti az újabb levelében a szultán. Ugyanakkor felszólította Bocskait, hogy megbízható emberein és kémein keresztül fürkéssze ki a Habsburg-fél szándékát. A korábban Bocskaival megkötött megállapodás értelmében a békekötést Bocskaira bízta. Ez a mondat az ahdnáme példányainak beazonosítására is fontos adat, hiszen a szultán kancelláriája olyan példányt használhatott, amelyben a békét Bocskaira bízták. A magyar fordításban az erről szóló mondat hiányos, csak azt tartalmazza, hogy a szultán nem akarja a békét, Bocskai esetleges tárgyalásait nem említi. Két török példány azonban, amelyeket a leghitelesebbnek tartok, a békét csak az oszmánok részéről nem tartja kívánatosnak, a tárgyalásokat azonban

[913] Neck, Rudolf: Andrea Negroni. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok. MÖStA (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs) 3 (1950) 166–195.
[914] MOE XII., 109–111.
[915] MOL R 315. Nr. 40.

Bocskaira hárította.[916] A folytatásban határozottan megfogalmazódik az a kívánság, hogy a szegény nép és a lakosság nyugalma, békéje érdekében, az iránt uk érzett kegyelemből, kezdeményezze a fejedelem a békét, s egyeztessen ez ügyben a magyarországi szerdárral.[917]

Mire a szultán békére vonatkozó határozott utasítása megérkezett, újabb tárgyalások után 1606. június 23-ára dátumozva végleg létrejött a Habsburg uralkodó és a magyar rendek közötti kiegyezés, az ún. bécsi béke. Úgy, mint februárban, Illésházy István most is ismertette Ali pasával, hogy létrejött a megállapodás, és kérte, hogy 32 napos fegyverszünetet hirdessen ki a végek török katonasága között, amely július 25-ig volt érvényben. Ugyanakkor Cesare Gallo, Andrea Negroni, Ornay Tamás (Újvárról) és Illésy[918] János meglátogatták a pasát Budán.[919] Az Illésházynak írt válaszlevéllel egy időben Ali pasa kiállíttatta maga és Habil efendi nevében a hitlevelet, amely szerint a 32 napos „frigyet" megtartják, de a tatárokat nem vették bele. Ennek az volt az oka, hogy úgysem lehet megfékezni őket, s így azonnal felbomlott volna a megállapodás.[920]

Mintha megolvadt volna végleg a jég. Az új találkozó pontosan július 18-án folyt le. Jelen voltak Illésházy emberei, Ornay és Illésy, hogy szemmel tartsák az eseményeket. A császári megbízottak Kanizsa és Esztergom visszaadásáról akartak tárgyalni, miközben a pasa nem akart lemondani az évi adóról az egyszeri 200 ezer forint ajándék fejében. Negroni vetette közbe törökül a kulcsszót, *sâl be-sâl* (= évről évre), vagyishogy a pasa nyugodtan követelje az eddigi adót.[921] A tárgyalásról részletesen beszámolt Ali pasa Bocskai Istvánnak. Nem elégedett meg Ornay és Illésy jelenlétével, hanem követelte Bocskai István pecsétes levelét, mely szerint a béke a császáriakkal valóban helyreállt. Az egyik sarkalatos pont valóban az évi adófizetés kérdése volt, amelyből nem engedett a pasa. A másik vitatémát a korábban

---

[916] „A Németnek penig, ha a' meg békéllésre Kedve Kezdene lenie, és tegedet megtalálna felölle, innét e' felöl semmi kedvet mi ahoz nem mutatunk és nem akarjuk." ANR Direcția Jud. Cluj. Colegiul reformat Cluj Nr. 72. 126.; Mikó Imre, gróf: Athnámék. Erdélyi történelmi adatok II. 1856. Kolozsvártt, 325. Ez a probléma a török nyelvű változatok esetében másként szerepel. Mustafâ Efendi 91–92. sor: „...ve Nemçe tarafından sulh murâd olundukda size havâle olunub bu tarafdan sulha rızâ gösterilmez..." [Ha az osztrákok óhajtanák a békét, ezt önre ruházzuk át. A mi részünkről erre engedély nem fog adódni.] Ugyanígy hangzik a latin betűvel írt török változat is. Majda: i. m. 522.: „...ve nemtze tarafinden zuluch murad olundukde, size hauala olunan, bu tarafden ßulha riza gößterilmez..."
Teljesen más értelmű azonban a Sarı Abdullâh efendinél olvasható változat [fol. 277v]: „...Nemçe tarafından sulh murâd olundukda size havâle olunub bu tarafdan sulha rizâ gösterilüb..." [Ha az osztrákok óhajtanák a békét, ezt önre ruházzuk át. A mi részünkről erre engedély fog adódni.]; ez szó szerint megegyezik a Ferîdûn-gyűjteményben olvashatóval (II., 1265. 357., illetve 1275[2]. 449.); Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 267, 274, 278.

[917] ÖStA HHStA, Türkische Urkunden 1606. 07. 27.-08. 05.; MOL Mikrofilmtár W 315.

[918] Bizonyára félreolvasás Bayerlénél, hogy Tattos volt a neve.

[919] Németalföldre jövő hír szerint Cesare Gallo ment Budára előkészíteni a tárgyalást, amelyet július 15. körüli időpontra tervezett. Hatvani (Horváth) III., 1859. 212. Hírek Bécsből, 1606. 07. 08.

[920] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 39. 46–47. Ali pasa Illésházy Istvánnak, Buda, 1606. 07. 16.; Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 40. 47–48. Ali pasa és Habil efendi hitlevele.

[921] Nehring: Magyarország … 7.

török kézben lévő várak jelentették. Erről a korábban kifejtett véleményétől nem akart eltávolodni. Ha a mondott erődítmények Bocskai kezében maradnak, akkor erről még tudnak tárgyalni, így most a magyarok kezében maradhatnak; ha azonban a császárral való kiegyezés azt jelenti, hogy ezeket visszaadják, akkor követeli őket. Kikötötte továbbá, hogy csak akkor köti meg a békét, ha biztosított a szultán ajándéka, ha kijelölték a Portára menő követet, rendben vannak a megbízólevelek, és jelen vannak Bocskai emberei is. Ha minden készen áll, akkor hajlandó Esztergom felett összeülni a császári megbízottakkal. Mire ideért a levelében, befutott Bocskai futára egy újabb okmánnyal, amelyben a fejedelem ismételten elmarasztalta a pasát, hogy tárgyal a németekkel, és hisz nekik. A pasa váltig állította, hogy ez nem igaz, s kérte Bocskait, hogy pontosan tájékoztassa mindenről, különösen a terveiről: béke legyen-e vagy háború? Tudnia kell Bocskai szándékait, mert ekkor érkezett hozzá a szerdár, Murád pasa levele, amelyben Bocskai terveiről is érdeklődött.[922] A szerdár érdeklődése bizonyára a júliusban hozzá küldött békekötésről szóló szultáni utasítás megérkezésének a következménye lehetett.

Tudjuk, hogy a nagyvezír valóban nem csekély sereggel jelent meg Magyarországon, aki ugyanakkor tárgyalt Bocskai embereivel is.[923] Bocskai felháborodott magatartásának célja ismét a régi volt: még tovább elodázni a Habsburg–török békét. Ugyanis az újabb kassai országgyűlésen ismét elővették a békepontokat július végén, s további módosítást kívántak végrehajtatni. Illésházy az újabb változtatási javaslatokkal csak szeptember 12-én vonult be Bécsbe, tehát a jobb békefeltételek kiharcolásáért akadályozni kellett a török béke létrejöttét.[924] Bécsben egy 53 főből álló bizottság tárgyalta a magyar rendek Kassáról érkezett új módosító indítványait. A török–Habsburg békét érintőleg ezekből a legnagyobb problémát két pont jelentette: a magyar rendek nem akartak elállni a török barátságtól addig, amíg a békét meg nem kötötték. A Habsburg-fél ezt a helyzetet lehetetlennek ítélte, hiszen a király és a rendek kiegyezésével a magyaroknak vissza kellett térni a koronás uruk hűségére, amely logikusan azt is jelentette, hogy segíteni kellett neki egy esetleges török elleni háborúban arra az esetre, ha a békét mégsem kötné meg a két birodalom. Illésházy azzal a feltétellel fogadta el a bécsi álláspontot, hogy külön megállapodásban rögzítik: a magyarok csak akkor tartják be ezt a cikkelyt, ha a Porta nem elégedne meg a méltányos békefeltételekkel és kinyilvánítaná Magyarország fennhatóságára irányuló jogát.[925]

[922] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 41. 48–51.
[923] Hatvani (Horváth) III. 1859. 220. Hírek Bécsből, 1606. 08. 26.
[924] MOE XII., 304–312.
[925] MOE XII., 354.; Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 582.

A másik komplex kérdéskört a Bocskai István uralma alatt maradó területek határai, Erdély felett a hatalom *örökletes volta*, az Erdélyhez újonnan csatolandó vármegyék, Szatmár, Bereg, Ugocsa, illetve Tokaj, Tarcal, Keresztúr és Olaszliszka jogállása jelentette. Az eddig elfogadott követelést Bocskai ekkor még megtoldotta Szabolcs megyével. A fejedelem azt akarta elérni, hogy magvaszakadása esetén is maradjon Erdély önálló fejedelemség, aki urát maga választja, amit a kolozsvári országgyűlés korábban ki is mondott,[926] ezért a királyi megerősítő levélbe beíratta, hogy törvényes örököse esetében a területek visszaszállnak a királyra, *kivéve* Erdély és azok a megyék (partiumi 4 megye), amelyek eddig is hozzá tartoztak. A magyar tanács és az Istvánffy Miklós mellett álló urak tiltakoztak ez ellen, hiszen ez véleményük szerint egyet jelentett azzal, hogy Erdély jogilag is elszakad az országtól. Mátyás herceg azonban úgy vélte, hogy a szabad fejedelemválasztás nem engedélyezett, tehát Bocskai halála esetére Erdély automatikusan visszaszáll a koronára.[927] Mindezek a kérdések még előkerültek az utolsó, december 13-ára összehívott kassai országgyűlésen is. Pár hónappal később pedig vitaalapot jelentettek akkor, amikor kiderült, hogy Bocskai Homonnai Bálintra hagyta Erdélyt.[928]

Mindezek nagyon mélyen érintették a török érdekeket. Leglényegesebb a végvárak hovatartozása volt. Bár még többször felmerült az elkövetkező hónapokban, hogy a törökök és a császáriak mely erősségeket adják át egymásnak a béke fejében, július végén már megfogalmazódott a *status quo* alapján való kiegyezés gondolata. Ali pasa ezt elméletileg elfogadhatónak tartotta, megjegyezte azonban – utalva a magyar–Habsburg békekötésre –, hogy csak azt nem írták le egyértelműen, hogy a várak Bocskai vagy a másik fél kezében maradnak, mert ez számukra nem mindegy. A másik akut kérdés az adófizetés volt, amelyben nem közelítettek az álláspontok.[929]

Mátyás főherceg az új bécsi béke megkötése után utasította Adolf von Althant, hogy folytassa a megkezdett tárgyalásokat. A teljhatalmat ráruházó plenipotencia is megérkezett Komáromba. A fegyverszünet időtartama azonban már letelt július 24-én. Ettől kezdve a törökök tárgyalási magatartása az óvatos halogatóból sürgetővé változott. Jó érvnek minősült,

[926] EOE V., 310–312.; MOE XII., 356–360.

[927] MOE XII., 362. (Vesd össze ezt a CJH 1526–1608, 1899. 970: *jure haereditario*, vagyis öröklési jogon. Mivel a tárgyalás alatt kicserélték a fentieket a *jure perennali*-ra, amely csak örökös jogot, de nem örökölhetőt jelent, nem tudni, mikor került vissza az 1606. szeptember 23-án Mátyás főherceg által kiállított ratifikációba.)

[928] Erre a kérdésre két tanulmányban tértem ki: Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököseként. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 133–152.; Papp, Sándor: Macar ve Erdel Kralı olan Bocskai'nin Halifeleri (Tahdil Edilen Bir Berat-i hümayun). In: CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri. (18–22. Eylül 2000, Çeşme) Ankara, 2004. Türk Tarih Kurumu. 557–580.

[929] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 43. 53–55. Ali pasa és Habil efendi Ernest Freiherr von Molardtnak, Johann Freiherr von Molardtnak és Adolf von Althannak, Buda, 1606. 07. 30.

hogy Murád pasa szerdár a mohácsi mezőn táborozott, s ha nem jön létre a béke, akkor megindulhat seregeivel a császáriak ellen.[930]

Habil efendi, aki az egész békealkudozás során talán a legtöbbet vállalt magára a törökök részéről, nagyon érzékenyen reagált minden olyan hírre, amely az eredményes végzést akadályozhatta. Szokása szerint törökül levelezett mindazokkal, akik értették a nyelvét, vagy tolmács útján felfoghatták annak értelmét. Adolf von Althannak küldött datálatlan írása a helyzetet tükröző aggályokat, kétségeket tartalmaz. Még valószínűleg nem zárult le a július 24-ig tartó fegyverszünet, amikor azt írta, hogy ennyi idő alatt igazán megérkezhetne Budára a hiányzó ajándék Bécsből, s dívánt is tarthatnának (vagyis létrejöhetne a végső tárgyalás). Ezután pedig már mehetnének is a követek Isztambulba a béke ratifikálására. Ő azonban azt tapasztalta, hogy újabb levelezéssel időt próbálnak húzni a császáriak. Megesküdött, hogy őt többé nem fogják ilyen felesleges tárgyalásokba rángatni, de kijelentette, hogy az oszmán fél betartja a fegyverszünetet. Valószínűleg a június 18-i budai találkozóra utalva megjegyezte, hogy lett volna jó néhány *titkos ügy*, amelyet meg szerettek volna beszélni Negronival és Gallóval, de mivel ott voltak a magyar urak, erre nem nyílt alkalom. Ha ismét összejönnek, akkor majd visszatérnek ezekre is.[931] Habil efendi itt a várak odaígérésére utalhatott, esetleg a különbékére, ha a magyarokkal nem lehet zöld ágra vergődni.

Ali pasa magatartása 1606 júliusa végétől egyértelműen kétarcúvá vált. Ezt kényszerítette ki a császáriak és Bocskaiék közötti állandó egyensúlyozás. Bocskai István felé egy kemény, akár a háború folytatását is vállaló szerepet játszott. A fejedelem ekkoriban jelentette be neki, hogy a június 23-i bécsi békét még mindig nem fogadták el a magyar rendek, Illésházyék visszamentek tárgyalni Bécsbe. Ezért tagadta a pasa Bocskai előtt, hogy elhitte volna a béke létrejöttét, ahogy a császáriak állítják. Ezt így fogalmazta meg a fejedelemnek írt levelében: „Mert lehetetlen dolog az, hogy azok az mi szerelmes barátunk, az hatalmas császárnak és az egész Muhammet ümmetihvel [Muhammed ümmeti = Mohamed népe – P. S.] nagy erős hittel tett fogadásnak ellene mi tőlünk elválván, tiveletek megbékélenének, és hogy végeznének, azt írtuk.” A szerdár mellett lévő had dicsérete után megjegyezte még, hogy „Ha Isten engedi, mennyi sokféle jókat és sokféle dolgokat lát felséged”. [932]

Azt hihetnénk, hogy visszatért a keményvonalas, harcias török politikai irányvonal. Azonban Ali pasa Adolf von Althannak küldött levele, amelyben tudatja, hogy a szerdár a Paks és

[930] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 44. 55–57. Ali pasa és Habil efendi Johann Freiherr von Molardtnak, Adolf von Althannak és Istvánffy Miklósnak, 1606. 08. 14.; Bayerle 1991. Nr. 45. 57–60. Ali pasa és Habil efendi Johann Freiherr von Molardtnak, Adolf von Althannak és Istvánffy Miklósnak, 1606. 08. 17.; Nehring: Magyarország … 8.

[931] ÖStA HHStA, Türkei I. (Turcica) Konv. 89. Konv. 4. fol. 89.

[932] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 46. 60–62. Ali pasa Bocskai Istvánnak, 1606. 08. 19.

Tolna közötti táborába hívja, nem ilyen szellemet tükröz. Ebben kihangsúlyozza, hogy bár nem tudott most azonnal időpontot kijelölni az újabb tárgyalásra, de csak sajkával, „könnyű móddal” megy és azonnal vissza is tér a székhelyére, és megígérte, hogy tájékoztatást ad a Murád pasával folytatott megbeszélésről.[933] A békülékenységet az is alátámasztotta, hogy valamikor szeptember 4-én össze is ült tárgyalni a török és a Habsburg-békeküldöttség. Ali Bocskai embereivel, Nyáry Pállal és Czobor Mihállyal érkezett a megbeszélésre, ami meglepte a császáriakat. Ezen a megbeszélésen a török–magyar fél volt jobb pozícióban. Ali hangsúlyozta, hogy Erdély a szultán állama, és nem mond le róla. Ugyanakkor megfenyegették Althant, hogy ha nem jön létre a béke, a szerdár Komárom ellen vonul.[934] A megbeszélésen ott volt Habil efendi is, aki egy nappal később azt írta Althannak, hogy Ali pasa saját kezűleg feljegyzett három pontot, amelyet ha teljesítenek, létrejöhet a megállapodás. Hogy mi volt ez a három „punktus”, nem derült ki, azonban világos a gesztusból, hogy a sikertelen megbeszélés után is kereste a török fél a kibontakozást.[935] Szeptember végétől folyamatosan sürgették a törökök a császári békeküldöttség megérkezését. Ekkoriban jött meg Bocskai István levele is Budára, amelyből kiderült, hogy Illésházy értesülései szerint a császári kommisszáriusok készen állnak, az ajándékokat is előkészítették, tehát most már nincs kétség, a béketárgyalás valóban meglesz. Bocskai kérte, hogy bár túl vannak már minden határidőn, de tartsák tovább vissza a hadakat. Ali azonban némiképpen elbizonytalanodott a sok jó hír ellenére is, mert ők arról értesültek, hogy Óvárnál Itáliából jövő ezredek masíroznak ellenük. Mivel a Habsburg-tárgyalóküldöttség nem közelített hozzájuk, kétséges az egész ügy kimenetele. Mindenesetre a szultán egy „haddihumaihuma”-t, vagyis hatt-i hümájúnt (sajátkezű szultáni parancsot) küldött, hogy a seregek nem hagyják magukra a magyarokat, és itt telelnek.[936]

Még néhány hétnek el kellett telni, hogy végre 1606. október 21-én bejelenthesse Ali pasa, hogy megérkezett Esztergomba, és részt vesz a végső megbeszéléseken. Bár nem fűzött nagy reményeket a tárgyalásokhoz, mégsem tehette, hogy a nehezen létrehozott közös megbeszélésen ne vegyen részt.[937]

Magát a béketárgyalást nem érintem. A megbeszélésre és a béke későbbi sorsára vonatkozóan alapvetően hagyatkozhatunk Karl Nehring és Bayerle Gusztáv tanulmányára és

[933] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 44. 47–48. Ali pasa és Habil efendi Adolf von Althannak, 1606. 08. 23.; ugyanerről Cerase Gallónak, 1991. Nr. 48. 64–65. Buda, 1606. 08. 23.
[934] Nehring: Magyarország … 9.
[935] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 50. 66–67. Habil efendi Adolf von Althannak, Esztergom, 1606. 09. 05.
[936] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 55. 70–73. Ali pasa Bocskai Istvánnak, 1606. 10. 13.
[937] Bayerle: The Hungarian Letters ... Nr. 57. 74. Ali pasa Illésházy Istvánaknak, Czobornak és Nyárynak, Esztergom, 1606. 10. 21.

forráspublikációjára, még akkor is, ha egy jelentős kérdésben, a békeszerződés szövegének megítélésében nem egyezik az álláspontjuk.

Felmerülhet a kérdés: miképpen történhetett, hogy két világhatalom egy olyan kis tényező közvetítésével egyezzen ki, mint amilyen a befolyási területük határmezsgyéjén élő magyar rendek, Bocskai ideiglenesen fennálló, török vazallus államalakulata volt.

A választ az érdekpárok közös és eltérő eredőiben találhatjuk meg. Az oszmán hatalom számára nem volt presztízskérdés, hogy helyette a vazallusa vezesse a kiegyezést, ha az biztosítja érdekei védelmét: meghagyja neki a frissen elfoglalt várakat; biztosítja a Magyar Királyság (királyi Magyarország) területeivel minél jobban megnövelt Erdélyt (a tervek szerint lehetőleg az egész Magyarországot); és azt, hogy a császár ismét adófizetésre kényszerüljön.

A magyarokkal együtt tevékenykedni, ahogy a háború utolsó időszaka hadászatilag is mutatta, megérte a szultánnak, a kezdeti magyar ajánlkozások még 1605-ben is – gondolok itt különösen a korona kérésére – nagy reményeket keltettek Konstantinápolyban.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a feltétlen bizalom jegyében maguk nem folytattak volna egyeztetéseket, nem gyűjtöttek volna információkat, nem kívánták volna a saját érdekeik szerint befolyásolni a Habsburg–magyar kiegyezés menetét. Az első Habsburg–oszmán kapcsolatkeresés elején, 1605 őszén még felmerült az oszmán terveknek nem megfelelően tevékenykedő magyarok nélküli béketárgyalás lehetősége is, amely azonban lekerült a napirendről. Amikor kiderült, hogy a bécsi megegyezés következtében Bocskaihoz csak Erdély és a kibővített Partium fog tartozni, míg a többi felvidéki terület, gyakorlatilag az akkori Magyar Királyság visszakerül a koronás uralkodó alá, a budai pasa mindent megtett a magyarok kezében lévő, de a tizenöt éves háború alatt a töröktől visszafoglalt várak, Fülek, Nógrád és Szécsény visszaszerzése érdekében. Még attól sem riadt vissza, hogy ezzel az aduval ismét egymásnak fordítsa a Habsburg-felet és Bocskai híveit. A Cesare Gallóval lefolyt tárgyalás jegyzőkönyvének szövegét megszellőztetve, arra bírta Bocskait, hogy állítsa le a bécsi béketárgyalásokat, amelyek a magyarországi területek átadását eredményezték volna.

Kádizáde Ali pasa elérte, hogy a Porta ténylegesen a béke felé forduljon. Ugyanakkor számítania kellett arra, hogy Bocskai nagyon vérmesen reagál. A két keresztény fél közötti bizalmatlanság elmélyítésével az oszmánok esélyei nőttek meg. Bocskai kiszolgáltatottsága miatt a magyaroknak más lehetőségük nem lehetett, mint a portai kapcsolatok ápolása. Illésházy tárgyalásainak leállítása – abban az esetben, ha a szultáni engedély megjön a Habsburgokkal folyó béketárgyalásra – már nem akasztotta volna meg a két birodalom

kibékülését. A felkelő magyarok érdeke az volt, hogy ebben a tárgyalássorozatban részt vegyenek, tehát még akkor sem maradhattak volna ki a békefolyamatból, ha a várak ügye konkrét formában felmerül. A Porta beleegyezése a béketárgyalásokba végre lezárhatta a végtelennek tűnő háborút, megteremtette a békés építkezés feltételeit. A legtöbb, amit a pasa a politikai manipulációjával elérhetett, az volt, hogy a nógrádi erősségek – ahogyan ezeket a korábbi Habsburg–oszmán béketárgyalásokon is követelték – visszakerüljenek az ő fennhatósága alá, s védjék a budai vilájet északi határait. Ha azonban ez nem sikerül, akkor is meg kellett próbálni rábírni a magyarokat, hogy azt a területet, amelyen a várak állnak – éppen az ígéret megszellőztetésével –, ne adják vissza Rudolf császár uralma alá. Ez a megoldás szinte hasonló védelmi lehetőséget jelentett, mint az előbbi változat, és a hosszabb távú terv, hogy Bocskai állama magyarországi területekkel is megerősödve – szultáni hűségben – fennmaradjon, alapvető célja volt a török külpolitikának.

Terve majdnem sikerült, Bocskai megtiltotta ugyan Illésházynak, hogy folytassa az egyeztetést, aki azonban nem tartotta be az utasítást, s mégis megkötötte a végleges bécsi békét. 1605 decemberétől 1606 novemberéig (magát a zsitvatorokit is beleszámítva) hét találkozóról maradtak fenn adatok, amely tény arra utal, hogy az oszmán diplomácia Budán keresztül akkor is érvényesítette saját szempontjait, amikor a tárgyalások fő vonala Bocskai követe, Illésházy István kezében volt. Tovább lépve azt is mondhatjuk, hogy minden alkalommal, amikor felmerült a magyar–Habsburg kiegyezés, napok múlva már a két birodalom részéről is kölcsönös lépések indultak egymás felé. Bocskai Istvánnak nem kis fáradozásába került, hogy megakadályozza az idő előtti kiegyezést. Erre azért volt szüksége, mert a bécsi békéhez benyújtott módosító indítványok elfogadásában csak addig reménykedhetett, amíg a mögötte álló oszmán hatalom, közvetlenül Murád pasa Magyarországon állomásozó serege megfelelő nyomatékot képezett. A budai pasa diplomáciai magatartása igen figyelemreméltó az érintett közel másfél évben. Bár mindig csak rangjában alacsonyabb méltóságokkal folytatott előtárgyalásokat, többnyire a bécsi udvar török tolmácsaival, ez őt nem zavarta. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy az előzetes egyeztetésekben a legnagyobb szerep a budai kádinak, Habil efendinek jutott. Egy alapvető különbség kimutatható a Zsitvatorok előtti magyar–Habsburg és török–Habsburg tárgyalások között: míg Illésházy és tárgyalópartnerei hosszú, késhegyig menő viták után, közel egy évi folytonos egyezkedés során közelítették a nézeteiket egymáshoz, addig a török–Habsburg találkozók mindig nagyon rövidek, provizórikusak voltak. Ali pasa kisebb megingásokat leszámítva ragaszkodott a közös magyar–Habsburg, majd ennek függvényeként a Habsburg–oszmán békekötéshez. Az a tény, hogy a két birodalom közötti békemű – a fent tárgyalt hat

próbálkozást követően – tizenhárom nap „hideg sátorozás” után létrejöhetett, mutatja, milyen szorosan kötődik a zsitvatoroki béke az előfeltételének számító bécsi békéhez.[938]

[938] A béketárgyalás kulisszatitkaira vonatkozóan Zila Gábor 12, eddig kiadatlan levelet dolgozott fel, melyek nagyobb fele Illésházy István és Thurzó György levélváltásai: Zila Gábor: A zsitvatoroki béke. MA szakdolgozat. Témavezető: (Dr. habil. Papp Sándor László). Budapest, 2012. KRE BTK Történelem szak.

A MÉRGEZÉS

Bocskai István halálával kapcsolatban alapvetően két nézet él a magyar történeti munkákban. Az egyik szerint a fejedelem lassan elhatalmasodó vízibetegségben szenvedett, amely során az alsó végtagjai megteltek vízzel, és a fájdalom miatt többször el is vesztette az eszméletét; a másik szerint pedig megmérgezték. Az utóbbi esetben általában a fejedelmi kancellária vezetőjét, Káthay Mihály kancellárt említik elkövetőként, azonban szólnak még egy Sennyey Pongrác feleségénél szolgáló *öreg leányról* is, aki elvállalta a gyilkosság kivitelezését.

Azok a történészek, akik a korszakkal kapcsolatban komolyabb kutatásokat folytattak, minden esetben kitértek a mérgezés kérdésére, azonban az évszázados talány megoldására csupán négyen vállalkoztak. Az első tanulmányt Szilágyi Sándor szentelte a kérdésnek.[939] Minden alapja megvolt hozzá, hiszen 1878-ban jelentette meg a Történelmi Tárban Bocskai és Illésházy levelezését, amelybe sok más, a korra vonatkozó levél is bekerült. Ezekre az adatokra, illetve ugyanitt a következő évben megjelent levelekre építve kronológiai sorrendbe szedte a fejedelem betegségének lefolyását, ennek ellenére meg volt győződve arról, hogy Bocskait Káthay mérge veszejtette el.

Bocskai halálának körülményeivel természetesen Károlyi Árpád is foglalkozott, és a Magyar országgyűlési emlékek lapjain és lábjegyzeteiben a témára vonatkozó ismereteket szinte teljes mértékben felhasználta. Azt, hogy külön is foglalkoztatta Bocskai halálának rejtélye, mutatja a nagy munka jegyzetapparátusához gyűjtött cédulaanyag, amely jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratai között található.[940]

---

[939] Szilágyi Sándor: Bocskai halála. Történeti rajzok. Budapest, 1880. Franklin Társulat. 110–120.

[940] MTA Kézirattár Ms. 764/6. Károlyi Árpád hagyatéka. Bocatiusra vonatkozó jegyzetek. Autográf. 22. f. ; Ms. 764/8. Károlyi Árpád hagyatéka. Bocskai Istvánra vonatkozó jegyzetek. Autográf. 46. f.; Ms. 764/11. Károlyi Árpád hagyatéka. Kátay Mihályra vonatkozó jegyzetek. Autográf. 46. f.; Ms. 764/9. Károlyi Árpád hagyatéka. Bocskai Istvánra vonatkozó jegyzetek. 1585–1607. (Erdélyi dolgokról) Az általa tett adományokról Erdélyben és a Részeken.) A gyulafehérvári és a kolozsmonostori levéltárakból. Ismeretlen kéz. 47. f.; Ms. 766/8. Károlyi Árpád hagyatéka. A bosnyák tervre (1606) vonatkozó adatok. Autográf. 19. f.; Ms. 760/16. Károlyi Árpád hagyatéka. Dispacci kivonatok 1607–1608. Autográf. 15. f.; Ms. 764/12. Károlyi Árpád hagyatéka. Erdély 17. századi történetére vonatkozó jegyzetek. Autográf. 27. f.; Ms. 764/13. Károlyi Árpád hagyatéka. Az 1606. évi kiegyezés utáni hónapok történetére vonatkozó kivonatok a bécsi levéltárakból. Autográf. 34. f.; Ms. 5169/3. Károlyi Árpád hagyatéka. 1607. november 30-ra tervezett pozsonyi országgyűlésre vonatkozó másolatok. Másolatok a 19. század végéről. 9. db. 12. f.; Ms. 5169/14. Károlyi Árpád hagyatéka. 1607. február–márciusi kassai részgyűlésre vonatkozó iratmásolatok, ill. kivonatok. Lat. német másolatok a 19. század végéről, több kéz írása, közte Károlyi Árpádé is. 25. db. 78. f.; Ms. 5169/17. Károlyi Árpád hagyatéka. 1608. áprilisi szikszói gyűlésre vonatkozó iratmásolatok és jegyzetek. Magy. lat. autográf és ismeretlen kéz másolata. 4. db. 6. f.; Ms. 5169/11. Károlyi Árpád hagyatéka. Az 1607-iki októberi kassai gyűlésre vonatkozó iratmásolatok, ill. kivonatok. Lat. német másolatok a 19. század végéről, több kéz írása, közte Károlyi Árpádé is. 16. db. 46. f.; Ms. 5169/18. Károlyi Árpád hagyatéka. Az 1607. decemberi sárospataki gyűlésre vonatkozó iratmásolatok. M. latin. másolatok a 19. század végéről. 5. db. 7. f.; Ms. 5169/13. Károlyi Árpád hagyatéka. 1608. februári kassai részgyűlésre vonatkozó iratmásolatok, több kéz írása, közte Károlyi Árpádé is. 5. db. 17. f.; Ms. 766/1. Károlyi Árpád hagyatéka. Illésházy Istvánra vonatkozó jegyzetek. Autográf. 23. f.; Ms. 765. Károlyi Árpád hagyatéka. Jegyzetek az 1607–1608-as évekre, főleg a hajdúkra vonatkozóan. Autográf. 18X481. f.; Ms. 765/10. Károlyi

Benda Kálmán, aki Bocskai Istvánról önálló kötetet jelentetett meg, ifjú történészként 1942-ben a Magyar Nemzetben egy szinte teljes újságoldalt betöltő cikket közölt a fejedelem halálának körülményeiről. Az akkoriban felbukkanó nézettel szemben kifejtette, az ismert források alapján eldönthetetlen, hogy betegség vagy mérgezés okozta Bocskai halálát. A cikk a szakmaiság szempontjait figyelembe véve a sorok között zárójelben sorra hivatkozta a tárgyalt vagy érintett forráshelyeket. Ha adatait és megállapításait összevetjük Károlyi Árpádnak a Magyar országgyűlési emlékekben ismertetett forrásaival, megállapítható, hogy lényegében ezekre támaszkodott, néha szó szerint. Előnye azonban feltétlenül az volt, hogy szélesebb körben nyilvánosságra hozta a Bocskai haláláról ismert összes adatot, és kritikai elemzésével bizonyította, hogy a források ellentmondásossága miatt nem lehet eldönteni a kérdést.

Újabb fordulatot a témában Nagy László tanulmánya hozott 1976-ban, amely „perújrafelvételt" kért egy ártatlanul *meghurcolt és felkoncolt egyenes, tisztességes és becsületes* „sorstárs", ti. Káthay Mihály érdekében. Nagy László tanulmánya alapvetően egy olyan koncepció mentén épült fel, amely a magyar történetírás homályába került személyek rehabilitálását tűzte ki célul. Báthory Gábor és környezete, így Imreffy János mellett Káthay Mihályt is ártatlannak tartotta, akiket a kortársak és a késői utókor megalapozatlanul, sőt, tendenciózusan feketített be.[941] Vizsgálatához nagy forrásbázist használt, és megállapításainak jó része továbbgondolásra érdemes. Mindenáron fel akarta menteni Káthayt minden gyanú alól. Így a mások által lehetségesnek tartott praktikákat, a kancellári pozíciójából adódó jólértesültségét kapcsolati tőkeként kihasználó kiszivárogtatást is az „Illésházy-, vagy békepárt" hazugságainak tekintette.

Legutóbb Ács Pál foglalkozott Bocskai halálával és Káthay bűnösségének a kérdésével. Pázmány Péter egyik, szinte teljesen elfelejtett vitairata alapján közelített a témához. Báthory Gábor és Bethlen Gábor trónküzdelmének idején egy, a katolikus Habsburg-pártot támadó szöveg terjedt el Magyarországon, amely magának a pápának a gyalázásán keresztül kívánta aláásni a Habsburgok erdélyi térnyerését. Ebben fontos érvként említették Bocskai megmérgezését mint katolikus praktikát. Pázmány erre a szövegre alapos latin választ írt, említette benne Káthayt, mint akit nem törvényes úton tettek el láb alól, azonban mégsem csinált belőle katolikus mártírt. Ács Pál arra épített, hogy ha Pázmány biztos lett volna Káthay

Árpád hagyatéka. Turcica 1606–1610. Kivonatok. Autográf. 62. f.; Ms. 765/9. Károlyi Árpád hagyatéka. Turcica 1608. Kivonatok. Autográf. 12. f.; Ms. 764/2. Károlyi Árpád hagyatéka. Vegyes, 1607. évi iratokból készült kivonatok, főleg a hajdúkra vonatkozóan. Autográf. 59. f.

[941] Nagy László: Káthay Mihály a magyar históriában. Valóság 9 (1976) 93–108.; A később megjelent Bocskai-monográfia röviden, de a fenti véleményt ismétli meg: Nagy László: Egy szablyás úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István). Hajdúböszörmény, 2000. Studia Oppidorum Haidonicalium VI. 252–259.

ártatlanságában, megragadta volna a lehetőséget, hogy példáján keresztül egy ártatlan ember vallásáért való szenvedéseit kidomborítsa. A mérgezés tényét óvatosan tagadta, azt azonban nem tartotta lehetetlennek, hogy a kancellár Bocskai politikájának árulója lehetett.[942]

A legutóbbi Bocskai-életrajz a politikai gyilkosság tényét elvetette, kiemelte azonban, hogy a mérgezés híresztelését a kortársak az erdélyi fejedelemségért folyó trónharcok idején politikai eszközként használták.[943]

Az utóbbi években három tanulmányban foglalkoztam a Bocskai István halála utáni trónharcokkal, az „étetés" kérdését tudatosan kerültem annak ellenére, hogy felbukkant olyan hivatalos török forrás, amely Bocskai halálát gyilkosságnak tartotta.

A fejedelem halálának hírét a testamentumos urak, Alvinczi Péter, Örvéndy Pál és Péchi Simon Dobay Tamáson keresztül akarták eljuttatni a Portára. Erre azonban nem volt mód. A szultán 1606. december 11-én kinevezte nagyvezírnek Kujudzsu Murádot, miután három nappal korábban leváltotta és kivégeztette Dervis pasát.[944] Az ügy jelentőségét mutatja, hogy a keresztény év első napjaiban Magyarországon is ismert volt, hogy az addigi szerdár kapta meg a nagyvezíri kinevezést.[945] A Nándorfehérváron tartózkodó új nagyvezír magához vette a kezdeményezést, és a kialakult helyzetről maga számolt be a szultánnak. Ebben a fontos okmányban merült fel Bocskai mérgezésének az említése: „Korábban, miközben az isteni segítséggel kísért hadjárat alatt a Habsburg megbízottakkal a béke megkötése körüli ügyekben fáradoztam, a nevezett Bocskait egy közeli embere megmérgezte, s mivel tudta, hogy ebből nem fog megmenekülni, egy olyan nemes parancsot kért tőlünk, hogy az legyen az utóda, akit ő akar, amit óhaja szerint ki is állítottunk."[946] A fenti adat tehát egy újabb bizonyíték lehetne arra, hogy Bocskai nem természetes halállal halt meg, hiszen látható, hogy még a nagyvezír környezetében is így tudták. Ahelyett, hogy ezzel megelégednék, inkább egy másik szempont felől is megközelítem a kérdést: Honnan is tudhatott Kujudzsu Murád pasa Bocskai mérgezéséről? Az információ egyértelműen Kassáról, mégpedig a testamentumos uraktól származhatott. Péchi Simon például maga írta Illésházy Istvánnak, hogy Homonnai Bálint

[942] Ács Pál: „Ha kérdi Isten, Káthay, tetőled." Pázmány Péter vitairata Bocskai haláláról. Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (1993) 32–45.

[943] G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Budapest, é.n. General Press Kiadó. 220–221.

[944] Danişmend, İsmail Hâmi: Osmanlı Devlet Erkânı. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojosi. V. İstanbul, 1971. 28–29.

[945] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 865. Nr. XXXI. Kassa, 1607. 01. 14. Nyáry Pál Illésházy Istvánnak.

[946] BOA A.AMD (1017) 1/5. (İstanbul); Mai török betűs kiadása román fordítással: Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 113–114.
Az irat fölött a szultán saját kezű megjegyzése: *malûm oldı* (tudomásul vétetett).

fejedelemségét mind az erdélyiekkel, mind pedig a törökkel el fogja rendezni.[947] Károlyi Árpád és Benda Kálmán egyértelműen azt vallotta, hogy a kassai fejedelmi udvar meg volt győződve Bocskai mérgezéséről. Az udvarhoz tartozó Rimay János két nappal a fejedelem halála után – miután leírta a vízibetegség tüneteit – kifejtette, hogy Bocskainak egészen biztosan mérget adtak be.[948] A levélből igen nehéz a sajnálat és a részvét hangjait felfedezni, Rimay számára fontosabb volt, hogy Illésházyn keresztül átmentse magát a jövőre nézve. Feltűnő azonban, hogy közvetlenül a fejedelem halálát bejelentő levelek között alig találunk olyat, amelyben a mérgezés gyanúja szerepelne. Nyáry Pál egy december 28-án elkezdett és 29-én folytatott levelében, majd 30-án Homonnaival együtt ismételten bejelentette Illésházynak Bocskai halálát, melyben nincs szó a mérgezésről. Ebből kiderül, hogy a fejedelem végrendelkezett, és örököst hagyott maga után. Temetését Gyulafehérváron rendelte el. Kérték, hogy Illésházy segítse őket a végrendeletben foglaltak teljesítésében.[949]

Nagy László Káthay bebörtönzéséért és megöletéséért Illésházy Istvánt tette felelőssé, s a koncepciós perek szóhasználatára utalva fővádlónak titulálta.[950] A gyanúsításban egészen odáig ment, hogy az „Illésházy-, vagy béke-párt” a testamentumos urakkal és Rimay Jánossal egyetemben elérte a fejedelem végrendeletének a *meghamisítását*, s az ifjú Báthory Gábor helyett a „másik párt” jelöltjét – az akkorra már eszméletét vesztett fejedelem tudta nélkül –, Homonnai Drugeth Bálintot íratta be a testamentumba.[951] Ezt a fontos megállapítást két módon lehet alátámasztani vagy cáfolni: egyrészt a Bocskai István által 1606. december 13-ra összehívott utolsó kassai gyűlés fejedelmi előterjesztésének elemzésével, amelynek tartalma és szelleme egyébként megegyezik a december 17-én írt végrendelettel; illetve Illésházy és „cinkostársai” egymás közötti levelezésével. Az alábbiakban elsőnek a végrendelet meghamisításának kérdését veszem vizsgálat alá. Ezt követően a Káthay Mihály ellen felhozott vádakat, a „gyilkossági kísérletekről” és a fejedelem betegségéről fennmaradt forrásokat elemzem. Ezeken a lépéseken keresztül próbálom felfejteni, hogy igazak lehetnek-e a fejedelem elárulásáról, illetve a megmérgezéséről szóló hírek. Mindezek áttekintése után térek rá Káthay ártatlanságának, illetve bűnösségének kérdésére.

---

[947] Szilágyi Sándor: Illésházy István és más főurak levelezése 1605–1608. Történelmi Tár 1878. 870–871.

[948] Ipolyi Arnold: Alsósztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Budapest, 1887. 153.; Rimay János összes művei. (szerk.: Eckhardt Sándor) Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 248–250. Nr. 16. Rimay János Illésházy Istvánnak, Kassa, 1607. 12. 31.

[949] MOE XII., 755–756.; A bécsi Nationalbibliothek (ÖNB) Cod. 8666. kódexéből, tehát onnan, ahonnan Károlyi is vette, újból kiadta Ötvös Péter (Ötvös: Pálffy Kata ...161–162. Nr. 48.), Nyáry Pál Illésházynak, 1606. 12. 28, 29.; Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 638–639. Nr. CXXXVI. Homonnai Drugeth Bálint és Nyáry Pál Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. 12. 30.

[950] Nagy: Káthay Mihály … 100.

[951] A vádat ismertette, de nem értékelte a legújabb Bocskai-monográfiai: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Budapest, é.n. General Press Kiadó. 221.

Meghamisították-e Bocskai István végrendeletét?

Nagy László így fogalmazta meg Bocskai örököse, Homonnai Drugeth Bálint nevének felbukkanását a végrendeletben: „Homály fedi, hogy mikor szemelte ki őt erdélyi utódjának Bocskai, vagy, hogy kiszemelte-e valójában is, s nem csupán a testamentumos urak mesterkedése folytán került a végrendeletbe a neve."[952] Mivel a végrendelet eredeti szövegének fennmaradásáról nem tudunk, kontrolladatként a kassai gyűlés előterjesztését használjuk. Ez a dokumentum még akkor keletkezett, amikor Bocskai politikailag aktív volt. Bizonyára nem maga fogalmazta meg, illetve jegyezte le, azonban a saját gondolatait olvashatjuk ki belőle. Ugyanakkor személyesen jelen volt akkor, amikor az új kancellár, Joó János felolvasta az összegyűlt rendek előtt.[953]

A kassai országos gyűlést azért kívánta összehívni a fejedelem *Szent Luca asszony napjára*, mert a bécsi béke megkötése után a két császár békéjébe is *„interponálta"* magát. A követek a bécsi és a zsitvatoroki tárgyalásról is megérkeztek. Erre a gyűlésre meghívta a hajdúkapitányokat is, hogy megismerjék a béke feltételeit. A kapitányok a maguk helyére egy hadnagyot jelöltek ki, aki a sereget fegyelemben tartotta, amíg ők részt vettek a gyűlésen. Az utasítás értelmében még legalább két hadnagyot és a fő legényét is magával kellett hozni a kapitányoknak, s időben kellett megérkezniük, hogy azonnal kezdhessék a tárgyalást, majd rögtön vissza is mehessenek a csapataikhoz.[954]

A fejedelmi előterjesztés[955] tíz pontból állt. A bevezetésben összefoglalta Bocskai azokat az okokat, amelyek arra késztették, hogy a hosszú (szerinte tizennégy év óta folyó) háború végére mind a Habsburg, mind a török császárral békét teremtsenek: „Miért hogy soha hosszú és kömény hadakozás nem lehet, kinek végre békességre nem kellessék menni, sőt gyakorta

[952] Nagy László: Tündérkert fejedelme, Báthory Gábor. Budapest, 1988. 76. Zrínyi Katonai Kiadó, Korok és emberek.

[953] Az okmánynak eddig négy kiadása és több kéziratos példánya ismert: Chorebo, Victor de (Sinay Miklós): Sylloge actorum publicorum, que … patificationis Viennensis a. 1606. … initae historiam … illustrant. Pest, 1790. 42–48.; Katona: Historia Critica ... XXVIII. 632–641.; Sepsi Laczkó Máté: Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624. (Szerk.: Mikó Imre, gróf) Erdélyi történelmi adatok III. Kolozsvár, 1858. 90–96.; Károlyi Árpád, Dr.: Monumenta Comitalia Regni Hungariae. Magyar országgyűlési emlékek. XII. Budapest, 1917. 733–738.; Minden ismertetett példányt használtam, de alapvetően a Thurzó-levéltárban őrzött korabeli, lapszéli jegyzetekkel is ellátott kéziratra támaszkodtam. MOL MKA E 196. Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 90. Nr. 90. fol. 62–64. Ezt a példányt használta a kiadásában Károlyi Árpád is.

[954] MOL MKA E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 90. fol. 57r.

[955] Propositiones a' Serenissimo Principe et Domino, domino Stephano Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Principe ac siculorum Comite pro bono publico in Comuentu ad 13 Decembri Anno 1606 Cassoviae indicto statibus et ordinibus Regni discutiendae extradatae etc.

az hadak azért indíttatnak és viseltetnek, hogy magoknak az emberek avval az elviselhetetlen ínség alól szabadulást szerezvén állandó békességre juthassanak. Nemkülönben mi is az elmúlt esztendőkben, először úgy vagyon csak magunk életünk ótalmáért, annak utána közönségesen hitünknek és régi törvényünknek meg rontatott szabadságáért helyére állatásáért egész országul [országosan] egyenlő értelemből az Római Császár ő Fölsége és magyarországi koronás király ellen nyilván való köntelenségből fegyvert kellett volt fognunk, kiben az hatalmas Isten látván méltó és igaz igyünket az ő tisztessége mellett, csudálatosképpen sok jó szerencsével meg áldván bennünket, csak hamar viszontag mind az két félnek szívét arra vette és indította, hogy mind ő fölségek egy felől, mind mi más felől, az ellenséges fegyvert letévén, meg sértett hitünknek és törvényünknek régi állandó szabadsága, az előbbi egyezségre és békességre szállanánk az közöttünk elvégezett kondíciók szerint. Melyeket tavalyi kassai gyűlésünk után az nemes országnak tőlünk való kívánsága szerint ultro citroque [idestova] miképpen traktáltunk légyen és micsoda kárral légyenek, gyűjtettünk öszve ő kegyelmeteket, hogy azokat voltaképpen értvén, lássák mind hittük és hazánk szabadságának restitúcióját és azt is, minthogy 14 esztendőktül fogva az két császár közett való hadakozással láttunk csak az mi hazánk pusztulását és romlását, kívántuk volt, hogy az mi békességünkkel együtt, az török császárral való békülés is egyszer s mind menvén véghez, merthogy az mi hazánk bőriben járt és azt is Istennek kegyelmességéből véghez vittük. Értse az nemes ország, mint légyen az két császár között való békesség véghez és az melyek még hátra maradtanak ez állapotnak helyére hozásában arrul is egyenlő értelemből minden jót végezvén."[956]

Az alábbiakban azokat az elemeket tekintjük át a fejedelmi felterjesztésből, amelyek gondolati rokonságban állnak a pár nap múlva papírra vetett végrendelettel. A kiemelés alapjául azok a részletek szolgálnak, amelyek a bécsi és a zsitvatoroki béke utáni területi és politikai rendezést érintik, hiszen a vizsgált kérdésünkre, vagyis Homonnai jelölésére az erdélyi fejedelemségre, illetve arra, hogy a fejedelem miként gondolkozott a rendezés után a magyarországi uralomról, ezek az adatok adnak választ.

Az első pont arról szólt, hogy milyen folyamat során jött létre a bécsi megállapodás. A fejedelem felsorolta azokat a részleteket, amelyekkel nem volt megelégedve, ugyanakkor kiemelte, hogy a saját személyét érintő kérdéseket sem tekinti véglegesnek.

[956] Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 954. lábjegyzetet. Nem meglepő, hogy az ellentáborhoz tartozó Thurzó levéltárából előkerült változaton a 17. század kevésbé sem szépítgető magyar nyelvén írt, a szerzőt, tehát Bocskait elmarasztaló tömör vélemény olvasható: „Kurva az anyja, aki írta."

A második pontban „kívántuk ez előtt is, most pedig nyilvánosabban kivántassék, hogy nem csak pozsonyi gyűlésben Anno 1604 az religio szabadsága ellen végezés artikulus delealtassék [kitöröltessék],” hanem minden olyan korábbi királyi rendelkezés is, amely sérti a vallásszabadságot.

A harmadik pont a hajdúság háború utáni viszonyaival kezdődött: „Noha nyilván látjuk azt, hogy az fizetetlen hadak miatt az kövés idő alatt az nemes ország felette sok károkat vallott”, mégis azt kéri a rendektől, hogy tekintsenek el az anyagi veszteségeiktől, mert „hitünknek lölki esmeretünknek azonképpen régi törvényünknek szabadsága minden aranynál és drága marháimnál feljebb böcsültetik, sőt azért az maga életét is ember le szokta tenni.” Kéri a rendeket, hogy ne felejtsék el a szolgálataikat, amelyeket a hazának tettek, és „ezek után is hálaadóképpen megemlékezni és minden eddig való kárt, bosszút elejtvén sem titkon sem nyilván, sem törvénnyel, sem törvény nélkül azért senki bosszúállásra ne igyekezjék, és semmi bíró is a féle dologban törvényt ne láthasson. Sőt legyen gondja arra az nemes országnak, hogy az korponai gyűlésben lött végezís szerint az mi tűlünk adatott kegyelmességünkből az nemességben meg tartassanak, és valakik Tiszán inned az mi birodalmunk kívül maradnak is, mind fizetésre, tisztekre és vitézlő renden akár mi böcsületes állapotra elő menetelek lehessen. Az kik mi alattunk lesznek, azokra minékünk hálaadó tekintetünk lővén mostan csendesen való leszállításokról is az nemes ország gondolkodjék, illendő képen deliberáljon [végezzen] bizonyost.”[957] A fenti idézett pontban, a hajdúk letelepítése kapcsán megemlítette a fejedelem, hogy lesznek, akik az ő uralma alól kikerülnek, akik a Tiszától nyugatra maradnak, s az országos rendeknek rájuk is gondolniuk kell.

A negyedik pont egyenesen a rendezés utáni magyarországi területek átadásáról szólt. Még nem adták át azokat a várakat, amelyek a bécsi rendezés szerint a király fennhatósága alá visszaszállnak, most viszont már nem lehet tovább halasztani a dolgot: „Az hadakozást penig minthogy egyenlő értelemből kontinuáltuk az nemes országgal, igíretünk is tartja, hogy semmit ország híre nélkül ne cselekedjünk, noha az békességnek véghez vitele után szorgalmaztattunk az városoknak, kik még birodalmunkban vadnak, rezignációjára [átadására] és immár kommisszáriusokat [megbízottakat] is denomináltuk [kijelöltünk] Matthias hercegnek ő felségének, kik kezébe ország számára az várakat bocsátanunk, de még egyet is azokban nem rezignáltunk [nem adtuk át]. Akarunk azért az nemes országnak meg jelenteni, hogy bécsi végezís szerint immár ennek utána az végházakot és az birodalmot rendel túl a Dunán, mind innen rezignálnunk kelletik.”[958]

[957] Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 953. lábjegyzetet.
[958] Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 953. lábjegyzetet.

Az ötödik pont a Bocskai magyarországi fejedelemsége idején adott adományok helybenhagyását érintette.

A hatodik pont témánk szerint a legérdekesebb, hiszen részletesen ismerteti az elképzelését Erdély és Magyarország későbbi viszonyát illetően: „Nyilván vagyon, hogy nem utolsó tanáccsal az respublikának meg maradásának az szomszéd országokkal való erős konfederációt bár idegen nemzetségül legyen is, méltó inkább, minthogy az sok hadakozás miatt és az környülünk való hatalmas nemzetségből álló szomszédoknak huzavonása miatt ennyire elfogyatkozott légyen az mi szegény magyar nemzetségeink ő magában, semmi nagyobb erőssége nem lehet, az egy más között való egyezségnél és szeretetnél. Azért noha az Tiszántúl való darab föld Erdéllyel együtt más fejedelemség alá láttatik szakadni, de az minemő hittel való kételesség [kötelesség] Erdély és Magyarország között mostan köttetett, felette hasznos és szükséges, hogy az örökben felmaradjon, úgy hogy egyik birodalom alattvalója az másik fejedelemnek személyéhez köteles ne legyen, de az országok egymás között és abban való respublikák egy más jovára és oltalmára kötelesek legyenek, és ellenségek ellen tartozzanak egymást meg oltalmazni. Kiről nem ártalmas, sőt szükséges lészen, ha az következendő generális diétán artikulus írassék erről és hitlevele is kelljen egymás között, erdélyiek is abból hasonlóképen cselekedjenek.”[959] Mielőtt bármiképpen is elemezni kívánnánk a fenti megállapítást, érdemes idézni a testamentumi rendelés vonatkozó részletét, igazolandó, hogy mennyire azonos szellemű gondolatokat tartalmaz: „Ezeknek utána, mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendezésére és abból is az tanácsomat, tetszésemet, igazán és jó lelkiesmerettel meghagyom s írom, szeretettel intvén, mind az erdélyi és magyarországi híveinket, az egymás között való szép egyezségre. Atyafiúi szeretetre az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lésznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlük el ne taszítsák, tartsák ő atyjokfiainak és ő véreknek, tagoknak.

Ha a fejedelemségek, amint szokott lenni, vagy Erdélyben vagy Magyarországban változnak, ő magok között a respublikák, az egyezséget a konföderáció szerént tartsák meg és az idő amit hoz, egymás javát örvendjék és egymás nyavalyáját fájlalják és mindenben oltalommal, segítséggel légyenek egymásnak, mert tudó dolog az, hogy a visszavonással nagy birodalmak is elromlanak, viszontag, az egyezséggel kicsinyek is nagyra nevekednek.” [960]

[959] Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 953. lábjegyzetet.

[960] Bocskai István: Az 1606. esztendőben történt Bocskai István magyar- és erdélyországi fejedelemnek testamentomi rendelése. In: Magyar gondolkodók. 17. század. (szerk.: Tarnóc Márton) Budapest, 1979. 14.

A fenti idézetekből kiderül, hogy Bocskai a két ország egymáshoz való viszonyát egyfajta rendi konföderációban képzelte el, ahol a nemzetrészek szoros kapcsolatot tartanak egymással, még akkor is, ha más-más uralkodó alá tartoznak is.

A hetedik pontban Bocskai a rendek véleményére bízta, hogy azonnal letegye-e a felkelés alatt viselt *magyarországi és erdélyi fejedelmi* címét, s felvegye-e a II. Rudolftól nyert újat, amely a régi erdélyi fejedelmi cím, kiegészítve a német-római birodalmi hercegi címmel: „in Princ:[ipem] Sacr:[i] Rom:[ani] Imperii Transilvaniae[que] creáltatnak, Partium Regni Hungariae Dominum et Siculorum Comitem appelláltanak [neveznek].”[961] Mint a testamentumi rendelésből látjuk, Bocskai a halála előtt továbbra is a régi, a magyar rendek által adományozott címzését tartotta meg: „Én Bocskay István, Istennek kegyelmességéből Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, székelyeknek ispánja.”[962]

A nyolcadik pont arra szólította fel a rendeket, hogy ne sajnálják a költségeiket, és küldjenek minél több képviselőt a következő pozsonyi általános országgyűlésre, hogy számarányukkal és szavazataikkal biztosíthassák a kivívott eredmények törvényes megtartását.

A kilencedik pont szintén a most tárgyalt kérdéskörre vonatkozott. Ez a pont a bécsi béke eredeti változatával szemben ellentmondást tartalmazott. A Bocskai kielégítését tartalmazó külön bekezdés harmadik paragrafusa szerint az alább idézett területek, várak és megyék csak Bocskai egyenes- és fiági örökösödése útján maradhattak a fejedelmi család kezén, tehát a területeket érintő királyi adományok jelen esetben csak élete időtartamára voltak „örökösnek” tekinthetők.[963] Ezzel szemben az 1606. szeptember 24-én kiállított módosító változat ténylegesen elismerte azt, hogy Erdély és a hozzá régóta tartozó Partium ne kerüljön vissza automatikusan a Szent Korona fennhatósága alá. Mivel azonban a szabad fejedelemválasztást nem engedélyezték, Bécsben és Prágában ennek a kitételnek nem tulajdonítottak jelentőséget, hiszen a fejedelem halála utáni rendezés jog szerint mégiscsak a magyar királyon állt vagy bukott. Károlyi Árpád ezt a kérdést úgy értelmezte, hogy ez a jelentős engedmény elsősorban a császár korlátozott anyagi lehetőségein múlott, mivel nem állt rendelkezésére pénz a tartomány visszaszerzésére.[964] Megállapítható, hogy az alábbi cikkely a módosított bécsi béke szellemével teljesen megegyezett. „Az erdélyi fejedelemség minthogy az nemes országnak egyenlő értelemből mostan Tiszáig és régtől fogván Tokajhoz tartozó minden jószágokkal Bereg vármegyének egészen az Tiszántúl és innet való részével, és ezeken belől Szabolcs,

[961] Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 953. lábjegyzetet.
[962] Bocskai: Az 1606. esztendőben ... 9.; Oborni: Bocskai erdélyi állama … 86.
[963] Kolosvári Sándor dr. – Óvári Kelemen dr. – Márkus Dezső dr.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Budapest, 1899. 971.
[964] MOE XII., 356–362.; uo. Irományok. 690–697. Nr. 112. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Budapest, é. n. General Press Kiadó. 216.

Ugocsa és Szakmár vármegyékkel megerögbíttetett és oda szakasztatott, és császártúl őfelségétől úgy mint Magyarország koronás királyátúl erögben [örökben], minden királyi igazsággal, hittel adott diplomával nékünk adatott, kívánjuk az nemes országtúl, hogy megemlékezzen ennek előtte ezen dolgokrúl ő felségének mellettünk való törökedésérűl, most is azoknak az részeknek örögben oda szakadását ott fenn az generális gyűlésben artikulusban írassák, és oda adatni konfirmálják."[965] Mátyás főherceg Bocskai elhunyta utáni reakciója mutatja, hogy a bécsi megállapodás szellemétől eltérően a fejedelemnek átadott terület feletti birtokjogot csak provizórikus megoldásnak tekintette. A haláleset hírének kézhezvétele után azonnal utasította az embereit, hogy ne csak a béke szerint visszaszálló magyarországi területeket, hanem a Bocskai vér szerinti örökös nélküli halála után visszajáró adományokat, úgymint Ugocsa, Bereg, Szabolcs, Szatmár megyéket, Kálló, Szatmár és Tokaj várakat, az utóbbit minden tartozékával, Tarcal, Bodrogkeresztúr és Olaszliszka mezővárosokat is csatolják vissza.[966] Ugyanakkor lépéseket tett arra, hogy Erdélyben neki tetsző vajda kerüljön hatalomra.

Az utolsó pont a nádorválasztásról szólt, amely biztosította a király fennhatósága alá kerülő megyékben az eredmények megmaradását, s felhívta a rendek figyelmét, hogy a várakba és a vezető tisztségekbe magyarokat helyezzenek.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Bocskai István mind a fejedelmi előterjesztésében, mind a végrendeletében érvényesnek tartotta a bécsi és a zsitvatoroki békéket. Ha nem is volt megelégedve a bécsi béke minden pontjával, azokat békés tárgyalás útján, valamint a tervezett pozsonyi országgyűlésen kívánta rendezni. Az örökösödésére vonatkozóan pedig leszögezhető, hogy a fentiek alapján csak az erdélyi fejedelemségre nézve rendelkezhetett, illetve kérhette a végrendeletében a választottja, Homonnai elfogadását. Egy magyarországi fejedelemség kérdése ilyen körülmények között szóba sem jöhetett. A fenti vizsgálat alapján kimondhatjuk: Bocskai testamentumi rendelése hitelességével szemben nem merülhet fel semmilyen kétség.

Nagy László elméletének nagyon fontos eleme, hogy Illésházy ajánlotta Bocskainak Homonnait örökösének.[967] Ezt több levélrészlet is igazolja. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Bocskai István 1606. szeptember 5-én maga kérte Illésházyt, hogy járjon el Bécsben

[965] Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 953. lábjegyzetet. A testamentumban ekképpen szól a fejedelem a béke utáni helyzetről: „Az magyarországi állapotot arra hagyjuk, hogy, mint császár őfelségével végeztünk vagyon, asszerént minden foglyok exequaltassanak [kiadassanak], és a szent békesség, kit egyszer véghezvittünk, fel ne bomoljon, sőt megerősítették." Bocskai – Benda, 1979. 14.

[966] Károlyi Árpád, Dr.: Monumenta Comitalia Regni Hungariae. Magyar országgyűlési emlékek. XII. Budapest, 1917. 693.

[967] Nagy: Káthay Mihály … 98.

Homonnai érdekében, akit először felső-magyarországi főkapitánynak és országbírónak ajánlott.[968] Abban a levélben, amelynek az utószavában megemlítette Káthay fogságra vetését, válaszolt Illésházy azon kérésére, miszerint jelöljön ki maga után utódot. A beteges fejedelem konkrét név említése nélkül biztosította öreg diplomatáját, hogy a magyar nemzetségben örökül kívánja hagyni a fejedelmi méltóságát, és kijelölte az utódot.[969] Biztosra veszem, hogy erről már korábban is tárgyalhattak egymás között.[970]

A levelek egyértelműen igazolják, hogy Illésházy *nem tudott* befolyást gyakorolni a testamentumra, ő maga sem volt biztos benne, hogy az általa ismert öröklési rendet nem változtatta-e meg a fejedelem a halála előtt. Mivel a szűkebben vett kassai udvar úgy döntött, hogy egyelőre elhallgatják a fejedelem halálhírét, így a hivatalos gyászjelentések csak január végén keletkeztek.[971] Mint azonban fentebb utaltam rá, a fontosabb méltóságoknak, mint Illésházy, illetve a török nagyvezírnek Nándorfehérvárra egy hónappal korábban kimentek a beszámolók. Feltűnő, hogy a Nyáry Páltól, Homonnaitól és Rimaytól Illésházynak küldött titkos gyászjelentések szintén homályban tartják az örökös személyét, ami bizonytalanságot keltett. Illésházy rá is kérdezett Péchinél, hogy ténylegesen ki az utód, Homonnai vagy valaki más. Erre biztos választ Péchi Simontól is csak a február 3-án írt levélben kapott.[972] Így a korábban Thurzónak írt beszámolójában nem véletlenül olvasunk bizonyos kétségeket Homonnai örökösödésével kapcsolatban.[973] Ezek alapján úgy vélem, hogy Homonnai személye mind Illésházynak, mind pedig Bocskainak elfogadható alternatívát kínált az erdélyi fejedelemség utódlására. Illésházy István inkább csak ajánló, mintsem „fejedelem-csináló” szerepben tűnik fel a forrásokban.

Káthay a radikális, a lengyelországi diplomata és a gyanúsított

Közelítsük meg a kérdést konkrétan a mérgezést híresztelő források felől! Az eddigi vizsgálatok (például Károlyi Árpád, Benda Kálmán és Nagy László) a hírforrásokat két részre

[968] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 323–324. Nr. LXXXIII. Kassa, 1606. 09. 05. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[969] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 324–327. Nr. LXXXIV. Kassa, 1606. 09. 07. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[970] Szilágyi Sándor: Illésházy István és más főurak levelezése 1605–1608. Történelmi Tár 1878. 870. Kassa, 1607. 02. 03. Péchi Simon Illésházy Istvánnak.; Zsilinszky, Mihály: Gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel. Történelmi Tár 1882. 429. Nr. XII. 1607. 01. 08. Illésházy István Thurzó Györgynek.
[971] Berzeviczy Egyed: Parte 1607-ből. Századok 35 (1901) 178–179.
[972] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 861–862. Nr. XXII. Péchi Simon Illésházy Istvánnak, Kassa, 1607. 01. 03.
[973] Zsilinszky: Gr. Illésházy István levelezése … 429. Nr. XII. 1607. 01. 08. Illésházy István Thurzó Györgynek.

választották: azokra, amelyek erősítik, s azokra, amelyek elvetik a mérgezés tényét. Ezzel a módszerrel egyértelmű eredményt nem lehetett elérni. Az alábbiakban a források adatait kronológiai rendbe szerkesztem, s megkísérlem ütköztetni a Bocskai betegségének lefolyásáról szóló forrásokat egyéb történeti tényekkel.

A Bocskai combjában lévő betegségről először Bocatius számolt be abban a kihallgatási jegyzőkönyvben, amelyet 1606 decemberében készítettek. Feltehető tehát, hogy a lábdagadás, vizesedés (a kortársi vélekedések közel fele a vízibetegséget jelölte meg halálának okozójaként), már 1605-ben, talán előbb is megnehezítette Bocskai István életét. A rövid beszámolóból az is kiderül, hogy a fejedelmet több orvos is ápolta, az egyik sziléziai származású volt, aki azt állította Bocatiusnak, hogy könnyen lehetne segíteni rajta. Ezt a kijelentést kétféleképpen lehet értelmezni: segíteni rajta, tehát meggyógyítani, vagy pedig hozzásegíteni, hogy gyorsan meghaljon. Mivel a következő gondolati elem az, hogy ha meghalna, Homonnaival mint örökössel könnyebben lehetne megegyezni, így ezt a második lehetőséget sem lehet teljesen kizárni.[974]

A betegség fázisait Illésházy és Bocskai levelezése alapján Szilágyi Sándor és Károlyi Árpád is bemutatta.[975] Azok a szövegrészek, amelyek arra utalnak, hogy hirtelen, mintegy teljesen egészséges állapotból esett a szinte halálos kórba, csak a későbbi súlyos betegség előtti viszonylagos egészségéből eredeztethetők, azonban Bocatius vallomásából egyértelmű, hogy már korábban sem volt teljesen jól. Ez az állapot azonban nem akadályozta tevékenységében, és a külső szemlélő sem vehette észre a változást. Az 1606 februárjában megkötött bécsi béke első változatának megvitatásában és elutasításában, a kassai gyűlésen való részvétele azonban nem biztos, hogy olyan intenzív volt, mint a korábbi tárgyalásokon. Talán nem véletlen, hogy például a bányavárosok képviselői által vezetett naplóban alig emlegetik a fejedelem önálló szereplését. Az április végi kassai országos gyűlésen Káthay Mihályé volt a vezető szerep. Az összegyűlt rendek feladata nagyon felelősségteljes volt, véleményezniük kellett azt a megállapodást, amelyet február 23-án véglegesítettek Bécsben. Az érdekelt felek úgy gondolták mind Prágában, mind Bécsben, hogy ezzel lezárult a magyarok felkelése, hiszen Illésházy teljes körű megbízással rendelkezett. Bocskai azonban azt a megállapodást csupán vitaanyagnak tekintette, s pontról pontra egyeztette a rendekkel. A vezérszónok április 24-én nem a fejedelem, hanem Káthay Mihály kancellár volt. Felidézte a felkelés előtti állapotokat, Erdély pusztulását, illetve azt, hogy a fejedelem nem volt megelégedve az őt érintő pontokkal.

[974] Bocatius János: Öt év börtönben. (Szerk.: Csonka Ferenc – Mollay Károly) Budapest, 1985. Európa Könyvkiadó. 169.
[975] Szilágyi: Bocskay halála. 113.; MOE XII., 285.

Azt állította, hogy Bocskai nem vágyott az erdélyi trónra, őt az erdélyiek választották meg, és csak a magyar rendek beleegyezésével vállalta el. A beszéd érintette a rendek addigi kárait és veszteségeit, ugyanakkor nem lehetett kétséges, hogy még mindenkinek újabb áldozatokat kell hoznia. A kancellár beszámolt a budai pasa és Ali bég (lehet, hogy Habil efendit, a budai kádit érti alatta – P.S.) leveleiről, amelyekből kiderült, hogy a Habsburg-fél is békét kért, a pasa azonban az élő Istenre, az égre és a földre esküdözött, hogy nem egyeznek bele, ha a magyarok nem akarják, és mindenben ígérte támogatásukat.[976] Illésházy a tárgyalások megkezdése előtt már jelezte, hogy nagy a vele és a békeművével szembeni elégedetlenség. Az elvégzendő feladatok olyan helyzetbe kényszerítették, hogy mindkét felet egy személyben kellett képviselnie, amely magában hordozta, hogy a felkelők bizalmatlanná váltak tényleges szerepvállalásával szemben, vagyis hogy kinek az érdekeit képviseli. Tevékenységét Bécsben a király hű alattvalójaként a magyar felkelés leszerelése érdekében tett szolgálatnak mutatta, Kassán pedig ellenkezőleg, a rendek jogos kívánságai képviselőjeként, személyében is megsértett úrként szerepelt. Bár ehhez a feladathoz némi színlelésre is szüksége volt, a rendek és az uralkodó, legfőképpen Mátyás főherceg érdekeinek képviselete nem zárta ki egymást. A két fél kiegyezésének az elveit a történelmi Magyarország területi egysége mellett képzelte el. Kassán nagy ellenszélben tevékenykedett. A hajdúk akár az életére is törtek volna, s a törökkel addig nem jöhetett létre a béke, ameddig Bocskai nem teszi le a fegyvert. Ennek érdekében Illésházy kérte, hogy Rudolf is enyhüljön meg a magyarok iránt, és tegyen gesztusokat Bocskaival szemben. Erdély megtartása eddig hatalmas összegek mellett is nehéz volt, ha a császár Bocskainak adja, akkor ráfordítás nélkül biztosíthatja a tartományt, s a fejedelem sem szakadna el a koronától.[977] Erich Lassota, császári főmustramester egy ismeretlen magyar úrtól hallott részletes beszámolót a kassai gyűlésről. Véleménye szerint a szabad királyválasztás megszerzése és a Rudolf királyságról való lemondatása körüli tervezgetések hátterében eltérő szándékok húzódtak meg. Egyesek ezzel Mátyás főherceg trónra kerülését készítették elő, míg mások az Osztrák-háztól való elszakadás lehetőségét látták benne. Ugyanakkor kiderült, hogy az erdélyiek egy része Bocskai halála után, ha meg tudnak állapodni, akkor egy másik fejedelmet választana, mert az idegen uralmat gyűlölik. Lassota beszámolója arra utal, hogy Illésházy és Mátyás főherceg terveinek megvalósítására és az ország egyben tartására nem sok remény mutatkozott, s a béke megszületésének

[976] MOE XII., 570.; 826–831. A bányavárosi követek jelentése.
[977] MOE XII., 745–748. Kassa, 1606. 04. 20. Illésházy István Kollonich Szigfridnek szóló levelének német fordítása.

legnagyobb ellenségei Káthay Mihály, Kellemesy Mihály és Sennyey Miklós voltak.[978] Károlyi Árpád után minden munkában azt olvashatjuk, hogy Káthay „hazafias” fellépése erősen Habsburg-ellenes felhanggal bírt, így teljesen érthetetlen, hogy később éppen „német” kapcsolattal, árulással és mérgezéssel gyanúsították.

Az 1606. áprilisi kassai gyűlésen részt vevők többsége nem volt megelégedve a bécsi béke első változatával, amely véleményt a kevésbé radikális Bocskai, de maga Illésházy is magáévá tette. Azt a tényt, hogy Káthay a fejedelem nevében elfogadhatatlannak tartotta a bécsi béke első változatát, nem tarthatjuk túl nagy radikalizmusnak. Bár a kortárs császárpártiak számára ez a vélekedés is vakmerőségnek tűnt. Ugyanakkor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy Káthay radikálisabb hangvételű levelei – bizonyára nem véletlenül – mind Lengyelországba vagy a lengyeleknek íródtak. A Lublón tartózkodó Lassota úgy tudta, hogy az egyik írása egy bizonyos Wojniczkij lengyel úrnak szólt, míg a másikat Lubomirski lublói sztárosztának küldte el. Ezekben nagyon határozottan a feltételek elutasítását és inkább a fegyveres harc folytatását fogalmazta meg.[979] Káthay levelezésének lengyel vonala nem lehet véletlen, hiszen egy évvel korábban – mint fentebb erről bőven volt szó – őt küldte Illésházyval együtt Bocskai Krakkóba a lengyel király udvarába. Káthay később, 1606 márciusában is a lengyel ügyek egyik felelőseként szerepelt, és a fejedelem levelét vitte Stanisław Stadnickinak, a żygwulskói sztárosztának.[980]

Stadnicki egyike volt az öt lengyel főúrnak, akik 1606. augusztus 5-én kirobbantották a *zebrzydowski rokosz*t (felkelés), amely a magyar szakirodalomban sandomierzi konföderációként és felkelésként ismert. A mozgalom azzal kezdődött, hogy egy 67 pontból álló lajstromot állítottak össze III. Vasa (Waza) Zsigmond lengyel király ellen. Ennek a felkelésnek két fontos érintkezési pontja volt Bocskai István fejedelemségével: egyrészt támogatta a lengyel protestánsokat, ugyanakkor határozottan jezsuitaellenes törekvéseket fogalmazott meg, és elvetette a Habsburg-orientációt.[981] A szervezkedés meg akarta fosztani a trónjától III. Zsigmondot, s felmerült helyette Bocskai István felkérése is. Ugyanakkor a Báthory névnek még mindig nagy volt a varázsa a lengyelek körében. Illésházy és Bocskai levelezéséből kiderül, hogy maga Illésházy is ajánlotta Bocskainak a felkelés során elérhetővé

[978] MOE XII., 748–752. Lubló, 1606. 04. (ténylegesen 05.) 23. Erich Lassota jelentése.
[979] MOE XII., 589, 751.
[980] Szabó Károly: Bocskai István politikai levelezése. Történelmi Tár 1882. 23–24. Kassa, 1606. 03. 15. Bocskai István Stanisław Stadnickinek.
[981] Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. 77. Belvedere Meridionale Kiadó.

váló lengyel trónt,[982] bár én úgy vélem, hogy ezzel Illésházy Bocskai uralkodói ambícióit akarta Magyarországról elfordítani. Szintén tőle olvasható az a vélemény, hogy a tiszántúli hajdúk leszerelése azért is maradt el, hogy a fejedelem egy esetleges lengyelországi akcióra felhasználhassa őket. Hogy Bocskait a lengyelországi ügy ténylegesen érdekelte, azt mutatja jelentős mennyiségű levélváltása a lengyel urakkal. Csak sajnálhatom, hogy ezt az irányt nem dolgozta fel alaposabban történetírásunk, s én sem tekinthetem feladatomnak, hogy az érintőlegesnél mélyebbre merüljek benne.[983] A rokosz hivatalos deklarálása előtt, amikor a kisebb felkelő csoportok ellen a későbbi lázadók még csapatokat ajánlottak fel a királynak, tehát már 1606 júniusában felmerült Lengyelországban Báthory Gábor neve. III. Zsigmond követeket küldött Bocskaihoz, hogy megtudja, az Erdélyből kibontott zászlókkal kivonult sereg Bocskai engedélyével indult-e el. Bár Bocskai tagadta, hogy ennek a seregküldésnek királyellenes éle lenne, ezt Krakkóban másképpen értékelték.[984] Az Eperjesen állomásozó báró Ehrenreich naplójából tudjuk, hogy szeptember 9-én jött egy követ a lengyel királyi udvarból, akinek az volt a feladata, hogy Bocskainak panaszkodjon a hajdúkra. A vád feltehetően azokra vonatkozott, akik ténylegesen megjelentek Stadnicki mellett, esetlegesen a moldvai trónviszályban is felléptek a lengyelek ellen.[985] Bocskai októberben hosszasan beszámolt a lengyel hírekről Illésházynak is, de már a lengyel felkelők meghasonlásáról, a királlyal való tárgyalásaikról szólt. Stadnickit ebben is megemlítette, aki visszavonult a saját várába, és a mellé küldött magyar hadak már vissza is érkeztek. A fejedelem azt állította, hogy Lengyelországgal a jó szomszédságot fenntartja, azonban nem helyezkedik azokkal szembe, akik a respublika, tehát a királyellenes felkelés részéről megkeresik.[986] Sőt, Bocskai halála előtt az angol diplomácia úgy tudta, hogy Báthory Gábort jelölte ki végrendeletileg utódának, hogy így szerezze meg számára a lengyel és a magyar koronát.[987] Mivel bizonyos, hogy legalább szeptember elejétől Homonnai volt az utódjelölt, az angol diplomácia

[982] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 283. Nr. LX. Bécs, 1606. 06. 12. Illésházy István Bocskai Istvánnak. Az érvelés elég sajátságos. Illésházy azzal biztatja Bocskait, hogy az Istennél semmi sem lehetetlen, s ha megszerzi az erdélyi fejedelemség mellett a lengyel koronát is (s emiatt áttér a katolikus hitre, mint ahogy IV. Henrik francia király is tette), akkor ezzel a két országgal a kezében indulhat a magyar koronáért is, mert Rudolf sem él már sokáig. Szamosközy István jegyzeteiben is szerepel, hogy Körösi István portai állandó követ feladatul kapta a lengyel királyság megszerzéséért a szultáni támogatás elnyerését. Szilágyi: Szamosközy István történeti maradványai … IV. 356.

[983] Károlyi Árpád Bocskai 1606. áprilisi–májusi békevágyának az igazolására említette meg, hogy a lengyel disszidensek májusi próbálkozásakor elutasító volt. Ezt egy olasz hírforrásra alapozta, miközben a Történelmi Tár 1882. számában nagyszámú dokumentum jelent meg a kérdésben. Ezeket azonban nem használta. Szabó: Bocskai István politikai … 1–33.; 209–234.

[984] Schmidt Vilmos: Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. Századok 21 (1887) 28.

[985] Tagebuch Ehrenreich, 1805. 437.; A moldvai trónviszályba való beavatkozást lásd lentebb.

[986] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 584–586. Nr. XCVI. Kassa, 1606. 10. 15. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

[987] Makkai László: Lengyel–magyar unió terve. Magyarország története (1526–1686). III/1., (főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál, szerkesztő: R. Várkonyi Ágnes) Budapest, 1987[2]. Akadémiai Kiadó.

valószínűleg nem rendelkezett pontos információval. Feltehetőleg egy korábbi állapotot rögzített, amely szerint még Báthory Gábor volt a trónjelölt.

Bár alaposabban nem ismerem Báthory tényleges lengyel kapcsolatait, annyi mégis bizonyos, hogy királlyá választásának a lehetősége – függetlenül ennek realitásától – a török és a Habsburg-megítélést is befolyásolta. Amikor Báthory 1607. január 2-án a nagyvezírt arra kérte, hogy támogassa erdélyi fejedelmi igényeit, nem véletlenül hivatkozott rokonára, Báthory Istvánra, akit Szokolli Mehmed pasa nagyvezír segített a lengyel trón megszerzésében. A párhuzam nemcsak a dicső múlt felemlegetését jelenti ebben a formában, hanem egy konkrét lehetőséget is. Felcsillant a remény a török támogatásával Báthory István lengyel király korszakának feleleventésére.[988] Az egy évvel későbbre, 1607-re vonatkozó kutatásaim azt mutatták, hogy a magyar püspöki kar komolyan támogatta Báthory erdélyi fejedelemségét, bár a lengyelekkel fennálló kapcsolata sok bizonytalanságot keltett. A Prágában 1607 augusztusa elején összeülő haditanács minden szempontot figyelembe véve alaposan mérlegelte az akkori három trónkövetelő személyét és a velük elérhető eredményeket, illetve az esetleges támogatásukból származó veszélyeket. Talán nem tűnik lehetetlennek, hogy a Báthoryra vonatkozóan akkor felmerült argumentumok némelyike, mint a katolikus vallás restaurációjának ígérete, a partiumi várak és vártartományok átadása már 1606-ban is tárgyalási alapot jelenthetett, ugyanakkor azt feltételezem, hogy Báthorynak már ekkor is voltak kapcsolatai a magyar katolikus klérussal.[989]

Hogy Báthory Gábor Forgách Ferenccel, az akkori nyitrai püspökkel, aki 1607-ben komolyan támogatta, levelezett-e, nem tudom, arra azonban van egy adatom, hogy Giovanni Stefano Ferreri, Vercelli püspöke és a pápai nuncius 1606 júniusában felkereste a császári udvarnál menedéket talált Kornis Boldizsárt, és tárgyalt vele Erdély elfoglalásáról. Kornis azonban elutasította az ajánlatot, s maga helyett Báthory Gábort javasolta. A bíboros arra akarta a császárt rábírni, hogy támogassa a tervet, s ajánlotta, hogy a moldvai vajdával is kössön szövetséget.[990] Károlyi Árpád mindezt a fantázia szüleményének tekintette, hiszen a protestáns Báthorynak milyen kapcsolata is lehetett volna a katolikusokkal?[991] Meg kell

[988] MOL R 315. Török iratok, Nr. 41. Báthory Gábor Kujudzsu Murád nagyvezírnek, Ecsed, 1607. 01. 02.; TMÁOT I. 58–59.; Torma Károly: Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez. Magyar Történelmi Tár 13 (1867) 94.

[989] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 152. C. (1607. VI–VIII.) fol. 59–61. Prága, 1607. 08. 02.; A prágai haditanács véleménye megegyezett a prágai nuncius 1607. május 21-én lejegyzett értékelésével, feltehetően hatott is annak létrejöttére: Kruppa: Erdély és a Szentszék … 160–163. Nr. 120.a, 120.b. Prága, 05. 21. Giovanni Stefano Ferreri pápai prágai nuncius Scipione Borghese bíboros neposnak.

[990] Bár erről Károlyi Árpád egy júliusi jelentés alapján emlékezett meg, a prágai pápai nuncius ugyanezt 1607. január 14-én megismételte. Kruppa Tamás: Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár (1595–1613). Budapest – Róma – Szeged, 2009. Collectanea Vaticana Hungariae Vol. 5. 146–147. Nr. 104.

[991] MOE XII., 261–262. (a nuncius jelentésének kelte 1606. 07. 24.)

jegyezni, hogy a Kruppa Tamás által feltárt jelentések szerint a vatikáni diplomácia éppen 1606 nyarától nagyon intenzíven foglalkozott egy katolikus erdélyi fejedelem Erdélybe juttatásán. Báthory Zsigmond visszahozatala 1606 nyarán és 1607 elején rendszeresen felbukkan a forrásokban,[992] ugyanakkor Báthory Gábor neve is többször felmerült, akiről Giorgio Basta egyik leveléből 1607 elején tudták csak meg, hogy tulajdonképpen nem katolikus, hanem református.[993] Miután azonban a katolikus hitre való visszatérését ígérte, a pápai diplomácia továbbra is támogatandónak találta.[994] Báthory Gábor 1607-es kapcsolatai a katolikus magyar urakkal és klérussal, továbbá lengyelországi királyellenes felkelőkkel, arra utalnak, hogy ezeket a szálakat már régebben szövögethette.

Ugyanakkor a prágai előterjesztés arra utalt, hogy a felkelt lengyelek, pontosan Stadnicki – akinek Bocskai a fentebb említett levelet küldte, s aki a királyellenes felkelés egyik vezetője volt – kétezer főnyi kozákot is küldött Báthory támogatására. Rudolf császár környezetében biztosra vették, hogy Báthory esetleges erdélyi *vajdai* kinevezése esetén azzal számolhatnak, hogy ha lehetősége lenne elnyerni a lengyelországi királyságot is, azt részesítené előnyben.[995]

Úgy vélem, hogy a fenti adatok figyelembevételével lehet igazán értelmezni Homonnai Drugeth Bálint naplójának már többször említett részletét, amely arra utal, hogy ha Bocskait valami érné a török táborban, akkor a töröktől álljanak el a magyarok, és Báthory Gábort kövessék. Ennek a kijelentésnek csak akkor van értelme – amire már többször is utaltam –, ha Báthorynak (Bocskai tudtával) már 1605 novemberében érdemleges Habsburg-párti magyarországi, ezen kívül pedig prágai kapcsolatai is voltak.[996]

Murád nagyvezír a helyzetet 1607 legelején nem Báthory Gábor reményei szerint értékelte. Ennek következményeként a szultánnak szóló beszámolójában azt kérte, hogy Homonnain kívül a többi Erdély fejedelemségére aspiráló jelöltet, mivel a fellépésük nagyon veszélyes lehet, ne támogassák, embereiket vessék börtönbe. Ugyanakkor kérte, hogy a Portáról küldjenek a moldvai, havasalföldi vajdáknak és a lengyel királynak levelet a kialakult helyzetről.[997] Megállapítható tehát, hogy 1606/1607 fordulóján a portai vezetés nem akart feszültséget kelteni a lengyel érdekszférában, és így Báthory Gábort eleinte egyáltalán nem támogatták.

---

[992] Kruppa: Erdély és a Szentszék … 88–90, 93–94, 97, 99–100. számú iratok.
[993] Kruppa: Erdély és a Szentszék … 147. Nr. 105.
[994] Kruppa: Erdély és a Szentszék … 160–163. Nr. 120a, 120b. Giovanni Stefano Ferreri pápai prágai nuncius Scipione Borghese bíboros neposnak.
[995] ÖStA HHStA UA AA Fasc. 152. C. (1607. VI–VIII.) fol. 59–61. Prága, 1607. 08. 02.
[996] Csonka Ferenc – Szakály Ferenc: Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Budapest, 1988. 136. Európa Kiadó.
[997] BOA A.AMD (İstanbul) (1017) 1/5. Kujudzsu Murád pasa nagyvezír Nándorfehérvárról röviddel 1607. 01. 21-e előtt a Portára. Tahsin Gemil: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601–1712). Bucureşti, 1984. 113–114. (Török szöveg román fordítással.)

A szakirodalomban kevés figyelemre érdemesített tény, hogy Bocskai, akinek lengyel aspirációiról sokan tudhattak, és a lengyel felkelőkkel kapcsolatos viszonya is nyilvános volt, betegsége súlyosbodásakor éppen attól a lengyel királytól kért segítséget, akinek a megbuktatását támogatta. Ha egy alaposabb lengyel kutatás indulna, bizonyára felfedné azokat a fázisokat is, amelyek Bocskai lengyel politikáját jellemezték.

A „lőporos összeesküvés”

A kassai tárgyalások alatt történt egy vitatható eset, amelynek a hátterét eddig még komoly kutatás nem világította meg. Általánosan elfogadott nézet az, hogy 1606 májusában, a tárgyalások vége felé a fejedelem ellen merényletet akartak elkövetni, s a szálak egyértelműen Prágába vezettek. A kassai országos gyűlésen részt vevő bányavárosi képviselők német nyelvű naplója a május 8-i bejegyzésben szűkszavúan említi, hogy három német katonát, akik a fegyverraktárban dolgoztak, elfogtak és tömlöcbe zártak (*aus dem Zeughaus genommen und in die Temnitz gelegt*), mert néhány házat az utcában fel akartak gyújtani.[998] A velencei követ július 12-én már kifejezetten Bocskai elleni merényletnek tekintette az esetet, s úgy tudta, hogy a rendek és a fejedelem levegőbe repítése volt a céljuk. A négy (valószínű ez a szám a helyes) merénylő közül kettő elmenekült, kettőt azonban kivégeztek.[999] Az ügyről egy eddig még nem használt forrás is beszámolt. A Kassához közel, Eperjesen állomásozó császári csapatok hadinaplója is tudósított az „összeesküvésről”. Május 16-án elterjedt a híre, hogy Bocskai Kassán két ártatlan német fogoly katonát mozsárágyúra (*Feuer Mörscher*) ültetett, és kilövette őket. Ennek – az eperjesi interpretációja az volt –, hogy a katonáknál lőport találtak, amelyet el akartak adni, hogy ennek árán élelmiszert vásárolhassanak éhségük csillapítására. Mivel Bocskai úgy vélte, hogy a várost akarták felgyújtani, kivégeztette őket. A németek ártatlanságának a vélelme olyan erős volt, hogy két nap múlva már elterjedt a híre, hogy az ártatlanok megbüntetése miatt Kassa várárkában a víz vérré vált.[1000] Ennek a természeti jelenségnek a híre Bécsig is eljutott, június elején Illésházy is rákérdezett Bocskainál, aki ezt tagadta.[1001] Nagyon érdekes, hogy a májusban és júniusban kelt levelekben sem Bocskai, sem

[998] MOE XII., 842.
[999] MOE XII., 599. 1. lábjegyzet.
[1000] Tagebuch der Feldzüge des Regiements des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich beim Gran, und Eperjes von 27. Julii 1604 bis 26. Octorbis 1606 ausgeführet. Kovachich, Martin Georg (Hrsg.): Sammlung kleinerer, noch ungedruckter Stücke, in welcher gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarischen Geschichte aufgezeichnet haben. Ofen, 1805. Gedruckt mit Königlichen Universitäts Schriften. 420.
[1001] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 291. Nr. LXIII. Bécs, 1606. 06. 14. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

Illésházy nem említi a gyilkossági kísérletet, sőt egyáltalán nincs is konkrétan szó az „összeesküvésről” sem. Így lehetséges, hogy egy korabeli téves híradással van dolgunk, amely felnagyított bizonyos eseményeket, és így valójában nem beszélhetünk merényletről.

Bocskai István betegségének kezdete

Az első adat arra, hogy Bocskai súlyos beteg, 1606 májusából származik, amikor is olyan rosszullét kerítette hatalmába, hogy maga a fejedelem sem bízott a felgyógyulásában. Bécsben már holt hírét keltették, és attól féltek, hogy a békekötés ellenfelei erősödnek meg. Ekkor a mérgezésre még senki sem gyanakodott. Erre az időre tehető Kassán a „túlzók” előtérbe kerülése, akiknek a vezéralakja Nagy László véleménye szerint Káthay volt. Úgy tűnt, a béke ügye megfeneklik. Azonban a fejedelem május 24-re már jobban érezte magát, így reménykedni lehetett a felépülésében. A májusi hónap nagyon sok problémát hordozott magában. Egyértelműen kimutatható, amire korábban már utaltam, hogy mind Konstantinápoly, mind a nándorfehérvári szerdár, Kujudzsu Murád, mind pedig a budai pasa is a magyar–Habsburg béke létrejötte ellen tevékenykedett.

Mint már jeleztem, a kassai viharos országgyűlés idején a rendek elhatározták, hogy a bécsi béke első változatát elutasítják. Az országos gyűlés május 12-én zárult. Illésházy feltehetően azonnal visszaindult a végzésekkel Bécsbe, és június 13-án már az első tárgyalásairól is beszámolt.[1002] Bocskai ekkor még mindig a megbeszélések alatti ellenzéki hangulat hatása alatt állt. Közben megérkezett a szerdár Nándorfehérvárra, és érdeklődött Bocskai szándékai felől. Bocskai ekkor egy rövid időre ismét számolt a háború folytatásának lehetőségével. Természetesen a törökkel való fenyegetés, a kardcsörtetés egyet jelentett a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközével.[1003] Amint az alább érintett forrásokból kiviláglik, a korábban is tapasztalható betegeskedése hirtelen olyan fordulatot vett, amelyre senki sem számított. Életveszélyes állapotáról több egymás után kiküldött levelében beszámolt Bocskai Illésházynak, röviddel azután, hogy kicsit javult az állapota. Május 25-én említette a hirtelen jött betegségét először: „fölötte nagy nyavalya talált vala bennünket, elannyira, hogy életünknek megmaradása is mind magunknál s mind egyebeknél igen kétséges volt.” Ilyen

[1002] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 283–284. Nr. LIX. Bécs, 1606. 06. 13. Illésházy István Bocskai Istvánnak.
[1003] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 273–274. Nr. LIII. [Kassa, 1606. 05. 15.] Bocskai István Illésházy Istvánnak.

súlyos állapotban az bírta levélírásra, hogy kinyilvánítsa: a két nagy császár közé kerülve, azzal fog szorosabb frigyet tartani, aki nagyobb engedelemre hajlandó számára. Mivel a törökök is biztatták, hogy ne siesse el a békét, egyelőre fenntartja mind a háború, mind a béke lehetőségét.[1004] Négy nappal később újra beszámolt a súlyos betegségéről, amelyhez további információkat csatolt. A rosszulléte közvetlenül Illésházy Bécsbe indulása után jelentkezett. Azt hitte, egy órát sem fog még élni. A levél megírásakor már jobban volt, de nem épült még fel.[1005] Az adatokból visszaszámítva megállapítható, hogy Bocskai életveszéllyel fenyegető egészségügyi állapota május 18-án kezdődött, és 20-ig tartott. Ezen a három napon sem harangozni, sem pedig zenélni nem volt szabad Kassán.[1006] A szomszédos Eperjes német helyőrsége mindenről hallott, és a hónap végén az ottani főparancsnok küldöttséget menesztett Kassára megtudni, hogy mi az igazság a várárokban felbukkanó vérrel kapcsolatban, s ami a hiedelemnél még jobban érdekelte, igaz-e, hogy Bocskai elhunyt.[1007] A május 18–20. közötti súlyos állapot híre olyan hirtelen szétfutott, hogy hamarosan Bécsben is beszéltek róla. Mivel május végére egyértelművé vált, hogy a császári seregek elégtelenek egy komolyabb katonai akcióra a magyarok ellen, Mátyás főherceg környezetében is a békébe kapaszkodtak. Ha volt is olyan, aki szívesen vette volna – esetleg korábban – Bocskai halálát, akkorra már igazán sajnálták, mivel a megegyezést csak vele lehetett tető alá hozni.[1008]

Ide kínálkozik egy nagyon érdekes adat, amelyet bár száz évvel korábban már ismertetett Károlyi Árpád, azóta is felbukkan az említése olyan esetekben, amikor a prágai politika módszereire kívánja valaki a figyelmet felhívni, a valóságtartalmával mégsem foglalkozott senki. Pedig a hírforrásnak nagyon megbízhatónak kellene lennie, tudniillik a császár mellett tevékenykedő pápai nuncius jelentéséből származik az információ. A nuncius május 15-én jelentette, hogy Breuner prágai udvari főmarsall teljes titoktartás mellett kijelentette: ha egy praktika sikerül, akkor Bocskainak hamarosan holt hírét fogják hallani.[1009] Károlyi a jelentést az ún. „lőporos összeesküvéssel” hozta kapcsolatba. Úgy vélem, hogy az erről szóló források nem feltétlenül utalnak erre. Időben tekintve sokkal közelebb állónak tartanék egy olyan mérgezést, amely biztosabban elvehette volna a fejedelem életét, mint néhány szerencsétlen katona esetleges lőporos merénylete. Mivel újabb adattal nem rendelkezünk, csak felvetésnek

[1004] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 274–276. Nr. LIV. Kassa, 1606. 05. 25. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1005] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 277–279. Nr. LV. Kassa, 1606. 05. 29. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1006] Tagebuch Ehrenreich, 1805. 420–421.
[1007] Tagebuch Ehrenreich, 1805. 422.
[1008] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 282–283. Nr. LX. Bécs, 1606. 06. 13. Illésházy István Bocskai Istvánnak.
[1009] MOE XII., 285. 2. jegyzet.

tartom Bocskai hirtelen rosszullétének és a Prágában lévő pápai nuncius jelentésének időbeli közelségét.

Érdekes, hogy Istvánffy Miklós, aki alapvetően nem tört lándzsát Bocskai mérgezése mellett, egy kronológiai tévedésével elárulja, hogy ő is úgy vélte, ha egyáltalán felmerülhetett Bocskai megmérgezése, az csak 1606. május végén következhetett be. Káthay elfogását és bebörtönzését ugyanis Illésházy Bécsbe való megérkezésének az idejére, június első napjaira tette. Ez azonban képtelenség, hiszen a kancellár lefogása bizonyosan szeptember elején következett be. Az azonban nem lehet véletlen, hogy úgy vélte, a „bűnöst" akkor kellett elfogni, amikor a tettét elkövette, s így csak egyetlen időpontot tudott elképzelni, május végét.[1010] Így értelmezte a szöveget Károlyi Árpád is,[1011] pedig Istvánffy összekeverte Illésházy második bécsi bevonulását a harmadikkal, amely ténylegesen szeptember elején történt, amikor valóban elfogták Kassán Káthayt.

Káthayt májusban, de még júniusban sem gyanúsította senki, és maga a fejedelem is természetesnek tartotta a betegsége erősödését. A kancellár egy időre el is távozott Kassáról, Bocskai egyik legjelentősebb erdélyi támogatójának, Bethlen Gábornak a magánügyében járt el. Bethlen és Károlyi Mihály 1606 januárjában egy személyes találkozón egyeztek meg abban, hogy Károlyi Zsuzsanna hozományából mi az, amit a sógora még nem adott ki neki. Ezt a megállapodást azonban Károlyi Mihály nem akarta teljesíteni, s ezzel egyre türelmetlenebbé és dühösebbé tette Bethlent,[1012] aki hamarosan a feleségét küldte Károlyi Mihályhoz, aki azonban szintén nem tudta elérni, hogy a maradék hozományt kiadja, ezért annak egészen Kassáig kellett utaznia, hogy jogát érvényesíthesse.[1013] Ekkor Bethlen Szentjobbon, Bocskai István várában tartózkodott, s vele volt Káthay Mihály is. A levelezésből egyértelmű, hogy Káthay vállalta föl a sógorok közötti viszály lecsendesítését, s kérte Károlyi Mihályt mint öccsét, hogy azokat a lábasjószágokat, amivel még tartozik, Bethlen két emberének adja át. Káthay azon megfogalmazása, hogy Bethlent mint sógorát említi, arra utalhat, hogy Káthay vele is rokonságban állt. Nem vizsgálva ennek szálait, annyi következtetés a megszólításokból is levonható, hogy Káthay mindkét vitatkozó féllel rokonságban állt, és a családi konfliktust kancellári mivoltának súlyával kellett megoldania.[1014] A perpatvar sikerrel zárult le, amelyről Nagykárolyban Bethlen reverzálist

[1010] Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításban. I/3. (Sajtó alá rendezte: Benits Péter) Budapest, 2009. Történelmi Források. Balassi Kiadó. 477.
[1011] MTA Ms. 764/11. fol. 6. Károlyi Árpád hagyatéka, Bocskai betegsége.
[1012] Géresi Kálmán: A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. IV. (1600–1700). Budapest, 1887. 14–15. Nr. XIII.; 21. Nr. XV.
[1013] Géresi: A nagykárolyi … IV. 24–25. Nr. XVIII. Szenjobb, Bethlen Gábor Károlyi Mihálynak.
[1014] Géresi: A nagykárolyi … IV. 23. Nr. XVII. Szentjobb, Káthay Mihály Károlyi Mihálynak.

állított ki.[1015] Miután ezt az ügyet elintézték, Bethlennek hadba kellett vonulnia Moldvába. Bocskai szövetségese, Ieremia Movilă június 30-án elhunyt, és csatározások indultak a trón betöltésére. A lengyelek is beavatkoztak a küzdelembe. Bár Miron Costin nagyon alapos krónikája szokatlanul röviden számolt be az eseményekről, sőt Ieremia vajda halálának idejét is eltévesztette két évvel, annyit azért megtudunk belőle, hogy a fiai mind túl fiatalok voltak az uralomra, ezért a testvérét, Simiont választották meg helyette.[1016] Ezt a tényt erősíti meg Dervis pasa nagyvezírnek a szultánhoz intézett felterjesztése, amelyből kiderült, hogy a lengyel–oszmán békeszerződés alapján ténylegesen Ieremia fiát kellene beiktatni, azonban Moldva lakosai jelezték, hogy a gyermek még kiskorú, és nem alkalmas az ország megvédésére. Ezért kérték, hogy a testvérét, Simiont nevezze ki a szultán.[1017] Mindezek alapján megállapítható, hogy Bojti Veres Gáspár, s utána mások is pontatlanul adják vissza a történteket, amely szerint Bethlennek hatezer kopjás élén Ieremia vajdának kellett az ellene lázadókkal szemben segítséget nyújtani. Mivel Bethlen a moldvai trónküzdelem kitörését követően, még 1606. július végén is Nagykárolyban volt, feltehető, hogy az Erdélyből való kivonulása éppenséggel a moldvai akció előkészületei miatt történt. Ieremiának azonban már semmiképpen nem adhatott segítséget, hiszen mint láttuk, az már egy hónapja elhunyt. A magyar csapatok így bizonyára Simion mellé indultak, s ezzel szembekerültek a Ieremia-fiakat támogató lengyel királyi csapatokkal. Ennek következtében szeptemberben egy újabb tiltakozó követség érkezett III. Zsigmondtól.[1018] Nem tekintem véletlennek, hogy ezekkel az eseményekkel párhuzamosan indult meg egy szervezkedés a székelyek között, amelyet Radu

[1015] Géresi: A nagykárolyi … IV. 23. Nr. XVII. Nagykároly, 1606. 07. 26. Bethlen Gábor Károlyi Mihálynak.

[1016] Costin, Miron: Grausame Zeiten in der Moldau. Die Moldauische Chronik des Miron Costin (1593–1661). (Hrsg.: Armbruster, Adolf) Graz – Wien – Köln, 1980. Rumänische Geschichtsschreiber 1. 62.

[1017] Gemil, Tahsin: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601–1712). București, 1984. 111–112. Nr. 23. A dátumot 1606-ban állapította meg a kiadó. Mivel Ieremia június 30-án hunyt el, Murád nagyvezírt pedig június 21-én nevezték ki, s az ügyben Moldva és a Porta között levélváltásra is szükség volt, úgy vélem, hogy legfeljebb július végén, augusztus elején keletkezhetett. Mivel Simion augusztus 2-án írt először vajdaként az erdélyieknek, ez tovább erősíti a feltételezésemet. (Lásd: Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. Pest, 1868. 38.); Dervis pasa telhiszének a szövegében kétszer is szerepel az ahdnáme kifejezés, amely alapján Ieremia után a fiát kellene beiktatni a moldvai trónra. Mihai Maxim az első kiadáskor úgy értelmezte, hogy Ieremia Movilă idején létezett egy oszmán-török szerződéslevél, amely a vajdai trónöröklés rendjéről szólt. Azt a román történészi vélekedést erősítette, mintha a vajdai kinevezéskor ahdnámét állítottak volna ki a Portán. Maxim, Mihai: Culegere de Texte Otomane. București, 1974. 96. (Telhis … menționînd existența unei „capitulații” (ahidnâme) acordate domnului Moldavei, Ieremia Movilă.); Tahsin Gemil kiadása 2. lábjegyzetében azonban arról szól, hogy a kérdéses ahdnáme alatt az 1598. augusztus 4-re dátumozott oszmán–lengyel államközi megállapodást kell érteni. (Gemil: Relațiile Țărilor Române ... 112. 2. jegyzet); A kérdéses szerződéslevélben ténylegesen szerepel, hogy ameddig Ieremia vajda a portához hű, szolgálatait teljesíti, addig ő a vajda, s halála után a méltóság a fiára száll. Kołodziejczyk, Dariusz: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden – Boston – Köln, 2000. 317.

[1018] Tagebuch Ehrenreich, 1805. 437. (Az eperjesi német parancsnok bejegyzése szeptember 9-én keletkezett.)

Şerban és Rácz György kezdeményezett Bocskai ellen.[1019] Nem csodálkoznék, ha kiderülne, hogy Bethlen moldvai akciója mögött, amely Bojti szerint csak Bocskai halála után ért véget,[1020] szintén Báthory Gábor lengyel királyságának és a királyellenes lázadóknak a támogatását kereshetjük. Egy következtetés, azt hiszem, méltán leszűrhető a fentiekből: a Bocskai-felkelés utolsó hónapjaiban a lengyel ügy sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, mint azt gondolhatnánk. S az sem lehet véletlen, hogy éppen Káthay és a „sógora," Bethlen foglalkoztak a kérdéssel, s az sem, hogy a fejedelem halála után Báthory, Káthay, Bethlen és Imreffy a Homonnai örökösödését *elutasító*, Báthory fejedelmi jogait hangoztató csoporthoz tartoztak.

Orvosok Bocskai körül

Mint már jeleztem, a helyzet bonyolultságát mutatja, hogy Bocskai betegségében – a júniusi enyhülés után – júliusban újabb súlyosbodás következett be.[1021] A fejedelem betegségét kihasználva tovább erősödött a békeellenes hangadó csoport, és egy memorandumot állított össze, amelyet minden előkelő úr aláírt, nem meglepő módon elsőként Báthory Gábor. Ebben megvádolták az ősz diplomatát, Illésházyt – nem teljesen alaptalanul –, hogy elsősorban a saját hasznára tárgyal Bécsben, s azt is megszellőztették, hogy a bécsi béke feltétele szerint a Kassától nyugatra eső területek vissza fognak térni a császár fennhatósága alá.[1022] Ennek a következménye az lett, hogy Bocskai a rendek nyomására egy időre felmentette a tisztéből Illésházyt, aki ennek ellenére gyorsan befejezte a békemű megalkotását.[1023]

Bocskai betegsége első súlyosabb szakaszában (május 18. után) az orvosai azt javasolták, hogy Bécsből egy nagy termésrubint szereztessen be. Mint ahogy a fejedelem Illésházynak magyarázta, nem azért kérte, hogy dísznek használja, hanem az orvosai rendelésére akarja a karján vagy a testén hordani a betegsége ellen. A fejedelem nagyon bízott a rubin gyógyerejében, mert akár két-háromezer forintot is hajlandó lett volna fizetni érte.[1024] A helyi orvosok mellett külhoni segítségben is reménykedett. A lengyel király udvari marsallját, Mikołaj Wolskit kereste meg, hogy segítsen neki a lengyel király udvari orvosát, a zsidó

[1019] EOE V., 313.
[1020] Makkai László (szerk.): Bethlen Gábor emlékezete. Budapest, 1980. 50. Európa Kiadó.
[1021] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 290–291. LXIII. Kassa, 1606. 06. 19. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1022] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 283–288. LXIII. Kassa, 1606. 06. 14. A februári béke elutasítása, Illésházy megfosztása a követi megbízásától.
[1023] Erre lásd az előző fejezetet.
[1024] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 301–304. Nr. LXVIII. Kassa, 1606. 05. 16. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

Elazar ben Salom Cohen Wielschint Kassára hozatni. Bocskai úgy vélte, hogy az életveszélyen már túl van, csak az utóhatások kikezelését várta az orvostól. Czeglédi György, a fejedelem egyik udvari papja és Szabó György kísérte a zsidó orvost Krakkóból Magyarországra.[1025] Tevékenységéről több adat is fennmaradt, amelyből úgy tűnik, hogy eleinte sikeresnek tűnt a működése. Ugyanakkor egy magyarországi fürdőhely orvosát, egy pöstyéni doktort is emlegettek, aki a zsidó orvossal együtt dolgozott.[1026] Augusztus közepétől ismét romlott Bocskai állapota, amelyről Pálffy Kata is beszámolt a férjének, Illésházy Istvánnak.[1027] A hónap végén ismét volt egy kisebb javulás, Illésházytól azonban egy újabb orvost kért.[1028] Hamarosan azonban olyan hírek terjedtek el, amelyek szerint a zsidó orvos kijelentette, hogy Bocskai még legfeljebb három hónapot élhet. Ezt az Apponyi Páltól származó információt Thurzó György azonnal ismertette Mátyás főherceggel is.[1029] Elazar doktor a diagnózisa után még három hónapon keresztül ápolta betegét, távozásáról csak november közepén hallunk. Ezután Bocskai azt kérte Illésházytól, hogy egy nagyszombati orvost hozasson el neki, akinek akár élete végéig hajlandó fizetni, s megtenni udvari orvosának.[1030] Ugyanakkor Illésházy Trencsénből egy orvosasszonyt is küldött, akinek a működését Bocskai eleinte minden eddigi medikusnál jobbnak tartotta.[1031] Ebben a levélben olvashatunk Káthay Mihály elfogatásáról is. Talán nem lehetetlen annak a feltételezése, hogy ekkorra fogalmazódott meg Bocskaiban annak a lehetősége, hogy ebből a bajból nem fog felépülni. Illésházy kérdésére határozottan felelte, hogy komolyan gondolkozik az örökös (*successor*) személyén, azonban semmilyen nevet nem említett meg. Úgy vélem, ekkor döntötte el, hogy az utóda Homonnai Drugeth Bálint lesz. Októberben, mielőtt még Elezar doktortól elbúcsúzott volna, újabb medikusokat kért fel, egy bizonyos nagyszombati vagy pozsonyi doktor személyében.[1032] November végére már ő maga is bizonyos volt abban, hogy

[1025] Szabó: Bocskai István politikai … 222–223. Kassa, 1606. 07. 26.; Bethlen: Historia de Rebus ...VI. 405–406.; Dán Róbert: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó. Humanizmus és reformáció. 13. (szerk.: Klaniczay Tibor). 132–133.

[1026] Dán: Az erdélyi szombatosok ... 133. (A fejedelem javulásáról Péchi Simon Nyáry Pálnak 1606. 10. 02-án írt.)

[1027] MOE XII., 291.; Károlyi Árpád nem adta meg a forrását, amely nem más, mint Pálffy Kata Thurzó Györgynek szóló Rózsahegyen 1606. augusztus 8-án kelt levele. MOL I 47. Bécsi levéltárból kiszolgáltatott iratok Hoffinanz Ungarn, Bocskaysche und Hajdukische Friedenstraktate. 3. doboz. fasc. 15434. Nr. 337-338. Juhász Krisztinának köszönöm, hogy az okmány másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

[1028] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 318–319. Nr. LXXIX. Kassa, 1606. 08. 29. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

[1029] MOE XII., 291.; 612–614.

[1030] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 624. CXXV. Kassa, 1606. 11. 13. Bocskai István Illésházy Istvánnak.; Dán: Az erdélyi szombatosok … 133.

[1031] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 324–327. LXXXIV. Kassa, 1616. 09. 07. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

[1032] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 609–610. CXVI. Kassa, 1606. 10. 25. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

megmérgezték, legalábbis a betegsége nem természetes eredetű: „Magunk állapotja felől azt írhatjuk kegyelmednek, hogy ágyban fekvő beteg emberek vagyunk és igen erőtlenséggel is, de jó reménységünk vagyon istenünkben, hogy ez nyavalyánkból napról napra meggyógyítván, megadja egészségünket; nem tagadjuk, elég lator ember forgolódott körülünk, kik életünket el akarták fogyatni, és Isten ránk bocsátotta volt őket, kiknek alattomban való cselekedetök napról napra az napfényre kinyilatkozik és az egész világnál nyilván kell lenni." Ugyanakkor kiemelendő, és erre minden szerző felhívta a figyelmet, hogy bízott a felgyógyulásában egészen a haláláig.[1033] Ezzel függött össze a házasodási terve is, hiszen Báthory Zsigmond elválasztott feleségét, Mária Krisztierna hercegnőt kívánta elvenni. Mivel a szűkebb család nem ellenezte a frigyet, Bocskai viccesen biztatta Illésházyt az ügyek elrendezésére, nehogy ne legyen kihez hozzáadni a hercegnőt.[1034] Mint tudott, a Habsburg udvar ezt a házassági tervet egységesen elutasította.

Novemberben arról döntöttek Kassán, hogy távsegítséget kérnek Bécsből. Az orvosai egy alapos jelentést készítettek a beteg állapota felől, amelyet felvittek Illésházynak, kérve, hogy keressen erre valamilyen orvosságot. Nagyon tanulságos az a néhány szó, amelyet a fenti kérés után illesztett Bocskai, és amely mutatja, hogy ő maga mit gondolt a bajáról: „ne féljen úgy nyavalyánktól, nem oly veszödelmes közel is," amit a körülötte forgolódó emberek állítanak.[1035] Osztom Károlyi Árpád véleményét, hogy november és december fordulóján ismét jobban lehetett,[1036] ekkor küldte ki az utolsó kassai gyűlésre, a Luca napira a meghívókat.

Káthay tette és büntetése

A betegség lefolyásának és körülményeinek tárgyalása után visszatérek Káthay Mihályhoz. Mint már említettem, Illésházy még 1606 tavaszán jelezte, hogy valaki Bocskai kancelláriáján információkat szolgáltat ki, mert Bécsben mindent hamarabb tudnak, mielőtt ő beszámolna róla.[1037] Bizonyára erre utalhatott Bocskai, amikor a híressé vált mondatait lejegyezte, amelyekből a kortársakon keresztül a modern történetírás kialakulásától Szekfű Gyulán

[1033] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 625–626. Nr. CXXVI. Kassa, 1606. 11. 22. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1034] Szilágyi: Bocskay halála. 114.
[1035] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 630. Nr. CXXVIII. Kassa, 1606. 11. 27. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1036] MTAK Ms. 764/8. Károlyi Árpád hagyatéka.
[1037] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 75. Bécs, 1606. 02. 09. Illésházy István Bocskai Istvánnak.

keresztül a vélemények többsége a gyilkosság koncepcióját fogadta el.[1038] Ugyanakkor ki kell emelnem még egy érdekes jelenséget, mielőtt a szöveget idézném: a szeptember 7-én kelt levél nyomtatásban több mint két és fél oldal, amelyben az első részben köszöni Illésházynak, hogy Trencsénből egy tudós orvosasszonyt küldött neki, akivel nagyon meg volt elégedve. Az asszony szemtől szemben biztatta, hogy meg fogja gyógyítani, mert a betegsége nem a vízibetegség. Beszámolt változó egészségügyi állapotáról, majd rátért arra, hogy komolyan gondolkodik az örökös személyéről. Úgy érzem, hogy nagyon homályosan utalt a bécsi béke azon részének megváltoztatására, amely neki nem vér szerinti örökös állítását is engedélyezhetné. [1039] Kérte Illésházyt, hogy a bécsi békét eszerint módosíttassa. Szólt még egy Székely Jakab nevű ember házának a megnemesítéséről, s a végleges békekötésben Tokaj megszerzéséről is. Ezután szabályosan befejezte a levelet dátummal, aláírással, s csak az utóiratban (mintegy mellékesen!) beszámolt Káthay elfogatásáról: „Kegyelmed emlékezhetik rá, mit értött legyen ennek előtte Káthay Mihálynak különb-különbféle ártalmas praktikái felől és az mi mostani nyavalyánknak nagy részint, hogy fő-autorának vagy köz-társnak találtatott, mü örömest amint eddig tűrnők még is tovább várakozunk vala, de oly hallhatatlan iszonyú dolgainak mentünk annak utána is végére, kit tudnak a körülöttünk lévő tanácsurak, hogy tovább nem állhaták, sem szenvedheték annyi sok gonoszságait, hanem mind öccsével és több ahhoz való, egyértelemben való czinkosaival megtartóztaták és most fogva vadnak. Fogsága után is számtalan iszonyú dolog, a mennyi sok afféle ártalmas kötéseket és praestigiumokat [szemfényvesztéseket] találtak; naponként neveködött volna cselekedni, de immár így fogva nyilván és kézben lévén az kegyelmed értelmét is akarjuk felőle érteni, mit kellessék véle cseleködni és mint menjünk tovább ellene való dolgunkban. A mellett, hogy minthogy tudjuk, ő fogsága híre kimegyen, nevezzen kegyelmed minket mind a fejedelmeknél s mind egyéb rendeknél, hogy mü nem fogattuk meg magunktól, de az tanácsurak értvén és látván nyilvánvaló gonosz cselekedeteit és szánakozván nyavalyánkon, azok fogatták meg. Mit kellessék penig véle immár cselekednünk, tetszését kegyelmed írja meg. Maga kézírását, az mely Szuhaynál volt, igen akarnók, ha kegyelmed magához vehetné, és minékünk alküldené.”[1040]

[1038] A kortárs forrásokat alább még tárgyalom, a történészi véleményekre Szilágyi Sándort (EOE V. 313.) és Szekfű Gyulát (Hóman Bálint – Szekfű Gyula. Magyar történet. III. Budapest, 1935[2]. 389.)

[1039] A bécsi béke módosított szövegében Mátyás beleegyezett 1606. szeptember 24-én, hogy Erdély Bocskai magvaszakadása esetére is különálló maradjon, vagyis hogy a tartomány a régóta hozzá tartozó Partiummal ne kerüljön vissza automatikusan a Szent Korona fennhatósága alá. Mivel azonban a szabad választás jogát nem ismerték el a Habsburg fél részéről, továbbra is a régi módon tartották fenn a jogigényüket. MOE XII., 356–362.

[1040] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 324–327. Nr. LXXXIV. Kassa, 1606. 09. 07. Bocskai István Illésházy Istvánnak.

Ez a fenti szöveg az első olvasatban úgy értelmezhető, hogy Bocskai és környezete felfedezte Káthay Mihály gonoszságait, köztük a mérgezést, amely a nyavalyáját okozta, s ezért a testvérével és a cinkosaival együtt elfogták. Ha azonban alaposabban olvassuk, sok furcsaságot találunk, amelyre Nagy László is felhívta a figyelmet. A szövegből kiderül, hogy Káthay praktikáira korábban Illésházy derített fényt, aki azonban azt tanácsolta, hogy tűrjenek még neki. Most azonban valami olyan dolog került elő, amely nem is a fejedelemnek, hanem a tanácsosainak volt elviselhetetlen, s ennek következtében Káthay Mihályt, a testvérét és a cinkosait elfogták. A fogságba ejtése után is újabb szövetkezések, titkos üzelmek és csalások kerültek a napfényre, melyek száma, ha nem vetik fogságra, tovább nőtt volna. S ezután következik egy meglepő fordulat: megkérdezi a többi tanácsúr mellett Illésházyt is, hogy szerinte mit kellene vele csinálni, hogyan kellene ellene eljárást indítani. Az eddigi meglepetést betetőzte azzal, hogy elkezdett mentegetőzni: mivel Káthay elfogatásának a híre hamarosan kikerül Magyarországról, a fejedelmeknél (nem lehetnek mások, csak Rudolf és Mátyás) védje az ő jó hírét, hiszen *nem ő* fogta el, hanem a tanácsurak. S miért fogták el? Mert rájöttek Káthay gonosz cselekedeteire, s mert a nyavalyába esett Bocskait megsajnálták. Tehát Illésházy – aki már korábban is felhívta a figyelmet Káthay dolgaira – közölje, mit tegyenek vele, s a Szuhaynál lévő levelet – mintegy bizonyítékot Káthay ellen – szerezze meg, s küldje el neki.

Mielőtt a többi adattal a fentieket összevetve tovább lépnék, annyit feltétlenül jelezni szeretnék, amire már utaltam, hogy ha Bocskai István és a környezete biztosra vette volna, hogy Káthay Mihály a nyavalyának (ti. a betegségnek) az okozója, vagyis a mérgező, akkor semmilyen más vizsgálatra nem lett volna szükség, egyszerűen kivégezték volna. Ugyanakkor miért kellett a „fejedelmek” előtt mentegetnie magát, hogy nem ő az oka Káthay fogságba vetésének, amikor szörnyű bűnök nyomára jutottak? S mire figyelmeztethette ténylegesen Illésházy Káthayra vonatkozóan a fejedelmet, aminek a következtében nemhogy lefogták volna, de még egy ideig hagyták működni? Továbbá az is feltűnő, hogy a nyavalya emlegetése Bocskai szóhasználatában a betegségére vonatkozik (amelyről éppen azt írta, hogy az új orvosasszony segítségével javul), azonban egyetlenegyszer nem írta le, hogy szerinte Káthay mérget adott be neki.

Ehrenreich báró, a közeli Eperjes katonai parancsnoka július végén és augusztusban nagy nemzetközi diplomáciai mozgást regisztrált Kassán. Egyrészt megérkezett a heidelbergi választófejedelem követe, aki azzal biztatta a városlakókat, hogy hamarosan jó híreknek fognak örvendeni, ami a háború végleges lezárását jelentette. Augusztus 7-én megérkezett Illésházy, és mindenki reménykedett, hogy ezzel a béke végérvényesen megszilárdul. Az

augusztus 12-én összeült kassai országos gyűlés ismételten megvitatta a bécsi béke szövegét, és újabb változtatási javaslatokkal augusztus 22-én visszaindította Illésházyt követtársaival Bécsbe.[1041] Szeptember 9-én beszámolt arról, hogy egy lengyel követ is átutazott a városon, aki tiltakozott Bocskai hajdúinak lengyelországi tevékenysége ellen (ez a lengyel felkeléssel lehetett kapcsolatban, mint már utaltam rá), majd feljegyezte a következő újságot: „Az a szóbeszéd járta, hogy Bocskai ezen a napon az ő udvarbíróját[1042] megfojtatta, s mellette sok előkelő magyart, mint a kancellárját, Káthay Mihályt, azokkal, akik magukat vele összeadták, fogságra vettette."[1043] A fenti két idézet alapján Káthay és társai (mint alább látni fogjuk, a testvére János, egy titkára és egy fiatal szolgája) elfogatása szeptember elején, röviddel szeptember 7-e előtt történhetett, hiszen olyan bűntetteket emlegetett Illésházynak, amelyekre Káthay börtönbe kerülése után derült fény. Káthay elfogatását nem túl nagy külsőségek közepette intézhették, ha Eperjesre csak pár nap múlva jutott el a híre. Thurzó György csak szeptember 16-án értesítette erről a feleségét Bécsből, ekkorra érkezhetett meg Bocskai Illésházynak 7-én írt levele. Feltűnő, hogy a kiegyezés ügyében Bécsbe érkezett evangélikus, de feltétlen királypárti főúr is elítélően említi Káthayt és társait: „Káthait megfogták Kassán, még egyebeknek is jut benne, az többit is megbünteti az Isten."[1044]

A fejedelem halála

A Bocskai István halálával kapcsolatos kórtüneteket legalaposabban Rimay Jánostól ismerjük. Néhány nappal a halála előtt az őt ápoló orvosok előtt egyértelmű volt, hogy a fejedelmet hamarosan eléri a vég, ezért felszólították, hogy végrendelkezzék. Bocskai még ekkor sem hitt a halálának közelségében. Az agóniája István, az első vértanú napján, vagyis december 26-án

[1041] Tagebuch Ehrenreich, 1805. 430–432.

[1042] Hogy az udvarbíró ki lehetett, nem tudom, sőt abban sem vagyok biztos, hogy az információ pontos. Nem tartom azonban lehetetlennek, hogy a német naplóban szereplő udvarbíró kifejezés megegyezik az udvarmesterrel (hopmester). Jeney-Tóth Annamária két tanulmányában is említi, hogy Bocskai udvarmesterét Becz Mihálynak hívták, a kolozsvári városi elszámolásokban Becy Mihály alakban szerepel a név. Jeney-Tóth Annamária: Városok és Bocskai fejedelem udvartartása. Papp Klára – Jeney-Tóth Mária: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 102.; Jeney-Tóth Annamária: Bocskai udvara 1605 augusztusában Kolozsváron. Esettanulmány a fejedelmi udvarról a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 60, 67.

[1043] „Auch ginge die Rede, das Bochkay dieser Tagen seinen Hofrichter srangulieren lassen, beyneben viel andere vornehme Hungarn als sein Cantzler Kathay Mihály und beyder so ihm haben wollen vergeben, gefangen legen lassen." Tagebuch Ehrenreich, 1805. 437.

[1044] Zichy Edmund id. gr.: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez. II. Budapest, 1876. 150.

kezdődött. Ettől a naptól kezdve a szíve egyre gyengébben vert, kiverte a forróság, és egyre kevesebbet tudott beszélni.

A felmerült gyanúval ellentétben tehát december 17-én, amikor a végrendeletét írta, még nem vesztette el az eszméletét, nem gyengült le annyira, hogy képtelen legyen a külső világot érzékelni. Ez az állapot december 29-én hajnali öt óráig tartott, amikor is kilehelte a lelkét. Az utolsó napokban a dagadás kiment a végtagjaiból, derekából, s elkezdett a test fonnyadni, amit Rimay száradásnak mondott. Mivel a környezete meg volt győződve a mérgezésről, Rimay úgy magyarázta, hogy a méreg miután már nem talált nedvességet (humort), az ereket kezdte elemészteni. Ugyancsak a mérgezés hatásának tudta be azt is, hogy a has jobb oldalán és a vékonyán kolbász alakú kis hólyagocskákban gyűlt ki valamilyen nedv, amelyet magának a méregnek tartottak. A holttest az éjszaka úgy megdagadt – vélhetően felpüffedt, hogy a bőr szét is repedt. Bár nem tartozik a kór leírásához, de mind Alvinczi Péter, mind pedig Fekete Istók, s mások is olyan álmot láttak, amelyek mind megjósolták Bocskai közelgő végét.[1045]

Többen nem hitték el a kortársak között sem a mérgezés teóriáját. Legérdekesebben Illésházy kommentálta Bocskai halálát, mégpedig a Rimaynak szóló válaszlevelében. Sajnálta, hogy meghalt, szerinte legalább addig életben kellett volna maradnia, ameddig minden lecsendesedik. Bővebben adott instrukciót Homonnainak és Nyárynak, illetve a testamentumos uraknak. Felhívta a figyelmüket, hogy a haza és a magyar nemzet becsületét szem előtt tartva tevékenykedjenek. Nagy László ezt a mondatot úgy értelmezte, hogy ekkor adta ki Illésházy a parancsot Káthay meggyilkolására, amit nem látok megalapozottnak.[1046]

Ha feltesszük, hogy Homonnai és Nyáry leveleire, amelyek december 29–30-án keletkeztek, illetve Rimay beszámolójára, amely 31-én íródott, Illésházy csak 1607. január 10-én adhatott választ (mert előbb nem juthattak hozzá a levelek), akkor nem feltételezhetjük, hogy a gyilkosságra felszólító utasítás 12-én hajnalra Trencsénről Kassára érkezhetett. Ugyanakkor arra is fel kell figyelnünk, hogy Illésházy Bocskai halálát a hajdúságtól szenvedő sok szegény ember siralma miatti isteni büntetésnek tekintette.[1047] Ennek a vélekedésnek, az isteni büntetés közvetlen hatásának a hite olyan erős volt, hogy Illésházy a saját betegségét is ugyanezzel magyarázta már októberben.[1048] Ezt tovább erősíti, hogy Illésházy valóban nem hitt a mérgezés teóriájában.

[1045] Rimay János összes … 249. Kassa, 1606. 12. 31. Rimay János Illésházy Istvánnak.

[1046] Nagy: Egy szablyás úr … 262.

[1047] Ipolyi Arnold: Alsósztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Budapest, 1887. 155–156. Nr. XXXIX. Trencsén, 1607. 01. 10. Illésházy István Rimay Jánosnak.

[1048] Ipolyi: Alsósztregovai és rimai Rimay János … 150–151. Nr. XXXIV. Illésházy István Rimay Jánosnak, Érsekújvár, 1606. 10. 08.; A szegények kizsákmányolását, a katonák kényének-kedvének való kiszolgálását Istvánffy Miklós is olyan bűnnek tekintette, amely magát az Istent kényszeríti beavatkozni, az ilyen hadseregnek

Bocskai kórtünete nem utal semmilyen mérgezésre, a bal oldali szívkamra elégtelen működése miatt idővel fellépő szívritmuszavar, tüdőödéma, májelégtelenség, az alsó végtagok vizesedése mind természetes jelenség. A betegség előrehaladtával Bocskai nem mondott le sem a Kassa környéki édes borokról, s amikor azokat nem tudták beszerezni, akkor itáliait hozatott magának, sem a bő étkezésekről, amelyekben a mediterrán halak és kagylók, gyümölcsök, mint a gránátalma is nagy szerepet kaptak. A nagymértékű evészet és ivászat tovább rontotta az állapotát. Felmerülhet, hogy ha felismerték a betegségének a szívelégtelenségből származó következményeit, kezelhették-e gyűszűvirággal (Digitalis), amelynek a kivonata ismert gyógyszer. A gyűszűvirág a 16. századi herbáriumokban már felbukkan, azonban – Mélius Herbariuma szerint – a szívelégtelenség ellenszereként ekkor még nem ismerték.[1049]

Biztosra veszem, hogy Rimay véleménye a kezelő orvosokéval megegyezett. Az orvosok, különösen a kuruzsló asszony, aki azt állította, hogy nem vízibetegségről van szó, azon az álláspontón voltak, hogy a fejedelmet biztosan méreg vitte el. Ezzel a diagnózissal a saját felelősségüket is csökkenthették, hiszen ha egy ismert betegségről lett volna szó, s nem tudták meggyógyítani, akkor a fejedelem halálának az ódiuma a nyakukba szakadt volna. Mivel a politikai céloknak is megfelelt ez a változat, hiszen az ellentétes érdekű csoportot, a Báthory fejedelemségéért fellépőket ezzel háttérbe lehetett szorítani, egységesen és teljes meggyőződéssel terjesztették a mérgezés vádját.

A végrendelet végrehajtói január 2-án Kassáról ismertették a történteket az erdélyiekkel, akiket nyugalomra intettek, közölve velük: a fejedelem gondoskodott róluk, kijelölte az utódát.[1050] Egy napra rá Péchi arról írt, hogy ő mind az erdélyieknél, mind pedig a töröknél ki fogja járni a testamentumban foglaltak teljesítését.[1051]

A fenti adatokból, illetve a nagyvezír (helyettesének) szultáni felterjesztéséből arra következtetek, hogy Kujudzsu Murád pasát ugyanazon a napon, január 2-án tájékoztatták

---

nem adván győzelmet. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításban. I/3. (Sajtó alá rendezte: Benits Péter) Budapest, 2009. Történelmi Források. Balassi Kiadó. 185–186.; Nagy Gábor: Lux veritatum. (Bocskai, szabadság, harc). Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 82.

[1049] Melius Péter: Herbarium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest, 1978. Kriterion Könyvkiadó. 390–391.

[1050] Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. V. Budapest, 1879. 430–431.

[1051] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 861–862. Nr. XXII. Péchi Simon Illésházy Istvánnak, Kassa, 1607. 01. 03.

Bocskai haláláról, mint az erdélyieket.[1052] Egy hasonló tartalmú és felépítésű okmányt küldhettek a nagyvezírnek is, amelyben azonban az elsődleges kérés Homonnai Drugeth Bálint testamentum szerinti megerősítése lehetett. A testamentumos urak nevében kimenő levelek közül úgy tűnik, hogy egyedül a nagyvezírnek elküldött iratba foglalták bele a mérgezést, hiszen a szultánnak írt felterjesztésbe másképpen ez a vélekedés nem kerülhetett volna bele. Bizonyos, hogy a híresztelésnek politikai okai voltak, ugyanakkor abban is biztos vagyok, hogy azok, akik a mérgezés teóriáját terjesztették, teljes mértékben meg is voltak győződve a gyilkosságról. Legalábbis Péchi Simon Pettky Jánosnak ugyanilyen hitben írta január 4-én, hogy német praktika és méreg okozta Bocskai halálát.[1053] Hogy Péchi levelében a német praktika és a méreg ténylegesen Káthay Mihályra vonatkozott, teljesen egyértelmű. Amikor az erdélyi uralom öröklésére vonatkozóan kérte Illésházyt, hogy az Bécsben szerezzen a főhercegtől támogató leveleket egyrészt Bocskai testamentuma betartása és a kialakult viszonyok megtartása érdekében, megemlítette, hogy eddig senki sem szervezkedett Bocskai végakarata ellen. Csak egyetlen ember (akiről a későbbiekben egyértelműen kiderül, hogy Imreffy János – P. S.) tett ellenlépéseket: „csak egyetlen eszeveszett ember phantasialkodik mód nélkül, az ki az előtt, mikor holt hírét hallottuk ő fölségének, indított valamit, most ismét azon volt, hogy Káthay Mihályt kibocsássák, lehessen kivel együtt űzniük practikájokat. Minap felejtettem el írni felőle, semmi szükségösebb nyincsen, mint nagyságod írna arról az uraknak, mit cseleködjenek véle, mert sem jobbra, sem balra nem tudnak indulni az dologban. Ártalmasb dolog nem volna, mint ennek elbocsátása, ez után is soha semmi jót, de bizony sok gonoszt várhatunk tőle. Nagyságod igazgassa jó tanácsával őket, ne fordítsák el magok az magok jovát, mi is megközözzük (sic!) az többinek utát mindenütt idején korán."[1054]

Nyáry Pál január 14-én beszámolt a két nappal korábban, hajnalban történt véres eseményről, amely során a meghalt fejedelem gyalogsága összegyülekezett reggel öt órakor, s megrohanták azt a házat, ahol Káthayt fogva tartották. A pellengérre vitték, és ott apró darabokra vágták. Mivel az eddigi kutatások egységesen azt mutatták, hogy Nyáry Illésházy bizalmas embere volt, akivel azonos véleményt fogalmazott meg, s mivel a kancellár haláláról szóló levél nem nagyobb nyilvánosságnak készült, úgy gondolom, hihetünk a szavainak: „írhatom kegyelmednek, hogy összekonspirálván itt benn mind az egész fejedelem udvari

[1052] A nagyvezír helyettesének a telhiszében azt olvashatjuk, hogy Bocskai legbizalmasabb ügyei 1015. ramazan 22-én kerültek nyilvánosságra (1607. 01. 21.). Úgy vélem, hogy ekkor jutott a nagyvezír levele a konstantinápolyi kajmakámhoz.
[1053] EOE V., 433–436. Péchi Simon Pettky Jánosnak, Kassa, 1607. 01. 04.
[1054] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 861–862. Nr. XXVII. Péchi Simon Illésházy Istvánnak. Kassa, 1607. 01. 03.

népe és az gyalogok, mind kicsinytől fogva nagyig egyben csoportoztanak, kik majd ezernél is többen voltnak, egyenlő akarat szerint, tegnapelőtt 12 die januárii, öt órakor éjszaka virradóban csak hajnal előtt, szintén rárohantanak Káthayra ahol fogva tartották, kivonták az házból és keseredett lélekkel lévén, kivitték az pellengér alá és konczról konczra, darabra vagdalták; kit hitem szerént írok kegyelmednek, egyikünknek sem volt hírével, mert én nekem az volt szándékom felőle, hogy onnét más helyre vitessem s törvényig tartassam, valamit reá az törvény pronunciált volna, abban procedáltunk volna; tudom, hogy az törvény sem mentette volna meg életét."[1055] Ugyanennek a levélnek az utóiratában nyíltan megnevezte Bocskai utódát is: „Homonnai uramat hatta utána erdélyi fejedelemnek, Imrefi János Báthory Gábort igen felindította, fogadott többet kétezer hajdúnál, igen készöl az vajdaságra; Erdélyben is, ide ki is igen sokat ígérnek, ígérnek mindennek; ő bizony nem elég ember hozzá, mi sem praetermittálhatjuk az jó occasiót, Rákóczi urammal egyet értönk, ha ő is valahogy magának nem tribiálja," s reménykedik, hogy ha Mátyás főherceg ír a szászoknak, Illésházy pedig Rákóczinak, Sennyey Miklósnak és Kendy Istvánnak, akkor Homonnai ügye Erdélyben rendeződik. A helyzet bizonytalanságát kell látni ebből a levélből is. Míg a testamentumos urak Homonnai fejedelemségéért látszólag sokat szervezkedtek, addig Báthory Gábor és Imreffy János azonnal a fegyverhez akartak nyúlni. Ennek érdekében fogadták fel azokat a hajdúkat, akiket még nem szállítottak le teljesen, vagy azokat, akiknek még újabb követelésük maradt. Ugyanakkor Nyáry azt a lehetőséget is előre látta, hogy esetleg Rákóczi Zsigmond is lépéseket tehet a hatalomért.[1056]

Illésházy szerint a hajdúk egy részének le nem szállítása Bocskai tervei szerint történt, mivel még a halála előtt is gyűjtötte a hadat a Tiszántúlon. Azok a hajdúk pedig, akik a Felvidék nyugati szegletében már felvették a leszálláshoz járó hópénzt, mint Elek János és Kövi Miklós hadai, Gömör megyébe mentek. Ezeket egyrészt Bocskai hívta vissza jó hópénz ígéretével, másrészt pedig hallották a fejedelem halálos betegségét, és az utolsó órájában (a hatalmi harc kezdetekor) jelen akartak lenni. Illésházy szerint Bocskai még Lengyelország ellen készült, onnan hitegették, és azért tartotta táborban a katonaságot, hogy elindulhasson. Ugyanakkor azt is megjegyzi a hajdúk okozta nehézségek mellett: „Az Tündérország is Erdély mindjárást új fejedelmet választ."[1057] Ez a mondat bizonyára Báthory Gábor hatalmi igényeire vonatkozik, amit a szöveg összefüggéseiből és Illésházy Homonnaihoz fűződő kapcsolatai

[1055] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 861–862. Nr. XXVII. Nyáry Pál Illésházy Istvánnak. Kassa, 1607. 01. 14.
[1056] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 861–862. Nr. XXVII. Nyáry Pál Illésházy Istvánnak. Kassa, 1607. 01. 14.
[1057] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 640–641. Nr. CXXXVII. Illésházy István Thurzó Györgynek, Trencsén, 1607. 01. 02.

alapján elítélő hangnemben jegyzett meg. Báthory törekvése az erdélyi trón iránt nem volt ismeretlen a kortársak előtt. Homonnai Drugeth Bálint 1607. január 28-án figyelmeztette Báthory bizalmas emberét, Imreffy Jánost, hogy az erdélyiek ügyébe ne avatkozzanak bele, hiszen ezzel csak veszedelmet és vérontást idézhet elő. Báthory lépjen vissza a terveitől, mert Erdélyt nem lehet erőszakkal elfoglalni, hiszen joga van a fejedelem szabad megválasztására.[1058] Természetesen maga Homonnai sem tekintette a *libera electiot* betartandónak, hiszen nem a rendek választása, hanem Bocskai István testamentumi rendelése alapján kívánta elfoglalni az erdélyi trónt.

A fenti gondolatmenetet azért tartottam fontosnak felvázolni, mert ebből Káthay Mihálynak egy másik, nem a megszokott *méregkeverő* képe bontakozik ki. Nagy László úgy vélte, hogy Káthay Imreffyvel együtt a Báthory-párt egyik fontos szereplője volt, aki tisztogatta az utat az ifjú arisztokrata előtt a fejedelmi szék irányába.[1059] Ezzel a megállapítással teljes mértékben egyetértek. Leszögezhető, hogy Káthay és Imreffy egy politikai csoportba tartozott, amely nem akarta elfogadni a Bocskai testamentumával kialakult helyzetet, azt, hogy Homonnai örökölje az erdélyi trónt.

Mint Homonnai naplójából ismert, 1605 novemberében egészen biztosan Báthory Gábort tekintette utódának a fejedelem. Érdekes azonban azt a körülményt is vizsgálni, ahogyan a kijelentés elhangzott. Úton volt a nagyvezír táborába, hogy megkoronáztassa magát. Mégis tartott a törököktől, hiszen nem tartva be a követein keresztül tett ígéretét, Erdélyt biztosította magának, s megkezdte a béketárgyalásokat a Habsburg-féllel. Ha a fejedelem szavaira figyelünk, és figyelembe vesszük a Bocskai és Lala Mehmed között létrejött feszültséget, akkor Báthory Gábor említése egyfajta politikai irányváltást is takar. Ha vele történik valami, akkor a töröknek ne higgyenek többé, hanem álljanak a Habsburg-fél pártjára, s ebben Báthory Gábor legyen a vezető. Bocatius 1606 decemberében a császári fogságban történt kihallgatása közben Homonnai mellett Báthory Gábort és Báthory Istvánt is lehetséges örökösnek tekintette, bár egyértelműen Homonnairól szólt úgy, mint aki könnyen engedelmességre lenne szorítható.[1060] A kassai bíró már 1606 januárjában távozott Magyarországról, és saját bevallása szerint az elkövetkező egy évben semmilyen új információval nem rendelkezett. A három felsorolt örökös-jelölt közül bizonyára mind

[1058] MOL R 298. Erdélyi iratok 1. tétel. fol. 17. Homonnai Drugeth Bálint levele Imreffy Jánosnak, Ungvár, 1607. 01. 28.; Erdélyi történelmi adatok I. 217. Szilágyi szerint hibásan közölve a dátumot, februárra értelmezték. Szilágyi: A Rákócziak kora … 59.

[1059] Keserű Bálint egy korábbi tanulmányában szintén úgy látta, hogy Báthory Gábor a környezete, Imreffy és Bethlen támogatásával még Bocskai életében lépéseket tehetett a fejedelemségért: Keserű Bálint: A „Conspiratio Kendiana” szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények 67 (1963) 361.

[1060] Bocatius: i. m. 169.

felmerülhetett Bocskai környezetében, a névsorral azonban van egy kis probléma. Báthory István nem lehet más, csak az ecsedi ág utolsó sarja, aki azonban még 1605 őszén elhunyt. A másik két személy esetében bizonyított, hogy egy időben tényleg örökösök voltak, ezt a későbbi események jól igazolják.[1061] Bocatius vallomása azért is érdekes, mert ebből derül ki, hogy Báthory mellett 1606 januárjáig már legalább hallgatólagosan felbukkant Homonnai neve is.

Báthory Gábor kapcsán ritkán merül fel az a tény, hogy 1607 nyarán megígérte a magyar katolikus klérus előtt személyes áttérését és új hite megerősítését Erdélyben, ha Rudolf császár és király elismeri a fejedelmi trónon.[1062] Arra vonatkozóan egyelőre nem folyt kutatás, hogy ez a kapcsolat mikor alakult ki. Így nem tudható, hogy 1605 végén, illetve 1606 első felében fennállott-e valamilyen „titkos" kapcsolat Báthory környezete és a magyar katolikus főpapok, illetve Prága között (csak sejthető). Ugyan olyan adatokkal rendelkezünk, hogy a bécsi és a prágai udvarban pontosan ismerték Bocskai titkos levelezését, és maga Illésházy hívta fel a figyelmet arra, hogy a kassai kancellárián valaki, később nyíltan kimondva, Káthay áruló, akinek a levelét illetéktelen helyen is látta, ez azonban addig, amíg nem kerül elő valami bizonyíték, nem több, mint feltételezés.

Nagy László értelmezése szerint Káthay Mihály koncepciós perében a fővádló Illésházy István volt, és szerinte Illésházy a kancellárt Bocskai előtt 1606 augusztusában azzal gyanúsította, hogy Szuhai István nyitrai püspöknél látta egy levelét.[1063] A helyzet azonban egy kicsit másképpen áll. Illésházy már 1606. február 9-én kelt levelében utalt arra, hogy valaki Bocskai kancelláriáján kijuttat információkat az ellenfélnek, így mindenről tudnak Bécsben: „valaki pápista conscientiás ember vagyon ott fölséged háta megett, az ki azt cselekszi, azért szükség, hogy fölséged ótalmazza magát és vigyázasson utánnok."[1064] Arra pedig, hogy Illésházy *augusztusban* jelezte volna, hogy Szuhainál látta Káthay levelét, nincs semmilyen adat. A levelet Illésházynak azért kellett volna megszerezni, hogy Káthay hűtlensége, praktikái ezáltal is bizonyítottak legyenek.

A fenti vádakra nem egyértelműen bizonyíték Bocatius Káthayról szóló érdekes megjegyzése. Továbbra is megmaradva abban a hitben, hogy a vallomástevőnek a magyarországi események újabb fordulatairól nem volt híre, mégis arról számolt be, hogy Káthay a

[1061] Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. Századok 148 (2008) 4. szám 807–848.
[1062] EOE V., 342–343.; Papp: Homonnai Drugeth Bálint, … 831.; Kruppa: Erdély és a Szentszék … 162–163. Nr. 120b.
[1063] Nagy: Káthay Mihály … 100.; Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 75. Kassa, 1606. 09. 07. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1064] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 75. Bécs, 1606. 02. 09. Illésházy István Bocskai Istvánnak.

választófejedelemnek és a fejedelemnek (a német birodalmi választókat kellene érteni alatta) Bocatiuson keresztül kívánja a hűségét kifejezni. Bocatius megjegyezte, hogy Káthay a kassaiaknak nagyon eladósodott, s amikor alkalmasnak látja, akkor ellenük fog tenni, elsősorban azért, mert nem engedélyeztek számára katolikus papot.[1065] Ez a hírforrás arra utal, hogy Káthaynak már 1605 végén nehézségei voltak a katolikus vallása miatt Kassán, és talán nem túlzás azt feltételezni, hogy ebben a város protestáns prédikátora, Alvinczi Péter is szerepet játszhatott. Benda Kálmán fedezte fel, majd röviden Dán Róbert és Ács Pál említette azt a levelet, amelyből kiderült, hogy Káthay Mihály 1606 októberében megtagadta a katolikus hitet, és ennek bizonyítására Alvinczi Péter a kassai nagytemplomban fel is mutatta az olvasóját.[1066] Ne feledjük, ekkorra már Káthay több mint egy hónapja fogoly volt, az áttéréssel talán az életét akarta megmenteni. Az eset értékeléséhez az is egy fontos szempont, hogy Alvinczi a Homonnai erdélyi fejedelemségét propagáló testamentumos urak egyike lett, tehát az ellentétes oldalon állt Káthayval szemben. Mindezek alapján egyelőre annyi biztosan állítható, hogy Káthay és Imreffy *nem* abba a politikai körbe tartozott, mint Illésházy, Homonnai, Péchi, Rimay, Örvéndy és Alvinczi Péter. Dán Róbert és Ács Pál úgy vélte, hogy ha a gyilkossági kísérlet vádját nem is lehet bebizonyítani, az árulás ténye Káthay esetében (ami az ellenféllel való titkos kapcsolattartást és az információk kiszolgáltatását jelenthette) fennállhat.

Most, hogy alaposan végigjártuk a kortárs hírforrásokat Bocskai István betegségét, gyógyítását, illetve az esetleges mérgezést illetőleg, a fentieket össze kívánom vetni azokkal a másodkézből származó beszámolókkal és elbeszélő forrásrészletekkel, amelyeket az eddigi feldolgozások azonos súllyal kezeltek, mint a témáról született elsődleges anyagot. Ezt az eljárást módszertanilag nem tartom szerencsésnek, hiszen nem könnyű eldönteni az információ eredetét, a szerző ismeretének mélységét.

Elsőként a Mikó-féle rövidebb szövegváltozatot említhetjük. Mikó Ferenc Székelyföldön élt, később Csík, Kászon és Gyergyó szék főkapitánya volt, Bethlen Gábor bizalmas embere. Török földre menekült, és a Bocskai-felkelés kezdetekor Bethlen mellett találjuk. A naplója ide vonatkozó részletének megírásakor azonban nem rendelkezhetett pontos információkkal Bocskai halálát és Káthay kivégzését illetően. Mikó már a halál időpontját is tévesen adta meg december 26-ra, bár ez akár még a későbbi másoló tévedésének is felróható. Alapvetően nem

[1065] Bocatius: i. m. 169.

[1066] Dán Róbert: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció) 13. 132. (szerk.: Klaniczay Tibor).; Ács Pál: „Ha kérdi Isten, Káthay, tetőled.” Pázmány Péter vitairata Bocskai haláláról. Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (1993) 38.; Péchi Simon Nyáry Pálnak, Kassa, 1606. 10. 12.

hitt a mérgezés teóriájában, mégis távolabb került a realitásoktól. Ennek ellenére képet ad némelyek kortárs erdélyi vélekedéséről. Mivel Bocskainak 1594-ben része volt a „török párti urak" kivégzésében, és ezzel a Portától való elszakadásban, úgy vélte, hogy az ártatlanul megöltek vére száradt a lelkén. Volt, aki boszorkánymesterséggel (*per veneficas artes*), más pedig méreggel etetéssel (*per toxicum*) magyarázta a halálesetet, ő ezt nem tudta megítélni. „Istennél az ítélet." Káthay meggyilkolását a mérgezéssel való gyanúsítással magyarázta, a kivégzés végrehajtóját, illetve „hajtatóját" Széchi Györgyben, az udvari seregek főkapitányában láttatta.[1067]

A másik elbeszélés a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc leírása szintén a kortárs erdélyi vélekedést mutatja be. A szöveg szerzője nem viselt magas állami hivatalt. Életét szülővárosában élte le, de a fontosabb erdélyi eseményeknél feltűnt, egyszer nagybátyjával, Borsos Tamás követtel még Konstantinápolyba is eljutott. A véleménye az eseményeket távolról, kósza hírekből ismerő emberre vall. Leírása szerint Bocskai a császárral és a szultánnal kötött békekötés után letette a királyi címet Kassán, és magát a „gyönyörűségnek" és „nyugalomnak," a „vigadozásnak" adta át. Ismerve Bocskai májustól fokozatosan jelenlévő, változó intenzitású betegségét, illetve a tárgyalások miatti feszült légkört, nem tekinthető a felvázolt kép életszerűnek, még ha Bocskai valóban nem vetette meg a kulináris élvezeteket. Nagy Szabó Ferenc nem hitte azt, hogy a fejedelem mérgezés miatt halt meg. Káthay sorsáról egy mondatban emlékezett meg, hogy a nép felzúdulván ezer darabra vágta szét. Ugyanakkor jelezte azt is, hogy sokan nem hittek a mérgezés teóriájában, és Káthayt ártatlannak vélték. Leírásában megemlített egy Bornemisza Kata nevű nőt, akit Bocskai Erdélyből vitetett Kassára, és akinek „ifjabb szerencséje" volt Bocskaival. Hogy az emlékirat pontosan mit akar ezzel kifejezni, nem tudható. Nagy László benne látta Bocskai szeretőjét.[1068] Mivel azonban a mérgezés kapcsán merült fel Bornemisza Kata neve, az sem lehetetlen, hogy őt tartották a tényleges mérgezőnek.

A harmadiknak tárgyalt szöveget Sepsi Laczkó Máté, Lórántffy Zsuzsanna édesapjának, Mihálynak az udvari prédikátora írta. Bocskai haláláról a „Rerum vita a Serenissimo Principe Domino Stephano Botskaio in Ungaria et Transylvania gestarum consignatio, descripta ex autographo ejusdem" című fejezet számol be. A fejedelem megmérgezését Káthay által – a leírás szerint – csak decemberben tekintették bizonyosnak, ezért behívott néhány tanácsurat Bocskai, és tárgyalták, hogy mit kellene tenni. Az említett esemény időpontja bizonyosan

[1067] Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. MHHS VII. 173.

[1068] Mikó Imre, gróf: Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memorialéja. Erdélyi történelmi adatok I. Kolozsvár, 1855. 201–202.

tévedés, hiszen Bocskai 1606. szeptember 7-én keletkezett leveléből láthattuk, hogy a fejedelmi tanácsosok már ezen hónap legelejére elfogatták Káthayt. A szöveg szerint tehát csak decemberben fogták volna el, s várakoztak, hogy mi derül ki. Szerintem ez a tanácskozás és a várakozás még korábban, azelőtt lehetett, mielőtt Illésházy augusztus végén távozott volna Kassáról. Ezután Sepsi Laczkó megemlíti, hogy a tanácsosokat az egyik éjszaka felhívták a tanácsházára, akik ott fáklyával világítottak. Kellemesi Mihály tartott egy beszédet, amelyben Bocskait a naphoz hasonlította, s feltette a kérdést, mit érdemel az, aki az ő kegyelmes urát megmérgezi, és ezáltal elveszejti. Miután elhangzott a név, az urak Káthayt fogságra vetették. Úgy vélem, hogy ez a leírás abban az esetben, ha szeptemberre dátumozta volna a szerző, akár még hitelesnek is tűnhetne, így azonban legalábbis kétséges. Sepsi Laczkó művében Bocskai halálának az idejét pontosan adta meg, valóban december 29-én reggel öt órakor történt.[1069] Nála olvashatjuk azt a feltételezést, hogy Káthay egy kerti lakomán adta volna be neki a mérget a halál előtt néhány hónappal. Mielőtt Bocskai elhalálozott, néhány héten keresztül betegeskedett. Sepsi Laczkó azzal igazolja a mérgezés tényét, hogy mielőtt az ténylegesen bekövetkezett volna, a birodalomban már elterjedt a híre a fejedelem halálának. Mint fentebb látható, ez az állítás is igaz, de nem decemberben, hanem még június elején terjedt el a híresztelés, s jutott el egészen Bécsig. Úgy vélem, hogy az eperjesi császári helyőrség is terjeszthette a téves információt. Károlyi Árpád szeptember 16-ára és 26-ára is talált adatokat, hogy a velencei követ és a krakkói nuncius is Bocskai mérgezéséről számoltak be.[1070] Ezek a hírforrásokat igaznak fogadták el.[1071] Egy verses betét után Sepsi Laczkó ismét visszatért Káthay Mihály történetéhez és meggyilkolásának körülményeihez. Szerinte a beadott méreg lassan végzett Bocskaival. A fejedelem halála után Káthay feltette a kérdést, hogy ki tartja őt még fogságban. Állítólag leveleket küldött a császárhoz és másoknak is, hogy parancsolják meg a szabadon engedését. Ezután hívta az egyik fő szolgáját, hogy vigye el a leveleket. Az ifjú legény azonban indulás előtt felkereste a szeretőjét, akinek kifecsegte Kassáról való távozásának okát. A szerető reggel Nyáry Pál embereinek is elárulta a titkot, és azok visszahozták Jászóról Kassára. A nála lévő levelekből sok titokra fény derült. Ezután a fejedelem udvari népe az egyik hajnalon kihozta őrzőhelyéről Káthayt, aki a császárra hivatkozva kérte, hogy ne bántsák. Ők azonban a piactéren lévő vesztőhelyre vitték, és Gymes Ferenc, az udvari katonák parancsnoka vágott rá elsőként, s így

[1069] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 638–639. Nr. CXXXVI. Homonnai Drugeth Bálint és Nyáry Pál Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. 12. 30.

[1070] MTA 764/8. fol. 9. (1606. 09. 16.) A krakkói nuncius beszámolója; (1606. 09. 26.); MTA Bocskai megmérgezése 764/8. fol. 31. A velencei követ a beteg Bocskairól, s az esetleges halálának a veszélyeiről.

[1071] Sepsi Laczkó Máté: Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624. (szerk.: Mikó Imre, gróf) Erdélyi történelmi adatok III. Kolozsvár, 1858. 97–98.

sorban apró miszlikbe szabdalták. A felesége kilenc óra tájban lepedőbe sepertette a holttest darabjait, s így temettette el Mislén, a családi székhelyen.[1072]

Az elbeszélő források – láthatóan – kronológiai szempontból pontatlanok, ugyanakkor olyan részleteket is tartalmaznak, amelyeket más forrásban nem olvashatunk. A kérdés csak az, hogy ezeknek a betéteknek mekkora hitelt lehet adni. Nagy Szabó Ferencnél, Mikónál és Sepsi Laczkónál egy közös elemet figyelhetünk meg, függetlenül attól, hogy a szerző hitte-e a mérgezést, vagy nem: Káthay halálát egységesen abból a közhiedelemből vezették le, hogy a kancellár megmérgezte Bocskait. Mikó és Nagy Szabó messzebbről, Erdélyből nézték az eseményeket, s talán nem túlzás azt mondani, hogy ők – s valószínűleg a példájukat általánosíthatjuk is – nem hittek a mérgezés teóriájában. Ezzel szemben a Partiumban tevékenykedő Sepsi Laczkó, közelebb lévén Kassához, az ottani hiedelmet fogadta el.

Ha összevetjük Nyáry Pál Illésházynak írott levelét (amelyben Káthay kivégzését röviden megemlítette) Sepsi Laczkó Máté leírásával, az előbbiből csak annyi derül ki, hogy a fejedelmi udvari had összegyűlt, s mivel Bocskai halála miatt el voltak keseredve, előrángatták Káthayt és szablyával felaprították. Sepsi Laczkó részletes beszámolója Káthay fenyegető magatartásáról, Rudolf császárnak küldött leveléről, az ifjú szolgáról és annak szeretőjéről stb. Nyárynál egyáltalán nem szerepel. Pedig Sepsi Laczkó szerint az egész ügy felgöngyölítése, a titkos levél megszerzése, s ebből adódóan a Káthay halálában való felelősség Nyáryt terhelné. Ismerve Nyáry Pál bizalmas viszonyát Illésházyval, nem hiszem, hogy letagadta volna, ha köze lett volna Káthay meggyilkoltatásához.[1073] Nagyon érdekes idézni Forgách Zsigmond egyik levelét Thurzó Györgyhöz, akinek híreit érdemben még nem használta fel senki a történeti kutatásban. Forgách január 14-én, tehát két nappal a kassai felkoncolás után még nem hallott arról, hogy Káthay Mihály halott. Tudta azonban, hogy fogságban van, és mindenki ellenséges vele szemben. Forgách levelet akart küldeni a kancellárhoz, s kérte, Thurzó Györgyön keresztül juttassa le Tapolcsányra (Tepličany, Hernádszentistván része), ahonnan majd elviszik Káthaynak Kassára. Ez a levél igazolja azt a fentebbi véleményemet, hogy a két Forgách testvérrel bizonyára közeli viszonyban volt Káthay. Ugyanakkor némileg Sepsi Laczkó adata is valósnak bizonyul, mely szerint Káthaynak ténylegesen volt kapcsolata a külvilággal, s Bocskai halála után, talán még előtte is, levelezhetett a katolikus magyar urakkal. A levél megírásakor futott be a Forgáchok családi fészkébe, Hertnekbe (Hertnik) a hír egy Bohus nevű úron keresztül, hogy szombaton este

[1072] Sepsi Laczkó: Krónikája … 100–101.
[1073] Szilágyi: Illésházy István és más főurak ... 861–862. Nr. XXVII. Nyáry Pál Illésházy Istvánnak. Kassa, 1607. 01. 14.

Káthayt „konczról-konczra hánták” az udvari katonák.[1074] Az információ itt sem pontos, hiszen a gyilkosság Nyáry közlése szerint nem 13-án, szombaton este, hanem 12-én, pénteken hajnali ötkor ment végbe.

Károlyi Árpád még egy bizonyos Magister Joannes Lotter-féle beszámolót is említett, aki 1607. február 3-án Prágában a szintén katolikus Rákóczi Lajostól szerzett információit vetette papírra. Ezek szerint Káthay halála után még mindig életben volt János nevű testvére, a titkára és egy fiatal szolgája, akik bűnrészesek voltak. Lotter a kassai felfogást képviselve fogságuk okát a mérgezésben határozta meg.[1075] Káthay egyik korábbi saját kezű latin nyelvű levele az eperjesi levéltárban található. Ebben 1595 áprilisában a másik testvérét, Györgyöt ajánlotta Báthory Zsigmond szolgálatára. A latin szupplikáció hátoldalára magyarul tüntette fel valaki: „Ez a fejedelem tartott magyar királlyal és török ellen hadakozott A[nno] 1595.”[1076]

Szabó András kutatásai nagyon fontosak a Káthay-ellenes vádak értelmezéséhez. Káthay Jánosról, akit Ács Pál forrása szerint szintén 1606. szeptember elején fogtak el a bátyjával együtt,[1077] kiderült, hogy kiszabadult a börtönéből, s rá vonatkozóan még 1613-ból is ismerünk életrajzi adatokat.[1078]

Káthay Mihály tehát bizonyosan szorosabb kapcsolatot tartott fenn a katolikus magyarországi urakkal, és Lotternek igaza volt, amikor leírta, hogy János nevű testvérét is elfogták a gyanúsításkor. Ugyanakkor bizonyos, hogy ha Jánost a bátyjával való együttműködésben elkövetett mérgezéssel gyanúsították volna meg, nem kerülhette volna el a sorsát. Mindezek alapján tehát leszögezhető: nagyobb hitelt adhatunk Sepsi Laczkó krónikájának. Lehetséges, hogy Káthay vesztét ténylegesen a katolikus magyar előkelőkkel folytatott levélváltásai, illetve a Báthory Gábor lengyel királysága s erdélyi fejedelemsége érdekében tett szolgálatai okozhatták. A források engem a mérgezésről nem győztek meg. A január 12-én hajnalban öt órakor a fejedelem haláláért végrehajtott bosszúállás bizonyára hasonlóan játszódhatott le, mint ahogyan azt Sepsi Laczkó ránk hagyományozta.

[1074] Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. Történelmi Tár 1900. 417–419. Hernek, 1607. 01. 14. Forgách Zsigmond Thurzó Györgynek.

[1075] MTA Ms. 764/11. Károlyi Árpád hagyatéka. Kátay Mihály. Az eredeti forrás Münchenben a Staatsarchiv, Karton Schwarz, Karton 485/5. fol. 16-on található.

[1076] Štátny Archiv-Pobočka Prešov, Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost’. Župné vojenské záležitosti Inv. č. 828/8. Mi I. 25. Káthay Mihály supplikációja Báthory Zsigmondnak testvére, György érdekében. Homonna, 1594. 04. 14.; Ez az adat a családfán egy újabb „levelet” jelent, hiszen Szabó András családtörténeti rekonstrukciójából György kimaradt. Szabó András: A magyar késő humanizmus történetéhez. III. A csegekátai Kátai család genealógiája a 16–17. században Kátay Ferenctől a család kihalásáig. Collectanea Tiboriana. Szeged, 1990. 230–231.; Nagy László azonban ismerte a nevét. Nagy: Káthay Mihály … 95.

[1077] Ács: i. m. 40.

[1078] Szabó: A magyar késő humanizmus … 231.

Nagyon tanulságos a Komáromban állomásozó Kollonich Szigfrid (Seifried) német jelentése Mátyás főhercegnek 1606. november 9-én. Ebben a leghasznosabbnak Bocskai mihamarabbi Erdélybe küldését, s a tartománynak a halála után a császár számára történő biztosítását tartotta. Káthayról nem mint méregkeverőről emlékezett meg, hanem mint olyan emberről, aki a beteg fejedelem helyére pályázik, aki azonban Felső-Magyarországot átjátszotta volna a török kezébe. Bocskai betegségét nagyon súlyosnak tartotta, akit sok orvos és kuruzsló (*viel Doctors und zauberen*) meg akart gyógyítani, de esélytelenül.[1079]

Amikor a Bocskai halála utáni trónviszályt kutattam, feltűnt, hogy a források – s ezek alapján a szakirodalom is – sokkal több trónkövetelőt említenek, mint amennyien a valóságban ténylegesen felléptek. Thurzó György 1607. február 10-én, két nappal az erdélyi rendek döntése előtt felsorolta Báthory Zsigmond fejedelmet, Homonnai Drugeth Bálintot, Nyáry Pált, Báthory Gábort, Bethlen Gábort, Kornis Boldizsárt, s esélyesnek a régi fejedelmet, Báthory Zsigmondot tekintette.[1080] A ténylegesen megválasztott, előtte kormányzóként tevékenykedő Rákóczi Zsigmond neve pedig nem is olvasható a listán. Nyáry Pál és Bethlen Gábor valóban részt vett a háttérszervezkedésben, az előbbi Homonnai, az utóbbi pedig Báthory Gábor érdekében. Kornisról pedig fentebb megtudtuk, hogy ő is Báthory Gábor mellett voksolt. Ezeket a példákat azért említettem, mert segítenek Kollonich szövegének az értelmezésében. Úgy tűnik, hogy a korban arra is könnyen ráragasztották a trónkövetelés vádját, aki másnak az érdekében tevékenykedett. Kollonich vélekedését ezek alapján nem tekintem többnek, minthogy Káthayról is elterjedt, hogy Bocskai halála után a trón betöltésében tevékenyen részt akar venni, s nem differenciáltak, ahogy Thurzó sem, hogy magának vagy másnak az érdekében fáradozott-e. Káthay – amire már utaltam – Báthory Gábor érdekében dolgozott.

Mint korábban jeleztem, Káthay mellett felmerült Sennyey Pongrác feleségének egy öregleány szolgája mint lehetséges méregkeverő. Kemény Lajos Kassa város levéltárának anyagából közölt egy vallatási jegyzőkönyvet, amelyet Lugosi Ilona Szikszai Márton előtt tett. A jegyzőkönyv arról szól, hogy amikor Sennyey Pongrác és Kornis Boldizsár megindultak Prágából hazafelé, és a békekötés alapján Rudolf császár menedéklevelével bátran jöhettek Kassára, hogy ott letegyék a hűségesküt Bocskai nevére, akkor Sennyey egy

[1079] MTA Ms. 764/11. Károlyi Árpád hagyatéka. A levél idegen kéztől származó kéziratos másolata. Komárom, 1606. 11. 09. Kollonich Szigfrid Mátyás főhercegnek.

[1080] Zichy: Bethlenfalvi gróf Thurzó György … 165. Thurzó György feleségének, Czobor Erzsébetnek, Kassa, 1607. 02. 10.; ÖStA HHStA Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten Fasc. 153 (1607 XI–XII) Konv. C. (1607. XI.) fol. 59–61. Prága, 1607. 08. 02. Jelentés a császárnak.; Báthoryra vonatkozóan hasonló véleményt közöl a Vatikán prágai nunciusa is Rómával: Veress, Documente VIII., 1935. 18–20. Nr. 16. Prága, 1607. május vége.; Papp: Homonnai Drugeth Bálint, … 831.; Kruppa: Erdély és a Szentszék … 88–90., 93–94., 97., 99–100. számú iratok.

Gyurkó nevű szolgával a feleségét, Dobszay Annát arra kérte, hogy a nála lévő öregleányon keresztül veszejtse el a fejedelmet. Meg is egyeztek, hogy 50 aranyat és egy veres szoknyát kap, ha Bocskai karácsonyig meghal. Ez a vénleány olyan „varázserővel" rendelkezett, hogy a tanú addig meg sem tudott mozdulni, amíg ő nem akarta.[1081] Ács Pál és Dán Róbert ebből a történetből kiindulva feltételezte, hogy a mérgezés nem Káthaynak, hanem ennek az anonim vénleánynak a számlájára írható.[1082] Ács Pál véleménye az volt, hogy Sennyey és Kornis megjelenése Kassán Bocskai udvarában ugyanakkorra tehető, amikor Káthayt elfogták, hiszen Péchi egy kiadatlan leveléből kiderül (amelyben Káthay visszatérését is jelezte a kálvinista felekezetbe), hogy a két prágai katolikus menekült akkor tette le a hűségesküt.[1083] A gond csak az, hogy Péchi Simon ezen beszámolója nem 1606 szeptemberében, hanem október 23-án keletkezett, így nehezen feltételezhető, hogy összefüggésben van Káthay szeptember eleji elfogatásával. A fenti adatokkal összevetve a „kihallgatási jegyzőkönyv" eléggé regényesre sikeredett, a tartalma és az a tény, hogy Kassán vették fel, mégis elgondolkodtató. Ez azt jelenti, hogy Bocskai mérgezése ügyében ténylegesen tartottak vizsgálatot, és ez érthetővé teheti Bocskai István 1606. november végén Illésházynak írt szavait, hogy sok lator ember akart az életére törni, amely lassan napvilágra kerül.[1084] A jegyzőkönyv nem szól arról, hogy a mérgezés megtörtént-e, csak arról, hogy volt valaki, aki meg akarta kísérelni.[1085]

Ennek a fejezetnek a végén a felvetett kérdésekre összefoglalóan a következő lehetséges válasz adható. Nem igazolható az, hogy Illésházy István a párthíveivel együtt kihasználta a fejedelem betegségét, és a korábban erdélyi trónra szánt Báthory Gábort kiszorította az örökségéből. Hasonlóképpen az a nézet sem helytálló, hogy meghamisították volna Bocskai István végrendeletét. Az azonban teljesen elképzelhető, hogy a Báthory Gábort Bocskai halála után Erdélyben fejedelemnek szánó, s esetleg a lengyel királyságát is támogató katolikus magyar főnemesség és egyházi méltóságok (ahogy Forgách Zsigmond levele alapján ez feltételezhető, illetve az 1607-es évben nyilvánvaló) kapcsolatban álltak Káthayval. Ezek a lépések azonban háttérbe szorították Bocskainak a lengyel felkeléshez fűzött reményeit, és így szakadást idézhettek elő a kassai udvarban. A lengyel és a moldvai beavatkozás, illetve az

[1081] Kemény Lajos: Bocskai halálát követő vallatásokból. Történelmi Tár 1890. 390–391.
[1082] Dán: Az erdélyi szombatosok … 132.; Ács, 1993. 40.
[1083] Ács: „Ha kérdi Isten, ... 40–41.
[1084] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 625–626. Nr. CXXVI. Kassa, 1606. 11. 22. Bocskai István Illésházy Istvánnak.
[1085] Mivel nem tudom, hogyan hívhatták Sennyey Pongrác feleségének az öreg szolgálólányát, ugyanakkor a Bocskai környezetében Erdélyből felbukkant Bornemissza Katáról szóló rész akár arra is utalhat, hogy ő szerencsésebb volt Káthaynál („ifjabb szerencséje volt") a fejedelem megmérgezésében, nem lehetetlen hogy a két nő azonos. Ha így lenne, akkor kicsit közelebb jutnánk a második gyanúsított személyéhez. Lásd: Mikó: Marosvásárhelyi Nagy Szabó ... 201–202.

ezekben résztvevők, továbbá a Báthoryért síkra szálló Imreffy János többszöri felbukkanása Káthay megmentéséért, illetve Homonnai erdélyi fejedelemségével szemben, arra késztet, hogy Káthay börtönbe kerülését ne mással, mint a Bocskai és Illésházy politikáját keresztező lépéseivel magyarázzam. Úgy tűnik, hogy a Káthay-ügy kapcsán a politikai motivációk erősebben törnek a felszínre, mint az esetleges mérgezés lehetősége. Káthay halálának a körülményei is jobban magyarázhatóak a Kassán kitörő frakcióharccal, mint a tényleges gyilkossági kísérlettel. Ezt támasztják alá azok az adatok, amelyek a „cinkosoknak", magának Káthay testvérének a megmeneküléséről árulkodnak. Hogy valóban készültek tervek a fejedelem meggyilkolására, azt két nem túl meggyőző forrás bizonyítja. A lőporos merénylet kapcsán, bár a kortársak Kassán bizonyára egységesen merényletnek tekintették, az eperjesi német parancsnok naplója némiképpen gyengíti a vádat. A kassai vizsgálat jegyzőkönyve mellé sem ártana újabb, hasonló forrást találni, hogy hitelessége teljes legyen. Mindezek a bizonytalan híresztelések azonban nem szabad, hogy a betegségről megismert kórtünet értékét megkérdőjelezzék. A vízibetegség lefolyása könnyen magyarázható szívelégtelenséggel, amely nem megfelelőképpen kezelve, az étkezési és alkoholfogyasztási szokásokat meg nem változtatva, magában is eredményezhette Bocskai István halálát. Úgy hiszem, hogy a fenti elemzéssel részben elmozdulhatunk Benda Kálmán 1942-es vélekedésétől, amely szerint a halál oka ismeretlen lenne. A mérgezés tényét igazoló források súlya kisebb, mint a szimpla betegségéé, s Káthay ténykedésében található egy vonulat, amely magában is elégnek bizonyulhatott ahhoz, hogy a fejedelem árulójának tarthassák.

Belefoglalták-e Homonnai nevét Bocskai szultáni szerződéslevelébe?

A 19. század nagy forráskiadásai idején Szilágyi Sándor kétszer is úgy értelmezte a Bocskai István halála után kialakult helyzetet, hogy a magyarországi és erdélyi fejedelem nemcsak a végrendeletében jelölte ki utódjának a magyarországi felkelő hadak parancsnokát, hanem még életében megszerezte számára a török szultán támogatását is. „Bocskai még az országgyűlés előtt[1086] megbetegedett, de betegsége oly súlyossá lett, hogy szükségesnek látta utódról gondoskodni. Ő Homonnai Bálintot jelölte ki, s számára a portáról athnámét is szerzett. Azonban a gyűlés folyama alatt betegsége súlyosbodván, dec. 17-én megírta végrendeletét."[1087]

Később az erdélyi országgyűlési emlékek kiadásakor a következőképpen foglalta össze, amit Homonnai örökösödési joga török elismeréséről tudott: „Kit Bocskai utódjául jelölt ki, s kinek érdekében a testamentumos urak mindent elkövettek: az Homonnai Bálint volt. Biztosították a hajdúkat [mármint a testamentumos urak, Bocskai végrendeletének végrehajtói – P. S.], hogy állapotjokban meg fognak tartatni, utasították a portai orátorokat, hogy érdekében mindent elkövessenek, követséget neveztek ki a nagyvezérhez, ki Belgrádban tartózkodott, s itt annyival kevésbé tartottak akadálytól, mert Bocskai még életében kieszközlé számára az athnámét."[1088]

A fenti idézetek azt jelentik, hogy Bocskai István még halála előtt diplomáciai lépéseket tett, hogy az örököse török támogatást élvezzen, amikor ebből a világból végleg eltávozik.

Szilágyi Sándor, akit e sorok írója is a 19. század egyik legjelentősebb forrásközlőjének és történészének tart, ebben az esetben félreértette az általa kiadott okmányokat. Hozzá kell tenni – s nem Szilágyi védelmében, aki igazán nem szorul rá a mentegetésre –, hogy nem véletlenül. Az iratok, melyeket alább érinteni fogok, tartalmaznak olyan – a diplomáciában megszokott – csúsztatásokat, amelyeknek az a célja, hogy befolyásolják a politikai döntéshozók lépéseit. Úgy is mondhatnánk, hogy a 19. századi kiváló történész beleesett a 17. század elején ásott diplomáciai verembe. Az okmányok elemzése előtt célravezetőnek tűnik leszögezni, hogy az alább ismertetendő források nem azt mondják, hogy Homonnai Bálint még Bocskai életében megkapta a szultáni megerősítést, hanem azt, hogy Bocskai kapott egy olyan ahdnámét, amelyben megnevezték a későbbi örököst. Mint látni fogjuk, még ez a

[1086] Bocskai 1606. december 13-ra, Luca napjára Kassára országgyűlést hirdetett, a bécsi és a zsitvatoroki békék megvitatására. Erről alább részletesen szólok.
[1087] Szilágyi: A Rákócziak kora ... 47.
[1088] EOE V., 319.

kijelentés is alapos gyanúra ad okot. A Homonnai támogatását vállaló magyar urak és a törökök együttműködésének módja alapos forráselemzéssel tárható fel.

A fejedelem halála után a végrendeletét három udvari emberének, a híres protestáns prédikátornak és udvari papjának Alvinczi Péternek, tanácsosának és kincstartójának Örvéndy Pálnak, s titkárának Péchi Simonnak kellett végrehajtania. A fejedelem halála után lázas előkészületek folytak, mert az újév második napjára keltezve küldték ki a Bocskai halálát ismertető leveleket, egyelőre azonban a nagyobb nyilvánosság előtt továbbra is titokban tartották a halálesetet. Témánk szempontjából különösen fontos az, hogy az elsők között a Nándorfehérváron telelő Kujudzsu Murádot, a magyarországi szerdárt tájékoztatták, akiről még ekkor nem tudták, hogy a szultáni kegy a kivégzett Dervis pasa helyére a nagyvezíri méltóságba emelte. A szultáni udvarban Kőrösi István volt az állandó követ, akihez Dobay Tamást indították el, hogy eljuttassa Bocskai halálhírét és a testamentumos urak leveleit. A teljes iratanyag nincs meg, az egyetlen fennmaradt levél azonban arra utal, hogy rendkívül titkosan kezelték Bocskai végakaratát. Mielőtt Kőrösi bármilyen okmányt felbonthatott és elolvashatott volna, le kellett tenni az esküt, hogy úgy jár el, ahogyan azt halott uruk végrendelkezésében meghagyta. A kérés szokatlan voltát érezhették a testamentumos urak is, hiszen utaltak arra, hogy mások is előbb tettek esküt a fejedelem kívánságának teljesítésére, mielőtt megtudhatták, hogy miről is van szó benne. „Mi reánk penig őfelségétől felette nagy és erős kötél alatt bízatott, tudjuk, hogy kegyelmed is igaz magyar és hazája szerető, az mi kegyelmes urunknak penig nem csak életében, hanem holta után is hagyományának is jó őrzője. Itt sem bízhattuk az dolgot Dobay Tamásra különben, sőt meg sem akartuk neki jelenteni, hogy addig ki ne tudódhassék, hanem azon esküttük [eskettük meg] meg, hogy valami az levelekben lészen, és ott kegyelmeddel megérti, abban tehetsége szerint híven és igazán eljár, szolgál, titokban is tartja valameddig titok dolog vagyon. Addig meg nem adhatja, sem semmiről nem traktálhat, hanem elsőbben arra, az mit levelekben talál, mint őfelségének utolsó diszpozícióját és testamentumát, kegyelmed teljes tehetségével segíti, és az mely követséget az levelek által Dobay Tamással együtt most mi kegyelmedre bízunk, abban híven, igazán és szorgalmatosan eljár, melyre kegyelmed tiszti és mostani hivatalja szerint köteles, hogy ez szerint cselekedjék. Egész nemzetünk javára penig magátul kellene reá menni. Más az, hogy mikor ezt az dolgot az más levelünkből fundamentumig meg érti, egy szava sem lészen, hogy kegyelmed nem javallaná, mert ezt Isten így rendelte és véghez kell menni. Az dolognak penig erős és bizonyos rációit az másik levelünkből meg értheti bővebben, de azt, mint hogy hüttel való kötelesség nélkül meg nem jelenthettük. Ez levelünk csak arra való, hogy először amire mi itt kötelesek vagyunk, kegyelmed is azonra hüttel

legyen köteles, mert az uraknak jobb részek, noha nem értik az dolgot tudván őfelségét, hogy igaz magyar és hazája szerető ember volt, inkább mind megesküdtek. Kegyelmed is higgyen mi nekünk, Isten velünk lévén mindnyájunkkal bizony nem kicsiny előmenetelére lészen kegyelmednek, melyben nekünk is módunk vagyon és lészen. És csak az más levelünket meg olvassa és hiti letétele után mindjárást jobb reménségben lehet."[1089]

Hogy mire is kellett megesküdni a követnek, csak sejthetjük. A magyar követség betért Nándorfehérvárra is, ahol átadta a szerdárnak, illetve az ekkorra már nagyvezírnek kinevezett Kujudzsu Murád pasának szóló leveleket. Valószínű, hogy velük volt egy török követ is, akiről Nyáry Pál megemlékezett levelében.[1090] A nagyvezír ekkor egy nagyon részletes jelentést készített a szultán számára, amelyet a konstantinápolyi kajmakám, (a nagyvezír helyettese) egy szultánnak szóló felterjesztés formájában (telhisz) átszerkesztetett,[1091] majd benyújtott a Portán. (Erre a dokumentumra korábban már többször is hivatkoztam.). Az okmány egy rövid kísérőlevéllel együtt bekerült a szultán elé, amelyre személyesen vezette rá a nagyúr a rövid megjegyzéseit. Mivel a nagyvezír elsősorban a Kassáról jövő magyaroktól informálódhatott, az onnan származó rendezési tervet kellett továbbadnia Konstantinápoly felé. Csakhogy, amint látni fogjuk, a fentiekben bemutatott, Erdélyt Homonnainak szánó elképzelés némiképpen módosult az oszmán diplomáciai és hatalmi érdekeknek megfelelően. Az alábbiakban az okmányt bő idézetek alapján fogom elemezni. Kujudzsu Murád tudatta a Portával, hogy Alvinczi Péter, Örvéndy Pál és Péchi Simon bejelentette Bocskai István halálát. Az okmány Homonnai hatalomra kerülése mellett egy sor egyéb fontos ügyről is beszámol, most azonban csak azokra az eseményekre térek ki, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a témánkkal. „Mivel a nagyúri szerződéslevélben [*ahdnâme-i hümâyûnda*] az áll, hogy utána az legyen a király, akit ő megnevez, ezért [Bocskai] még az életében azért könyörgött a boldogságos padisahnak, az elhunyt Dervis pasának[1092] és nekem is, hogy a helyére királlyá tehesse az [ön] Homonnai Bálint nevű szolgáját, aki az erdélyi urak előkelői közül való, s akinek ismert hűsége és boldogságod iránti szolgálata, a rájákat [alattvalókat] is védelmezi, illetve hasznos és neves személy.

Korábban, miközben az isteni segítséggel kísért hadjárat alatt a Habsburg-megbízottakkal a béke megkötése körüli ügyekben fáradoztam, a nevezett Bocskait egy közeli embere

[1089] MOL P 147. K. Papp Miklós gyűjteménye. 8. cs. fol. 14. A dátum tévesen: Cassiviae die 2 mensis Januarius Anno Domini 1606.); Az okmány kiadása: Torma Károly: Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez. Magyar Történelmi Tár 13 (1867) 93–95. (A kiadó szerint ez egy másolat, véleményem szerint az eredeti példány.) Az idézetben a kéziratos példányt használtam.

[1090] MOE XII., 1917. 756.

[1091] BOA A.AMD (1017) 1/6. (A telhiszt kísérő levélke.)

[1092] A volt nagyvezír, Dervis Mehmed pasa, akit 1606. december 9-én végeztek ki Isztambulban. Danişmend: İzahlı Osmanlı ... III. 247–248.

megmérgezte, s mivel tudta, hogy ebből nem fog megmenekülni, egy olyan nemes parancsot kért tőlünk, hogy az legyen az utóda, akit ő akar, amit óhaja szerint ki is állítottunk."[1093]

Kujudzsu Murád szerint tehát Bocskai még a halála előtt, de már a mérgezése tudatában, pontosabban akkor, amikor már nem volt reménye a felgyógyulására, „nemes parancsot" kért, amelyben a nagyvezír megerősítette, hogy a fejedelem halála előtt az legyen az uralkodó, akit ő akar. Ezt a lépést elképzelhetőnek tartom, hiszen nem is zárható ki, hogy Bocskai a halála előtt egy ilyen megerősítést kért a szerdártól, s esetleg a nagyvezírtől is, ennek azonban semmilyen nyomára nem bukkantam. Ezt a lépést szeptember elején kezdeményezhette. Ha Dervis pasával is felvette a kapcsolatot, és esetleg ténylegesen kérte volna tőle Homonnai utódnak való kijelölésének engedélyezését, arra csak 1606. december 6-ig kerülhetett sor, hiszen akkor a nagyvezírt kivégezték. A szultán elé azonban biztosan nem került az ügy, ezt az alább elemzett szultáni levelek is igazolják. Nem lehetetlen tehát, hogy azután, amikor véglegessé vált Homonnai örökösödése, a beiktatás zökkenőmentességéről a fejedelem levelezett a magyarországi szerdárral, azonban új szultáni ahdnáme, amelyben erről szó lett volna, nem készülhetett.

A következő idézet a törökök intézkedéseiről szól, amely arra utal, hogy a datálatlan okmány legalább három héttel a fejedelem halála után íródott: „Mivel azonban időbe kerül, amíg a levelek bejutnak a boldogságos kapura, s nagyon fontos, hogy késedelem nélkül kezdjünk az előkészületekhez, ezért Haszán pasával, akire korábban a ruméliai vilájetet bízták, és Szinán pasával, az egri beglerbéggel, illetve más határvidéken lévő elöljárókkal tárgyalást folytattunk. Hogy szolgád [Homonnai] számára megfelelő választ adjunk, s hogy ne mondjunk ellent[1094] Bocskai király testamentumának, illetve annak sem, hogy az elöljárók alkalmasnak látták és elfogadták [Homonnait] királynak, s arra is hivatkozva, hogy «az emberiség [*ortalık*] és a lázadók elkezdtek lábra kapni,» a korábban kiállított szerződéslevél alapján Homonnai Bálintot, [Bocskai] kérésére erdélyi fejedelemnek és magyar királynak neveztük ki. Megírtuk a nemes megerősítő diplomát és a nagyúri [szultáni] levelet. Azért pedig, hogy a nevezettet a székhelyére juttassa és kinevezze magyar királynak, elküldtük Musztafa agát, aki a magas székhely kapucsi basijai közül való és Belgrádban tartózkodott."[1095]

[1093] BOA A.AMD (1017) 1/5. (İstanbul); Mai török betűs kiadása román fordítással: Gemil, Tahsin: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomane în documente turceşti (1601–1712). Bucureşti, 1984. 113–114.
Az irat fölött a szultán saját kezű megjegyzése*: ma'lûm oldı* (tudomásul vétetett).
[1094] (bilâ-tevakkuf = ne állítsuk meg vagy anélkül, hogy megállítanánk, akadályoznánk)
[1095] Lásd az 1093. lábjegyzetet.

A fenti idézet alapján tehát látható, hogy a nagyvezír nem engedett semmit a véletlenre bízni, hanem még mielőtt a magyar követség megjárta volna az utat a Portára, a határmenti török méltóságokkal egyeztetve a szultán nevében ki is nevezte Homonnait királynak, és a beiktató levéllel elküldte Musztafa főajtónállót (*kapıcı başı*) Erdélybe. A magyar történetírásban ismert Musztafa sorsa: a nagyvezír kivégeztette, mert a Homonnainak járó fejedelmi jelvényeket nem a címzettnek, hanem az időközben vajdává választott Rákóczi Zsigmondnak adta át.[1096]

Feltűnő az, hogy a nagyvezír milyen címen is helyezte Homonnait Bocskai örökségébe: nem mint fejedelmet, hanem mint *királyt* említi a török levél. Könnyen rövidre zárhatnánk elmélkedésünket azzal, hogy a magyar uralkodói címhasználatban járatlan török pasa kedve szerint titulálta támogatottját. Azonban Kujudzsu Murád egyik nagyon fontos magyar nyelvű levele, amelyet már 1607. február 22-én, tehát Rákóczi Zsigmond erdélyi vajdai megválasztása után írt, mutatja, hogy pontosan tisztában volt a címekkel. Homonnai királyként való említése tehát nem volt véletlen.[1097]

A levél tartalmának áttekintése több kérdésünkre választ ad. Először is a nagyvezír megtámadta az erdélyiektől állandóan hangoztatott jogot, amelyet még I. Szülejmán szultán I. János királlyal kötött megállapodásához vezettek vissza, miszerint a régi szultánok ahdnáméi, szerződéslevelei alapján szabadon választhatnak fejedelmet. Murád pasa szerint azzal, hogy az erdélyiek fegyvert vontak a Porta ellen, felbontották a régi megállapodásokat. Az új politikai viszonyt Bocskai István fellépése teremtette meg, akit elismert a szultán, és „sok szolgálatjáért az hatalmas császár előtt való becsületiért, az magyarországi királyságra, és az erdélyi fejedelemségre koronával idvezlötte, zászlójával, botjával egyetemben…”. A szultánnal és az oszmán házzal olyan megállapodást kötött a magyar fejedelem, hogy „az hatalmas császár is hűséges szolgálatát vévén, viszont azt fogadta, hogy minden kincsivel, hadával, szükségének idején megsegíti, nem hagyja, sőt mikor az hatalmas császár képe [Lala Mehmed pasa, nagyvezír – P. S.] az királyságra megkoronázta, oly végzésünk volt véle, hogy valakit ő maga helyett utána királyságra választana, hadna, az korona annak kezinél maradna, ki szintén olyan hűségesen szolgálna az hatalmas császárnak, mint szinte maga. Mely dologról Bocskai István király közt és az mi boldog emlékezetű Istenben nyugodott Mehmet pasa atyánkfia közt hitlevél is költ. Az én szerdárságom elején is, levéllel s hittel kötöttük, ezt megerősítettük, az hatalmas császárnak is értésére adván, kegyelmes választétele volt, hogy

[1096] Szilágyi Sándor: Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Budapest, 1867. 233.; TMÁOT I. 68.

[1097] Az okmány kéziratban is több helyen megtalálható másolatban: MOL R 298. Erdélyi iratok 1. tétel Erdélyi török diplomáciai leveleskönyv c. sorozat 1544–1660. fol. 21–22.; MOL R 147. K. Papp Miklós gyűjteménye 8. cs. (1601–1670) fol. 21–33. (Több példányban); Kiadása: TMÁOT I. 68–71.

ha valakit hadna helyébe, az lenne király. Annak penig testamentoma szerint az királyság Homonnai Bálintnak hagyatott. Mi is ezt az hatalmas császárnak értésire adván, hogy Homonnai Bálintnak, mivel ez botot, zászlót, szablyát és az császári öltözetet megküldtük, az hatalmas császár tőlünk jó néven vévén, helyén hagyta."[1098] A levél azzal folytatódik, hogy a szultán által újabban küldött beiktató jelvények Murád pasánál vannak. Később még visszatér Bocskai végrendeletére, melyet a szultán parancsa szerint is be kell tartani, majd visszább lépve a követelésekkel, felveti annak a lehetőségét, hogy Homonnai Drugeth Bálint és Rákóczi Zsigmond milyen módon tudnák a hatalmat maguk között felosztani: „…és Homonnai Bálinttal úgy végezzetek, hogy ő, mint szintén az előbbi fejedelem magyarországi király lévén, nagyságod is erdélyi gubernátor, az hatalmas császárnak így szolgáljatok. Reménlem, hogy ő is ez szerént kész cselekedni: mivelhogy az királyság s székes helye az hatalmas császárhoz újólag hajlott Magyarországon vagyon, ezt penig voltaképpen egynehányszor megírtuk nagyságodnak."[1099] A levél végén szinte kéri Rákóczit, hogy mindegy neki, ki marad végül is fejedelem, csak háború ne törjön ki a hatalmi rivalizálás miatt. Legvégül azonban mégis visszatér az előbbi véleményére, hogy Bocskai István végső rendelkezését be nem tartani a szultán előtt sem kívánatos.

Ennél a pontnál nagyon sajnálom, hogy a most idézett okmánynak a török eredetijét nem sikerült felkutatni, hiszen a pontos terminológiák megragadásához a legjobb az eredeti szöveg lenne. A levél tartalma azonban több dolgot megmagyaráz. A nagyvezír mind a fenti szultánhoz küldött beadványban megfogalmazva, mind a Rákóczi Zsigmondnak szóló magyar nyelvű levelében világosan különbséget tesz a Kassa központtal kialakult, Habsburgoktól elszakadt Magyarország feletti uralom és az *erdélyi vajdaság* között. Azonban minden további nélkül elfogadhatónak tekinti, hogy a magyarországi király helytartója vajdai címmel kormányozza Erdélyt.

A nagyvezír vélekedését tartalmazó felterjesztés további elemzésre ad lehetőséget Homonnai állítólagos, még Bocskai életében bekövetkezett megerősítéséről is. Biztosra veszem, hogy Szilágyi Sándort nagyrészt ennek az okmánynak a tartalma tévesztette meg, hogy azt feltételezze: Homonnai még 1606. december vége előtt megkapta a szultáni ahdnámét. Mint fentebb láttuk, ennek a gondolatnak nincs alapja, figyelmesen olvasva Murád nagyvezír nem is ezt mondja:

1. Bocskai kiérdemelte a szultántól a magyar királyságot és az erdélyi fejedelemséget, s ezeket a méltóságokat koronázás útján is megerősítették.

[1098] Az idézett levél őrzéshelyére és kiadására lásd a 1097. lábjegyzetet.
[1099] Az idézett levél őrzéshelyére és kiadására lásd a 1097. lábjegyzetet.

2. Amikor megkoronázták, akkor olyan megállapodást kötöttek vele, hogy utána az lesz a király, akit kijelöl. Erről „hitlevél is költ” az akkori nagyvezír, Lala Mehmed és Bocskai között.
3. Ezt a megállapodást megerősítette Kujudzsu Murád nagyvezír is a szerdársága idején, amelyet a szultán is helyben hagyott. (A szultáni helybenhagyás biztosan utólagos csúsztatás, erre nem volt mód és lehetőség.)
4. A nagyvezír kinevezte Homonnait a fentiekből adódóan, melyet a szultán is elfogad.

Bocskai szultáni szerződéslevele kiadásakor folytatott vizsgálataim arra vezettek, hogy a szultáni szerződéslevelet nem a rákosi találkozón 1605. november 11-én adták át, hanem – mint a korabeli magyar fordítás is mondja – 1605. október 23-án Sárospatakon.[1100] Részben azonban igaza van Murád nagyvezírnek is, hiszen egy hűségnyilatkozat valóban született, amelyben Bocskai megígérte a tizenöt éves háború folyamán az elpártolt erdélyiek által elfoglalt két török szandzsákközpont, Lippa és Jenő visszaadását. Ebben azonban egy szó sincs sem a hatalom öröklésére, sem Homonnai Bálintról.[1101] Mint már erre fentebb is utaltam, ennek az okmánynak a hitelessége is kérdéses, hiszen Lippa átadását akkor említi, amikor a szerb őrsége bizonyosan a szultán fennhatóságát ismerte el.[1102] Ez azonban teljesen logikátlan.

Érdemes azonban beletekinteni magába az 1605-ben átadott szultáni szerződéslevélbe (*ahdnâme-i hümâyûn*) is, hiszen mind a fentebb elemzett telhisz, vagyis a szultánnak átadott felterjesztés, mind pedig a nagyvezír most tárgyalt Rákóczi Zsigmondnak szóló levele Homonnai örökösödésének írásbeli biztosítékáról szólnak. Az ahdnáme török nyelvű változatai, mind pedig a legteljesebb magyar nyelvű fordítás meglepően *nem szól* arról, hogy Bocskai bárkit is kijelölhetne utódjának. Az ahdnáme csak az erdélyi vajdák esetében bevett fordulattal él, azzal a megszorítással, hogy a testvéreket és rokonokat kizárva, csak az egyenes ágon folyó, apáról fiúra szálló öröklést tekinti érvényesnek: „az említett erdélyi fejedelemséget és magyar királyságot az ismertetett módon nektek, s utánatok fiatoknak,

[1100] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 647. Bocskai István Illésházy Istvánnak, Sárospatak, 1605. 10. 24.; Az ahdnáme magyar fordításán az átadás időpontjaként október 28. áll. Ezért korábban úgy véltem, hogy az ünnepélyes átadás időpontja ekkor lehetett (Papp: Török–magyar … 130.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 129.). Bocskai Illésházynak küldött leveléből azonban kiderül, hogy a jeles esemény október 23-án ment végbe, s a török követ 24-én távozott vissza a nagyvezírhez.
[1101] R. 298. Erdélyi iratok 1. tétel Erdélyi török diplomáciai leveleskönyv című sorozat 1544–1660. fol. 23r.; Szilágyi, 1867. 47–48.; Csonka – Szakály: i. m. 183–185.
[1102] Szilágyi: Bocskay István és Illésházy István ... 81–82. Nr. L. Kassa, 1606. 04. 29. Bocskai István Rákóczi Zsigmondnak. Lippát visszavették az erdélyiek, s a Portára induló Kőrösit arra utasította a fejedelem, hogy úgy viselkedjen, mintha nem is hallott volna a végvár töröktől való visszaszerzéséről.

utána pedig annak adjuk, akit az ország választ, de az a személy őszinte és az udvarunk iránt hű legyen, …”[1103]

Természetesen a Bocskai „második” szultáni szerződésleveléről szóló tévhit nem alap nélkül való. Én magam is elhittem, és korábban az egyik tanulmányomban még feltételeztem a Homonnai öröklését megerősítő ahdnáme létét.[1104]

Az 1607-ben írt okmányok mellett egy 1606 júniusában keletkezett telhisz is arról győzött meg, hogy létezett Bocskai második ahdnáméja. A dokumentum többek között arról szól, hogy egy Uzun Mehmed nevű török Bocskainak Kassán ajándékokat adott át. A szöveg magán viseli a felterjesztés keletkezéstörténetét, vagyis azt, hogy Bocskai feltehetően magyar nyelvű leveléből állították össze. Az okmány magyar fordítói megnyugtatóan bizonyították, hogy 1606 júniusában keletkezett, és a tartalmát bele is építettem az oszmán diplomácia fordulatának elemzésébe, amikor is a Porta a Habsburgokkal folytatandó háború helyett utat engedett a béke megkötésének. A telhisz ahdnáméról szóló részlete törökül így szól: „bir iki gün evvel saâdetlü pâdişâhımuzun makbûl olan ahidnâmeler ile bu kullarına gönderilen kılıç ve kaftan ve hilat giydürmek içün gelen Uzun kâtib kulları olan Kaşye gelüb bu kullarına ziyâde riâyet eylemişdür.”[1105] Ennek a szövegrészletnek a fordítása így hangzik: „egy-két nappal ezelőtt jött [felséged] szolgája, Uzun írnok Kassára, hogy a boldogságos padisahunk által elfogadott ahdnámékat [átadja], a [felséged] ezen szolgájának küldött kardot [felövezze], a kaftánt és a díszruhát feladja, s ezenkívül fölöttébb nagy tiszteletet mutatott [felséged] e szolgája iránt.”[1106] A fenti hibátlan fordítást annak tudatában módosítom, hogy tudom: Uzun Mehmed volt az, aki 1605. október 23-án átadta Sárospatakon az ahdnámét. Ha ezt a tényt is figyelembe vesszük, akkor a szöveg értelme így módosul „egy-két nappal ezelőtt jött Kassára felséged szolgája, Uzun írnok, aki a boldogságos padisahunk által elfogadott ahdnámékkal ezen szolgájához küldetett, s aki [most] kard, kaftán és díszruha felöltéséért jött, s aki ezen szolgája [Bocskai] iránt rendkívüli tiszteletet mutatott.” Az ahdnámék kifejezés többes száma a törökben a tisztelet megfogalmazása is lehet. Uzun Mehmed efendi esetében az ahdnáme

[1103] „ve zikr olunan Erdel hükûmeti ve Macâr krâllığı vech-i meşrûh üzre size ve sizden soñra oğlıñuza ve andan soñra memleket halkı kime murâd edinürler ise ol kimesne toğrı ve âsitânemüze itâ‘at u inkiyâd üzre ola aña verilüb” 79–81. sor. Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 259–266.: Magyarul: „Az erdélyi fejedelemséget, és a magyar királyságot tinéktek és utánatok fiatoknak, és annak utána az ország kedve és választása valakit akar, ha a mi császári méltóságunknak, és az országnak is tartó hűségét meg tartja, és abban meg maradván meg őrzi, a mi császári méltóságunkhoz illik, hogy annak adjuk, és azt meg tartjuk benne.” Kiadása: Mikó Imre, gróf: Athnámék. Erdélyi történelmi adatok II. 1856. Kolozsvár, 321–327.; Csonka – Szakály: i. m. 159–169.; Papp: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden ... 177. (A magyar szöveget modernizáltam.)

[1104] Papp: Török–magyar … 132.

[1105] Orhonlu, i. m. 119–120. Nr. 153.

[1106] Dávid – Fodor: Magyar vonatkozású ... 467. Nr. 34.

átadására vonatkozó utalás pedig Bocskai eredeti leveléből kerülhetett bele a török változatba. A török fordító jól is adta vissza az eredeti szöveget, csak azt nem érzékeltette, hogy az ahdnáme átadása majd egy évvel a jelenlegi ajándékok elhozatala előtt történt meg. Levonható tehát egy fontos következtetés, s korábban erre nem figyeltem eléggé, hogy Bocskai 1606 júniusában keletkezett, s török fordításban fennmaradt levele nem szól egy 1606-ban átadott újabb szultáni szerződéslevélről, hanem csak arra utal, hogy az ajándékokkal érkező portai tisztségviselő azonos az ahdnáme korábbi átadójával.

Most már úgy vélem, hogy nem kis tudatosság érezhető amögött, hogy a Homonnai hatalmi jogairól szóló török eredetű okmányok miként ferdítik el az igazságot. Eleinte csak érdekeiknek megfelelően megváltoztatták hivatkozásaikban az 1605-ös török-magyar megállapodás vonatkozó részletét, később pedig határozottan egy másik szultáni szerződéslevél kiállításának képzetét sugallhatták.

A Kujudzsu Murád által a szultán nevében Homonnai Bálint kinevezésére kiállított, majd Rákóczi Zsigmond nevére átírt szultáni végleges megerősítő diplomában (*berât-i hümâyûn*) az áll, hogy a Bocskainak adott szerződéslevélben joga volt kijelölni az utódát (amit már fentebb is láttunk, hogy az így nem igaz), majd pedig, hogy Bocskai még életében a neki adott felségjelvényeket átadta Homonnainak, akit most oszmán részről is megerősítenek: „Abban az ahdnámában, amelyet azért adtunk, hogy a nevezett István király után az legyen a király, akit ő kijelöl, [Homonnai] megnevezésre és feljegyzésre került.”[1107]

A Homonnai megerősítésére küldött szultáni levélben, amelyet a fentebb tárgyalt és idézett nagyvezíri jelentés alapján állítottak ki a Portán, nagyon határozottan állították, hogy létezett egy Bocskainak adott „második” ahdnáme, benne Homonnai nevével: „Az ahdnámában pedig, amely arról szólt, hogy utána az legyen a király, akit ő [Bocskai] kijelöl, megemlítették és feltüntették [az Ön nevét]. Mivel pedig alázatosan kérte és könyörgött, ezért az én nagyúri felségem részéről elfogadtuk Önt örökösének. [Bocskai] még életben volt, amikor a neki adományozott segítséget biztosító nagyúri zászlómat a buzogánnyal együtt, amely [mindenki] óhajának tárgya, átadta Önnek.”[1108]

[1107] „ve mûmâ ileyh krâl İştvân gendüden sonra kimi dilerse krâl etmeğe verilen ahdnâmede mestûr u muqayyed olub” Arhivele Naționale ale României, Direcția Jud. Brașov, România (ANR-Brașov) Arh. Bisericii Negre E. IV, 150.; Magyar fordítása: MOL R 298. Erdélyi iratok 1. tétel Erdélyi török diplomáciai leveleskönyv c. sorozat 1544–1660. fol. 15–16.; TMÁOT I. 65–68.

[1108] „gendüden-sonra kimi diler krâl olmasın ahdnâmede mestûr u mukayyed ve cenâb-i celâlet-meâbımuz cânıbından istîzân u isticâbet etdüği ecilden yerine sizi vasîyet ve hâl-i hayâtında gendüye inâyet olunan sancak-i hümâyûn-i nusret-makrûnumla mergûb topuzı size teslîm eyledügin bildürdiler” TSMK E. 1942. fol. 161b.–162b. 16–19. sorok; Az okmányt a 19. századi török kiadásban alaposan modernizálták, s a magyar fordítása is ebből készült. (Ferîdûn II., 1275[2] 468–469., TMÁOT I. 60–62.); Mivel Isztambulban sikerült az eredeti szövegekre rábukkanni egy korabeli okmánymásolatokat tartalmazó könyvben, ezt a változatot használtam a munkámban.

Hasonló megfogalmazást találunk az Alvinczi Péternek és a végrendeletet kezelő társainak kiállított okmányban is, csak még nyomatékosabban fogalmaz a szöveg: „a messiási nemzet előkelőinek kiválasztottját, [Homonnait] – érjen jó véget –, akit már a korábban kiállított nagyúri ahdnámában is úgy, mint az említett [Bocskai] utáni királyt tüntették fel és említették meg, [Bocskai is] úgy végrendelkezett, az ő helyén király legyen. Egy korábban küldött nagyúri levelemen keresztül bizonyos volt, hogy a fenti ügyre vonatkozóan nemes beleegyezésemet megadom."[1109]

Ugyanilyen szellemben keletkezett 1607. március 9. körül Murád pasa levele Mátyás főherceghez, amelyben szintén az szerepel, hogy a szultáni ahdnáméja alapján bárkit kijelölhet utódának: „Korábban a boldogságos és felséges padisahunk őfelsége iránt engedelmessége és alázatossága alapján hűséget mutató magyar király[1110] és erdélyi fejedelem, Bocskai István még életben volt, amikor a padisahunktól egy nagyúri szerződéslevelet kapott arra nézve, hogy utána bárkit is szeretne a helyére a fejedelemségbe helyezni, az legyen a helyére kinevezve. Még mielőtt elhagyta volna ezt a világot, ezen ahdnáme alapján a korábban neki adományozott és ajándékozott koronát [*korônayı*] a nemes zászlóval és buzogánnyal együtt – még életében – Homonnai Bálintnak adta. A testamentumi rendelését elküldte hozzánk, és az örökségként a kormányzást is a korábban átadott ahdnáme alapján Homonnai Bálintra hagyta." Ebből a levélből is könnyen nyomára bukkanhatunk a csúsztatásnak, hiszen a fenti adatokból, különösen Murád pasa leveléből tudjuk, hogy a szultán csak a nagyvezír tájékoztatása után tudott Bocskai szándékáról, tehát korábban nem állíthatott ki olyan ahdnámét, amelyben az öröklés szabadságát biztosította volna.[1111]

Ezek a fenti idézetek természetesen magukban ellentmondanak annak, hogy Bocskainak lett volna egy másik megállapodása is Homonnai érdekében a Portával. Mind a török, mind a magyar félnek egy olyan fiktív török–magyar megállapodás létének bizonyítása volt a célja, amellyel igazolni lehet Homonnai Bálint trónkövetelésének alapját, még akkor is, ha a

[1109] „mukaddemâ verilen ahdnâmede müşârün ileyhden sonra krâl olması mestûr u mukayyed olan iftihârü l-ümerâi fî milleti l-mesîhîye [Homôn-nâyî] hutimet avâkibuhu bi-l hayr gendü yerine krâl olasın ve vasîyet eyledüğin ve mukaddemâdan husûs-i mezbûre nâme-i hümâyûnumla izn-i şerîfüm makarren olduğın yazmışsız" TSMK E. 1942. fol. 162b–163a. 11–14. sor. Ferîdûn II., 1275[2] 469., TMÁOT I., 62–63.

[1110] A szokásos formula a magyar király és erdélyi fejedelem (*Macâr krâlı ve Erdel hâkimi*), s úgy tűnik, hogy a kéziratban eredetileg így is írták, majd kivakarták a „kaf" feletti két pontot. A pontok nélküli „kaf" és a „re" betűk együttese egy megnyújtott „vav"-ot eredményezett. Korábban ezt a szót paleográfiai meggondolásokból inkább válinak, mint királynak értelmeztem. Most azonban a hiányzó pontok ellenére is királynak gondolom, mert a váli főnév a szövegben csak egyes szám 3. személyű birtokos személyrag használatával fordulhatna elő (Macâr vâlisi).

[1111] ÖStA HHStA Türkische Urkunden 1607. 03. 19.–29. (1015. zilkáde 20–29.) 3–5. sor. Az okmány török nyelvű kiadására lásd: Papp, Sándor: Macar ve Erdel Kralı Olan Bocskai'nin Halifeleri (Tahdil Edilen Bir Berat-i hümayun). CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri. (18–22. Eylül 2000, Çeşme) Ankara, 2004. Türk Tarih Kurumu. 557–580.

tényleges 1605-ös szultáni szerződéslevél szerint, mivel nem volt vér szerinti, egyenes ági leszármazott, nem örökölhette volna a trónt. Ezekkel a félrevezető megfogalmazásokkal a nem létező jogi garanciákra utaltak, mivel más elfogadható biztosíték Homonnai örökösödése mellett nem létezett.

A HAJDÚK ÉS OSZMÁN KAPCSOLATAIK

A hajdúság története,[1112] kialakulásuk, szervezeti kereteik megszilárdulása és a letelepedésük folyamata szorosan összefügg azzal a másfél évszázadon keresztül tartó korszakkal, amelyet a Hódoltság vagy a török megszállás idejének nevezünk.[1113] A magyar történetírás állásfoglalása szerint a hajdúk és a törökök közötti viszony alapvetően ellenséges volt, hiszen a Bocskai István által vezetett királyellenes felkelést megelőzően rendszeres szereplői voltak mind a várostromoknak, mind a nyílt mezei csatáknak. A szakirodalom ilyetén való értelmezése mellett a korabeli források, elsősorban a levéltárakban fennmaradt okmányok nagyszámú adatot szolgáltatnak arra nézve, hogy a tizenöt éves háború utolsó három évében másfajta kapcsolat is kialakult az addigi ellenfelek között, amely viszony további évtizedekre befolyásolta a hajdúság és az Oszmán Birodalom viszonyát.[1114]

A felkelés kirobbanásától kezdve új helyzet állt elő, az eddigi ádáz ellenség vált szövetségessé. A kor oszmán forrásaiban, a krónikákban és a szultáni dívánban, illetve a budai beglerbégségben kiállított oszmán-török okmányokban a korábbiaktól eltérően kezdték emlegetni „Bocskai angyalait". Bár a nyelvészek számára még viták témája lehet a hajdú szó etimológiája,[1115] egy biztos: a 17. századi oszmán nyelvben a „hajdú és haramia" kifejezésnek (*haydûd ve haramî*, így egymás mellett használva) erősen negatív jelentésárnyalata volt. A kortárs Ibrahim Pecsevi krónikás világosan bemutatja azt a folyamatot, amelynek során létrejött a paraszti munkából kiszakadt gazdátlan katonaelem: „Egy másik baj az volt, hogy a ráják között amennyi erőteljes fiatal rája csak volt, az mind hajdúvá lett, s innen van, hogy egyik palánkából nem lehet a másikba menni, hacsak öt-hatszáz ember együtt nincs; továbbá amennyi vár és város van, azt mind feldúlták s Belgrád átellenében Zimonyt kétszer is felgyújtották, a belgrádi malmokból harácsot szedtek, s Budától egészen Belgrádig a várakat és városokat ostrom alá vették, s egyik helyről a másikra már senki sem mehetett."[1116] Jellemző, hogy a tizenöt éves háború legjelesebb történetírója, szemtanúja, az oszmán tüzérség írnoka Abdülkádir efendi is csak olyan események kapcsán említi a *haydûd*, *haydûd keferesi* (hajdú, hitetlen hajdú) alakokat, amelyek megelőzik a Bocskai-mozgalmat.[1117] Sőt,

[1112] Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969.
[1113] Czigány István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon. Tanulmányok Balassi Bálint születésének 450. és a Bocskai-szabadságharc kitörésének 400. évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1212–1233.
[1114] Rácz István ezt csak Nagy András hajdúgenerális időszakára tudja elfogadni. Rácz: A hajdúk … 37.
[1115] Ivanics, Mária: Anmerkungen zur Etymologie *Hajdú* 'Heiduck'. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae XLVIII (1995) 3. szám. 391–403.
[1116] Pecsevi Ibrahim tarikhjából. Török történetírók. III. (ford. Karácson Imre) Budapest, 1916. 114.
[1117] Topçular Kâtibi: Târih I. 18, 21, 207, 254, 360.

nem sokkal a második hajdúfelkelés (1607–8) befejeződése után a szultáni díván parancsot küldött Madzsarogli Ali pasa temesvári helytartónak, hogy addig, amíg az új beglerbég nem érkezik meg, mindent tegyen meg a vilájet védelmére, amelyben elszaporodtak a rablók és a banditák (*eşkiya ve haydûd*), amely szóhasználatnak a Hajdúsághoz vagy azok lakóihoz nem volt köze.[1118] Ugyanezt tapasztaljuk később, amikor 1641. augusztus 25-én Músza budai beglerbég Esterházy Miklós nádornak panaszkodott a keresztény fél portyázásai ellen. A *hajdúd* szót ő is a rablókra és nem a hajdúságra értette.[1119]

Bocskai hajdúi és az oszmánok közötti viszony jellegét a szövetségben végrehajtott akciók alapvetően megváltoztatták, amelynek során egymás sikereit kölcsönösen megünnepelték. Petthő Gergely szerint „Megbolondultak vala akkorban a magyarok, hogy a Némethi Gergely táborában halván, hogy Esztergamot a törökök megverték, Jézust kiáltottak örömükben, tarackokat, és puskájokat a törökkel együtt örömre kisütögették." [1120] Hogy a másik oldalon is hasonló volt a magyar sikerek elismerése, mutatja Homonnai Drugeth Bálint naplója, aki szerint 1605. október 3-án jött meg Esztergom elfoglalásának és Némethi Gergely hajdúkapitány sikereinek is a híre, s az Érsekújvár alatti török–magyar táborban mindkettőt egyszerre ünnepelték.[1121]

A fentiekből is belátható, hogy a szövetségesek között kialakult egyfajta fegyverbarátság, a kapcsolat mélysége, politikai, diplomáciai jellegzetességei azonban még kutatás tárgyát kell, hogy képezzék. A régebbi irodalomban egyedül a török okmányokkal foglalkozó Fekete Lajos vetette fel, hogy Kádizáde Ali pasa budai beglerbégnek valószínűleg sokkal nagyobb szerepe lehetett a hajdúság intézményének, szervezetének kialakításában, mint ezt feltételezni szokták. Erre a következtetésre az általa feldolgozott török okmányok vezették, amelyekre alább én is kitérek. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a Hajdúság kialakításában Bocskai és Rudolf császár (pontosabban Mátyás főherceg – P. S.) mellett a török szerepét Alvinczi Péter sem titkolta a Magyarország panaszai című 1620-ban keletkezett röpiratában.[1122] „Mert ők [a hajdúk – P. S.] is hazafiúi békességnek és egyezségnek szeretői, akik nem saját méltóságukkal és szabad akaratjuk szerint, hanem Rudolphus imperátornak kegyelmes tetszéséből és adományából, melléje járulván a török császár tetszése is, a

[1118] BOA Kamil Kepeci Divan-i hümayun defteri Nr. 71. 135. 2. parancs. 1017 şaban 10./1608. 11. 19.
[1119] Fekete, Ludwig (Lajos): Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Nicolaus Esterházy 1606–1645. Budapest, 1932. 341.
[1120] Petthő Gergely: Rövid magyar krónika. Kassán, 1753. 171.
[1121] Csonka Ferenc – Szakály Ferenc: Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Budapest, 1988. Európa Kiadó. 123.
[1122] Fekete: Türkische Schriften ... LIII. 1. lábjegyzet.

Tiszántúl való puszta helyeket kezdették élni, falukat, városokat újonnan építeni."[1123] Az újabb szakirodalomban pedig Czigány István idézi két munkájában is Bethlen Gábor erdélyi fejedelem véleményét a hajdúk helyzetéről, jogállásáról. Bethlen meglepő véleménye az volt, hogy a hajdúk, megegyezve a török felfogással, a szultán fennhatósága alatt álltak. Ezek alapján felhívta a figyelmet: „A hajdúk és az oszmánok között valójában milyen kapcsolatok voltak, az még az eljövendő kutatások feladata."[1124]

A fenti megállapítás szellemében eljárva nem kerülhető meg annak a dokumentumnak az értékelése, amely egyenesen arról szól, hogy Nagy András és a többi hajdúkapitány az akkori nagyvezírhez, Kujudzsu Murádhoz fordult a telepítés ügyében. Az eddig ismert két szövegváltozat mellé Seres István szívélyességéből egy harmadik példányt is használhattam.[1125] Ezekből kiderül, hogy a hajdúk a Szolnok megyei elpusztult falvakat kérték a szultántól azzal a feltétellel, hogy sohase kelljen adót fizetniük vagy más szolgáltatást végezniük. Ha a szultán hadakozik, ingyen, fizetés nélkül csatlakoznak a török sereghez.[1126]

Az okmány dátuma a kiadott példányon hiányos, az év megadása nélkül szeptember 22. A fejlécen azonban 1015 a Mahomede, 1606 a Christo szerepel, amely a keletkezése évére utal. Az általam korábbról ismert kiadatlan szövegváltozatban Anno 1015 szerepel, amit később 1605-re változtattak, nem értvén, hogy muzulmán évről van szó. Az újonnan megismert változat fejlécében jelzi, hogy 1606. szeptember 22-én keletkezett az okmány. A forrás bizonyára nem tartalmazza a teljes szöveget, hanem valamiféle tartalmi kivonatnak tekinthető. Szilágyi Sándor kiadásakor 1610-re dátumozta, s Nagy András Báthory Gáborral szembeni árulásához kötötte. Ezt a megoldást teljesen elvetem, alább nem is értelmezem. Nyakas Miklós pedig a második hajdúfelkeléssel hozta kapcsolatba (1607).[1127] A forrás dátumát a

---

[1123] Alvinczi Péter: Magyarország panasza (Kassa 1620). In: Magyar gondolkodók. 17. század. (szerk.: Tarnóc Márton) Budapest, 1979. 177.

[1124] Czigány István: A törökellenes védelmi rendszer újjászervezése a bécsi béke után. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 318.; Hasonló észrevételt olvashatunk: Czigány István: Hajdútelepítések és a militarizált társadalom megerősödése a Tiszántúlon a 17. század első harmadában. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 121.; Czigány István: A hajdúkérdés Bocskai halála után, a második hajdúfelkelés. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 27–54.

[1125] OSZK Kt. Fol. Hung. 164. fol. 63r–v. A Seres István által feltárt, lemásolt s nekem átadott példány szó szerint megegyezik az eddig ismert szövegekkel. Annyi az eltérés, hogy a latin szavakat is magyar fordításban olvashatjuk, s míg a kiadott példányon Nagy András neve is szerepel, itt az aláírás helyett az összes hajdúkapitány található.

[1126] MOL R 315. Török iratok, Nr. 5.; Egy másik szövegváltozata: Szilágyi Sándor: Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867. MHHS VIII. 46. (1606. 09. 20.)

[1127] Szilágyi: Rozsnyai Dávid … 46.; Nyakas Miklós: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. Hajdúböszörmény, 2010. Közszolgálati füzetek. 5. Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatala. 101. 265. lábjegyzet.; A második hajdúfelkelés kitörésére Bagi

fentiek mellett a köztörténeti adatok is 1606 őszéhez kötik. A szövegben szereplő Murád pasa szerdár ugyanis csak 1607 júliusáig tartózkodott a birodalom európai felében, akkor átkelt Ázsiába, és egy teljes évig az anatóliai felkelők ellen harcolt. Így 1607 szeptemberében aligha kereshették volna fel Magyarországról.[1128]

Biztos azonban, hogy 1608 tavaszán a hajdúk önálló követséget küldtek Konstantinápolyba,[1129] amikor a nagyvezír rövid időre ismét a fővárosban tartózkodott. Ekkor azonban már nem lett volna értelme a fenti kérelmeket előterjeszteni, hiszen a Báthory Gáborral való megegyezés (debreceni szerződés, 1608. február) többet nyújtott számukra.

A muszlim időszámítás szerint 1015-ben, vagyis 1606-ban a török hadak főparancsnoka Nándorfehérváron tartózkodott, tehát a tárgyalások felvétele igazi nehézséget nem jelentett. Valamikor szeptember–október fordulóján Ali pasa, Nyáry Pál és Czobor Mihály is itt járt.[1130] Utazásuk pontos idejét nem ismerjük, de a levelek dátumai szerint szeptember 27. és október 13. között kellett Nándorfehérváron megjelenniük. Ali pasa már szeptember közepén jelezte, hogy Bocskai István hadainak zsoldfizetésére a nagyvezír főajtónállója (*başkapıcı başı*) egy nagyobb összeget hozott.[1131] A gesztus mindenesetre megnyerő lehetett a hajdúság számára, még akkor is, ha az összeg jóval kevesebb volt, mint amekkorát vártak. Illésházy István egy lényeges feszültségre hívta fel a figyelmet, amely a fizetetlen hajdúk és Bocskai között alakult ki. „Az hajdúságot penig, hogy alá [tehát Észak-Magyarországtól lejjebb] nem viszi [Bocskai – P. S.], fél tőlük, hogy reá ne támadjanak fizetésekért, és azért hívatta gyűlésbe most az kapitányokat [utalás a december 13-án megnyitott kassai részgyűlésre – P. S.], hogy valami módot találhatna, hogy leszállítaná őket… Czobor Mihály uramot az kegyelmed sógorát az pasával elbocsátottuk vala. Vagyon immár esztendeje, hogy az törökök 60 ezer aranyat ígértek az hajdúk fizetésére, azt hogy megadja azért volt az budai pasával az vezérhez, de nem adott többet neki 10 ezernél.”[1132]

A hajdúk bizalmát viszont azok a bécsi döntések nem nyerhették meg, amelyek a már megkötött bécsi béke további egyeztetései során születtek. Mivel Bocskainak pedig nem volt vér szerinti utóda, halálesetére – bécsi felfogás szerint – a Partium és maga Erdély is

---

Zoltán jelentetett meg a bécsi levéltárakból származó új adatokat: Bagi Zoltán: „Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben.” Papp Klára – Jeney-Tóth Mária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. 337–354.

[1128] Danişmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı ... III. 248–252.

[1129] Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. Századok 148 (2008) 4. szám 841.

[1130] Bayerle, Gustav: The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó. 70–71. Nr. 55. Kádizáde Ali pasa Bocskai Istvánnak, Buda, 1606. 10. 3/13.

[1131] Bayerle: The Hungarian Letters ... 67. Nr. 50. Ali pasa Czombor Mihálynak, Buda, 1606. 09. 13.

[1132] Zsilinszky: Gr. Illésházy István levelezése ... 426–427.

visszaszáll a magyar koronára. Mátyás főherceg határozottan visszautasította, hogy Bocskai adományai a neki kijelölt három partiumi vármegye és Erdély kivételével érvényben maradjanak, tehát a birtokadományai is visszaszálltak a korábbi tulajdonosok kezére.[1133] Ismerve azt az évekig nyúló vitát, amely megelőzte a hajdúk tényleges letelepedését, a régebbi urak ellenérzéseit a birtokukra költöző hadakkal szemben,[1134] teljesen logikus, hogy Nagy András hajdúgenerális[1135] már 1606 őszén a nagyvezírhez fordult segítségért. Egy nemrégiben feldolgozott Illésházy-levél a fenti kérdést majdnem teljes biztonsággal eldönti. Illésházy október 14-én Érsekújvárról írt Thurzó Györgynek, s ebben elsősorban a hajdúk letelepedésével foglalkozott. Ebben újabb fegyelmezetlen hajdúcsapatok érkezéséről szólt, amelyeket csak egy havi zsold lefizetésével lehetne „leszállítani". „Az vérontást, hogy el keröljük, nincsen más módja, hanem ezeknek az hajdúknak egy hó pinzt kell adni. Az javát kiszedni közülök, és az végházakban kell rendelni, az alját el köll űzni. Az Bucsi[1136] hadának, az Balaton mellett adtam volt helyt. Nem köllött volna bebocsátani Csarlóközbe[1137] őköt. Ide ki nem hozhatni, mert teljességgel rakva itt az egész föld velek, hanem el köllöne oszlatni őköt. Én kihívattam volt őköt, és megmondottam, hogy eloszoljanak, mert az békesség immár megvagyon. Nem árt, ha reá ír Kegyelmetek is, onnan, hogy eloszoljanak! Addics [addig is] mi ezeket is le nem szállíthatjuk, míg egy sereget le nem vágunk bennek. Az vezérpasához[1138] is követeket küldtek volt, hogy az török mellé állnak, de az török nem fogadta őköt meg, és nekünk megjelentötte. Sőt arra ajánlotta magát, hogy ha akarjuk reájok küld, és levágatja őköt. Azt kell benne néznünk, hogy azok is körösztyének és magyarok, hanem mindenképen azon kell lönnünk, hogy az végházakba tegyük az javát, az rosszát elűzzük."[1139] Illésházy vélekedése a hajdúkról nagyon kegyetlennek tűnhet, pedig valószínűleg jól átgondolt volt,

[1133] Károlyi Árpád, Dr.: Monumenta Comitalia Regni Hungariae. Magyar országgyűlési emlékek. XII. Budapest, 1917. 356.

[1134] Nyakas Miklós: Bocskai adományainak érvényessége, különös tekintettel a hajdú adományokra. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 143–152.; Koroknai Gyula: Kállói kapitányok. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 13. Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2006.; Ulrich Attila: A kállói kérdés. A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 96–105.

[1135] Életére lásd újabban: Nyakas Miklós: Nagy András hajdúgenerális. Biharnagybajom, 2008. A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat.; Rácz: A hajdúk … 66–68.

[1136] Bucsi Benedek hajdúkapitány, Bocskai dunántúli csapatainak egyik parancsnoka.

[1137] Csallóközbe.

[1138] A vezérpasa kifejezés Magyarországon általában a budai beglerbégre vonatkozik, jelen esetben Kádizáde Ali pasát kellene érteni alatta. A hajdúk és Kujudzsu Murád pasa kapcsolatait szem előtt tartva, esetleg rá is érvényes lehet a fenti adat. Ebben az esetben pedig Nagy András követségéről számol be a fenti forrásrészlet.

[1139] MOL MKA Archivum Familiae Thurzo E 196. 2. csomag, Fasc. V. Fol. 105.; Zila Gábor: A zsitvatoroki béke. MA. Szakdolgozat. Témavezető: (Dr. habil. Papp Sándor László). Budapest, 2012. KRE BTK Történelem szak. 38.

hiszen maga Bocskai is a privilegizált, közel 10 ezer fő mellett a többi hajdút egy havi zsold kifizetése mellett szélnek akarta ereszteni.[1140] Rácz István egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy a hajdúk hatalmas tömegei álltak fegyverben még 1606 decemberében is,[1141] így nem csoda, hogy minden anyagi biztosíték nélkül nemcsak Bocskaira figyeltek, hanem a sokkal nagyobb hatalommal bíró szultánra. Nagy András ezen feltételezett lépése nem egyedülálló, hiszen mind az 1607-es második hajdúfelkelés idején egészen 1608 nyaráig, mind később 1611-ben, s 1612-ben rendszeresen egyeztetett a budai pasával.

Nagy András főkapitány kérelméből egy nagyon lényeges elemre szeretném a figyelmet felhívni: adózás nélkül élhessenek a nekik kijelölendő helyen, amelynek a biztosítására a szultántól „kemény" parancsolatot és „athnámét" kért.[1142] Ha ténylegesen megadták volna a hajdúknak a kért ahdnámét, akkor olyan privilegizált helyzetbe hozták volna őket, amely az Oszmán Birodalomban az önálló „nemzetnek" (*millet*) minősülőknek a kiváltsága volt, amely élet és vagyonbiztonsággal, belső autonómiával járt.[1143]

Arra a kérdésre, hogy a most megfogalmazott lehetőségről egyáltalán érdemes-e szót ejteni, vagyis hogy realitásként felvethető-e ez az álláspont, az oszmán állam belső szerkezetét illető vizsgálataim alapján úgy vélem, hogy igen. A török állam a korai balkáni hódítás idején jelentős nem-muszlim katonai erőt is bekapcsolt a hadserege tevékenységébe. Ezeket szláv eredetű szóval vojnuknak (*voynuk*) nevezték. A mai Bulgária területén saját, örökölhető földbirtokkal rendelkeztek, szabad jogállással bírtak, és önálló szervezeti keretben szolgáltak I. Murád szultántól kezdve a 17. század végéig, majd újjászervezve talán még a 19. században is. Szabad gazdálkodóként nem fizettek adót, mentesek voltak az állami fejadó alól (*cizye*) is. Az eltérés a magyar hajdúkhoz viszonyítva csak annyi, hogy a vezetőik mindig muszlimok közül kerültek ki, önálló szandzsákbégüket, zászlósurukat a nagyobb vagy a kisebb istállómester (*büyük* vagy a *küçük mirahor*) adta.[1144] A téma zárásaként említem, hogy valószínűleg nem véletlen az, hogy amikor Nagy András generálist mint a magyar hadak vezetőjét említik Báthory Gábor szultáni kinevező levele eredeti török szövegében, akkor a magyar katona (hajdú) elnevezésére szintén a *vojnuk* alakot használja az oszmán kancellária.[1145]

[1140] Rácz: A hajdúk … 54.
[1141] Rácz: A hajdúk … 56–57.
[1142] Lásd a 1126. jegyzetet.
[1143] Ursinus, Michael: Millet. Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. (Hrsg.: Hösch, Edgard – Nehring Karl – Sundhaussen, Holm) München, 2004. 442–444. Böhlau Verlag.; Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás 2011. tavasz, 25–72.
[1144] Ercan, Yavuz, Prof. Dr.: Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar. Ankara, 1989. TTK Basımevi.
[1145] ÖNB Handschriftensammlung Mixt 1598. Original. 1–11. 09. 1608.

Miután tisztáztuk, hogy elméletileg a hajdúság akár önálló szervezeti keretet alkothatott volna az oszmán hadseregben, fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy egyelőre csak két adatunk van arra, hogy a hajdúság ténylegesen kapott valamilyen szultáni privilégiumot. Itt térek vissza a Czigány István által idézett Bethlen Gábor-levél tanulságaira. A nádor, Esterházy Miklós és az erdélyi fejedelem között folyt a diskurzus a hajdúk hovatartozásáról. A nádornak érthetetlen volt az, hogy a török méltóságok arra a területre is igényt tartottak, amely ekkor részben a királyság, részben a fejedelemség között megosztva a hajdúknak adott szállást. Bethlen Gábor a válaszlevelében meglepő érvekkel a török véleményét veszi a védelmébe:

1. A Hajdúság se nem a császár/király, se nem az erdélyi fejedelem területén, hanem az egri és szolnoki szandzsákok területén fekszik.
2. A hajdúk a szultán alattvalói, de nem azért, mert Erdély alá esnek, vagy pedig, mert sokszor felkeltek a császár ellen, hanem azért, mert török területen élnek.
3. Bocskai is a törökök beleegyezésével telepítette le őket a hódolt helyekre.
4. A hajdúk kötelezték magukat, hogy igazsággal és barátsággal lesznek a török hatalomhoz.
5. A hajdúk a szultántól ahdnámét kaptak.[1146]

Ha Bethlen érveit összevetjük Nagy András 1606 szeptemberére keltezett nagyvezírnek szóló kérelmével, igen jelentős egyezést fedezhetünk fel köztük. Ez alapján azt gondolhatjuk, hogy Kádizáde Ali pasán keresztül tényleg született valamilyen megegyezés a hajdúság és a Porta között. Amíg alaposabban át nem tekintettem Bethlen utolsó nagy diplomáciai manőverének iratanyagát, úgy véltem, hogy magát az ahdnáme szövegét is ismerjük.[1147] Tudniillik ismert egy szultáni szerződéslevél magyar fordításban két, egymástól alig eltérő változatban, amelyet könnyen lehetne a Bethlen Gábor első Habsburgok elleni támadása utáni időszakhoz kötni. Az okmányon nem tüntettek fel dátumot, de a tartalma szerint az 1621-es nikolsburgi békében Bethlennek juttatott 7 vármegye feletti hatalmat erősíti meg a szultán, kiegészítve a Hajdúsággal. Ez az irat tehát nem a hajdúknak kiállított privilégium, hanem egy olyan a felvidéki magyar rendeknek és a hajdúknak kiállított ahdnáme, amely tételesen felsorolta mind a hét vármegyét, úgymint Abaújt, Zemplént, Borsodot, Szatmárt, Bereget, Szabolcsot és Ugocsát, de ide kötötték az egész Hajdúságot is. A tartalma arra a gondolatra épült, hogy a szultán biztosítja a terület katonai védelmét addig, amíg az ott élők hűek a Portához: „Erdéllyel együtt hűséggel ellenségeinknek ellenségei, barátainknak barátai, és az Fényes

[1146] Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez. Történelmi Tár 1887. 22–25. Bethlen Gábor Esterházy Miklósnak, Gyulafehérvár, 1629. 05. 08.
[1147] Papp: Bethlen Gábor, ... 915–973.

Portámhoz igazak lesztek, azon kegyelmes oltalmam alatt nyugosztok, az melyben nyugodt Erdély idvezült Szultán Szulimán, nagy emlékezetű ősömtől fogva." Nem beszél a szöveg arról, hogy Bethlennek milyen alapon van jogcíme az említett területhez, azt azonban kiemeli: „Bethlen Gábortól igaz hűséggel hallgassatok." Az okmányt a szerződéslevelekben szokásos szultáni eskü zárja.[1148]

Az okmány datálatlan, és a bevezető sorai, illetve Szilágyi lábjegyzete, miszerint egy 18. századi példányon a szöveg mellett az 1619-es évszám található, arra utalna, hogy közvetlenül Bethlen Gábor első támadása idején keletkezett. A legkézenfekvőbb datálási lehetőséget a privilégiumot adományozó szultánnak a neve kínálja. Ez azonban elfogadhatatlanná teszi, hogy az okmány 1620-ban keletkezzen, mivel IV. Murád szultán, Ahmed szultán fia 1623–1640 között uralkodott. A megoldást Bethlen 1629. szeptember 5-i Apaffi Györgyhöz szóló követutasítása adja meg. Ebben a halála előtt álló fejedelem megfelelő érveket felsorolva kéri a Portát, hogy a szultán nevében állítsanak ki olyan ahdnáme-levelet, amely biztosítja a hét vármegye és a hajdúság megtartását a Habsburgokkal kötött megállapodásokkal szemben.[1149]

Az erdélyi követ beszállította az erdélyi adót, s felterjesztette a pontokat. Redzseb pasa, a nagyvezír helyettese a kezébe vette az ügyet, kijárta a szultánnál, hogy elkészüljön a szerződéslevél. A pasa válaszlevele éppen akkor fogalmazódott, amikor befutott a híre Bethlen Gábor halálának. Ennek ellenére az ahdnáme elkészült, és egy megbízható török vitte Gyulafehérvárra, immáron a gubernátor, Bethlen István kezébe. A hamarosan kibontakozó ellentét a Bethlen-pártban, illetve a hatalmi rivalizálás Brandenburgi Katalin, Bethlen István és Rákóczi György között újabb hajdúfelkelést gerjesztett, s a hét vármegye és a hajdúság 1629-es ahdnáméjának érvénye gyorsan elenyészett. Az oszmán hatalom a fegyveres akciók mellett és helyett a diplomácia eszközeit is bevetette, hogy legalább a Hajdúság maradjon meg a befolyása alatt, s ne kerüljön a Habsburg királyok uralma alá. Előbb a budai beglerbég, Haszán pasa, majd kicsit később a nagyvezír helyettese, Redzseb pasa sorolta az érveket a terület megtartása mellett: A Hajdúság se nem Erdély, se nem a császár földje, hanem a szultán territóriumán található. A területet már I. Szülejmán idején megszállták, többször adóztatták is. Amikor Szolnokot elfoglalták, a későbbi hajdúság területén élők a szolgálataikkal Szolnokhoz tartoztak. Ha szükséges, akkor az erdélyiekkel együtt szolgálják a padisahot. A levélben benne van egy részlet, amely a hajdúk eredetének a török olvasatát tartalmazza: amikor a szolnoki, gyulai, szegedi és temesvári területeket megszerezték a

[1148] Szilágyi, 1867. 77–79.; MOL R 298. (Erdélyi iratok) I. tétel, fol. 79.
[1149] TMÁOT II., 127–137.

törökök, akkor az ezekről a részekről származók a hajdúk közé menekültek, így eredetükben, felmenőikben is a szultán alattvalói voltak.[1150]

Ez utóbbi állításon kívül kimutatható, hogy az oszmán vezető körök ugyanazon a nézeten voltak a hajdúság jogi helyzetéről, mint Bethlen Gábor, érvrendszerük gyakorlatilag azonosnak tekinthető, látható, hogy a két fél alaposan véleményt cserélt egymással.

Befejezésképpen megállapítható, hogy a tizenöt éves háború (1593–1606) idején szervezeti kereteiben és hadi tapasztalataiban megerősödött hajdúság a Bocskai-felkelés idején önálló, Magyarország sorsát is befolyásoló katonai-politikai tényezővé vált. Vezetői felismerték az ebben rejlő lehetőségeket, s a második hajdúfelkeléssel (a török hatalom támogatását élvezve) beleszóltak mind az erdélyi fejedelemválasztásba, mind a saját jövőjük alakításába. Bár az továbbra sem bizonyítható, hogy önálló szervezetként bekapcsolódtak-e az Oszmán Birodalom katonai rendszerébe (amely elsősorban védelmet jelentett számukra a Habsburg hatalommal, illetve a vármegyékkel és az arisztokráciával, sőt még az erdélyi fejedelemmel szemben is), az azonban egyértelműen kimutatható, hogy ilyen irányú próbálkozások voltak, s az is, hogy a felvázolt lehetőség nem volt „rendszeridegen” az Oszmán Birodalomban.

[1150] Fekete: Türkische Schriften ... 277, 294.

ÖSSZEFOGLALÁS, TANULSÁGOK

A monográfia lezárásaként érdemes a legfontosabb kérdésköröket visszaidézni, és az eredményeket számba venni. Munkám előkészületeikor magam elé célként tűztem ki, hogy az 1604 őszétől 1606 őszéig tartó kétéves *kis háborút* és a meginduló béketárgyalások esetében a *nagy háború* körülményeit a korábbi történeti irodalomban a szokásosnál nagyobb súllyal vizsgáljam. Különösen fontosnak, érdeklődésemből adódóan pedig kötelező penzumnak tekintettem, hogy a felkelés török kapcsolatrendszerét a lehető legnagyobb forrásbázis alapján tekintsem át. A vizsgálódásaimat nem közvetlenül a címben jelölt eseményekkel kezdtem, mert csak egy nagyobb folyamat bemutatása után nyílt lehetőség arra, hogy a Bocskai István vezette felkelést az Erdély visszaszerzésére irányuló mozgalmak sorába illeszthessem. Nem mindenki számára elfogadott, hogy az 1604 kora tavaszán meginduló szervezkedés eleinte nem volt más, mint Báthory András (1599), Báthory Zsigmond (1601) és Székely Mózes (1603) sikertelen kísérletének a folytatása, hogy török segítséggel visszaállítsák a tizenöt éves háború előtti török vazallus viszonyt, ugyanakkor ezzel biztosítsák a fejedelemség kiszakadását a háborúból, amely addig nem látott veszteséget jelentett mind emberéletben, mind anyagi javakban.

A török állam a hosszúra nyúló háború idején az ideiglenesen elvesztett keresztény vazallusait 1595 óta a helyi kezdeményezések támogatásával, a korábbi jogok és kötelezettségek biztosításával, s ideiglenes adómentesség ígéretével akarta visszapártolásra bírni. Erdély esetében nem is törekedtek másra építeni, mint egy helyi, a rendek előtt elfogadható személy támogatására, akinek katonai és pénzügyi segítséget nyújtottak.

A Habsburg–oszmán béketárgyalások áttekintése szintén *egy hosszabb folyamat* meglétét mutatta. Ivanics Mária véleményét osztva és egy korábbi, Hadnagy Szabolccsal kiadott forrásközlésünk kapcsán arra a következtetésre jutottam, hogy a tárgyalások metódusa, a tárgyalófelek egy részének állandósága, a helyszín kiválasztása egy olyan rendszert alkotnak, amely kijelöl egy folyamatot, s annak a végpontján ott áll a zsitvatoroki béke. Mindkét fél lassan közelített a másik számára is elfogadható kompromisszumos megoldás felé, miközben voltak állandó elemek, amelyek elsősorban egy olyan stabil határvidék kialakítását tették lehetővé, amely biztosította a megszerzett / megtartott terület védhetőségét. Az 1604-es év tárgyalásainak áttekintése arra hívta fel a figyelmemet, hogy Esztergom hovatartozása jelentette a felek közötti legsúlyosabb érdekellentétet, és az esetleges kicserélése Egerrel – még ha többeknek Konstantinápolyban és Prágában elképzelhetetlennek is tűnt –, mégis alapja lehetett volna a fegyvernyugvásnak.

A Bocskai-felkelés kirobbanásának alapos újragondolása újabb eredményekkel kecsegtetett. Az ónodi huszárok fogságba ejtették az egri pasa magyar tolmácsát, akitől elég alapos információkat tudtak meg egy készülő szervezkedésről. Ha a neveket és a helyszíneket kicserélnénk a Bocskai-felkelés kapcsán megismertekkel, azt gondolhatnánk, hogy arról van szó. Újabb adatok nélkül pontos képet nem alkothatunk a kihallgatási jegyzőkönyvről, azonban a sok azonosság arra utalhat, hogy valami köze bizonyára lehetett a Bocskai és Bethlen között folyó egyeztetésekhez. A felkelés kitörésére vonatkozó legutóbbi fontos adatot Benda Kálmán és Kenéz Győző jelentette meg 1971-ben. Bár Nagy László 2005-ben publikált forrásközlése, amely a felkelés legfontosabb háttér-információit tartalmazza, látszólag újabb munka, azonban a témára vonatkozó levelek az ő 1956-os közleményének az újabb kiadásai. Belgiojoso olasz levele, amelyben Concinit Bocskai várainak megfigyelésére, és megérkezéséig a fegyveres fellépés elnapolására utasította, segített a kronológiai rend még feszesebb megrajzolásában. Ugyanakkor Belgiojoso II. Rudolf császárnak szóló beszámolójának összehasonlítása a *Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben / Römischer Key. Majest. Unterm Dato den 15. Januar* kezdetű röplappal arra a meglepő eredményre vezetett, hogy a kassai főkapitány jelentése nemcsak Istvánffy alapforrásaként szolgált, hanem a császári propaganda egyik leghatásosabb Bocskai-ellenes dokumentumának első fele is erre épült. Belgiojoso olasz nyelvű utasítása hátoldalán pedig a Bocskai-felkelés egyik nagyon fontos alapdokumentumának piszkozatára bukkantam. A bihari nagyúr ebben a levélben ígérte meg a hajdúkapitányoknak, akik hamarosan melléálltak, hogy a törökkel és a tatárral nem háborgatja őket, és mindent megtesz a béke létrehozásáért.

A felkelés előkészületeiben Bethlen Gábornak és Deák Mehmednek (aki Márkházy Pál volt erdélyi trónkövetelőnek, azaz későbbi nevén Ibrahim jenői bégnek a fia volt), kiemelkedő a szerepe. Az elsődleges tervek alapján a János Zsigmond által birtokolt területen, Erdélyben és a Tiszántúlon tervezték török támogatással Bocskai István fejedelemségét megteremteni. Báthory Andrástól kezdve Báthory Zsigmondon át Székely Mózesig bezárólag a Porta politikai támogatása az erdélyi fejedelemségbe való beiktatáson keresztül valósult meg. Báthory Andrásnak a kinevezésre és az államközi viszonyok rendezésére is használt szultáni szerződéslevelét korabeli magyar fordításban Kármán Gábor tette közzé, s feltűnő, hogy unokatestvére, Báthory Zsigmond 1601-ben szerkezetében és felépítésében mennyire hasonló ahdnámét kapott. Székely Mózes esetében nem maradt fenn a szultáni szerződéslevél, csak arra vannak biztos adataink, hogy valamikor létezett. I. Rákóczi György Kornis Ferenc özvegyén, Bornemisza Judíton, Székely Mózes sógorasszonyán követelte 1633-ban a kérdéses ahdnáme kiadását.

A fentiek alapján nemcsak az utókor, hanem a kortársak is jogosan várták, hogy Bethlen Gábor eleget tegyen ígéretének, és még a fegyveres felkelés előtt megszerezze a szultáni kinevezést az erdélyi fejedelemségre. Ez azonban nem történt meg, a magyarországi török hadak parancsnoka csak a rendek szabad választásának engedélyezését tartalmazó szultáni szerződéslevelet küldött. Bocskai István tudott arról, hogy ez az okmány és a mellé küldött török segítség úton van. Mivel azonban visszakapta Rudolf császártól és magyar királytól az erdélyi birtokait, visszalépett az eredeti tervtől. Az utóbbi évtizedek alatt napvilágra került iratok bizonyították, hogy a felkelés pillanatában a császári/királyi hadvezetés nem gyanúsította Bocskait semmivel, s az a híresztelés, miszerint Bethlen többször figyelmeztette, hogy elvesztek a kompromittáló levelek, nem jelentik azt, hogy ezek közül bármi is illetéktelenek kezébe került volna. A levélügyet Istvánffy is ismerte, s Belgiojoso beszámolójából vette át. Megállapítható, hogy amit tudunk, Bocskai környezetéből tudjuk (talán még a Szamosközynél fennmaradt adatok is onnan származnak). Amikor a Bocskai elárulására készülő Deák Lázár és Fráter István beszámolt a váradi vicekapitánynak, Concininek a szervezkedésről, akkor a Bocskai Istvántól hallottak alapján tájékoztatták Bethlen Gábor addigi szerepéről, s arról is, hogy Bethlen figyelmeztette urukat a levelek elvesztéséről. Tehát a Belgiojosónál és tőle származóan Istvánffynál is felbukkanó részlet az eltűnt levelekről nem a császári hírszerzés eredményeképpen került a forrásokba, hanem Bocskain keresztül. Így bizonyosra vehetjük, hogy semmilyen levél vagy levelek nem kerültek illetéktelen kezekbe. Sőt még a rendeknek a szabad választást engedélyező ahdnáme sem, melyet majd utólag Kassán adtak át Bocskainak.

Az Álmosd és Diószeg közötti 1604. október 15-i éjszakai rajtaütés után teljes pánik szállta meg a császári hadvezetést, Belgiojoso Váradra, onnan Tokaj felé, majd végül Szepesvárba menekült. Lala Mehmed ostromolta Esztergomot, s közben folytak a béketárgyalások. A fordulópont október végén és november elején következett be, amikor is a nagyvezír nem várta tovább a Habsburg békeajánlatot (Esztergom átadása, kicserélése Egerre), hanem kinevezte a szultán nevében egy hevenyészetten elkészített kinevező irattal Bocskai Istvánt a magyar nemzet királyának és Erdély fejedelmének. Az új dokumentum támogatásáról biztosította Bocskait. A kinevező okmány (*berât*) kiállításán látszik a sietség. Nem nagy sárgás és finom papírra készült a berát, amelyet mesterien megrajzolt, arany és vörös, kék és lila színre díszített szultáni névjeggyel (tugrával) láttak el, hanem olyanra, amelyre már korábban, még Konstantinápolyban egyszerű fekete tussal felrajzolták a tugrát, hogy a nagyvezír a hadjárat alatt a szultán nevében bármilyen ügyben eljárhasson. Nem várta tehát meg a nagyvezír, hogy mekkora lesz Bocskai támogatottsága, nem bízta az ügyet az erdélyiek

szabad választására, hanem a katonailag sikertelen 1604-es hadiévet egy reménybeli magyar felkelés támogatásával fejezte be, miközben a magyarok eredményei mögött saját szerepét domborította ki (ekkor még alaptalanul).

Bocskai István fellépésekor már mindkét fél komolyan a béke megkötése mellett volt, s ne felejtsük el, az anatóliai lázadások és Irán hadba lépése két-, háromfrontos háborúba kényszerítette az Oszmán Birodalmat. Erre a tényre már többen, Nagy László, Szakály Ferenc, Pálffy Géza és mások is felhívták a figyelmet. Ennek ellenére további hangsúlyozást igényel, hiszen az 1605-ös török hadjárat, amelyben a nagyvezír, Lala Mehmed vezette fősereg mellett még három különállóan operáló, kinevezett parancsnok (*baş ve buğ*) alatt álló török haderő tevékenykedett (Kádizáde Ali pasa szilisztrai beglerbég Erdélyben, Szarhos Ibrahim kanizsai pasa a Nyugat-Dunántúlon és Ausztriában és Szúfi Szinán egri beglerbég az északnyugati vármegyékben), azt mutatja, hogy Bocskai István fegyveres felkelése elég volt a kialakuló patthelyzet megváltoztatásához. Jogosan hangozhat el ellenérvként az, hogy a felkelő magyar rendek miképpen játszhattak ilyen fontos szerepet két világhatalom fegyveres konfliktusában, hiszen a Bocskai mellé álló megyei hadak és hajdúk a Habsburg és az oszmán seregekhez képest nem jelentettek számottevő haderőt. A kutatásaim nem hadtörténeti síkon folytak, így nem is vállalkoznék a hadseregek bármiféle összehasonlítására. Ebben az esetben nem is erről van szó. A nagyhatalmak kimerültek, nem láttak esélyt arra, hogy önállóan megváltoztathassák az erőviszonyokat. A felkelés azonban új erőt adott az oszmán hatalomnak arra, hogy a háborút a kompromisszumos béke helyett Bécs esetleges elfoglalásával, Magyarország teljes vagy a nagyobb részére kiterjedő fennhatóság alá vételével győzelemmel fejezze be.

Hogy mit jelentett az oszmán vezetésnek, személy szerint Lala Mehmednek a magyarok támogatása, arról legjobban az eddig szinte teljesen ismeretlen török parancsok, illetve a fejedelemmel folyó nagyvezíri és alsóbb szintű levelezés ad tájékoztatást. Ezekben a forrásokban elsőként szólalnak meg a török tisztviselők, és mutatkoznak meg olyan oldalukról, amely eddig ismeretlen volt. Bocskai István az ő szemükben átlényegült egy olyan magyar úrrá, akivel teljes érdekazonosságra léptek. Az oszmán kancellária formulái szerint a közös hadjárat a német-római császár ellen a szultán dicsőségéért folyt, s a fejedelem ebben főszerepet vitt. Erre utalnak azok az utasítások, amelyek a magyar fél igényeit tekintik szem előtt valónak, amelyek a magyarok helyismerete szerint kérnek instrukciót a háború folytatására. A magyarországi török seregek először a történelem folyamán közös hadműveleteket folytattak a magyar csapatokkal, s a pasák bár nem fogadták el, hogy a

szultáni utasítások szerint alárendeltjeikké váltak a magyar parancsnokságnak, a harctéren kénytelen-kelletlen együttműködtek velük.

A legfelső oszmán hadvezetés számára az 1604–1605 telén folyt csatározások sikere, s a Giorgio Basta által kezdeményezett béketárgyalások eredménytelensége arra a következtetésre vezetett, hogy Bocskai törekvéseit maximálisan támogatni kell. Sajnos nem ismerjük azt a levelezést, amely megelőzte a magyar követség Konstantinápolyba utazását. Így csak abból vonhatunk le következtetéseket, amit az ottani tárgyalásokról megtudhatunk. Illetve talán abból is, ami ekkor a törökországi követjárással párhuzamosan Szerencsen történt. Az itteni országos gyűlést, azt a tényt, hogy először, de nem utoljára a magyar történelemben (legközelebb 1619-ben Bethlen Gábort) a magyarországi rendek egy urat fejedelemmé választottak, tehát a magyar királytól független, az ő hatalmát sértő és korlátozó közjogi méltóságba emeltek, nem tekinthetjük másnak, mint a Rudolf uralmától való eltávolodás első lépésének. A Szerencsen összegyűlt rendek a háború folytatására készültek. A Nyakas Miklós által kiadott német röplap egy magyar nyelvű, Bocskai kancelláriáján kiállított, átállást szorgalmazó felszólításnak a pontos fordítása, amelyet minden jelentős dunántúli arisztokratának eljuttattak, ahogy ezt a szöveget a vármegyék is megkapták.

Ezzel közel párhuzamosan a nagyvezír a díván-pasák előtt arról beszélt, hogy Bocskainak egy koronát kell küldeni, s megmagyarázta ennek a jelentőségét. Bár a török korona nem helyettesítheti végérvényesen a magyarok Szent Koronáját, ideiglenesen mégis hatalmi jelkép lehet, amelyet egy *császártól*, a török szultántól nyer a fejedelem (oszmán felfogás szerint már 1604 novemberétől erdélyi fejedelem és magyar király). A török korona legitimációs célt szolgál, elküldése egy olyan hatalom által, amely nem ismerte saját jelképrendszerében az uralkodói diadémot, csakis a magyarok számára tett újabb gesztusként értékelhető. A nagyvezír Bocskai Istvánnak szóló egyik levele végleg eldöntötte azt az évszázados vitát, hogy bizánci császári koronának vagy pedig egy akkor készült új török munkának tekinthető-e a hatalmi jelkép. Maga a nagyvezír is a szultáni kincstárban őrzött császári fejéknek tekintette. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy az eredeti, valószínűleg tényleg bizánci származású fejéket nem az eredeti formájában hozták Magyarországra, hanem renoválták, részben az új szerepének megfelelően átalakították.

A konstantinápolyi tárgyalások másik fontos témája az Oszmán Birodalom és Bocskai fennhatósága alatti magyar államrész közötti viszony rendezése volt. Bocskai követei végig érezték, hogy nagy megtiszteltetésben részesülnek. Többször személyesen járulhattak a szultán elé, a nagyvezír pedig teljes mértékben támogatta őket. Azt azonban nem vették észre, hogy az újra és újra megtárgyalt szerződésszöveg nem volt egyenértékű a remélt ahdnáméval.

A szultáni kancellária egy díszes uralkodói levél (*nâme-i hümâyûn*) formában kiállított okmányba foglalta a megállapodást, ezt azonban csak ideiglenesnek tekintette. A végső változatot a nagyvezír és a magyar fejedelem közötti tárgyalásokon kellett volna megfogalmazniuk. A nagyvezír nem véletlenül hívta meg többször is magához Bocskait, hogy ezt a munkát közösen elvégezzék. A magyar követség benyújtotta a Portán azt a dokumentumot, amelyet a kortársak, de a későbbi történésznemzedékek is a közelmúltig Szapolyai János és Nagy Szülejmán megállapodásának tartottak. Kutatásaim alapján világossá vált, hogy a kérdéses okmány egy korábbi, 1530-ban keletkezett hamisítvány volt, a szerepeltetése mégis azt sugallta, hogy Magyarország státusa Szapolyai János idejét fogja felidézni.

Az 1605-ös szerencsi országos gyűlésnek a jelentősége a magyar történeti szakirodalomban az, hogy – a már említett fejedelemválasztás mellett – a korban használatos propagandamódszereket alkalmazva igazolni akarta az európai nyilvánosság előtt a felkelés jogos voltát. Ennek a törekvésnek emblematikus dokumentuma a „szerencsi kiáltványnak" nevezett *Querelae Hungariae* kezdetű irat. Az okmányban határozott kísérlet mutatható ki, hogy a kor császárpárti propagandairataiban a felkeléssel s magával a vezetőjével kapcsolatos vádakat megcáfolják. Bár nem bizonyítható, hogy Bocskai és környezete melyik gyalázkodó nyomtatvány hatására tervezte el a válaszírást, Bocatius János kassai bíró naplója és a *Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben / Römischer Key. Majest. Unterm Dato den 15. Januar* kezdetű német röplap összevetése alapján úgy vélem, hogy akár a nevezett német nyelvű írás szövege is kikényszeríthette a döntést. A *Querelae Hungariae*-ben központi szerepet kapott annak igazolása, hogy miért fordult a magyarság szembe az uralkodójával, s miért fogott össze az addigi ellenségével, a törökkel. A dokumentumban felbukkanó érvelés értelmezése egy új kutatási szakaszt eredményezett, amelyet Teszelszky Keesszel és Zászkaliczky Mártonnal párhuzamosan, egymással konzultálva folytattunk le.

A kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy a szerencsi országos gyűlésen *egyetlen egy* propagandairat sem keletkezett. Ami biztosan itt jött létre, az a nagyszámú dunántúli nemesnek és vármegyének elküldött, lényegében azonos tartalmú átállásra felhívó levél, melyeknek 12 eredetijét Bécsben a Hungaricában őrzik. Bizonyos, hogy már 1604 őszén–telén készült valamilyen, a német fejedelmeket a felkelés okairól tájékoztató dokumentum, ez azonban eddig még nem került elő. A Kruppa Tamás által közölt szöveg valószínűleg hasonlíthatott a kérdéses okmányra, de ennél többet nem állíthatunk, mert egyelőre nincs megfelelő kontrolladat. Ugyanakkor a szerencsi országos gyűlés idején Lengyelországból is érkezett egy küldöttség, melyre Bocskai viszontválaszként kijelölte kancellárját, Káthay

Mihályt. Elkészült egy rövid levél a lengyel királynak, III. Zsigmondnak, és egy ünnepi beszéd, amelyet a fogadáson kellett volna Káthaynak elmondani. Kassán pedig megfogalmazták a lengyel (s valószínű sziléziai) rendeknek szóló kiáltványt, amely azonban nem azonos a *Querelae Hungariae*-vel. Ennek a kiáltványnak, amelynek külön érdekessége, hogy Magyarország szomszédaihoz szól, angol és francia példánya és korabeli nyomtatott változatai is ismertek.

Kiderült, hogy Káthay Mihály lengyelországi küldetésekor Bocskai István külön megkérte az akkor még mindig Lengyelországban tartózkodó Illésházy Istvánt, hogy ne hazafelé induljon először, hanem Krakkóba, s ott mindenben legyen Káthay segítségére. Ekkor Illésházy már ismerte a magyar rendek valamelyik kiáltványát, amelyet nem tartott elég meggyőzőnek, és Bocskainak egy levelében felvázolta azt, hogy ő hogyan módosítaná. Illésházy szófordulatai, logikája teljesen meggyőzött arról, hogy az ő elképzelése szerint jött létre a híres *Querelae Hungariae* kiáltvány. Krakkóban valószínűleg átvette Káthaytól az irányítást, hiszen Illésházy naplójában a mellékletben szerepel a lengyel király előtt elmondott oráció, amely nagyrészt szó szerint megegyezik a *Querelae Hungariae* szövegével. Lengyelországból visszatérve Illésházy bekapcsolódott a Mátyás főherceg által küldött követekkel, Forgách Zsigmonddal és Pográny Benedekkel lefolyt tárgyalásokba, s a korponai országos gyűlésen immár a rendek és a fejedelem felkérésére (másokkal párhuzamosan) elkészítette azt a kiáltványt, amelyet mi most *Querelae Hungariae*-nek ismerünk. Bocatius alapján tudható, hogy ennek a szövegnek egy újabb változata keletkezett, amelyet Bocskai környezetének vezető személyiségei aláírásukkal és pecsétjükkel hitelesítettek. Ezt a példányt küldték szét a német választóknak. A fentiek alapján leszögezhető, hogy a Bocskai diplomáciája eredményeképpen elkönyvelt siker, hogy még nyomtatott kiáltványokkal is védték igazukat a császári propagandával szemben, nemigen tartható. (Ez a korábbi vélekedés most már csak a Bocskai szentháromság-tagadó voltát cáfoló Apologiára vonatkozhat.)

Hagyományos levélformában azonban Bocskaiék terjesztették az igazságuk védelmére született álláspontjukat, és Bocatius jól induló németországi utazása is szép sikerrel kecsegtetett. Különösen úgy, hogy a Német-római Birodalomban küszöbön állt a katolikusok és a protestánsok összecsapása, s a magyar felkelés idején már folytak az egyeztetések a leendő szövetségesek között.

A Bocskai-felkelés kutatásának teljesen új vonulata volt annak a körülbelül 30 török nyelvű okmánynak a feldolgozása, amelyek a magyar fejedelem és a különböző török méltóságok közötti levélváltásból keletkeztek. Ebből az anyagból kiemelkednek a nagyvezírtől érkezett okmányok, amelyek a hadjárat tervezési fázisától a kivitelezésig végigkísérik az eseményeket.

Ilyen forrásanyag fennmaradása olyan ritka, hogy a kiadása a nemzetközi oszmanisztika érdeklődését is méltán felkeltheti. Ehhez a forrásanyaghoz illesztve az 1605-ös évre vonatkozóan Isztambulban fennmaradt a látszólag a szultáni dívánból kikerült 251 oldalnyi 667 parancs kivonatát őrző protokollum, amelyet oszmán diplomatikai műszóval „fontos ügyek defterének” neveznek (77. számú mühimme defteri). A kötet áttanulmányozása során megállapíthatóvá vált, hogy szinte teljes terjedelmében a magyarországi hadjárat során a nagyvezír környezetében keletkezett rendeleteket tartalmazza. Ezeket a forrásokat az adott témánkban még senki sem kamatoztatta, így a hadjárat részleteit, az alá- és fölérendeltségi viszonyokat jól megérthetjük belőle.

Kádizáde Ali erdélyi hadjárata során 1605-ben készült jelentések azt bizonyítják, hogy az erdélyi és magyar fejedelem, a moldvai vajda Ieremia Movilă, az öccse Simion Movilă, aki Radu Şerban helyére készült vissza a havasalföldi trónra és Ali pasa között nagyon szoros érdekcsoport jött létre.

A nagyvezír unokaöccse, Szarhos Ibrahim pedig a Némethi Gergely vezette magyar csapatokkal egyesülve hajtott végre támadást az ellenálló dunántúli városok (Sopron) vagy birtokosok (Batthyány Ferenc) ellen. A Bécsben őrzött, Batthyány Ferencnek és Nádasdy Tamásnak szóló török behódolásra felhívó nagyvezíri pátensek arra utalnak, hogy nemcsak a fejedelem, de a török szövetségese is megpróbálta a Dunántúlt hasonlóan pacifikálni, mint Magyarország többi részét.

A török források a magyar nyelvű levelezéssel kiegészítve 1605 augusztusa és szeptembere fordulóján egy újabb töréspontot érzékeltetnek. Ennek az az oka, hogy lassan lezárult a nyári hadjárati idő, és Bocskai István még mindig nem jött vissza Erdélyből, sőt, már többször kifejtette a nagyvezír előtt leveleiben, hogy legszívesebben a békére készülne. Ennek magyarázata kézenfekvő, hiszen Illésházy István, még a lengyelországi emigrációból és Thurzó György, aki mindvégig a király pártján állt, olyan híreket juttattak el Bocskaihoz, amelyek reményt adhattak egy reális, az eredetihez közeli terv, az erdélyi fejedelemség megszerzésére. A bécsi hírforrások különösen nagy jelentősséggel bírhattak. Bocskai István ezen hírek következtében tarthatta legfontosabbnak Erdély megszerzését, hiszen most már esély volt arra, hogy a biztonságos uralma érdekében mind a szultánnál, mind pedig a császárnál, illetve a magyar királynál is bebiztosítsa magát.

Arra, hogy Bocskai reményt látott a békére, Lala Mehmed ingerülten reagált, s ez a huzavona megkötötte a nyugati támadásra készülő nagyvezírt. Már azután, hogy elhagyta Nándorfehérvárt, tanácsot kért Bocskaitól, hogy merre induljon, hol találja a császári erőket. Augusztus végén nem várakozhatott tovább, valószínűleg felmérte, hogy a szövetségese

késlekedése miatt minden eredmény nélkül zárul le az idény, ezért a nagy nyugati támadás helyett a határvidék kiigazítása érdekében megtámadta és elfoglalta Esztergomot. A magyarok számára ez a lépés felháborító volt, hiszen Esztergomot maguknak szánták, ahogy Érsekújvárat is. Ez utóbbi vár ostromakor is kimutathatóvá vált a nagyvezír szándékaiban beállott fordulat, hiszen a háború teljes időtartama alatt a magyarok mellett harcoló Csilagacs Mehmed tirhalai szandzsákbéget Lala Mehmed beglerbégként Érsekújvár élére nevezte ki. Bár a magyarok által Csillagbégnek nevezett méltóság mindent megtett, hogy bejusson az elfoglalt várba, Homonnai Drugeth Bálint, a magyar hadak parancsnoka megakadályozta ebben.

A nagyvezír elkeseredése, kiábrándultsága még egy nagyon jelentős lépésében megnyilvánult. A két vár elfoglalása után, valószínűleg még az esztergomi táborban átfogalmazta a szultántól hozott nagyúri levelet, és még azelőtt, hogy bármiről tárgyalhatott volna Bocskaival, olyan pontokat illesztett az okmányhoz, amelyek a török érdekeknek kedvezőek, a magyaroknak pedig hátrányosak voltak. Ezt az ahdnámét Uzun Mehmed tezkeredzsi 1605. október 23-án adta át az Erdélyből jövő fejedelemnek, ugyanakkor a nagyvezír megüzente, hogy nem tud tovább várakozni, azonnal induljon a táborába. Ekkor Bocskai a fennhatósága alatti megyéknek és előkelőknek egy tábori országos gyűlésre szóló meghívót bocsátott ki, s elindult Rákosmezőre, hogy találkozzon Lala Mehmeddel.

Az 1605-ös év folyamán kezdett felerősödni a Habsburg-családon belül régóta meglévő konfliktus. Amíg II. Rudolf és környezete a török háború folytatása mellett volt, addig a Bécsben székelő Mátyás főherceg és a család több tagja a béketárgyalások folytatását, s erre a teljes körű felhatalmazás megadását szorgalmazták az uralkodótól. Augusztusra Mátyás mint teljes körű felhatalmazott, megtette az első lépéseit a törökökkel való tárgyalásra, de valószínűleg még akkor sikertelenül. Mindenesetre október végére készen állt egy új követutasítás a törökkel lefolytatandó béketárgyalás megbízottjainak. A közeledés, amelyben megvolt annak az esélye, hogy a Habsburg és oszmán fél a magyarok nélkül köti meg a békét, Bocskai felbukkanásával s a rákosmezei találkozóval végképp abbamaradt.

A rákosmezei találkozó kiemelten fontos kérdés a magyar nemzeti önazonosság szempontjából, hiszen nagynevű történészek konstrukciói épültek arra a jelenetre, amely során a szultántól érkező koronát hozó nagyvezír elé bátran kilépett az erdélyi és magyarországi fejedelem, s a Szent Korona jogára hivatkozva uralkodói jelvényként visszautasította azt, csak ajándékként fogadta el.

Bocatius János személyesen jelen volt az eseménynél, akit maga a fejedelem kért meg, hogy jegyezze le a látottakat. A török források jelentenék a biztosítékot Bocatius leírásának

hitelessége eldöntésére, azonban az egyetlen szemtanú, a török tüzérségi írnok, Abdülkádir efendi sem lehetett olyan helyzetben, hogy az események közvetlen közelébe kerülhetett volna. A kritikai vizsgálat ezért először Bocatius szövegével foglalkozott, illetve a találkozó előzményeiről szóló, levelezésből fennmaradt elszórt adatokat tekintette át. Kármán Gábor a szöveget a kor török-kép értelmezéseinek alapján értékelte, Teszelszky Kees pedig az elhangzó szövegeket, például a nagyvezír állítólagos beszédét elemezte. Mindkét szerző arra a következtetésre jutott, hogy a leírás egy olyan tudatos szerkesztés eredménye, amely már a szélesebb németországi közvélemény számára született, s része volt annak az anyagnak, amelyet Bocatius követként a Német-római Birodalomban szándékozott terjeszteni. Ezen eredményeket felhasználva tekintettem át Bocatius leírását, s összevetettem az egyetlen olyan török krónikával, amelynek a szerzője, Abdülkádir tüzérségi írnok ténylegesen jelen volt a táborban.

Bocatius forráskritikájához használt új alapot jelentett a nagyvezír Bocskainak küldött leveleinek az elemzése. Lala Mehmed elégedetlen volt az 1605-ös év eseményeivel. Ezt jól látta a vele kapcsolatot tartó magyar diplomácia is. Türelmetlen volt Bocskai késlekedése miatt Esztergom ostromával. Azzal, hogy Érsekújvárba egy beglerbéget nevezett ki, továbbá a nógrádi várak megszerzésének szándékával, s ezzel a határok kikerekítésének igényével már a magyarok érdekeivel szemben dolgozott. Ennek megfelelően fogalmaztatta át az ahdnámét is. Ez a feszültség Bocskai István számára is nyilvánvaló volt, s ez tükröződik Homonnai Drugeth Bálint naplójának abban a mondatában, amelyben Homonnait arra kéri, hogy ha vele valami történne a török táborban, szakadjanak el a Portától, s Báthory Gábort fogadják el vezetőjüknek.

Az oszmán állam feszes protokolláris szabályainak az ismeretéből arra következtettem, hogy lehetetlen volt Bocskai számára a koronát visszautasítani, illetve elképzelhetetlen a nagyvezíri táborban Rudolf császárra mint magyar királyra s a Szent Korona jogaira hivatkozni. Ezeket a szövegbetéteket Bocatius propagandacélból, a felkelés és vezetője iránti szimpátiakeltés érdekében, sőt továbbmenve, a német-római választók és rendek előtti elismertetés céljából szőtte bele a találkozó leírásába. Megjegyzem, hogy Bocskai István a végrendeletében is nyíltan vallotta, hogy a török császár megkoronáztatta őt.

A korponai országgyűlés döntései értelmében Illésházy István Bécsbe indult, hogy a király és a rendek közötti megbékélés dokumentumait közösen megszövegezzék. A bécsi béke első változata 1606. február 9-én jött létre, s úgy tűnt, hogy ezzel be is fejeződött az ellenségeskedés.

Ennek értelmében Mátyás főherceg azonnal mozgásba lendítette a török diplomáciával foglalkozó testületét, hogy kezdeményezzék az oszmánokkal a béketárgyalásokat. Közben a török felső vezetésben is változások történtek, I. Ahmed szultán környezetében valószínűleg nőtt azok befolyása, akiknek a perzsiai hadszíntér elsőbbséget élvezett. A szultán döntése értelmében Lala Mehmednek a keleti főparancsnokságot kellett átvennie, míg a nyugati határvidékre az ügyekkel tökéletesen tisztában levő Murád pasát rendelte ki. A szultán és a magyarországi szerdár egyértelműen kifejtette, hogy a megkezdődött béketárgyalásokban érdekelt a török fél, de ha nem vezetnek eredményre, elegendő erővel rendelkezik az oszmán had a háború folytatására is. A Portának a Habsburg békével kapcsolatos álláspontja a teljes elutasításból az esetleges megállapodás felé csak 1606 májusa és júniusa fordulóján mozdult el, s nem lehetetlen, hogy ez a lépés Lala Mehmed ekkor bekövetkezett halálával is összefüggésben van. Mindezekről Magyarországon még nem tudhattak, így Bocskai májusban Kassára egy országos gyűlést hívott össze, hogy pontról pontra megtárgyalják a Bécsből hozott megállapodást. Mindez megütközést keltett a bécsi körökben, hiszen részükről a béke helyreállt, a magyar rendeknek nem kellett külön tárgyalás alá venni a feltételeket. Május 24-én Káthay Mihály kancellár szedte szét pontról pontra a megállapodás szövegét, és a rendek eldöntötték, hogy ilyen feltételekkel nem fognak megelégedni. Közben Mátyás főherceg Kádizáde Ali budai pasával felvette a kapcsolatot, és kijelöltek egy új tárgyalási napot, és meghívták Kassáról Bocskai embereit is. Ennél a pontnál alaposabban meg kellett vizsgálni egy a törököknek tett állítólagos császárpárti ajánlatot, amely szerint abban az esetben, ha a Habsburg fél a törökkel Bocskai kihagyásával megegyezik a békéről, akkor ennek fejében átengedne bizonyos várakat (Szécsény, Fülek). Maga Kádizáde Ali pasa terjesztette ezt a hamis hírt, azonban úgy tűnik, csak azért, hogy megakadályozza a magyarok és az uralkodójuk közötti túl korai kiegyezést, különösen pedig olyan feltételekkel, hogy a Bocskai fennhatósága alatti Alsó- és Felső-Magyarország visszakerüljön a magyar király, Rudolf kezébe. Mind a zsitvatoroki tárgyalások anyaga, mind pedig az 1607-es ún. második hajdúfelkelés története arra utal, hogy a magyarországi török méltóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy a Bocskai uralma alatt álló terület ne korlátozódjon csak az Erdélyi Fejedelemségre, hanem megtartsa a Magyar Királyság lehető legnagyobb részét is.

Bocskai István halálának körülményei, a vízibetegségnek tartott kór, avagy a mérgezés gyanúja régóta foglalkoztatta a történészeket, sőt a nagyközönséget is. A mérgezés tényét többen vallották, mint a természetes halálét, s ez magától értetődő is, hiszen a fennmaradt források nagyrészt inkább ezt a hiedelmet erősítették. A jelen vizsgálat nem az eddig követett történeti aspektusból indult ki. A hiedelmeket és a forrásokkal alátámasztható tényeket

próbálta egymástól elválasztani. Ugyanakkor egy diplomáciatörténeti szempont is szerepet játszott, hiszen Káthay egy fontos területért, a lengyel kapcsolatokért felelt a kassai udvarban. A kancellár halálát előidéző események 1607 januárjában szoros összefüggésben voltak a Bocskai örökségéért induló küzdelemmel, melyet Homonnai Drugeth Bálint, Báthory Gábor és később belekapcsolódva Rákóczi Zsigmond vívott. Ha teljes bizonyossággal lehetne dönteni a kérdésben, már régen megtörtént volna. Úgy látom azonban, a Káthay Mihállyal kapcsolatos vádak elsősorban arra vonatkoztak, hogy egy olyan politikai csoporthoz tartozott, amelynek tagjai az akkor még magát (bizonyos magyarországi katolikus felsőbb körök, mint a Forgách testvérek, továbbá a prágai udvar előtt) az erdélyi katolikus restaurátornak hirdető Báthory Gábor támogatására szerveződtek (Káthay Mihály, Bethlen Gábor, Imreffy János). Egyrészt a lengyelországi királyellenes szervezkedésben Báthory Gábor támogatását, másrészt az erdélyi fejedelmi hatalom megszerzését tűzték ki célul. Ezek a törekvések ellentétben álltak Bocskai és szűkebb környezete szándékaival. A források alapos elemzésével a Káthay elleni vádat inkább árulásnak, praktikának, mint méregkeverésnek gondolom. Ha volt is mérgezés, az még 1606 májusában történhetett, bár az sem igazolható, csak annyi, hogy Bocskai István három napon át ténylegesen élet és halál között lebegett. A többi állítólagos merényletet pedig nem látom megalapozottnak. Végeredményként elmozdulva Benda Kálmán ítéletétől, aki nem tudta eldönteni a kérdést, én inkább a szívbetegségből adódó szövődményekre gondolok a halál okaként.

A fenti vizsgálatból következően felmerült még két olyan kérdéskör, amely már részben túlmutat Bocskai életén, mégis tárgyalni érdemes, hiszen szorosan kapcsolódik a fejedelemhez. A Szilágyi Sándor óta elfogadott nézet szerint még az életében kijárta a török szultánnál, hogy utódot jelölhessen ki magának, akinek a nevét egy újabb ahdnámába bele is foglalták. Mivel egy sor török eredetű forrás ugyanezt állítja, így könnyen hitelt is adhatnánk ennek a véleménynek. A török levelek eredeti szövegének szövegkritikai elemzése azonban ellenkező eredményre vezetett: *nem létezett* Bocskai István részére kiállított újabb szultáni szerződéslevél, amelyben Homonnai nevét feljegyezték volna. Nem állítom, hogy Bocskai nem kérte ezt, bár a nagyvezírig és a szultánig – az idő rövidsége miatt – nehezen juthatott el a kívánságával. Kujudzsu Murád pasa talán tudhatott a tervről, ám a szultánnak küldött jelentésében még ő is mint új hírt említette meg Homonnai örökösödését. Véleményem szerint tehát csak azért állították az oszmán oklevelek minden szinten, hogy Homonnai szultáni megerősítése már eldöntött tény, mert ezzel akarták elhárítani az esetleges ellenvéleményt, hiszen azt nekik is tudniuk kellett, hogy a bécsi béke értelmében Bocskai csak vér szerinti örökösének hagyhatná hátra ez erdélyi fejedelemséget.

Ugyanakkor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy Kádizáde Ali pasa és Kujudzsu Murád (aki ekkor kapta meg a nagyvezíri kinevezését), a zsitvatoroknál elszenvedett csorbát, hiszen így élték meg azt, hogy a Bocskai „királysága” alatti felvidéki területek I. Rudolf király uralma alá visszatértek, mindenáron ki akarta köszörülni. Homonnai Drugeth Bálintot – részben akarata ellenére – nemcsak erdélyi fejdelemnek, hanem „magyar királynak” is szánták, s vissza akarták irányítani Kassára.

A Homonnai örökösödése körüli bonyodalom miatt kellett foglalkoznom a Nagy László által felvetett kérdéssel, miszerint vajon Bocskai testamentumi rendelését Illésházy és emberei nem hamisították-e meg? Ennek érdekében egy, a végrendelethez közel álló, szellemében vele megegyező okmányt elemeztem, a fejedelem utolsó, a zsitvatoroki béke megkötése utánra, 1606. december 13-ra összehívott országos gyűlésre készített előterjesztését. Megállapíthatóvá vált, hogy a Bocskai jelenlétében felolvasott propozíció megerősíti a testamentum hitelességét. Nem hiszem, hogy bármilyen idegenkezűséget feltételezhetnénk a fejedelem utolsó rendelkezése körül.

Az utolsó egységként pedig röviden a hajdúk és az Oszmán Birodalom közötti kapcsolatról vontam le néhány következtetést. Egy régóta ismert kivonatos szöveg arra utal, mintha miskolci Nagy András hajdúgenerális kijárta volna, hogy a hajdúság kollektívan a szultán fennhatósága alá kerüljön, s egy szultáni szerződéslevél igazolta volna azt, hogy minden juttatás nélkül, egyedül fegyveres szolgálattal tartoztak volna a protekcióért. A kérdést azért kellett felvetni, mert a fenti állítás, illetve a forrás léte a hajdúság letelepítésének egy elfelejtett aspektusára világíthat rá. Az ügy azért különösen érdekes, mert Bethlen Gábor uralma végén ő maga is azt állította, hogy létezett a hajdúság és a szultán között egy ilyen jellegű megállapodás. A kutatásaim szerint ennek nem lehetett jogi akadálya, sőt arra is van bizonyíték, hogy 1606 őszén, a kérdéses okmány keletkezése körül Nagy András ebben az ügyben ténylegesen a török hatóságokhoz fordult. Tekintélyét és befolyását mutatja, hogy Báthory Gábor beiktatásakor kiállított ahdnámában a nevét, mint a magyar katonák parancsnokát külön ki is emelték. Ezt az utóbbi kérdést nem látom még teljesen lezártnak, további kutatást igényel.

A folytatást, Homonnai Drugeth Bálint, Báthory Gábor és Rákóczi Zsigmond küzdelmét az erdélyi örökségért nemrégiben egy nagyobb tanulmányomban érintettem, így nem tartottam szükségesnek, hogy az abban foglaltakat Bocskai István kétéves fejedelemségének történetéhez illesszem. A fentiekből és a folytatásból is látszik, hogy a hosszú háború lezárásakor, illetve az azt követő évtizedekben még nem következett be a két nagyhatalom között olyan hatalmi elmozdulás, amely alapvetően befolyásolta volna a magyarországi helyi

erőviszonyokat. Az egymásnak feszülő erők a pillanatnyi nyugalmi állapot illúzióját kelthették, de az elkövetkező évtizedek nem szűkölködtek gyorsan változó széljárásokban. Bocskai István rövid uralma, az akkor lefektetett intézkedések, melyek jelentős részét II. Mátyás királysága elején törvényerőre is emelték, az utódok számára fontosabb üzenettel bírt, mint a törökkel végrehajtott támadások, illetve a hajdúk garázdálkodása. A kompromisszumra alapított megbékélés a magyar rendek és a Habsburg-házból származó király között az első kiegyezést jelentette, s jelenti ma is. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy nemcsak azok voltak elégedetlenek Rudolf császár és király intézkedéseivel, intézményeinek működésével és a kilátástalannak tűnő háborújával, akik felkeltek ellene, hanem azok is, akik végig kitartottak az iránta mutatott hűségükben. II. Mátyás koronázásának, az akkor kialakított imágónak, a Szent Korona kultikus tiszteletének, s Prágából történő hazahozatalának az volt az üzenete, hogy a Magyar Királyságban az uralkodó és a rendek közötti viszony ismét helyreállt.

A felkelés történetében négyszer mutatható ki, hogy Bocskai István a törökökkel való együttműködése közben megtorpant, és kereste a tárgyalás folytatását a királypárti urakkal. Legutóbb akkor történt ez, amikor Illésházyt a végleges bécsi béke megkötésétől akarta eltántorítani. A kompromisszumra és kiegyezésre való törekvése a felkelés idején szinte mindig tettenérhető, s ha időnként le is tért erről az útról, az első alkalommal, amikor esélyt látott az uralkodóval való megbékélésre, ismét visszatért rá. Volt idő, amikor a „szultán szolgálatában” a személyes ambícióit jobban kiteljesíthette volna, azonban a neveltetése, hagyományai és értékítélete, ahogy a kortársai többségét is, eltántorították ettől a végzetes lépéstől.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltárak, kézirattárak

Ausztria

Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften -, Autographen- und Nachlass-Sammlung (Wien) (ÖNB)

H.O. 167. Destûrü l-inşâi l-merhûmi Sarı Abdullâh Efendi

Österreichisches Staatsarchiv, (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) (HHStA)

Staatenabteilungen

Türkei I. (Turcica)

Karton 1, 82, 86, 87, 88, 89, 96, 97, 125,

Ungarische Akten (Hungarica = UA)

Allgemeine Akten (AA)

Karton 134, 140, 146, 147, 152, 153.

Türkische Urkunden

ÖStA, Kriegsarchiv

Akten des Wiener Hofkriegsrates (HKR Prot.)

Exp. 1705–1706.

Magyarország

Dunamelléki Egyházkerület Levéltára, Ráday levéltár.

Benda Kálmán irathagyatéka.

5. Kartondoboz: (Anyaggyűjtések, kéziratok)

13. Kartondoboz: Fényképek, xeroxok, jegyzetek, munkaügyi szerződések, Kenéz Győző és Tóth István György másolatai, jegyzetek, iratmásolatok. Kiadásra vonatkozó elvek. Egy kis kék füzetben a rövidítések; MOE Iratmásolatok 1606–1608.

14. Kartondoboz. Eddig nem közölt iratok 1526–1575. Eddig nem közölt iratok 1575–1592. 15. kartondoboz. MOE. 1593-as országgyűlés.

Eddig nem közölt iratok. Mind az Esterházy lt-ból származik.; MOE Eddig nem közölt iratok. 1594–1606.

16. kartondoboz. MOE 1607–1608. Levéltári kutatási jegyzetek1. Kassai részgyűlés 1607. 02. 11.; 2. kassai részgyűlés 1607. 03. 20.; 1–7. old. Benda Kálmán bevezetése.; 3. kassai részgyűlés 1607. október 10. (2. példány); 17. kartondoboz. MOE Újragépelt oldalak az 1607-es országgyűlések irataiból; MOE Kassai részgyűlés 1608. július-augusztus. Több példányban minden javításokkal, tisztázatokkal.

C/64. Egyházi és iskolai iratok 1606–1884.

C64-4d2-5, 1.sz. Ráday benderi (svéd-török) és moldvai-lengyel követségének iratai.

Egyetemi Könyvtár Kézirattár (Budapest)

LEO 288a.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

E szekció: Magyar kincstári levéltárak
Magyar Kamara Archívuma (MKA)

E 190 Archivum familiae Rákóczi
E 185 Archivum familiae Nádasdy
E 169 Archivum familiae Thurzó
E-211 Lymbus. Series II. 113. XXXII. Bocskai szabadságharc történetéhez.

I szekció: Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok

I. 7 Kollár Ádám Ferenc gyűjteménye

P szekció: Családi levéltárak

P. 147 K. Papp Miklós Gyűjteménye
P. 663 Teleki család marosvásárhelyi levéltára
P 1314 A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
P 1870 Rédey család (Kornis család) levéltára

G szekció: Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára

G15. 3. Rákóczi-szabadságharc levéltára. Caps. A/1. fasc. 19. Literae Missilis Turcicae

R szekció: Az 1526 utáni gyűjtemény

R 210. Tunyogi-Csapó gyűjt.
R 298. Erdélyi iratok

R. 315.Török iratok

Mikrofilmtár

W 316. (ÖStA HHStA Türkische Urkunden)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSzKK)

Fol. Hung. 37. Protocollum Báthoryanum
Fol. Hung. 164.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTAK)

Ms. 764 Károlyi Árpád hagyatéka.
Ms. 5169 Károlyi Árpád hagyatéka
Régi könyvek gyűjt. Magyar Irod. 8r.

Németország

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz

Hauptabteilung, Geheimer Rat, Repositorium 11,
255a. Siebenbürgen nr. 3. vol. 3.

Universitätsbibliothek Heidelberg,

Handschriftensammlung. Cod. Heid. Or. 297.

Románia

Arhivele Naționale ale României (ANR). Direcția Generală Bucureşti,

ANR Colecția microfilme Turcia,

ANR Filială Braşov

Arhiva Bisericii Negre E. IV, 150.

Kolozsvári Állami Levéltár (KÁL)/ ANR Direcția Județeană Cluj

Colegiul reformat Cluj

Szlovákia

Štátny Archiv-Pobočka Prešov /Eperjes

Fond Drugeth Humenné, Verejná činnost'. Župné vojenské záležitosti Inv. 828.

Törökország

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, İstanbul)

Mühimme Defterleri (MD) Nr. 77.

Amedî Kalemi A.AMD Nr. 1017.

İbnülemin Tasnifi

Dahiliye, Nr. 690.

Kamil Kepeci Tasnifi

Divân-i Hümâyûn Ahkâm Defterleri Nr. 71.

Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul)

Es'ad Efendi Kütüphanesi 895. Re'isü l-küttâb Mustafâ Efendi: İnşâ.

Revân 1286. Matrakçı Nahus Süleymân-nâme.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK, İstanbul)

E. 1942.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. (TSMA, İstanbul)

Evrak 8149.

Kiadott források

Apologia, 1606. = Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, adversus iniquissimas Monacho Iesuitarum criminationes, quibus Serenissimum Dominum, Dominum Stephanvm Dei fratia Hungariae et Transyluaniae Principem, gentemque Hungaricam, in odea et contemtum potentissimorum Germaniae Principum inducere, et aduersus eos, more Iesuitico, concitare volentes, Arianismi insimulare non sunt veriti. Bartphae, Excudebat Iacobus Klös, 1606.

Atik, Kayhan: Lütfi paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman. Ankara, 2011. T.C. Kültürbakanlığı Yayınları 2747, Kültür Eserleri Dizisi 305.

Balázs Mihály – Monok István – Varga András – Tar Ibolya: Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. (Lymbus füzetek 11.) 37–100.

Balázs Mihály: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz (1605. március 8. – július 12.) Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 1972. 43–49.

Basta II., 1913. = Veress Endre, Dr.: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). II. (1602–1607) Budapest, 1913. Magyar Tudományos Akadémia. MHHD XXXVII.

Bayerle, Gustav: The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó.

Behrnauer, Walter Friedrich Adolf Dr.: Sultân Ahmad's Bestallungs und VertragsUrkunde für Gabriel Báthori von Somlyó, Fürsten von Siebenbürgen, vom Jahre 1608 der christlichen Zeitrechnung. Des Archivs für die Kunde österr. Geschichtsquellen 18 (1857). 299–330.

Bel, Matthias: Adparatus ad Historiam Hungariae. Posonii. 1735.

Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica. I–IV. Viennae Austriae, 1735–1742.

Benda – Bocskai = Benda Kálmán: Bocskai István. Levelek. Bukarest–Budapest, 1992. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó.

Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László (szerk.): Ráday Pál iratai 1703–1706. Ráday Pál iratai I. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó.

Benda Kálmán – Kenéz Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjáról. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970. [1971]. 155–180.

Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983) 4. szám. 651–681.

Benda Kálmán: Magyar országgyűlési emlékek. Az 1607. részgyűlések irataiból. (Kézirat)

Benda Kálmán: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607. Kisvárda, 1975. Kisvárdai Városi Tanács.

Berzeviczy Egyed: Parte 1607-ből. Századok 35 (1901) 178–179.

Bethlen János: Erdély története 1626–1673. Budapest, 1993.

Bethlen, Wolffgangi de: Historia de Rebus Transsylvanicis. V. Sibinii, 1782.

Bethlen, Wolffgangi, de: Historia de Rebus Transylvanicis. VI. Cibinii 1793.

Bocatius János: Öt év börtönben. (szerk.: Csonka Ferenc – Mollay Károly) Budapest, 1985. Európa Könyvkiadó.

Bocskai István: Az 1606. esztendőben történt Bocskai István magyar- és erdélyországi fejedelemnek testamentomi rendelése. In: Magyar gondolkodók. 17. század. (szerk.: Tarnóc Márton) Budapest, 1979. 9–22.

Chorebo, Victor de (Sinay Miklós): Sylloge actorum publicorum, que … patificationis Viennensis a. 1606. … initae historiam … illustrant. h. n. 1790.

CJH 1526–1608, 1899. = Kolosvári Sándor, Dr. – Óvári Kelemen, Dr. – Márkus Dezső, Dr.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Budapest, 1899.

CJH 1608–1657, 1900. = Kolosvári Sándor, Dr. – Óvári Kelemen, Dr. – Márkus Dezső, Dr.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Budapest, 1900.

Copey eines Sendtschreibens/ welches Stephan Botschkay/ [et]c. An einen Hungarischen Herrn/ seinen Blutsverwandten/ Von jetzigem zustand und Kriegswesen in Hungarn/ gethan: Auß seiner Sprach in die Hochteutsche ubergesetzt (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Exemplar mit der Signatur: 160.16 Quod. (18) VD17 23:233949C.

Costin, Miron: Grausame Zeiten in der Moldau. Die Moldauische Chronik des Miron Costin (1593–1661). (Hrsg.: Armbruster, Adolf) Graz – Wien – Köln, 1980. Rumänische Geschichtsschreiber 1.

Csonka Ferenc – Szakály Ferenc: Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Budapest, 1988. Európa Kiadó.

Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). Budapest, 2005. História – MTA Történettudományi Intézete. História Könyvtár. Okmánytárak 1.

Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983) 278–296.; 451–467.

Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén…” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. Martin Opitz Kiadó.

Drey Politische Discurs Deß Edlen und Gestrengen Herrn Zachariae Geitzkofflers von Gailenbach zu Haunßheim Ritters/ [et]c. : wie volgt: I. Rahtschlag Ihr Keyser. Mayestet/ [et]c. ubergeben/ den 25. Junii Anno 1605. das Königreich Hungern betreffend. II. Bedencken wie der Reichstag fruchtbarlich anzustellen/ An Hochgedachte Röm. Keys. Mayestet/ [et]c. sub dato 15 25. Octob. Anno 1612. III. Unpartheysch Schrifftliches bedencken an Herrn Melchior Clesell/ uber die eingewandte Dubia ... Von jetzigem zerrütteten Zustand deß Reichs/ Auch composition der Diffentirenden Stände/ [et]c. sub Dato den 18 28. Feb. deß 1614. Jahrs Schlüsselseiten aus dem Exemplar der SLUB Dresden: Hist.Germ.C.480,82 VD17 14:002582L (s. l.), 1619. u. a. [S.l.], 1620, (Exemplar der SLUB Dresden: Hist.Hung.440,8)

EOE I–XXI., 1878–1898. = Szilágyi Sándor (szerk.): Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. I–XXI. Budapest, 1875–1898.

Erkan, Davut: Matrakçı Nahus Süleymân-nâmesi. Yüksek Lisans Tezi. Tez Danışmanı: Mustafa Çetin Varlık. İstanbul, 2005. 157. Marmara Üniversiti Türkiyat Araştırma Merkezi. (http://www.belgeler.com/blg/15j3/matrakci-nasuh-un-suleyman-namesi-1520-1537-matrakci-nasuh-s-suleymanname-1520-1537 letöltve 2012. 04. 03.).

ETA I–IV. = Mikó Imre, gróf: Erdélyi történelmi adatok. I–IV. Kolozsvár, 1855–1862.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. 7. Kitap. Hazırlayan: Yücel Dağlı – Seyir Ali Kahraman – Robert Dankoff. Istanbul, 2003. 1–10. Yapı Kredit Yayınları.

Fazekas István: Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához. (1572, 1576). (szerk.: Újváry Gábor) Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Budapest, 19–24.

Fekete Lajos: Bevezetés a Hódoltság török diplomatikájába. Budapest, 1926.

Fekete, Ludwig: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Nicolaus Esterházy 1606–1645. Budapest, 1932.

Gemil, Tahsin: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601–1712). Bucureşti, 1984.

Géresi Kálmán: A nagykárolyi gróf Károli család oklevéltára. IV. (1600–1700). Budapest, 1887.

Gross, Julius (Hrsg.): Liber annalium raptim scriptus per Michaelem Veyss. Chroniken und Tagebücher. Bd. II., Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. V. Brassó, 1909. 140–263.

Gyulafy I., 1881. = Szabó Károly – Szoporai Nagy Imre: Gyulafy Lestár följegyzései. Martonfalvy Imre deák emlékiratai. A Pálóczi Horvát család naplója. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. I. Budapest, 1881. MHHS XXXI.

Gyulafy II., 1894. = Szilágyi Sándor – Tasnádi Nagy Gyula – Mencsik Ferdinánd – Kluch János: Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Daniel superintendens 1708–1709-iki oroszországi útjának leírása. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. II. Budapest, 1894. MHHS XXXIII.

Hadnagy Szabolcs – Papp Sándor: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. Aetas 18 (2003) 3. szám. 118–153.

Hammer-Purgstall, Joseph: Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinets Kaisers Mathias, Leben. II. Wien, 1847.

Hatvani (Horváth) III., 1859. = Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. Pest, 1850. MHHD III.

Hatvani (Horváth) IV., 1859. = Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. IV. Pest, 1859. MHHD IV.

Hídvégi Mikó, 1863. = Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. MHHS VII.

Hon és Külföld 2 (1842)

Horváth, 1861–1862. Horváth Mihály közli: Magyar Regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből. 1228–1643. 1–2. Magyar Történelmi Tár 9 (1861) 97–176.; 11 (1862) 125–196.

Hurmuzaki, Documente III., = Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitóare la Istoria Românilor. III. Bucuresci, 1880.

Hurmuzaki, Documente IV/II., = Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitóre le Istoria Românilor. (1600–1650) IV/II. Bucuresci, 1884.

Ipolyi Arnold: Alsósztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Budapest, 1887. MTA.

Ipolyi Arnold: Egykorú levél Bocskay István temetéséről. Történelmi Tár 1878. 650–652.

Isthvanffius, Nicolaus: Regni Hungarici Historia. Colonia Agrippina (Köln). 1685.

Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításban. I/1–2–3. (Sajtó alá rendezte: Benits Péter) Budapest, 2001–2003–2009. Történelmi Források. Balassi Kiadó.

Istvánffy Miklós: A magyarok töténetéből. (ford. Juhász László.) Budapest, 1962. (Monumenta Hungarica VI.)

Istvánfi Miklós: Magyarország története 1490–1606. (ford.: György Vidovich) Debreczen, 1867.

Jezsuita okmánytár I/1. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. Sajtó alá rendezte: Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. Szeged, 1995.

Karácson Imre: Török–magyar oklevéltár 1533–1789. Budapest, 1914.

Kármán Gábor: Báthori András ahdnáméja. Fons 14 (2007) 339–348.

Kâtib Çelebi: Fezleke-i Kâtib Çelebi. I–II. İstanbul, 1286–1287.

Katona, Stephanus: Historia Critica Regum Hungariae. XXVIII. Budae, 1794.

Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. Monumenta Hungariae Historica Scriptores VII.

Kemâl Paşa-zâde: Tevarih-i Âl-i Osman. X. Defter. (Haz.: Severcan, Şerafettin, Doç. Dr.) Ankara, 1983. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kemény József, gróf – Kovács István, Nagy Ajtai: Erdélyország történetei tára. I–IV. Kolozsvártt, 1845.

Kemény Lajos, ifjabb: Az 1607-iki mozgalom történetéhez. Bocskai halálát követő vallatásokból. Történelmi Tár 1890. 390–391; 391–392.

Kemény Lajos: Bocskai István levelei Kassa városához. Történelmi Tár 1904. 458–473.

Knolles, Richard: The Turkish History Comprehending the Origin of that Nation, and the Growth of the Othoman Empire, with the Lives and Conquests of their several Kings and Emperors. Written by Mr. Knolles, and continu'd by the Honourable Sir Paul Rycaut, to the peace at Carlowitz, in the Year 1699, and Abridg'd by Mr. Savege. Vol. I–II. London, 1701.

Kołodziejczyk, Dariusz: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden – Boston – Köln, 2000. Brill.

Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. Történelmi Tár 1900. 411–448.

Komáromy András: Az 1607-iki hajdulázadás történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 4 (1891) 226–242; 358–373.

Komáromy András: Rákóczi Zsigmond és Homonnay Bálint versengése történetéhez. Történelmi Tár 1899. 273–297.

Krausz György leírása mind hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek. Bevezette: Bíró Vencel. Tűzpróba 1603–1613. In: Erdély öröksége. Erdélyi emlékírók Erdélyről. III. (Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László) Budapest, é.n. [első kiadás 1942.] 92–93. Franklin Társulat Kiadványa.

Lütfî paşa: Tevârih-i Âli Osmân. İstanbul, 1990[2]. Enderun Kitabevi.

Majda, Tadeusz: A turkish document in latin characters referring to Transylvania. (VII. CIÉPO Sempozyumu'ndan ayrıbasım) Ankara, 1994 Türk Tarih Kurumu, 517–523.

Majláth Béla: A hajdúk kibékítési kísérlete Ináncson. Budapest, 1882. Akadémiai Értekezések X.

Majláth Béla: Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ik évben. Századok 16 (1882) 565–570.

Marczali Henrik, Dr.: Regesták a külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 26 (1878) 417–498; 901–924.

Maxim, Mihai: Culegere de Texte Otomane. Bucureşti, 1974.

Melius Péter: Herbarium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest, 1978. Kriterion Könyvkiadó.

Mercurius Gallobelgicus succenturiatus, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Ungaria, Transylvania, vicinisque locis ... historica narratio continuata VI/1–3. Francfurti, 1605, 1606.

Mikó Imre, gróf (szerk.): Athnámék. Erdélyi történelmi adatok II. 1856. Kolozsvártt, 328–335.

Mikó Imre, gróf (szerk.): Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memorialéja. Erdélyi történelmi adatok I. Kolozsvártt, 1855. 39–168.

MOE XI., 1899. = Károlyi Árpád, Dr.: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. XI. Budapest, 1899.

MOE XII., 1917. = Károlyi Árpád, Dr.: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. XII. Budapest, 1917.

Molnár, Andrea: Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe, 1598–1606. München, 1983. Trofenik Verlag. Studia Hungarica 23.

Na'îmâ Mustafa Efendi: Târih-i Na'îmâ, (Razvatü'l-hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn) (Haz.: İpşirli Mehmet) I–IV. Ankara, 2007. Türk Tarih Kurumu Yayınları III Dizi Sayı 33[a].

Na'îmâ, Mustafâ: Târîh-i Na'îmâ. I–VI. İstanbul, 1281–1283[4]. (1864–1866). Matba'a-yi Âmire.

Nagy László (szerk.): Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Debrecen, 2005. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VI.

Nagy László: Okmányok a Bocskai szabadságharc idejéből. Hadtörténelmi Közlemények 2 (1956) 291–332.

Naményi István: Homonnai Drugeth Bálint naplója. Tudománytár 5 (1839) 172–182, 252–261, 315–324, 363–375.

Nehring, Karl: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606). München, 1983. R. Oldenbourg Verlag

Nyakas Miklós: Az ismeretlen szerencsi kiáltvány. Hasonmás kiadás. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VII.

Nyakas Miklós: Bocskai István váradi főkapitányt illető levelek. Debrecen – Nagyvárad, 2009. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai István Munkabizottsága.

Nyakas Miklós: Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez. Soproni Szemle 44 (2006) 2. szám 175–193.

Orhonlu, Cengiz: Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhîsler (1597–1607). İstanbul, 1970. Edebiyat Fakültesi Basimevi.

Ortelius, Hieronymus Augustanus: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen… . Nürnberg, 1602. (Reprint, Budapest, 2002. Pytheas Kiadó és Nyomda)

Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. III. Budapest, 1901.

Ötvös Ágoston, Dr. LT: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény és Történettudományi Osztályok Közlönye 2 (1861) 2. szám. 153–244.

Ötvös Péter: Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606. Szeged, 1991. Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 30.

Papp Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Peçevî I–II., 1980. = Peçevî, İbrâhîm: Târîh-i Peçevî. I–II. Haz. Derin, Fahri–Ç. Çabuk, Vahit, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980[2]. Enderun Kitabevi.

Petritsch, Ernst Dieter: Regesten der Osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Bd. I. (1480–1574) Wien, 1991. MÖS, Ergänzungsband 10/1.

Petthő Gergely: Rövid magyar krónika. Kassán, 1753.

Reusner, Leorinus Nicolaus: Epistolarum Turcicarum: Libri VII. Francofurti, 1599.

Rimay János összes művei. (szerk: Eckhardt, Sándor) Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó.

Ritter, Moriz: Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einfluss der Witelsbacher. I. Die Gründung der Union, 1598–1608. München, 1870. M. Rieger'sche Universität-Buchhanglung.

Selânikî, Mustafa Efendi: Tarih-i Selânikî. I–II. (Haz.: İpşirli, Mehmet). İstanbul, 1989. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Sepsi Laczkó Máté: Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624. (szerk.: Mikó, Imre, gróf) Erdélyi történelmi adatok III. Kolozsvártt, 1858. 1–246.

Sinkovics István: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1–2. Budapest, 1968.

Solâkzâde tarihi, İstanbul, 1297. Mahmud Bey Matbaası.

Solak-zâde, Mehmed Hemdemî Çelebi: Sola-zâde tarihi. II. (Haz.: Çabuk, Vahid, Dr.) Ankara, 1989. Kültür Bakanlığı Yayınları 1089. Kaynak eserler dizisi 34.

Szabó Károly: Bocskai István politikai levelezése. Történelmi Tár 53 (1882) 1–33.; 209–234.

Szádeczky Lajos, Dr.: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Oklevéltárral. Temesvár, 1893. Temesvár Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó.

Szamosközy István: Erdély története [1598–1599, 1603]. Budapest, 1977[2]. Magyar Helikon Kiadó.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. (ford.: Juhász László) Budapest, 1961. 197–201. Magyar Helikon Kiadó, Monumenta Hungarica V.

Szilágyi Sándor (szerk.): Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608. I–IV. Budapest, 1876–1880. MHHS XXI, XXVIII–XXX. Magyar Tudományos Akadémia.

Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. Pest, 1868.

Szilágyi Sándor: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. Történelmi Tár 1878. I–III. közlés. 1–84, 273–338, 577–652.

Szilágyi Sándor: Illésházy István és más főurak levelezése 1605–1608. Történelmi Tár 1878. 819–900.

Szilágyi Sándor: Illésházy István török levelezése 1607–1609. Történelmi Tár 1879. 63–95.

Szilágyi Sándor: Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez (A stockholmi kir. svéd államlevéltárban és az upsalai egyetemi könyvtárban lévő eredeti s egykorú példányokról.) Történelmi Tár 1882. 235-278.

Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Budapest, 1874. 110. Magyar Tudományos Akadémia. MHHD XXIII.

Szilágyi Sándor: Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867. MHHS VIII.

Tagebuch Ehrenreich, 1805. = Tagebuch der Feldzüge des Regiements des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich beim Gran, und Eperjes von 27. Julii 1604 bis 26. Octorbis 1606 ausgeführet. Kovachich, Martin Georg (Hrsg.): Sammlung kleinerer, noch ungedruckter Stücke, in welcher gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarischen Geschichte aufgezeichnet haben. Ofen, 1805. Gedruckt mit Königlichen Universitäts Schriften. 288–445.

Thaly Kálmán: Bocskay István leveleskönyve 1605. mart. 20.–april 29. Magyar Történelmi Tár 19 (1874) 61–120.

TMÁOT I. = Szilágyi Sándor – Szilády Áron: Török-magyarkori állam-okmánytár I. Pest, 1868. Magyar Tudományos Akadémia.

Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî) efendi târihi. I–II. (Haz.: Yilmazer, Ziya, Doç. Dr.) Ankara, 2003. Türk Tarih Kurumu. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınlari III. Dizi – Sayı 21[a].

Torma Károly: Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez. Magyar Történelmi Tár 13 (1867) 91–162.

Török történetírók I–II, III, 1893–1896, 1916. = Thúry József – Karácson, Imre: Török történetírók. I–II, III. Budapest, 1893–1896, 1916. Török-magyarkori történelmi emlékek. Írók. Magyar Tudományos Akadémia.

Venásch Eszter: Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része. Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények (Főszerkesztő: Ujváry Gábor, szerkesztő: Kerekes Dóra) Budapest, 2007. 19–46. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/02venasch.pdf (Letöltés: 2012. 09. 06.)

Veress Endre: Bethlen ifjúkori levelei. Erdélyi Múzeum 1914 Új folyam 9 (1914) 6. szám.

Veress, Documente VII–VIII., 1934–1935. = Veress Andrei (Endre): Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării-Româneşti. VII–VIII. Bucureşti, 1934–1935. Imprimeria Națională.

Wahrhafftiges und New Außgegangenes Schreiben / Römischer Key. Majest. Unterm Dato den 15. Januar. Instehenden 1605. Jahrs / an einen Fürsten des Reichs geschrieben: Darinnen Außführlicher Bericht / des jetzt gantz gefährlichen Kriegßwesen in Ungern / Auch was von An, 1603. biß hieher wider den Türcken gehandelt / So wohl auch der schädlichen Faction und vilerlei Empörungen / so sich in Siebenbürgen durch getrieb etlicher FeldObersten mit dem Anhange viler meineydigen Heyducken angesponnen / Und wie ihr böser Intent und Vorhabens endlich an Tag kommen … Im MDCV. Jahr. Das verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts vd 17.de 14:078623H. 2011 digitalisiert von: SLUB Dresden. Exemplar mit der Signatur: Hist.Hung.438,32.

Warhafftige Newe Zeitung/ Wie und was massen sich des Sigissmundi Bathori Mutterbruder Steffan Botschkai genandt/ gegen unserm Christlichen Keyser/ sampt den Deutschen Kriegsvolck/ Trewlos und Meineydig verhalten/ dem Türcken gehuldet unnd sich ihm untergeben: Erstlich gedruckt zu Prag/ bey Nickel Strauß/ Im Jahre 1605. (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (VD17 1:650954Y); Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Exemplar der HAAB Weimar: O 9 : 605 (30); (VD17 32:634415P)

Zahirović, Nedim: Murteza Pascha von Ofen zwischen Panegyrik und Historie. Eine literarisch-historische Analyse eines Osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vaṣfü l-kāmil fī-aḥvāli l-vezīr l-ʿādil). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2010. Peter Lang, Leipziger Beiträge zur Orientalforschung. Band 25.

Zichy Edmund id. gr.: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez. I–II. Budapest, 1876. Az Athenaum R. Társulat kiadása.

Zsilinszky Mihály: Gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel. Történelmi Tár 1882. 419–433.

Szakirodalom: monográfiák, tanulmányok

Ács Pál: „Ha kérdi Isten, Káthay, tetőled.” Pázmány Péter vitairata Bocskai haláláról. Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (1993). 32–45.

Afyoncu, Erhan: Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 1 (2003/2) 101–172.

Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. Budapest, 2000. Pannonica.

Ak, Mahmut: Lala Mehmed paşa. Türkiye Diyânet Vakı İslâm Ansiklopedisi Cilt 27. Ankara, 2003. 71–73.

Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. In: Szilágyi, Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. VI. Budapest, 1898.

Arens, Meinolf: Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutischen Reichsverband. Köln – Weimar – Wien, 2001. Böhlau Verlag.

B. Szabó János: Az erdélyi fejedelmi jelvények. Keletkutatás 1994. tavasz. 59–69.

B. Szabó, János – Erdősi Péter: Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4 (2002) 91–105.

B. Szabó, János – Erdősi, Péter: Ceremonies Marking the Transfer of Power in the Principality of Transylvania in East European Context. Majestas 11 (2003) 110–160.

B. Szabó, János: Insignia of the Transylvanian Princeps. Majestas 4 (1996) 85–105.

Babinger, Franz: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927. Harrassowitz.

Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. Históriaantik Könyvesház.

Bagi Zoltán Péter: A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2005. ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Doktori Iskola. Témavezető: R. Várkonyi Ágnes, külső témavezető: Tóth Sándor László.

Bagi Zoltán: „…egy ura lesz az egész világnak napkeletről napnyugatig.” A török segély kérdése és az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. Századok 141 (2007) 6. szám. 1455–1581.

Bagi Zoltán: „Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben.” Papp Klára – Jeney-Tóth Mária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. 337–354. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Erdély-történeti Alapítvány.

Bagi Zoltán: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem: Bocskai István és kora. (recenzió) Hadtörténelmi Közlemények 121 (2008) 3–4. szám. 797–799.

Bagi Zoltán: Kémkedés a 15 éves háború időszakában Pietro Bonhomo és Nyáry Pál jelentései III. Mehmed szultán hadba vonulásáról 1596 áprilisában. Évkönyv 2010. 97–107. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyve, Esztergom, 2010. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára.

Bakó Endre: „Magyarok Mózese, hajdúk édesapja”. Bocskai István alakja a magyar szépirodalomban. Debrecen, 2004. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. IV. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat.

Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142 (2008) 4. szám. 849–896.

Balogh Judit: Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században. Budapest, 2011. L’Harmattan Kiadó – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.

Bán Imre: A gyöngyösi templomper Bocskay István korában. Különnyomat a Csikesz Sándor Emlékkönyvek 2. kötetéből. Debrecen, 1941 (Theologiai tanulmányok 68.) 142–159.

Barta János, ifj. – Papp Klára: „Nincs nekönk több hazánk ennél.” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest, 2004. Lucidus Kiadó. Kisebbségkutatás Könyvek. (Sorozatszerkesztő: Cholnoky Győző).

Barta, János – Jatzlauk, Manfred – Papp, Klára (Hrsg.): „Einigkeit und Frieden sollen auf seiten jeder Partei sein.” Die Friedenschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606) Debrecen, 2007. Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalogları Rehberi, Ankara. 1995. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara. 1992. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 5.

Bayerle, Gustav: Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire. Istanbul, 1997. ISIS Press.

Bayerle, Gustav: The compromise at Zsitvatorok. Archivum Ottomanicum 4 (1980) 5–53.

Benda Kálmán – Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Budapest, 1979. Magvető Kiadó.

Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Budapest, 1955. Művelt Nép Könyvkiadó.

Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története. (A XV–XVII. században). Budapest, 1937.

Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései, 1598–1622. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. Budapest, 1956. 5–26.

Benda Kálmán: Bocskai István függetlenségi harca. Budapest, 1952. Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó.

Benda Kálmán: Bocskai István. Budapest, 1993[2]. Századvég Biográfiák.

Bertényi Iván: A magyar korona története. Budapest, 1980[2]. Kossuth Könyvkiadó. Népszerű történelem.

Beydilli, Kemal: Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik. München, 1976. Trofenik.

Bíró Vencel: Erdély követei a Portán. Cluj-Kolozsvár, 1921. Minerva.

Bitskey István: A Bocskai-apológia előtörténete. „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. 177–182. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása.

Çağman, Filiz, Dr.: Serzergerân Mehmet Usta ve Eserleri. Kemal Çığ'a Armağan. İstanbul, 1984. 51–87.

Çapraz, Hüseyin Sevket Cagatay: Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján. Doktori disszertáció. Témavezető: Dr. habil. Papp Sándor. Szegedi Tudományegyetem. Modern kori történeti doktori alprogram. (http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1113/1/cagatay-phd_1.pdf) (Letöltve 2012. szeptember 12.)

Cerwinka, Günther: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. In: Publikationen der Steiermarkischen Landesmuseums und der Steiermarkischen Landesbibliothek am Johanneum. Bd. 3. Graz, 1968. 409–510.

Czigány István – Bertók Krisztina – Kisteleki Károly – Basics Beatrix – Závodi Szilvia: Bocskai és kora… Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, 2005. Martin Opitz Kiadó.

Czigány István: A hajdúkérdés Bocskai halála után, a második hajdúfelkelés. A hajdúváros Böszörmény. In: Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 27–54.

Czigány István: A törökellenes védelmi rendszer újjászervezése a bécsi béke után. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 309–318.

Czigány István: Hajdútelepítések és a militarizált társadalom megerősödése a Tiszántúlon a 17. század első harmadában. Studia Caroliensia 2006/1. 105–124.

Czigány István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon. Tanulmányok Balassi Bálint születésének 450. és a Bocskai-szabadságharc kitörésének 400. évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1212–1233.

Cziráki Zsuzsanna: „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk sem vagyunk." Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején. Doktori disszertáció, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Modernkori Program, Kora Újkori Magyar Történeti Alprogram. Témavezető: Dr. Papp Sándor.

Cziráki Zsuzsanna: Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban. Budapest, 2011. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke és a Transsylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa. Udvartörténet kötetei sorozat. Sorozatszerkesztő: Szabó Péter.

Cziráki Zsuzsanna: Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet. Szeged, 2006. Imedias Kiadó.

Cziráki Zsuzsanna: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). Századok 145 (2011) 4. szám. 847–876.

Cziráki Zsuzsanna: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. Levéltári Közlemények 83 (2013) 319–369.

Cziráki, Zsuzsanna: Das Siebenbürgen-Konzept der Kriegspartei in Wien zwischen 1611–1616 anhand der schriftlichen Meinungen von Melchior Khlesl, Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für Kunde Ungarns und verwandte Gebiete. 2012. (Kiadás alatt).

Dán Róbert: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó. Humanizmus és reformáció. 13. (szerk.: Klaniczay Tibor).

Danişmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. I–VI. İstanbul, 1972. Türkiye Yayınevi.

Demény Lajos: A székelyek és Mihály vajda. Bukarest, 1977. Kriterion Kiadó.

Dobner, Gelasius: De specimine diplomatarii Bohemico-Hungarici. Monumenta historia Boemiae nusquam antehac editia. Vol. II. Prague, 1768. 323–506.

Documenta Rudolphina http://documenta.rudolphina.org

Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető. Lakner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632. Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisers Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632.) Sopron, 2007. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron.

Emecen, Feridun: Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Sratejileri XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği. In: Halil İnalcık Armaganı. I. Tarih Araştırmaları, Doğubatı. Ankara, 2009. 126–141.

Emecen, M. Feridun: Osmanlı Klasik Çağında Savaş. İstanbul, 2010. Timaş Yayınları.

Emecen, M. Feridun: Osmanlı Klasik Çağında Siyaset. İstanbul, 2009. Timaş Yayınları.

Emlékezés a Bocskai-felkelés 400. évfordulójára. Különlenyomat. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 2005.

Engel, Johann Christian: Geschichte des Ungrischen Reichs. IV. Wien, 1814. Camesinaschen Buchhandlung.

Ercan, Yavuz, Prof. Dr.: Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar. Ankara, 1989. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erdély története I–III., 1988. = Köpeczi Béla – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): Erdély története. I–III. Budapest, 1988. Akadémiai Kiadó.

Evans, Robert J. W.: Das Werden der Habsburger Monarchie 1500–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien – Köln – Graz, 1989. Böhlau Verlag.

Evans, Robert J. W.: Rudolf II. Ohnmacht und Einsamkeit. Graz – Wien – Köln, 1980. Styria Verlag.

Fata, Márta – Schindling, Anton (Hrsg.): Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Münster, 2010. Aschendorf Verlag.

Fata, Márta: Ungarn, das Reich der Stephankrone, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700. Münster, 2000. In: Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. (Hrsg.: Fata, Márta, Franz Brendle und Anton Schindling) Münster, 2000. Aschendorff Verlag.

Fazekas István: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveihez. Tudományos Konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 73–85.

Fehér Géza: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó.

Fessler, Ignaz Aurel: Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Bd. I–X Leipzig, 1815–1825. Johann Friedrich Gleditsch.

Finkel, Caroline: Osman's Dream. A Story of the Ottoman Empire 1300–1923. London, 2005. John Murray.

Finkel, Caroline: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. I–II. Wien, 1988. VWGÖ. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Band 14.

Fodor Pál: Az oszmán pénzrendszer válságáról. Megjegyzések az 1585–1589. évi leértékelésről. A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. Balassi Kiadó. 91–109.

Fodor Pál: Egy antiszemita nagyvezír? In: A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. Balassi Kiadó. 110–143.

Fodor Pál: Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi. A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001. Balassi Kiadó. 212–246.

Fodor Pál: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Budapest, 2006. História – MTA Történettudományi Intézete – Magyar–török baráti táraság. História Könyvtár Monográfiák 21.

G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Budapest, é.n. General Press Kiadó.

G. Etényi Nóra: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban. Aetas 27 (2012) 4. szám. 122–143.

G. Etényi Nóra: Religio és rebellió. A Bocskai-szabadságharc a korabeli publicisztikában. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 61–72.

Gebei Sándor: A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései (országgyűlések?). In: Országgyűlések – országos gyűlések. Konferenciák, műhelybeszélgetések. II. (Sorozatszerkesztő: Romsics Ignáz). Eger, 2011. Líceum Kiadó. Az Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. 69–86.

Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. Belvedere Meridionale Kiadó.

Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. In: Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből. Konferenciák, műhelybeszélgetések. VI. (Sorozatszerkesztő: Romsics Ignác). Eger, 2012. Líceum Kiadó. Az Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. 37–52.

Gévay Antal: A' Budai pasák. Bécsben, 1841. Strauss Antal özvegye.

Giurescu, C. Constantin (Hrsg.): Chronological History of Romania. Bucharest, 1974. Editura Enciclopedică Română.

Gooss, Roderich: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690). Wien – Leipzig, 1911. Holzhausen – Engelmann.

Gökbilgin, Tayyib M.: XVII. asır başlarında Erdel hadiseleri ve Bethlen Gábor'un beyliğe intihabı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 1 (1950) 1–28.

Göllner, Carl: Tvrcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I–II. Bucureşti – Berlin, 1961–1968. Acad. Republicii Socialiste România.

Göllner, Carl: Tvrcica. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert. Bucureşti – Baden-Baden, 1978. Bibliotheca Bibliographica Aureliana LXX.

Griswold, William J.: Anadolu'da büyük isyan. (1591–1611). İstanbul, 2000. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 93.

Griswold, William J.: The Great Anatolian Rebellion, 1000–1020 / 1591–1611. Berlin, 1983. Klaus Schwarz Verlag.

Guboglu, Mihail: Catalogul documentelor turceşti I-II. Bucureşti, 1960-1965. Direcția Generală a Arhivelor Statului.

Gyulai Éva: Bocskai címerreprezentációja. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 41–60.

Hammer-Purgstall, Joseph, von: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–X. Pest, 1827–1835. Hartleben Verlag.

Hammer-Purgstall, Joseph von: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–IV. Pest, 1834[2]. Hartleben Verlage.

H. Németh István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. I–II. Budapest, 2004. Gondolat – Magyar Országos Levéltár. Doktori mestermunkák.

Hóman Bálint – Szekfű Gyula. Magyar történet. III. Budapest, 1935[2]. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Hopp Lajos: Az „antemurale" és „conformitas" humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban. Budapest, 1992. Balassi Kiadó.

Hopp Lajos: Az „antemurale" és a „bona vicinitas" elve Báthory halála után. Irodalomtörténeti Közlemények 87 (1983) 1–3. szám. 141–149.

Horn Ildikó: Báthory András. Budapest, 2002. Új Mandátum Kiadó.

Horn Ildikó: Bocskai István fejedelem erdélyi politikusai. Tudományos Konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 87–104.

İlgürel, Mücteba: Karayazıcı Abdülhalim. DVİA Cilt 24. İstanbul, 2001. 482–483.

Illik Péter: Törökdúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Budapest, é.n. WZ Könyvek.

Illik Péter: Történészek, viták. A 16–17. századi magyar történelemről. Budapest, 2011. L'Harmattan Kiadó.

Imre Mihály: „Magyarország panasza." A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen, 1995. Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 5.

Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 22.

Ivanics Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. Történelmi Szemle 35 (1993) 3–4. szám. 297–311.

Ivanics Mária: Anmerkungen zur Etymologie *Hajdú* 'Heiduck'. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae XLVIII (1995) 3. szám. 391–403.

Ivanics Mária: Der Bündnisplan zwischen dem Khan Gazi Giray II. und dem Fürsten Sigismund Báthory aus dem Jahre 1598. In: Dávid, Géza – Fodor, Pál (ed.): Hungarian Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent. Budapest, 1994. 183–193. ELTE – MTA.

Ivanics Mária: Gázi Giráj kán és Báthori Zsigmond szövetségének terve 1598-ból. Keletkutatás 1989. ősz, 27–59.

Jakó Klára: Nápolyi Péter, a Movilă vajdák magyar secretariusa. In: Mindennemű dolgok változása. Hagyományok, források, távlatok. Kolozsvár, 2004. 223–235. Komp-Press.

Jeney-Tóth Annamária: Bocskai udvara 1605 augusztusában Kolozsváron. Esettanulmány a fejedelmi udvarról a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio philosophica. Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 54–72.

Jeney-Tóth Annamária: Városok és Bocskai fejedelem udvartartása. Papp Klára – Jeney-Tóth Mária: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. 97–109. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása.

Juhász Krisztina: Bocskai István erdélyi országgyűlései. Belvedere Meridionale 24 (2012) 3. szám. 6–18.

Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. L’Harmattan Kiadó.

Kármán Gábor: Szuverenitás és reprezentáció. Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében. Korall 13 (2012) 33–61.

Kármán Gábor: Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatius János és a török képe Magyarországon. (Kézirat) 1–9. oldal.

Kármán, Gábor – Kuničević, Lovro (ed.): The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixtenth – Sevententh Centuries. Brill, Leiden. 2013. (Kiadás alatt)

Kármán, Gábor: An Ally of Limited Acceptability. Johannes Bocatius and the Image of the Turk in Hungary. In: Čauševič, Ekrem – Moačanin, Nenad – Kursar, Vjeran (ed.): Perspectivs on Ottoman Studies: Papers from 18th Symposion of International Committe of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) Berlin, 2010. 971–980. LIT Verlag.

Károlyi Árpád, Dr.: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. XI. Budapest, 1899.

Károlyi Árpád, Dr.: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. XII. Budapest, 1917.

Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, 1883. MTA.

Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990) 3. szám. 85-95.

Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveiben. In: (szerk.: Petercsák Tivadar – Pethő Ernő) Végvár és környezet. Eger, 1995. Dobó István Vármúzeum. Studia Agrensia Nr. 15. 163-172.

Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 3. szám. 80-122.

Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 4. szám. 3-52.

Kelenik József: Egy fogoly török tiszt vallomása a győri vár és helyőrség állapotáról 1597-ből. Hadtörténelmi Közlemények 102 (1989) 1. szám. 74-77.

Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600-1601. In: (szerk.: Hausner Gábor – Csákváry Ferenc – Kincses Katalin Mária – Mészáros Kálmán – Tóth Ferenc) Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékének. 2005. Argumentum Kiadó. 311-357.

Kelenik, József: The Military Revolution in Hungary. In: Dávid, Géza – Fodor, Pál (ed.): Ottomans, Hungarians, and Habsburg in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Leiden – Boston – Köln, 2000. Brill. 117-159.

Keserű Bálint: A „Conspiratio Kendiana” szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények 67 (1963) 360–368.

Kónya Péter: Bocatius János, Bocskai-párti kassai bíró. In: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 69–74.

Koroknai Gyula: Kállói kapitányok. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 13. Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2006.

Kovács András: Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században. In: Kolozsvár 1000 éve: A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf. Kolozsvár. 2001. Erdélyi Múzeum Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület. 42–59.

Kovács Nándor Erik: „Panaszok könyve”. Szempontok a sikájet defterik meghatározásához. Keletkutatás 2011. ősz. 69–90.

Kronológia I–IV, 1983. = Benda Kálmán (szerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Budapest, 1983[2]. Akadémiai Kiadó.

Kropf Lajos: Lala Mohammed halála. Századok 33 (1899) 372–375.

Kruppa Tamás: Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár (1595–1613). Budapest – Róma – Szeged, 2009. Collectanea Vaticana Hungariae Vol. 5.

Kruppa Tamás: Legitimáció és propaganda Báthory Zsigmond udvarában. PhD értekezés. Szeged, 1999.

Kruppa Tamás: Lipsius, Belgioioso és a Bocskai felkelés. Magyar Könyvszemle 128 (2012) 4. szám. 480–485.

Kruppa Tamás: Mentség a rendi jogok és a vallás védelmében. Bocskai István ismeretlen levele Európa protestáns fejedelmeihez. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Ötvös Péter Festschrift. 29 (2006) 150–157.

Kruppa Tamás: Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602) Századok 145 (2011) 4. szám. 817–845.

Kunčević, Lovro: Janus-arcú szuverenitás. A kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusa. Korall 13 (2012) 5–32.

Kurucz, György: Die britische Diplomatie und Ungarn vom 14. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Ungarn Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete 24 (1998/1999) 31–68.

Kurucz, György: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London, 1992. Mansell, New York – London.

Kurze Geschichte Siebenbürgens. (Hrsg.: Köpeczi Béla.) Budapest, 1990. MTA.

Leitsch, Walter: Rudolf II und Südeuropa 1593–1606. East European Quarterly 6 (1972) 301–320.

Lele József: Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta. Aetas 6 (1991) 3–4. szám. 103–136.

Lencz Géza: Bocskai halála és temetése. Protestáns Szemle 19 (1907) 77-92.

Lencz, Géza: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede. Debreczen, 1917. Verlegt bei Hegedüs und Sándor.

Lukács Olga: Apologia et protestatio. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1259–1272.

Makkai László (szerk.): Bethlen Gábor emlékezete. Budapest, 1980. Európa Kiadó.

Makkai László: A Bocskai-felkelés. In: Magyarország története (1526–1686). III/2., (főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál, szerkesztő: R. Várkonyi Ágnes) Budapest, 1987[2]. Akadémiai Kiadó. 709–774.

Makkai László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. Történelmi Szemle 17 (1974) 155–182.

Makkai László: Bocskai és európai kortársai. Történelmi Szemle 17 (1974) 483–494.

Merényi Lajos: Báthory Zsigmond lovassága. Hadtörténelmi Közlemények 8 (1894) 108–113.

Mika Sándor: Weiss Mihály. Egy szász államférfiú a XVII. századból. Budapest, 1893. Magyar Történelmi Társulat kiadása. Magyar történelmi életrajzok.

Mudarić, Domagoj: Cengizzáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645–1669). Korall 13 (2012) 90–120.

Nagy Gábor: Lux vritatum. (Bocskai, szabadság, harc). Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 73–111.

Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.

Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest, 1981. Zrínyi Katonai Kiadó.

Nagy László: Egy szablyás úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István) Hajdúböszörmény, 2000. Studia Oppidorum Haidonicalium VI.

Nagy László: Hajdúvitézek (1591–1699). Budapest, 1983. Zrínyi Katonai Kiadó

Nagy László: Káthay Mihály a magyar históriában. Valóság 9 (1976) 93–108.

Nagy László: Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának? In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. (szerk.: Varjas Béla) Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó. 175–185.

Necipoğlu, Gülru: Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman–Hapsburg–Papal Rivalry. The Art Bulletin 71 (1989) 3. szám. 401–427 (Stable URL: http://www.jstor.org/stable/3051136)

Neck, Rudolf: Andrea Negroni. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch–türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok. Mitteilungen des Österreischischen Staatsarchivs 3 (1950) 166–195.

Négyesi Lajos: Az 1604. évi diószegi és osgyáni ütközet, valamint az edelényi csata vitatott kérdései. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1281–1305.

Négyesi Lajos: Az osgyáni ütközettől az edelényi csatáig. In: Czigány István – Bertók Krisztina – Kisteleki Károly – Basics Beatrix – Závodi Szilvia: Bocskai és kora… Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, 2005. Martin Opitz Kiadó. 55–66.

Négyesy László: Rádai Ráday Pál munkái. Budapest, 1889. Franklin-Társulat.

Nehring, Karl: Die Bocskai Krone als Objekt des patrimoine intelectuel. Südost-Forschungen 43 (1984) 123–133.

Nehring, Karl: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés. Századok 120 (1986) 3–50.

Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Nyakas Miklós (szerk.): A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. Hajdúböszörmény, 2010. Közszolgálati füzetek. 5. Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatala.

Nyakas Miklós: A bihari kishajdú városok története. Debrecen, 2005. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. V.

Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Böszörményben. Hajdúböszörmény, 2010[2]. Hajdúböszörmény Város Önkormányzata.

Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Böszörményben. Hajdúsági közlemények 13. Hajdúböszörmény, 1984.

Nyakas Miklós: Báthory Gábor hajdúpolitikája. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Mária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Erdély-történeti Alapítvány. 365–374.

Nyakas Miklós: Bocskai adományainak érvényessége, különös tekintettel a hajdú adományokra. In: „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 143–152.

Nyakas Miklós: Ismeretlen adatok Derecske hajdú múltjáról. Derecske, 2010. Derecske Városi Művelődési Központ és Könyvtár.

Nyakas Miklós: Kismarjai Bocskai István nemzetsége és nagysága. Kiállításvezető a Nagykereki Bocskai várkastély történeti kiállításához. Debrecen, 2004. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Nyakas Miklós: Nagy András hajdúgenerális. Biharnagybajom, 2008. A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat.

Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). Századok 145 (2011) 4. szám. 877–914.

Oborni Teréz: Bocskai erdélyi állama. In: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 77–88.

Oborni Teréz: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. (szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György) Budapest, 2002. MTA TKI. 291–306.

Oborni Teréz: Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. (Tanulmányok). Budapest, 2011. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa. Udvartörténet kötetei IV.

Orosz István: Bocskai István és a hajdúk. Kisebbségkutatás (2004) 3. szám (http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=3) (letöltés: 2009. augusztus 28.)

Ötvös Péter: Együttműködő ellenfelek. A bécsi püspök és a bécsi béke. Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Budapest, 2005. Balassi Kiadó. 117–126.

Őze Sándor: Kétséges kétségek. Magyar romantika és Bocskai István? Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Miskolciensis Sectio Philisophica. Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 205–231.

Őze Sándor: Nemzettudat és historiográfia. [Budapest], 2009. Hamvas Béla Kutató Intézet.

Pach Zsigmond Pál (főszerkesztő), R. Várkonyi, Ágnes (szerkesztő): Magyarország története (1526–1686). III/1–2. Budapest, 1987[2]. Akadémiai Kiadó.

Pálffy Géza (2008) Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Akadémiai doktori disszertáció. (http://real-d.mtak.hu/319/1/Palffy_G.pdf, Letöltve: 2012. július 22.)

Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények 122 (2009) 2. szám. 321–356.

Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. História – MTA Történettudományi Intézete.

Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. Fons 4 (1997) 5–79.

Pálffy Géza: A tizenhatodik század történelme. Budapest, 2000. Pannonica Kiadó.

Pálffy Géza: Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2006. 198 oldal. Korall 33 (2008) 129–133.

Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). Budapest, 2009. Magyar Történelmi Társulat Századok füzetek 3. 5–70.

Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és életrajzi lexikonból.) Történelmi Szemle 39. (1997) 2. szám. 257–288.

Pálffy Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. Történelmi Szemle 51 (2009) 1. szám. 1–20.

Pálffy Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. Századok 143 (2009) 4. szám. 853–882.

Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? História 2008. 1. szám. (www.historia.hu)

Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Korunk 2009. 3. szám. 12–22. (http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10389)

Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Magyar Tudomány 2009. 2. szám. 185–196.

Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophia Tomus XIII. Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 187–203. http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/187.pdf

Pálffy, Géza, Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608. In: Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611). Ed. Václav Bůžek. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2010. (Opera historica, 14.) 363–399.

Pálffy, Géza: The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century. (Translated from the Hungarian by Thomas J. and Helen D. DeKornfeld) New York, 2009. Boulder, Colorado. Center of Hungarian Studies and Publications. Inc. Wayne, New Jersey. Distributed by Columbia University Press.

Papp Klára – Jeney-Tóth Mária – Ulrich Attila: Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. A Debreceni Egyetem Történei Intézete és az Erdély-történeti Alapítvány közös kiadása.

Papp Klára – Jeney-Tóth Mária: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása.

Papp Klára: „Az hajdúság mégyen erdélyi fejedelemségre.” In: Báthory Gábor és kora. A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 55–73.

Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár, 2011. Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 273. Erdélyi Tudományos Füzetek.

Papp Klára: Bocskai kassai fejedelmi udvara. In: „Nincs nekönk több hazánk ennél.” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. (szerk.: Barta János ifj. – Papp Klára) Budapest, 2004. Lucidus Kiadó. Kisebbségkutatás Könyvek. (Sorozatszerkesztő: Cholnoky Győző). 121–144.

Papp Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. Századok 138 (2004) 4. szám. 793–821.

Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. In: „Frigy és békesség legyen …” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 267–298.

Papp Sándor: Ahdname. In: Ágoston, Gábor – Masters, Bruce (ed.): Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, 2009. Facts On File, an imprint of Infobase Publishing. 21–22.

Papp Sándor: Az első Habsburg–oszmán békeszerződés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékének. 2005. Argumentum Kiadó. 493–518.

Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar királyság és a Porta (1619–1621). Századok 145 (2011) 4. szám. 915–973.

Papp Sándor: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. Tanulmányok Balassi Bálint születésének 450. és a Bocskai-szabadságharc kitörésének 400. évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 4. szám. 1198–1211.

Papp Sándor: Das letzte Jahr des „Langen Türkenkrieges" – Die Schlacht der Diplomatie. In: „Einigkeit und Frieden sollen auf seiten jeder Partei sein" Die Friedenschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606) (Hrsg.: Barta, János – Jatzlauk, Manfred – Papp, Klára) Debrecen, 2007. Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes. 245–266.

Papp Sándor: Die Inaugurationen der Krimkhane durch die Hohe Pforte (16–18. Jahrhundert). In: Denise Klein (ed.): The Crimean Khanate between East and West (15th–18th Century). Wiesbaden, 2012. Harrassowitz Verlag. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Bd. 78.) 75–90.

Papp Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Papp Sándor: Fejezetek a 17–18. századi oszmán–magyar–Habsburg diplomáciai kapcsolatok történetéből. Okmánytár az Erdélyi Fejedelemség és a magyarországi rendek török kapcsolataihoz különös tekintettel a török vazallus fejedelmek beiktatására. Készült a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány Támogatásával. Szeged, 2008. (Kézirat). 562 oldal.

Papp Sándor: Gondolatok Bocskai István szultáni megerősítéseihez. In: „Nem búcsúzom..." Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére. (szerk.: Szegfű László) Szeged, 1994. Generália Kiadó, Belvedere Meridionale Kiskönyvtár. 34–39.

Papp Sándor: Hajdúk és törökök a tizenöt éves háború végén. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 9–27.

Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököseként. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 133–152.

Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. Századok 142 (2008) 4. szám 807–848.

Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András) Budapest, 2009. L'Harmattan Kiadó. 99–170.

Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni 'ahdnâméi körül). Aetas 17 (2002) 1. szám. 67–96.

Papp Sándor: Macar ve Erdel Kralı Olan Bocskai'nin Halifeleri (Tahdil Edilen Bir Berat-i hümayun). In: CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV.

Sempozyumu Bildirileri. (18–22. Eylül 2000, Çeşme) Ankara, 2004. Türk Tarih Kurumu. 557–580.

Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás 2011. tavasz. 25–72.

Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) 2–3. szám. 633–669.

Papp Sándor: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai, avagy egy nagyvezíri előterjesztés (telhîs) keletkezése. Aetas 14 (1999) 4. szám. 71–88.

Papp Sándor: Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta. In: Az üstökös kegyeltje. Gróf Késmárki Thököly Imre. (szerk. Gebei, Sándor) Hajdúszoboszló, 2010. 191–208.

Papp Sándor: Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevél. İmre Thököly ve Orta Macaristan halkına verilen ahidname-i hümayun. In: Seres István: Thököly Imre és Törökország. Imre Thököly ve Türkiye. Budapest, 2006. Akadémiai Kiadó – Török–Magyar Baráti Társaság. 278–289.

Papp Sándor: Török–magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben. Historia manet: volum omagial Demény Lajos Emlékkönyv. (Violeta Barbu – Tüdős S. Kinga szerk.) Bucureşti, 2001. Kriterion. 119–135.

Papp, Sándor: Christian Vassals on the Northwest Border of the Ottoman Empire. In: The Turcs. Tom. 3. Ottomans Ankara, 2002. (Yeni Türkiye Publications.) 719–730.

Papp, Sándor: The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire. In: Kármán, Gábor – Kuničević, Lovro (ed.): The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixtenth – Sevententh Centuries. Brill, Leiden. 2013. 375-419. (megjelenés előtt)

Papp, Sándor: Zákonné garancie pre kresťanské obce v Osmanskej Ríši. K diskusii o systéme milletov a zmluvnej listine františkánov v Bosne. Historia Ecclesiastica 2 (2011) 1. szám. 69–87.

Păun, Radu: Belső ellenségek. Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16–17. századi Havasalföldön és Moldvában. Korall 13 (2012) 62–89.

Péter Katalin: A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon. In: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 171–176.

Péter Katalin: Illésházy Istvánról. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai. Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica. Tomus XIII. – Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 127–166.

Philippi, Maja: Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild. Bukarest, 1982. Kriterion Verlag.

R. Várkonyi Ágnes: A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat). In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 21–38.

R. Várkonyi Ágnes: Bocskai, a közép-európai realista. Studia Caroliensia 7 (2006) 5–27.

R. Várkonyi Ágnes: Három évszázad Magyarország történelmében. I. Budapest, 1999 Korona Kiadó.

Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. KLTE. Magyar Történeti Tanulmányok II.

Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó.

Ritter, Moriz: Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. I. Die Gründung der Union, 1598–1608. München, 1870. M. Rieger'sche Universität-Buchhandlung.

Rokay Péter: Bocskay István és a bosnyák korona. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.) „Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 61–68.

Sahin-Tóth Péter: A francia külpolitika és a Bocskai-felkelés. In: Glatz Ferenc (szerk.) A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Budapest, 1993. MTA Történettudományi Intézet. 123–131.

Sahin-Tóth Péter: A francia külpolitika és a Bocskai-felkelés. La politique étrangère de la France et la révolte de Bocskai. Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth. (szerk.: Oborni Teréz). Budapest, 2006. ELTE Eötvös Kiadó. 29–39.

Schmidt Vilmos: Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. Századok 21 (1887) 14–35; 97–120.

Shaw, Stanford J.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. I. Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280–1808. Cambrige – London – New York – Melbourne, 1978[4]. Cambridge University Press.

Sîrbu, Ion: Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul domnul Țării Românești. I–II. Bucureşti, 1904–1907. Facla.

Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei. [Budapest] 1998. Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat.

Stoy, Manfred: Radu Şerban, Fürst der Walachei 1602–1611, und die Habsburger. Ein Fallstudie. Südost-Forschungen 54 (1995) 49–103.

Sturmberger, Hans: Die Anfänge des Bruderzwistes in Habsburg. Das Problem einer österreichischen Länderteilung nach dem Tode Maximilians II. und die Residenz des Erzherzogs Matthias in Linz. In: Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge. Linz, 1979. Oberösterreichisches Landesarchiv. 32–75.

Süreyya Mehmed: Sicill-i Osmanî. (Haz.: Akbayar, Nuri – Kahraman, Seyit Ali) I–VI. İstanbul, 1996. Tarih vakfı yurt Yayınları 30.

Szabó András: A magyar késő humanizmus történetéhez. III. A csegekátai Kátai család genealógiája a 16–17. században Kátay Ferenctől a család kihalásáig. In: Collectanea Tiboriana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. (Galavics Géza – Herner János – Keserü Bálint szerk.) Szeged, 1990. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10. 230–231.

Szabó András: „Téged dicsérünk." Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme. Budapest, 2010[2]. Magyar Református Egyház Kálvin János Kiadója.

Szabó Péter: A végtisztesség. Budapest, 1989. Magvető Könyvkiadó.

Szabó Péter: Élet- és időszemlélet a kora újkori Magyarországon. Városok és udvarok világa. Budapest, 2011. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa. Udvartörténet kötetei II.

Szabó, András Péter: Inhalt und Bedeutung der Widerstandslehre im Bocskai-Aufstand. In: Fata, Márta – Schindling, Anton (Hrsg.): Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Münster, 2010. Aschendorf Verlag. 317–340.

Szádeczky Lajos, Dr.: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Oklevéltárral. Temesvár, 1983.

Szalay László: Magyarország története. I–IV. Budapest, 1865[2]. Lauffer.

Szekeres Gyula: „Agj vr Isten mostis ilj feiedelmet…" Bocskai István emléke a néphagyományban. December, 2004. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. III. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása.

Szekeres Lukács Sándor: Székely Mózes, Erdély székely fejedelme. Székelyudvarhely, 2007. Infopress Rt.

Szelestey N. László: Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa. Budapest, 1984. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadása.

Szilágyi Sándor: Bocskay halála. Történelmi rajzok, Olcsó könyvtár. Budapest, 1880. Franklin Társulat.

Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel mivelődésére. I–II. Pest, 1866. Heckenast.

Szilágyi Sándor: Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622). Értekezések a történelmi tudományok köréből. 5 (1875) 1–95.

Takács Imre: Corona Vladislaviana avagy corona Coronensis. Tomkó János kézirata 1626-ból Bocskai István második, késő gótikus koronájáról. Művészettörténeti Értesítő 44 (1984) 102–113.

Teszelszky, Kees – Zászkaliczky Márton: „Többet lehetnék hasznára, mint néhány ezer katona." Hír, információ és politikai üzenetek a Bocskai-felkelés kapcsán az európai információhálózatokban (1604–1606). Kézirat.

Teszelszky, Kees – Zászkaliczky Márton: A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok (Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606). Aetas 27 (2012) 4. szám. 49–121.

Teszelszky, Kees – Zászkaliczky Márton: A Bocskai-felkelés nemzetközi propaganda-iratainak háttere. (Egy szövegkiadás előkészületei.) Előadás. 2011. 10. 26.

Teszelszky, Kees: A Bocskay-korona mítosza; a koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében. In: Magyarország védelme- Európa védelme. (szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás). Studia Agriensia 24. Eger, 2006. 239–247.

Teszelszky, Kees: A magyar korona megjelenése a kora újkori képzőművészetben. Művészettörténeti Értesítő 60 (2011) 1. szám. 1–10.

Teszelszky, Kees: Az ismeretlen korona. Pannonhalma, 2009. Bencés Kiadó, Historia pro Futuro.

Teszelszky, Kees: Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. (szerk.: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó). Budapest, 2008. L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület. 127–146.

Thallóczy Lajos: Bocskai István koronája. Budapest, 1884. Franklin-Társulat.

Thúry József: Bocskai István fölkelése. Századok 33 (1899) 21–43. 115–133.

Țipău, Mihai: Domnii fanarioți în Țările Române 1711–1821. Mică Enciclopedie. Bucureşti, 2004. Editura Omonia.

Tomkó Viktor: Török közigazgatás Magyarországon: A szolnoki szandzsákbégek története. II. Zounuk 20 (2005) 9–60.

Tóth, Hajnalka: Gute Nachbarschaft im osmanisch-ungarischen Grenzgebiet in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Briefe der Sokollus an die Batthyánys. In: Papp, Sándor – Born, Robert (Hrsg.): In the Eyes of the Neighbours. Stereotypes and National Characteristics in East Central Europe / In den Augen der Nachbarn Stereotypen und Nationalcharakterologien im Donau-Karpatenraum. Szeged, 2013. (unter Druck). Oszmán-kori Magyar Történeti Kutatócsoport / Research Group for the Hungarian History in the Ottoman Age in the University of Szeged. 69–77.

Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. Aetas 17 (2002) 1. szám. 136–153.

Tóth István György: Bethlen Gábor és bujdosótársainak levele VIII. Kelemen pápához. Ráday Gyűjtemény Évkönyve 6 (1989) 189–192.

Tóth Sándor László: A „szináni ajánlat." Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban. Aetas 17 (2002) 1 szám. 97–110.

Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. Belvedere Meridionale.

Tóth Sándor László: A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 32 (1985) 4. szám. 761–785.

Tóth Sándor László: Báthori Zsigmond politikája és harmadik lemondása (1599–1600). Aetas 26 (2011) 2. szám. 85–98.

Tóth, Sándor László: The „Price Revolution" in the Ottoman Empire at the End of the Sixteenth Century. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Historica (1988) 35–48.

Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1978. évi évkönyvéből. 57–113.

Tusor Péter: Ellenreformációs haditerv 1606-ból. (Forrásközlés). In: Porté és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. (szerk.: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó). Budapest, 2008. L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület. 73–92.

Tveritinova, Anna, Dr.: Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan Isyanı. Çeviren: İnan, Abadülkadir. Hazırlayan: Haydar Avcı, Ali. İstanbul, 2006. Aya Kitap Tarih Dizisi.

Uhrman Iván: Révay Péter hitele. Orpheus Noster 3 (2011) 2. szám. 38–54.

Újváry Zsuzsanna: „Két nagy császár birodalmi között." A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig. Budapest, 1984. Gondolat Kiadó. Magyar história.

Ulrich Attila: A kállói kérdés. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésszak anyaga. (Szerkesztette: dr. Nyakas Miklós). Közszolgálati füzetek 5. (Sorozatszerkesztő: Varjasi Imre) Hajdúböszörmény, 2010. 96–105.

Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó. I. Budapest, 1974[2]. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.

Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó. II. Budapest, 1976[2]. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.

Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó. III. Budapest, 1976[2]. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.

Várfalvi Nagy János: Székely Mózes. Századok 3 (1869) 526–545., 645-661., 710–728.

Varga, Benedek: Political Humanism and the Corporate Theory of State: Nation, Patria and Virtue in Hungarian Political thought of the Sixteenth Century. In: Trencsényi, Balázs – Zászkaliczky, Márton (ed.) Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe. Leiden – Boston, 2010. Brill. 285-314.

Varga Benedek: Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. Tudományos Konferencia a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából. 2004. december 6. Studia Caroliensia 7 (2006) 1. szám. 29–41.

Vass Miklós: Székely Mózes erdélyi fejedelem életrajza. Budapest, 1897. Márkus Samu Könyvnyomdája.

Velics Antal: Török levelek a kismartoni levéltárból. Történelmi Tár 8 (1885) 574–587.

Venásch Eszter: Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része. Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények (Főszerkesztő: Ujváry Gábor, szerkesztő: Kerekes Dóra) Budapest, 2007. 19–46.

Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága. Erdélyi Múzeum Új folyam 9 (1914) 6. szám. 285-312.

Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612). Wien, 1981. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Zachar József: Az oszmán–Habsburg hosszú háború: A hadüzenettől a békekötésig (1593–1606). In: „Frigy és békesség legyen…” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közös kiadása. 251–265.

Zahirović, Nedim: A Memibegovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. Korall 13 (2012) 121–132.

Zászkaliczky Márton: „Vim vi repellere licet” – filológia és eszmetörténet egymásrautaltságának tanulságai egy római jogi formula recepciójának vizsgálata során. (Egy Bocskai-levél eszmetörténeti kontextusai). (Kézirat) 2012. 1–13.

Zászkaliczky, Márton: The language of liberty in early modern Hungarian political debate. 2012. (Kézirat). 1–20.

Zila Gábor: A zsitvatoroki béke. MA. Szakdolgozat. Témavezető: (Dr. habil. Papp Sándor László). Budapest, 2012. KRE BTK Történelem szak.

Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. Wien, 1974. Verlag für Geschichte und Politik.

RÖVIDÍTÉSEK

AA	Allgemeine Akten
AAPSz	Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis
ANR	Arhivele Naționale ale României. Direcția Generală București,
AO	Archiv Orientální (Praha)
BOA A.AMD	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Amedî Kalemi
BOA MD	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
CJH 1526–1608, 1899.	Kolosvári Sándor, Dr. – Óvári Kelemen, Dr. – Márkus Dezső, Dr.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Budapest, 1899.
CJH 1608–1657, 1900.	Kolosvári Sándor, Dr. – Óvári Kelemen, Dr. – Márkus Dezső, Dr.: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Budapest, 1900.
DVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul)
EI^2	The Encyclopaedia of Islam, New Edition. Leiden – London
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem
EOE	Erdélyi országgyűlési emlékek
ETA	Erdélyi történelmi adatok
GOR I–X., 1827–1835.	Hammer-Purgstall, Joseph, von: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–X. Pest, 1827–1835. Hartleben Verlag.
GOR^2 I–IV., 1832.	Hammer-Purgstall, Joseph von: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–IV. Pest, 1834^2. Hartleben Verlage.
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)
HKR Prot.	Akten des Wiener Hofkriegsrates
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
KÁL	Kolozsvári Állami Levéltár / ANR Direcția Județeană Cluj
MHHD	Monumenta Hungariae Historica Diplomataria
MHHS	Monumenta Hungariae Historica Scriptores

MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MOE	Magyar Országgyűlési Emlékek
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)
MÖS	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MTA	Magyar Tudományos Akadémia (Budapest)
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (Budapest)
OSzKK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
TMTE Írók	Török-magyarkori történelmi emlékek, Írók
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. (İstanbul)
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (İstanbul)
UA	Ungarische Akten (Hungarica)
VWGÖ	Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó ... 1
Bevezetés ... 5
Háború vagy béke, 1599–1604 ... 33
A felkelés kezdete ... 55
A diplomáciai tárgyalások előzményei (1605. január–február) és a szövetségkötés a Portával ... 86
A magyar követség tárgyalásai a Portán ... 92
A Szapolyai-féle Magyar Királyság életre hívása és a török korona kérése ... 101
A Bocskai-korona eredete ... 109
Bocskai közjogi helyzete Erdélyben és Magyarországon ... 116
Erdély viszonya a két román vajdasággal ... 116
A szerencsi országos gyűlés, Bocskai magyarországi fejedelemségének kezdete ... 120
A magyarok megsegítésére indult szultáni hadjárat ... 156
Az erdélyi hadjárat és Kádizâde Ali pasa ... 167
Fordulat a nagyvezír terveiben: Esztergom ostroma és a Bocskai István számára készült szultáni szerződéslevél szövegének megváltoztatása ... 177
A dunántúli magyar–török támadás ... 180
A Bocskai Istvánnak átadott szultáni ahdnáme szövegváltozatai ... 187
Fordulat a Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolatokban ... 200
A rákosmezei találkozó, Bocskai megkoronázása ... 205
Habsburg–oszmán béketárgyalások: Bocskaival együtt vagy külön? ... 218
A mérgezés ... 246
Meghamisították-e Bocskai István végrendeletét? ... 250
Káthay a radikális, a lengyelországi diplomata és a gyanúsított ... 256
A „lőporos összeesküvés” ... 263
Bocskai István betegségének kezdete ... 264
Orvosok Bocskai körül ... 268
Káthay tette és büntetése ... 270
A fejedelem halála ... 273
Belefoglalták-e Homonnai nevét Bocskai szultáni szerződéslevelébe? ... 288
A hajdúk és oszmán kapcsolataik ... 299
Összefoglalás, tanulságok ... 308
Bibliográfia ... 322
Levéltárak, kézirattárak ... 322
Kiadott források ... 326
Szakirodalom: monográfiák, tanulmányok ... 334
Rövidítések ... 352
Tartalomjegyzék ... 354